

**MODELS AND METHODS FOR
INCREASING THE EFFICIENCY OF
INNOVATIVE RESEARCH
INTERNATIONAL SCIENTIFIC-ONLINE
CONFERENCE**

ISOC
INTERNATIONAL
SCIENTIFIC
ONLINE
CONFERENCES

WWW.INTERONCONF.COM

ISBN 978-955-3605-86-4

© Sp. z o. o. "CAN", 2022

© Authors, 2022

MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH: a collection scientific works of the International scientific conference (11 May, 2022) - Berlin:2022. ISSUE 11 – 469 p.

Editorial board:

Alexander Dietrich

ICRA 2021 Editors
German Aerospace Center (DLR)
Oberpfaffenhofen, Germany

Davide Scaramuzza

ICRA 2021 Editors
University of Zurich
Zurich, Switzerland

Tomohiro Kawahara

ICRA 2021 Editors
Kyushu Institute of Technology, Frontier
Research Academy for Young Researchers
Fukuoka, Japan

Barbara Caputo

ICRA 2020 Editors
Sapienza Rome University
Rome, Italy

Jana Kosecka

ICRA 2021 Editors
George Mason University,
Fairfax (VA), USA

Wolfram Burgard

ICRA 2018 Editors
Toyota Research Institute and University of
Freiburg
Freiburg, Germany

Languages of publication: Deutsche, English, Русский, Limba română, uzbek,

The compilation consists of scientific researches of scientists, post-graduate students and students who participated International Scientific Conference " MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH ". Which took place in BERLIN on 11- May, 2022.

Tagungsbände werden für Wissenschaftler und Lehrende an Hochschulen empfohlen. Sie können in der Ausbildung eingesetzt werden, einschließlich der Lehre im Aufbaustudium, der Vorbereitung auf den Erwerb von Bachelor-und Master-Abschlüssen. Die Begutachtung aller Artikel wurde von Experten durchgeführt, die Materialien unterliegen dem Copyright der Autoren. Für Inhalt, Prüfungsergebnisse und Fehler sind die Autoren verantwortlich.

PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS

**VOLUME 1 , ISSUE 11
MAY 2022**

Collection of Scientific Works

BERLIN 11 MAY 2022

TABLE OF CONTENTS

Axmatov Abdulla Odil og'li Mexmonova Dilobar Vahobjon qizi <i>BOLALAR ADABIYOTIDA NASR VA NAZM MASALALARI.</i>	12
Ahmad Jovid Anis <i>AFG'ONISTON O'ZBEKLARI KUNDALIK HAYOTIDA AMAL QILADIGAN IRIMLAR VA ULARNING MOHIYATI</i>	18
To'rayeva Sayyora Baxtiyorovna Nozima Marat <i>AFG'ONISTONNING JAVZJON VILOYATIDA UCHRAYDIGAN TOPONIMLARNING TAHLILI.</i>	22
Ф.Н.Хабибуллаев <i>АСАЛАРИЛАР ЭКОЛОГИЯСИ, МОРФОЛОГИЯСИ ВА ХИМОЯ АППАРАТИ ХАҚИДА.</i>	25
Madaminova Guljayna Kewnimjayovna Eshimuratova Raushan Joldasbaevna Bazarbaev Kilishbay Turganbay o'g'li <i>KIMYOVIY MODDALAR</i>	30
Narzullayeva Elnura Marat qizi <i>O'ZBEK VA KOREYS TILIDAGI HIKOYALARDA FRAZEOLGIK BIRLIK LARNING BERILISHI</i>	33
Гуломов Умиджан Болтаев Фазлиддин <i>ВЕЛО-ПЕШЕХОДНЫЕ КОММУНИКАЦИИ КРУПНЫХ ГРАДОСТРОИТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ</i>	38
Ibadullaev Maqsetbay Bazarbay o'g'li <i>MULOQAT PSIXOLOGIK-PEDAGOGIL VA INNOVATSION HODISA SIFATIDA</i>	46
Иноятон Кахрамон Муйдинович Тухтабон Ислонжон Иброхимжон угли Мухаммаджон Алижон Олимжоневич <i>РАЗРАБОТКИ МЕТОДИКИ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ЗЕРНОВЫХ СОСТАВОВ ШЕБЕНОЧНО-ПЕСЧАНЫХ СМЕСЕЙ ДЛЯ УСТРОЙСТВА ОСНОВАНИЙ ДОРОГ</i>	51
Safarov Sindor Sanjar o'g'li <i>THE ROLE OF INVESTMENT IN CONSTRUCTION AND PUBLIC INVESTMENT POLICY</i>	59
A.I.Saidov Abdurahmonov Sharifjon To'lqin o'g'li <i>TA'LIM -TARBIYA TIZIMI VA O'QITUVCHILAR FAOLIYATIDA PSIXOLOGIK</i>	64

<i>XIZMATNING AHAMIYATI</i>	
Ваҳобов Шохруҳ Тожиidinovich <i>ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИДА ДИПЛОМАТИК ИММУНИТЕТ ВА УНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.</i>	68
Nosirova Dilfuza Nabiyevna Ahmadjonova Gulbahor Odilovna <i>O`ZBEK OILALARIDAGI MULOQOTNING O`ZIGA XOS JIHATLARI</i>	73
Madibekova Mavluda Oybek qizi <i>KAM TA'MINLANGAN OILA HUQUQLARI VA IMTIYOZLARI</i>	77
Атажoнoвa Гулбаҳoр Халлиева Қизилгул Рўзметова Садоқат <i>ТАРБИЯ ВА ҚИЗЛАР ТАРБИЯСИДА ОНАНИНГ ЎРНИ</i>	80
Po'latova Gulirano Rashidovna <i>O'ZBEK TILIDA O'ZLASHGAN NEMISCHA SO'ZLARNING(XUSUSAN YASAMA SO'ZLAR) MORFOLOGIK TAHLILI</i>	86
Ungarov Azizbek Abdumo'min o'g'li Qurbonov Ahror Po'latjon o'g'li <i>POLIZ MAHSULOTLARINI QURITISHDA ISTIQBOLLI LOYIHALAR, QOVOQNI INFRA QIZIL NURLAR YORDAMIDA QURITISH TEXNOLOGIYASI TAHLILI.</i>	90
Norbekova Farangiza <i>FEATURES OF TRANSLATION OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS</i>	93
O'rinboyev Ilhomjon G'ofurova Saidaxon <i>DORIVORLIK XUSUSIYATLARGA EGA FEDCHENKO NA'MATAGI (ROSA FEDTSCHENKOANA), BEGGER NA'MATAGI (ROSA BEGGERIANA) VA QO'QON NA'MATAGI (ROSA KOKANICA) NING BIR BIRIDAN FARQLARI.</i>	96
Ismoilov Shahboz Baxtiyorjon o'g'li <i>O'ZBEKISTONNING SANOAT MULKI MUHOFAZASI BO'YICHA XORIJIY DAVLATLAR BILAN HAMKORLIK ALOQALARI</i>	100
Д.Х.Шукурова <i>ОЛИЙ ТАЪЛИМНИ ВИРТУАЛЛАШТИРИШНИ ИЛМИЙ АСОСЛАРИ.</i>	107
Ж.Я.Тохиров Г.Ш. Мавлонова <i>ЎСМИР КИЗЛАР САЛОМАТЛИГИНИ ТИКЛАШ ЙЎЛИДА ОЛИБ БОРИЛАЁТГАН ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДКИКОТЛАР</i>	114
Г.Ш. Мавлонова Ж.Я.Тохиров <i>ЎСМИР КИЗЛАРДА ХАЙЗ ЦИКЛИНИНГ ТИКЕНИШ ДАВРИДАГИ ТУХУМДОН</i>	116

ГОРМОНАЛ ХОЛАТИ ВА УЛЬТРАТОВУШ ТЕКШИРУВЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ	
Fazliddinova Zulfiyakhon Dilmurod qizi THE EFFECT OF YOU TUBE AND SONGS IN TEACHING VOCABULARY TO YOUNG LEARNERS.	122
Oydin To`rayeva ARXANTROPLAR: SAPIENS ODAMINING RATSIONAL TAFAKKUR EVOLUTSIYASI	127
Xushbaqov Sardor Nurillayev Amonqul MILLIY KURASHNING MUAYYAN TURI. TEXNIKASI VA QOIDALARINI ÒRGATISH	131
Ravshanova Gavhar Temirova Kamola Baxtiyor qizi BOSHLANG'ICH SINF O'QISH DARSLARIDA O'QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISH	138
Hasanova Parvona Temirova Kamola Baxtiyor qizi BOSHLANG'ICH SINF ÒQUVCHILARIDA DARS DAVOMIDA VA DARSDAN SÒNG ÒZLASHTIRA OLMAYDIGAN BOLALAR BILAN ISHLASH VA ULARGA TURLI XIL TUGARAKLAR DAVOMIDA DIDAKTIK ÒYINLARDAN FOYDALANISHNI KREATIVLIGI	142
Norov Farrux Omonturdiyevich SOG'LOM TURMUSH TARZI SALOMATLIK GAROVI	146
Xolmòminov Baxtiyor Yunusovich Soatova Sojida Orolovna BOSHLANG'ICH SINF O'QISH DARSLARIDA O'QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISH	152
Xikmatova S.I. BUGUNGI KUNDA YOSH AVLODGA "ROBOTOTEXNIKA" FANINING O'RGATISHNING AHAMIYATI VA XUSUSIYATI.	156
Ibragimova Sadoqat Abdurasulovna ZAMONAVIY FIZIKANI O'QITISH METODIKASI	162
Qorjovova Umeda Saidqulovna ONA TILI DARSLARIDA SÒZNING MORFEMIK TARKIBINI ÒRGANISHDA INNAVATSION METODLARDAN FOYDALANISHNI AHAMIYATI VA XUSUSIYATI	168
Nematov Saydullo Raxmativich TEXNOLOGIYA VA UNI O'QITISH METODIKASI FANINING NAZARIY VA AMALIY BILISH YUNALISHI	172

Choriyeva Salomat Ōralovna <i>BOSHLANG'ICH SINF ŌQUVCHILARIGA DARS DAVOMIDA DIDAKTIK ŌYINLARDANFAYDALANISHNING AHAMIYATI VA XUSUSIYATI</i>	181
Qarshiyev Salohiddin Bahriddinovich <i>ILK BOLALIK DAVRIDA PSIXIK TAFAKKURNING RIVOJLANISHINI AHAMIYATI VA XUSUSIYATI</i>	185
Eronova Umida Mirzakulovna <i>IMPORTANCE AND CHARACTERISTICS OF USING NEW METHODS IN ENGLISH FOR STUDENTS OF PRIMARY SCHOOLS</i>	189
Alijonova Zarnigor Alijon qizi <i>PRINCIPLES OF ISLAMIC BANKING, DIFFERENCES AND EMERGENCE FROM CONVENTIONAL BANKS</i>	195
Xoshimov Iftixorjon Burxonjon o'g'li Raxmatov Suxrob Soli o'g'li Sattorov Nodirjon Odil o'g'li <i>YO'LBOP BETON QORISHMALARI TARKIBINI TANLASHDAGI MAVJUD USULLAR</i>	199
Mo'minova Iroda Xoliyor qizi Mardonova Madina Hikmat qizi Do'sanova Diyora Abdig'ulom qizi <i>KASHTACHILIK TARIXI</i>	203
Режепмуратов Шерзод Мансурбек ўғли <i>МИНТАҚАДА САНОАТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ</i>	206
Mirzaumidov Asilbek Shuxratjonovich Akramova Komila Shuxrat qizi <i>«COMPARATIVE ASPECTS OF LONG AND SHORT SHAFTS, IN ORDER TO JUSTIFY THE FEASIBILITY OF THEIR REPLACEMENT»</i>	210
Omonova Nigora <i>FEATURES OF CURRENT TOURISM MARKETING DEVELOPMENT</i>	213
Muhabbatxon Mamurova Ro'zimatjon qizi <i>ISAJON SULTONNING "ALISHER NAVOIY" ROMANIDA TARIXIY HAQIQAT TALQINI</i>	217
Yuldashev Jahongir <i>« KOMPOZITOR MUSTAFO BAFOYEV IJODIDA XALQ CHOLG'ULARI UCHUN YARATILGAN ASARLAR»</i>	221
Temirov Orifjon Olimovich <i>EFFECT OF TWO DIFFERENT ANTI-INFLAMMATORY DRUGS IN POLYPRAGMASIA ON THE MORPHOMETRIC PARAMETERS OF THE NON-WHITE RATS ESOPHAGUS IN NORMAL STATUS AND POLYPRAGMASIA</i>	225

Madirimova Inobat Abdullayevna <i>ONA TILI TA'LIMIDA O'QUV TOPSHIRIQLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING LINGVODIDAKTIK XUSUSIYATLARI</i>	229
Bekniyazova Elmira Qaipnazarovna <i>O'SMIRLIK DAVRIDA YUZAGA KELADIGAN MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMI TO'G'RISIDA MULOHAZALAR</i>	236
Jumaboyeva Nilufar Soyibjon qizi Jumaboyev Abdulla Tolibjon o'g'li Jumaboyeva Yulduz Soyibjon qizi Yangiyeva Qurbonoy <i>TAYANCH HARAKAT SISTEMASI. SUYAKLAR KLASSIFIKATSIYASI</i>	244
S.Raximov Z.M.Jo'rayeva <i>"BARKAMOL AVLOD TARBIYASIDA OILANING O'RNI"</i>	248
Doniyorov Alisher Xudayberdievich Eshmuhamatov Akhror Sharipovich <i>LIVESTOCK TRADITIONS AND CEREMONIES (ON THE EXAMPLE OF JIZZAKH OASIS)</i>	253
Laylo Khaydarova <i>MAIN APPROACHES TO COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING</i>	261
Tashkhujaeva Gulasal Uktam qizi <i>COMMUNICATIVE FEATURES OF SOCIAL DEIXIS IN ENGLISH WORK OF ART (LEGEND OF THE SWORD .2017.MOVIE).</i>	266
Mardonova Madina Hikmat qizi Ro'ziqulov Og'abek Otabek o'g'li Tursunmurodov SardorbeK Abdulla o'g'li <i>SALJUQIYLAR SULOLASINING O'RTA OSIYODA TUTGAN O'RNI VA UNING SIYOSIY TARIXI.</i>	270
Xojiyeva Sarvinoz Sadridinovna Abduvaliyeva Komila <i>ANALITIK KIMYODA METALLARINI ANIQLASHDA B-NAFTOXINOLIN ORGANIK REAGENTIDAN AMPERMETRIK TITRLASHDA FOYDALANISH</i>	277
Gulbayev Yahshilik Irsalievich Abdullaev Alisher Abulkasimovich Buriboev Aziz Abdumanonovich Norkhujayeva Diyora Bakhtiyar <i>CRYSTAL AND MOLECULAR STRUCTURE OF THE U(VI) DIOXOCOMPLEX WITH BENZOYLHYDROZONE OF SALICYLIC ALDEHYDE</i>	280
Saydullayev Sayidakbar Sayidmuxammadxon o'g'li	286

<i>TURIZMNING RIVOJLANISHIDA BUYUK IPAK YO'LINING TA'SIRI</i>	
Shodiyeva Gulruh Shodiyevna Mamatqulov Doniyor Anvarovich <i>INFEKSION KASALLIK COVID-19NING O'PKAGA TA'SIRI.</i>	291
Yo'ldosheva Oltinoy Rahimboy qizi <i>"DEVONA MASHRAB" ROMANIDA HADIS NAMUNALARI</i>	300
Sh. A. Alimova V.Sh.Khaitov <i>ON THE WAY OF TOURISM DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN APPLICATION OF ELECTRONIC MARKETING STRATEGIES OPPORTUNITIES</i>	303
Солиев Алишер Урокович, Наврузова Шакар Истамовна <i>ПОКАЗАТЕЛИ ФАКТОРОВ РОСТА И ПОВРЕЖДЕНИЯ ПРИ АРТЕРИАЛЬНОЙ ГИПЕРТЕНЗИИ У МУЖЧИН</i>	308
Soliyev Alisher O`roqovich</b> <b>Navro`zova Shakar Istamovna <i>ARTERIAL GIPERTONIYA BILAN OG`RIGAN AYOLLARDA O`SISH VA SHIKASTLANISH OMILLARI.</i>	311
Отемисов Азиз Зарлыкбаевич <i>ЛЕКСИКО-ТЕМАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ФИТОНИМОВ КАРАКАЛПАКСКОГО ЯЗЫКА</i>	314
Axunova Shoxistaxon Nomanjanovna Madolimov Murodjon Dilshodbek ogli <i>REAL SEKTOR SOXASIDA AXOLI BANDLIGI VA FAROVONLIGI OSHIRISH MASALALARI</i>	325
Раҳмонқулова Зарнигор <i>ЧИЗИҚЛИ ОДДИЙ ДИФФЕРЕНЦИАЛ ТЕНГЛАМАЛАР УЧУН ЧЕГАРАВИЙ МАСАЛАЛАРНИ ЧЕКЛИ ЭЛЕМЕНТЛАР УСУЛИДА ЕЧИШДА ОПТИМАЛ КВАДРАТУР ФОРМУЛАЛАР</i>	328
Toxirov Sherzodbek Shuxrat o'g'li <i>YAPONIYA DAVLAT XIZMATI TIZIMI VA KADRLAR SIYOSATI.</i>	331
Исаева Дилбар Абдукадыровна <i>РОЛЬ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРАВ И ВОЗМОЖНОСТЕЙ ЖЕНЩИН.</i>	336
Madumarov Ilg'or <i>O'ZBEKISTONDA SOVET HOKIMIYATINING MILLIY MAKTAB VA MADRASALARGA MUNOSABATI</i>	341
Otakhonov Komil <i>TRUMP'S POLICY ISSUES</i>	345

Tojiboyev Muhridin Shokirjon o'g'li Jo'rayev Jamshid Abdufatto o'g'li <i>GERMANIYA FEDERATIV RESPUBLIKASI TO'PLAMLARIDA O'ZBEKISTON MA'DANIY VA MODDIY BOYLIKLARINING SAQLANISHI VA O'RGANILISHI.</i>	351
Isakhonov Javlonkhon Khasan ugli <i>LEGAL REGULATION OF ISLAMIC INSURANCE: TAKOFUL</i>	354
Ubaydullayev Saidakbar Saydaliyevich Sultonov Sardorbek <i>FIGHT AGAINST OFFENSES. RESPONSIBILITY OF MILITARY SERVICES.</i>	361
Аллаберганова Зияда Исмаиловна <i>ОНА ТИЛИ ДАРСЛАРИДА ҲИҚМАТЛИ СЎЗЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ЎҚУВЧИЛАР НУТҚИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ОМИЛИ</i>	368
Djuraeva Zilola Turobovna Nurmurodova Nodirabegim <i>ECONOMIC EFFICIENCY OF ATTRACTION AND USE OF INVESTMENTS IN UZBEKISTAN</i>	371
Олламов Алишер Ярашович <i>ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ МАЖЛИСИ СЕНАТИНИНГ ХАЛҚ ДЕПУТАТЛАРИ КЕНГАШЛАРИ БИЛАН ЎЗАРО МУНОСАБАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ</i>	376
Ulug'murodov Jamshid Qo'yilmurodovich <i>O'ZBEK TILIDA AXBOROT VA UNING TURLARI</i>	386
Saitkarimova Sevinchxon Raxmatillayevna <i>"DAVLAT HOKIMIYATI VA BOSHQARUVI ORGANLARI FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA SAYLOV TIZIMINING O'RNI VA AHAMIYATI "</i>	391
Farmonova Gulmira Olim qizi <i>THE IMPORTANCE OF INTERACTIVE AND ACTION GAMES IN TEACHING ENGLISH TO PRESCHOOLERS.</i>	398
Orifjonova Komola Dilshod qizi <i>INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANI INTEGRATSIYASI ASOSIDA O'QUV MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.</i>	403
Raxmonov Dilmurod Nusratovich Qosimov Bekzod Zoirovich <i>JISMONIY TARBIYA FANIDA GIMNASTIKANING O'RNI</i>	408
Абдуллаев Абдуқаям Абдулҳаевич <i>ДАРС ВА ДАРСДАН ТАШҚАРИ МАШҒУЛОТЛАРДА ХАЛҚ ЎЙИНЛАРИГА</i>	412
Ахмадалиев Бердиали Сайидалиевич <i>МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР ЁШЛАРНИ ВАТАНГА ЭЪТИҚОДЛИ ҚИЛИБ</i>	416

ТАРБИЯЛАШДАГИ ЎРНИ	
Muratliyeva Xosiyat Kilichevna <i>BOSHLANGICH SINIF UQUVCHILARIGA TALIM TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH VA TALIM JARAYONIDA DIDAKTIK UYINLARDAN FOYDALANISHNI AHAMIYATI VA XUSUSIYATI</i>	420
Эшкулов Мардонбек <i>НОДАВЛАТ НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРИДА ЁШЛАР СИЁСАТИ БЎЙИЧА ФАОЛИЯТНИНГ ТАШКИЛИЙ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.</i>	424
Ю.А.Махмудов <i>ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОНЦЕНТРАЦИЮ ВРЕДНЫХ ГАЗОВ В ВОЗДУХЕ</i>	429
Ю.А.Махмудов Тухтабаев С.Т <i>МИКРОИҚЛИМ ҲОЛАТИ ВА УНИНГ МЕЪЁРЛАРИ</i>	435
Қурбонова Гулноза Аҳмаджон қизи Бекмуратов Акмалжон Латифжон угли <i>САМЫЕ АКТУАЛЬНЫЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ</i>	439
Султонали Маннопов Тошпўлатова Саида Кузибаевна <i>МАКТАБДАН ТАШҚАРИ БОЛАЛАР МУАССАСАЛАРИ ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРИНИНГ ИЖТИМОИЙ-ПЕДАГОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ</i>	446
Eshmuratova Asila Salimjon qizi <i>BIZ YOSHLAR YANGI O'ZBEKISTON KELAJAGI BUNYODKORIMIZ</i>	455
O'rinboyev Ilhomjon G'ofurova Saidaxon <i>NA'MATAK O'SIMLIGINING FARMATSEVTIKADAGI O'RNI.</i>	458
Genjaboyev Shahzod <i>SUDLANGANLIK YURIDIK Tahlil</i>	462
Утемуратова С.Ш <i>АТРОФ ТАБИИЙ МУҲИТНИНГ ИФЛОСЛАНГАНЛИГИ ТЎҒРИСИДАГИ МАЪЛУМОТЛАРНИ ҚАСДДАН ЯШИРИШ ЁКИ БУЗИБ КЎРСАТИШ (ЖК 194-модда) ЖИНОЯТИНИНГ ОБЪЕКТИВ ТОМОНИ</i>	467

BOLALAR ADABIYOTIDA NASR VA NAZM MASALALARI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6526987>

Axmatov Abdulla Odil og‘li

O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti

Kutubxona axborot faoliyati fakulteti

Kutubxona-axborot faoliyati yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Mexmonova Dilobar Vahobjon qizi

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

O‘zbek filologiyasi fakulteti Filologiya va tillarni o‘qitish:

O‘zbek tili ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi.

Annotatsiya: Maqolada nazm va nasr masalalarining bolalar adabiyotidagi o‘rni, uning shakllanishi va ta’siri haqidagi qarashlar yoritilgan. Shuningdek, maqolaga bolalar adabiyotining ijtimoiylashuvi haqidagi fikrlarni kiritdik. Maqolada nazmning estetik jihatdan bolalar tafakkuriga ta’siri tahlil qilingan. Nasrning ijodiy bayoni bolalar adabiyotidagi o‘rni aniqlangan. Xususan, O‘zbek bolalar yozuvchilari haqida ma’lumotlar keltirilgan

Kalit so‘zlar: Bolalar, bolalar adabiyoti, nazm, nasr, salbiy, ijobiy, qahramon.

Annotation: The article discusses the role of poetry and prose in children's literature, its activities and influences. We have also included in the article thoughts on the socialization of children's literature. The article analyzes the aesthetic impact of poetry on children's thinking. The place of prose in children's literature is defined. In particular, there is information about Uzbek children's writers

Keywords: Children, children's literature, poetry, prose, negative, positive, hero

Kirish Bolalar adabiyoti jamiyatdagi paydo bo‘ladigan illatlarni davolovchi vosita hisoblanadi. Uning tahliliy va tanqidiy janrlarida hayotning haqiqatlari sodda barkamollik orqali kashf etiladi. Bolalar adabiyotining ijtimoiy sotsiologik ahamiyati ham jamiyatda rivojlanish tendensiyalarini belgilab beruvchi asosiy omillardan biri hisoblandi. Chunki, rivojlanishda avlodlar almashinuvini tarbiyalovchi asosiy vosita bu- adabiyotdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Buyuk o‘zbek yozuvchisi Abdulla Qahhorning “Adabiyot atomdan kuchli” nomli asarida ham ana shunday xulosalarga ko‘zingiz tushadi. Bolalar adabiyoti- endi shakllanib kelayotgan mittivoylarning aqliy

ozuqasi hamdir. Ijtimoiy madaniy qadriyatlar va muhitning to'g'ri ta'sir qilishi ham aynan adabiyotning qanday shakllanganligiga bog'liq. U ehtimol salbiy obrazlar orqali zararli odatlarni kishi ongida akslanishi orqali shu zararlardan xalos etishi yoki noto'g'ri yozilgan bo'lsa teskari ta'sir qilishi mumkin. Bunday jarayonda bola ongida shu odatlarni yanada ildiz olishi tezlashadi. Shu sabab ham bolalar uchun ijod qiliuvchilar boblarning beg'ubor ongini hisobga olishlari shart. Yoki ijobiy qahramonning kuchli jihatlarini to'liq ochib berish bolalarda yangi fazilatlar shakllanishiga xizmat qiladi. Fazilat bu yaxshi odatlarning umumiy tarzda aytilishidir. Yaxshi qahramonning salbiy qahramondan farqli jihati yaxshi qahramonda faqat ijobiy yo'nalishga o'zgarish pozitsiyasi kuzatiladi. Uning illatlari insoniylik orqasiga berkinib o'quvchi qalbida qilingan xatolarni kechirish juda oson hal qilinadi va bu xatolar ko'zga ko'rinmaydi.

Umman olganda bolalar adabiyotining rivojlanishi jamiyat rivojlanishining ko'zgusidir. O'zbek bolalar adabiyoti ham qadimgi davrlarda adabiyot bilan birga rivojlanib kelib bugungi kunga qadar yangidan-yangi asarlar bilan bolajonlarni xursand qilib kelmoqda. Ular bolalarning komil inson bo'lib rivojlanishida asosiy vosita bo'lib xizmat ko'rsatadi. Shuningdek O'zbek bolalar adabiyotida nazm va nasr maslalariga ham alohida e'tibor berilgan. Adabiyotning bu ikki irmog'ining biridan kashshof hissiyotlarga burkangan nasriy asarlar oqib o'tsa, ikkinchisidan qaynoq estetik xarakterga ega shaffof tuyg'ular bilan qurshalgan she'riy asarlar oqimi shiddat bilan oldinga intiladi. Nazmiy poetik ijod turlari alohida ta'sir kuchiga ega hisoblanadi. Shu qatorda nasriy janrdagi asarlar ham alohida ahamiyatga ega.

Bolaligida ertak yoki she'r eshitmay ulg'aygan biron bolakay bo'lmasa kerak. Chunki, ertaklar nafaqat bolajonlarga atrof-olamni idrok etishiga ko'mak beradi, balki, ularning nutqini o'sishiga, xotirasining mustahkam bo'lishiga ham xizmat qiladi. Sharqda bolalar uchun yozilgan asarlardan pedagogik tarbiya vostidasida sifatida foydalaniladi. Tadqiqotlarga ko'ra, bolajonlar o'rtacha hisobdan 2 yoshdan boshlab, ertak va she'rlar tinglab, yod ola boshlashadi. Bu jarayonning yana bir muhim xususiyati shundaki, eshitish va yod olish orqali bola nutqi adabiy tilga moslashib boradi. Bu o'rinda esa, bolalar uchun ijod qiladigan yozuvchi va shoirlarning xizmati katta. O'zbek bolalar adabiyoti tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, shu kungacha bolalar sevib o'qiydigan bir – biridan ajoyib she'riy va nasriy asarlar yaratilganiga guvoh bo'lamiz. Bolaning shaxs sifatida shakllanishiga nasriy va she'riy asarning alohida vazifasi, ta'sir kuchi bor, albatta. She'riy asarlar bolalarning hissiyotiga ta'sir qilib, ularni insoniylik, qahramonlik ruhida tarbiyalaydi. Nasriy asarlar deyarli hamma bola sevib tinglaydigan va o'qiydigan ertaklar mustaqil fikrlashga undaydi. Chunki, nasriy asarlarda, jumladan ertaklarda, o'ziga

xos syujet bo'lib, she'riy asarlarga nisbatan ko'proq qahramonlar ishtirok etadi. Bu esa, bolajonlarning qahramonlar xarakteriga mustaqil ravishda baho berishiga xissa qo'shadi. Ertaklar sodda va tushunarli bo'lgani uchun har qanday kitobxonga tez yetib boradi.[2.12] Nasr-adabiy tur, vazn va qofiya singari she'riyatga xos unsurlarga ega bo'lmagan yozma nutq mahsulidir.[6] O'zbek bolalar adabiyoti nasrida ertak janri ancha rivojlangan janrlardan biridir. Mirtemirning "Ajdar", Shukur Sa'dullaning "Uch ayiq", Zafar Diyorning "Yangi ertak", "Toshxon bilan moshxon", "Tulkining hiylasi", Sulton Jo'raning "Zangori gilam", va "Qaldirg'och"-singari adabiy ertaklari xalq og'zaki ijodi an'analari asosida yaratilgan. Shakl va mazmun jihatidan puxta badiiy asarlar sirasiga kiradi. O'zbek bolalar adabiyoti nasrida 1950- 1960 yilga kelib, qissa janri ham ancha tarqqiy etdi.[6]

Qissa- badiiy adabiyotda epik janr turlaridan biri. G'arbiy Yevropa va Amerika adabiyotida povest ma'nosidagi qissa tushunchasi yo'q. Nasrning romandan boshqa janrlari "novella"termini orqali ifodalanadi. Qissa odatda, bir va bir necha shaxslar taqdiriga oid turli voqealarni o'ziga asos qilib olishi bilan epik turning hikoya hajmi va mazmunining nisbatan cheklanganligi bilan romandan farq qiladi.[6]

G'afur G'ulomning "Shum bola", Oybekning "Bolalik", Abdulla Qahhorning "O'tmishdan ertaklar" Nazir Safarovning "Ko'rgan-kechirganlarim" qissalari nasriy bolalar adabiyoti rivojiga munosib ulush bo'lib qo'shiladi. [6] Keltirilgan barcha asarlarda bola dunyosining o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek, ularning xarakteri va psixologiyasiga davr va ijtimoiy muhit ta'siri qalamga olingan. Masalan, Gafur G'ulomning "Shum bola" qissasida uyidan ma'lum vaqtga bosh olib chiqib ketgan quvgina qahramonimizning boshidan kechirgan sarguzashtlari haqida gap boradi. Uning shumligi, hattoki eng qiyin vaziyatlardan ham qoyil-maqom chiqib ketish usullari, kitobxonda qiziqtiribgina qolmay, unga nisbatan achinish hissini ham uyg'otadi.

Roman janri. O'zbek bolalar adabiyotida Roman janrida ham salmoqli ijod qilingan. Mahoratli ijodkor Hakim Nazirning "Lochin qanotlari" romani davrning dolzarb muammolarini qamrab olishi, badiiy tasvirning o'ziga xosligi bilan ko'pchilning e'tiborini tortdi. Bu janr taraqqiyotiga esa, O'zbekiston xalq yozuvchisi Xudayberdi To'xtaboyevning xissasi katta. Uning "Sariq devni minib", "Sariq devning o'limi", "Besh bolali yigitcha", "Qasoskorning oltin boshi", "Shirin qovunlar mamlakatida", "Qiz bolaga tosh otmang", "Qiz talashgan o'smirlar", "Quyvonlar saltanati", kabi romanlari yosh kitobxonlar orasida mashhurdir. Adibning "Sariq devni minib" va uning mantiqiy davomi bo'lgan "Sariq devning O'limi" romanlari nafaqat O'zbek bolalar adabiyotida balki, jahon adabiyotida ham bolalar uchun yaratilgan sarguzasht asarlarning eng yaxshi namunasiga aylangan. Bu romanda

6- sinf o'quvchisi Hoshimjonning ajoyib sarguzashtlari, uning sehrli qalpoqcha yordamida erishgan qahramonliklari qiziqarli tarzda hikoya qilinadi. Hoshimjon tashlandiq hujradan oq jundan yasalgan sehrli qalpoqchani topib oladi. Uning yordamida hammani hayron qoldirgisi keladi. Qalpoqcha kuchiga ortiqcha ishongan Hoshimjon bilimsizligi tufayli ko'p pand yeydi. Oqibatda esa, u faqat chuqur egallangan bilim bilan insonlar orasida hurmat qozona olishi mumkinligini, o'qimasdan turib hech qanday sehr – jodu uni ilmi qila olmasligini tushunib yetadi. [5.50-51] Asar nomlanishida ham o'ziga xos ishora mavjud. Chunki "sariq dev"- deb, aynan sariq rangning ishlatilishi ham o'yga toldiradi. Ma'lumki, sariq- nafs-olov ma'nolarini bildiradi ibora tarkibidagi "dev" afsonaviy yovuzlik timsoli sanaladi. Asar qahramoni Hoshimjon ham o'z nafsiga anchagina erk beradi: nafs otiga minib yo'lga tushadi. [3.68] bu asar ko'pgina jahon xalqlari tiliga, jami 24 tilga tarjima qilingan. Italiyalik buyuk yozuvchi Janni Rodarining tahsiniga sazovar bo'lgan.

Dramaturgiya. Bolalar tarbiyasida dramaturgiya janrida yozilgan asarlarning ham o'rni katta. Hakim Nazir, Adham Rahmat, Po'lat Mo'min, Muhammad Boboyev, Turg'unboy G'oyipov, Narimon Orifjonov, Latif Mahmudov, Farhod Musajonovlarning pyesalari o'zining bolalarbopligi bilan kichkintoylar quvonchiga quvonch qo'shib kelmoqda. [7]

O'zbek bolalar she'riyati. Bolalar adabiyotining she'riyat janri ham ancha taraqqiy etgan janrlardan biri bo'lib, Po'lat Mo'min, Zafar Diyor, Dilshod Rajab, Tursunboy Adashboyev kabi mahoratli ijodkorlar bu sohani yanada rivojlantirdilar. Bolalar she'riyati asosan, tabiat hodisalari, hayvonlar, atrof –olamga muhabbat, ota –onaga mehr-oqibat kabi tuyg'ular yoritilib, bolalar dunyoqarashiga mos ifoda usulida bayon qilinadi. Odil Abdurahmon qalamiga mansub quyidagi she'rida:

Oy ona emish, Bolasi yulduz
Alla aytarmish oppog'im qunduz
Ko'zim nurini Senga tutdim –o
Otangdek bo'l deb Yo'ling kutdim –o
Otam qayda, deb So'rama bolam
Otang quyoshdan Bahramand olam [4.1]

Bu she'rda Oy- ona, Quyosh-ota, yulduzlar esa ularning farzandlari sifatida tasvirlanadi. Kech tushishi bilan oy-u yulduzlar samoda paydo bo'la boshlaydi. Ammo yulduzlar otasi deya tasvirlanayotgan quyosh ko'rinmaydi. Oy esa- "Otam qayda" deb so'rayotgan bolalarga javoban "Otam qayda deb so'rama bolam , otang quyoshdan bahramand olam"-deya javob beradi. Aslida, tabiat qonuni bo'lgan tabiiy jarayonni, ya'ni quyosh chiqishi bilan yer shariga yorug'lik tushishi,

tunda esa osmonga oy-u yulduzlarning chiqishini shoir bolalarga moslab, majoziy tarzda tasvirlaydi.

Shuningdek, bolalar she'riyatida she'riy topishmoq, maqol, she'riy usulda yozilgan masallar, dostonlar mavjuddir. Gulxaniyning "Zarbulmasal" asari she'riy yo'l bilan yozilgan masallari bilan mashhur bo'lsa, Hamid Olimjonning "Oygul bilan Baxtiyor" Shayxzodaning "Iskandar Zulqarnayn" she'riy dostonlari ham O'zbek bolalar adabiyotining durdonalari hisoblanadi. Qolaversa, qardosh xalqlar adabiyotidan juda ko'plab sara asrlar o'zbek tiliga tarjima qilindi. Buning natijasida o'zbek bolalar adabiyoti har tomonlama rivojlanib bordi [1.28]

Natija. Har bir badiiy janrning o'ziga xos xususiyatlari va shakliy ta'sir jihatlari bor. Nazm janrida soda va oson talafuz qilinuvchi bolalar tushinish darajasiga qarab she'rlar yosh xussiyatiga qarab ta'lim muassasalarida va badiiy kitoblarda keng qo'llaniladi. Nasr ham shu xususiyatlarni o'z ichiga olgan holda soda va tushunishga oson bo'lgan ammo badiiy jihatdan pishiq asarlar yaratilishi bilan ahamiyatli hisoblanadi. Bolalalar adabiyotining suratlar bilan bezatilishiga ham alohida e'tibor berish maqsadga muvofiqdir. Badiiy obrazlar tasviri natijasida tafakkurda yangi olamning paydo bo'lishi bilan asosiy natijaga erishiladi. Har bir asradan olingan taassurotlar bolaga turlicha ta'sir qiladi. Nazmning badiiy estetik xususiyatlari bola ongining rivojlanishida xotira va ravon nutqani shakllantiradi. Nasrning badiiy tasviri bola tafakkurining rivojlanishi borliq va olamni yanada kengroq tasavvur qilish orqali yuzaga keladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bolalar adabiyotida nazm va nasr masalalari yuksak gumanizm g'oyalariga yog'rilgan, salbiy odatlar va jinoyatlardan saqlanishga, kelajakda o'z orzlari sohibi bo'lishiga yordam beradi. Ijtimoiy hayotda o'z o'rinlarini topishlari bu yanada yangi avlodni shakllanishda muhim bo'lib hisoblanadi. Nazmning g'oyaviy izchilligi bolada go'zal o'xshatishlar, mehribonlik, haqiqat va adolat kabi hissiyotlarni vujudga kelishida yordam bersa, nasr ishtiyoqni, ziyraklik, diqqatning shakllanishiga asosiy vazifani bajaradi. Har ikki tur o'z ichiga badiiy estetik ta'sirga ega bo'lgan inson tafakkuriga o'ta yuqori ta'sir qiluvchi adabiyotni shakllantiradi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti va folklor: darslik. - Toshkent: O'zbekiston, 2006. - 216 b.
2. Жумабоев М. Ўзбек ва чет эл болалар адабиёти –Т.: Ўзбекистон, 2002.

3. Матжон С. Болалар адабиёти ижодий-услубий изланишлар: ўқув қўлланма / С. Матжон, М. Қурбониёзов. - Тошкент : Низомий номидаги ТДПУ, 2009. - 140 б.

4. G'afforova T. O'qish kitobi: Umumiy o'rta –ta'lim maktablarining 1-sinfi uchun darslik/ T. G'afforova, E. Shodmonov, G. Eshturdiyeva. T.: "Sharq" nashriyoti, 2017

5. Ahmedov S. Adabiyot: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. - T.: "Ma'naviyat", 2017. - 160 b.

6. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Qissa>

7. <https://saviya.uz/ijod/adabiyotshunoslik/chet-el-bolalar-adabiyoti/>

AFG'ONISTON O'ZBEKLARI KUNDALIK HAYOTIDA AMAL QILADIGAN IRIMLAR VA ULARNING MOHIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527049>

Ahmad Jovid Anis

*O'zbekiston respublikasi Oliy va O'rta maxsus ta'lim vazirligi
huzuridagi Afg'oniston fuqarolarini o'qitish ta'lim markazi talabasi*

Annotatsiya: *ushbu maqolada Afg'oniston xalqining kundalik hayotida ishlatidigan irimlari, udumlari haqida mufassal so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Etnik, sivilizatsiya, evolyutsiya, folklor, hadis.*

Har bir xalqning o'ziga xos xalq madaniyati borligi, har bir xalqning madaniyati o'sha xalq hayotiga butun qarashning belgisidir. Etnik madaniyat boshqa ijtimoiy institutlar qatori hamisha evolyutsiya va unumdorlik jarayonida bo'lgan abadiy manba bo'lib qoladi. Bu madaniyat o'z egalari va ijodkorlari hayotining eng muhim tomonlarini qamrab oladi, bu borada hayot tarzi, marosim, ilm-fan, bilim, e'tiqod, his-tuyg'ular va boshqalarni qayd etishimiz mumkin. Demak, badiiy va ilmiy adabiyotning ko'p nurli qirralari boy madaniyatga yuzlanib, undan bahramand bo'ladi. Ayniqsa, shoir jamiyatdagi muvaffaqiyatini isbotlay olgan bo'lsa yoki yozuvchining kuchi yetsa, o'z xalqining madaniyatiga murojaat qilgan bo'lishi kerak.

Afg'oniston xalqining ham o'ziga xos boy xalq og'zaki ijodi mavjudligini dalillar isbotlaydi. Alloh tomonidan berilgan bu ruhiy hodisaning jihatlarini asrlar davomida avloddan-avlodga o'tib kelgan. Afg'oniston xalqi ana shu madaniyat va ushbu bebaho ma'naviy boylik bilan nafaqat o'zining haqiqiy hayotini olib boradi va uning tinchligi va farovonligiga intiladi va o'z ma'naviyatini saqlaydi, balki boshqa mamlakatlar xalqlari bilan do'stlik va birodarlikni mustahkamlaydi, bir-birini yaqindan tanishtiradi. Ularning sivilizatsiyasining turli o'lchovlari o'z yo'lini topadi. Shuning uchun folklor yoki xalq og'zaki ijodi xalq qalbidagi dengizdir. U ijtimoiy mavjlanishi yoki to'liqlanishiga qarab tovlanadi. Afg'onistonda istiqomat qilayotgan turli xalqlar jumladan o'zbek xalqi ham oliy madaniyat va yuksak o'tmishga ega bo'lib, asrlar davomida insoniyat olamida xizmat qilib kelgan. Xalqimiz o'ziga xos, o'ziga mos san'at, madaniyat, adabiyot va folklorga ega bo'lib, bularning biri mazkur xalqning irimlaridir. Ular quydagi misralarda yoritib berilgan.

Qo'l va oyog' tirnog'ini bir kunda olmoq yaxshi emas. Buning juda katta falsafiy yoki afsonaviy qarash deb bilsak bo'ladi. chunki mazkur irim omma o'rtasida keng tarqalgan bo'lib, qashshoqlik, kambag'allikni keltiradi degan fikrlar mavjud.

Tomoqqa non uchsa , birorta yo'qlaydi deydlar. Ovqatlanayotgan paytimizda to'satdan tomog'imizga non uchsa, darrov Onajonimiz aytadilarki seni kimdir yo'qlayapdi, shuning uchun buning ta'biri mana shu ma'noni bildiradi.

Choy piyolasiga choy cho'pi tushsa , mehmon keladi va uning qancha va nechta ekanligi kelayotgan mehmonning raqamini bildiradi degan qarashlar bor.

Biror kishini qo'lidan suv to'kilsa , yog'dulik deydlar. Uning baxti ochildi degani, maqsadiga erishadi deb va buni yaxshi deb bilishadilar.

Kechqurun tirnoq olish yaxshi emas. Mazkur irim asosan ikki ma'noni bildiradi: birinchisi bu kechqurunda tirnoq olish , o'likni suyagini chaynash demakdir. Ikkinchisi falokat , nizo hamda baxtsizlikni o'zi bilan olib keladi- deydi qariyalar.

Belni eshikni og'ziga turg'azib qo'yish yaxshi emas. Chunki o'sha oilada bo'lgan Ota qarzdor bo'ladi. Belni turg'azib qo'yish qarzdorlik, urush, kambag'allik, qashshoqlikni vujudga keltiradi.

Ko'z uchsa yaxshi emas. Bu irimning e'tiqodli va ishonarli tomonlari juda ko'p bo'lib, ta'biri esa musibatdir. Ya'ni kimningdir ko'zi uchsa u uchun yaxshi xabar bo'lmay , o'zini ehtiyot qilishi shart.

Kech tushganda kulning ustidan o'tish yaxshi emas. Bu bizning ichimizda bor bo'lgan bir holatdir. Chunki kechqurun tomondan kullarni ustiga jinlar yashaydi va uning ustidan o'tish , uni bosib o'tish yaxshi emas. Agar kulni bosib o'tsang biror bir jinni bosib o'tgan bo'lasan va ahyonon o'sha jin biror narsa bo'lsa, yoki suyagi sinsa sening suyaging ham sinadi , agar o'lsa sen ham o'lasan degan gaplar, mish-mishlar bor.

Bir nonga ikki kishi qo'l uzatsa , mehmon keladi. Endi bu unchalik e'tiqodga sig'maydigan holda bo'lib, xalq og'zida shunday tarqalib qolgan.

Quloq jaranglasa, kimdir sizni g'iybat qilayotgan bo'ladi. Bizning ichimizda shunday holatlar bor va buni yuqoriga aytib o'tgandek ta'birlasa bo'ladi .Bu faqat bizning avloddan –avlodga o'tib kelayotgan irimimizdir.

Shom chog'i qichqirgan xo'rozni so'yadilar. Bu irimning ikki ma'nosi bor: biri bu shomda qichqirayotgan xo'roz jinni yoki shaytonni ko'rgan bo'ladi. ikkinchisi esa bezovta qilish sababidir. Bu haqda " Murg'i bemahal " degan maqol bor.

Mushuk betini yuvsa , mehmon keladi. irimlarning dong taratganlaridan biri mana shu irimdir. Chunki mushukni betini yuvishi o'zi bir mo'jiza desak ham xato qilmaymiz va uni betini yuvishi mehmonning kelishidan xabar beradi.

Qo'lni o'rtasi qichisa , pul keladi. Bu ham ommalashgan , avloddan-avlodga o'tib kelayotgan irimlardan biri sanaladi.

Shom chog'i qishda bulut kuysa, ertasi havo yaxshi bo'ladi. Bu aslida o'zi bir falsafiy qarash lekin, biz uni irim shaklida qabul qilib olganmiz. Ammo tabiiyki bulut kuysa havo ochiq bo'ladi.

Oq tuya o'zini qoqsa , qor yog'adi. Qish fasli kelayotganda tuyalar o'zni tinimsiz qoqaveradi, ayniqsa oq tuyalari . shuning uchun Ota-bobolarimiz aytadilarki, bolam agar oq tuyani ko'rsang o'zni qoqayapdi bor darrov qishning sarishtasini qil chunki qor yog'ishdan ogohlantirayapdi.

Agar to'y oqshomida kelinni qora ot bilan erining uyiga olib ketsa va otning og'ziga oq tovuqning qoni to'kilsa,unda kelin baxtli bo'ladi. Omma esa bunday udumni har doim bajarib, bunday ishni o'zlariga ma'qul deb biladilar.

Agar kelin to'y kechasi kuyovning uyiga o'ng oyog'i bilan kirsas , kelin baxtli bo'ladi. Mazkur irimda bir qancha ma'nolar yashirilgan. Ularda biri kelinning so'nggi umrigacha sodiq qolishi, uning niyati pokligi, qaynona bilan kelshishi va shular kabi sirlar mavjud.

Agar to'y kechasi kelinning boshidan chodiri tushib qolsa , kelin beva qoladi. Bu irimga qattiq e'tibor beradilar va bunday holatni vujudga kelishidan ham kelin tomon va ham kuyov tomon harosatlanadilar.

Bolaning boshiga urish yomon oqibatni vujudga keltiradi. Ya'ni agar biror bir bolani boshiga ursak u bola sag'ir qoladi degan qarashlar bor. Yana bir narsani aytish kerakki, boshni o'zi aslida muhim joy sanaladi va uni urib yaralantirish ham yaxshi emas. Shuning uchun bunday irimlar bejizga aytilmagan.

Agar bola tilini ko'p chiqaraversa, uning oilasi qayergadir ko'chadilar. Bu ham biz Afg'onistonlik xalqlar ichida juda keng tarqalgan irimlardan biri sanaladi va uni ko'picha rost va to'g'ri keladi deb biladilar. Ya'ni bola tilini tinmasdan chiqaraversa oilasi musofir bo'ladi.

Bulut qibladan ko'tarilsa , qattiq yomg'ir yog'adi. Bu anchadan bizga o'tib kelayotgan irimlardan biri hisoblanadi. Ko'pgina xalq xurofotlaridan sanaladi desaylik xato bo'lmaydi.

Sigir qulog'ini tishlasa, yomg'ir yog'adi. Mana ajoyib irimlardan yana biri bu sigirning qulog'ini tishlashi. Chunki sigir unchalik qulaylik bilan qulog'ini tishlolmydi va buni amalga oshishi ham bir voqea deb biladilar.

Mushuk olov orqasida o'tirsa, qor yog'adi. Hammamiz bilamizki, mushuklar sovuqqa , qorga sovqotmaydigan, chidaydigan hayvonlardan biri sanaladi. Lekin uni olovga berilib o'ttirishi ham qorni kelayotganidan xabar berishi aniq.

Biz quyida xalq orasida tarqalgan va ko`pchilik tushunib-tushunmay ishonadigan irim-sirimlarni keltirib o`tdik. Aslida, Islom diniga zid bo`lgan turli irim-sirim va urf odatlar keyinchalik to`qib chiqarilgan bo`lib, muborak dinimizga hech aloqasi yo`q.

Imom Buxoriy va Imom Muslim Oyisha onamiz (raziyallohu anho)dan rivoyat qilgan hadisda Rasululloh (sollallohu alayhi va sallam): "Kimki bizning dinimizda bo`lmagan yangilikni paydo qilsa, u narsa o`ziga rad qilingandir", deganlar. Demak, islom irm-sirimlar va xurofotlardan pok dindir. Bizning muborak dinimizda xurofotlarga o`rin yo`q.

Xurofot esa, aslida, dinda bo`lmagan yolg`on-yashiq, to`qima gaplardir. Masalan, ro`za oyida tuxum yeb bo`lmaydi, o`lik chiqqan xonadonda sumalak, halim pishirilmaydi, iftorlikka xamirsiz ovqat tayyorlash lozim, mavlud o`qilsa xonadon sohiblari qatnashmasligi, ya`ni tashqariga chiqib turishlari zarur qabilidagi gaplarga ishonish johillikdandir. Islomning qonun-qoidalarini yaxshi tushunadigan imom va domlalarimiz xalq orasida to`g`ri tushuntirish ishlarini olib bormog`i maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOT:

1. <http://www.naqshband.uz> > irim

AFG'ONISTONNING JAVZJON VILOYATIDA UCHRAYDIGAN TOPONIMLARNING TAHLILI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527085>

To'rayeva Sayyora Baxtiyorovna

*Afg'oniston fuqarolarni o'qitish
ta'lim markazi katta o'ituvchisi*

Nozima Marat

*Afg'oniston fuqarolarini
o'qitish ta'lim markazi talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Afg'onistonning shimolida joylashgan Javzijon viloyatidagi toponimlar haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'z: *Toponimlar, Mikrotoponimlar, Makrotoponimlar, ob'yekt, gidronim,*

Toponimlar Xalqimiz kop asrlar davomida ijod qilgan ulkan madaniy va ma'naviy boylikdir. Xalqimiz qadim davrlardan buyon joylarni nomlash bo'yicha boy tajribaga ega bo'lib, biror joyni asossiz ya'ni besabab atamagan. Otabobolarimiz har joyni nomini o'ziga xos nom bilan ataganlar. Har qishloq va mahallani o'ziga xos va o'ziga mos nomi bo'ladi.

Javzijon viloyati Afg'onistonning shimoliy viloyatlaridan biri bolib, shimol tomonidan Amudaryo, janub tamondan Saripul viloyatid, sharq tamondan Balx viloyati va g'arb tomondan esa Faryob viloyatlari bilan chegaradosh. Javzijon viloyatining tumanlari: Oqcha, Xonaqoh, Xumob, Xojadukuh, Darzob, Shibirg'on, Fayzobod, Qarqin, Qo'shtepa, Murdiyon, Mangajak tumanlaridir. Javzijon viloyatining mikrotoponimlariga nazar tashlasangiz, xona va obod so'zlari ishtirokidagi qo'shma so'zlardan tashkil topgan joy nomlarini ko'plab uchratish mumkin. Bu hududlarda asosan o'zbeklar istiqomat qiladi va shu sababli O'zbekiston hududida uchraydigan Xayrobod, Nurobod, Xalqobod, Arabxona, Fayzobod kabi toponimlarga ko'p uchratishingiz mumkin:

Xona (forscha so'z bo'lib, uy degan ma'noni bildiradi) so'zi bilan atab qo'yilgan qishloq nomlari: Arabxona, Charmgarxona, Afshorxona.

Obod so'zi bilan atab qo'yilgan nomlar: Nikrobod, Misrobod, Qilichobod, Rahmatobod, Halqobod, Xayrobod, Nurobod, Aliobod.

Yangiariq , Yozariq, Daliariq, Xonariq, Sultonariq kabi suv havzalariga atab qo'yilgan joy nomlariga ham duch kelimiz..Ushbu toponimlar aslida gidronim so'zlar bo'lib, vaqt o'tishi bilan toponimga aylangan.

Rang-tusni bildiradigan: Oqbuloq, Qorayurt, Qorayog'och, Oqmasjid, Qiziloyoq, Qorabo'yin, Qorakent, Qizilgirdob .Tarixdan bilamizki Odatda Orta Osiyo toponimiyasida Oqsoy,Oqdaryo singari daryolar baland tog'lardan boshlanadigan,erigan qor va muz suvlari bilan to'yinadigan, yozda qurimaydigan,oqish,bo'tana rangdagi daryolarga nisbatan ishlatiladi.Oq o'zagi soy yoki kanal ma'nosida ishlatilganda uning suvi doimiy bo'lishiga ishoradir. Etnonimiyada qora – ulug',buyuk,qudratli, kuchli, katta ma'nolarida ishlatilgan.Ushbu toponimlar ichidagi Qorabo'yin asli etnonim bo'lib, Qorabo'yin urug'i yashaydigan qishloqqa shu nom berilgan.

Qal'alarga atab qo'yilgan qishloq nomlari ham uchraydi: So'fiqal'a , Xotinqal'a , So'zmaqal'a, Sho'rqal'a.Jarliklarga atab qo'yilgan qishloq nomlari: Jarquduq, Jarsoy, Jarqishloq. Yakkabog', Jangalbog' va boshqa shu kabi nomlarga atab qo'yilgan ko'plab nomlarga ham duch kelimiz: Boboali, kaylak, Sanchorak, Qo'shtepa, Oramas, Chorshanba, Hiro'g'li, Qumsoy, Qanjuga, Eidmahalla, Beshkapa, Yangikent , Bobodehqon, Kaltashox , Zargarko'cha, G'alcha, Toshko'prik, Shakarakbozor, Labijar, Sirdara, Qirgon, Jamolxil, Arjag, Navoqul, Guzarmug'ul, Toshkotal, Sherbeg, Alamlik, Charchangu , Ko'zasoy, Aranji, Islomoqmaydon, Tagirjar, Kuhicharboy, Quduqcha, Hajarguzar, kukaldosh, Osmonjar, Shurak, Bosoga, Murduq, Quduqshahid, Chakish, Gajariy, Lalakut kabi joy nomlarining aksariyati juda ko'hna tarix mahsuli bolib, bu nomlarni paydo bo'lishi, yaratilishi sabablari haqida xalqimiz orasida kop'gina hikoyalar, afsonalar va rivoyatlar bor.

Afg'onistonda toponimlar bo'yicha deyarli ish qilinmagan,hali o'rganilmagan sohadir.Z.M.Boburning "Boburnoma " asarida ba'zi joy nomlari keltirib, o'tilgan. O'zbek tilining rivojlanishi, uning so'z boyligi davrlar o'tishi bilan milliy -manaviy xazinamizni kengaytirib, joy nomlarining vujudga kelishiga hissa qo'shadi. Shu kabi masalalarni ilmiy tadqiqotchilar, toponimistlar va olimlar joy nomlarini o'rganib uning lisoniy, tarixi tahliliga e'tibor beradilar. Joy nomlari ulkan madaniyatimizning tarkibiy qismi bolib, har bir joy nomi bu o'sha eski tariximiz va uzoq tmishimizning bir bo'lagi hisoblanadi. Toponimlar xalq madaniyatining qadimiy, moddiy va ma'naviy merosi bo'lib, hozirgi yosh avlodni tarbiyalash va kelajak avlodga munsoib meros qoldirish, milliy qadriyatlarimizni yanada boyitadi. Har bir joy nomining o'tmishda atab qo'yilishining sababi bor. Hech qanday joy nomi o'zidan o'zi qo'yilmagan. Toponimlar bizning hududimizning, geografikamizning yaratilishi qonuniyatlarni

rivojlanishi, o'zgarishi hamda atalish sabablarni o'rganadi. Toponimlar yirik yoki mayda ob'yektlarning nomlari ekanligiga qarab makrotoponimlar va mikrotoponimlarga bo'linadi: Makrotoponimlar – keng bolgan hududlarni shaharlar, qishloqlar, mahalalar va shu kabi joylarni o'z ichiga oladi. Mikrotoponimlar esa kichik ob'yektlar - jarliklar, tepaliklar, ko'chalar, qo'rg'onlar va shu kabi joylarni o'z ichiga oladi. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, joy nomlarini o'rganish tilshumoslik fani, tarix, geografiya fanlarini, ota-bobolarimizning o'tmishi, ularning yashash tarzini kelajak avlodga yetkazishda o'z hissamizni qo'shgan bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Javzjonning siyosiy va farhangiy jug'rofiyasi . Laylo Shohhusayniy.

АСАЛАРИЛАР ЭКОЛОГИЯСИ, МОРФОЛОГИЯСИ ВА ҲИМОЯ АППАРАТИ ҲАҚИДА.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527108>

Ф.Н.Хабибуллаев

Фарғона Давлат университети.

Асаларилар экологик жиҳатидан барқарор жамоада яшовчи жонзотлардир. Бунинг асосий сабабларидан улар ер юзида қарийб 100 млн йиллардан бери яшаб, барқарорлашиб келмоқда. Лекин ҳозирги кунда уларнинг айрим популяцияси йўқолиб, йилдан-йилга камаймоқда. Тадқиқотчилар фикрича шу ҳолатда кетса яқин 50 йил ичида асаларилар ер юзидан тур сифатида йўқолиши тахмин қилинмоқда. Илмий тадқиқотлар улар популяциясини сақлаб қолишга, асосий экологик хусусиятларига қаратилган. Биз ҳам илмий тадқиқотларимизни Фарғона водийсида яшовчи асалариларнинг биоэкологиясига, уларнинг асосий этиологик хусусиятларига қаратганмиз. 2015-2018 йиллар давомида олиб борилган тадқиқотлар асосида водий шароитидаги асалариларнинг тур таркиби морфологиясидаги ўзгара хос хусусиятлари ўрганилди. Уларнинг айримлари билан таништираётимиз.

Арилларнинг танаси ҳам худди бошқа ҳашаротларга ўхшаш мураккаб ва мустаҳкам кутикула тери қаватидан тузилган. Мана шу мустаҳкам кутикула тери қоплами арилларда ташқи скелет вазифасини бажаради. Бундай қоплам уларнинг ички органларини кўриниб қолишдан, заҳарли моддалар, жумладан, ишқор ва кислоталар таъсиридан сақлайди. Қопламларга ички органлар бирикиб туради. Кутикула жуда эгилувчан, чидамли, юмшоқ хитиндан ва бошқа органик моддалардан иборат. Оёқлар бўғинларининг бирикиш ерларида, сегментлар ва бошқа органларнинг эгилувчан қисмида кутикула хитиндан иборат юпқа парда ҳосил қилади. Мана шу юпқа парда ҳисобига ариллар оёқ, мўйлов ва қорин сегментларини буриш, қисқариш ёки чўзиш хусусиятига эга бўлади. Арилларнинг танаси ҳар хил шаклдаги ва ҳар хил иш бажариш функцияларига эга бўлган тукчалар билан қопланган бўлиб, мана шу тукчаларнинг айримлари танани тозалаш, бошқалари сезиш ва ташқи муҳит таъсирини сезиш хусусиятига эга. Арилларнинг танаси уч қисм: бош, кўкрак ва қориндан иборат.

Асалариларнинг боши хитин моддадан иборат бўлиб, бўғинларга бўлинмаган, учбурчак шаклида, унда асосан сезиш органлари ва нерв

системалари, бош қисмининг икки ён тарафида мураккаб кўзлари, бошининг устки қисмида учта оддий кўзи, олд қисмида бир жуфт бўғимли мўйлови жойлашган.

Ишчи ари ва она ариларда бўғинлар сони 11 та, эркак арида 12 та.

Асаларининг тана ҳажми кўрсаткичлари

Танаси	Асаларининг вазни ва танаҳажми		
	Ишчи ари	Она ари	Эркак ари
Тана узунлиги	12-14 мм	18-20 мм	15-17 мм
Тана вазни	100 мгр	250 мгр	200 мгр
Мураккаб кўзларининг жойлашиши	Бош қисмининг ён тарафида	Бош қисмининг ён тарафида	Бош қисмининг ён тарафи бўйлаб орқа тарафида туташади
Содда кўзларининг жойлашиши	Бош қисмининг мия тарафида	Бошнинг ўрта қисмида	Бошнинг пешона қисми ўртада
Қорин ҳалқачаларининг сони	6 та	6 та	7 та

Мўйловларида сезиш ва ташқи таассуротларни қабул қилиш органлари жойлашган. Бош қисмининг пастки қисмида оғиз аппарати жойлашган. Оғизнинг тепа қисмида юқори лаб, олд қисмининг ён тарафларида эса 2 та юқори жағи жойлашган, бу жағларга кучли мускуллар бириккан. Мана шу мускуллар ёрдамида жағ ҳаракатга келади. Юқори жағ ёрдамида арилар мум заррачаларини кемиришда, инчаларининг устки қисмини қирқиш, дарахтларни кемириш, уяларда тешикчаларининг олдини кенгайтиришда фойдаланади. Асаларилар юқори жағ ёрдамида бошқа ариларни ушлаб оладилар, уядан ахлатларни ташқарига чиқариб ташлайдилар, гулларнинг чанг қобиқларини йиртадилар.

Пастки жағи жуфт бўлиб, асосий бўғин, устунча ва пичоқ тиғига ўхшаш парракдан тузилган. Пастки жағлар пастки лаб билан бирга ҳартумни ҳосил қилади.

Шимолдан жанубга қараб тарқалиши билан ишчи асаларилар ҳартумининг узунлиги оша боради. Ўрта рус асалари ҳартумининг узунлиги 6,038мм, Украина асаларисиники 6,321 мм. Кавказ тоғларида

ривожлантириладиган Кавказ кулранг арилари ҳартумчасининг узунлиги 6,9-7,2 мм га етади.

Асаларининг кўкрак қисми. Арининг кўкрак қисми ўзаро тутшиб кетган тўртта ҳалқадан ташкил топган бўлиб, ҳар битта ҳалқа ўз навбатида тўрт қисмдан, яъни: бел тарафи - тергит, қорин тарафи – стернит ва иккита ён тарафи плейритдан ташкил топган. Биринчи ҳалқача бош қисмини ҳаракатчан ҳолатда кўкрак қисмига туташтириб туради. Бу ҳалқачанинг тергит қисми кўкрак қисм билан, плейрит ва стернит қисмлари эса бош қисм билан туташган. Шунинг учун бош қисм ҳар томонга ҳаракатлана олади.

Иккинчи кўкрак ҳалқача энг катта сегмент бўлиб, кўкракнинг асосий қисмини ташкил қилади. Бу ҳалқачага қанотни, оёқларни ҳаракатга келтирувчи яхши ривожланган мускуллар жойлашган. Учинчи кўкрак ҳалқача анча ингичка. Тўртинчи кўкрак ҳалқача орқа томонга ингичкалашиб, кўкракни қорин билан бирлаштирадиган танача ҳосил қилади. Иккинчи ва учинчи кўкрак ҳалқачанинг тергит ва плейрит оралиғига икки жуфт қаноти жойлашган бўлса, биринчи, иккинчи ва учинчи кўкрак ҳалқачаларининг плейрит ва стернит ярим ҳалқачалари оралиғига уч жуфт оёқча жойлашган.

Асаларининг қорин қисмида: ичак, юрак, чиқариш ор гани, нафас олиш органи, ҳимоя органи ва жинсий органлар жойлашган. Она ва ишчи ариларнинг қорин қисми олтига ҳалқачадан ташкил топган бўлса, эркак ариники еттита ҳалқачадан ташкил топган. Қорин қисмининг ҳамма ҳалқачалари ўзаро юпқа чўзилувчан хитин парда ёрдамида туташган. Шу сабабли асалари қорин қисмини бемалол чўзиши ва қисқартириши мумкин. Унинг қорин қисми танасига нисбатан узунасига ва энига кенгайиши мумкин. Қорин қисмининг бундай узайиш ва кенгайиш хусусияти нафас олиш вақтида, даладан шарбат келтириш ҳамда қишлаш даврида орқа йўғон ичагида ахлат тўплашида аҳамияти катта. Ишчи ариларнинг учинчи, тўртинчи, бешинчи, олтинчи қорин ярим ҳалқаларида бир жуфтдан мум ажратиш безлари бўлиб, мум суюқлиги майда тешикчалардан чиқиб мум ойначаларида қотади. Она ва эркак ариларда мум безлари йўқ.

Асаларининг оёғи бўғимларга бўлинган уч жуфт бўлиб, кўкрак қисмида жойлашган. Ариларнинг оёқлари қуйидаги беш бўғиндан ташкил топган: тос қисм, вертлуг, сон, болдир ва оёқ панжаси. Оёқ панжа бўғим бўлаги ҳам ўз навбатида яна товон, учта номсиз ва тирноқ қисмдан ташкил топган. Оёқ қисм иккита тирноқ қисм билан тугайди. Тирноқ қисмининг ўртасида мураккаб тузилган ёстиқча бўлиб, арилар силлиқ ойна, тунукалар устида юрганда мана шу ёстиқчадан фойдаланади. Ғадир-будур дарахт ёки предметлар устида

юрганида тирноқ қисмларидан фойдаланади. Бўғинларнинг ўрталарида мускуллари бўлиб, оёқларни ҳаракатга келтиради. Арилар ғадир-будур нарсалар устида юрганда у ўз оғирлигига нисбатан 20 маротаба оғир юкни тортиши мумкин. Ариларнинг оёқ қисмида махсус «қурилмалари» бўлади. Унинг олдинги оёғида мўйлов қисмини тозалайдиган аппарати бор. Арилар ўсимлик гулларида шарбат ва гул чанги тўплаётган вақтда унинг танаси гул чанглари билан қопланади ва оқибатда ташқи муҳит таъсирини сезиш органларининг иш фаолияти сусаяди. Шу пайтда у танасини орқа оёқлари панжа қисмининг ички тарафидаги қалин тукчалар-чўткалар ёрдамида тозалайди. Олд оёқнинг болдир қисмида калта қаттиқ тукчалар бўлиб, бу тукчалар мураккаб кўзларини тозалайдиган чўтка вазифасини бажаради. Ундан ташқари, орқа оёқда гул чанглари уяга ташийдиган махсус чуқирчалар - саватчалари бор. Арилар гул чанглари саватчага шарбат билан ёпиштириб тўплаб боради. Саватчага тўпланган копток шаклидаги гул чанги (обножка) гулчанг тўплами деб аталади. Она ва эркак ариларда бундай қурилма йўқ. Ўрта оёқларининг ички тарафида бигизсимон ўсимтаси бўлиб, бу ўсимта ёрдамида арилар орқа оёқ чуқирчаларидаги гул чанги тўпламини инчага итариб туширадилар.

Асалариларнинг қаноти икки жуфт бўлиб, улар мустаҳкам тўрсимон юпқа парда ҳамда кўндаланг ва узунасига жойлашган тўрсимон пайлардан ташкил топади. Бу пайлар асалари учган вақтда унинг қанотларини мустаҳкам тутиб туради. Олд қанотининг узунлиги 9,2 мм, кенлиги 3,1 мм бўлиб, орқа қаноти ундан бир оз калтароқ. Арилар тинч ҳолатда турганда қанотлари бел устида жойлашса, учган вақтда қанотлари ёйилиб олд қанот орқа қанот билан махсус илмоқлар ёрдамида туташади. Орқа қанотнинг олд тарафида 17-28 та илмоқлари бўлса, олд қанотнинг орқа томонида илмоқлар туташадиган шунча ҳалқачалар бўлади. Ариларнинг кўкракларида жойлашган кучли мускуллар учиш вақтида қанотларни ҳаракатга келтиради. Бир марта қанот қоққанда арилар 3 хил ҳаракат қиладилар: 1) қанотларини кўтариш ва тушириш, 2) ўз танасига нисбатан олдинга ва орқага ҳаракат қилиш, 3) қанотининг ўз йўналиши бўйича пасайиши.

Қанот пастга тушганда арининг танаси юқорига кўтарилади (яъни, танаси ҳавода тутиб турилади), қанот тепага кўтарилганда танаси олдинга ҳаракатланади.

Юк билан арихонага қайтаётганда арилар соатига 20- 30 км учса, ширасиз ва гулчангсиз учганда соатига 65 км тезликда ҳаракатланади.

Ариларнинг учиш радиуси уядан 3 – 4 км ва ундан ортиқ. Лекин унумли шарбат ташиш радиуси 2 км дан ошмаслиги керак.

Асаларининг ҳимоя аппарати жуда мураккаб тузилган бўлиб, марказий қисмини салазка, яъни ҳаракатланмайдиган қисм эгаллаган. Салазкадан жуфт ўсимта ва пластинка бошланади. Салазкага эса стилет, яъни ҳаракатланадиган қисм ўсимтаси ёндашган. Салазкадаги ўқнинг ўйилган йўналиши бўйлаб стилет ҳаракат қилади. Стилетнинг орқа тарафи сезиш тукчалари билан қопланган иккита юмшоқ пластинка ёрдамида бекилиб туради. Тинч турган арининг ҳимоя органи (ниш аъзоси) кўзга кўринмайди, чунки у қорин бўшлиғига кириб туради. Арилар чаққанда стилет, яъни найза қисм салазка бўйлаб ҳаракатланиб ташқарига чиқади ва танага санчилади. Ари чаққандан сўнг арининг найзасида нишининг ҳаракатига тескари жойлашган тукчалар нишни суғуриб олишга йўл қўймайди ва оқибатда ари учишга ҳаракат қилганда унинг найза аппарати санчилган жойда узилиб қолади. Найзаси узилиб жароҳатланган ари икки-тўрт соат ўтгандан кейин ҳалок бўлади. Арининг найза аппарати ўз танасидан узилгандан кейин ҳам санчиши давом этаверади, чунки найза ҳимоя органини ҳаракатланмайдиган ва ҳаракатланадиган стилет қисмга ёпишган мускуллар ҳаракатланишни давом эттираверади. Бир ари иккинчисини чаққанда ниш санчилган арининг жароҳатланган жойи худди синганга ўхшаб қолади. Нишини санчган ари нишини у ердан суғуриб олиши мумкин. Бу ҳолда ари тирик қолади.

Арилар чаққанда таъсир этадиган заҳар катта заҳар безларининг тўқималарида ишлаб чиқилади. Катта заҳар бези - узун ипсимон ва иккига ажралган найчали қисмдан ва заҳар тўпланадиган резервуардан иборат. Ари чақмагунча бу заҳар резервуарда сақланади. Ишчи асалари катта заҳар безининг узунлиги 9-20 мм, она арида 30 -49 мм бўлади. Ари чаққан жой аввал қизаради, сўнгра секин-аста шиша бошлайди. Шиш танада 2-3 сутка туриши мумкин. Асаларилар билан доимо ишлайдиган одамлар танаси асаларининг заҳарига ўрганиб қолади, яъни уларнинг танасида арининг заҳарига қарши курашувчи иммунитет пайдо бўлади. Асалари заҳари ревматизм ва бошқа баъзи касалликларни даволашда яхши натижа беради. Асалари заҳари - апитоксин медицинада қўлланилади.

KIMYOVIY MODDALAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527124>

Mademinova G'uljayna Kewnimjayovna

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti

Ximiya-texnologiya fakulteti ximiya ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Eshimuratova Raushan Joldasbaevna

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti

Ximiya-texnologiya fakulteti ximiya ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Bazarbaev Kilishbay Turganbay o'g'li

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti

Ximiya-texnologiya fakulteti ximiya ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kimyo fanining yuragi hisoblanadigan D. I. Mendeleyev jadvali va undagi moddalarning guruhlar bo'yicha o'xshash kimyoviy xossalarga ega ekanligi, shuningdek, metall va boshqa moddalarda kimyoviy reaksiyalarning ro'y berishi, kimyoviy bog'lanishlar, kimyoviy moddalarning tabiatga o'zaro ta'siri, kimyo fanining tarixi haqida qisqacha bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Kimyo, xossa, element, murakkab modda, parchalanish, atom

Kimyo - moddalar, ularning xossalari, tuzilishi va o'zaro o'zgarishi haqidagi fan. Tarixiy jihatdan kimyo inson hayoti uchun zarur bo'lgan moddalarni olish uchun paydo bo'lgan. Ushbu muammoni hal qilish uchun ba'zi moddalardan boshqalarni ishlab chiqarishni o'rganish kerak edi, ya'ni. ularning sifat o'zgarishlarini amalga oshirish. Sifat esa moddalarning xossalari yig'indisi bo'lganligi sababli, bu xususiyatlar nimaga bog'liqligini aniqlash kerak edi. Bu nazariy kimyoning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

Kimyo fanining predmeti kimyoviy elementlar va ularning birikmalari hamda turli kimyoviy reaksiyalarni tartibga soluvchi qonunlardir. Kimyoviy reaksiyalar - oddiy moddalardan murakkabroq moddalarning hosil bo'lishi, ayrim murakkab moddalarning boshqasiga o'tishi va murakkab moddalarning oddiyroq tarkibli moddalarga parchalanishi.

Zamonaviy kimyo xossalari berilgan moddalarni olish va moddaning xossalarini nazorat qilish usullarini aniqlash bilan shug'ullanadi. Bu kimyoning asosiy muammosi va uning fan sifatida asosidir.

O'rganilayotgan ob'ektlar (moddalar) asosida kimyo odatda noorganik va organiklarga bo'linadi. Mohiyatini tushuntirish **kimyoviy hodisalar** va ularning umumiy qonuniyatlarini fizikaviy tamoyillar va eksperimental ma'lumotlar asosida o'rnatish fizik kimyo, jumladan, kvant kimyosi, elektrokimyo, kimyoviy termodinamika, kimyoviy kinetika bilan shug'ullanadi. Analitik va kolloid kimyo ham mustaqil bo'limlardir.

Moddalar har xil turdagi harakatlanuvchi moddalar bo'lib, ularning qolgan massasi nolga teng emas. Barcha moddalar korpuskulyardir. Kimyoviy moddada yoki turli moddalar aralashmasida sodir bo'ladigan jarayonlar kimyoviy reaksiyalardir. Kimyoviy reaksiyalar davom etsa, har doim yangi moddalar hosil bo'ladi. Masalan, magniy (kumush oq metall) molekulyar kislorodda (rangsiz gaz) qizdirilganda magniy oksidi (oq kukun) hosil bo'ladi: Kimyoviy reaksiyalar har doim jismoniy ta'sirlar bilan birga bo'ladi: energiyaning yutilishi va chiqarilishi, masalan, issiqlik uzatish shaklida, reagentlarning agregatsiya holatining o'zgarishi, reaksiya aralashmasi rangining o'zgarishi va boshqalar. Kimyoviy jarayonlarda (kimyoviy reaksiyalar) xossalari reagentlardan farq qiluvchi yangi moddalar olinadi, lekin yangi elementlarning atomlari hech qachon hosil bo'lmaydi.

Kimyoviy jarayonlarning sodir bo'lish shartlariga, birinchi navbatda, reaksiyalarning harorat, bosim va boshqa ba'zi sharoitlarga bog'liqligini tavsiflovchi termodinamik omillar kiradi. Reaksiyalarning tabiati va ayniqsa tezligi ko'proq darajada kinetik sharoitlarga bog'liq bo'lib, ular reaksiyalarga katalizatorlar va boshqa qo'shimchalarning mavjudligi, shuningdek erituvchilar va boshqa sharoitlarning ta'siri bilan belgilanadi.

$2\text{Hg} + \text{O}_2 = 2\text{HgO}$ oddiy kimyoviy moddalar birikmasi

Har qanday moddaning kimyoviy parchalanish chegarasi bo'lgan eng kichik kimyoviy zarralar atomlardir. Oddiy modda (agar u monoatomik bo'lmasa, masalan, geliy He) bir turdagi atomlarga, murakkab modda esa atomlarga parchalanadi. turli xil turlari. Atomlar kimyoviy jihatdan bo'linmasdir.

Kimyoviy bog'lanish - bu alohida atomlarni molekulalarga, ionlarga, kristallarga bog'laydigan o'zaro ta'sir, ya'ni. kimyo fani o'rganadigan materiyani tashkil etishning tizimli darajalari. Kimyoviy bog'lanishning tabiati, zamonaviy tushunchalarga ko'ra, kimyoviy birikma hosil bo'lishida ishtirok etadigan elektronlar va atom yadrolari tomonidan yaratilgan elektr maydonlarining o'zaro ta'siri bilan izohlanadi.

Har qanday kimyoviy reaksiya kimyoviy reaksiya tenglamasi shaklida yoziladi, masalan, $2\text{Na} + \text{Cl}_2 = 2\text{NaCl}$

Kimyoviy reaksiya tenglamasida koeffitsientlarni tanlash kimyoviy reaksiya jarayonida har bir element atomlarining yig'indisi o'zgarmasligiga asoslanadi.

Ochiq tizim - bu atrof-muhit bilan energiya va moddalar almashinuvi mumkin bo'lgan tizim. Ochiq tizim, masalan, suvli shakar eritmasi bo'lgan stakan. Eritmadagi suvning asta-sekin atrof-muhitga bug'lanishi va issiqlik almashinuvi natijasida tizimning massasi ham, uning energiyasi ham o'zgaradi.

Yopiq tizim - bu muhit bilan materiya almashinuvi bo'lmagan, lekin u bilan energiya almashinuvi mumkin bo'lgan tizim. Bunday tizimga misol qilib tiqinli stakanga solingan shakar eritmasini keltirish mumkin. Stakan tiqin bilan yopilganda, eritmadagi jarayon doimiy hajmda amalga oshiriladi. Agar T_1 eritma harorati atrof-muhitning T_2 haroratidan farq qilsa, u holda T_1 T_2 dan katta bo'lsa, eritmadan energiyaning bir qismi atrof-muhitga o'tadi va aksincha, T_1 bo'lganda. T_2 dan kam bo'lsa, energiyaning bir qismini atrof-muhitdan eritmaga o'tishi tufayli tizimning energiyasi ortadi. Bunday holda, tizimning massasi o'zgarmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://goaravetisyan.ru/uz/kak-nazyvat-veshchestva-po-mezhdunarodnoi-nomenklature-nacionalnaya-i/>
2. https://www.orbita.uz/index.php?option=com_content&view=article&id=136:suvning-fizik-xususiyatlari&catid=36:fizika&Itemid=79
3. <https://uz.warbletoncouncil.org/propiedades-fisicas-quimicas-agua-9329>

O'ZBEK VA KOREYS TILIDAGI HIKOYALARDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING BERILISHI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527144>

Narzullayeva Elnura Marat qizi
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Lingvistika (koreys tili) mutaxassisligi
2-bosqich magistranti

Annotation: *It is known that the phraseological structure of language is a peculiar phenomenon, which is manifested in the creation of a figurative image of reality using the spiritual experience of phraseological units associated with the cultural traditions of the language community. . The article discusses the semantic issues of phraseological units, the connotative side of the meaning of phraseological units.*

Keywords: *Phrase, comparative phrase, phraseological unit, semantic analysis, synonym phrase.*

Annotatsiya: *Ma'lumki, tilning frazeologik tarkibi o'ziga xos hodisa bo'lib, bu o'ziga xoslik frazeologik birliklarning til jamoasining madaniy an'analari bilan bog'liq bo'lgan ma'naviy tajribasi yordamida voqelikning obrazli tasvirini yaratishida yaqqol namoyon bo'ladi. Maqolada frazeologik birliklarning semantika masalalari, frazeologik birliklar ma'nosining konnotativ tomoni ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *Ibora, qiyosiy ibora, frazeologik birlik, semantik tahlil, sinonim ibora.*

Lingvistika sohasida frazeologiya bu tasvirlovchi so'zlar masalan idiomalar, frazeologik fe'llar va leksikologik birliklarning boshqa turlarini o'rganuvchi fan bo'lib, bunda so'z birikmalarining tarkibi ma'nolari orqali umumiy ma'noni bilib bo'lmaydi. Frazeologizmlar mustaqil birliklar sifatida qo'llaniladi. Masalan koreys tilidagi «입에 거미줄을 치다» iborasi och qolmoq ma'nosida ishlatiladi. So'zma so'z tushunadigan bo'lsak, «og'ziga o'rgimchak to'r to'qimoq», deb tarjima qilinadi. Frazeologizmlar har bir millatning madaniyatidan kelib chiqib yaratiladi va bitta qolipga tushadi. Masalan, oyog'ini qo'lga olmoq iborasi shoshilmoq ma'nosida ishlatiladi. Aslida iboralar bir so'zga teng bo'lolmaydi.

Frazeologik birliklar tuzilmaviy tashkil etilishi, mazmuni va funksional-stilistik mansubligi jihatidan o'zaro bir-biridan farqlanadi. Quyida koreys tilidagi iboralarning bir nechtasini o'zbek tili bilan solishtirib o'rganib chiqamiz.

물고기(의) 밥이되다 – baliqlarga yem bo'ldi. (suvga yiqilib o'lmoq ma'nosini bildiradi)

Misol: «**멀쩡하게 나갔던 사람이 물고기 밥이되었더니 믿어지지 않아요**»

Butun boshli inson suvga yiqilib o'lganiga ishonolmayapman.

기름밥(을) 먹다 - «zavod yo fabrikada orqali tirikchilik qilmoq» ma'nosida keladi. Misol: «**기름밥을 먹고 사는 놈이 언제 돈을 모으겠어요**» «Zavod orqali kun ko'radigan kishi qachon pul yig'ardi-yu.»

Shuningdek, koreys tilida **김치** bilan bog'liq shunday ibora bor: **김치국(물) 부터마시다**- sherigining fikrini hisobga olmasdan o'z fikri bilan ish tutish, uni fikri bilan hisoblashmasdan o'z qarori bilangina ish tutish ma'nosini ifodalaydigan mazkur ibora koreys xalqi kundalik turmushida keng qo'llaniladigan iboralar sirasiga kiradi.

Misol: «**그렇게 김치국물부터 마시다가 일이 뜻대로 되지 않으면 그 절망을 어떻게 감당하려고 그러나**» - Bunday sheriging bilan maslahatlashmasdan faqat o'z qaroring bilan qilingan ish aytganingdek bo'lmasa buning oqibatini qanday qilib bo'yningga olasan?»

Koreys tilida **떡** bilan bog'liq iboralar ham anchagina:

떡을 만들다 - ishni buzmoq.

Misol: «**별것도 아닌 녀석이 절 난처 만하다가 이겨 놓은 경기를 떡을 만들어 놓았다**»

Arziydigan biror narsani bilmaydigan bolapaqirlar o'ziga ortiqcha baho berishgani sabab yutilayotgan musobaqani beliga tepishdi(buzib qo'yishdi)

그림의 떡 iborasi amalga oshmaydigan, yoki amalga oshishi qiyin bo'lgan narsa haqida gapirganda ishlatiladi.

Misol: «**그 여자는 나에게 그림의 떡이야. 일찍 포기하는 게 좋아**»_Bu qiz men uchun bir xomxayol. Undan ertaroq voz kechganim ma'qul.

누워서 떡먹기 – bajarilishi lozim bo'lgan ishning osonligi haqida gapirilganda ishlatiladi.

Misol: «**그 정도 뛰어 넘는 것은 누워서 떡먹기이다**» Bunaqa yugurib o'tish juda oson.

미역국을 먹다 – Aslida 미역국-tug'ilgan kunda tanovul qilinadigan ovqat, biroq ushbu so'z ibora ko'rinishida kelsa imtihondan yiqilish ma'nosini ifodalaydi. Misol: «**올해가 취업 정년인데 마지막 시험에서 미역국을 먹었다**» Bu yil ish boshlamoqchiydim-u, imtihondan yiqildim-da.

구들장을 지다 - uyda ishsiz bekor yotmoq. Aslida, 구들장- ondol(uyni isitish pechi)dagi tutun o'tish yo'li ustiga qo'yiladigan katta tosh.

Misol: «**일이 틀어졌다는 소문이 나돌때부터 그는 구들장을 지고 살았다**» Ish qisqarishi haqidagi mish-mish chiqqanidan beri uyda bekor yotibdi.

놀부의 환생 - boshqalarning yaxshi narsalariga hasad qilish. Mazkur ibora «Xinbu va Nolbu» erkagidagi hasadgo'y Nolbu obraziga ishoradir.

Misol: «**남이 잘 되는 꼴을 보지 못 하니 아무래도 그는 놀부의 환생인가 보다**»

«O'zganing yutug'ini ko'rolmaydigan hasadchiligidan naq Nolbu tirilib kelgandek bo'ldi».

마당을 빌리다 - so'zma-so'z tarjima qilinganda «hovlini qarzga olib turmoq» lug'aviy ma'nosini bildirsa-da, iboraning ma'nosi ilgarigi zamonlarda kuyovning kelin xonadoniga borib to'y bazmini o'tkazishidan kelib chiqqan.

국수를 먹다 - so'zma-so'z «kuksuni yemoq» ma'nosini bildirsa-da ibora sifatida «turmush qurmoq» ma'nosida ishlatiladi. Bu xuddi o'zbek tilidagi «qachon boshingni ikkita qilamiz» degan iboraga mos keladi.

Misol: «**이 봐 이 형 언제 국수를 먹여줄거야? 너무 뜸들이지 말고 할거면 빨리 결혼해**»

Li Bua-I aka qachon uylanasiz? Uylanmoqchi bo'lsangiz orqaga surmasdan uylana qoling-da.

Koreys tili grammatikasining eng muhim xususiyati shundaki, har qanday gap bo'lagi fraziologik birlik bo'lib keladi. Bunga misol qilib koreys xalqining mashhur asarlaridan biri "Xinbu va Nolbu" ertagini keltirishimiz mumkin. Bu ertak XVII-XVIII

asrlarda yozilgan. Asarda frazeologizmlarning ot+fe'l, fe'l+fe'l shakllari juda ko'p uchradi. Ammo koreyslarda eng ko'p tarqalgan frazeologizmlardan ot+fe'l shakli hisoblanadi. Asarda ham ushbu shakl ko'p uchradi. Misol uchun:

«관청을 찾다»- hokimiyatni topmoq ya'ni hokimiyatga yo'l olmoq

Ushbu ot+fe'l shaklidagi frazeologizmlarning asarda qo'llanish jarayoniga e'tibor qaratib, ularni tahlil qilib ko'rsak:

«그러자 놀부는 호랑이같이 날뛰며 호령을 하였다 » - Nolbu jahl otiga minib yo'lbarsdek o'kirdi. Bu yerda «호령을하다»- so'zma-so'z tarjima qilinsa «baqirib qichqirmoq» degan ma'noni ifodalaydi, biroq tarjimada «yo'lbarsdek o'kirdi» deb bersa ham bo'ladi.

«홍부는 간절하게 애원 하였다» - Xinbu qattiq o'tinib so'rabdi.

«그러나 놀부 아내는 심보가 더고약 했다 » - Lekin Nalbuning xotining yuragi judayam yomonlashibdi.

Bu yerda «고약하다»- so'zma-so'z tarjimada «xunik ko'rinmoq», «yomon ko'rinmoq» deb tarjima qilinadi, biroq ushbu o'rinda tarjimani «yomonlashmoq» tarzida ham berish mumkin.

Ko'pgina frazeologik birliklar erkin so'z birikmalaridan farq qilmaydi. Rasmiy tuzilishiga ko'ra ular jumlar va iboralar bilan mos keladi. Koreys tilida biz jumla modeliga ko'ra tuzilgan 15 turdagi frazeologik birliklarni uchratishimiz mumkin:

1. oddiy keng tarqalmagan taklif modeliga ko'ra;
2. bir umumiy a'zoli sodda gap;
3. ikki umumiy a'zoli sodda gap;
4. murakkab gap;
5. qo'shimcha ergash gapli murakkab gap;
6. ergash gapli murakkab gap (ustunlik band);
7. tobe sababli murakkab gap;
8. shart ergash gapli murakkab gap;
9. ergash gapli murakkab gaplar;
10. ergash gapli va darajali murakkab gaplar;
11. ergash gapli murakkab gap;
12. ergash gaplar modelida;
13. bevosita nutqli gap modelida;
14. so'roq gap modelida;

15. salbiy taklif modelida.

Har bir xalqning o'ziga xos frazeologizmlarini tarjimada berishda o'ta ehtiyotkorlik talab etiladi. Ba'zan so'zning o'zi emas unga mos keluvchi ekvivalent tanlab olinadi. Koreys millatiga xos bo'lgan frazeologizmlarning o'rni beqiyos. Negaki, frazeologizmlarda shu xalqning o'ziga xos urf-odat va madaniyati aks etgan bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Usmanova Sh. O'zbek va turk tillarida somatik frazeologizmlar: Filol.fan.nomz...diss.-Toshkent. 1998.
2. 고영근,우리말 문법론, 집문당2008
3. 권옥 외, 중학생이 되기 전에 꼭 읽어야 할 만화 국어 교과서2, 속담과 관용구, 서울: 스콜라,2009

УДК 771.168; 712.36

**ВЕЛО-ПЕШЕХОДНЫЕ КОММУНИКАЦИИ КРУПНЫХ
ГРАДОСТРОИТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527180>

Гуломов Умиджан

*Ташкентский государственный транспортный
университет, магистр*

Болтаев Фазлиддин

*Ташкентский государственный транспортный
университет, магистр*

Аннотация. Создание вело-пешеходной сети, несущей функции передвижения людей на короткие и средние расстояния – одна из важнейших задач организации полицентрической системы городских коммуникаций (связей). Вело-пешеходная сеть должна представлять непрерывную иерархическую структуру, объединяющую жилые, промышленные и другие социально значимые объекты в крупных градостроительных системах. Целью создания сети является повышение уровня комфортности городской среды.

Ключевые слова: вело-пешеходные коммуникации, градостроительство, полицентрическая система городских коммуникаций (связей), пешеход.

BICYCLE&PEDESTRIAN NETWORK OF LARGE URBAN SYSTEMS

Gulomov Umidjan

Tashkent State Transport University, master

Boltayev Fazliddin

Tashkent State Transport University, master

Annotation. Creation of the bicycle&pedestrian network that carries responsibility for the movement of people in the short and medium distances is one of the most important tasks of the organization of a polycentric urban network. The bicycle&pedestrian network should provide continuous hierarchical structure combining residential, industrial and other socially significant objects in large urban

systems. The purpose of the network is increasing the comfort level of the urban environment.

Keywords: *bicycle&pedestrian network, urban planning, polycentric urban network, pedestrian.*

Введение В российских городах, в том числе и в Красноярске, прослеживается тенденция сокращения пешеходных пространств, в то время как именно они обеспечивают человеку отдых, безопасное передвижение и дозированную физическую нагрузку по пути на работу, за покупками, в школу, домой или на прогулку. Поэтому создание таких пространств на основе исследований потребностей общества и природных особенностей территорий требует особого внимания со стороны городской администрации, социальных служб и проектных организаций.

Объекты и методы Тротуар, расположенный вдоль проезжей части, считается пешеходным путем. Однако в большинстве случаев тротуары не являются зоной пешеходной безопасности, так как нет достаточных ограничений для проезда авто- и мототранспорта (существует практика езды по тротуарам, например, в час пик), они прерываются поперечным движением транспорта и большим количеством препятствий в виде припаркованных автомобилей, рекламных стоек, неправильно высаженных деревьев, дефектов покрытия и др.

Это создает дискомфортную обстановку на пешеходных путях и вынуждает людей использовать автомобиль даже при передвижении на короткие расстояния, так как пешеход и велосипедист практически постоянно испытывают состояние стресса. Следствием этого в городе становится преобладание индивидуальных транспортных средств. В настоящее время городское пространство распределяется крайне непропорционально количеству участников движения. Исходя из размеров транспортных средств, допустимой скорости движения в городе и дистанции между движущимися транспортными средствами, социальной зоны движения пешеходов составлено выражение для определения площади, приходящейся на одного участника движения:

$$Y=(a+b)*c/x,$$

где Y – площадь на одного участника движения, м²; a – дистанция между объектами при определенной скорости (для автомобилей при скорости 60 км/ч – 30 м; для велосипедистов при скорости 15 км/ч – 7,5 м; для пешехода – социальная зона – от 1,5 до 3,5), м; b – длина объекта, м; c – ширина полосы

движения объекта, м; x – среднее количество участников движения (для автомобилей 1,2; для велосипедистов и пешехода – 1) , чел.

С использованием полученной формулы определены значения площадей, которые приходятся на одного участника, движущегося различными видами транспорта и пешехода. Основная часть уличного пространства резервируется для личного автотранспорта, на долю одного участника автодвижения отводится пространство в 85 м², велосипеда – 14 м², пешехода – от 1,5 до 3,5 м². Таким образом, пространство занимаемое одним участником автодвижения, в 40 раз больше, чем пространство для пешехода, и в 6 раз больше, чем для велосипедиста. Пешеход не нуждается в парковочном месте, а один припаркованный велосипед занимает 1/13 площади припаркованного автомобиля. На рис. 1, 2 представлена графическая интерпретация результатов расчетов. В крупных городах автотранспорт становится основным источником загрязнения. В некоторых районах выбросы от автотранспорта составляют более 80 % от общего количества загрязняющих веществ [1].

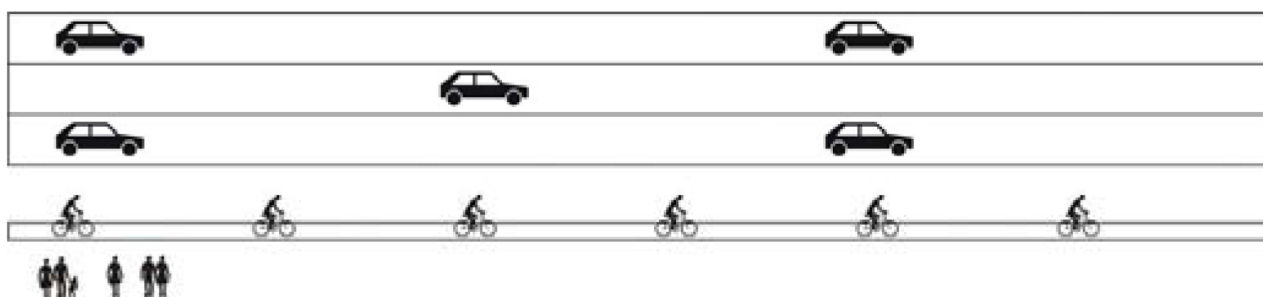

Рис. 1. Соотношение площадей, занимаемых шестью участниками движения

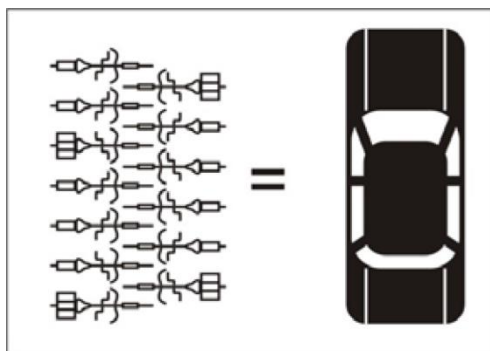

Рис. 2. Площадь одного припаркованного автомобиля равна площади тринадцати припаркованных велосипедов

Создание вело-пешеходной сети и системы общественного транспорта может значительно улучшить качество воздушной среды в крупных

градостроительных системах, так как количество потребляемого топлива и объем выбросов на одного человека напрямую зависят от способа передвижения [2]. На рис. 3 представлена зависимость расхода топлива и выбросов СО от способа передвижения. Значительная часть населения проводит немалую долю времени вне автотранспортных средств, поэтому развитие непрерывной, безопасной и комфортной вело-пешеходной сети поможет возродить «социальную пригодность» улиц для всех категорий граждан. Безопасность особенно важна для пожилых людей и инвалидов, чья свобода передвижения существенно ограничена из-за ослабленного физического состояния и сниженной способности ориентироваться в сложных дорожных ситуациях. В городских районах практически нет безопасных мест, пригодных для игр детей без присмотра взрослых. В силу своего возраста и недостаточности знаний о городских рисках дети и подростки не всегда в состоянии оценить и адекватно отреагировать на опасность. Дорожно-транспортный травматизм является ведущей причиной смертности среди детей в возрасте от 5 до 14 лет.

Безопасная и надежная мобильность жителей является одной из основных задач, стоящих перед городами. В промышленно развитых странах, в том числе и в России, наблюдается процесс старения населения. Это означает, что все больше людей испытывают сложности в передвижении по городу.

Необходимо подчеркнуть, что «инвалидность» – это понятие относительное. Человек, мобильный сегодня и имеющий отличное зрение и слух, завтра может столкнуться со всеми соответствующими проблемами. Подавляющее большинство «инвалидов» – пожилые люди. В России постепенно изменяются ориентиры в пользу гуманной среды, в которой должны комфортно чувствовать себя как играющие дети, люди, занимающиеся физкультурой, активные пешеходы, так и маломобильные группы населения: инвалиды, передвигающиеся в колясках, беременные женщины, слабовидящие жители городов и др.

Способ передвижения	Выбросы CO	Расход топлива
личный автотранспорт 1,2 человека	148 г/км на человека 	 6,6 л/100км на человека
рейсовый автобус 16 человек (не полный)	56 г/км на человека 	 2,0 л/100км на человека
рейсовый автобус 80 человек (полный)	11 г/км на человека 	 0,5 л/100км на человека
пешеход/велосипедист	0 г/км на человека 	0 л/100км на человека

Рис. 3. Зависимость расхода топлива и выбросов CO от способа передвижения

В настоящее время понятие здоровья расширилось. Здоровье рассматривается как механизм, контролирующий взаимодействие физического, морального и эмоционального состояния, пребывания в лучшей форме с позитивной энергией и низким уровнем стресса. Ходьба в экологически чистом, безопасном, информационно насыщенном и интересном месте – простой, удобный и экономически выгодный метод оздоровления. Одной из наиболее известных программ по оздоровлению городского населения является «10 тысяч шагов (или 8 км) в день», разработанная в Японии в 1965 году доктором Хатано (изобретателем шагомера). Программа получила международный статус, подтолкнула людей двигаться больше и заставила задуматься о том, как сделать свою жизнь более активной, улучшить физическое состояние и повысить качество своей жизни [3]. Однако для ее реализации не везде существуют необходимые условия.

Езда на велосипеде более затратна, однако она в четыре раза эффективнее ходьбы. Развитие велосипедного транспорта, предназначенного не просто для отдыха, поддержания формы, улучшения экологической обстановки, а служащего альтернативой автотранспорту, является одним из подходов в решении проблем, связанных с «пробками» на дорогах. Скорость велосипедиста в городе составляет до 30 км/ч, что сопоставимо со средней скоростью движения автомобилей «в пробке» (5-20 км/ч), и всего в 2 раза ниже максимально разрешенной (60 км/ч). Поэтому велосипедное движение позволит экономить время на передвижение по городу и снизить выбросы вредных веществ. Примером широкого использования велосипедного

движения в городах может служить Голландия, где около 30 % трудящихся добирается до рабочих мест на велосипедах.

В настоящее время «навязанная человеку (авто)мобильность» ведет к повышенным материальным и временным расходам на преодоление расстояний до вновь созданных культурнобытовых объектов, расположенных на периферии городов. Это определяет основную роль автотранспорта в ущерб озеленению и вело-пешеходному движению.

Важным условием, ускорившим процесс формирования вело-пешеходных пространств в Германии, стала исторически сложившаяся децентрализация страны, позволяющая решать градостроительные вопросы на уровне отдельного города в интересах его жителей. В результате этого в стране сформировалось большое количество городов, самостоятельно развивающихся, но поддерживающих и совершенствующих связи между собой и другими регионами. Базой для развития вело-пешеходной сети послужило объединение торгово-пешеходных зон в центрах городов, отдельных пешеходных и велосипедных путей в городских районах, созданных по инициативе местных жителей при поддержке городских властей и частных инвесторов [4].

Пешеходные и велопространства в Германии делятся по структуре и выполняемым функциям на следующие типы:

- **пешеходные городские сети** состоят из самостоятельных пешеходных дорожек или непроезжих жилых дорог, пешеходной зоны в центре города, тротуаров вдоль проезжих улиц и зон успокоения движения. Они охватывают все районы города и являются непрерывными за счет надземных и подземных переходов;

- **пешеходная зона в центре** населенного пункта выполняет функции торговой и социально-культурной доминанты города; она служит «визитной карточкой» города и отражает его национальные, природные и градостроительные особенности. В настоящее время в городах Германии создано около 3 000 пешеходных зон, и их количество продолжает увеличиваться [5];

- **велосипедные городские транспортные сети** используются для передвижения людей и грузов (почта) исключительно на велосипедах по выделенным и четко обозначенным велосипедным дорожкам;

- **вело-пешеходные туристические маршруты** по наиболее интересным местам. Они проложены между городами и через города, возможны тематические вариации. Они, как правило, совмещают несколько

функций: туристическая (междугородняя и городская), транспортная (между районами города), рекреативная (проходит через парки) и др [6].

В Германии разработаны нормативные документы, регулирующие проектирование пешеходных и велосипедных сетей, одно из основных положений которых – безопасность и комфорт всех категорий пешеходов. При этом велосипедистов и пешеходов рассматривают как единую группу низкоскоростных и экологически безопасных способов передвижения [7,8].

Заключение Опыт реконструкции городов показывает, что создание вело-пешеходных и открытых пространств с высоким уровнем качества среды во многом способствует развитию позитивной социальной активности на улицах, ведению «здорового» и безопасного стиля жизни, в результате чего снижается уровень преступности и количество ДТП. Пешеходные пространства в городе не требуют значительных площадей и имеют большую гибкость по сравнению со всеми остальными. Однако пешеход особенно чувствителен к погодным условиям, потерям времени у светофоров, к обходу сложных небезопасных или непроходимых участков, к слишком крутым подъемам, к ограничению видимости и т.д. По-настоящему комфортно пешеход чувствует себя только на территориях, полностью изолированных от движения автотранспорта, так как в других местах он пока не является полноценным участником уличного движения. При этом речь идет о компромиссе в интересах всех жителей города, при котором **горожанин** рассматривается как **автомобилист, пассажир** общественного транспорта, **пешеход** и **велосипедист**. Как показывает опыт зарубежных стран, существуют приемы и методы проектирования и создания условий, позволяющие жителям комфортно и безопасно передвигаться в городе на автомобиле, общественном транспорте, велосипеде и пешком.

Выводы

1. В настоящее время распределение площади городских пространств между участниками движения зависит от способов и средств передвижения: пешком – от 1,5 до 3,5 м²/чел; на велосипеде – 14 м²/чел; на автобусе – 0,9 м²/чел; на легковом автомобиле – 85 м²/чел.

2. Организация вело-пешеходных сетей обеспечивает: • снижение загрязнения городской среды вредными выбросами от автотранспорта; • повышение безопасной и комфортной мобильности, физической активности населения; • снижение затрат времени и стоимости перемещения жителей на короткие и средние расстояния.

3. В европейских и других странах накоплен большой опыт проектирования и строительства в крупных городских системах вело-пешеходных сетей, состоящих из пешеходных, вело-пешеходных транспортных и туристических маршрутов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Европейское агентство по окружающей среде. Защита окружающей среды Европы: четвертая оценка. – Копенгаген; Люксембург: Отдел официальных публикаций Европейского сообщества, 2007. – 452 с.
2. Официальный сайт Ассоциации немецких транспортных предприятий. Verband Deutscher Verkehrsunternehmen (VDV) (апрель 2009) [Электронный ресурс]. URL: <http://www.vdv.de/>
3. Дойл У., Морияма Н. Японки не стареют и не толстеют. М.: АСТ, 2007. – 256 с.
4. Официальный сайт Немецкого Федерального ведомства по вопросам строительства и регионального планирования. Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung (октябрь 2009) [Электронный ресурс]. URL: <http://www.bbr.bund.de>
5. Hilt K. Der Niedergang von Deutschlands Fußgängerzonen, DW Köln, 2005. – 41p.
6. Официальный сайт фирмы «Романтический туризм по Рейну». Romantischer Rhein Tourismus GmbH (ноябрь 2009) [Электронный ресурс]. URL: <http://www.rheinsteig.de/>
7. Forschungsgesellschaft für Straßen- und Verkehrswesen: Empfehlungen für Radverkehrsanlagen (ER A 95). Köln, 1995. – 92p.
8. Forschungsgesellschaft für Straßen- und Verkehrswesen: Empfehlungen für Fußgängerverkehrsanlagen (EFA2002). Köln, 2002. – 38p.

MULOQAT PSIXOLOGIK-PEDAGOGIL VA INNOVATSION HODISA SIFATIDA

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527281>

Ibadullaev Maqsetbay Bazarbay o'g'li

*Ajiniyoz nomidagi NDPI ning
pedagogika kafedrası Magistratura
bo'limi Ta'lim muassasalarini boshqarish
yo'nalishi 2-kurs magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi ijtimoiy munosabatlarda ko'p kuzatilayotgan muloqotdagi qiyinchiliklar va ularning psixologik talqini masalasi tahlil qilingan. Muallif bu masala hususidagi turli tadqiqotchilarning fikrlarini keltirgan. Va maqola yakunida bu masalani o'rganishning o'ziga xos jihatlari haqida mulohazalar keltirgan.

Kalit so'zlar: o'zligini bilish, shaxs taraqqiyoti, nutq jarayoni, tashqi ta'sirlar, kattalar bilan hamqorlik, axborot almashish, idrok qilish, stixiyali, ijtimoiy yo'nalgan muloqot, o'yin va noo'yin shakllar.

KIRISH. Bugungi kunda yosh avlodni yuksak ma'naviyatli qilib shakllantirish, mustaqil mamlakatimizning ishonchli va intellektual salohiyatli fuqoralari etib tarbiyalash uzluksiz ta'lim tizimining dolzarb vazifasi bo'lib hisoblanadi. Zero yurtboshimiz ta'kidlaganidek: "Jamiyat bugun unib-o'sib kelayotgan farzandlarining har tomonlama barkamol avlod bo'lib hayotga kirib borishini o'zi uchun eng ulug', kerak bo'lsa eng muqaddas maqsad, deb biladi". Darhaqiqat, barkamol avlodni tarbiyalash masalasi uchun jamiyatning institutlari mas'uldir¹. Ayniqsa, barkamol avlodni shakllantirishning amaliyotini ta'minlashda, bu boradagi ilmiy muammolarning yechimini topish, olg'a surilgan nazariy xulosa va tasviyalarni ta'lim-tarbiya amaliyotiga tadbiq etish jamiyatimizning ota-onalar, tarbiyachi-o'qituvchilar uzluksiz ta'lim tizimi oldiga qo'yadigan davlat buyurtmasini samarali bajarilishi garovidir. Ma'lumki, har qanday jamiyatning kelajagi yosh avlodning qanday ta'lim olishiga va qay tarzda tarbiyalanishga bog'liq. Ana shunday avlodgina mamlakat oldida turgan xalqning tarixiy taqdirini belgilab bera oladi. Shunga ko'ra, yosh avlodni milliy mustaqillik ruhida tarbiyalash davlatimiz oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

¹ Ivanov P.I., Zufarova M.Y. "Umumiy psixologiya" Toshkent: O'zbekistanfaylasuflari milliy jamiyati, 2008.

ADABIYOTLAR SHARHI Ma'lumki, shaxs taraqqiyotida o'ziga xos rivojlanish bosqichlarini qamrab oladi. Aynan mazkur jarayonda shaxsda muloqotga bo'lgan ehtiyojning shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillarini o'rganish muammoning dolzarbligini belgilab beradi. Ayniqsa shaxsning ijtimoiylashuvi, shaxslararo munosabatlarga kirishish jarayonidagi muloqotdagi qiyinchiliklar hozirgi kunda psixologiya fanida qo'yilayotgan muhim masalalardan biri ekanligi hammamizga ayon.

Muloqot faqat insonlarga xos bo'lgan jarayondir. Kishilarda faoliyat jarayonida bir - birlariga nimanidir aytish istagi tug'iladi.

Muloqot - odamlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayonidir Muloqot (munosabat) birgalikda faoliyat ko'rsatuvchilar o'rtasida axborot ayirboshlashni o'z ichiga oladi. Bunda munosabatning kommunikativ jihatida hisobga olinadi. Kishilar munosabatga kirishishda avvalo tilga murojaat qiladilar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL L. S. Vigotskiy, A. N. Leontev, A.R. Luriya, D.B.Elkonin, A. V. Zaporozes, M. I.Lisina tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, bolaning dastlabki ijtimoiy ehtiyojlaridan biri - bu muloqotga nisbatan ehtiyojdir. A.V.Zaporozes va M. I. Lisinalar tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, bolalarning kattalar bilan muloqotga kirishish ehtiyoji 7 yoshgacha bir nechta bosqichlar tarzida rivojlanib boradi²:

- e'tibor va hayrixohlikka ehtiyoj paydo bo'ladi;
- kattalar bilan hamqorlik qilish ehtiyoji tug'iladi;
- avvalgi barcha ehtiyojlarga kattalar tomonidan hurmat qilish ehtiyoji tug'iladi;
- maktabgacha tarbiya yoshidagi bolada atrofdagilar bilan o'zaro bir-birini tushunish ehtiyoji vujudga keladi

Zamonaviy psixologiyada shaxs tushunchasiga turli faoliyat sub'ekti va ob'ekti sifatida doimiy ravishda murojaat etadi. "Faoliyat sub'ekti" tushunchasining qanday tasniflanishidan qat'iy nazar, shaxsning atrof – muhiti, yashash sharoiti va jamiyatlardagi shaxslararo munosabatlardagifaolligini o'rganishga qaratiladi³.

Psixologik tadqiqotlarda konstruktiv hulq – atvor, effektiv, samarali muloqot va faoliyat o'rganilgan bo'lsa - da, destruktiv hulq – atvor, shaxslararo munosabatlarning buzilishi, xamkorlikdagi faoliyatning mavjud emasligi ko'plab qiziqishlar uyg'otganiga qaramay, juda kam o'rganilgandir.

² Karimova V.M. Oila psixologiyasi. Toshkent: O'zbekiston. 2007

³ Maxsudova M.A.Muloqot psixologiyasi. Namangan . 2005.

Psixologlar, psixoterapevtlar, etnograflar, sotsiologlar, faylasuflarning say – harakatlari natijasida psixologiyaning yangi muloqot va muloqotdagi qiyinchiliklar psixologiyasi yo‘nalishi vujudga keldi.

Zamonaviy psixologiyada hozirgi vaqtda ham muloqotdagi qiyinchiliklar muammolari o‘rganib kelinmoqda. Odatda, muloqotdagi qiyinchiliklarni aniqlashda muloqotning optimal shakli bilan qiyoslanadi.

O‘smirlik davrida tengdoshlari bilan muloqot yetakchi ahamiyat kasb etadi. Bu davrda, tengdoshlari bilan muloqot qilish ehtiyoji markaziy o‘ringa chiqadi. Tengdoshlari bilan muloqotning samarali kechishi o‘smir shaxsining shakllanishi, hulq – atvori va faoliyatini tashkil etishga xizmat qiladi.

Shaxs shakllanishiga asosiy ta’sir etuvchi omillardan biri muloqotdir. Muloqotning shaxs shakllanishidagi ahamiyatini rus psixologlaridan V.G. Ananov, A.A. Bodalev, Vigotskiy va boshqalar tomonidan o‘rganilgan.

Muloqot yoki muomala yangi axborotlarning almashinuv jarayoni hamdir, bu haqda Bernard Shaw quyidagilarni qayd etadi: «Agar menda bitta olma va sizda ham shuncha olma bo‘lib, o‘zaro almashsak, sizda ham, menda ham bittadan olma qoladi, agar har birimizda shaxsiy fikr bo‘lsa va o‘zaro almashsak, unda har birimizda ikkitadan g‘oya bo‘ladi» Ushbu ta’kiddan ham muloqot davomida o‘zaro fikr almashinuv munosabatlari yuzaga kelishini ko‘rish mumkin.

Rus psixologi A.A.Bodalev «insonni inson tomonidan idrok etilishiga» sinonim ravishda «insonning boshqa insonni bilishi» iborasini qo‘llaydi. Inson jamiyat a’zosi sifatida qabul qilinganligi sababli muloqotda ham shaxs sifatida namoyon bo‘ladi.

S.L.Rubinshteyn aytganidek, «biz insonni tashqi xulq-atvoriga qarab uni o‘qiymiz». Bundan, insonni tashqi qiyofasi uni qanday shaxs ekanligidan dalolat berishini anglashimiz mumkin.

Muloqot odamlarning jamiyatda o‘zaro hamkorlikdagi faoliyatlarining ichki psixologik mexanizmini tashkil etib, u hozirgi yangi demokratik munosabatlar sharoitida turli ishlab chiqarish qarorlarini yakka tartibda emas, balki birgalikda chiqarish ehtiyoji paydo bo‘lganligi hisobga olinganda, odamlarning mehnat unumdorligi va samaradorligini ta’minlovchi muhim omil ekanligini bildiradi.

D.I.Feldshteyn o‘smirlar muloqotining uch shaklini ajratib ko‘rsatadi:

- shaxsiy-intim muloqot, guruh
- stixiyali, ijtimoiy
- yo‘nalgan muloqot.

Shaxsiy-intim muloqot – shaxsiy simpatiya tuyg‘usi, “men” va “sen” o‘zarota’sir munosabatlariga asoslangan muloqot shakli. Shaxsiy-intim muloqot shaxslarning

qadriyatlar, fikrlar va his-tuyg'ular birligi oqibatida vujudga keladi. Shaxsiy-intim muloqot shaklining asosiy ko'rinishlari muhabbat va do'stlik.

Guruhiy – stixiyali muloqot – tasodifiy “men” va “ular” o'rtasidagi aloqa natijasida vujudga keladi. Bu muloqot shakli o'smirlarning bo'sh vaqtlarini samarali tashkil etilmagan hollarda vujudga keladi. Guruhiy –stixiyali muloqot natijasida turli norasmiy guruhlar paydo bo'ladi va o'smirlarda agressivlik, shavqatsizlik, xavotirlanish, tortinchoqlik kabilar shakllanadi

Ijtimoiy yo'nalgan muloqot – “men” va “jamiyat”ning o'zaro ta'siri natijasida vujudga keladi. Ijtimoiy yo'nalgan muloqot natijasida guruhlar, jamoalar va xamkorlikdagi munosabat ko'nikmalari shakllanadi.

Psixologiyaning asosiy muammolaridan biri bo'lib muloqotdagi qiyinchiliklar hisoblanadi. Shaxsda norasmiy muloqot jarayonida vujudga keluvchi qiyinchiliklar bilan rasmiy muloqot jarayonida duch kelinmaydi. Muloqotdagi qiyinchiliklar natijasida o'smirda shaxsiy diskomfort, xavotirlanish, psixologik siqilish kabilar kuzatiladi. Bular sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin⁴:

-autistiklik, kuchli yolg'izlik hissi, begonalashish, muloqotdan qochish ;

-ijtimoiy kommunabellikdagi qiyinchiliklar – kechirim so'rash, hamdardlik bildirish, nizoli vaziyatlardan samarali chiqa olish ko'nikmasining mavjud emasligi.

Yuqoridagilardan aksariyati, o'smir shaxsida muloqot jarayonida salbiy emotsiyalar, yangi muloqotlardan qochish, ishonchsizlik kabilarni uyg'otadi. Muloqotdagi qiyinchiliklarning psixologik va kommunikativ sohalari kuzatiladi. Muloqotdagi qiyinchiliklarning psixologik sohasiga shaxsning individual xususiyatlari, motivatsion yo'nalganligi, begonalashish va yolg'izlik kabilarni o'z ichiga oladi.

Muloqotdagi qiyinchiliklarning kommunikativ sohasiga o'smirning muloqotga kirisha olish qobiliyati, ovoz toni tembri kabi xususiyatlar kiradi.

V.N.Kunitsina tomonidan muloqotdagi qiyinchiliklarni quyidagi quyidagi ikki guruhi taklif etilgan:

○ sub'ektiv tarzda boshdan kechiriluvchi qiyinchiliklar. Ular har doim ham muloqotdagi hamrohlarga sezilmaydi. Barcha qiyinchiliklar shaxsdasub'ektiv tarzda kechadi.

○ ob'ektiv tarzda boshdan kechiriluvchi qiyinchiliklar. Bunda shaxsda muloqot jarayonidan yoki muloqotdagi hamroxidan qoniqmaslik, samaradorlikning pasayishi kuzatiladi.

⁴ G'oziev E.G`. Ontogenez psixologiyasi - Toshkent: “Noshir”, 2010.

I.S.Kon, o'smirlarda eng keng tarqalgan muloqotdagi qiyinchilik turi – tortinchoqlikdir. Uning fikricha, o'zini tortinchoq deb hisoblagan o'smirlarda introvertlik, ijtimoiy munosabatlar tizimida o'z hulq – atvorini nazorat eta olmaslik, xavotirlanish, kommunikativ sohadagi qiyinchiliklar kuzatiladi.

XULOSA VA MUNOZARA Demak, muloqotga o'rgatishda o'yin va noo'yin shakllarini qo'shib olib borishning ahamiyati katta:

1. Darsga norasmiy muloqot elementlarini kiritish. Ayni paytda didaktik o'yinlardan foydalanish, ularda muloqot tashkilotchisi rolini muallim emas, o'quvchilardan biri bajarishi.

2. E'tiborni javobning ijobiy jihatlariga qaratish. O'quvchilar o'rtoqlarining javoblarini xolisona baholashga maxsus o'rgatiladi, ayni paytda mayda - chuydalargacha e'tiborni qaratib, o'rtoqlarining javoblaridagi eng muvaffaqiyatli jihatlarini ajratib ko'rsatishni o'rganish. Kamchiliklarni qanday qilib yo'qotish haqida bahslashish, ya'ni kamchilikni bitta o'quvchining o'ziga aytish orqali ta'sir qilish.

3. Insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar Sharqda o'ziga xos xususiyatga ega. Muloqot jarayonini to'g'ri yo'lga qo'yish - jamiyatning yangilanish davrida inson ma'naviyati va ruhiyatida ro'y berayotgan o'zgarishlarning psixologik tabiatini anglashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Ivanov P.I., Zufarova M.Y. "Umumiy psixologiya" Toshkent: O'zbekistan faylasuflari milliy jamiyati, 2008.

2. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. Toshkent: O`zbekiston. 2007

3. Maxsudova M.A. Muloqot psixologiyasi. Namangan . 2005.

4. G'oziev E.G`. Ontogenez psixologiyasi - Toshkent: "Noshir", 2010.

5. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. Toshkent. 1999

6. Гамезо М.В., И.А. Домашенко. "Атлас по психологии".- Москва : "Просвещение"2004.

РАЗРАБОТКИ МЕТОДИКИ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ЗЕРНОВЫХ СОСТАВОВ ЩЕБЕНОЧНО-ПЕСЧАНЫХ СМЕСЕЙ ДЛЯ УСТРОЙСТВА ОСНОВАНИЙ ДОРОГ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527318>

Иноятов Кахрамон Муйдинович

*к.т.н., доц. Наманганский инженерно-строительный
институт, Узбекистан, г. Наманган*

Тухтабоев Исломжон Иброхимжон угли

*магистр, Наманганский инженерно-строительный
институт, Узбекистан, г. Наманган*

Мухаммаджонов Алижон Олимжонович

*магистр, Наманганский инженерно-строительный
институт, Узбекистан, г. Наманган*

Аннотация: По разным оценкам, доля угля, добываемого открытым способом, составляет в настоящее время 50-65% и наблюдается тенденция к ее увеличению. При этом одним из наиболее трудоемких и дорогостоящих процессов является транспортирование горной массы. В нем занято до половины работников горнодобывающих предприятий, а транспортные затраты достигают 40-70% от общих затрат на добычу полезных ископаемых. Наиболее распространенный вид транспорта – автомобильный.

Ключевые слова: дорожной одежды, гравий, щебень, песок, щебеночно-гравийно-песчаные смеси.

В большинстве случаев в качестве материалов для устройства покрытий и оснований автомобильных дорог применяется фракционированный щебень (от 10-30 до 120-150 мм) [1]. Важно отметить, что слои дорожной одежды зачастую устраивают без заклинки, что снижает их несущую способность, сдвигоустойчивость. Использование в покрытиях фракционированного щебня без заклинки снижает ходимость шин. Если учесть, что доля затрат на шины в структуре себестоимости транспортирования составляет до 30%, а общие затраты на шины за срок службы автосамосвала достигают 60-80% его стоимости [2], становится очевидной необходимость применения оптимальных смесей. Кроме того, дорожные покрытия из щебня, устроенного

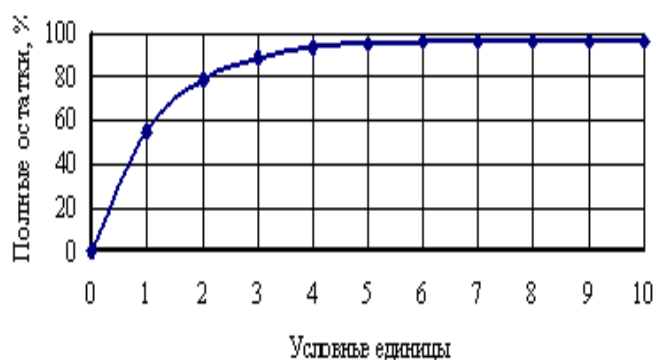

по способу заклинки, практически не ремонтпригодны. Таким образом, применение щебеночно-песчаных смесей – один из лучших вариантов, способных сократить себестоимость продукции горнодобывающих предприятий за счет увеличения сроков службы шин и снижения затрат на строительство слоев дорожных одежд, их содержания и ремонта.

Если для автомобильных дорог общего пользования зерновые составы щебеночнопесчаных смесей для устройства покрытий и оснований нормированы [3], то для дорог этот вопрос остается открытым. Ниже предлагаются предпосылки для разработки методики проектирования составов щебеночнопесчаных смесей для устройства слоев дорожных одежд на дорогах.

Состав оптимальной щебеночно-песчаной смеси для конкретных условий может быть установлен эмпирически, путем обследования наилучших участков дорог и анализа гранулометрического состава образцов грунтов и смесей из покрытий и оснований таких дорог; лабораторных исследований физико-механических свойств смесей из различных материалов; теоретического подбора вариантов гранулометрического состава смеси наибольшей плотности и наименьшей пористости, при которых предполагается обеспечение наибольшего внутреннего сопротивления материала сдвигу.

Лабораторные исследования физико-механических характеристик смесей

[3–4] свидетельствуют:

Рис. 1. Гранулометрический состав смеси - большое влияние на несущую способность слоев, устроенных из щебеночно-песчаных смесей, оказывает содержание в составе смеси щебня. При содержании каркасных частиц (в нашем случае щебенки) по массе менее 30-40% они не соприкасаются друг с другом и «плавают» в мелкозем (частицы менее 0,63 мм). Прочность и деформируемость такой структуры определяется свойствами мелкозема, а каркасный (обломочный) материал играет роль заполнителя. При увеличении содержания обломков, отдельные зерна начинают соприкасаться друг с другом; нагрузки при этом воспринимаются совместно обломками и заполняющими частицами. При содержании обломочного материала (щебня) более 65% в процессе уплотнения образуется контактная структура материала, полностью воспринимающая нагрузки. Оптимальным для условий уплотнения является крупнообломочный грунт, характеризующийся прерывистым зерновым составом с содержанием обломков 65-70% [2–3]. Как правило, чем крупнее скелетные частицы, тем выше устойчивость слоя против воздействия транспортных нагрузок [4];

- максимальная плотность материала достигается в том случае, когда содержание мелкозема в смеси достаточно для заполнения пустот между более крупными частицами. При увеличении содержания мелкозема выше этого предела, в случае избыточного увлажнения материала, снижается общий модуль упругости дорожной одежды, она теряет свою первоначальную несущую способность, что может привести к ее полному разрушению.

Данные исследования определяют содержание в составе смесей обломочного материала (щебенки) и мелкозема, однако в полной мере не характеризуют их зерновой состав.

Максимальный размер зерен предлагаемых автором смесей не

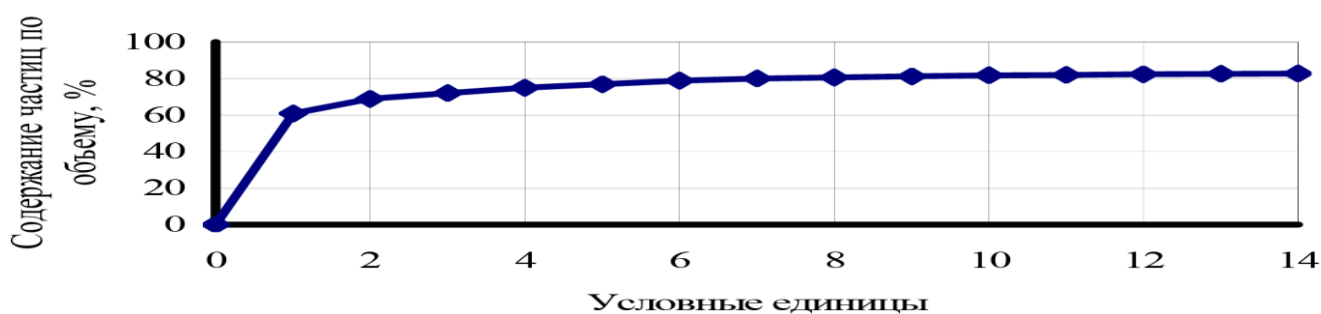

Рис. 2. Результаты расчета предельной теоретической кривой; условные единицы соответствуют диаметрам отверстий сит, указанных в табл. 1.

превышает 64 мм, что не является пределом для технологических автомобильных дорог, к тому же содержание каркасных частиц (щебенки) занижено и в большинстве случаев не достигает предела (65-70%).

Приведенная в [4] зависимость показывает, что наименьшая пористость обеспечивается, когда размеры частиц различных фракций будут последовательно уменьшаться в 16 раз. В таких смесях мелкие частицы заполняют поры между более крупными и плотность достигает максимальной величины. При этом весовое количество каждой последующей фракции должно составлять 43% от предыдущей. Это предположение иллюстрирует рис. 1.

Данный подход вполне имеет право на существование, однако уменьшение размеров частиц происходит очень стремительно, что не может характеризовать в полной мере гранулометрический состав щебеночно-песчаных смесей. С другой стороны, этот метод в общем случае не применим. Предположим, что содержание первой (наиболее крупной фракции) в составе смеси составляет не 55%, как показано на рис. 1, а 60%. В этом случае, фактическая кривая зернового состава превысит 100%, что не возможно.

На основе проведенного анализа предлагаются следующие предпосылки теоретического построения кривых гранулометрических составов оптимальных смесей.

1. Устанавливается верхняя теоретическая граница области, за которую гранулометрический состав любой смеси не может выходить. Известны два основных подхода к построению математической модели структуры зернистого материала – феноменологический и микроструктурный [3–4]. Предлагается использовать второй подход, так как это позволяет рассматривать не всю совокупность частиц (макрообъект), а лишь одну из них (микрообъект).

Таблица 1

Условная единица	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Фактический диаметр сита	>D	D	D/2	D/4	D/8	D/16	D/32	D/64	D/128	D/256	D/512	D/1024	D/2048	D/4096	D/8192

Таблица 2

№ кривой	Содержание частиц по объему размером, % (полные остатки)														
	>D	D	D/2	D/4	D/8	D/16	D/32	D/64	D/128	D/256	D/512	D/1024	D/2048	D/4096	D/8192
линия 1	0	61	69	72	75	77	79	80	80,7	81,3	81,8	82,1	82,4	82,6	82,8
линия 2	0	46	55	61	65	69	72	75	77,5	79,5	81,5	82,0	82,3	82,6	82,8

Другой важной задачей является выбор модели формы частиц материала. Зерна никогда не имеют вид идеального шара, куба, тетраэдра и т.д. Их форма может быть только близка или сопоставима с той или иной моделью. Многие авторы принимают форму частиц в виде шара [4]. Действительно, если принять форму куба, то теоретически минимальная пористость слоя устроенного из такого материала будет стремиться к пористости самой горной породы, так как отдельные частицы могут плотно соприкасаться друг с другом по всем сторонам. Форму тетраэдра сложно рассматривать при случайной упаковке частиц, так как частицы могут занимать одно и то же положение, но при этом иметь всегда разную ориентацию. А вот форма частиц в виде шара удовлетворяет обоим условиям: между частицами всегда остается пространство (пустоты), которое не может быть заполнено полностью; независимо от местоположения отдельной частицы в смеси, она всегда имеет только одну ориентацию. Поэтому в качестве расчетной модели и была принята форма частиц в виде шара. В работе [4] показано, что максимальная плотность упаковки одномерных частиц в виде шара составляет 0,74. Однако достичь такого уплотнения без специальной укладки не возможно. Наиболее вероятная плотность упаковки шарообразных частиц в насыпном состоянии составляет 0,60, в уплотненном – 0,64 [12]. Методика, использованная для составления алгоритма программы, представлена в работе [5]. Результаты расчета предельной теоретической кривой по этой программе приведены на рис. 2.

2. Устанавливается фактическая верхняя граница области, за которую гранулометрический состав любой смеси не может выходить. Теоретически представленный зерновой состав предельной кривой может совпадать с

составом какой-либо смеси. При построении теоретической предельной кривой использовалась модель, которая предусматривала, что все частицы имеют форму шара. В реальных условиях частицы имеют сложную форму, которую невозможно описать математическими методами. Поэтому зерновой состав реальной смеси может располагаться как выше предельной теоретической кривой, так и ниже ее, причем в большинстве случаев будет наблюдаться второй вариант. Примем, что частицы с размерами зерен менее 0,63 мм при увлажнении и воздействии на них внешней нагрузки могут изменять свою форму таким образом, чтобы заполнить образовавшиеся между более крупными частицами пустоты, не раздвигая их. Причем, чем меньше размер частиц, тем они более подвержены формоизменениям. Считаем, что на этих участках фактическая (оптимальная) предельная кривая практически совпадает с теоретической. Предположим также, что фактическая предельная кривая на участке от $D_{\max}$ до $D/256$, соответствующая размеру отверстия сита 0,63 мм, постепенно приближается к теоретической, так как влияние формы зерен на возможную раздвижку более крупных частиц уменьшается. На рис. 3 приведены предельная теоретическая (линия 1) и принятая предельная фактическая (линия 2) кривые, ограничивающие верхнюю область возможных кривых зернового состава смесей. Соответствующее им содержание частиц указано в табл. 2.

Если на рис. 3 кривые продолжать до бесконечности, то они должны приблизиться к 100%. В этом случае (приняв, что условная единица 14 на рис. 3 равна нулю) вид предельных кривых на участке 13-14 будет соответствовать кривой (линия 3). При этом пористость смесей должна стремиться к нулю. Однако фактически не все поры заполняются мелкими и пылеватыми частицами. Принять заниженную пористость смеси означает увеличивать в ее составе содержание мелких и пылеватых частиц, снижающих прочностные и

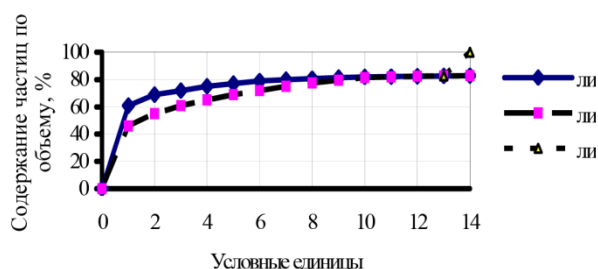

Рис. 3. Предельная теоретическая и принятая предельная фактическая кривые

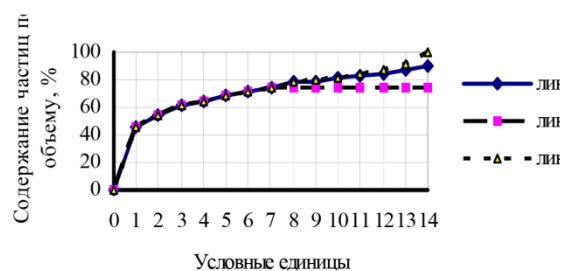

Рис. 4. Принятое содержание частиц по объему для различных смесей

деформационные характеристики. Если принять слишком высокую пористость, то это приведет к снижению несущей способности слоя и к увеличению его водопроницаемости, что не допустимо для покрытий. При устройстве слоев оснований карьерных дорог необходимо учитывать, что они должны быть также и дренирующими слоями. Поэтому в материале должно содержаться как можно меньше мелких и пылеватых частиц, что обеспечит хорошую дренирующую способность этих слоев. В работе [5] представлены данные несущей способности слоев из щебня, устроенного по способу заклинки, при различной пористости. Результаты анализа показывают, что резкое снижение несущей способности наблюдается у материала с пустотностью более 24%. Исходя из вышесказанного, для слоев покрытия максимальную теоретическую остаточную пористость целесообразно принять 10% для уменьшения дренирующей способности слоя, для слоев оснований – 25%.

Выше отмечено, что пустоты заполняются не только пылеватыми частицами (размером менее 0,05 мм), но и формоизмененными мелкими (размером менее 0,63 мм). С учетом этого фактически предельные кривые содержания частиц по объему для этих смесей отображены на рис. 4 (линия 1 – предельная кривая для смесей покрытий; линия 2 – для оснований). На рис. 4 также представлена предельная кривая содержания частиц по объему, соответствующая минимальной теоретической остаточной пористости слоя, устроенного из этой смеси, – 0% (линия 3).

Существующие методики проектирования смесей оптимального зернового состава не могут в полной мере охарактеризовать их гранулометрический состав, а в большинстве случаев представляют собой лишь частные рекомендации, регламентирующие содержание тех или иных частиц.

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Буянкин А.В.* Комплексная оценка и прогнозирование показателей качества эксплуатации карьерных автосамосвалов: Дис. ... канд. техн. наук. – Кемерово, 2004. – 305 с. (Куз. гос. техн. ун-т).

2. *Шешко Е.Е.* Горно-транспортные машины и оборудование для открытых работ: Учеб. пособие для вузов. – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: Издательство Московского государственного горного университета, 2003. – 260 с.

3. *Радовский Б.С.* Проблемы механики дорожно-строительных материалов и дорожных одежд. Киев: ООО «ПолиграфКонсалтинг», 2003.

4. *Кандауров И.И.* Механика зернистых сред и ее применение в строительстве. 2-е изд., испр. и перераб. Л.: Стройиздат, Ленингр. отд-ние, 1988.

5. *Шабает С.Н.* Некоторые вопросы решения задачи о проектировании смеси оптимального зернового состава / Вестн. КузГТУ. - 2005. – №4. 15. Сборник лучших докладов студентов и аспирантов Кузбасского государственного технического университета. Доклады юбилейной 50-й научно-практической конференции, 18-23 апр. 2005 г. / Шабает С.Н., Анкудинов Р.А. Оптимизация состава щебеночно-песчаных смесей (ЩПС), применяемых для устройства покрытий и оснований автомобильных дорог; ГУ КузГТУ. – Кемерово, 2005. – С. 183-185.

THE ROLE OF INVESTMENT IN CONSTRUCTION AND PUBLIC INVESTMENT POLICY

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527345>

Safarov Sindor Sanjar o'g'li

*A student of Tashkent State University of Economics
Tashkent, Uzbekistan*

Annotation: *This article discusses the specific role of investment activities in the construction industry and the investment policy of the state. The importance of investment in the modernization of the economy, the level of development of each country as well as the development of the economy and economic growth in many respects depends on the investment process in the country, the relevant economic analysis and conclusions are developed.*

Keywords: *investment attraction, investment process, investment activity, public investment policy: regions, industry and enterprise investment policy, construction.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается специфическая роль инвестиционной деятельности в строительной отрасли и инвестиционная политика государства. Значение инвестиций в модернизацию экономики, уровень развития каждой страны, а также развитие экономики и экономический рост во многом зависят от инвестиционного процесса в стране, разрабатываются соответствующие экономические анализы и выводы.*

Ключевые слова: *привлечение инвестиций, инвестиционный процесс, инвестиционная деятельность, государственная инвестиционная политика: регионы, промышленность и инвестиционная политика предприятий, строительство.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada investitsiyon faoliyatning qurilish sohasida tutgan o'ziga xos o'rni hamda davlatning investitsiyon siyosati haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida investitsiya faoliyati muhim ahamiyat kasb etishi, har bir mamlakatning rivojlanish darajasi, ya'ni iqtisodiyotning rivojlanishi va iqtisodiy o'sishi ko'p jihatdan mamlakatdagi investitsion jarayonlarga bog'liqligi haqida mavzu yoritilib, tegishli iqtisodiy tahlillar va xulosalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *investitsiyalarni jalb qilish, investitsiyon jarayon, investitsion faoliyat, davlat investitsiya siyosati: hududlar, tarmoq va korxona investitsiya siyosati, qurilish ishlari.*

Introduction At any time in the world, attracting new technologies to the economy, attracting investment in industries, is one of the main directions of modernization of the economy.

At present, changes and structural reforms are being carried out in all sectors of the Uzbek economy. The implementation of such reforms directly depends on the investment process in the country, the investment policy of the state, its priorities and the investment activity of enterprises in the country. During the short period of our independence, a number of practical measures have been taken to increase and strengthen investment activity, a number of laws and regulations governing investment activities have been issued and are being implemented.

The importance of investment policy in this direction is enormous. Because investments stimulate structural changes in the economy, technical and technological innovations, the implementation of reconstruction of enterprises, increase the country's export and import potential. In this regard, the state of Uzbekistan is pursuing its investment policy.

That is why it is necessary to attract large amounts of capital in the tourism, socio-economic and construction sectors of the country.

The main part Our country has also created an investment climate that meets international standards. The government has created all the facilities for investors. Therefore, the first direction of the Comprehensive Development Program of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021, 'Strategy of The Actions' was aimed at this area, whereas the aims to create ample opportunities for state and society building were intended to focus.

Investment policy is a set of mechanisms and methods aimed at developing and supporting priority sectors of the economy, the transition from a centralized investment process to a decentralized investment process, support for priority investment projects. In the implementation of public investment policy, more priority is given to the creation of small businesses, enterprises with foreign investment and the elimination of existing shortcomings, rapid resolution of problems and the creation of a favorable economic, investment environment for investment.

Public investment policy consists of regional, sectoral and enterprise investment policies, which are interrelated. Territorial investment policy is a set of measures to be implemented in an area that allows for the effective use of

investment, taking into account the interests of the population, the region and the investor. Sectoral investment policy is the sectors that ensure the development of the country's economy, the export of industrial products, the introduction of import-substituting production, investment support for scientific and technological progress.

Investment in the economy of Uzbekistan, first of all, through the mobilization of domestic resources, has become a key priority in the accelerated modernization, technical and technological re-equipment and further development of key sectors of our economy and the construction of social infrastructure.

In January-April of 2019, a total of 21240.8 billion soums of construction work was performed in the Republic of Uzbekistan while the growth rate was 107.9% compared to the same period last year.

In the current period, the total volume of construction work performed by large construction companies amounted to 5723.8 billion soums.

Compared to the same period last year, 4.8% more work was done, the share of total construction work decreased by 0.9% compared to the same period last year.

The total volume of construction works - 21240.8 billion soums compared to the same period last year - 107.9% Non-governmental organizations - 20208.7 billion soums. State-owned organizations - 1032.1 billion soums.

The volume of construction work performed by construction companies in January-April 2020 amounted to 6,578.0 billion soums.

One of the important tasks of investment policy is to regulate the investment process in the context of modernization of the economy, to create the economic basis for determining the correct direction and distribution, to provide conditions for the implementation of the economic growth can be achieved in exactly the same way.

The volume of construction work performed by small enterprises and micro-firms in the current period increased sharply compared to other organizations engaged in construction work. They accounted for 55.2% of the total construction work, a decrease of 0.2% compared to the same period last year.

In addition, the volume of construction work, which contributed to them, amounted to 11727.6 billion soums, which is 108.1% compared to the same period last year.

The share of construction work in the informal sector increased by 1.0 percentage points compared to the previous year and amounted to 17.8% and

amounted to 3789.4 billion soums. Compared to the same period of last year, it was 112.5%.

The main part of construction work by type of economic activity consisted of the development of construction projects, construction of residential and non-residential buildings and construction of non-residential buildings.

The share of construction works performed by large construction companies in the construction of buildings and structures amounted to 27.3%, a decrease of 1.9 percentage points from the previous year.

The share of small businesses and micro-firms in this type of activity decreased by 0.2% compared to the previous year and amounted to 49.2%.

The share of the informal sector increased by 2.1 percentage points compared to the previous year and amounted to 23.5%.

Conclusion Bugungi kunda 37 mingdan ortiq qurilish tashkilotlari mavjud bo'lib, koronavirus pandemiyasi paytida o'tkazilgan monitoring kuzatuvlariga ko'ra qurilish ishlari vaqtincha to'xtaganligi aniqlandi, natijada mavjud vaziyat mamlakatdagi qurilish ishlari hajmiga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Today, there are more than 37,000 construction companies, and monitoring during the coronavirus pandemic has revealed a temporary halt in construction, as a result of which the current situation has had a negative impact on the volume of construction work in the country.

As a result, the work performed by small businesses and micro-firms, which accounted for 54.3% of the total construction work, decreased by 15.6% compared to the same period last year.

REFERENCES:

1. Fundamentals of Investment and Leasing– K.Z. Homitov, A.N.Mahmudov
2. Address of the President of the Republic of Uzbekistan to the Oliy Majlis for 2020
3. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan "On the Investment Program of the Republic of Uzbekistan for 2017"
4. O'zbekiston respublikasida qurilish sohasidagi investitsion muhit - H.X.Iskandarov H.Q.Mo'minova. Article
5. Safarov S.S. The role of investment in economic growth. Collection of abstracts of the international scientific-practical conference "The role of management and corporate governance in the development of the digital economy in Uzbekistan." May 20, 2020. –T.: –2020. pages 458-460.

-
6. Stat.uz - website
 7. Lex.uz - website

TA'LIM -TARBIYA TIZIMI VA O'QITUVCHILAR FAOLIYATIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING AHAMIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527476>

Ilmiy rahbar: A.I.Saidov –

Samarqand davlat chet tillar instituti

Abdurahmonov Sharifjon To'liqin o'g'li

*Pedagogika va psixologiya kafedrasi mudiri. Ps.f.d., (DSc) dotsent,
Samarqand davlat chet tillar instituti magistranti*

Annotatsiya: *ushbu maqolada ta'lim-tarbiya tizimiga psixologik xizmatning kirib kelishi va uni metodologik asoslari hamda psixologik xizmat ko'rsatish tarixi va shakllanish bosqichlari keltirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Ta'lim, psixologik xizmat, metodologiya, pedagogik jamoa, aqliy taraqqiyot, xulq-atvor, faoliyat*

Ta'lim va tarbiya tizimiga psixologik xizmatni kirib kelishi va pedagog jamoalarda psixologik xizmatni joriy etish ta'lim sifati va samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Psixologik xizmatni vujudga kelishi va ularni ta'lim tashkilotlarga kirib kelishi o'qituvchilar faoliyatiga xususan chet tillarini o'rgatishda bolaga psixologik yondashish, usul va vositalaridan yanada samaraliroq foydalanishni bugungi kun taqozo etmoqda.

Psixologik xizmat AQShda 1800-yillardan boshlab rivojlana boshladi. AQShning birinchi amaliyotchi psixologlari o'z-o'zini tarbiyalash muammosini o'rgangan eksperimental psixologlar edilar. Amerika maktablarida aqliy taraqqiyot koeffitsientini aniqlash keng tarqalib, keyinchalik "Gaydens" xizmatining rivojlanishiga olib keldi.

Pedagog-psixolog shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun qo'lidan kelgan barcha ishlarni qilishi kerak, bunda u bu ishlarga o'qituvchilarni va ota-onalarni ham jalb etishi mumkin. Pedagogik psixolog o'z ishida lozim topsa, maktab va oila tarbiyasiga qarshi chiqishi mumkin, deb maxsus ta'kidlangan.

Ta'lim sohasida psixologik xizmatni tashkil etishning tamoyillari va strukturasi: Ma'lumki, pedagogika va psixologiya fanida aynan psixologik xizmat muammosiga bag'ishlangan va uning barcha yo'nalishlarini batafsil bayon etishga qodir ilmiy adabiyotlar yetarli bo'lmasa-da, bugungi kunda fan olamida va jamiyat taraqqiyotida psixologik xizmat muammosining zarurligini ko'rsata oluvchi va uning "metodologik

ildizlarini" asoslab bera oluvchi ilmiy tadqiqodlarni alohida qayd etish mumkin. Mazkur adabiyotlarni tahlil qilar ekanmiz, ulardagi psixologik xizmat metodologiyasiga taalluqli ayrim umumiy jihatlarni pedagogik va psixologik nuqtai nazaridan tadqiq qilishimizga to'g'ri keladi.

Chunonchi, barcha tadqiqotchilar ham ijtimoiy psixologiyaning metodologik tamoyillariga amal qilgan holda psixologik xizmat uchun muhim bo'lgan u yoki bu jihatni nazariy-ilmiy tarzda asoslab beradilar. Bular ichida psixologik xizmatning muvaffaqiyatli tashkil etilishi uchun muhim nazariy-ilmiy ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy psixologik vazifalarni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlarni (G.M.Andreeva, B.D.Parigin, T.V.Snigireva, A.V.Filippov, P.N.Shixirev, V.A.Yadov) ta'kidlash joiz. O'zbekistonlik psixologlardan M.G.Davletshin, V.M.Karimova, B.R.Qodirov, G.B.Shoumarov, E.G.G'oziev, Sh. R.Baratovlarni alohida qayd etish mumkin. Bu esa psixologik xizmatning bugungi kundagi ayrim dolzarb jihatlari, muammolari va uning yechimlari haqida o'ylashga, fikr mulohaza yuritishga va vazifalarni belgilab olishga nazariy-ilmiy va metodologik manba sifatida yordam beradi, deb o'ylaymiz. Ijtimoiy psixologiya metodologiyasi, tamoyillari va vazifalarini belgilashga qaratilgan tadqiqotlar mazmunida psixologik xizmat muammosining ham ma'lum ma'noda yashirinib yotganligini ko'ramiz.

G'arbda yaratilgan kognitivizm doirasidagi nazariyalar psixologik xizmat metodologiyasi uchun muhim ahamiyatga ega. Chunonchi, L.Festingerning kognitiv dissonanslar nazariyasi (insonning faoliyat ob'ektiga nisbatan xulq-atvori yoki munosabatini ongli ravishda o'zgartirishga asoslangan), T.Nyuxomning hamkorlik kommunikativ nazariyasi (o'zgalarga va umumiy faoliyat ob'ektiga ijobiy munosabatlarni tarkib toptirishga asoslangan), C.X.Osgud va P.Tanenbaumaning "kongruentlik" (inson kognitiv tuzilishi asosidagi ob'ektni baholashga qaratilgan) nazariyasi, G.Olport, A. Maslou, K.Rodgers kabi ijtimoiy psixologlarning gumanistik doiradagi qator tadqiqiy izlanishlari shular jumlasidandir. Yana shuni qayd etish kerakki, amerikalik tanikli psixolog Abraxam Xarold Maslouning "Insonga bir butun yondashuv konsepsiyasi" psixologik xizmat jarayonida insonni tushunish va ijtimoiy motivatsion rivojlantirish muammosi ustida tadqiqotlar olib borilishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Maslouning fikricha, insonning barcha tug'ma potentsial imkoniyatlari faqatgina ijtimoiy shart-sharoitning yaratilishi bilan ro'yobga chiqishi va kamol topishi mumkin. Albatta, mazkur fikrlarning nechog'lik haqiqat ekanligini bugungi kunda har bir insonning o'ziga xos va uning ijtimoiy taraqqiyotini ta'minlashga xizmat qiluvchi imkoniyatlari ko'lamini o'rganish hamda tarbiyalashni asosiy vazifa qilib olgan psixologik xizmatning tashkil etilishini muntazam kuzatishlarimiz natijalari tasdiqlab turibdi. A.Maslou fan olamida o'ziga xos

"motivatsion tizimning ierarxik modeli"ni yaratdiki, unga muvofiq individ xulq-atvoridagi ijtimoiy jihatdan muhim bo'lgan yuqori ehtiyojlarning yo'nalishi quyi ehtiyojlarning qay tariqa qondirilishi asosidagina tarkib topishi mumkin.

Psixologik xizmat metodologiyasini yaratishda insonning hissiy holatini tushunish va uning o'z mehnati mahsullaridan ijtimoiy qoniqish jarayonini tahlil qilish, rivojlantirishga bag'ishlangan ayrim tadqiqotlarning o'rni hamda istiqboliga ham alohida e'tiborni qaratish lozim. Masalan, F.Xersberg va uning izdoshlari tomonidan mehnat faoliyatini tashkil etishdagi emotsiogen farqlanish mexanizmlari tadqiq qilindi. Mazkur izlanish mahsuliga ko'ra mehnat faoliyatini tashkil etishda ijodiylik, mustaqillik, o'z-o'zini bilish, rivojlantirishga qaratilgan tadbirlarga e'tibor berilsa, shaxs faoliyati unumdorligiga ijobiy ta'sir etuvchi hissiy kechinmalarni va aksincha, faqat texnik jarayondangina iborat bo'lgan mehnat sharoiti yaratilsa, shaxs faolligiga salbiy ta'sir etuvchi hissiy kechinmalarning namoyon etilishi kuzatiladi.

Binobarin, chet el ilg'or psixologiyasida psixologik xizmat metodologiyasi uchun muhim o'rin tutuvchi quyidagi yo'nalishlarga asos solindi:

- Ch.Spirmen tomonidan "ikki omil" nazariyasi yaratildi. Bu nazariyaga muvofiq insonning har bir faoliyatida barcha faoliyatlar uchun umumiy bo'lgan (1-omil) va aynan mazkur faoliyatga mos bo'lgan (2-omil) barcha xususiyatlar o'zaro bog'liqlikda tadqiq qilinadi. Tadqiqotchi ushbu omillarning inson va faoliyat uyg'unligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan psixologik mohiyati va mazmunini ochib beradi.

- L.Terstoun, Dj.Gilford tomonidan yaratilgan "Multifaktor" nazariyasiga binoan birlamchi aqliy qobiliyatlar (idrok tezligi, xotira assotsiatsiyalari va hokazo) ning har bir individdagi tarkib topganlik ko'lami tadqiq qilindi va shu asosda har bir shaxs faoliyatiga alohida yondashuvni taqozo etuvchi psixologik xizmatning metodologik tamoyillari ishlab chiqildi.

Shunga muvofiq maxsus tadqiqotlar shuni tasdiqlayaptiki, faoliyatni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun individual xususiyatlar, ayniqsa, har bir shaxs temperamenti hamda individual uslubiga ham bog'liq. Ayniqsa, mehnat va o'quv faoliyati jarayonida ushbu holatni kuzatish, tahlil qilish va rivojlantirish bilan bog'liq usullar majmuasining ishlab chiqilishi psixologik xizmatning muhim vazifasi ekanligidan dalolatdir.

Shunday qilib, psixologik xizmatning metodologik asoslari sifatida talqin qilingan mazkur fikr-mulohazalar ijtimoiy psixologiya fanining quyidagi amaliy-tatbiqiy yo'nalishlariga bugungi kunning eng dolzarb muammolari sifatida qarashni taqozo etadi: Xuddi ana shu yo'nalishlar O'zbekistonda psixologik xizmatning

bugungi holati va o`ziga xos istiqbollariga baho berishda ma'lum nazariy hamda metodologik manba sifatida xizmat qiladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Barotov Sh.R. Ta'limda psixologik xizmat. –Buxoro, 2007.
2. Nishanova Z.T. Psixologik xizmat. -T.: TDPU, 2006.
3. История психологической службы
4. Шмелева И.А. Введение в профессию. Психология: учебное пособие. / И.А.Шмелева. – СПб.: Питер, 2007.

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИДА ДИПЛОМАТИК ИММУНИТЕТ ВА УНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527505>

Ваҳобов Шоҳруҳ Тожидинович

Ўзбекистон Республикаси Судьялар

Олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар

Олий мактаби жиноят ҳуқуқий йўналиши магистранти

Аннотация: Ушбу мақоланинг мақсади дипломатик ва консуллик иммунитетнинг тушунчалари ва бир-биридан фарқли жиҳатлари, дипломатик иммунитет қай ҳолатда вужудга келиши, дипломатик ваколатхона ва консуллик муассаса ходимларининг имтиёзлари, улар жиноят содир этган тақдирда жавобгарлик масалалари баён етилган.

Калит сузлар: дипломат, дипломатик иммунитет ва имтиёзлар, ваколатхона, консуллик муассасаси, дипломатик ваколатхона ходимлари жавобгарлиги, консуллик муассаса ходимларининг жавобгарлиги.

Дипломатия — давлатларнинг ташқи сиёсат соҳасидаги вазифаларини амалга ошириш, шунингдек, чет элда ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш соҳасидаги расмий фаолияти ҳисобланади. “Дипломатия” термини юнон тилидан олинган бўлиб, “икки букилган қоғоз” маъносини англатади. Қадимда Юнонистон ва Римда тахтакач муқова ичига солинган хат элчиларга улар ваколатини тасдиқловчи ишонч ёрлиғи ёки ҳужжат сифатида тақдим этилган. Бу термин Ғарбий Европада XVIII аср охирида расм бўлган. Дипломатия давлат ташқи сиёсатининг энг муҳим воситаларидан бири ҳисобланади, ана шу сиёсатнинг мақсад ва вазифалари дипломатия шакли ва услубларини белгилаб беради. Дипломатик фаолиятнинг асосий шакллари: дипломатик конгресслар, конференциялар ёки кенгашлар; нота, меморандум, баёнот ва ҳ. к. шакллардаги дипломатик ёзишма; халқаро шартномаларни тайёрлаш ва имзолаш; давлатнинг элчихоналар ва миссиялар орқали амалга оширадиган чет элдаги вакиллиги; халқаро ташкилотлар фаолиятида иштирок этиш; ташқи сиёсий масалалар бўйича ҳукумат нуқтаи назарини матбуотда ёритиш ва бошқаларни ташкил этади. Дипломатик муассасалар ва уларнинг масъул ходимлари дипломатик имтиёз ва иммунитетлардан фойдаланади. Халқаро

хуқуққа биноан, дипломатик вакилларга ўзлари ишлаётган мамлакат ички ишларига аралашиш ман этилади.[1]

Ўзбекистон Республикасида дипломатик ваколатхоналар, уларнинг раҳбарлари ва ходимлари фойдаланадиган имтиёз ва иммунитетлар ҳам икки томонлама шартномалар, ҳам кўп томонлама конвенциялар, хусусан, 1961 йил 18 апрелдаги “Дипломатик муносабатлар тўғрисида”ги Вена конвенцияси ва 1963 йил 4 апрелдаги “Консуллик муносабатлари тўғрисида”ги Вена конвенцияси, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 8 майдаги “Хорижий давлатларнинг Ўзбекистон Республикасидаги дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари тўғрисида”ги низоми билан тартибга солинади.

Дипломатик иммунитет — чет эл дипломатик вакилларига, махсус миссияларга, давлатларнинг халқаро ҳукуматлараро ташкилотлардаги вакилликларига, уларнинг раҳбарлари ва ходимларига бериладиган ҳуқуқ ва имтиёзлар мажмуи. Дипломатик иммунитет чет эл дипломатлари (элчи, элчихона котиблари, атташе ва б.) ва улар эгаллаган биноларнинг дахлсизлиги, маҳаллий суд томонидан суд қилинмаслиги, ўз ҳукумати билан яширин алоқа қилиш ҳуқуқи ва ҳ. к. дан иборат. Дипломатик вакилни маъмурий ва суд йўли билан қамоққа олишга, унинг шу мамлакат фуқаролари ёки ажнабийлар томонидан ҳақоратланишига йўл қўйилмайди. Ваколатхона биноти, ундаги ашёлар, вакилларнинг турар жойи, мулк дахлсиз бўлиб, улар жойлашган бинолар давлат муҳофазасига олинади. Дипломат суд иммунитетига ҳуқуқига ҳам эга. Дипломатик вакиллар ғайриқонуний хатти-ҳаракати учун жавобгарликка тортилмасдан, балки халқаро дипломатик тартиб асосида уни вакил этиб юборган давлат томонидан қақриб олинади. Шунингдек, улар солиқлардан озод қилинади, божхона имтиёзларига эга. Дипломатик иммунитетга эга шахслар ўзлари яшаб турган давлат қонунларини ҳурмат қилишга мажбур, бу қонунларни бузган ҳолда номақбул шахс деб эълон қилиниши мумкин.

Бундан ташқари, дипломатик ходимлар жиноят ишини тергов қилишда гумонланувчи сифатида жалб этилиши мумкин эмас, судда айбланувчи сифатида жалб қилиниши мумкин эмас, тергов ва суд жараёнида кўрсатма бермаслик ҳуқуқига эга. Агар дипломатик ходимлар гувоҳлик беришга рози бўлса, ваколатли органларга келишдан бош тортишга ҳақли ва ўзи учун қулай жойда кўрсатма бериши мумкин. Ваколатхона ходимларининг дахлсизлиги уларнинг жиноий жавобгарликдан бутунлай озод қилинганлигини англатмайди,

улар қабул қилувчи давлатда жиноят содир этганда, юбуровчи давлат томонидан миллий юрисдикция судларида айбланишлари мумкин. [2]

Дипломатик иммунитет ва имтиёзлар алоҳида ҳуқуқ ва имтиёзлар мажмуи бўлиб, хорижий дипломатларга берилади. Давлатлар хорижий дипломатларга бундай ҳуқуқ ва имтиёзлар берар экан, уларни ўз юрисдикциясидан озод қилади. Бошқача қилиб айтганда, хорижий дипломатлар ва дипломатик ваколатхоналарда “мутлақ озодлик” дан фойдаланадилар. Мазкур принцип давлатларнинг суверенитети ва халқаро ҳуқуқ субъекти эканлиги билан изоҳланади. Дипломатик иммунитет ва имтиёзларнинг ҳажми ва характери “Дипломатик муносабатлар тўғрисида”ги 1961 йилги Вена конвенциясида тўла акс эттирилган. Конвенция ҳозирги пайтда муҳим халқаро ҳуқуқий ҳужжат ҳисобланиб, унинг асосида давлатлар орасидаги муносабатлар жараёнида келиб чиқадиган турли масалалар кўриб чиқилади ва тартибга солинади. Бундан ташқари кейинчалик яна бошқа келишувлар қабул қилинган бўлиб, улар ҳам халқаро муносабатларни тартибга солиш масаласига алоқадордир. Булар – “Консуллик муносабатлари тўғрисида”ги 1963 йилги Вена конвенцияси, “Универсал характердаги халқаро ташкилотларда давлатлар вакилиги тўғрисида”ги 1975 йилги Вена конвенцияларидир. Дипломатик ходимларга юбуровчи давлат томонидан дипломатик паспорт берилади. Дипломатик паспортда ходимнинг дипломатик мартабаси кўрсатилган бўлади. Бошқача қилиб айтганда, у ёки бу ходимнинг дипломатик мартабаси уни юбуровчи давлат томонидан бериладиган дипломатик паспорт билан тасдиқланади.

Дипломатик иммунитет ва имтиёзлар шахсий манфаат нуқтаи-назаридан эмас, балки дипломатик ваколатхона ва уларнинг ходимлари ўз вазифаларини самарали адо этишлари учун берилади. Дипломатик иммунитет дипломатга шахсан берилади, имтиёзлар келишув асосида шахслар орасида олди-берди қилиниши мумкин эмас. [3]

Мазкур қоида, яъни дипломатик иммунитет дипломат ва дипломатик ваколатхоналар томонидан ўз вазифаларини самарали адо этишлари учун берилиши принципи Чилининг собиқ президенти генерал Аугусто Пиночетнинг фаолияти мисолида ўз аксини топган. 1998 йилда Лондонда Чилининг собиқ президенти Пиночет ҳибсга олинган. Чилининг бир умрлик сенатори мақомига эга бўлган Пиночет даволаниш учун Буюк Британияда борган эди. Унинг дипломатик паспорти мавжуд бўлиб, бироқ, бундай ҳужжат мавжудлигига қарамай, Пиночет ҳибсга олинди ва узоқ суд жараёнига дучор бўлди. Вена конвенциясига кўра, фақат бошқа давлат ҳудудида ўз ҳукуматининг расмий

миссияси билан келган ва расмий аккредитацияга эга бўлган, шунингдек, дипломатик миссия вазифаларини бажариш учун кетаётган шахснинг дипломатик иммунитети сўзсиз деб тан олинади. Маълум бўлишича, Чили ҳукумати томонидан Пиночетга Англияда бирон бир дипломатик миссия вазифаси юклатилмаган бўлган, ушбу ҳолатда эса, Британия ҳукумати томонидан Пиночетни ҳибсга олишга монелик қиладиган ҳолат аниқланмаган. Гарчанд Чили ҳукумати Пиночетга давлат томонидан дипломатик мақом берилганлигини, Англия давлати уни озод қилиши ҳақида талаб қўйган бўлса-да, генералнинг ҳолати Вена конвенцияси талабларига мувофиқ келмагани сабабли, Чили ҳукуматнинг талаблари рад этилган.[4]

Хориждаги дипломатик ваколатхоналарнинг нормал фаолият кўрсатиши учун дастлабки энг муҳим шартлардан бири мазкур ваколатхона ҳудуди ва биносининг дахлсизлиги, ваколатхонада фаолият юритаётган ходимларнинг дипломатик иммунитетга эга бўлишидир. Мазкур ҳуқуқий қоидалар халқаро ҳуқуқда умум қабул қилинган бўлиб, ваколатхона биносининг дахлсизлиги ва дипломатик иммунитетини поймол қилиш халқаро ҳуқуқ меъёрлари ва давлатларнинг суверенлик ҳуқуқининг қўпол бузилиши ҳисобланади. Одатда, бундай қоидабузарлик учун давлатлар жуда кескин муносабатда бўладилар. Ваколатхона ҳудуди ва биносига ҳамда ваколатхона ходимларининг дипломатик иммунитетига дахл қилинган тақдирда юборувчи давлат ҳукумати содир бўлган нохуш ҳолат бўйича қабул қилувчи давлат ҳукуматига кечиктирмай хабар берадилар ва айбдорларни топиш, уларга нисбатан тегишли жазо чоралар кўриш ҳақида талаб қиладилар. Агарда қабул қилиувчи давлат томонидан ана шу тадбирлар амалга оширилмаса, ваколатхона ёпилиши ва икки давлат ўртасидаги дипломатик муносабатлар тўхтатилишига олиб келади.

“Дипломатик муносабатлар тўғрисида”ги Вена конвенциясининг 22-моддасида шундай дейилади: “Ваколатхона биноси дахлсиздир. Ваколатхона жойлашган давлат бошлиқлари бу бинога фақат ваколатхона раҳбарининг розилиги билангина киришлари мумкин”. Конвенциянинг 29-моддасида: “Дипломатик агентнинг шахси дахлсиздир. Уни ҳибсга олиш у ёки бу тарзда ушлаш халқаро ҳуқуқнинг бузилиши демақдир. У фаолият кўрсатаётган давлат дипломатик агент шахсига нисбатан ҳар қандай ҳурматсизлик, унинг озодлиги ва обрўсига путур етказувчи ҳар қандай ҳолатларни олдини олиш лозим. Бундан ташқари, ҳар бир дипломатик ваколатхона ўз ҳукумати билан шифрланган махсус алоқа тури воситасида

боғланиши ва текширилиши мумкин бўлмаган дипломатик почта олиш ҳуқуқига эга”лиги кўрсатилган.[5]

Консулхона - давлатнинг ташқи алоқаларини олиб борадиган органи, муайян вазифани бажариш учун ўзга давлат ҳудудида шу давлатнинг рухсати билан таъсис этилади. Консул хизмат кўрсатадиган ҳудуд ва консулхона турадиган жой ҳар икки давлат томонидан келишилган ҳолда белгиланади. Консуллик иммунитети - консулхонага, консулхона ходимларига ўз вазифаларини бажариш учун бериладиган имтиёздир. Консуллик иммунитети масалалари ҳар бир давлатнинг ички қонунчилиги, халқаро конвенция ва тартиб қоида асосида бошқарилади. “Консуллик муносабатлари тўғрисида”ги 1963 йилги Вена конвенцияси консуллик иммунитетини кодификацияси ҳисобланади.

Консуллик ходимлари шахсий иммунитетга эга. Лекин улар дипломатик иммунитетга эга шахслардан фарқли равишда оғир жиноят содир қилган тақдирда қабул қилувчи давлат судининг қонуний кучга кирган ҳукми билан айбдор деб топилиши ва қамоққа олиниши, чақирув бўйича ваколатли органлар ҳузурига келиши ҳамда судда гувоҳ сифатида сўроқ қилиниши мумкин. Улар ўз фаолиятида жиноий, маъмурий ва фуқаролик имтиёзларидан фойдаланадилар. Консулни тайинлаган давлат уни консуллик патенти билан таъминлайди. Патентда консулнинг исми, фамилияси, даражаси, консуллик округи ва консулхона турадиган жой кўрсатилади. Консулни тайинлаш, шунингдек чет эл консулига ўз фаолиятини бошлаш учун рухсат бериши, ҳар бир давлатнинг ички қонуни асосида амалга оширилади. Консул бир қанча ҳуқуқ ва имтиёзларга, шахсий дахлсизликка эга; у божхона тўловлари, солиқ ва бошқа шахсий мажбуриятлардан озод этилади.[6]

Фойдаланилган адабиётлар:

1. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-d/diplomatiya-uz/>
2. <https://nuzhnaviza.ru/poleznye-materialy/diplomaticheskij-immunitet/>
3. “Дипломатик алоқалар тўғрисида” ги 1961 йилги Вена конвенцияси.
4. https://honoraryconsul.ru/index.php?an=what_is_dip_immunitet.
5. Назарова Г.Ф., Азимов А.Е., Адилова З.Д. Халқаро дипломатик муносабатлар, Ўқув қўлланма. – т., 2009.
6. Консуллик алоқалари тўғрисидаги 1963 йилги Вена конвенцияси.

O`ZBEK OILALARIDAGI MULOQOTNING O`ZIGA XOS JIHATLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527541>

Nosirova Difuza Nabiyevna

Andijon viloyati yuridik texnikumi

“Yuristlar uchun xorijiy til” fani o`qituvchisi III-darajali yurist

Ahmadjonova Gulbahor Odilovna

Andijon viloyati yuridik texnikumi

O`quv metodik bo`lim uslubchisi

III-darajali yurist

Yer yuzidagi jamiki millatlar, elatlarning o`z tili, tarixi, urf-odatlar hamda qadriyatlar o`ziga xos va farqlidir. Lekin umumbashariy an`ana va qadriyatlar mavjudki, ular bir qancha millatlarda bir-biriga yaqin yoki o`xshashdir.

O`zbek millati kelib chiqishi va joylashgan hududi bo`yicha Ingliz millati bilan tubdan farq qilsada, umumbashariy qadriyatlar borasida oilaviy muloqot jihatidan ayrim o`xshashlik tomonlari mavjud.

Ana shu nuqtai nazardan, bir qancha ma`lumotlarga to`xtalib o`tsak.

Avvalo, muloqot nima, uning qanday qoidalari bor?

Muloqot – bu ikki yoki undan ortiq kishilarning qiziqishlar va bilish bo`yicha ma`lumot almashishdan iborat bo`lgan o`zaro ta`sir etishdir. Shuningdek, muloqot - hayot kechirishning eng muhim sharti va bir shakli.

Insonlar o`rtasidagi muloqot va uning umumiy qonuniyatlari shaxsning turmush tarzi barcha jabhalarida-oilada, o`qishda, ish jarayonida -boshqalar bilan bo`ladigan o`zaro munosabatining eng muhim shartlaridandir. Shaxsning aqli, hissiy madaniyati, tarbiyalanganligi, takallufi, irodasi va shu kabilarning barchasi muloqot tufayli shakllangan xislatlardir. Shu bilan birga bosh og`rig`i, uyqusizlik hamda turli asab va yurak kasalliklari, shuningdek, ichkilikka, giyohvandlikka ruju qo`yish, hatto o`z joniga qasd qilish kabilari ham aynan shu muloqotning natijasidir. Bu borada xalqimizning, “Yaxshi so`z - jon ozig`i”, “Yaxshi gap bilan ilon inidan chiqar, yomon gap bilan pichoq qinidan chiqar” kabi maqollar insonlar o`rtasidagi muloqot vositasi bo`lmish til imkoniyatlaridan unumli va sifatli foydalanish bilan birga, albatta, ezgu fazilatlar shakllantirish maqsadini ilgari suradi. Demak, til, muloqot inson hayotida undan qanday foydalanish, uni qanday ishlatish, qanday tashkil qilishga qarab, uning uchun eng aziz, eng qadrli bo`lishi yoki aksincha eng fojiali bo`lishi ham mumkin.

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida odamlar kundalik muloqotining keskinlashishi, tezlashishi, odamlar turmush tarzining jadallashishi, ularning ruhiy zo'riqish va ta'sirchanligining kuchayib borishi bugungi kunda muloqot madaniyatining yuqori darajada bo'lishini taqozo etadi. Bunda, avvalo, quyidagi omillarga ahamiyatni qaratish kerak:

1. O'z-o'zini to'g'ri anglash bilan birga, boshqa odamlarni ham tushuna olish, tinglay olish qobiliyati, hissiyotlarini to'g'ri baholay olish;
2. Suhbatdoshining xulqi va holatiga mos munosabat bildira olish;
3. Har bir odamning shaxsiy xususiyatlariga ma'qul keladigan muloqot shakli hamda usullarini tanlay bilish taqozo etiladi.

Psixologik nuqtai nazardan qaraganda, ham muloqot eng avvalo, odamning odam tomonidan idrok qilinishidan boshlanadi.

Kishining kundalik hayotining asosiy qismi mehnat qilish, tahsil olish va boshqa jamoat ishlarini bajarish bilan o'tadi. Muloqot– insonlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan yuzaga keladigan bog'lanishlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayonidir.

Muomala - muloqotning tarkibiy qismi bo'lib, shaxsiy xulq-atvorlar, muloqotning yoqimli yoki yoqimsiz bo'lishi odamlarning o'zaro muomalalariga bog'liq bo'ladi.

Munosabat – muloqot ishtirokchilari o'rtasida almashilgan voqea hodisalarga har bir kishining o'ziga xos yondashuvidir.

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida odamlar kundalik muloqotining tezlashuvi, aholi zichligining ortib borishi, odamlar turmush tarzining jadallashuvi, ularning ruhiy zo'riqish va ta'sirlanuvchanligining kuchayib borishi kabi holatlar bugungi kunda odamlarning muloqot madaniyatining yuqori darajada bo'lishini taqozo etadi. Ta'bir joizki, insonning madaniyati, ma'naviyati uning muloqotida aks etadi.

Har qanday muomalaning, muloqotning boshi salomdir. Qadimdan qadriyatimiz, an'analarimizning bosh mezon bo'lmish dinimizda salomga katta e'tibor qaratilgan. Salom berishdan insonning suhbatdoshiga nisbatan ilk munosabati izhor etiladi. Ba'zan insonlarning atrofdagilarga nisbatan takabburlik, balanddimog'lik bilan muomala qilganlariga guvoh bo'lamiz. O'zlaridan kattalarga, ustozlariga, hatto ot-onalariga nisbatan qilgan odobsizligini ko'rib achinamiz. O'zaro ko'rishganda lozim bo'ladigan oddiygina salomlashishni rioyasini qilmaydiganlar kishini qayg'uiga soladi. Bunday qo'rs va egri o'sayotgan nihollar ham qaysidir oilada, qaysidir ot-onadan tarbiyalanayotgani ayni haqiqatdir.

Rivoyat qilinishicha, Rasululloh (s.a.v.): "Imonli bo'lmaguningizcha jannatga kirmaysiz va bir-biringiz bilan o'zaro muhabbatli bo'lmaguningizcha imonli bo'la olmaysiz. Sizlarni orangizda mehr-muhabbat uyg'otadigan narsani o'rgataymi?"

Oralaringizda salomni oshkor (keng) joriy qilinglar” dedilar. Payg‘ambarimiz(s.a.v.) o‘zaro salomlashish orqali jamiyat a‘zolari o‘rtasida mehr-muhabbat, hurmat-ehtirom va birdamlik paydo bo‘lishiga ishora qilganlar. Salomlashish dinimizdagi muomala madaniyatining bosh mezonini sanaladi. Shuningdek, kishilar o‘rtasidagi ijtimoiy axloqiy tomondan aloqa o‘rnatishga asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Muloqot madaniyatini oshirish uchun odamda ilk yoshlikdan boshlab boshqa odamlarga hurmat va samimiyat bilan munosabatda bo‘lishni, ularga hamdardlik, insonparvarlik, mehribonlik qilish qobiliyatlarini shakllantirib borish kerak bo‘ladi.

Muloqot madaniyati shakllanishida ilk omil oilaviy muhit bo‘lib, unda o‘zbek oilalariga xos jihatlari boshqa millat oilalariga nisbatan murakkabroqdir. Sababi, o‘zbek oilalarining o‘ziga xos jihatlardan biri ko‘p bo‘ginli ekanligidir. Ya‘ni, oilalar faqatgina ota-ona va farzandlardan iborat bo‘lmay, balki, bobo –buvi, amaki va amma-xolalar va hokozolar. bilan birgalikda yashashadi. Bunda albatta muloqot doirasi kengayadi va shaxsda nisbatan muomala qilish mas‘uliyati ham ortadi.

Oilaviy muloqotlarni oiladagi shaxslar ishtirokiga ko‘ra quyidagicha tasniflab olamiz.

Ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi muloqot.

Har qanday oilada ota-onalar hamda bolalar muloqoti zaminida tashqi muhitdagi insonlar bilan muomalada bo‘lish uchun ilk ko‘nikmalar shakllanadi. Bu borada g‘arb, xususan ingliz oilalari bilan o‘zbek oilalarining an‘analari turlichadir. Ingliz oilalarida birmuncha erkin va keskin muloqot aks etsa, o‘zbek oilasining o‘ziga xos qarashlari va tartiblari mavjud. Dinimizning dasturilamali bo‘lgan Qur‘oni karim va hadisi sharifda ota-onaga go‘zal muomalada bo‘lishga chaqiriladi. Farzand hurmat qilishi kerak bo‘lgan birinchi toifa kishilar – ota-onalardir. Ularga ehtirom ko‘rsatish va xizmatlarini bajarish bilan farzandlik burchi ado etilgan bo‘ladi. Qolaversa kishining boshqalarga nisbatan muomalasidan uning ota-onasiga nisbatan hurmatini bilib olish qiyin emas. Alloh taolo Qur‘on oyatlarining bir nechasida O‘zigagina ibodat qilishni zikr qilganidan so‘ng, ota-onaga yaxshilik qilishga buyuradi: **“Robbingiz, Uning O‘zigagina ibodat qilishingizni hamda ota-onaga yaxshilik qilishni amr etdi”**. (Isro surasi, 23-oyat).

Bir kishi sahobadan: “O‘g‘lingning senga bo‘lgan mehribonligi qanday?” deb so‘radi. U kishi: “Kunduzi orqamdan, kechasi oldimda yuradi va undan yuqorida yotaman” dedi. Ya‘ni, ulamoning o‘g‘li otasini hurmatlab, kunduzi orqaroqda, kechasi chuqur chanoqqa qoqilib ketmasin, deb oldinroqda yo‘l ko‘rsatib yurar ekan.

Rivoyatlarda farzand uchun ota-ona naqadar yuksak maqomda ekani aks etgan bo‘lsada, maqom sohiblari ham, o‘z navbatida shunga yarashadigan ish

tutishlari lozim bo'ladi. Bir donishmand: "Kaloming kamolingni belgilaydi, maqoming makoningni belgilagani kabi", deb aytishida hikmat bor. Ko'pincha, o'zimiz amal qilmaydigan ishni farzandlarimizdan talab qilamiz. Kutgan natijaga erisha olmagach, ularni koyib urishamiz va buning foydasi bor yoki yo'qligini o'ylab ham ko'rmaymiz. Boshqacha aytganda, jamiyat hayotida husni xulq shakllanishi va odatga aylanishi uchun yosh avlodni ortiqcha tergash yoki bo'lar-bo'lmasga biror narsadan man etish kifoya qilmaydi. Go'zal xulq va tarbiyaga ega bo'lmagan kishi hech qachon muvaffaqiyatli natijaga erisha olmaydi. Shu boisdan ham, tarbiya beruvchilar avvalo o'zi odobi bilan o'rnak bo'lishi lozim. Ana shundagina ta'sir kuchiga ega bo'ladi va asta sekin kutilgan natijaga erishiladi.

Oilaviy muloqotlarning yana bir qancha turlari mavjudki, ular oilaning katta yoki kichikligiga, oila a'zolarining yoshiga va qarindoshlik darajasiga ham bog'liqdir. Ya'ni, shunday ko'p bo'g'inli oilalar mavjudki, ularda amakilar yoki ammalar, buvi va bobolar bilan birgalikda, ahillik va hamjihatlikda istiqomat qiladilar. Bu albatta, oila a'zolarining o'zaro hurmat va yuksak qadriyatlar ruhida tarbiyalanganidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Otamurodov S., Husanov S., Ramatov J. "Ma'naviyat asoslari" A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, Toshkent 2002 yil.
2. Avloniy. A. Guliston yoxud axloq – T., 1993
3. Rizouddin ibn Faxriddin, Oila, T., 1991
4. Argayl. M. Psixologiya schastiya 1990

KAM TA'MINLANGAN OILA HUQUQLARI VA IMTIYOZLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527574>

Madibekova Mavluda Oybek qizi

Andijon viloyati yuridik texnikumi

Yuridik xizmat 1 – bosqich 114 – guruh talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada “Yagona reestr” AT orqali kam ta’minlangan deb e’tirof etilgan oilalar, ma’lumotnomaning amal qilish muddati, kam ta’minlanganlar ro’yxatiga kiritilganlarga beriladigan imtiyozlar hamda fuqarolarning o’zini o’zi boshqarish organi hisob raqamidagi mablag’lar miqdoridan va moddiy yordamning belgilangan miqdorlaridan kelib chiqqan holda moddiy yordam ko’rsatish to’g’risida yozilgan.

Kalit so’zlar: “Yagona reestr” AT, kam ta’minlangan, imtiyozlar, fuqarolar, o’zini o’zi boshqarish organi, moddiy yordam.

“Yagona reestr” AT orqali kam ta’minlangan deb e’tirof etilgan oilalar (shaxslar) qo’shimcha hujjatlar va ma’lumotnomalarni taqdim etmasdan, qonunchilik hujjatlarida ushbu toifadagi oilalar (shaxslar)ga belgilangan tartibda bepul yoki imtiyozli shartlarda ko’rsatiladigan ijtimoiy xizmatlar va yordamlardan foydalanishga haqlidir.

Bunda qonunchilik hujjatlarida belgilangan xizmatlardan foydalanish va imtiyozlarni olish uchun “Yagona reestr” AT orqali kam ta’minlangan deb e’tirof etilgan oila (shaxs)ga O’zbekiston Respublikasi Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali orqali 3 daqiqa ichida ma’lumotnoma taqdim etiladi. Ushbu ma’lumotnoma oila (shaxs) “Yagona reestr” AT orqali kam ta’minlangan deb e’tirof etilgan oydan boshlab o’n ikki oy davomida amal qiladi.

Agar bitta oila so’nggi 12 oy davomida ketma-ket “Yagona reestr” AT orqali bir necha marotaba kam ta’minlangan deb e’tirof etilgan bo’lsa, bunda ma’lumotnomaning amal qilish muddati ushbu oila oxirgi marotaba kam ta’minlangan deb e’tirof etilgan oydan boshlanadi.

Oila (shaxs) “Yagona reestr” AT orqali kam ta’minlangan deb e’tirof etilganligi to’g’risidagi ma’lumotnoma Nizomning 1a-ilovaga muvofiq sxema bo’yicha taqdim etiladi.

Kam ta’minlanganlar ro’yxatiga kiritilganlarga qanday imtiyozlar beriladi?

Ular quyidagilar:

- Davlat maktabgacha ta'lim muassasalarida ota-onalar to'lovidan ozod etish;
- Maktabgacha ta'lim muassasalarida o'rnatilgan miqdorlarda ota-onalar to'lovini to'lash;
- Umumiy o'rta ta'lim maktablarida darsliklar ijara to'lovlaridan ozod etish;
- Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilari uchun qishki kiyim-bosh berish;
- Ayrim fanlarni o'qitishga ixtisoslashtirilgan umumiy o'rta maktablar o'quvchilarini ovqatlanish xarajatlaridan ozod etish;
- San'at maktablari, musiqa maktablari, "Barkamol avlod" markazlari va boshqa maktabdan tashqari ta'lim muassasalarida o'qish xarajatlaridan ozod etish;
- Kam ta'minlangan oilalarning nogiron a'zolarini protez-ortopediya buyumlari bilan ta'minlash;
- Ixtisoslashtirilgan tibbiyot muassasalarida bepul maxsus (ambulator yoki kunduzgi) tibbiy yordam ko'rsatish bo'yicha yo'llanma (order) olish.

“Kam ta'minlangan oilalarni ijtimoiy himoyalashni kuchaytirishga oid tadbirlar to'g'risida” 1994-yil 23-avgustdagi PF-938-son Farmonni bajarish hamda kam ta'minlangan oilalarga moddiy yordam tayinlash va to'lashga doir tashkiliy chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining qarori qabul qilingan bo'lib, unda kam daromadli oilalarga har oylik moddiy yordam tayinlash va uning miqdorini belgilash to'g'risidagi qaror fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari — qo'rg'on, qishloq, ovul va shahar mahallalari fuqarolari yig'inlari, yig'inni o'tkazish imkoni bo'lmaganda ko'chalar, turar joylar, qishloq, ovul mahallalari fuqarolari vakillarining yig'ilishi yoki fuqarolar yig'ini tomonidan kam ta'minlangan oilalarga moddiy yordam tayinlash va to'lash, fuqarolar yig'ini tomonidan kam ta'minlangan oilalarga moddiy yordam tayinlash va to'lash to'g'risidagi masalalarni hal etish, oilalar va fuqarolar tomonidan aholini ijtimoiy himoya qilish choralarga boqimandalarcha yondashishga yo'l qo'ymaslik; oila a'zolarining, ayniqsa bolalarning moddiy farovonligini oshirishda oila mas'uliyatini oshirish, har tomonlama jismoniy va ma'naviy rivojlanish, bilim va kasb-hunar darajasini oshirish uchun ularga zarur shart-sharoitlar yaratish to'g'risida yozilgan.

Moddiy yordam fuqarolarning doimiy yashash joyidagi o'zini o'zi boshqarish organlariga yoki qo'rg'on, qishloq, ovul mahallasiga yozma ravishda ariza bilan yordam so'rab murojaat qilgan oilalarga, ayrim hollarda esa fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) ning tavsiyasiga binoan tayinlanadi. Oilaning nafaqaga muhtojligini aniqlash uchun asos sifatida oilaning qonun hujjatlarida belgilangan tartibga muvofiq aniqlangan o'rtacha oylik jami daromadi miqdori qabul qilinadi.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi hisob raqamidagi mablag'lar miqdoridan va moddiy yordamning belgilangan miqdorlaridan kelib chiqqan holda moddiy yordam ko'rsatish uchun mezonlar va asoslarni mustaqil ravishda belgilaydi. Bunda moddiy yordam tayinlash uchun oilaning bir a'zosiga to'g'ri keladigan o'rtacha oylik jami daromad miqdori jami daromad aniqlanadigan davrda belgilangan eng kam oylik ish haqining 1,5 baravaridan ko'p bo'lmasligi kerak.

Bolalar nafaqasi 12 oy muddatga tayinlanadi, biroq oilaning eng kichik yoxud yagona bolasi tegishlicha o'n sakkiz yoshga to'lgan oyning oxirigacha to'lanadi. Moddiy yordam bola(bolalar)siz yoki barcha bolalari 18 yoshdan katta bo'lgan oilalarga va yakka-yolg'iz fuqarolarga 6 oy muddatga tayinlanadi va to'lanadi.

Agar bir oilada tug'ilgan, farzandlikka olingan yoki vasiylikka qabul qilingan bolalar egizak bo'lsa, ularning biri yoshi 3 yoshgacha bo'lgan kichik bola, keyingilari mos ravishda ikkinchi, uchinchi yoki to'rtinchi hisoblanadi.

2021-yil 1-sentyabrga qadar tayinlangan 14 yoshgacha bolalari bo'lgan oilalarga nafaqa, bola 2 yoshga to'lguniga qadar uni parvarish qilish nafaqasi hamda kam ta'minlangan oilalarga moddiy yordamni to'lash muddatlari tugaguniga qadar, mazkur turdagi nafaqalar va moddiy yordamning amaldagi miqdorlari hamda ularni to'lash muddatlari saqlab qolinadi.

Kam ta'minlangan oilalarga ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam tayinlash va to'lash tartibi to'g'risidagi nizomga muvofiq ko'rsatib o'tilgan imtiyozga huquqli bo'lgan oila ekanligi fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan aniqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Kam ta'minlangan oilalarni ijtimoiy himoyalashni kuchaytirishga oid tadbirlar to'g'risida" 1994-yil 23-avgustdagi PF-938-son Farmoni.
2. Inomjonova G.S. Ota-ona va bolalar huquqlarini himoya qilish muammolari. – T.: Adolat, 2006.
3. Otaxo'jaev F.M. Nikoh va uning huquqiy tartibga solinishi. – T.: O'zbekiston, 1995.
4. Otaxo'jaev F.M. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va oila. –T.: TDYuI, 2002.
5. Otaxo'jaev F.M. Er-xotinning shaxsiy huquqlari va majburiyatlari /Sog'lom avlod uchun. 1998.
6. <https://lex.uz/>

ТАРБИЯ ВА ҚИЗЛАР ТАРБИЯСИДА ОНАНИНГ ЎРНИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527601>

Атажонова Гулбаҳор

Урганч давлат университети

Халлиева Қизилгул

Урганч давлат университети

Рўзметова Садоқат

35 мактаб ўқитувчиси

Фарзандларимиз умримизнинг мевасидир. Фарзанд оиламиз қувончи, бахтидир. "Оила ҳаётининг бош муддао ва мақсади фарзандлар тарбиясидир. Болалар тарбиясининг бош мактаби эса эр-хотин, ота-онанинг ўзаро муносабатидир"- В.А.Сухомлинский. Бола тарбияси муҳим эканлигини билмаган ота-оналар ҳаёти давомида афсус чекадилар. Шунинг учун фарзандларимизни ёшлигидан тарбиясига эътибор беришимиз керак.

А.С. Макаренконинг айтишича "Болалар тарбиясидан мураккаб ва қийин ишни фақат мактаб зиммасига юклаб қўйиб бўлмайди. Мактаб билан оила ўртасида мустаҳкам алоқа ўрнатилгандагина ёш авлодни тарбиялашда муваффақиятга эришиш мумкин".

"Табиий тарбиянинг ўрнини ҳеч қачон сунъий тарбия боса олмайди. Табиий, оила тарбияси –шахс камолотининг мағзи, мактаб таълими эса шу мағизнинг пўстидир"(П.Ф.Контеров). Фарзанд ҳамма яхши-ёмон одатларни ота-онасидан олади.Ота-она фарзанд учун тарбия намунасидир, ота-она ўзининг яхши-ёмон ҳислатларини фарзандида кўради. Агар фарзандлар меҳнаткаш, одобли бўлса, ота-онаси ҳам шундай яхши одамлар дейишади. Агар ота ҳаммага ёрдам берадиган инсон бўлса, фарзанди ҳам ота изидан бориб маҳалладаги кам таъминланган инсонларга ёрдам бериб юрганини кўрсангиз, албатта отасига тортган деймиз. Қуш уясида кўрганини қилади. Отанга тортибсан, онанга тортибсан деган гаплар беҳуда эмас. Агар фарзанд тарбияли, яхши, одобли, каттага ҳурматда, кичикка иззатда бўлса, ҳа, буларнинг ота-оналари жуда тарбияли инсон бўлишлари керак деб хулоса қиламиз. Фарзанднинг ота-онаси ўртасидаги бир-бирига ҳурмат, бир-бирига меҳрибонлик оиланинг яхши йўлга қўйилган ҳаёти тарбияда муҳим аҳамиятга эга. Одатда мулойим, меҳнаткаш, ҳар қандай қийинчиликларни енга оладиган кишилар шундай вазиятда камолга етадилар.Фарзандни меҳнат қилишга, дарс

қилишга, ўзидан катталарни ҳурмат қилишга, табиатни севишга, ҳайвонларга ғамхурлик қилишга, мусиқа тинглашга, ёрдамга муҳтож инсонларга ёрдам беришга, тозалikka риоя қилишга, атрофидаги инсонлар билан яхши муносабатда бўлишга, бировни гапини бировга етказмасликка, ҳар қандай шароитда ўзини тута билишга ўргатишимиз лозим.

Оилада ота-онанинг бир-бирини ҳурмат қилиши, вафодорлиги, оғир вазминлиги, ҳар бир ишни ўйлаб қилиши, ўйлаб гапириши, ҳар бир қилган ижобий ишларидан фарзанд ибрат олади. Ота-онанинг ҳар бир ҳаракати фарзанд учун кўзгудир. Биз уйдаги бобо-бувиларимизни қанчалик ҳурмат қилсак, фарзандларимиз ҳам уларни шунчалик ҳурмат қиладилар. Агар фарзандлар ота-онасини ҳурмат қилса, фарзандлар ҳам онасини ҳурмат қилади. “Болаларнинг мурғак қалбига ҳеч бир нарса ибратдек кучли таъсир этмайди ва барча ибратлар ичида ота-она ибратидан чуқурроқ ва мустаҳкамроқ ўрин оладиган ибрат йўқ”. Н.И.Лавиков.

Тарбияда ҳар қандай майда-чуйда ҳам муҳимдир. Болани фақат у билан гаплашганда, насиҳат қилганда ёки унга бирор нарса буюргандагина тарбиялайман деб ўйламанг - деган эди А.С.Макаренко, - сиз болани турмушингизнинг ҳар бир лаҳзасида, ҳаттоки, ўзингиз уйда йўқлигингизда ҳам тарбиялайсиз. Сизнинг қандай кийинишингиз, бошқалар билан ва бошқалар ҳақида қандай гаплашингиз, хурсанд бўлишингиз ёки ташвишланишингиз, дўст ва душманингиз билан қандай муомала қилишингиз, газета ўқишингиз - буларнинг ҳаммаси фарзанд учун катта аҳамиятга эга. Тарбия узлуксиз, машаққатли, кўп вақтни талаб этадиган жараёндир. Биз фарзандимиз тарбиясига доимо эътиборда бўлишимиз лозим. Тарбиячи билан тарбияланувчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг шундай бир нормал ҳолати вужудга келадикки, унда тарбияланувчилар ўз тарбиячиларини ҳурмат қилиб, уларга ишониб, уларнинг иродасига талаблари ва кўрсатмаларига бўйсунадилар, бу эса тарбиячининг обрўсидир (А.С.Макаренко).

Агар оилада хушмуомалалик ҳукм сурса, фарзандларимиз хушфеълли бўлиб камол топадилар, аксинча оилада катталарнинг баланд овозда гаплашишлари, жанжаллашишларини кўриб катта бўлсалар, жаҳлдор салбий ҳислатларга эга фарзанд бўлиб улғаядилар. Фарзандининг дарс тайёрлашига ҳар бир оила аъзоси бефарқ бўлмаслиги керак. Агар фарзандингиз бир кун дарс қилмаса, дарс қилмасликка ўрганиб қолиши мумкин. Агар фарзандингизга, эрта тургандан кейин ўз ўрнини йиғиштиришга, юз қўлини юйиб, бадантарбия қилишга, ота-онасига нонушта тайёрлашга, дарсга кеч қолмасдан ўқишга боришга, дарс жараёнида ўқитувчини диққат билан

тинглашга, танаффус пайтида ноҳуя ишлар қилмасликка, вақтида овқатланишга, навбатчилик вазифаларини астойдил бажаришга, мактабга озода боришга, кийимларини таҳлаб қўйишга, доимо сингилларига дарс қилишда ёрдамини аямасликка, ота-онасига доимо ёрдам беришга, каттани ҳурмат, кичикка иззатда бўлишга ўргатиш ва уқтириб бориш зарур.

Болалар тарбияси ижтимоий ва шахсий манфаат касб этади. Яхши тарбия фақат оила учун қувонч, бахт-саодат, руҳий ва иқтисодий бойлик келтириб қолмай, жамият учун зўр сиёсий-маънавий аҳамиятга эга. Буюк мутаффакирлар бола тарбиясини биринчи даражали иш деб қараганлар. Ота-оналаримиз фарзандларни тарбиялашнинг нозик томонларини ва қонуниятларини, ҳар бир конкрет вазиятда болага қандай муносабатда бўлиш ва қандай ёрдам беришларини билишлари лозим. Тарбия ниҳоятда мураккаб ва ижодий ишдир. Тўғри тарбия – бу болаларимизнинг келажаги, бизнинг келажагимиз, жамиятимизнинг келажагидир.

“Бола тарбияси учун давлатни бошқаришдан кўра ҳам теранроқ мушоҳада, ундан ҳам чуқурроқ донишмандлик керак” У.Ченнинг.

Фарзандингиз дарс тайёрлаётганида жиддийроқ ўйланадиган вазият бўлиб қолса, ота-оналарига мурожаат қилса, унинг ҳар бир саволига жавоб бериш, унга масалани тушунтириш лозим, қолганини ўзи ҳал қилсин. Фарзандингиз ўз кучига ишонсин, йўл қўйган хатосини ўзи англаб олсин. Масалан фарзандингиз мавзуни бутунлигича ўқиб, саволларга ўзи жавоб ахтарсин. Кейин бу мавзу бўйича унинг фикрини билинг. Мавзуни фарзандингиз ўқиди, саволларга жавоб берди ва фикрини айтди, натижада фарзандингизнинг активлиги ошди, ўзига ишонч пайдо бўлди. Фарзандингизга қизиқарли масалалар ечишга ўргатинг, кейин ўзи масала ва мисоллар ечиб, мустақил ишлашга ҳам ўрганади ва натижасидан хурсанд бўлади.

В.А.Сухомлинский айтганидек: “Болалиқдан ўсмирликка ўтиладиган ҳаётий йўл шод-хуррамлик, қувонч, бирдамлик, тетиклик йўли бўлиши керак-бу тарбиявий ишимиздаги бутун системанинг энг муҳим қоидаларидан бири. Шод-хуррамлик бола қалбидаги умидбахш ишончли манба бўлиб, атрофдаги оламга чинакам кенг муносабатларнинг шартидир, бундай муносабатларсиз маънавий камолот бўлиши мумкин эмас”.

Фарзандингизнинг синфида унга ишонч билдириб, синф сардори қилиб қўйишди. Фарзандингиз синф сардори бўлмайман, эплай олмайман деди. Шунда фарзандингизга ўғлим, сен албатта эплайсан, сенга синф раҳбаринг, синфдошларинг ишонишдими, албатта бўлишинг керак. Кўпчиликнинг ишончини оқлашинг лозим. Чунки раҳбаринг ва синфдошларинг сенга бу ишни

ишониб топширдими, сен албатта буни уддасидан чиқишинг керак. Сен аввало бунинг учун ўзинг дарсга кечга қолмасдан боришинг, навбатчи билан бирга синф озодалигига эътибор беришинг, ҳар доим дарс қилишинг, ҳар жабҳада синфдошларингга ўрнатилган бўлишинг лозим ва шу билан биргаликда ташаббускор бўлишга ҳаракат қилишинг керак.

Агар сиз фарзандингизни бошидан тўғри тарбияласангиз, тиришиб қунт билан ўқишга, меҳнат қилишга одатлантирган бўлсангиз, фарзандингиз ҳаётда қоқилмайди, тўғри йўлни топиб олади. Фарзандингизни ўз вақтида дарс қилишга одатлантирган бўлсангиз, энди ўзи мустақил дарс тайёрлашга уринади, ҳатто, вақти қолмаётганидан нолиб ҳам қўяди. Фарзандингиз характерида намоён бўлаётган тиришқоқлик, мустақиллик, масъулиятлилик, қатъиятлилик каби хусусиятларни вақтида маъқуллаб, уларда ўз кучи ва имкониятларига ишончини тарбиялаб бориш жуда зарур. Фарзандларимиз ўзларининг ёшлик даврида ҳам маънавий, ҳам жисмоний томондан камолотга эришадилар. Дунёқарашлари таркиб топиб, олийгоҳларга тайёрланадилар, талаба бўладилар, чет элларга ўқишга борадилар, баъзилари ҳунар ўрганадилар.

Мустақил ҳаётга тайёрланадилар, одоб ахлоқ, дид, фаросат, шарм-ҳаё, ширинсуханлик ва ишбилармонлик билан янада гўзал кўринадилар.

“Одомзотнинг биринчи тарбиячилари оналардир” (О.Голдсмит). Бир миллатни шакллантирувчи оилада энг аҳамиятли унсур, онадир. Она муқаддас, она буюк зот! Она ҳам фарзандлари учун, ҳам суюкли ёри учун, ҳам яқинлари учун ва энг охирида эса, ўзи учун қайғуради. Оналаримизга доимо ҳурматда бўлишимиз лозим. Оналаримизга доим таъзимда бўлайлик, унинг босган изларини кўзларимизга тавоф айлайлик!

Она аёлдир. Аёл – бу меҳрибон онаизор! Аёл-бу дилкаш сингил! Аёл бу севикли ёр! Аёл –бу муқаддас ҳилқат.

Аёл, она ҳақида шоирларимиз жуда ажойиб шеърлар ёзганлар.

Эрта саҳарларда уйқудан кечиб,

Далага отланинг, боланг опичиб,

Тоғ келса кемирдинг, сув келса ичиб,

Мен сени азизам дейинми аёл? (Само).

Тунда бешигини қучгунча аёл

Фарзандига алла айтар, кўзда ёш,

Оҳ алламикан ёки аёлнинг дарди?

Осмон ҳам йиғлади, беролмай бардош! (Кумушбиби).

Аёлга, онага шоирларимиз томонидан берилган таъриф жуда ўринлидир. Аёл қалби дарёга ўхшайди. Унинг чашмасидан ҳамма, ҳамма баҳраманд бўлади. Онанинг меҳри туганмас дарёдир. Фарзандлар баркамоллигини ҳам асосий сабабчиси аёлдир, оналардир. Аёл тарбиячи, аёлнинг бахтини оиланинг саодатини фарзандлар тақдиридан ажратиб бўлмайди. Оналар фарзандларининг асосий тарбиячиларидир. Оилага, жамиятга фойда етказадиган меҳнатсевар, одобли, ақлли, билимдон, юксак маданиятли ўғил-қизларни вояга етказиш учун меҳр ҳамда талабчанлик зарур. Аёлнинг бахти - оиладаги тотувликда, фарзандларининг бахтиёрлигини кўришдадир. Қиз боланинг бахти унинг ақлида, хушёрлигида, лобарлиги, одоблилиги ва ҳаёибосидадир. Ота-боболаримизда нақл бор: “Она қизига тахт эмас, бахт ясайди”. Ота-боболаримиз фикрича қиз боланинг бахти кўпроқ уйда онасидан олган тарбиясига боғлиқ. Қиз болани бахт йўлига аввал она етаклайди. Қиз бола онаси уйда нима иш қилса, шуни қилиши лозим, жуда ёшлигидан уй супиришни, ўйинчоқларини йиғиштиришни, пиёла ва чойнакларни ювиш, кир ювиш, уйларни саранжом-саришта қилиш, овқат тайёрлаш, бичиш-тикиш қўйинки оила шароитида нима қилиш керак бўлса ҳамма она томонидан ўргатилиб борилади. Саранжом-саришта кийинишга, яхши ўқишга, ёшлигидан бирор касбни эгаллашга, меҳмон кутиш, дастурхон ёзиш ва ҳакозолар. Қиз фарзанднинг бахтли бўлиши учун она кўлидан келган ҳамма чоратадбирларни кўриб қўйиш ҳам фарз, ҳам қарздир. Шунинг учун она кунт, сабрли, чидамли бўлиши, қизига ҳаётнинг мақсад ва маъносини турмушда учрайдиган барча мураккаб вазиятларни тушунтириши, ҳар қандай ишни тўғри бажаришга ўргатмоғи лозим.

Қиз болани ёшлигиданоқ пок табиатлилика: вақтида ювиниб-таранишга, уст-бошларини вақтида алмаштиришга, озодагарчилика, батартиблика, тўғри сўзли бўлишга ўргатиб бориш керак. Қиз боланинг муҳим фазилатларидан бири- унинг шарму-ҳаёсидир. Ҳар қандай вазиятда қиз бола қадамини ўйлаб босиши, номусли, ориятли бўлиши лозим.”Онасини кўриб, қизини ол” деган нақллар бизгача етиб келган. Онаси қандай бўлса, қизи ҳам шундай бўлади. Чунки қизларимиз оналаридан ибрат оладилар. “Қуш уясида кўрганини қилади”.Она табиатан озода, оқила, тадбиркор, ўқимишли аёл бўлса, қизи ҳам шундай фазилатларга эга бўлади. Она қизига доим: Покизалик йўлдошинг бўлсин! Кир кийимда турмуш ўртоғингнинг кўзига кўринма, турмуш ўртоғингни ота-онасини, укалари ва сингилларини ҳурмат қил, эрингни бошқалар олдида ерга урма, эрингни ва унинг яқинларини умуман ҳеч кимга ғийбат қилма, ишдан келганида турмуш ўртоғингни яхши

кутиб ол ва очик чеҳра билан кузат, кийимларини доимо ювиб, дазмоллаб қўй, деб маслаҳат бериб, уқтириб бориш лозим. Яна қизига ҳаётда сабр-қаноатли бўлиш, турмуш ўртоғига меҳр-мухаббатли бўлиш кераклигини уқтириш лозим. Оилада қиз бола тарбияси, унинг ҳаётида бахтли бўлиши кўп жиҳатдан она тарбиясига боғлиқ.

АДАБИЁТЛАР:

1. Каримов И.А. “Юксак маънавият-енгилмас куч” Маънавият нашриёти Тошкент 2008.
2. Ҳаёт китоби: Ёш оналар учун энциклопедик қўлланма. Тошкент 2011.
3. И.А. Каримов Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори Тошкент 1997.
4. Д. Юсупова “Бола тарбияси ўйинчоқ эмас” Тошкент адабиёт учқунлари нашриёти. 2016.

O'ZBEK TILIDA O'ZLASHGAN NEMISCHA SO'ZLARNING(XUSUSAN YASAMA SO'ZLAR) MORFOLOGIK TAHLILI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527645>

Po'latova Gulirano Rashidovna
Urganch Davlat universiteti
nemis tili fanidan stajyor-o'qituvchisi)

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilidan nemis tiliga o'zlashgan so'zlar son va sifat tahlili, hamda asosan o'zlashgan yasama so'zlardagi morfologik jihatdan o'zgarishlar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: o'zlashmalar, sodda, yasama, qo'shma, qisqartma so'zlar, morfologik va sintaktik usul, rod, prefiks, suffiks.

MORPHOLOGICAL ANALYSIS OF GERMAN WORDS (especially artificial words) in the Uzbek language

Annotation: This article deals with the quantitative and qualitative analysis of words borrowed from Uzbek to German, as well as morphological changes in the acquired artificial words.

Keywords: adjectives, simple, artificial, compound, abbreviations, morphological and syntactic method, rod, prefix, suffix.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕМЕЦКИХ СЛОВ (ОСОБЕННО ИСКУССТВЕННЫХ СЛОВ) В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация: В данной статье рассматривается количественный и качественный анализ слов с узбекского на немецкий, а также морфологические изменения в приобретенных искусственных словах.

Ключевые слова: прилагательные, простые, искусственные, составные, аббревиатуры, морфологический и синтаксический прием, стержень, приставка, суффикс.

Ijtimoiy hayotning ko'pchilik sohalaridagi yangiliklar va ilmiy- texnik jarayonlar orqali mislsiz darajada yangi so'z va terminlar yaratildiki, bular dunyoning qaysi xalq tomonidan va qaysi tilda yaratilgan bo'lishiga qaramay, o'zbek tili lug'at tarkibining

boyishi va uning rivojlanishiga sezilarli darajada ta'sir qilib kelayapti. O'zlashmalar o'zbek tilida rus tilining hamkorligi va o'zbek tilining o'z ichki imkoniyatlariga suyangan holda qabul qilindi. O'zbek xalqi o'zlashmalardan og'zaki va yozma nutqida aktiv foydalanib kelayapti.⁵

“O'zbek tili izohli lug'atidan” yig'ilgan nemischa o'zlashmalar soni jami -316 ta so'zni tashkil qiladi. Jamlangan 316 o'zlashma ichida *Order, Paar, Zentner, Plakat* kabi 198 ta sodda, *Absatz, Schlosser, Adressat, Adressant, Investition* kabi 60 ta yasama, *Kapellmeister, Reichstag, Schlagbaum* kabi 58 ta qo'shma so'z va bitta qisqartma so'z *Gestapo* mavjud.

Nemis o'zlashmalari o'zbek tili lug'at tarkibidan joy olgach morfologik moslashuv jarayonini boshidan kechiradi. Bu jarayonda o'zlashmalar o'zbek tilida shu so'z turkumiga oid grammatik kategoriyalarga moslashgan. Agarda o'zlashma sifat so'z turkumiga oid bo'lsa sifat darajalariga va so'z yasash modellariga, ot so'z turkumiga oid bo'lsa, otdan so'z yasash usullariga, ko'plik kategoriyasiga moslashadi.⁶

Jamlangan 316 ta nemis o'zlashmaning 2 ta fe'l so'z turkumiga, 2 ta sifat so'z turkumiga va qolgan 312 ta o'zlashma ot so'z turkumiga oid. Statistika shuni ko'rsatadiki, nemis tilidan o'zbek tiliga o'zlashgan 312 (98%) ta o'zlashmalar ot so'z turkumiga mansub.

Har ikkala tilda ham otlar ikki asosiy usul bilan yasaladi. Bular: morfologik usul (affiksatsiya usul) va sintaktik usul (kompozitsiya usul). Ot yasovchi morfologik vositalarga nemis tilida prefiks (old qo'shimcha) va suffikslar kiradi.

Ammo nemis tilida o'zbek tilida uchramaydigan so'z yasashning ichki usuli ham mavjud.⁷ Masalan:

ablaut bilan: binden fe'lidan – der Band, das Band, die Band; (o'zbek tilida bant shaklida o'zlashgan).

binden fe'lidan – der Bund; (bunt)

streichen fe'lidan – der Strich (shtrix)

schlingen fe'lidan – die Schlange (shlang, shlanga).

Bundan tashqari umlaut bilan yoki o'zakdagi undoshlar o'zgarish yo'llari bilan ham yasaladi. O'zlashgan so'zlar ichida bunday holatni uchratmadik.

Quyidagi so'zlar nemis tilidan o'zbek tiliga o'zlashgan yasama so'zlar hisoblanadi: *adresat, ariston, adresant, anshlag, abzas, bint, gantel, generalitet, investitsiya, komandirovka, kapitalizm, klassizm, landshaft, lederin, lotok, mentalitet,*

⁵ Jumanioyov A. O'zbek tilidagi german tillari o'zlashmalari. Toshkent, “Fan”, 1987, 36 b.

⁶ Quronbekov A. Fors tili leksikologiyasi. Toshkent, 2009. -B. 61.

⁷ Mirsoatov T.Z. Deutsche Grammatik. Toshkent, O'qituvchi, 1974, 19 b.

munisipalitet, neytralitet, shveysar, shrift, tush, tendensiya, tripper, universitet, rentabel, idish, slesar, shlifovka, shpindel, shtraf, shtempel, shnisel, vaxta, parlamentariy, registrator, ofitser, kucher, kustar, kapitalist, klaviatura, makler, fyurer, doktorant, fartuk, forpost, veksels, vizir, val, vatin, yefreytor.

Quyidagi yasama soʻzlar nemis tilida feʼldan yasalgan soʻzlardir:

nemischa oʻzbekcha

walzen- Walze_ val

binden- Binde_ bint

tuschen- Tusche_ tush

wechseln- Wechsel_ veksels

visieren- Visier_ vizir

strafen- Strafe_ shtraf

Yuqorida ayrim soʻzlar rus tili orqali oʻzak ohiridagi soʻzning rodini anglatuvchi suffikslarini tushirib oʻzlashgan.

Nemis tilidan oʻzbek tiliga oʻzlashgan yasama soʻzlar quyidagi prefikslar orqali yasalgan: ge-, an-, ab-, vor-. Prefiks bilan yasalgan oʻzlashmalarni quyidagi guruhlariga ajratib oʻrganamiz:

1. Prefiksi saqlangan holda oʻzlashgan soʻzlar: anshlag, abzas, fartuk.

Andijonda maqom kechasi *anshlag* bilan oʻtdi.

Yangi *abzasdan* yozmoq. Ikki abzas oʻqimoq .

Havorang shtapel koʻylak ustidan oq *fartuk* kiygan bir jajji qiz yettinchi „A“ sinfining eshigi oldida biroz alanglab qoldi.

2. Prefiks saqlanib qolgan, biroq suffiksini tushirib oʻzlashgan soʻzlar:

Vorposten- forpost;

Uch yil oldin tashkil qilingan xoʻjalik choʻlga boshlangan yangi hujumning *forposti* boʻlib qoldi.

3. Prefiks bilan birgalikda suffiksini ham tushirib, soʻzning faqat oʻzaki oʻzlashgan soʻzlar:

Gewinde – vint

Samolyot *vinti*. Kema *vinti*.

-ge prefiksi bilan yasalgan ayrim otlar oldin odamlarga oid boʻlgan otlarni anglatgan. Masalan: Gefreite - yefreytor (unvonga ega boʻlmagan askar)

Xulosa oʻrnida shuni aytib oʻtishimiz joizki, oʻzlashma soʻzlar oʻzbek tili lugʻat boyligining oshishiga xizmat qiladi. Shu oʻrinda yana bir narsani aytib oʻtishimiz joizki, ilmiy izlanishimiz mobaynida oʻzlashma soʻzlar oʻzbek tiliga oʻzlashibgina qolmay, shu tilning soʻz yasash sistemasida ham aktiv ishtirok qilgan holda yangi til birliklari hosil qilishgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jumaniyozov A. O'zbek tilidagi german tillari o'zlashmalari. Toshkent, "Fan", 1987, 36 b.
2. Jumaniyozov A. O'zbek tilidagi german tillari o'zlashmalari. Toshkent, Fan, 1987, 82 b.
3. Mirsoatov T.Z. Deutsche Grammatik. Toshkent, O'qituvchi, 1974, 19 b.
4. Erkaboyeva N. O'zbek tilidan ma'ruzalar to'plami. Toshkent, Akademnashr, 2016, 161 b.
5. Quronbekov A. Fors tili leksikologiyasi.-Toshkent, 2009.-B. 61.

POLIZ MAHSULOTLARINI QURITISHDA ISTIQBOLLI LOYIHALAR, QOVOQNI INFRA QIZIL NURLAR YORDAMIDA QURITISH TEXNOLOGIYASI TAHLILI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527688>

Ungarov Azizbek Abdumo'min o'g'li
Qurbonov Ahror Po'latjon o'g'li
Guliston davlat universiteti

Annotatsiya: *Maqolada quritish jarayonining tavsiya etilgan rejimlari va quritish agregatlarida qo'llaniladigan eng samarali rejimlarni tanlash ko'rsatilgan. Infra qizil nurlar yordamida quritish texnologiyasi va qurilma tuzilishi qurilmada saqlangan energiyadan foydalanish jarayoni diagrammasi ko'rsatilgan.*

Kalit so'zlar: *infra qizil nurlar, diagramma, agregat, quritish jarayoni, qand, gidrofill kolloidlar.*

Quritish usullari insoniyat tomonidan qo'llaniladigan eng qadimgi oziq-ovqat mahsulotlarini saqlash usulidir. Sabzavot va mevalardan namlikni chiqarib, chirishga olib keladigan mikroorganizmlarning rivojlanishi va ko'payishining oldi olinadi. Quritish jarayoni bilan korxonalar qadoqlash, saqlash va tashish xarajatlaridan sezilarli darajada tejashadi. Energiya narxining keskin o'sishi so'nggi yillarda dunyo bo'ylab quritishga bo'lgan qiziqishning keskin oshishiga olib keldi. Bugungi kunda har xil turdagi quritgichlar va quritish usullari tijorat maqsadlarida turli xil oziq-ovqat mahsulotlaridan, shu jumladan meva va sabzavotlardan namlikni olib tashlash uchun ishlatiladi, ularning har biri ma'lum bir maqsad uchun ishlatiladi. Biroq, inson salomatligi va atrof-muhitni himoya qilish bo'yicha harakatlar doirasida odamlar quritish usullarida tabiiylikni izlay boshladilar. Shuning uchun bugungi kunda mevalar va ba'zi sabzavotlar, masalan anjir, o'rik, uzum va xurmo quyoshda quritishga harakat qilmoqda va ba'zi hollarda atmosferada suvsizlanish jarayonlari qo'llaniladi. An'ana bo'yicha sabzavotlar 10–12 %, mevalar esa 18–25 % i suvi qolguncha quritiladi. Shuni qayd etish lozimki, kartoshka va sabzilarni 6 foizi namligi qolguncha ham quritish mumkin. Bunday past namlik mahsulotning uzoq saqlanishini ta'minlaydi, lekin ular gigroskopik mahsulot bo'lganligi uchun germetik idishlarga qadoqlashni talab qiladi. Meva va sabzavotlarni quritish jarayonida undan suv chiqarib yuboriladi, ya'ni uning miqdori quritilgan meva va sabzavotlarda 4–6 marta kamayadi. Mahsulotdan suvning chiqarilishi hisobiga quruq moddaning massa miqdori ortadi. Bu esa tayyor

mahsulotning energetik qiymatini ham oshirishga olib keladi. Quritish jarayonida meva va sabzavotlarning hajmi ham birmuncha kichrayadi. Bu esa transport vositalari yordamida tashish va omborxonalar maydonidan foydalanish samaradorligini e'tiborga molik darajada oshiradi. Quritish jarayoni bir vaqtning o'zida ham diffuzion, ham issiqlik jarayoni hisoblanib, natijada bu jarayonlar quritilayotgan mahsulotlar xossalarning o'zgarishini keltirib chiqaradi. Quritish jarayoni vaqti ham mahsulotlar uchun bir xil emas. Mahsulotning namligi qanchalik quritish agentining namligiga yaqin bo'lsa, shunchalik darajada quritish sekin boradi. Quritish tezligiga mahsulotning tarkibidagi quruq modda miqdori ham katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, mahsulotda quruq modda miqdori qancha kam bo'lsa, mahsulotni quritish shuncha tez kechadi. Va aksincha mahsulotning tarkibida quruq modda miqdori qancha ko'p bo'lsa, ayniqsa osmatik faollikka ega (masalan qand, gidrofill kolloidlar) moddalar, shunchalik darajada quritish uzoq davom etadi. Quritishning birinchi bosqichi suv bug'lanish tezligining doimiyliigi bilan tavsiflanadi, ikkinchi bosqichida esa suvning bug'lanishi birmuncha sekinlashadi. Quritish tezligi ma'lum bir vaqt davomida bug'lanayotgan suv bug'larining miqdori bilan xarakterlanadi. O'simlik mahsulotlarida suv bug'larining o'zgarishi bilan mahsulotning harorati ham o'zgaradi.

Infra qizil nurlar yordamida qovoqni quritish jarayonida mahsulot sifatini o'zgarishi. Quritish jarayonida mahsulotning tarkibida bir qancha o'zgarishlar ro'y beradi. Bu o'zgarishlar asosan birinchi navbatda qanday usulda quritish va qanday haroratda quritishga ko'p darajada bog'liq bo'ladi. Asosiy o'zgarishlarga hajmining kichrayishi, rangining o'zgarishi, mahsulotning konsistensiyasining qattiqlashishi, mahsulot qaytararuvchanlik xususiyatining buzilishi, vitaminlarning ma'lum jarajada kamayishi, uchuvchan moddalarning yo'qotilishi va hokazolar kiradi.

Quritish jarayonida ko'pchilik mahsulotlar o'lchamlari, ya'ni hajmi bo'yicha ancha kichrayadi. Quritishda bu jarayon tabiiy jarayon hisoblanadi. Sabzavotlar va mevalar kapiplyar–g'ovak materiyallar bo'lganligi uchun quritish jarayonida ularning hajmi 3–4 martaga kichrayadi. Kichrayishi quritish jarayonining butun davrida bir tekis boradi. Mahsulot bir tekis quriganda uning shakli o'zgarmaydi, lekin quritish notekis borganda, shaklida ma'lum bir o'zgarishlar ham ro'y berishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1-O'zbekistonda qishloq xo'jaligida iqtisodiy islohatlarni chuqurlashtirish dasturi (1998-2000 yillar) T., O'zbekiston 1998

2-Balashev N.N., Zeman G.O. "Sabzavotchilik" T., "O'qituvchi", 1977.

3-Bo'riev X.Ch., Zuev V.I., Qodirxo'jaev O. Muxamedov M.M. "Ochiq yerda
sabzavot ekinlar yetishtirishning progressiv texnologiyalari" T., "O'zMEDIN", 2002.

FEATURES OF TRANSLATION OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527724>

Norbekova Farangiza

Uzbekistan State World Languages University

Teacher of Practical Translation Department

Scientific discoveries and achievements and consequent growth the importance of scientific and technical translation. Every year, with a certain attitude scientific and technological invention, with words new values. Science does not stand still, so the level of translation scientific texts must meet the requirements of the time and technology.

The main feature of the translation of scientific and technical texts is on the one hand, brevity, conciseness, logicity, and on the other hand— complete presentation of the material, without the use of emotionally rich vocabulary used in fiction. The translator of a scientific and technical text must exclude the possibility of arbitrary interpretation. In this regard, we highlight one more meaningful feature scientific and technical texts: the almost complete absence of metonymy, ellipses, antitheses and other stylistic figures

According to Orlova Galina Dmitrievna: "Translation is an art, requiring the ability to concentrate attention so that, while doing particulars, always keep in mind the whole, i.e. the entire text." Professional the translator always performs the translation taking into account the context, because many words have many different meanings, sometimes completely opposite. And for the English language, in particular, such concepts as desemantized and polysemantic words. These events are especially acute appear in specialized texts. For example, the word "jet": in in everyday colloquial lexicon it means "brilliant black", and in aircraft construction - jet aircraft Vocabulary is one of the aspects that must be taken into account when translation of scientific and technical texts. This type of text is different great saturation and concentration of special terms, as well as the presence of lexical constructions and abbreviations, acronyms and initials.

For example: HVAC Systems, HVAC Engineers HVAC is an acronym formed from the words "heating, ventilating, and air conditioning", LPG (liquefied petroleum gas)— liquefied petroleum gas, MC (moisture content)—humidity, HHV (Higher heating value) - higher calorific value, LHV (lower heating value) – low calorific value It is terminological vocabulary that allows you to maintain accuracy,

conciseness in the translation of specialized texts. The term bears the main semantic, informational load, so it should be is unambiguous, i.e. it should be assigned only one established meaning. However, since not all terms meet this condition, then translator may have a problem. For example, "oil" - oil, lubricant, oil, "engine" - machine, engine, locomotive. The same term in different sublanguages can express different concepts.

The term "valve" means an electronic lamp, a faucet in heating engineering, valve in engine building, instrument making, hydraulics, "storage" storage device or memory, in other areas actively functions as a warehouse, storage, storage, and accumulation. The technical term "frame" means: a frame in any device, frame in construction, frame in film and television. Therefore, the term functioning in various fields, can be multi-valued another aspect to consider when translating is grammatical features. The compound and complex sentences, infinitives, participial and gerund phrases. In texts of this type, passive, impersonal and indefinitely personal sentences. Therefore, a lot of translation depends on the correct construction of the sentence. Should also take into account the fact that English belongs to analytical languages and Russian to synthetic, which implies a certain word order and different semantic logical stresses.

There are several types of translation of scientific and technical texts:

- ☐ Complete (written) translation
- ☐ Abstract
- ☐ Annotation

Abstract translation – full written translation in advance selected parts of the text, which together form the abstract of the original." How as a rule, the abstract translation is several times shorter than the original text and contains main, key points. Annotation is a concise description of the material. Annotation performs informational, educational function.

Full written translation is the main form of technical translation. As a rule, this type is used when translating instructions, diagrams, and declarations. The meaning of the texts does not change. In modern translation studies, there are many approaches and step-by-step instructions for each of these types of translation of scientific and technical tests.

LIST OF USED LITERATURE:

1. <http://buro-perevodov.blogspot.com/>

2. Орлова Г.Д. /Пособие по переводу английской научнотехнической литературы: Учеб.пособие - Тула, Изд-во ТулГУ., 2006 – 175 с.

3. Тимакина О. А.. Курс лекций по дисциплине «Теория перевода» / к.п.н., доц.– Тула: Издательство ТулГУ, 2007. – 165 с.

4. Фомичева, Т.П. HVAC Engineering. Отопление. Вентиляция. Воздушное кондиционирование: учебно-методическое пособие для студентов заочной формы обучения специальности 1–700402 «Теплогазоснабжение, вентиляция и охрана воздушного бассейна» /Т.П. Фомичева, Т.В. Кайко.– Минск: БНТУ, 2013 – 103с.

DORIVORLIK XUSUSIYATLARGA EGA FEDCHENKO NA'MATAGI (ROSA FEDTSCHENKOANA), BEGGER NA'MATAGI (ROSA BEGGERIANA) VA QO'QON NA'MATAGI (ROSA KOKANICA) NING BIR BIRIDAN FARQLARI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6528740>

O'rinboyev Ilhomjon
G'ofurova Saidaxon
Farg'ona davlat universiteti

Ra'nodoshlar (*Rosaceae*) — ikki urug' pallali o'simliklar oilasi hisoblanadi. Bu oila vakillari hayotiy shakllariga ko'ra daraxt, buta chala buta va o't o'simliklardan iborat. Barglari poyada ketma-ket joylashgan bo'lib, asosan to'q yashil ranglarda bo'ladi. Gullari to'g'ri, asosan ikki jinsli, yakka yoki ko'pincha to'pgulda o'rnashgan. Changchisi ko'p. Mevasi — po'stli, ko'sakcha, olma, danak va boshqa ko'rinishda bo'ladi. Ba'zi bir madaniy ra'nodoshlarda mevalar partenokarp va urug'siz tuzilgan bo'ladi. Yer yuzida 100 ga yaqin turkumi (3000 dan ortiq turi) bor. Ushbu oila vakillari butun yer yuzida tarqalgan bo'lib kosmopolit o'simliklar hisoblanadi. Asosan, Shimoliy yarim sharining mo'tadil va subtropik hududlarida uchraydi. O'zbekistonda hududida bu oilaning 38 turkumga mansub 266 turi o'sadi. Bulardan biri Na'matakdir. Na'matak turlari o'rmonlarda, ariq bo'ylarida, yo'l yoqalarida, butalar orasida, tog'larning quruq toshloq yon bag'irlarida va tashlandiq yerlarda ham o'sadi. Na'matakning ayrim turlari bir-biridan mevasining tuzilishi, novda po'stlog'idagi tikanining rangi, shakli, katta-kichikligi hamda novdadagi tikanlar soni va joylashishiga qarab farq qiladi. Respublikamiz hududida na'matakning bir nechta turlari o'sadi ulardan Begger na'matagi, Fedchenko na'matagi, Qo'qon na'matagi, Itburun na'matagini uchratishimiz mumkin.

Fedchenko na'matagi (*Rosa fedtschenkoana*). Mamlakatimiz hududida na'mataklarning 13 turi uchraydi. Asosan O'rta Osiyoda (Pomir-Oloy, Tyan-Shan, tog'larida) tog' yonbag'irlarida o'sadi. O'zbekistonning Toshkent, Farg'ona, Samarqand, Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarining tog'li hududlarida ko'p tarqalgan. Ularning hammasi buta o'simliklar hisoblanib ra'noguldoshlar oilasiga mansubdir. Ularning mevalari tarkibida vitaminlar, ayniqsa , C vitaminiga boydir. Vitaminlarning sifati xamda miqdori, na'mataklarning o'sish sharoitlariga va mevalarning yetilish darajasiga ko'ra o'zgarib turadi. Na'matak turlaridan itburun (*R.canina*) xamda Fedchenko na'matagi birmuncha to'liq o'rganilgan. Fedchenko

na'matagi bo'yi 3-6 m bo'ladigan, bir qancha poyalarga ega bo'lgan tik o'suvchi va shox-shabbalari tarvaqaylagan o'simliklardir. Shoxlarining po'stlog'i qo'ng'ir rangli, yosh novdachalari bir oz yashil yoki qo'ng'irroq yashil rangdadir. Shoxlari qattiq tikanli bo'lib, yon tomonga qaragan. Barglari murakkab barg, 5-9 ta arra tishli bargchalardan tashkil topgan bo'ladi. Ularning pastki tomoni ko'k yashil, ostki tomoni och yashil ranglidir, shakli tuxumsimon, uzunchoq-tuxumsimon yoki dumoloq bo'lib uzunligi 10-30 mm, eni 8-20 mm ga eng. Gultoqi oq yoki pushti rangli, diametri 5-9 sm. Gul tagi to'q qizil, etdor, tuxumsimon, uzunchoq-tuxumsimon yoki shishasimon, diametri 2-3 sm bo'ladi. Mevasi yirik bo'lib, uzunligi 5 sm ga yetadi. Fedchenko na'matagi iyun-avgust oylarida gullaydi. Mevasi avgust-sentabr oylarida pishib yetiladi. U ko'pincha ochiq maydonlarda, toshli joylarda, qurib qolgan daryo o'zanlarida, archazorlarda hamda tog' yon bag'irliklarida o'sadi. Fedchenko na'matagining mevasi avitaminoz va zotiljam kasalliklarini davolashda ishlatiladi. Vitaminlarga boy bo'lganligi sababli, tabiiy polivitaminli dori-darmonlar ishlab chiqarishda qo'llaniladi. Uning mevasini tarkibida 1500-1800 mg% C, 3% tanid, 8-14% qand, 8-10% pektinli moddalar, 15-18 mg % karotin, B₁, B₂, PP, K, E vitaminlari xamda A provitami, olma va limon kislotalari, oz miqdorda efir moyi xamda-flavonoidlar bo'ladi. Na'mataklarning tabiiy boyliklari ko'p. Ulardan yanada samarali foydalanish lozim, buning uchun bizda barcha sharoitlar mavjuddir.

Begger na'matagi (*rosa beggeriana*). Bu na'matakning shoxlari ko'kimtir rangli, tikanlari yirik, o'roqsimon egilgan, asos qismi keng, sarg'ish rangli bo'lib, barg asosida juft-juft bo'lib joylashgan. To'pguli - asosan ko'pgulli qalqonsimon yoki ro'vak. Kosacha bargi butun, o'tkir uchli, gullagandan so'ng yuqoriga qarab yo'nalgan gullarining rangi oq shaffof bo'ladi. Mevasi mayda, sharsimon, uzunligi 0,5—1,4 sm atrofida, qizil rangli, pishgandan so'ng gulkosachasi to'kiladi. Natijada mevaning yuqori qismida hosil bo'lgan teshikdan ichidagi yong'oqchalari va tuklari ko'rinib turadi. Bu na'matak asosan O'rta Osiyo tog'larining yon bag'irlarida, tog'li tumanlarda ariq va daryolar qirg'oqlarida, yo'l yoqalarida o'sadi. O'zbekiston hududida dengiz sathidan 1500 m balandlikda o'sadi. Begger na'matagi Nurota qo'riqxonasida o'sadi. Ba'zi viloyatlarda gullari chiroyli manzarali bo'lganligi uchun ekib kelinadi.

Qo'qon na'matagi (*rosa kokanica*). Ko'p yillik shoxlari binafsha-qo'ng'ir, bir, ikki yillik shoxlari— qizil-jigarrang, po'stloq bilan qoplangan. Sertikan, tikonlari qattiq, tor uchburchaksimon, asos qismi kengaygan, bir oz egilgan. Gullari 1—2 tadan joylashgan, sariq rangli yoki novvot rangli. May-iyul oylarida gullaydi. Kosacha barglarining uchi bir oz patsimon qirqilgan, tukli, ustki qismi bezli, pishgan mevada yuqoriga qarab yo'nalgan. Mevasi sharsimon, diametri 1,5 santimetrgacha,

qo'ng'ir jigarrang yoki qora rangli. O'rta Osiyoning tog'li hududlari (G'arbiy Tyan-Shan, Pomir-Oloy tog'lari) ning o'rta qismigacha bo'lgan tog' yonbag'irlarida o'sadi. Qolaversa markaziy Afg'oniston, Eron, Qozog'iston hududlarida ham uchraydi. O'zbekistonning Toshkent, Namangan, Farg'ona, Samarqand, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlaridagi tog'li yerlarda tarqalgan. Asosan dengiz sathidan 800-2800 m oraliqlarida o'sadi. Qo'qon na'matagining bo'yi 1,5-2 metr atrofida bo'ladi. Sovuq haroratga -10°C gacha chidamli o'simlik hisoblanadi.

Itburun na'matak (*rosa canina*) O'zbekistonda Respublikasida itburun na'matagi keng tarqalgan. Qadimgi Rim tabiatshunosi Pliniyning fikriga ko'ra itburun na'matagining ildizi quturgan itning tishlashini davolay olganligi uchun xalq ichida "it gul" deb nom berilgan ekan. Ba'zi manbalarda esa na'matak tikonlari itning tishlariga o'xshash ilgakli bo'lganligi uchun shunday nomlanganligi aytiladi. Itburun na'matagi bargli buta bo'lib, odatda balandligi 1,5-2,5 metr atrofida bo'ladi. Uning poyalari mayda, o'tkir, ilgaksimon tikonlar bilan qoplangan bo'lib, bu tikonlar boshqa daraxtlarga ilashib o'sishiga yordam beradi. Barglari ko'karganida yoqimli hidga ega bo'ladi. Itburun na'matagi iyundan-iyulgacha gullaydi, shirin xushbo'y gullar odatda och pushti rangda bo'ladi. Ularning diametri 4–6 santimetr va beshta gultojbargli bo'ladi. Itburun na'matagining tarkibida 47% suv bo'ladi. Antioksidantlar, asosan polifenollar va C vitamini askorbin kislotalari, shuningdek, karotenoidlar, B va E vitaminlari, fenollar, efir moylari, organik kislotalar, tabiiy shakar, ko'p miqdorda to'yinmagan yog' kislotalar mavjud. Mevasidan turli shifobaxsh siroplar, turli dorivor choylar va marmelad tayyorlanadi. Urug'idan o'stirilgan ko'chatlaridan atirgullarni payvand qilish uchun payvandtag sifatida foydalaniladi. Qolaversa xalq tabobatida mevasidan turli shamollashlarda ishlatilib kelinadi. Na'matak urug'idan olingan dori vositalari ayirish sistemasidan toshlarni tushirishda ishlatiladi. Revmatizm kasalligini davolashda ham samara beradi. Bundan tashqari na'mataklar atirgullarning kelib chiqishida muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Zokirov Q.Z. Botanikadan Ruscha-o'zbekcha ensiklopedik lug'at 1-tom Toshkent «O'qituvchi», 1973 y.
2. Ельчищев Н. Шиповник на скалах. Всемирный следопыт, 2004. — №.6
3. АлфEROва Г. В. Цветок шиповника — наш город... Знание — сила, 2002, № 2.
4. Haydarov Q., Xodjimatrov Q., O'zbekiston o'simliklari, Toshkent «O'qituvchi», 1992 y.

5. Поздняков, И.А. Особенности микроклонального размножения шиповника и декоративных сортов рода *Rosa L.* дис. канд. сельскохозяйств. наук / И.А.Поздняков. - М., 2007. -220 с.

O'ZBEKISTONNING SANOAT MULKI MUHOFAZASI BO'YICHA XORIJIY DAVLATLAR BILAN HAMKORLIK ALOQALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6528750>

Ismoilov Shahboz Baxtiyorjon o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng intellektual mulk muhofazasi ta'minlashda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalarini olib borish bilan bir qatorda xorijiy davlatlar bilan ham hamkorlik munosabatlarini yo'lga qo'yish va mustahkamlashga muhim e'tibor qaratildi. Bir qator davlatlar bilan intellektual mulk obyektlarini huquqiy muhofaza qilish, mazkur sohani rivojlantirish borasida o'zaro hamkorlik qilishga qaratilgan ikki tomonlama kelishuvlar amalga oshira boshlandi. Bu O'zbekiston Respublikasining xalqaro huquqning to'laqonli subyekti sifatida mustaqil siyosat yuritish, intellektual mulk sohasida davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini belgilash, intellektual mulkni muhofaza qilishning huquqiy asoslarini yaratish, mazkur sohani rivojlantirishga erishishdan iborat maqsadlariga to'la mos kelar edi.

O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.Karimovning: "Konstitutsiyada O'zbekiston xalqaro huquqning teng huquqli subyekti ekanligi belgilab qo'yilgan. Respublikamiz qator xalqaro tashkilotlarning a'zosiga aylanib bormoqda. Boshqa davlatlar bilan o'zaro hamjihatlik asosida dunyo xo'jalik yuritish tizimiga kirilmoqda. Xalqimizning manfaatlarini hisobga olgan holda, Konstitutsiyada belgilanganidek, hamdo'stlikka oid va xalqaro tuzilmalarga a'zo bo'lish muhimdir"⁸, - deya ta'kidlashi bejiz emas edi.

Intellektual mulk muhofaza bo'yicha hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yishda sanoat mulki obyektlarining muhofazasini ta'minlashga ham muhim e'tibor qaratildi. Bir qator davlatlar bilan sanoat mulki muhofazasini ta'minlash bo'yicha ikki tomonlama kelishuvlarga erishildi. O'zbekistonning sanoat mulkni muhofaza qilish sohasidagi ikki tomonlama hamkorlik munosabatlarini yo'lga qo'yishga qaratilgan hujjat ilk bor Rossiya Federatsiyasi bilan hamkorlikda qabul qilingan. Ikki davlat hukumatlari tomonidan 1995-yil 27-iyulda Toshkentda "Sanoat mulkini muhofaza qilish sohasidagi hamkorlik to'g'risida"gi bitim imzolangan. Mazkur bitimga asosan

⁸ Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash – davr talabi. T.5. – T.: "O'zbekiston", 1997. -61-bet.

savdo-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy hamkorlikni rivojlantirish maqsadida sanoat mulkini samarali va monand muhofaza qilish bunday hamkorlikni rivojlantirishning zaruriy sharti ekanligini e'tirof etilib, sanoat mulki mualliflari va egalarining huquqlarini muhofaza qilish uchun o'zaro qulay shart-sharoit yaratish zarurligi ta'kidlangan.

Mazkur bitimning 2-moddasida tomonlar hamkorligining asosiy yo'nalishlari belgilangan bo'lib, unga ko'ra tomonlarning hamkorligi:

sanoat mulki obyektlariga bo'lgan huquqlarni muhofaza qilish va ulardan foydalanish bilan bog'liq masalalarni tartibga solishga;

sanoat mulkini muhofaza qilish sohasidagi milliy huquqiy hujjatlarni muvofiqlashtirishga;

O'zbekiston Respublikasi talabnoma beruvchilari uchun Rossiya Federatsiyasida va Rossiya Federatsiyasi talabnoma beruvchilari uchun O'zbekiston Respublikasida muhofaza hujjatlari berish so'ralgan talabnomalarni topshirish va ularni ko'rib chiqish tartibini o'zaro soddalashtirishga;

sanoat mulkini muhofaza qilish sohasida axborot, normativ va boshqa hujjatlar, shuningdek tajriba va mutaxassislar almashinuviga yo'naltiriladi.

Ushbu hamkorlik kelishuviga ko'ra tomonlar talabnoma beruvchilar uchun o'zaro talabnoma topshirish va uni ko'rib chiqish jarayonlarini soddalashtirish yuzasidan tegishli chora-tadbirlarni ko'rishga kelishgan. Bu esa talabnoma beruvchilar tomonidan ortiqcha vaqt va xarajat qilinishining oldini olib, o'zi yaratgan ixtiroi yoki boshqa sanoat mulki obyekti uchun huquqiy muhofazaga ega bo'lish jarayonlarini tezlashtirishiga xizmat qilishi maqsad qilingan. Shuningdek, tomonlar sanoat mulkini muhofaza qilish sohasida tajriba va mutaxassislar almashinuvi bo'yicha kelishuvga erishgani ham e'tiborga molik hisoblanib, har ikki davlat patent idorasi mutaxassislarining bilimi va malakasini oshirishiga, boshqa davlat patent idorasining sanoat mulki obyektlari ekspertizasini o'tkazish borasidagi tajribasidan foydalanishiga imkoniyat yaratgan.

Tomonlar ixtirolar, sanoat namunalari, mahsulot belgilari va boshqa sanoat mulki obyektlariga bo'lgan huquqlarni muhofaza qilish hamda ulardan foydalanish sohasidagi hamkorlikni o'zaro manfaatdorlik hamda tenglik asosida amalga oshirish va rivojlantirishga ahdlashganlar. Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, D.Umarxonovanning fikricha, o'zarolik prinsipi (reciprocity principle) xalqaro hamkorlikning asosiy

prinsiplaridan biri hisoblanadi, zero, har qanday hamkorlik o'zaro manfaatli bo'lishi lozim.⁹

Mazkur bitim 14 ta moddadan iborat bo'lib, besh yil mobaynida amal qilishi hamda tomonlardan biri uning navbatdagi amal qilish davri tugashiga kamida olti oy qolganida bitimning amal qilishini to'xtatish niyati to'g'risida ikkinchi tomonni yozma ravishda xabardor qilmasa, yana keyingi besh yillik davrga avtomatik ravishda uzaytirilaverishi belgilangan.

Sanoat mulki obyektlarining muhofazasini ta'minlash maqsadida 1996-yil 28-mayda Tbilisi shahrida Gruziya Respublikasi bilan, 1996-yil 24-dekabrda Toshkent shahrida Qirg'iziston Respublikasi bilan, 1997-yil 2-iyunda Almati shahrida Qozog'iston Respublikasi bilan, 1997-yil 18-iyunda Toshkent shahrida Ozaybayjon Respublikasi bilan "Sanoat mulkini muhofaza qilish sohasidagi hamkorlik to'g'risida"gi bitimlar imzolangan. O'zbekiston Respublikasi va mazkur davlatlar o'rtasida tuzilgan bitimlar Rossiya Federatsiyasi bilan tuzilgan bitim bilan deyarli bir xil moddalarni o'z ichiga olib, davlatlar zimmasiga deyarli bir xil huquq va majburiyatlarni yuklaydi.

Mazkur bitimlarning farqli jihatlariga to'xtaladigan bo'lsak, Rossiya va Gruziya bilan tuzilgan bitimlarning 4-moddasiga muvofiq tomonlarning har biri sanoat mulki obyektlari uchun ilgari berilgan muhofaza hujjatlarining amal qilishi har bir davlat hududida muhofaza qilinayotgan obyektning ushbu obyekt uchun talabnoma berilgan vaqtda amal qilayotgan qonun hujjatlarida nazarda tutilgan muhofazaga layoqatlilik shartlariga nomuvofiqligi vajidan to'xtatilishi mumkin bo'lgan qoidalarni davlatlardan har birining tegishli huquqiy hujjatlariga kiritish maqsadida zarur choralarni ko'radi. Ya'ni mazkur moddaga asosan sanoat mulki obyektlari uchun sobiq SSSR tomonidan ilgari berilgan muhofaza hujjatlarining amal qilishi mazkur obyektlar ushbu davlatlarning qonun hujjatlarida belgilangan muhofazaga layoqatlilik shartlariga javob bermasa to'xtatilishi nazarda tutilgan.

Rossiya va Gruziya bilan imzolangan bitimlardan farqli ravishda O'zbekistonning Qirg'iziston, Qozog'iston va Ozarbayjon bilan tuzgan bitimlariga muvofiq davlatlar o'z hududida sanoat mulki obyektlari uchun ilgari berilgan sobiq SSSR muhofaza hujjatlarining haqiqiyligini tan oladi. Shuningdek, ixtirolar va sanoat namunalari uchun berilgan sobiq SSSR mualliflik guvohnomalarini ularning amal qilishining qolgan muddatiga milliy patentlarga almashtirishni nazarda tutadi. Xususan, mazkur davlatlar bilan imzolangan bitimlarning 4-moddasiga asosan

⁹ Д.Ш.Умарханова, Жиноят ишлари бўйича халқаро ҳамкорликни амалга ошириш масалалари. Ўзбекистон қонунчилиги таҳлили 2019 №3, 94 бет.

tomonlardan har biri quyidagilarni ta'minlovchi zarur chora-tadbirlarni amalga oshiradilar:

sanoat mulki obyektlari uchun ilgari berilgan sobiq SSSR muhofaza hujjatlarining o'z hududida haqiqiyligini e'tirof etish;

sanoat namunalari uchun sobiq SSSR ixtirolari va guvohnomalariga sobiq SSSR mualliflik guvohnomalarini amalda bo'lishning qolgan muddati uchun milliy patentlarga almashtirish;

sobiq SSSR mualliflik guvohnomalari va guvohnomalari bilan muhofaza qilingan ixtirolardan va sanoat namunalaridan foydalanganlik uchun mazkur foydalanish sodir bo'lgan davlatning huquqiy hujjatlariga muvofiq mualliflarga mukofot pulini to'lash;

ikkala davlatning arizachilariga va ularning patent bo'yicha vakillariga milliy muhofaza hujjatlari berish uchun buyurtmanomalarni hamda sobiq SSSR muhofaza hujjatlarini milliy muhofaza hujjatlariga almashtirish uchun iltimosnomani rasmiylashtirish, shuningdek ushbu buyurtmanomalar va iltimosnomalar bilan bog'liq yozishmalarni olib borish huquqini berish.

Shuningdek, sanoat mulkini muhofaza qilish bo'yicha O'zbekiston hukumati tomonidan 2018-yil 13-sentyabrda Toshkentda Belorussiya hukumati bilan bitim imzolangan. Ushbu bitimga asosan ikki davlat o'rtasida iqtisodiyot, savdo, madaniyat, fan va texnika sohasidagi o'zaro manfaatli hamkorlikni rivojlantirish uchun sanoat mulkini samarali muhofaza qilishning muhimligi ta'kidlangan. Davlatlar tenglik va o'zaro manfaat prinsiplari asosida sanoat mulki obyektlariga bo'lgan huquqlarni muhofaza qilish sohasida hamkorlikni rivojlantirish va bunday hamkorlik uchun qulay shart-sharoitlar yaratishni maqsad qilishgan.

Tomonlar "sanoat mulki" tushunchasi Parij konvensiyasining 1-moddasida ko'rsatilgan ma'noda tushunilishi va mazkur Bitimda tartibga solinmagan masalalar bo'yicha tomonlar ushbu konvensiyasining qoidalarini qo'llash bo'yicha o'zaro kelishuvga erishganlar. Sanoat mulkini muhofaza qilish bo'yicha Parij konvensiyasining 1-moddasiga asosan sanoat mulkini himoya qilish obyekti sifatida patentlar, foydali modellar, sanoat namunalari, tovar belgilari, xizmat ko'rsatish belgilari, tovar nomlari, manba ko'rsatkichlari yoki tovar kelib chiqqan joy nomi, shuningdek, adolatsiz raqobatni bostirish kiradi. Sanoat mulki keng ma'noda tushunilishi kerak va nafaqat sanoat va tijoratga, balki qishloq xo'jaligi va qazib olish sanoatiga, shuningdek, barcha ishlab chiqarilgan yoki tabiiy mahsulotlarga, masalan, vino, don, tamaki barglari, mevalar, qoramol, minerallar, mineral suvlar,

pivo, gullarga nisbatan qo'llaniladi.¹⁰ Bundan kelib chiqadiki, ikki tomon hukumatlari o'rtasida erishilgan ushbu kelishuv tomonlarga sanab o'tilgan mazkur obyektlar muhofazasi bo'yicha o'zaro hamkorlikni amalga oshirishni nazarda tutadi. O.Oqyulovning fikricha, mazkur turdagi bitimlarda intellektual mulk obyektlarining huquqiy maqomi inobatga olinishi, tuziladigan kelishuvlar bevosita aniq obyektlarga nisbatan qo'llanilishi lozim.¹¹

Belorus hukumati bilan imzolangan ushbu hujjatga asosan davlatlar bir qator sohalarda hamkorlik qilishga kelishib olgan bo'lib, mazkur sohalar doirasi yuqorida keltirib o'tilgan davlatlar bilan tuzilgan bitimlarda mustahkamlangan sohalarga nisbatan anchayin keng hisoblanadi. Mazkur hujjatning 2-moddasiga asosan tomonlar o'z davlati qonunchiligiga muvofiq quyidagi sohalarda hamkorlikni amalga oshiradilar:

sanoat mulki obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish bilan bog'liq masalalarni muvofiqlashtirish;

sanoat mulki obyektlarini muhofaza qilish va ushbu yo'nalishda rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish sohasida normativ-huquqiy bazani takomillashtirish bo'yicha axborot almashish;

sanoat mulki obyektlarini muhofaza qilish sohasida chora-tadbirlarni o'tkazish bo'yicha tajriba almashish;

sanoat mulki obyektlarini muhofaza qilish sohasidagi o'quv, uslubiy va maxsus adabiyotlar bilan almashish;

sanoat mulki obyektlarini muhofaza qilish sohasida kadrlarni tayyorlash va ularning kasbiy malakasini oshirish;

sanoat mulki obyektlarini muhofaza qilish bo'yicha ko'p tomonlama xalqaro shartnomalarda Tomonlarning ishtiroki va bunday shartnomalar bilan bog'liq majburiyatlarni bajarish to'g'risidagi ma'lumotlar va xalqaro hamkorlik tajribasi bilan almashish;

sanoat mulki obyektlarini muhofaza qilish masalalari bo'yicha qo'shma seminarlar, konferensiyalar o'tkazish va ko'rgazmalar tashkil etish;

shuningdek, sanoat mulki obyektlarini muhofaza qilishning Tomonlar kelishgan boshqa sohalar.

Ikki davlat hukumatlarning yuqorida sanalgan sohalarda o'zaro hamkorlik qilish bo'yicha kelishuvi o'z navbatida davlatlarning sanoat mulki muhofazasi bo'yicha o'zaro tajriba almashinuviga, mazkur obyektlarni huquqiy muhofaza qilishga

¹⁰ <https://wipolex.wipo.int/en/text/288514>

¹¹ Оқюлов О. Правовой статус интеллектуальной собственности. // Автореферат. дисс. на соиск. ученой степени докт.юрид.наук. –Т.: ТГЮИ, 2000. – С. 32.

qaratilgan normativ hujjatlarni takomillashtirishga, ushbu sohadagi kadrlarning kasbiy bilimi, malakasi va saviyasini oshirishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari mazkur bitimning 4-moddasiga asosan bir Tomon davlatining jismoniy va yuridik shaxslari boshqa Tomon davlati hududida uning jismoniy va yuridik shaxslarga berilgan shartlar asosida sanoat mulki obyektlariga taalluqli patent fondlari, kutubxonalar, ma'lumotlar bazalaridan foydalanish huquqiga egaligi belgilab qo'yilgan. Bu ham taraflar mazkur kelishuv doirasida erishilgan katta yutuqlardan biri bo'lib, buning natijasida bir davlat fuqarolari boshqa davlatning sanoat mulki sohasidagi patent fondlarida, kutubxonalarida saqlanayotgan hujjatlar bilan o'sha davlarning fuqarolariga berilgan shartlar asosida foydalanish imkoniga ega bo'ladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasining Davlat patent fondi tarkibidagi patentga oid hujjatlar hajmi va komplektlanish ko'lamini bo'yicha eng yirik patent fondlaridan biri hisoblanadi. Ayni kunda mazkur fond O'zbekiston Respublikasidagi patentga oid hujjatlarni to'liq jamlagan yagona fond hisoblanib, mamlakatimiz va xorijiy mamlakatlarning patentga oid hujjatlari saqlanuvchi markaziy tuzilma sifatida uning tarkibida dunyoning 25 ta mamlakati patent hujjatlari, 2 ta xalqaro va 2 ta hududiy tashkilotlar, ixtirochilikka va patent huquqi masalalariga doir adabiyotlar jamlangan. Fond tarkibida 79 millionga yaqin hujjatlar mavjud bo'lib, ularning asosiy qismi (64,5 million) optik disklarda aks etgan.¹² Bitim esa Belarus jismoniy va yuridik shaxslari mana shunday ulkan ma'lumotlar bazasidan foydalish imkoniyatini yaratib beradi. O'z navbatida, O'zbekiston fuqarolari Belarus fondlarida, arxivlarida saqlanayotgan shu kabi ma'lumotlar bilan tanishish va foydalanish imkoniga ega hisoblanadi. Natijada ular mazkur fond, arxiv va kutubxonalarda saqlanayotgan patentlar, foydali modellar uchun tavsiflar, sanoat namunalari tavsiflari, mazkur sohadagi ilmiy ishlanmalar, rasmiy byulletenlar, referativ jurnallar, uslubiy-me'yoriy adabiyotlar bilan tanishishi va bu orqali o'z izlanishlarini yanada boyitishi, rivojlantirishi va takomillashtirishi mumkin bo'ladi.

Mazkur moddaning yana e'tiborli jihati shuki, unda bir tomon davlatining jismoniy va yuridik shaxslari boshqa tomon davlati hududida uning jismoniy va yuridik shaxslariga berilgan shartlar asosida tegishli ma'lumotlardan foydalanish mumkinligi belgilangan. Ya'ni ular boshqa tomon jismoniy va yuridik shaxslari bilan teng ravishda foydalish huquqiga ega bo'lishgan. Olim I.V.Samiyevning fikriga asosan bir mamlakatda bo'lib turgan jismoniy shaxsning huquqiy holati ham shunday bitimlarda o'z aksini topishi lozim.¹³ Mazkur moddada bir davlat

¹² <https://www.ima.uz/uz/about/davlat-patent-fondi/>

¹³ Samiyev I.V. Xalqaro va milliy huquqiy me'yorlar bo'yicha chet elliklarning huquqiy holati: milliy va xorijiy tajriba. // Yurid.fan.nomzod...dissertatsiya avtoreferati. –T.:TDYI, 2004. – 26-b.

shaxslarining boshqa davlat hududida tegishli manbalardan foydalanishda qisman bo'lsa-da, huquqiy maqomi belgilab berilgan.

Xulosa qilib aytganda, o'tgan davr mobaynida O'zbekiston Respublikasi tomonidan bir qator mamlakatlar bilan sanoat mulki muhofazasi bo'yicha ikki tomonlama hamkorlik aloqalari yo'lga qo'yilganligini ko'rishimiz mumkin. Bu hamkorlik aloqalari natijasida sanoat mulki muhofazasi bo'yicha o'zaro tajriba almashish, mutaxassis kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish, ahdlashuvchi davlat jismoniy va yuridik shaxslari uchun patent fondlari, arxivlarida saqlanayotgan hujjatlar va ma'lumotlar bazalaridan foydalanishga ruxsat berish, birgalikda turli konferensiya va tadbirlar o'tkazishga kelishib olingan. Bu esa o'z navbatida O'zbekistonda sanoat mulki muhofazasini ta'minlash, sohaga doir normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirib borish va ularni amaliyotga tatbiq etishda muhim rol o'ynagan.

ОЛИЙ ТАЪЛИМНИ ВИРТУАЛЛАШТИРИШНИ ИЛМИЙ АСОСЛАРИ.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6528760>

Д.Х.Шукурова

Самарқанд тумани 1 - ўрта

мактаб директори

Резюме: Ушбу мақола виртуаллик тушунчасини маъноси ёритилган. Ахборотлашган жамиятда виртуал образлар ва виртуал реаллик таъсири тўғрисида илмий маълумот берилган. Виртуаллик тушунчасининг тарихий тараққиёти ёритиб берилган.

Калит сўзлар: виртуаллик, билиш, эпистемология, виртуал реаллик, виртуал образ, ахборот.

Резюме: В данной статье рассматриваются смысл понятия виртуалистики. В ней даётся информация о виртуальных образах и виртуальной реальности в информационном обществе. Также обосновывается этимология понятия виртуалистики.

Ключевые слово: виртуалистика, эпистемология, виртуальное реальность, виртуальной образ, информация.

Resume This article concerns the meaning virtuality notion. It gives the information about the influence of virtual images and virtual reality in the informatized society. The meaning of virtuality notion and its historical development were shown.

The support (most important) words: virtualuty, knowing, epistemology, virtual reality, virtual imagein, information.

Бугун жамиятнинг энг муҳим институтлари ўзининг моддий "ҳиссийлиги", предметлилигини йўқотиб бормоқда ва электрон рақамли медиа-алоқа шаклига ўтмоқда.

Анъанавий онг учун "университет" тушунчаси биринчи навбатда бинолар мажмуаси (талабалар шаҳарчаси), профессорлар бошчилигидаги талабалар билан тўлдирилган ўқув хоналари тушунчаси билан боғлиқ. Ҳар бир нарса аниқ моддий қобикда ва, албатта, тўлиқ реал мавжуд бўлган режимда тақдим этилади.

Университетни идрок етишнинг бу стереотипларидан энди воз кечиш кераклиги намоён бўлмоқда. Университет рақамли ахборот узатиш ва бошқаришнинг мураккаб мослаштирилган тизими бўлиб қолмоқда.

Университет аста-секин ва қисман "виртуал"лашмоқда, яъни ўқув жараёни физик масофаларни босиб ўтиш, субъектларининг тўлиқ вақтини талаб қилмасдан кўп ҳолларда айна бир маконда ва бир вақтнинг ўзида барча иштирокчиларнинг жалб қилиниши талаб қилинмайди.

Университет муҳотидаги алоқа муносабатлари ўзининг янги сифатларига - онлайн инфокоммуникацияга ўтмоқда. Бу жараён объективдир. Бу шунчаки инновацион тренд ортидан қувиш эмас. Аксинча, бу тенденция ўқув фаолияти самарадорлигини сезиларли даражада оширади ва таълимнинг тубдан янги уфқларини ҳосил қилади.

Профессор Н.Е.Покровский бошчилигида Олий иқтисод мактабининг Умумий социология кафедрасида фаолият юритувчи бир гуруҳ ёш олимлар замонавий дунёда университет ва илмий коммуникацияларни виртуализация қилиш жараёнини ўрганиш, моделлаштириш, уни тажрибада синаб кўриш мақсадида тадқиқот олиб бормоқдалар. Улар келтирган материалларнинг ҳар бири замонавий университетда таълим жараёнини виртуализация қилишнинг у ёки бу жиҳатига тўхталади.

Айрим жиҳатлари ўз-ўзидан кўриниб туради, масалан, ўқув материалларини кенг компютерлаштириш ва рақамлаштириш, матнлар ва қўшимча маърузаларни тақдим этиш учун визуал воситалардан фойдаланиш. Ўқувчи ва ўқитувчи ўртасидаги таълим-тарбия масалалари бўйича мулоқотнинг давоми, интернет муҳитига кўчирилиши каби ҳодисалар тобора кенг тарқалмоқда. Бироқ, янада радикал инновациялар онлайн телеконференция ва сунъий йўлдош телеэшиттириш форматида масофавий таълимни ривожлантириш билан боғлиқ. Дастур ушбу ҳодисаларни тадқиқ этишга бағишланган бўлиб, унинг муваққат натижаси нашрларда келтирилган.

XX-XXI аср навбатдаги коммуникация технологияларининг жадал ривожланиши жамиятда сифат ўзгаришларига сабаб бўлди. "Виртуал реаллик" атамаси замонавий даврнинг рамзига айланди.

Виртуаллик манипуляция учун кенг имкониятлар мавжудлигини ва иқтисод, сиёсат, таълимда жамиятнинг барча соҳаларида симуляция тузилмаларини қуришни назарда тутди. Адабиётларда "виртуал оламлар" атамаси тез-тез учрайди, бу махсус рамзий ва ижтимоий концентрация соҳаларини белгилайди. Улар симуляциялардан иборат бўлиб, кўпинча моддийлик референти билан кучли алоқага эга эмас. Эҳтимол, бу ерда шуни

айтиш керакки, бундай ёндашув биз Афлотуннинг идеал шакллари фалсафасида кўрган нарсадан кескин фарқ қилади, бу ерда идеал ҳар бир реал объектда яширинган моддий реалликнинг ўзига хос асоси, унинг онтологик базаси бўлиб хизмат қилган. Масалан, дарахтнинг идеал моҳияти ҳар бир моддий дарахт ичида яширинган зарурий "моҳият" вазифасини бажаради. Платон ҳақиқатнинг онтологик асослари ҳақида сўз юритади, лекин биз виртуалликнинг моҳияти ёрдамида инсон актуалликнинг ўрнини алмаштириш қобилиятини кўрсатиш, аниқлаш ва ўрганишга интиламиз. "Виртуаллик" нима эканлигини замонавий тушуниш бу ёндашувдан жиддий фарқ қилади.

Виртуаллик ҳақиқатнинг онтологик асоси эмас, балки инсоннинг моддий нарсаларнинг "идеал шакллари" ни яратиш ёки Бодрийяр таъкидлаганидек симуляция яратиш учун ижтимоий қобилиятидир.

Замонавий маънода виртуаллик ўтган асрнинг 70-80-йилларида муҳокама доирасига киритилди. "Симулякрлар ва симуляциялар" мақоласида Жан Бодрийяр асосий ҳисобланган "симулякр" тушунчасини тақдим этади. У белги ёки ишоранинг референтга оддий ҳаволадан "асл нусхасиз кўринишда" ҳолатига "ривожланиши" жараёнини, ҳеч қандай реалликка алоқаси бўлмаган ўз нусхаларининг чексиз тақсимланишини кўриб чиқади; бу жараён "гиперреаллик" деб номланган янги реаллик ҳолатини келтириб чиқаради¹⁴.

Бундай нуқтаи назарга мувофиқ замонавий маданият алоқа воситалари орқали вужудга келади ва телевизор экранлари ва компьютерлар томонидан яратилган реаллик ҳақиқий реалликдир, бундан ташқарида томошабин-иштирокчи учун ҳеч нарса мавжуд эмас. Бодрийяр семиотик ўз-ўзини йўқ қилиш чегарасини доимий мувозанатда сақлаб, реалликнинг бундай ўзгариши оқибатларини яққол тасвирлайди.

Виртуал университет тушунчаси камида иккита тадқиқот аънаналарида жуда бошқача талқин этилади. Шундай қилиб, ушбу аънаналарнинг биринчиси доирасида университет ўқув ва илмий амалиётларини симуляция қилиш ҳақида гапирилади. Академик мақом молиялаштиришга лойиқ бўлган ваколатлар образининг функциясига айланади. Олимлар ва талабалар фаолиятида грантлар, чет элда ўқиш учун стипендиялар, консалтинг хизматлари буюртмалари ва бошқалар учун танловларда муваффақият қозониш учун зарур бўлган образни яратиш ва тақдим этишга кўпроқ вақт ва куч сарфланади. Шу сабабли, сўнги ўн йилликларда компетенцияни

¹⁴ Baudrillard, Jean. (1981) Simulacra and Simulations // Baudrillard, Jean (1988) Jean Baudrillard. Selected Writings.

симуляция қилиш учун мос келадиган ижтимоий технологиялар ривожланди: тадқиқот фондлари, грантлар, консалтинглар, конференциялар, академик алмашинувлар, доимий таълим¹⁵.

Моддий объектлар ва реал ҳаракатлар симулякралар билан алмаштирилиши билан олим, ўқитувчи ва талабанинг ижтимоий ролларини бажариш виртуал ҳолатда бўлади. Натижада, илмий даража ва унвонлар иерархияси (академик ҳамжамият), илмий мунозаралар (конференциялар, танловлар), илмий меҳнат тақсимои (тадқиқот, таълим ташкилоти), яъни университет ва илмий лаборатория ижтимоий муассасалар сифатида виртуаллаштирилади. Шу билан бирга, бошқа бир анъанада виртуал университет ёки виртуал таълим атамалари таълим жараёни технология воситачилигида амалга оширилишини кўрсатади, бу эса макон ва замонни бошқача идрок этишга олиб келади¹⁶. Кейинги тадқиқотларда атаманинг айнан шундай тушунилиши қабул қилинади. Бугунги кунда деярли ҳар бир университет виртуал таълим соҳасида тажрибалар учун имкониятлар яратди. Баъзиларда таълим сифатини яхшилаш истагига туртки бўлса, бошқалари кенгайиш ва қўшимча талабаларни жалб қилишнинг янги тежамкор усулларини топишга ҳаракат қилмоқда. Виртуал университет ва виртуал таълим кенгроқ контекста баъзи техник воситалар, масалан, интернет ва бошқа ахборот телекоммуникация воситаларидан фойдаланган ҳолда билимлар узатишни назарда тутди.

Талабалар ва ўқитувчилар ягона географик нуқтада ўзаро таъсир қилмайдилар, уларнинг алоқаси маконда (ва баъзан вақтда) бўлинади ва техник воситалар билан ўрдам беради. Университет таълимини виртуализация қилишнинг энг кенг тарқалган турлари технологик виртуализация бўлиб, ўқув жараёни онлайн масофавий таълим платформалари, мултимедиа ва ахборот-коммуникация технологияларининг бошқа шакллари каби технологик тизимлар томонидан амалга оширилади; географик виртуализация билан талабалар аудиторияси катта ҳудудларга тақсимланади ва ҳеч қачон (ёки деярли ҳеч қачон) бир жойда учрашмайди. Қайси стратегиялар реал, барқарор ва муваффақиятли эканлигини, талабалар ва ўқитувчилар учун нима энг муҳим ва қимматли бўлиб чиқишини, қандай шароитларда ушбу моделларни муваффақиятли амалга ошириш мумкинлигини тушуниш учун виртуал университетларнинг турли моделларини

¹⁵ Иванов Д.В. Виртуализация общества. СПб.: "Петербургское Востоковедение", 2000. - 96 с.

¹⁶ Willoughby, Kelvin W. (2003) The Virtualization of University Education: Concepts, Strategies and Business Models. Discussion Paper #75, September 15-19, 2003. <http://it.coe.uga.edu/itforum/paper75/paper75.html>

баҳолаш муҳим. Талабалар ва ўқитувчилар ўртасида воситачи сифатида технологиядан фойдаланиш янги эмас. Бироқ, технологик таълим муҳитининг мураккаблиги, хилма-хиллиги ва ҳамма жойда мавжудлиги, аслида, таълим нима эканлигини анъанавий тушунишга янгича ёндашувни шакллантиради. Университет таълими соҳасида виртуализациянинг асосий шакллари кўриб чиқайлик.

Анъанавий таълимнинг веб-кенгайтмаси. Ушбу технология асрлар давомида мавжуд бўлган ўқитиш усуллари тўлиқ алмаштириш учун мўлжалланмаган. Рақамли кутубхоналар, мунозара форумлари, курс материаллари, таълимий ўйинлар дастурий муҳит кўринишидаги интернет воситалари одатдаги аудитория маърузаларини, семинарларни, консультацияларни тўлдиради. Мазкур ёндашув ҳамма жойда кенг тарқалган, бундай воситаларни ўқув жараёнига жорий этиш университет муҳиtida ўзига хос яхши қоидасига айланди. Ҳар бир нуфузли университет ўқитувчилар ва талабалар ўртасидаги мулоқотни сезиларли даражада соддалаштирадиган электрон таълимни бошқариш тизимини (LMS) жорий еишга ҳаракат қилмоқда.

Классик масофавий таълим. Масофавий таълим шакллари Интернет яратилишидан анча олдин пайдо бўлган. Талабаларга таълим воситалари (дарсликлар, китобхонлар, маърузаларнинг видеоёзувлари, дастурий таъминот) тақдим қилинган, бу эса уларга масофадан туриб ўқув жараёнини шакллантириш имконини берди. Бироқ, ушбу таълим шакли яқинда университет ҳаётининг атрофида эди. Кенг полосали маълумотларни узатиш каналларининг пайдо бўлиши вазиятни яхши томонга ўзгартирди. Видеоконференци алоқа тизимлари интерактив аудиовизуал алоқа шаклида талабалар ва ўқитувчилар ўртасида бевосита ўзаро алоқани ташкил қилиш имконини берди. Маъруза, семинар ва бошқа ўқув машғулотларини бир вақтнинг ўзида бир неча жойда ўтказиш технологик жиҳатдан мумкин бўлди. Интерактив веб-таълим бир қатор университетлар (масалан, Канададаги Бритиш олумбия университети, Шимолий Каролина штатидаги Дюк университети, АҚШ ва бошқалар) ўз веб-платформаларини амалга оширмоқда, бу эса кунига 24 соат, ҳафтасига 7 кун мавжуд бўлган тўлиқ виртуал таълим муҳитини яратишга имкон берди. Ушбу моделнинг энг муваффақиятли намуналаридан бири Нью-Йоркдаги тўлиқ виртуал The New School University бўлди. Талабага тўлиқ виртуал курслар, мунозара майдони, ўқитувчилар билан мулоқот қилиш учун мўлжалланган хизматлар (маслаҳатлар, имтиҳонлар ва ҳ.к.) таклиф этилди. Шу билан бирга, ўзаро

таъсир муҳити, масалан, машҳур уч ўлчамли онлайн ўйинлар технологияларини жалб қилган ҳолда симуляция қилиниши мумкин¹⁷.

Виртуализация технологияларини жорий этиш учун модел, технологик воситалар ва стратегияларни танлаш охир-оқибат ўз вазифалари ва муаммоларини ҳал қилишга қаратилган муайян университет томонидан амалга оширилиши лозим. Шу билан бирга, университет таълими ҳақида гапирганда, талабаларнинг махсус академик муҳитда, академик жамоада қолишини ҳисобга олиш керак, бу одатда бир хил географик жойда, бир нуқтада узоқ вақт қолишни англатади. Ўқув натижаларига энг катта таъсир кўрсатадиган омиллар орасида талабаларнинг бир-бири билан ва университет вакиллари билан ўзаро таъсири¹⁸, яъни аслида биз бир хил ижобий таъсир кўрсатадиган илмий муҳит ҳақида гапирамиз.

Кўпчилик онгида факултетлар, кафедралар, университет инфратузилмасининг жисмонан йўқлиги, аслида университетнинг мавжуд эмаслигини билдиради. Шундай қилиб, таълимни виртуализация қилиш имконияти ҳақидаги савол бошқа даражага ўтади ва "виртуал академик муҳит ва виртуал университет ҳамжамияти мавжуд бўлиши мумкинми?" деб ифодаланиши одатий ҳолга айланди. Тажрибаларнинг муваффақиятини ҳисобга олсак (масалан, SecondLife да айтиб ўтилган кампус ёки виртуал The New School University), университет муҳитини виртуализация қилишга эришиш мумкин.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Ҳ., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 150 б.
2. Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С. Илғор педагогик технологиялар. – Т.: Ўқитувчи, 2004.
3. Рўзиева Д., Усмонбоева М., Ҳолиқова З. Интерфаол методлар: моҳияти ва қўлланилиши / Мет.қўлл. – Т.: Низомий номли ДТПУ, 2013. – 115 б.
4. Helm Michel. The Metaphysics of virtual reality // Virtual reality, practice and promise Westport and London. 1991.-P. 27-33:

¹⁷ Johnson, Laurence F.; Levine, Alan H. (2008) Virtual Worlds: Inherently Immersive, Highly Social Learning Spaces. Theory Into Practice, 47:161–170, 2008.

¹⁸ Astin, Alexander W. (1993) What Matters in College? Four Critical Years Revisited. San Francisco, CA: Jossey-Bass

5. Hammet F. Virtual reality and the exploration of super special. Carmel Indiana Sams Publishing N.Y. 1993
6. Носов Н.А. Словарь виртуальных терминов // Труды лаборатории виртуалистики. Вып. 7. – М.: Путь, 2000. –С 69.
7. Бытие: коллективная монография. - Уфа, 2001. –С. 130-152;
8. Нурулин Р.А. Виртуальность как основание бытие бытия. Казань: Изд-во КГУ, 2004. – С. 336;
9. Грязнова Е.В. Виртуальная реальность: анализ смысловых элементов понятия //Философские науки. 2005. №2. -С. 125-143;
10. Корсунцев И.Г. Субъект и виртуальная реальность. М., 1998 г

УДК:618. 17 – 008. 8: 616.153.1 - 08

**ЎСМИР КИЗЛАР САЛОМАТЛИГИНИ ТИКЛАШ ЙЎЛИДА ОЛИБ
БОРИЛАЁТГАН ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИКОТЛАР**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6528781>

Ж.Я.Тохиров

Г.Ш. Мавлонова

Абу Али ибн Сино номидаги

Бухоро давлат тиббиёт институти

Дунё бўйича ювенил ёшда қон кетиши балоғат ёшидаги ўсмир қизлар орасида энг кенг тарқалган гинекологик патологиялардан бири бўлиб, сўнгги йилларда бажарилаётган кўп сонли илмий-тадқиқотлар ушбу касалликнинг олдини олиш, унинг ривожланишида юқори хавф гуруҳларини аниқлашга қаратилмоқда. Халқаро акушер гинекологлар федерацияси (FIGO) маълумотларига кўра: «...ювенил ёшда бачадондан аномал қон кетишлар гинекологик касалликлар орасида 20-30 фоизни ташкил қилади...». Айни вақтда, ўсмир қизларда гинекологик касалликлар патологиясининг ўсиши Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш ташкилотининг оғриқли нуқтаси бўлиб, шу билан бирга, ёш аҳолининг репродуктив саломатлигини ҳимоя қилиш Ўзбекистонда давлат сиёсатининг миллий стратегияси деб эълон қилинган. Ювенил ёшда бачадондан аномал қон кетишлар замонавий тиббиётда марказий ўрин эгаллаганлигини ҳисобга олган ҳолда ушбу муаммонинг ўрганилиши бугунги куннинг долзарб муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда.

Жаҳон миқёсида ювенил ёшда бачадондан аномал қон кетишнинг келиб чиқиш сабаблари, кечиши ва даволаш тактикаси, эссенциал ва токсик микроэлементларнинг параметрларини ўрганиш ҳамда юқори самарадорликка эришиш мақсадида қатор илмий-тадқиқотлар амалга оширилмоқда. Жумладан, ювенил ёшда, яъни 12-16 ёшда бачадондан аномал қон кетишлардан азият чеккан ўсмир қизларда эссенциал ва токсик микроэлементлар ҳолати ўрганилмаган; ювенил ёшда бачадондан аномал қон кетишида қондаги микроэлементларнинг гипофиз ва тухумдондан ажраладиган гестаген гормонларининг ўзаро патогенетик боғликлиги ўрганилмаган; гемостаз тизими маркерларининг ролини аниқлаш, даволаш

чора-тадбирларининг замонавий усуллари ишлаб чиқиш, соҳа мутахассислари олдида турган долзарб муаммолардир.

Мамлакатимизда бугунги кунда аҳолига кўрсатилаётган тиббий ёрдам сифатини яхшилаш, ювенил ёшда учрайдиган касалликларни эрта ташхислаш ва асоратларини камайтиришга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясига мувофиқ аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш даражасини янги босқичга кўтаришда «...оила саломатлигини мустаҳкамлаш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, оналар ва болаларнинг сифатли тиббий хизматга эришишини кенгайтириш, уларга ихтисослаштирилган ва юқори технологияларга асосланган тиббий ёрдам кўрсатиш, болалар ўлимини камайтириш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш...» га қаратилган муҳим вазифалар белгиланган.

Бухоро давлат тиббиёт олийгохи базасида Ромтан тумани тиббиёт бирлашмаси кўп тармокли поликлиникасида ўсмир кизлар саломатлигини ўрганиш ва ўз вақтида даволаш чора тадбирларини йўлга қуйиш, бу борада аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш даражасини янги босқичга кўтариш, ювенил ёшда бачадондан аномал қон кетиш сабаблари, хавф омилларини аниқлаш ва оптимал даво чораларини ишлаб чиқишга қаратилган инновацион технологияларни ишлаб чиқишни ўз мақсадларига қўйган ва тадқиқотлар олиб борилмоқда.

«Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ–4947–сон Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги, 2016 йил 20 ноябрдаги ПҚ- 2650-сон «Ўзбекистонда 2016-2020 йилларда оналик ва болаликни ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора–тадбирлари тўғрисида»ги, 2017 йил 20 июндаги ПҚ–3071–сон «Ўзбекистон Республикаси аҳолисига 2017–2021 йилларда ихтисослаштирилган тиббий ёрдам кўрсатишни янада ривожлантириш чора–тадбирлари тўғрисида»ги Қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий–ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга муайян даражада хизмат қилади.

УДК:618. 17 – 008. 8: 616.153.1 - 08

**ЎСМИР КИЗЛАРДА ХАЙЗ ЦИКЛИНИНГ ТИКЕНИШ ДАВРИДАГИ ТУХУМДОН
ГОРМОНАЛ ХОЛАТИ ВА УЛЬТРАТОВУШ ТЕКШИРУВЛАРИНИНГ ЎЗИГА
ХОСЛИГИ**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6528809>

Г.Ш. Мавлонова

Ж.Я.Тохиров

Абу Али ибн Сино номидаги

Бухоро давлат тиббиёт институти

Resume: *The provides information about the hormonal function of the ovaries in girls aged 12-16 years and the size of the uterine ovary and endometrium on ultrasound.*

Резюме: *В статье представлены сведения о гормональной функции яичников у девочек 12-16 лет и размерах матки, яичников и эндометрия на УЗИ.*

Резюме: *Маколада 12-16 ёшдаги кизчалар тухумдоннинг гормонал функцияси ва ультратовуш текширувида бачадон тухумдон ва эндометрий ўлчамлари хақида маълумот ёритилган.*

Калит сўзлар: *МЭ, гормон.*

Мамлакатимизда бугунги кунда аҳолига кўрсатилаётган тиббий ёрдам сифатини яхшилаш, ювенил ёшда учрайдиган касалликларни эрта ташхислаш ва асоратларини камайтиришга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясига мувофиқ аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш даражасини янги босқичга кўтаришда «...оила саломатлигини мустаҳкамлаш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, оналар ва болаларнинг сифатли тиббий хизматга эришишини кенгайтириш, уларга ихтисослаштирилган ва юқори технологияларга асосланган тиббий ёрдам кўрсатиш, болалар ўлимини камайтириш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш...» га қаратилган муҳим вазифалар белгиланган.

«Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ–4947–сон Фармони, Ўзбекистон Республикаси

Президентининг 2017 йил 7 февралдаги, 2016 йил 20 ноябрдаги ПҚ- 2650-сон «Ўзбекистонда 2016-2020 йилларда оналик ва болаликни ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора–тадбирлари тўғрисида»ги, 2017 йил 20 июндаги ПҚ–3071–сон «Ўзбекистон Республикаси аҳолисига 2017–2021 йилларда ихтисослаштирилган тиббий ёрдам кўрсатишни янада ривожлантириш чора–тадбирлари тўғрисида»ги Қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий–ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг мақсади: Киз болаларда ўсмир ёшда бачадондан аномал қон кетишининг ривожланишида организмни гормонал фонини ўрганиш.

Тадқиқотнинг вазифалари:

Жисмонан соғлом ва бачадондан аномал қон кетиши билан асоратланган ўсмир қизларнинг анамнестик ва антропометрик кўрсаткичларини ўрганиш;

Мақсад ва вазифаларга мос ҳолда мазкур илмий-тадқиқот иши Ромитан туман марказий поликлиникасида ва гинекология булимида 2012-2022 йилларда амалга оширилди.

Ромитан туман марказий поликлиникасига мурожаат қилган 12-16 ёшгача бўлган 170 нафар бачадондан аномал қон кетган ва жисмонан соғлом ўсмир қизларда эссенциал ва токсик микроэлементлар, ҳамда гопофиз – тухумдон гормонлари, бачадон, тухумдон, эндометрий қаватининг ҳолати комплекс ўрганилди. Асосий гуруҳга бачадондан аномал қон кетган 115 нафар ўсмир қизлар жалб қилинган бўлса, 55 нафарини эса жисмонан соғлом ўсмир қизлар ташкил қилди.Қўйилган мақсад ва вазифаларга мос ҳолда қуйидаги тадқиқот дастури ишлаб чиқилди: клиник-статистик таҳлил; клиник тадқиқот усуллари (қоннинг умумий таҳлили, Ht, тромбоцитлар); биокимёвий текширув усуллари.

Тадқиқотга жалб қилинган ўсмир қизлар ёш бўйича қуйидаги тоифаларга ажратилди: 12 ёшда 31 (18,2%) қиз, 13 ёшда - 32 (18,8%), 14 - 35 (20,5%), 15 - 37 (21,7%), 16 - 34 (20,0%). Шунинг таъкидлаш керакки, таққосланган гуруҳларда ёш таркибида сезиларли фарқ аниқланмади ($P>0,05$). Шундай қилиб, 12 ёшда соғлом қизлар гуруҳида 10 (18,1%), 13 ёшда - 10 (18,1%), 14 ёшда - 12 (21,8%), 15 ёшда - 12 (21,8%) , 16 ёш - 11 (20,0%). Ювенил ёшда қон кетиши бўлган қизлар гуруҳида ушбу тақсимот қуйидагича: 21 (18,2%), 22 (19,1%), 23 (20,0), 25 (21,7%), 23 (20,0%) , яъни сезиларли фарқ аниқланмади ($P>0,05$). Ўрганилган гуруҳларда тадқиқотга жалб қилинганларнинг ёши, яшаш жойига (шаҳар / қишлоқ) боғлиқлик бўлмади ($P>0,05$).

Бухоро вилояти диагностика марказида HumarderSingle (Германия, 2005) анализатори ёрдамида иммунофермент усулида қуйидаги гормонлар

кўрсаткичлар аниқланди: (ЛГ, ФСГ, эстрадиол, пролактин, прогестерон). Гормонал тадқиқотлар тухумдон циклининг 7 - чи фоликуляр фазасида, 14 - овуляция фазасида ва 21 – чи лютеин фазасида амалга оширилди. Ювенил ёшда бачадондан қон кетган қизларда тадқиқот қон кетиш фонида ва уни тўхтатгандан сўнг ўтказилди. Анализ учун қон кубитал венадан эрталаб соат 8 дан 10 гача бўлган вақт оралиғида, тадқиқотга жалб қилинган қизлардан олинган.

Ультратовуш текширувлари С 2,5 МГц секторал датчикни қўллаш билан анатомик М режимли I BF (Сономед, Спектротомед – 400, фирма Асег, Россия, 2005, Sono Scape 551-600, China) моделидаги аппаратда амалга оширилди.

Тадқиқотга жалб қилинган қизларда акушерлик-гинекологик текширув пайтида ҳайз цикли кўрсаткичлари ҳам урганилди. Ҳайз функцияси кўрсаткичлари мунтазам ҳайз циклининг шаклланиши, унинг кечишидаги ўзига хослиги бўйича баҳоланди. Текширув гуруҳларидаги аёллар билан солиштирилганда, статистик аҳамиятли фарқ кузатилмади.

Шунингдек, текширилаётган қизларда гинекологик ва соматик касалликлар структураси ҳам таҳлил қилинди. Таҳлил натижаларига кўра, Ювенил ёшда бачадондан аномал қон кетиш билан асоратланган ўсмир қизларда 76,7% и юқумли касалликларга чалинганлиги, шу билан биргаликда диарея билан асоратланиш тез-тез такрорланганини куриш мумкин. Анемия 70 (60,9%), қалқонсимон без касалликлари 59 (51,3%), сурункали буйрак касалликлари ювенил ёшда бачадондан аномал қон кетиш билан асоратланган ўсмир қизларда 11,3%, жисмонан соғлом қизларда эса 5,5% ни ташкил қилди.

Жинсий аъзоларнинг яллиғланиш касалликлари ҳар тўртта қизнинг биттасида учради бу эса 34 (29,6%) ни ташкил этди. Ёш бўйича кўрилганда яллиғланиш касалликлари 12 ёшда 3 (14,3%), 13 ёшда 2 (9,1%), 14 ёшда 9 (36,0%) 15-16 ёшда эса 11 (47,8%) ташкил этди.

Ювенил ёшда бачадондан аномал қон кетган ва соғлом қизларда гипофиз – тухумдон тизимининг гормонал хусусиятлари.

Тадқиқот гипофиз-тухумдонлар тизимининг гормонларини 12-16 ёшдаги 22 нафар соғлом ва 28 нафар ЮБҚ билан касалланган қизларда ўрганиш мақсад қилиб олинган эдик.

Тадқиқотдан шу кўриниб турибдики, назорат гуруҳидаги қизлар қонидаги ЛГ даражаси ёшга ва ҳайз цикли кунига қараб, анча кенг ўзгариб турди. Шундай қилиб, 12 ёшли соғлом қизларда циклининг биринчи ярмида ЛГ

даражаси $5,4 \pm 0,34$ МЕ/л ни ташкил қилди, иккинчи босқичда у $4,9 \pm 0,31$ МЕ/л га камаяди ($P > 0,05$).

13 ёшдаги қизларда ушбу гормон концентратсияси ўсиши кузатилди, аммо цикл босқичига қараб, у бироз ўзгариб турди: ҳайз даврининг биринчи босқичида $5,8 \pm 0,37$ МЕ/л, иккинчи босқичида $5,9 \pm 0,37$ МЕ/л. ($P > 0,05$). 14 ёшли соғлом қизларда циклнинг биринчи босқичида ЛГ миқдори $5,2 \pm 0,22$ МЕ/л ни ташкил қилди, иккинчи босқичда у $7,8 \pm 0,45$ МЕ/л га ($P < 0,001$) ошди. 15 ёшида циклнинг биринчи босқичида ЛГ концентрацияси $5,5 \pm 0,29$ МЕ/л ни ташкил қилди, иккинчи босқичда эса, у деярли 5 баравар кўпайиб, $19,0 \pm 1,1$ МЕ/л ни ташкил этди ($P < 0,001$). Худди шу динамика 16 ёшдаги қизларда кузатилади: навбати билан $5,6 \pm 0,30$ ва $19,8 \pm 1,02$ МЕ/л ($P < 0,001$).

ЮБК бўлган қизларда ЛГ индекси соғлом кўрсаткичларга қараганда анча паст ($P < 0,05-0,01$). Шу билан бирга, ушбу гормоннинг циклнинг фазасига қараб тебранишларининг мунтазамлиги сақланиб қолади. Шундай қилиб, 12 ёшли қизларда циклнинг биринчи босқичида ЛГ концентрацияси $3,2 \pm 0,15$ МЕ/л, иккинчи фазада - $3,4 \pm 0,14$ МЕ/л ($P > 0,05$). Аммо 13 ёшдаги қизларда ушбу гормон даражаси ўсишни бошлади: биринчи фазасида $3,6 \pm 0,16$ МЕ/л, иккинчи фазасида $4,1 \pm 0,18$ МЕ/л ($P < 0,05$). Худди шу динамика 14, 15 ва 16 ёшдаги қизларда кузатилади: 14 ёшдаги қизларда $3,8 \pm 0,16$ ва циклнинг иккинчи фазасида $5,3 \pm 0,22$ МЕ/л, $3,7 \pm 0,16$ ва $5,6 \pm 0,26$ МЕ/л - 15 ёш, $4,5 \pm 0,19$ ва $9,1 \pm 0,42$ МЕ/л ($P < 0,05-0,001$).

ФСГ даражаси барча ёш гуруҳларидаги ЮБК билан касалланган қизлар орасида сезиларли даражада камайди. Шундай қилиб, циклнинг биринчи босқичида 12 ёшдаги қизларда бу кўрсаткич $2,8 \pm 0,12$ МЕ/л, иккинчи фазасида $2,6 \pm 0,11$ МЕ/л. 13 ёшли қизларда ушбу гормон концентрацияси мос равишда $3,1 \pm 0,13$ ва $3,4 \pm 0,15$ МЕ/л ($P > 0,05$) гача кўтарилди. Бироқ, 14 ва 15 ёшли қизларда ФСГ даражаси ўсишга мойил эмас: 14 ёшдаги қизларда $2,8 \pm 0,12$ ва $2,5 \pm 0,11$ МЕ/л, 15 ёшда - $3,0 \pm 0,13$ ва $2,8 \pm 0,12$ МЕ/л ($P > 0,05$). 16 ёшдаги қизларда ҳам ФСГ даражаси сезиларли даражада ошди: биринчи босқичда $3,5 \pm 0,15$ МЕ/л ва ҳайз циклининг иккинчи босқичида $3,8 \pm 0,16$ МЕ/л.

ЮБК бўлган қизларда пролактин даражаси соғлом қизларга қараганда бир оз пастроқ. Шу билан бирга, циклнинг фазасига қараб, унинг умумий миқдори сақланиб қолди. 12 ёшдаги қизларда қондаги пролактин миқдори ҳайз даврининг биринчи босқичида $159 \pm 6,7$ мМЕ /л, иккинчи босқичида $206 \pm 8,8$ мМЕ/л, $187 \pm 8,0$ ва $224 \pm 9,5$ мМЕ/л ни ташкил қилади. - 13 ёшда, $240 \pm 10,3$ ва 15 ёшда $302 \pm 12,8$ мМЕ/л, $228 \pm 9,6$ ва 16 ёшда $315 \pm 13,8$ мМЕ/л - ($P < 0,001$).

Шундай қилиб, соғлом қизларда ЛГ, ФСГ, эстрадиол, прогестерон ва пролактиннинг таркиби ҳам ёшга, ҳам ҳайз даврининг босқичига қараб сезиларли даражада ўзгариб турди. Шундай қилиб, 12-13 ёшдаги қизларда, айниқса циклниң биринчи босқичида ЛГ, ФСГ ва эстрадиол концентрациясининг нисбий етишмаслиги ановуляцион ҳайз даврини билдиради ($P = 0,51-0,76$). Аксинча, ёши каттароқ қизларда ушбу гормонлар таркиби сезиларли даражада кўпаяди ва овуляция бошланиши айнан циклниң иккинчи босқичида прогестероннинг 4-10 баробар кўпайишига ёрдам беради.

Ювенил ёшда бачадондан аномал қон кетган ва соғлом қизларда бачадон ва тухумдоннинг ультратовуш кўрсаткичлари.

Тухумдон ва бачадон циклининг функционал ҳолатини аниқлаш учун ЮБҚ билан касалланган 36 нафар қизда жинсий аъзолар ультратовуш текширувини ўтказдик. Олинган натижаларни таққослаш учун 32 та соғлом қиз ҳам текширилди. Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, чап ва ўнг тухумдон катталигида сезиларли фарқ йўқ, шунинг учун умумлаштирилган маълумотлар келтирилган.

Биринчи фазада 12 ёшли шартли соғлом қизларда тухумдоннинг узунлиги $2,4 \pm 0,17$ см, кенглиги $1,5 \pm 0,08$ см, ҳайз даврининг иккинчи фазасида тухумдоннинг ҳажми сезиларли даражада фарқ қилмайди: мос равишда $2,5 \pm 0,2$ ва $1,6 \pm 0,07$ см ($P > 0,05$). 13 ёшдаги қизларда тухумдонлар катталашади: биринчи фазада навбати билан $3,5 \pm 0,23$ ва $2,5 \pm 0,13$ см гача, иккинчи фазасида $3,6 \pm 0,2$ ва $3,0 \pm 0,21$ гача катталашади. Тахминан бир хил натижалар 14, 15 ва 16 ёшдаги қизларда олинди. Биринчи босқичда 14 ёшдаги қизларда тухумдон узунлиги $3,4 \pm 0,26$, кенглиги $2,4 \pm 0,18$ см.

Циклниң иккинчи босқичида ушбу кўрсаткичлар сезиларли даражада ошди: мос равишда $3,6 \pm 0,27$ ва $3,5 \pm 0,2$ см, биринчи фазасида 15 ёшда ўрганилган кўрсаткичлар $3,3 \pm 0,21$ ва $2,6 \pm 0,23$ га тенг. см, иккинчисида - $3,8 \pm 0,19$ ва $3,2 \pm 0,28$ см, 16 ёшида биринчи фазасида - $3,8 \pm 0,3$ ва $2,4 \pm 0,18$ см, иккинчи фазасида - $3,8 \pm 0,24$ ва $2,6 \pm 0,17$ см.

Ультратовуш текширувида бачадон ҳақида маълумот оладиган параметр унинг катталиги ва узунлиги бўлиб, унинг асосида бошқа ўлчамлар аниқланади ва шунга кўра у ёки бу орган патологияси аниқланади. Биз текширган қизларда бачадоннинг катталигида тухумдон циклининг фазаларига қараб фарқ йўқ эди ($P > 0,05$). ЮБҚ бўлган қизларда бачадоннинг узунлиги, умуман, соғлом қизларга қараганда бир оз қисқароқ. Бироқ, бу катталик ўсишининг мунтазамлиги ёшга қараб ўзгармайди.

Текширилаётган субъектларда эндометрий қавати таҳлил қилинганда қизиқарли натижаларга эришилди. Соғлом қизларда эндометрийнинг қалинлиги циклнинг иккинчи фазасида ўсиши билан тавсифланади. Шундай қилиб, ҳайз даврининг биринчи босқичида 12 ёшли соғлом қизларда эндометрийнинг қалинлиги $0,9 \pm 0,07$ см, иккинчисида $1,1 \pm 0,09$ см, 13 ёшдаги қизларда эса $0,8 \pm 0,07$ ва $1,2 \pm 0,1$ см ($P < 0,01$). Худди шу ҳолат 14, 15 ва 16 ёшларда соғлом қизларда сақланиб қолади: 14 ёшда, мос равишда $0,9 \pm 0,06$ ва $1,2 \pm 0,07$ см, 15 ёшда, $1,0 \pm 0,09$ ва $1,4 \pm 0,09$ см, 16 ёшида $1,1 \pm 0,1$ ва $1,0 \pm 0,15$ см.

ЮБҚ бўлган қизларда циклнинг иккинчи фазасида эндометрий қалинлигининг сезиларли даражада ошиши кузатилди, бу фолликул атрезиясини кўрсатиши мумкин. Шундай қилиб, 12 ёшида ЮБҚ бўлган қизларда ҳайз даврининг биринчи фазасида эндометрийнинг қалинлиги $0,8 \pm 0,08$ см, иккинчисида $1,2 \pm 0,1$ см ($P < 0,01$). 13 ёшли қизларда эндометрийнинг қалинлиги ҳайз даврининг биринчи қисмида $0,7 \pm 0,09$, иккинчи босқичида $1,5 \pm 0,16$ см ($P < 0,01$), 14 ёшида эса $0,7 \pm 0,05$ ва $1,6 \pm 0,09$ см, 15 ёшда $1,4 \pm 0,09$ ва $1,6 \pm 0,12$ см, 16 ёшда $1,0 \pm 0,15$ ва $1,8 \pm 0,17$ см ($P < 0,05-0,001$).

Шундай қилиб, ультратовуш текшируви соғлом ва ЮБҚ бўлган қизларга хос мунтазам ўзгаришларни аниқлади. Тухумдонларнинг фаол ўсиши 13 ёшдан бошлаб кузатилди. Умуман, тухумдонларнинг катталиги циклнинг иккинчи босқичида ўсиб борди, бу, айниқса, 13, 14 ва 15 ёшдаги соғлом қизларда сезилди. Аксинча, 16 ёшдаги қизларда ҳайз даврининг иккала босқичида нисбатан бир хил ўлчамда овуляция цикли мавжудлигини кўрсатади. Соғлом қизлардан фарқли ўлароқ, барча ёшдаги ЮБҚ бўлган қизларда ҳайз циклининг ановуляцион тури мавжуд ($P < 0,05-0,001$).

THE EFFECT OF YOU TUBE AND SONGS IN TEACHING VOCABULARY TO YOUNG LEARNERS.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6528833>

Fazliddinova Zulfiyakhon Dilmurod qizi

*Student of English filology faculty, Namangan
state university, Namangan region, Uzbekistan*

Abstract: *Vocabulary is considered to be exceedingly important by language learners , as without words, they cannot express their opinions freely. To comprehend and speak in English students must know about 2,000 word families. As teaching vocabulary is difficult to teach, teachers should be patient and search new ways of teaching vocabulary. One of the ways helping students to learn new words can be You Tube and songs from You tube. You Tube is social website where you can find videos in different themes, movies, presentations and other types of information. You Tube can be used in educational purposes to teach students vocabulary, utilizing with funny songs for children. This review provides information about teaching youngsters through You Tube songs, depending on literature review.*

Keywords; *vocabulary, songs, You Tube.*

Introduction Because English is the most extensively used communication tool in many nations and is sometimes referred to be an international language, we must study it. Listening, speaking, reading, and writing are the four key abilities that must be acquired when studying English. Students require English vocabulary to help them with these abilities, and they will be able to communicate in both spoken and written English if they have a large vocabulary (Hariyono,2020). Vocabulary offers an important foundation for students in conducting foreign language learning linked to vocabulary for young learners, the instructor must give innovative and engaging learning for students by utilizing the media tool Youtube so that kids are not bored (Sayidin, 2021). As our study habits and daily routines have altered tremendously, since the internet has proliferated. For instance, after waking up in the morning, activities such as checking news and messages from friends and family are common (Saban, 2019). Children also love playing mobile phones and computers with great pleasure, as it became common among young learners. Because of the drastic increase in using technologies, children's needs are

changed, they try to be virtually active at the moment. If they want to be online teachers also should try teach them online. Through mobile applications, online teaching English platforms, digital games and so on. In this article I want to provide with the teaching methods using YouTube videos and songs efficiently to the teachers of young learners. Firstly, what is YouTube? Youtube, according to Sianipar (2013), is a database that contains popular video material on social media, gives a wide range of highly useful information. Saban notes down that one of the social media technologies that has become a part of our life is YouTube. It is utilized as an instructional tool by many instructors(2019). Youtube has had a significant impact on all aspects of the information learning process for pupils, since the use of YouTube material has resulted in an internet-based knowledge base for today's millennials. Youtube is intended to be an information system, yet it has both positive and harmful consequences(Sayidin,2020). YouTube is a website, where we can find all information about different issues. According to the research of SabanYouTube has been most frequently identified with a technology tool. YouTube is referred to as "everything" in the reasons section. YouTube is frequently used by students. More people watch YouTube channels about daily life, online games, and entertainment. YouTube will be used for instructional reasons by the participants. Few students aspire to be YouTube celebrities. Teachers and schools must be able to create activities that make effective use of YouTube in a pedagogical setting (2019).

Furthermore, English songs are also another tool for instructors to teach new words effectively. Music is universal in a way that words cannot express. A sensation is created by the rhythm. The lyrics are examples of the vocabulary used in the song. As a result, songs are valuable resources in language courses. Learners become more willing to learn as a result of the rhythm and melody. Music It holds their attention and aids in the memorization of the words(Akyuz, Yavuz,2017). Duisembekova explains the importance of songs as frequently used in educational settings. Consider learning to read as a first step. Learning the letters of the alphabet is a common first step for beginning readers. Could a song aid in remembering the letters' order? The majority of native English speakers would say yes. The 26 letters of the alphabet have been sung countless times to help children learn the alphabet to the tune of "Twinkle, Twinkle, Little Star." When a student listens to a song, they feel emotion and a sense of connection, which can serve as a bridge to acquiring the specific abilities they require. (2022).

Literature reviewThe role of vocabulary in young learners.

English is the most extensively used language for international communication around the world, and many countries, including the United States, Singapore, and Australia, have designated English their official language. It is necessary to master English vocabulary(Sayidin.2021).

According to Harmer in Kurniawati (2011,cited in Sayidin,2021), vocabulary is one feature of English. It is critical for pupils to have a strong vocabulary. Students who solely learn grammar will struggle if they are not already accustomed to grasping vocabulary. "Vocabulary can be characterized, basically, as the words we teach in the foreign language," write Syafrizal and Haerudin (2018,cited in Hariyano,2020). A new item of 42 vocabulary, on the other hand, could be more than a single word: for example, post office and mother-in-law, which are made up of two or three words yet represent the same notion."

Young learners are those who are between the ages of 5 and 12. Teachers must be aware that young kids have a hard time distinguishing between the real and imaginary worlds. However vocabulary is essentil for students youngsters have difficulties with understanding of role vocabulary so that teachhers should use new, innovative ways of teaching them.

You tube in teaching vocabulary.YouTube is the second most popular social media platform behind Facebook, with approximately 1.9 billion members globally (www.wearesocial.com, 2019). YouTube is a social media platform where users may upload and share videos. YouTube's mission statement is "to give everyone a voice and a chance to learn about the world" (YouTube, 2019). Google owns YouTube, which is used by millions of people every day. The majority of the films are for enjoyment, but there is also instructive content (Fleck, Beckman, Sterns, & Hussey, 2014, cited in Saban, 2019).

YouTube allows users to publish and view videos, as well as connect with other users, in its most basic form (ozkonuk, 2019,cited in Saban,2019). Within video sharing services, users can establish their own channels and arrange video lists by modifying these channels. Users who have the ability to remark on published videos can do so on the videos they view or post.

Furthermore, youtube is the site where students have an open access to different lessons of native teachers from all parts of the world and have master trenings, videos, movies, motivating clips and so on. Using you tube is very convenient, you can watch lessons or videos at any time and anywhere you want.

Hariyono focused on how students are involved in teaching vocabulary using videos on YouTube. The findings are presented in two themes: student responses to classroom activities and teacher instructions and student involvement in the use

of YouTube. It was discovered that students respond positively to teaching and learning activities, that young learners interact with the teacher and other students, that they are ready to ask questions, and that they use videos. It is easier for pupils to understand terminology when they watch videos on YouTube. English teachers should be creative and able to vary their technique in teaching language through video, researchers suggest.

English songs in teaching vocabulary to young learners.

Young students like engaging in things that make them feel good. In order to read, spell, and write vocabulary, students must be motivated to learn and memorize vocabulary items. Students' motivation will be boosted in an interesting way, such as through the use of music. Continuously listening to English songs might be an alternate strategy to begin a new habit of learning new language. This strategy is not only entertaining, but it is also one of the most effective ways to introduce new language(Duisembekova,2014).In vocabulary instruction, a variety of strategies might be described. Music is universal in a way that words cannot express. A sensation is created by the rhythm. The lyrics are examples of the vocabulary used in the song. As a result, songs are valuable resources in language courses. Learners become more willing to learn as a result of the rhythm and melody. Music holds their attention and aids in word memorization (Akyuz & Yavuz, 2017).

Unconsciously, song might speed up the language acquisition process by assisting students in pronouncing and reading words rapidly. Children require appropriate music to sing, such as joyful songs, pleasant songs, busy songs, and amusing songs. There are many things that can be taught to young children through songs that they will remember for the rest of their lives, and there are songs about most basic concepts like letters, numbers, colors, weekdays, months, seasons, body parts, and clothes that will make the lessons come alive and exciting. Furthermore, songs are crucial teaching tools for establishing a comfortable and natural classroom ethos, and so may be beneficial in overcoming emotions of shyness and hesitancy on the side of the students. Students can be introduced to a range of new terminology through songs. Do you want to help your students improve their vocabulary by teaching them valuable phrases, words, and expressions? Songs are nearly typically written for native speakers, hence they usually include current language, idioms, and expressions (Duisembekova,2014).

The study was done by Duisembekova on the effect of songs on children demonstrated that the experimental group's vocabulary competence improved significantly more than the control group's. According to the findings, YouTube can

help people learn new terms more effectively. YouTube might be incorporated into an English course, according to one suggestion. The class benefited from this procedure in a variety of ways. During the trial, the classroom climate was substantially better than when the typical activities were implemented. The students were more interested in the class and focused on the lyrics in order to pick up new terminology(2014).

ConclusionIt is unrefutable fact that learning A language cannot be completed without vocabulary learning. To meet the need of children in 21st century it is essential for teachers to engage students to learn through social websites, as children are keen on being virtually active. Youtube and english songs influence was discussed in this review, to sum up you tube is considered to be very comfortable and open access with many video-lessons for teachers to use, while teaching young learners. Additionally, songs also have unchangeable place in our life. For instructors and students, incorporating the usage of YouTube videos and songs in foreign languages is a wonderful resource. To collect the relevant data for this review, Google scholars and ERIC websites were used.

REFERENCE

1. Aslıhan Saban,2019, Examining Metaphors, Usage and Views of Secondary School Students on YouTube, CONTEMPORARY EDUCATIONAL TECHNOLOGY, 2020, 11(1), 111-129 DOI: <https://doi.org/10.30935/cet.646872> - TYPE: Research Article
2. DUISEMBEKOVA, Zerde, 2014, THE USE OF ENGLISH SONGS ON YOUTUBE TO TEACH VOCABULARY TO YOUNG LEARNERS, MA THESIS ,ENGLISH LANGUAGE TEACHING PROGRAM.
- 3.Gülten YILDIZ AKYÜZ, Fatih YAVUZ, THE EFFECTS OF SONGS ON ENGLISH VOCABULARY TEACHING TO YOUNG LEARNERS, RESSCONGRESS.
4. Hariyono, T. C. (2020). Teaching vocabulary to young learner using video on YouTube at English course. Language Research in Society, 1(1), 41-46.
5. Sonnya Kartika Sayidin, Ima Isnaini Taufiqur Rohmah, Ayu Fitrianiingsih, 2021, AN ANALYSIS THE USE OF ENGLISH SINGING CHANNEL IN YOUTUBE TO LEARNING ENGLISH VOCABULARY TO YOUNG LEARNERS At TK KARTIKA IV.

ARXANTROPLAR: SAPIENS ODAMINING RATSIONAL TAFAKKUR EVOLUTSIYASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6529081>

Oydin To`rayeva

*Samarqand v, Past Darg`om tumani
38-maktabning Biologiya fani o`qituvchisi*

Annotasiya: Mazkur maqolada insoniyatning kelib chiqish tarixi haqida qisqacha mulohaza yuritilgan. Arxantroplar va ularning yashash tarzi to`g`risida ma`lumotlar keltirilgan. Insoniyatning ratsional tafakkur tarzining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari o`rganilgan. Antroplarning aqliy jihatdan rivojlangan turi Homo sapiensning boshqa turlardan faqrlari jihatlarini bio-falsafiy tahlil qilingan. O`quvchilarning biologiya faniga qiziqtirishda qo`shimcha materiallardan foydalanishning afzalliklari to`g`risida fikr bildirilgan.

Kalit so`zlar:

Аннотация: В данной статье дается краткий обзор истории человечества. Дана информация об архантропах и их образе жизни. Изучены этапы формирования и развития рационального образа мышления человечества. Умственно развитый тип антропосов, Homo sapiens, подвергся био-философскому анализу, чтобы отличить его от других видов. Обсуждены преимущества использования дополнительных материалов в интересах студентов-биологов.

Ключевые слова: Homo sapiens, семя, генетика, человек, homo erectus, homo ergastes, антропологи,

Annotation: This article gives a brief overview of the history of mankind. Information about archanthropes and their way of life is given. The stages of formation and development of the rational way of thinking of mankind are studied. The mentally advanced type of anthropos, Homo sapiens, has been bio-philosophically analyzed to distinguish it from other species. The advantages of using additional materials in the interest of students in biology were discussed.

Key words: Homo sapiens, seed, genetics, man, homo erectus, homo ergastes, anthropologists,

Borliqning vujudga kelishi va insonning paydo bo`lishi borasida bir qancha bahs munozaralar mavjud. Sokral va Senkulyar bilim rivojlanishida bu bahs yanada

ko`payib bormoqda. Ammo, dialektik bahs haqiqatga yetaklaydi. Shuni ta`kidlashimiz lozimki, haqiqat ham nisbiy tushuncha. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib odamning paydo bo`lishini biologik, arxaik omillarni hisobga olib yondashishni lozim deb topdik. Taxminan 13.5 milliard yil avval “Katta portlash” deb atalmish hodisa oqibatida modda, energiya, vaqt va makon yuzaga keldi. Koinotimizning ushbu fundamental xususiyatlari tarixi bilan fizika shug`ullanadi.

Taxminan 300 ming yildan keyin yuzaga kelgan ushbu modda va energiya jamlanib, atomlar deb nomlanadigan murakkab strukturalarni shakllantiradi va atomlar o`z navbatida molekulalarga birikadi. Atomlar, molekulalar va ularning o`zaro munosabatlari bilan kimyo shug`ullanadi.

Taxminan 3.8 milliard yil oldin, Yer planetasida, ma`lum molekulalar organizm deb atalmish katta va murakkab strukturalarga birikadi va ushbu organizmlarni biologiya o`rganadi.

Taxminan 70 ming yil avval Homo sapiens turiga mansub organizmlar undan ham murakkab strukturalar bo`lmish madaniyatlarni yaratadi va ushbu madaniyatlarning keyingi rivojini tarix fani o`rganadi. Insoniyat tarixini uch muhim inqilob belgilab berdi. 70 ming yil muqaddam Aqliy (Kognitiv) inqilob tarixga ibtido berdi. Ushbu jarayonni 12 ming yil oldin boshlangan Agrar inqilob tezlashtirdi. Atigi 500 yil oldin boshlangan Ilmiy inqilob esa tarixga yakun yasashi hamda misli ko`rilmagan hodisalarni boshlashi mumkin. Tarix boshlanishidan ancha oldin ham odamlar bo`lgan. Zamonaviy odamlarga o`xshash jonzotlar 2.5 million yil oldin paydo bo`lgan. Lekin ularning sanoqsiz avlodlari o`zi bilan yonma-yon yashagan boshqa millionlab organizmlardan ajralib turmagan [1].

Arxeologlar va antropologlar Homo (odam) urug`iga mansub bo`lgan ko`plab turlarni mavjud bo`lganligini va bu turlar ba`zi hududlarda bir vaqtda, ba`zi hududlarda turli davrlarda yashashganliklarini kletirib o`tishadi. Quyidagi jadvalda

homo urug'iga mansub bo'lgan odam turlarini ko'rishimiz mumkin.

Homo rudolfensis (rudolf ko'li odami)

Homo ergastes (ishlaydigan odam)

Homo erectus (tik turgan odam)

Homo neanderthalensis (neandertal odam)

Homo sapiens (aqlli odam)

Hozirgi zamon ilm-fani insonning o'tgan vaqtlar davomida yashab kelgan odam ajdodlarining tuzilishini o'rganish imokinini bermoqda. Turli xil tafovutlar mavjudligiga qaramay odamzodning barcha turlarida bir qancha mushtarak jihatlar bor. Eng muhimi odamlarning boshqa jonzotlar bilan solishtirganda juda katta bosh miyaga egaligidir. Oltmish kilogramm vaznga ega bo'lgan sutemizuvchilarning o'rtacha miya hajmi 200 kub santimetrni tashkil etadi. 2.5 million yil oldingi eng qadimgi erkak va ayollarning miyasi hajmi taxminan 600 kub santimetr bo'lgan. Zamonaviy sapienslar o'rta hisobda 1200-1400 kub santimetrlik miyalarini ko'z-ko'z qilishadi. Neandertallarning miyalari esa undan ham katta bo'lgan. Odamning miyyasi qanchalik katta bo'lsa uning tafakkuri ham shunchalik yuksak bo'ladi degan qarashlar o'z tasdig'ini topmadi.

Ilmiy texnika inqilobi natijasida odamlarning barcha fenotip (rganizmlarning barcha tashqi belgi xususiyatlari (teri rangi,soch, quloq yoki burun shakli, gullarning rangi emas balki biokimyoviy (oqsilning tuzulishi, fermentning faolligi, qondagi gormonlar konsentratsiyasi va va boshqalar) va genotiplari bir asosga ega ekanligini ko'rsatib turibdi. Xatto ularning qon guruhlari ham boshqa jonzotlarning qon guruhlaridan tupdan farq qiladi.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan quyidagi xulosaga kelimiz.Insoniyatning paydo bo'lishi, kishilik jamiyatining vujudga kelishi va taraqqiyoti kishilarda ong va tafakkurning rivojlanishi bilan bog'liqdir. Homo urug'i turlarining pado bo'lish davri bundan taxminan 2.5 million yil avvalni tashkil qilgan bo'lsada, ularning erishgan

yutuqlari jamiyatni shakllantirish va xizmat hamda himoya vositalarining yaratilishi rivojlanishi uchun yetarli bo`lmadi. Sapiens turi boshqa turlarda aql sohasining taraqqiy etganligi bilan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yuval Noa Harari. Sapiens insoniyatning qisqacha tarixi. 2014. – 6 b.

MILLIY KURASHNING MUAYYAN TURI. TEXNIKASI VA QOIDALARINI ÛRGATISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6535427>

Xushbaqov Sardor
Nurillayev Amonqul

*Muzrabot tumani 56-maktab jismoniy tarbiya
o'qtuvchisi*

Annotatsiya: *maqolani yozishdan maqsad shuki sportchi kurashda malum bir texnika asosida ishlashi va kurashchilarning kòp yillik musobaqa davomida ularga texnik jihatdan kòproq qaralishi va ularning milliy kurashga befarq bulmasligi va yaxshi nazarda qaralishini inobatga olinadi.*

Kalit sòzlar:*musobaqa qoyidalariga ruxsat etilgan usullar,qarshi usullar va himoyalanish yig'indisidir ,kurash faoliyatida texnik usullarni oshirishi va uning samarasini kòrishi,tik turish parter va kòprik.*

Kurashning texnik tayyorgarligi sportchi tomonidan yuqori sport natijalariga erishishni ta'minlovchi harakatlar tizimining egallaganlik darajasi bilan tavsiflanadi.

Kurashchining umumiy va maxsus texnik tayyorgarligi ajratiladi. Umumiy texnik tayyorgarlik yordamchi sport turlaridagi har xil harakat malakalari hamda ko'nikmalarini egallashga, maxsus texnik tayyorgarlik sport kurashida texnik mahoratga erishishga qaratilgan.

Sport kurashida texnik tayyorgarlik bir qator murakkab vazifalarni hal etishga yo'naltirilgan: maksimal kuchlanishdan foydalanish samaradorligini oshirish;

ish kuchlanishini tejash;

musobaqa faoliyatini o'zgaruvchan holat sharoitlarida harakatlanish tezligi, aniqligini oshirish.Sport texnikasini takomillashtirish kurashchilarning ko'p yillik tayyorgarligi davomida amalga oshiriladi va u tanlangan kurash turida texnik mahoratni oshirishga qaratiladi.Texnik mahorat deganda keskin sport kurashi sharoitlarida eng oqilona harakat texnikasini mukammal òrganadi.

Kurash texnikasi - bu musobaqa qoidalarida ruxsat etiladigan usullar, qarshi usullar va himoyalanishlar yig'indisidir.Usullar - bu maqsadga yo'naltirilgan hujum harakatlari bo'lib, ular yordamida kurashchi raqibidan ustunlikka erishadi. Har bir usul ikki qismdan iborat. Birinchi qism - usul qo'llash uchun ushlab olish. Ushlab

olishlar yuqoridan, pastdan, orqadan, oldindan, yon tomondan va boshqalarga ushlab olishlarga bo'linadi. Ushlash usulni muvaffaqiyatli bajarishda katta ahamiyatga ega. Butun usullarni bajarish sifati ushlab olishning qay darajada oqilona amalga oshirilganligiga bog'liq. Ikkinchi qismda turli xildagi harakatlar: tik turishda - o'tkazishlar, tashlashlar, ag'darishlar; parterda - o'girishlar va parterda tashlashlar bo'lishi mumkin.

Erkin kurash, sambo, dzyudo va kurashda usullarni amalga oshirish paytida bir vaktning o'zida oyoklar bilan turli harakatlar ham bajariladi, ya'ni bular - chalishlar, qoqishlar, ilishlar, oldindan ilib otishlar, chirmashlar, orqadan ilib otishlar. Bu harakatlarning ko'pchiligi orqadan, oldindan, yondan, ichkaridan, tashqaridan bajarilishi mumkin. Bir xildagi ushlash bilan bir qator harakatlarni bajarish mumkin va, aksincha, bir xil harakatning o'zi turli ushlashlar bilan bajarilishi mumkin. Masalan, qo'ldan va gavdadan ushlab tashlashni, zarba bilan ag'darishni amalga oshirish mumkin. Lekin raqibni egilib qo'l, gavda, qo'l va bo'yindan ushlab tashlash ham mumkin. Kurashchi har qanday usulni hujum va qarshi hujum uchun qo'llashi mumkin. Usul yoki uning bir qismini aldamchi harakat sifatida qo'llab, kurashchi haqiqiy niyatidan raqib diqqatini chalg'itish va boshqa usul bilan hujumni amalga oshirish uchun qulay sharoitlarni tayyorlashi mumkin.

Qarshi usullar - bu raqib hujumiga javob tariqasida bajariladigan maqsadli harakatlar bo'lib, ular yordamida kurashchi raqibi ustidan ustunlikka erishadi. Qarshi usullar murakkab texnik harakatlarga kiradi. Qarshi hujum uyushtirayotgan kupashchi bir zumda to'g'ri qaror chiqarishi va raqibi usulni amalga oshirishga ulgurmasligi uchun o'z harakatlarini hujum qilayotgan raqib harakatlari bilan aniq moslashtirishi lozim. Himoyalalanishlar - bu raqibning usullarni (qarshi usullarni) bajarishiga to'sqinlik qiluvchi maqsadli harakatlardir.

Himoyalalanishlar dastlabki va bevosita himoyalalanishlarga ajratiladi. Dastlabki himoyalalanish oldindan, ya'ni raqib usulni amalga oshirishdan avval bajariladi. Bevosita himoyalalanish raqib hujumini to'xtatishga qaratilgan. Bunday himoyalalanish samaradorligi uning o'z vaqtida bajarilishiga bog'liq. Bevosita himoyalalanish usul boshida, usulni bajarish davomida yoki usulni bajarish oxirida amalga oshirilishi mumkin. Hamma texnik harakatlar kurashchilar tomonidan turli holatlardan turib bajariladi. Asosiy holatlar quyidagilar: tik turish, parter va ko'prik. Tik turish - bu kurashchining holati bo'lib, unda u oyoqlarda tik turadi. O'ng, chap va yalpi tik turishlar ajratiladi. Ularning xar biri, o'z navbatida, baland, o'rta va past bo'lishi mumkin. Tik turishda kurashish yaqin, o'rta va uzoq masofalarda olib borilishi mumkin. Parter - bu kurashchining dastlabki holati bo'lib, u tizzalarida turadi. Bunda tekis yozilgan qo'llarning kaftlari bilan gilamga tayanib turiladi, qo'llar

tizzalardan 20-25 sm. uzoqlikda joylashadi.Parterda baland holat va past holat farqlanadi. Baland holat - bu kurashchining parterdagi dastlabki holati, past holat esa - bu kurashchining tizzalarda turib, bilaklar bilan gilamga tayanish holatidir.

Parterda kurashish paytida kurashchilardan biri pastda, ikkinchisi yuqorida bo'ladi. Parterda yuqoridagi holatda turgan kurashchi kurash boshlanishidan oldin istagan dastlabki holatni egallashi mumkin. Faqatgina qo'l kaftlari pastdagi kurashchining yelkasida turishi lozim.**Kòprik** - bu kurashchining quyidagi holati bo'lib, ya'ni bunda u, orqaga egilib, oyoq kaftlari (ular taxminan yelka kengligida yozilgan) va bosh (istagan qismi) bilan gilamga tayanadi.Kurashchi ushbu holatga kuragini gilamga tekkizmaslik uchun o'tadi.Erkin va yunon-rum kurashida ko'prik bir holatda qator hujum hamda qarshi hujum **harakatlarini bajarishda asosiy elementlardan biri hisoblanadi.**Kurashchining texnik mahoratini oshirish yo'llari Kurashchining texnik harakatlari zahirasi qanchalik boy bo'lsa, ularni qanchalik katta maxorat bilan qo'llay bilsa, uning texnik mahorati shunchalik yuqori bo'ladi.Kurash texnikasi kuraçchi mahoratining asosi hisoblanadi va ko'p jihatdan uning imkoniyatlarini belgilab beradi. Kurashda o'nlab usullar va ularning variantlari mavjud. Biroq bu kurashchi ularning hammasini mukammal bilishi lozim degani emas.Sportchi yanada yangi va yangi usullar, qarshi usullar hamda himoyalanişlarni egallab borishi bilan uning alohida xususiyatlari va odatlariga javob beradigan hamda uning tomonidan muvaffaqiyatli bajariladigan usullarning bir qismi keyinchalik takomillashtirish maqsadida rejaga kiritiladi.Kurashchining xar tomonlama texnik tayyorgarligi - turli sport turlarini rivojlantirishning zamonaviy darajasiga qo'yiladigan muhim talablardan biridir. Mustahkam egallash uchun texnik harakatlarni tanlashda quyidagi qoidalarga amal qilish lozim:-amaldagi musobaqa qoidalarida qaysi biri texnik harakat muvaffaqiyatli hisoblangan o'sha texnik harakatlarni egallash;-texnikaning hamma turlari ichidan sportchining alohida xususiyatlariga eng yaxshi javob beradigan usullar, qarshi usullar va himoyalanişlarning variantlarini egallash;-asosiy raqobatchilarning mahorati xususiyatlarini hisobga olish va ular bilan kurashishda yaxshi natija beradigan texnik harakatlarni tanlash;-avval o'rganilgan usullar va qarshi usullarni qo'llash imkoniyatini kengaytirish mumkin bo'lgan texnik harakatlarga ko'proq e'tibor qaratish;kurashchi zahirasida mavjud bo'lgan usullar bilan kombinasiyalar hamda bog'lanishlarda qo'llash mumkin bo'lgan texnik harakatlarni o'rganish;harakat vazifasini eng oqilona hal etish xususiyatiga ega bo'lgan harakat texnikasiga o'rgatish lozim; bu kelgusida qayta o'rganishdan xolos qiladi;kerak bo'lmagan harakatlar va ortiqcha mushak zo'riqishini bartaraf etib, texnika asoslari hamda umumiy harakat maromini egallash;usullarga o'rgatish vaqt oraliq'ida jamlangan

bo'lishi zarur, chunki trenirovka mashg'ulotlari orasidagi uzoq tanaffuslar uning ta'sirini pasaytiradi. Boshqa tomondan, bitta trenirovka darsi davomida usullarni juda tez-tez takrorlash maqsadga muvofiq emas, chunki yangi koordinasiyalarni yaratish asab tizimini tez toliqtiradigan qiynchilikni yengib o'tish bilan bog'liq; jismoniy shart-sharoitlar yetarlicha bo'lmasligi oqibatida yuzaga keladigan texnik holatlarni oldini olish maqsadida harakatlarning dinamik tavsiflariga mos keladigan yuqori darajadagi **maxsus jismoniy tayyorgarlikni tashkil etish lozim.**

Taktik tayyorgarlik maqsadi va vazifalari Kurash taktikasi - bu musobaqalarda eng yaxshi natijaga erishish uchun yuzaga kelgan muayyan sharoitlarda texnik, jismoniy va irodaviy imkoniyatlardan maksadga muvofiq holda foydalanishdir. Taktik tayyorgarlik sportchilarda taktika sohasidagi zarur bilimlarni egallash, sport kurashini to'g'ri olib borishda ma'lum malaka hamda bilimlarni shakllantirish, shuningdek taktik mahoratni takomillashtirishga qaratilgan. Taktik tayyorgarlikning asosiy maqsadi sportchida musobaqada g'alabaga erishish yoki yuqoriroq natijani ko'rsatish maqsadida sport bellashuvini to'g'ri tashkil qilish hamda olib borish qobiliyatini tarbiyalashdan iborat. Sport taktikasini egallash jarayonida bir qator xususiy vazifalar hal qilinadi. Sportchi: musobaqa vaziyatini shunday qabul qilishi va tahlil qilishi lozimki, ushbu vaziyatdan kelib chiqadigan taktik vazifalarni tushuna bilishi hamda qisqa vaqt ichida uni hayolan va harakat bilan hal etishi zarur; musobaqada o'z kuchidan shunday foydalanishi kerakki, raqib ustidan g'alaba qozonish maqsadida, uni oxirigacha safarbar qila olishi lozim; to'satdan o'zgarib qolgan vaziyatlarda bellashuv rejasini mustaqil o'zgartira olishi kerak

Taktik tayyorgarlikning asosiy vazifalari:

taktik bilimlarga ega bo'lish;

taktik ko'nikmalarni egallash;

taktik malakalarga ega bo'lish.

Taktika vositalariga qat'iy belgilangan harakat tuzilmasi va ularni namoyon qilish uchun zarur jismoniy sifatlar darajasi bilan ifodalanadigan sportchilar harakatlari kiradi. Kurashda taktika uchta asosiy bo'limlardan tashkil topadi: hujum harakatlarini tayyorlash taktikasi; bellashuvni tuzish taktikasi;

musobaqalarda qatnashish taktikasi:

Texnik usullarni amalga oshirish taktik tayyorgarligining hamma usullari nafakat mustaqil, balki uyg'unlashgan holda qatnashishi mumkin (ya'ni usulni amalga oshirish uchun bir xil bo'lgan qulay sharoitlar bitta emas, balki bir-birini to'ldirib keladigan bir qancha usullar bilan tayyorlanadi).

Hujum harakatlarini tayyorlash taktikasi:

Hujum harakatini ma'lum bir usul bilan taktik tayyorlash murakkab usulning bir qismi bo'lishi lozim. Bunda u hujum usuli bilan uzluksiz ravishda bajariladi. Aldamchi harakatdan (shaxsan hujum bajarishni taktik tayyorlashdan) murakkab hujum harakatining (MHH) hal etuvchi yakuniy harakatiga o'tish paytiga alohida e'tibor qaratish lozim. Turli hujum usullariga eng maqsadga muvofiq bo'lgan taktik tayyorgarlik usullarini tanlash lozim. Shu maqsadda kurashchilar taxminiy MHH bilan tanishgandan so'ng quyidagi topshiriqni oladilar: ma'lum bir usulga mustaqil ravishda taktik tayyorgarlik usullarini tanlash va ularni hujum usullari bilan MHH ga birlashtirish (yangi MHH ni o'ylab topish).

Murakkab hujum harakatlarini takomillashtirishda pedagogik jarayon yangi malakani tarbiyalashga qaratilgan. Yangi MHH ni muvaffaqiyatli egallash faqat avval o'rganilgan usullar asosida amalga oshirilishi mumkin. MHH ni o'rganish jarayonida MHH ni shakllantirishda qiyinchiliklarni ketma-ket yengib o'tishtalabiga rioya etish lozim. MHH ni bajarishda oldingi mashqlar egallangandan va MHH ning tayyorlov harakatidan yakuniysiga o'tishda yuqori aniqlikka erishilgandan so'ng keyingi beshta urinish davomida takrorlashni bajarish zarur. Agar bunday takrorlashlarda aniqlik yomonlashmasa (malaka yetarlicha mustahkam bo'ladi), unda keyingi MHH ni egallashga o'tish lozim. MHH ga o'rgatish boshida bir harakatdan ikkinchisiga o'tishi aniqligi kamroq bo'ladi, keyinchalik u oshib boradi.

Bellashuvni tuzulish taktikasi: Sport kurashi taktikasi texnika rivojlanishi, musobaqa qoidalari va hakamlik tizimining o'zgarishiga muvofiq holda muntazam rivojlanib kelmoqda.

Hozirgi paytda kurashchi tomonidan to'xtovsiz hujum bajariladigan taktika afzal hisoblanadi. Ushbu holda, hattoki agar u ballar bilan baholanadigan hyech qanday hujum uyushtirmagan, uning raqibi esa faqat himoyalangan bulsa ham, unga ustunlik beriladi, raqib esa sustkashligi uchun ogohlantirish oladi.

Kurashchi to'xtovsiz hujumlar taktikasini qo'llash uchun o'z jamg'armasida taktik tayyorgarlikning turli usullari, ko'p sonli oddiy xujum harakatlari va MHH ga ega bo'lishi lozim. Bundan tashqari, bunday taktika yuqori darajada chidamlilikka ega bo'lishni taqozo etadi. Shu bilan birga u nisbatan tinch hamda raqibni xujumga chorlash davrlari bilan almashtirib turilishi mumkin. Bunda kurashchi raqib hujumini qaytarishga tayyor turishi lozim.

Musobaqalarga qatnashish tarkibi: Butun musobaqani o'tkazish taktikasi tortilishdan so'ng, ya'ni raqiblar tarkibi aniqlangandan va yaqin orada bo'lib o'tadigan bellashuvlar juftliklari tuzilgandan keyin belgilanadi. Shundan keyin ikkita mashg'ulotdan so'ng chiqib ketish yo'li bilan o'tkaziladigan musobaqalarda ma'lum bir o'rinni egallash uchun o'tish lozim bo'lgan davrlar (uchrashuvlar) sonini

tahminan bilish maqsadida har bir uchrashuv maqsadi aniqlanadi. Kurashchi qaysi bellashuvlarni “sof” g’alaba, yaqqol ustunlik bilan, qaysilarini ballar buyicha yuitishi lozimligini belgilab olish lozim. Taktik jihatdan to’g’ri yo’l tutish maqsadida, xar bir davra tugashi bilan turnirdagi o’z holati hamda raqib holatini baholab borish zarur. Buning uchun o’z vazn toifasi buyicha musobaqalar jadvalini olib borish lozim.

Bellashuv davomidagi razvedka raqibning tayyorgarligi to’g’risida yanada aniq ma’lumotlarni olishga yordam beradi. Razvedka asosan bellashuv boshida o’tkaziladi va raqib qanday usullardan foydalanayotganligi, qanday qarshi hujum uyushtirayotganligi, uning taktik tayyorgarligi usulari, reaksiya tezligi, kuchi va chidamliligini aniqlashga qaratilgan. Buning uchun raqibga hujumning u yoki bu usulini bajarish uchun ataylab qulay sharoit yaratish bilan uni chorlashni qo’llash mumkin. Bunda himoyalanihga va qarshi hujum uyushtirishga tayyor turish lozim. Raqibning javob reaksiyasini aniqlash uchun turli xil usullar bilan aldamchi hujumlarni qo’llash mumkin, lekin bir vaqtning o’zida uning qarshi hujumlaridan himoyalanihga tayyor turish lozim. Manevr olib borish raqibning hujum usullarini aniqlashga xizmat qiladi (tik turishni o’zgartirish, raqibdan chekinish va unga yaqinlashish, uning atorfida harakatlanish, h.k.). Gilam maydonida, uning markazida yoki chetida holatni o’zgartirish razvedka maqsadi bo’lib xizmat qilishi mumkin. U raqib qaysi joyda kurashishni afzal ko’rishini, unga qanday hujum qilish yoki undan qanday himoyalanihni aniqlashga imkon beradi. Ma’lumotlarni har safar yangitdan to’plash zarur emas, avval shu raqib bilan bo’lgan uchrashuvlardan ma’lum hamma axborotdan foydalanish hamda ehtimoldagi raqiblar tayyorgarligi to’g’risidagi qog’ozchaga ega bo’lish lozim. Razvedkadan tashqari, muhim taktik harakatlardan yana biri - bu niyatni yashirish hisoblandi. U kurashchining taktik harakati bo’lib, bunda kurashchi kurash jarayonida raqibning razvedka qilishiga to’sqimlik qilgan holda undan o’zining asl niyatini yashiradi. To’g’ri yashirish kurashchining shaxsiy kashfiyotchiligiga bog’liq. Tezlashgan; qattiq nafas olish va harakatlarning sustligi bilan qattiq toliqqanlikni namoyish qilish va shu vaqtning o’zida “portlashga” tayyor bo’lib, bellashuvda tez va keskin hujumni bajarish mumkin. Bo’sh raqib bilan o’zining “shoh” usullarini qo’llamasdan turib ikkinchi darajali usullar bilan g’alaba qozinishga harakat qilish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

- 1.F.A.Kerimov. Sport kurashi nazariyasi va usuliyoti. Toshkent 2001.
- 2.N.X.Azizov. Belbog’li turkiston kurashi. Toshkent: O’qituvchi 1998.

3.A.Atoyev. Yosh o'smirlar o'zbek kurashini o'rgatish uslubiyati. Toshkent «O'qituvchi» 2005.

4.K.Yusupov. Kurash halqaro qoidalari texnikasi va taktikasi. Toshkent 2005.

5.R.S. Salomov. "Sport mashg'ulotlarining nazariy asoslari" O'zbekiston Davlat jismoniy madaniyat instituti Toshkent 2005 yil.238-bet

6.Goncharova O.V. Yosh sportchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish Toshkent., O'zbekiston Davlat jismoniy madaniyat instituti 2005 yil - 171 b.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA O'QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6535469>

Ravshanova Gavhar

Termiz davlat univertsiteti ijtimoiy fanlar fakulteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2- bosqich

520- guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Temirova Kamola Baxtiyor qizi

TerDu "Boshlang'ich ta'lim" kafedrası

òqituvchisi

Anotatsiya: Maqolani yozishdan maqsad boshlang'ich sinf darslarida o'quvchilarning faolligini oshirish, psixologik, psixologik - pedagogik muammolarni o'rganishga qaratilgan tatiqotlar.

Kalit so'zlar: Umumta'lim tizimidagi pedagogika fanlar doktori R.Safarova o'quvchilarning aqliy faoliyatini faollashtirishda va ularning o'rgatish jarayonida qiziqishlariga imkon yaratishni to'g'ri qayt etadi.

Ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi bosqichida yangilanayotgan pedagogik tafakkur asosidagi ta'lim - tarbiya samaradorligiga erishish bevosita o'quvchilar faolligini oshirishga bog'liq bo'lib qolmoqda. Ma'nan eskirgan va ta'limning sho'rolar tuzumi davridagi avtoritar usuliga asoslangan shakllari bugungi kun talablariga javob bermay qoldi. Zero, bugungi ta'lim jarayonida o'qituvchi hukmron bo'lgan, o'uvchining faollii va mustaqil fikr yuritishga intilishini mutlaq bo'g'ib qo'yadigan o'qitish metodlaridan batamom voz kechish zarurligi ta'lim taraqqiyotining muhim shartidir. Buning o'rniga o'quvchi faolligini oshirish hamda mustaqil fikrlashga kengroq imkon beradigan pedagogik texnologiyalarni joriy etish kun tartibidagi dolzarb masalalardandir.

Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish natijasida samaradorlikni oshirishning o'quvchi faollii bilan bog'liqligi mazkur muammoni alohida tadqiq etish zaruriyatini yuzaga keltiradi. O'quvchi faolligining mohiyati, uni amalga oshirishning ustuvor yo'nalishlari, kelajak avlodni komil insonlar qilib tarbiyalashga tutgan o'rniga doir muammolar metodika ilmida kechiktirmay hal qilishi lozim bo'lgan vazifalardir.

Faollik arabcha "faol" so'zidan olingan bo'lib, biror ishga g'ayrat bilan kirishish, astoydil ishlash, ishchanlik ma'nolarini anglatadi. Shundan kelib chiqib o'quvchi

faolligini oshirishni ta'lim jarayonida uning bilishga bo'lgan ishtiyoqi va intilishiga erishish, shunga odatlantirish, deyish mumkin. O'quvchilar faolligini oshirish masalasi bugun o'rta qo'yilayotgani yo'q. Forobiy, Al - Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino kabi Sharq mutafakkirlarining inson tafakkuri va aqliy kamoloti bilan bog'liq qarashlari bevosita ilm olish faolligi muammosiga daxldordir. Jumladan, Forobiyning ma'lum bir fan asosida tamoyillarni o'zlashtirish, undan tegishli xulosalar chiqarish, nomaqbul g'oyalarni dalillar bilan inkor etishning inson kamolotida muhim o'rin tutishi da doir mulohazalari, Beruniyning ta'limni izchillik, ko'rgazmalilik, muayyan tizim asosida tashkil qilish yuzasidan bildirgan fikrlari aslida o'quv - biluv faolligining asosini tashkil etadi.

Yigirmanchi asrning o'rtalaridan boshlab M.G.Davletshin, E.G'oziyev, M.Qodirov kabi psixolog olimlar, A.Zunnunov, K.Qosimova, O.Roziqov, Q.Abdullayeva va A.G'ulomov kabi pedagog metadoistlar o'quv - biluv faolligi ta'limiy muammosi yuzasidan e'tiborli kuzatishlarini bayon qilganlar. So'nggi yillarda esa Q.Yo'ldoshev, S.Matchonov, N.Saidahmedov, O'.Tolipov, R.Ibragimov, Q.Husanboevalarning ushbu muammoga daxldor tadqiqotlari yuzaga keldi. Shundan ham ma'lumki, o'quv - biluv faolligi ta'limning bilimlarni o'zlashtirish va uni amalda qo'llashning eng maqbul jihatlarini o'zida mujassamlashtiradigan asosiy sifat mezonidir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv - biluv faolligiga daxldor mavjud manbalarni quyidagicha ikkita guruhga ajratish mumkin:

1. O'quvchilar faolligini oshirishning psixologik, psixologik - pedagogik muammolarini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar.
2. O'quvchilar faolligini oshirishning umumpedagogik muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlar.

Hech bir fan boshqa fanlardan ayri rivojlana olnaganidek, biz ham o'qish darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilari faolligini amalga oshirish muammosini tor yo'nalishda o'rgana olmaymiz va uni, tabiiyki, boshqa fanlar bilan bog'liqlikka olib qaraymiz.

Mazkur ilmiy - pedagogik tadqiqotlarda ta'lim jarayonida o'quvchilar faolligini oshirish xilma - xil omillarga bog'liq ekanligini muayyan darajada ko'rsatib o'tilgan. Bunday omillar orasida, avvalo, o'quvchining kasbiy salohiyati, o'z faoliyati davomida ta'lim - tarbiya metodlarini to'g'ri va o'rinli qo'llay bilish mahorati hamda o'quvchilarning bilimlarini o'zlashtirish darajasi kabilar yetakchi o'rin tutadi.

"Tafakkur — inson ijodiy faoliyatining yuksak shakli, - deb yozadi M.Qayumova. Shuning uchun o'quvchilarda ijodiy faollikda va uning zaminida

yotuvchi mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish umumta'lim maktablari oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri sanaladi".

"kichik yoshdagi o'quvchilarga, - deb yozadi taniqli metodist olim S.Matchonov, - ona tilini samarali o'rgatish uchun ularni tilni o'rganishga qiziqtirish, ularning o'quv faoliyatini faollashtirish va aqliy faoliyatlariga maqsadga muvofiq rahbarlik qilish xususan, o'quvchilarga materiallarni o'zlashtirish usullarini o'rgatish zarur.

Ko'rinadiki, darsda o'quvchilar faolligiga erishish ta'lim tizimini oldidagi dolzarb masalardan bo'lib, fan asoslarini puxta o'zlashtirishga qaratilishiga ko'ra metodika, barkamol shaxs tarbiyasiga daxldorligi jihatidan psixologiya bilan chambarchas bog'liqdir. Muammo yuzasidan olib borilgan tadqiqot boshlang'ich sinflarida o'quvchilar faolligini oshirish ta'limning keyingi bo'g'inlarida samaradorlikka erishishga asos bo'lishini tasdiqlaydi.

Umumiy ta'lim tizimidagi faollik esa o'quvchilarning kelajakda o'z kasbining fidoyisi sifatida el - yurt ravnaqiga xizmat qilishlariga zamin hozirlaydi. Demak, millionlab yoshlarning kelajakda jamiyat va vatan taraqqiyoti yo'lida nechog'lik kamarbasta bo'lishi ko'p jihatdan ularning ta'lim jarayonidagi faolligiga bog'liq. Zero, o'quv faolligi keng qamrovli barkamol avlod tarbiyasining muhim qirrasini tashkil etadi. Shunga ko'ra, u umumpedagogik muammo bo'libgina qolmasdan, g'oyat muhim ijtimoiy mohiyat kasb etishini ham aslo unutmaslik kerak.

Har jihatdan faol komil shaxsni tarbiyalash g'oyat murakkab jarayon bo'lib bu vazifani qay darajada amalga oshirish sub'ektiv va ob'ektiv omillarga ham bog'liqdir. Agar o'quvchi faolligining o'qituvchiga bog'liqligi sub'ektiv omillardan bo'lsa, o'quvchilar bilan birgalikda ularga xos ruhiy - pedagogik xususiyatlar, individual sifatlari, faoliyat turlari ta'lim jarayonining ob'ekti hisoblanadi. O'quvchilarning o'yin kichik maktabga kelmasdanoq boshlanuvchi o'yin faoliyati muhim o'rin egallaydi. O'yin kichik maktab yoshidagi bolalar faoliyatining yetakchi tarmog'ini tashkil etadi.

O'quvchilarning o'yin jarayondagi faolligini pedagogik maqsadlarga yo'naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Negaki, o'yin jarayonida bolaning orzu - istaklari, intilishi va dunyoqarashiga xos belgilar ko'zga tashlanib turadi. Ammo boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilar faoliyatini faqat o'yindan iborat deb qarash ham yaramaydi.

Pedagogika fanlari doktori R.Safarova o'quvchilarning aqliy faoliyatini faollashtirishda rebus - o'yinlar, topishmoqlar, turli jumboqlar muhim ahamiyatga molik bo'lib, savod o'rgatish jarayonining qiziqarli va sermazmun bo'lishiga imkon yaratishni to'g'ri qayd etadi.

O'yin va o'quv faoliyati boshlang'ich sinflarida ta'lim jarayonining o'zaro chambarchas ikki qismi bo'lib, o'quvchidan yaxlit yondashuvni talab qiladi. Shuning

uchun o'qish va ona tili darslarida o'quv mavzulari mazmunini o'zlashtirishining talay qismini turli o'yinlardan foydalanish tashkil etadi.

Bolaning shaxsiy faoliyatida undagi jismonan harakatchanlik xususiyatlarini axtarib olish unchalik qiyin emas. Jismonan harakatchanlik o'quvchi hech qachon faoliyatda turg' un bo'lmay, hamisha tezkor, xatti - harakatga o'ch bo'ladi. Bunday bolalar tartib - intizom haqidagi talablarni tez unutadi. Ularda ixtiyor siz harakatlar ko'proq bo'lib, o'quv jarayonida sinfdoshlariga teginib, xalaqit beradilar. Qo'l, oyoq harakatlarining uzluksizligi, ixtiyorsiz ovoz chiqarish, xirgoyi qilish, kitob, partalarni chalish kabilar oddiy holga aylanadi. O'uvchilardagi bunday tug'ma faollikni ta'lim - tarbiya maqsadlariga bo'ysundirish boshlang'ich sinf o'qituvchisidan o'z mahoratini tinmay oshira borishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Umumiy o'rta ta'limning boshlang'ich ta'limdan Davlat ta'lim standart va o'quv dasturi. - T. : Respublika ta'lim markazi, 2017 yil
2. Matchonov S. Va boshqalar. Boshlang'ich sinf ona tili darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish. - T. :Yangiyo'l poligraf servis, 2008 yil.
3. Matchonov S. va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. - T.: Noshir, 2009 yil.
4. Hozirgi o'zbek tili faol so'zlarining izohli lug'ati. - T.: Sharq nashriyot - matbaa konsepsi aktsiyadorlik kompaniyasi. 2001 yil.

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARIDA DARS DAVOMIDA VA DARSDAN
SÖNG OZLASHTIRA OLMAYDIGAN BOLALAR BILAN ISHLASH VA ULARGA
TURLI XIL TUGARAKLAR DAVOMIDA DIDAKTIK OYINLARDAN
FOYDALANISHNI KREATIVLIGI**

<https://doi.org10.5281/zenodo.6535510>

Hasanova Parvona

*Termiz davlat univertsiteti ijtimoiy fanlar fakulteti
Boshlang'ich talim yunalishi 2- bosqich 520-guruh
talabasi.*

*Ilmiy rahbar: **Temirova Kamola Baxtiyor qizi**
TerDu "Boshlang'ich ta'lim" kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda didaktik o'yinlar tashkillashtirish zaruriyati, bu orqali bolalar tafakkur faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlari, usullari, o'ziga xos tomonlari borasida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Boshlang'ich sinf, didaktik o'yin, tafakkur, metod, mashg'ulot.*

Bola hayotida bog'chadan so'ng maktabning dastlabki davrlari muhim o'rin tutadi. Shu bois boshlang'ich ta'lim davri ta'lim jarayonidagi eng mas'uliyatli davrdir. Bu paytda bolaning savodi chiqishi bilan birga, uning dunyoqarashi shakllanadi, tafakkur qilish malakasi rivojlanadi.

Bolaning o'quv faoliyatini rivojlantirishda turli o'yinlardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Bolalar o'yin orqali o'z bilimlarini mukammallashtiradilar va uni chuqur o'zlashtiradilar. Shu jihatdan qaraganda, ta'lim jarayonida qo'llanadigan didaktik o'yinlarning ro'li beqiyosdir. Didaktik o'yinlar ta'lim jarayoni samaradorligini oshiradi, ta'lim jarayonida o'quvchilar faolligini, o'qish motivlarini rivojlantiradi. O'qish motivlari ta'lim jarayonini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishda ham muhim o'rin tutadi.

Didaktik o'yinlar boshlang'ich sinflarda ta'limning samarali bo'lishiga o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini muvaffaqiyatli boshqarishga ham katta yordam beradi, ya'ni didaktik o'yinlar vositasida nazariy bilimlar oson egallanadi, o'quvchilarning bilim olishga qiziqishlari ortadi.

Didaktik o'yinlar nafaqat boshlang'ich sinflarda, balki ta'limning keyingi bosqichlarida ham o'quvchilarning bilimga bo'lgan ishtiyoqlari rivojiga katta turtki

bo'lishi mumkin. Ayniqsa qiyin o'zlashtiruvchi o'quvchilarning bilish imkoniyatlarini oshirishga bunday oyinlar samarali ta'sir ko'rsatadi.

«Hammamizga juda yaxshi malumki, boshlang'ich sinflardagi barcha fanlar bola qalbining oppoq daftari» ga yani bosh miya yarim sharlar po'stlog'iga o'chmas iz bo'lib yozilib qoladi» (O'tkir Hoshimov.).

Mustaqil O'zbekistonning kelajagi ko'p jihatdan barkamol, intellektual salohiyatli avlod va unga talim –tarbiya berish sifatiga bog'liq. O'zbekiston Respublikasida yosh avlodning bilish faoliyatini shakllantirish va uzluksiz rivojlantirib borishning maqsad-vazifalari, mazmuni va metodlarini o'rganib borish, ilmiy pedagogik asoslarga tayangan holda olib borilishi, muammoning yeshilishi, o'quvchilarning ijodiy fikrlashi, ularda bilimni egallash faolligi, mustaqil bilish faoliyatini shakllantirish masalalariga bog'liq. Bunda kichik yoshdagi maktab o'quvchilari bilan ularning bilish faoliyatini rivojlantirib borish, amaliy ko'nikma hosil etish vazifalari bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lib hisoblanadi. Boshlang'ish sinflarda o'quvchilarning bilish faoliyatini shakllantirib, rivojlantirib borishda o'qituvchilarimiz ta'limning innovatsion texnologiyalaridan foydalanib, o'z darslarini qiziqarli etib tashkillashtirib o'tishlari zarur. Yosh avlodning shakllanish jarayonini ularning aqliy rivojlanishi, tarbiyalanganlik darajasi va tafakkur qobiliyatini bilmasdan turib, ta'lim- tarbiya jarayonini samarali tashkil etish mushkul.

«Abdulla Avloniy» Agar pedagogika insonni har tomonlama tarbiyalashni hohlar ekan, unda insonni har tomonlama o'rganishi zarur» - deb bejiz aytmagan.

O'yinlar ta'limning ko'rgazmaliligini, o'qituvchining nutqini va bolalar harakatini o'z ichiga oladi, buning natijasida idrokda (ko'rish, eshitish, teri sezgisi belgilarida) birlik tug'iladi. Bu esa o'qituvchining aytganlarini bolalarning o'ylab olishiga va o'sha aytilganlarni ifodalab berishlariga, ya'ni didaktik o'yinlar qoidalarini o'quvchilarning o'zlari bajarishlariga imkon beradi.

O'yinlar bolaning his-tuyg'usiga ta'sir etib, unda o'qishga ijobiy munosabat va qiziqish xislatini tarkib toptiradi. Bolalar o'yinni zo'r mamnuniyat bilan ijro etadi. O'yin boshlanishini esa sabrsizlik bilan kutadilar, ularning ongida beixtiyor ertangi o'quv kunining quvonchli manzarasi gavdalanadi.

Har bir o'yinda ko'pchilik bolalar yoki butun bir sinf o'quvchilari ishtirok qiladi. Masalan, «Doiraviy misollar» o'yinida hamma bolalar masala yechadi, «Zanjircha»da 10, «Do'koncha»da 8—12 bola, «Narvoncha» da esa qariyb hamma o'quvchilar masala yechadilar va hokazo.

Didaktik o'ynlarning tarbiyaviy ahamiyati nimalardan iborat?

Tajriba shuni ko'rsatadiki, didaktik o'yinlar hamjihatlik va intizomlilikni tarbiyalashga yordam beradi, chunki har bir o'yin g'alaba qozonishga intilish bilan bog'liq bo'lib, o'yin shartlari va qoidalariga qat'iy va izchil rioya qilishni talab etadi. «Kim aniqroq va tezroq», «Bo'sh kelma», «Eng yaxshi hisobchi», «Ko'rganni eslab qolish diktanti» singari o'yinlarni o'tkazish paytida o'quvchilar sinf xonasida jimjitlik bo'lishiga o'quvchilarning o'zlarini tuta bilishlariga, partadan tovush chiqarmay turib, oyoq uchida doskaga chiqa olishlariga, joylariga osoyishtalik bilan qaytib kelib o'tirishlariga, tovushlarni diqqat bilan tinglashlariga, raqamlarga zehn bilan qarashlariga erishadilar.

O'yinga bir-ikki nafar bolaning faol qatnashishi bilan chegaralanib qolmaslik zarur. Unga o'quvchilarning aksariyat qismi, iloji bo'lsa hammasi faol qatnashishi kerak. Chunki o'yin bolalarni jamoatchilik ruhida tarbiyalaydi. O'yinlarni bolalar jamoa bo'lib bajarar ekan, uning barcha a'zolari faol qatnashgandagina ko'zlangan maqsadga erishish mumkin. Bu mashg'ulotda barcha o'quvchi bir maqsad yo'lida harakat qiladi. Hamma g'olib bo'lishga intiladi. Bunday holat har bir o'quvchining ma'suliyatini oshiradi.

Javob berayotgan o'quvchi o'z guruhining ishonchini oqlashga harakat qiladi. Noto'g'ri javob bersa, bolalar oldida o'zini noqulay sezadi, ayrim hollarda o'zini o'zi koyiydi. Keyingi o'yinlarga puxta hozirlik ko'radi. Bunday mashg'ulotlar bolalarni ko'proq o'qishga chorlaydi. G'oliblik nashidasini birgalashib surishga undaydi.

«Qo'shningni top» o'yinida birinchi sinf o'quvchilari «O'nlik» mavzusidagi bir xonali sonlar ketma - ketligida har bir (1 va undan boshqa) sonning har ikkala qo'shnisini topish bo'yicha amaliy ishlarni bajaradilar.

«Do'konda» o'yini ikkinchi sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan bo'lib, ularning «100 lik» ichida hisoblash ko'nikma va malakalarini mustahkamlash ta'limiy va iqtisodiy tarbiyasini amalga oshirishga mo'ljallangan didaktik o'yindir.

«O'xshashlarini nomma-nom ayt», degan o'yinda to'rtinchi sinf o'quvchilari tekis geometrik figuralar ichida o'xshashlarini ajratib, ularning nomlarini aytish orqali geometrik figuralar haqidagi bilimlarning qanchalik to'g'ri va mustahkam ekanligini ko'rsatadilar. Masalan, stol ustidagi uchburchaklar, to'rtburchaklar, doiralar, yarim doira aylanalar (yarim aylana), fazoviy figuralar va boshqa figuralar.

ADABIYOTLAR:

• Boltayev B. Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa tarbiyasi.- "SamDU" nashriyoti .(o'quv qo'llanma) -2019 y. [1, 24-b]

•Yaxshiyeva, Z. Z., Axmadjonova, Y. T., & Axmadjonova, U. T. (2021). Evaluation of the quality of education is studied on the basis of foreign experience. Integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal, 383-385.

•Yakhshieva, Z. (2020). Talabalarning mustaqil ta'lim olishida interfaol metodlarning roli. JSPI Scientific Publications Archive.

•Kulboyev, Z. Kh. (2020). Superconducting fullers and their application in biophysics. Enigma, (23), 155-159.

•www.ziyonet.uz

SOG'LOM TURMUSH TARZI SALOMATLIK GAROVI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6535561>

Norov Farrux Omonturdiyevich

Muzrabot tumani XTB ga qarshi

56- umumiy o'rta ta'lim maktabi

jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Hozirgi taraqqiy etgan davrda inson salomatligiga e'tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Inson salomatligi har jihatdan ustun turadi. Ushbu maqolada sog'lom turmush tarzi haqida fikr yuritilgan bo'lib, unda tarkibiy qismlari har jihatidan shakllanganligi haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *yoga, fitness, ratsionalizatsiya, jismoniy asos, ma'naviy asos*

Sog'lom turmush tarzi bugungi kunda juda keng tarqalgan tushuncha bo'lib, uni har bir inson o'ziga xos tarzda ko'p jihatdan talqin qiladi. Kimdir bu kontseptsiyaga ko'proq jismoniy, kimdir - ruhiy qo'yadi.

Sog'lom turmush tarzining jihatlaridan biri bu tanangizni yaxshi jismoniy holatda saqlashdir. Buning uchun vosita sifatida har bir kishi o'zi sport, fitnes va hokazolarni tanlaydi. Biz yoga haqida sog'lom turmush tarzini olib borishning ustuvor yo'li sifatida gaplashamiz? Yoga ko'proq ruhiy salomatlikka qaratilganligi sababli, jismoniy salomatlik e'tiborini yo'qotmasdan, u eng ko'pdir samarali usul sog'lom turmush tarzi.

Sog'lom turmush tarzi nima ekanligini tushunish uchun keling, uning har bir tarkibiy qismini batafsil ko'rib chiqaylik:

To'g'ri ovqatlanish tizimi tanamizga zararli bo'lgan har qanday oziq-ovqatni rad etishni anglatadi. Bu erda biz zararli kimyoviy qo'shimchalar, gazlangan ichimliklar, qovurilgan ovqatlar, har qanday ziravorlar va tuz, yog'li sut mahsulotlarini o'z ichiga olgan har qanday mahsulotlarni nazarda tutamiz. Ko'proq sabzavot va mevalarni, donga asoslangan barcha turdagi donlarni iste'mol qiling. Kun davomida har bir taom uchun o'z vaqtingizni belgilang va kechki ovqatlardan voz keching va eng muhimi, qismlarni minimallashtiring. Ovqat hazm qilish tizimiga muntazam dam berishga harakat qiling. Shuningdek, hayvonlarning go'shtini iste'mol qilishdan voz kechish tavsiya etiladi. Vegetarianizm bizga eng oqilona ovqatlanish dasturini taklif qiladi. Biz sog'lom turmush tarzini olib borishning qiyin jarayonida hamroh sifatida yoga ta'limotini tanlaganimiz sababli, biz uning asosiy tamoyiliga - ahimsa yoki

zo'ravonlik qilmaslikka amal qilishimiz kerak. Shunday qilib, oshqozonimizni go'shtdan ozod qilib, biz nafaqat tanamizni, balki karmik energiyamizni ham tozalaymiz;

Spirтли ichimliklar, chekish, giyohvand moddalardan voz kechish. Bu erda shuni tushunish juda muhimki, bu qaramliklar nafaqat jismoniy tana sifatida bizga salbiy ta'sir qiladi, balki aql-idrok bilan fikrlash qobiliyatimizni bostiradi - yoga ta'limoti bizni aynan shu narsaga chaqiradi. Agar ongimiz giyohvand bo'lsa va biz nafaqat hayotimizni, balki muayyan vaziyatlarda xatti-harakatlarimizni boshqarish qobiliyatini yo'qotib qo'ysak, qanday qilib sog'lom turmush tarzini olib borishimiz mumkin?;

Doimiy jismoniy faoliyat. Agar inson o'z tanasini doimo takomillashtirsa, u o'z ruhini, irodasini va ongini yaxshilaydi va bu erda asosiy narsa ma'naviy komponentdir. Yoga amaliyoti - bu, birinchi navbatda, intizom, matonat va belgilangan maqsadga erishish qobiliyati. Faqat o'z ustimizda, jismoniy tanamizda uzluksiz ishlash orqali biz o'zimizni ichki jihatdan yaxshilaymiz;

Sog'lom uyqu va sog'lom uyg'onish. Vujudingizga to'g'ri uyqu soatlarini berish muhim, keyin uyg'onish soatlari eng samarali bo'ladi. Shu bilan birga, siz o'zingizni tinglashingiz va qancha soat uxlash kerakligini tushunishingiz kerak. Misol uchun, agar tanangiz ertalab soat beshda uyg'onishga va yangi kunni boshlashga tayyor bo'lsa, siz bo'sh dangasalik holatida va budilnikni kutib, soat yettigacha yotoqda yotmasligingiz kerak. jiringlamoq. Agar sizga dam olish uchun atigi olti soat kerak bo'lsa, bu ajoyib! Ishga tayyorgarlik ko'rishdan oldin qolgan 1,5-2 soatni meditatsiya va asana amaliyotiga bag'ishlashingiz mumkin. Shu tarzda siz o'z fikrlaringizni tartibga solib, kelgusi kunni rejalashtirasiz;

O'z-o'zini rivojlantirish uchun doimiy intilish. Qanchalik ko'p yangi ma'lumot olsak, biz hech narsani bilmasligimiz va oldinda yangi tubsizlik borligini anglash shunchalik aniq bo'ladi. Xuddi shu narsa tanamizning imkoniyatlariga ham tegishli. O'z ustida ishlash cheksizdir, ular butun umri bilan shug'ullanadilar;

O'z vaqtingizni ratsionalizatsiya qilish. Qanchalik tez-tez, yotishdan oldin, kun davomida bizda mutlaqo vaqt yo'qligidan shikoyat qilamiz. Darhaqiqat, hamma narsa uchun vaqt etarli, siz undan oqilona foydalanishni o'rganishingiz va o'zingiz uchun ustuvorliklarni to'g'ri belgilashingiz kerak. Vaqtingizni ikkinchi darajali narsaga sarflamasligingiz kerak. Biroq, o'z manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yish noto'g'ri. Avvalo, siz boshqalarga g'amxo'rlik qilishingiz kerak, keyin sizning tashvishingiz va boshqa odamlarning hayotidagi ishtirokingiz yuz barobar qaytadi;

Ilohiy xatti-harakatlar. Har qanday holatda ham o'zini to'g'ri tutish, haqorat, nafrat va boshqa halokatli his-tuyg'ularga berilmaslik kerak. Odamlarga mehribon,

hurmat bilan munosabatda bo'lish, nafaqat ishda, balki jamoat joylarida, teatrlarda va hokazolarda ham muhimdir. O'ylab ko'ring, agar siz hamma joyda o'zingizni shunday tuta boshlasangiz: uyda, farzandlaringiz bilan – ular maktabga, universitetga shunday munosabat namunasini olib boradilar – shu tariqa jamiyatimiz tiklanish sari yana bir qadam tashlaydi.

Sog'lom turmush tarzini olib borish birinchi navbatda juda qiyin, chunki bu insonga o'z xohish-istaklariga asoslangan bo'lishi mumkin. Biroq, vaqt o'tishi bilan, tizimga o'rganib qolgan odam, boshqa hayot tarzini tasavvur qilmaydi. Tajribali yoga o'qituvchisi ko'magida siz oddiydan murakkabga o'tishni o'rganasiz, asta-sekin sog'lom turmush tarzining har bir tarkibiy qismini o'zlashtirasiz. Siz tanangizni ortiqcha yuklamasligingiz va boshingiz bilan hovuzga shoshilmasligingiz kerak - bu yaxshilikdan ko'ra ko'proq zarar keltiradi, oqilona ovqatlanish va sof fikrlardan boshlang, barcha po'lat oqib chiqadi.

Biz allaqachon aniqlaganimizdek, sog'lom turmush tarzi - bu tarkibiy qismlarning butun majmuasi, ularning asosiylari:

Sog'lom ovqatlanish;

Yomon odatlardan voz kechish;

Kun tartibiga rioya qilish.

Shunisi e'tiborga loyiqki, bu komponentlar umumiy tan olingan, ammo yagona emas. Bu, ta'bir joiz bo'lsa, sog'lom turmush tarzining asosidir, ammo agar siz ushbu asoslarni o'ziga xos og'riqli burch sifatida qabul qilsangiz, bu g'oya hech qanday yaxshi narsa keltirmaydi.

Yoga amaliyotiga murojaat qilib, siz, shubhasiz, sog'lom turmush tarzini o'zingiz xohlagan (!maqsad sifatida qabul qilishni o'rganasiz. Boshqa narsalar qatorida, siz allaqachon mavjud poydevorlarni to'ldirasiz va ularning ro'yxatini o'zingizning xohishingiz bilan kengaytirasiz. Shu ma'noda, guruh yoga mashg'ulotlari tajribasi juda qiziqarli bo'lib, unda siz o'z bilimlaringizni boshqa amaliyotchilar bilan almashasiz va o'zingiz uchun ko'p narsalarni o'rganasiz.

Sog'lom turmush tarzi ikkita muhim asosga tayanishi aniq:

1. Jismoniy asos;
2. Asos - ma'naviy.

Jismoniy asos faqat tanamizning sog'lig'iga qaratilgan faoliyatni o'z ichiga oladi. Barcha organlarimiz va tizimlarimiz normal ishlayotgan bo'lsa, bizning hayotimiz yanada boy va yorqinroq bo'ladi, biz kasallik, og'riq va boshqalar bilan chalg'itmaymiz. Albatta, o'zingizda chekmaslik, alkogolsiz iste'mol qilish va to'g'ri ovqatlanish odatlarini rivojlantirish qiyin, ammo bu juda mumkin. Ma'naviy poydevor bilan bog'liq vaziyat ancha murakkab. U ko'proq ko'p yuzli va son-sanoqsiz jihatlarni

o'z ichiga oladi. Ma'naviy negizlarga tayangan holda sog'lom turmush tarzini olib borish zarurligini anglash odamga darrov kelib qolmaydi. Qoida tariqasida, o'smirlik davrida odam moda tendentsiyalariga ko'proq moyil bo'ladi: u ushbu kontseptsianing to'liq chuqurligini anglamasdan, sog'lom turmush tarzini olib borishni boshlaydi. Biroq, ma'lum bir yoshda, inson jismonan sog'lom ko'rinadi, lekin ko'p baxtni boshdan kechirmaydi. Ana shunda ma'naviy yuksalish yo'llarini izlash mashaqqatli boshlanadi.

Ma'naviy asossiz sog'lom turmush tarzining jismoniy asosini yaratish mumkin emas, ular bir-birini to'ldiradi, afsuski, bu haqiqatni anglash insonga kechroq yoshda keladi. Natijada dunyoni yaxshi tomonga o'zgartirishni o'zimizdan boshlashimiz kerakligini hammamiz tushunamiz.

Siz sog'lom turmush tarzi haqida cheksiz gapirishingiz mumkin va biz kontseptsianing mohiyatini chuqurroq o'rgansak, shunchalik muhim qo'shimchalar paydo bo'ladi. Biroq, yuqoridagilarga asoslanib, siz sog'lom turmush tarzini belgilashga harakat qilishingiz mumkin.

Demak, sog'lom turmush tarzi - bu insonning hayotiy faoliyatini har tomonlama (sog'liq, martaba, oila, bo'sh vaqt, do'stlik va boshqalar) munosib darajada ta'minlashga qaratilgan jismoniy va ma'naviy faoliyat tizimidir. Daraja. Yuqorida aytib o'tilganidek, har bir inson o'zi uchun sog'lom turmush tarzining tarkibiy qismlarini belgilaydi, asosiylari: o'rtacha va tabiiy o'simlik ovqatlari, kunlik rejim va yomon odatlardan voz kechish. Ushbu qiyin yo'lda hamfikrlarni qo'llab-quvvatlash va sog'lom turmush tarzini saqlashning ideal usulini topish juda muhimdir.

Sog'lom turmush tarzini shakllantirish bugungi kunda har qanday inson uchun - kattalar yoki bola, maktab o'quvchisi yoki talaba uchun dolzarb mavzudir. Ba'zida oilada ota-onalar farzandlarida sog'lom turmush tarzi madaniyatini tarbiyalaydilar maktabgacha yosh... Bolalar bog'chalari, maktablar, ommaviy axborot vositalari bugungi kunda sog'lom turmush tarzi va uning tarkibiy elementlari: jismoniy tarbiya, gimnastika va turli xil parhezlarni targ'ib qilishda faol ishtirok etmoqda. Ushbu tendentsiyaning sabablari bor.

Gap shundaki zamonaviy hayot insondan o'z maqsadlariga erishish uchun o'z mehnati, vaqti va eng muhimi, sog'lig'ining katta sarmoyalarini talab qiladi. Vaziyat, shuningdek, yomon ekologiya, harakatsiz mehnat sharoitlari, sifatsiz mahsulotlar va noto'g'ri ovqatlanish, turli xil texnologiyalarning zararli nurlanishi va ruhiy va jismoniy farovonligimizga ta'sir ko'rsatadigan boshqa ko'plab omillar tufayli yanada og'irlashmoqda. Zamonaviy tibbiyot ko'plab kasalliklarni davolashda sezilarli muvaffaqiyatlarga erishganiga qaramay, ko'pincha inson tanasi dori vositalari va tibbiy choralar yordamida ham kasallik bilan kurashishga qodir bo'lmagan hollarda

kuchsiz bo'lib chiqadi. . Bunday holatlarning oldini olish uchun sog'lom turmush tarzining asosi bo'lgan maxsus profilaktika usullari va qoidalarini bilishingiz va ularga rioya qilishingiz kerak.

Ushbu treningda biz sizga qanday qilib sog'lom turmush tarzini olib borish, sog'lom ovqatlanish odatlarini shakllantirish, o'zingiz uchun mashq qilish va mashq qilish, optimal kun tartibini yaratish va ruhiy salomatlikni saqlash bo'yicha bir qator bepul onlayn darslarni taklif etamiz. Kurs dasturi har kimga o'zining sog'lom turmush tarzi tizimini shakllantirishga yordam berish uchun mo'ljallangan.

Sog'lom turmush tarzi (*Sog'lom turmush tarzi*) - bu shaxsning malakasi bo'lib, u o'z sog'lig'ini saqlash va yaxshilash, kasalliklarning oldini olishga qaratilgan maxsus harakatlarni amalga oshirish (yoki aksincha, bunday harakatlarni bajarishdan bosh tortish) qobiliyatidan iborat.

Kasallikni oldini olish kasallik sabablarini oldini olish yoki bartaraf etish choralari tizimi deyiladi. Oldini olish har xil darajada bo'lishi mumkin: birlamchi profilaktika - bu kasalliklarning kelib chiqish sabablari va omillarini bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimi, ikkilamchi profilaktika - mavjud kasallikning rivojlanishining oldini olish va uchinchi darajali profilaktika - kasallikning qaytalanishining oldini olish. Sog'lom turmush tarzi doirasida kasalliklarning birlamchi profilaktikasini aniq ko'rib chiqish odatiy holdir.

Sog'lom turmush tarzini olib borish qobiliyatiga ega bo'ling - bu nima foydali va nima kerak emasligi, o'zingizni qanday tartibga solish, to'g'ri kun tartibini qurish, shuningdek, maxsus protseduralarni bajarish va to'g'ri ovqatlanish haqida maxsus bilimga ega bo'lishni anglatadi.

Har birimiz o'z jismoniy va ruhiy xususiyatlarga egamiz, ularning ba'zilari bizga genetik darajada uzatiladi. Kimdir hech qanday jismoniy mashqlar va maxsus parhez tavsiyalarini bajarmasdan, har doim yaxshi holatda qoladi, kimdir sovuqqa moyil emas va qishda uni o'tkir respiratorli infeksiyalar bilan yuqtirishning iloji yo'q, kimdir kuniga 4 soat uxlashi va qolishga qodir. uyg'oq ... Bu qobiliyatlarning barchasi qoidadan ko'proq istisno bo'lib, faqat ba'zi odamlarga xosdir. Va biz aniq aytishimiz mumkinki, dunyoda yuqoridagi barcha afzalliklarga ega bo'lgan ideal sog'lom odam yo'q. Shuning uchun biz uchun zaif tomonlarimizni bilish va kasalliklarning oldini olish uchun barcha zarur choralarni ko'rish muhimdir. Bu sog'lom turmush tarzining o'rni.

Sog'lom turmush tarzi bilimlaridan foydalanish har qanday odam uchun turli vaziyatlarda foydali bo'lishi mumkin, masalan, quyidagilarga imkon beradi:

- Bolalarni to'g'ri tarbiyalash (ota-onalar, o'qituvchilar, o'qituvchilar va o'qituvchilar).

- Uzoqroq yashash va o'zingizni yaxshi his qilish - mutlaqo hamma.

- Talabalar kursida ko'p o'qiydigan va martaba zinapoyasiga ko'tarilish uchun tinimsiz mehnat qiladigan har bir kishining yoshligida sog'lig'ini buzmag.

- Tadbirlarni tashkil qiling va to'g'ri qaror qabul qiling, agar siz odamlarning vaqtini tashkil qilish bilan bog'liq bo'lsangiz, masalan, siz ish beruvchi, direktor yoki universitet rektori bo'lsangiz.

Shuni ta'kidlash kerakki, sog'lom turmush tarzi madaniyati har qanday insonning hayot sifatiga ta'sir qiladi, bu uzoq umr ko'rishga erishish, ijtimoiy funksiyalarni to'liq bajarish va oilada, mehnatda faol ishtirok etish qobiliyati bilan bog'liq. jamoat hayoti jamiyat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent "Sharq" 1998 yil

2. Qudratov O, G'aniyev T. hayotiy faoliyat xavfsizligi. Toshkent. "Mehnat" 2004.

3. Yormatov G'E. hayotiy faoliyat xavfsizligi (Ma'ruza matnlar to'plami). Toshkent 2003.

4. Boynazarov O'. R. hayot faoliyat xavsizligi. (Ma'ruzalar to'plami to'plami). Qarshi-2000

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA O'QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6535610>

Xolmòminov Baxtiyor Yunusovich

Soatova Sojida Orolovna

Surxondaryo viloyati Muzrabot tumanidagi

*56- umumta'lim maktabining Boshlang'ich
sinf o'qituvchisi*

Anotatsiya: Maqolani yozishdan maqsad boshlang'ich sinf darslarida o'quvchilarning faolligini oshirish, psixologik, psixologik - pedagogik muammolarni o'rganishga qaratilgan tatiqotlar.

Kalit so'zlar: Umumta'lim tizimidagi pedagogika fanlar doktori R.Safarova o'quvchilarning aqliy faoliyatini faollashtirishda va ularning o'rgatish jarayonida qiziqishlariga imkon yaratishni to'g'ri qayt etadi.

Ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi bosqichida yangilanayotgan pedagogik tafakkur asosidagi ta'lim - tarbiya samaradorligiga erishish bevosita o'quvchilar faolligini oshirishga bog'liq bo'lib qolmoqda. Ma'nan eskirgan va ta'limning sho'rolar tuzumi davridagi avtoritar usuliga asoslangan shakllari bugungi kun talablariga javob bermay qoldi. Zero, bugungi ta'lim jarayonida o'qituvchi hukmron bo'lgan, o'uvchining faolligi va mustaqil fikr yuritishga intilishini mutlaq bo'g'ib qo'yadigan o'qitish metodlaridan batamom voz kechish zarurligi ta'lim taraqqiyotining muhim shartidir. Buning o'rniga o'quvchi faolligini oshirish hamda mustaqil fikrlashga kengroq imkon beradigan pedagogik texnologiyalarni joriy etish kun tartibidagi dolzarb masalalardandir.

Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish natijasida samaradorlikni oshirishning o'quvchi faolligi bilan bog'liqligi mazkur muammoni alohida tadqiq etish zaruriyatini yuzaga keltiradi. O'quvchi faolligining mohiyati, uni amalga oshirishning ustuvor yo'nalishlari, kelajak avlodni komil insonlar qilib tarbiyalashga tutgan o'rniga doir muammolar metodika ilmida kechiktirmay hal qilishi lozim bo'lgan vazifalardir.

Faollik arabcha "faol" so'zidan olingan bo'lib, biror ishga g'ayrat bilan kirishish, astoydil ishlash, ishchanlik ma'nolarini anglatadi. Shundan kelib chiqib o'quvchi faolligini oshirishni ta'lim jarayonida uning bilishga bo'lgan ishtiyoqi va intilishiga erishish, shunga odatlantirish, deyish mumkin. O'quvchilar faolligini oshirish

masalasi bugun o'rtaga qo'yilayotgani yo'q. Forobiy, Al - Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino kabi Sharq mutafakkirlarining inson tafakkuri va aqliy kamoloti bilan bog'liq qarashlari bevosita ilm olish faolligi muammosiga daxldordir. Jumladan, Forobiyning ma'lum bir fan asosida tamoyillarni o'zlashtirish, undan tegishli xulosalar chiqarish, nomaqbul g'oyalarni dalillar bilan inkor etishning inson kamolotida muhim o'rin tutishi da doir mulohazalari, Beruniyning ta'limni izchillik, ko'rgazmalilik, muayyan tizim asosida tashkil qilish yuzasidan bildirgan fikrlari aslida o'quv - biluv faolligining asosini tashkil etadi.

Yigirmanchi asrning o'rtalaridan boshlab M.G.Davletshin, E.G'oziyev, M.Qodirov kabi psixolog olimlar, A.Zunnunov, K.Qosimova, O.Roziqov, Q.Abdullayeva va A.G'ulomov kabi pedagog metadoistlar o'quv - biluv faolligi ta'limiy muammosi yuzasidan e'tiborli kuzatishlarini bayon qilganlar. So'nggi yillarda esa Q.Yo'ldoshev, S.Matchonov, N.Saidahmedov, O'.Tolipov, R.Ibragimov, Q.Husanboevalarning ushbu muammoga daxldor tadqiqotlari yuzaga keldi. Shundan ham ma'lumki, o'quv - biluv faolligi ta'limning bilimlarni o'zlashtirish va uni amalda qo'llashning eng maqbul jihatlarini o'zida mujassamlashtiradigan asosiy sifat mezonidir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv - biluv faolligiga daxldor mavjud manbalarni quyidagicha ikkita guruhga ajratish mumkin:

1.O'quvchilar faolligini oshirishning psixologik, psixologik - pedagogik muammolarini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar.

2.O'quvchilar faolligini oshirishning umumpedagogik muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlar.

Hech bir fan boshqa fanlardan ayriча rivojlana olnaganidek, biz ham o'qish darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilari faolligini amalga oshirish muammosini tor yo'nalishda o'rgana olmaymiz va uni, tabiiyki, boshqa fanlar bilan bog'liqlikka olib qaraymiz.

Mazkur ilmiy - pedagogik tadqiqotlarda ta'lim jarayonida o'quvchilar faolligini oshirish xilma - xil omillarga bog'liq ekanligini muayyan darajada ko'rsatib o'tilgan. Bunday omillar orasida, avvalo, o'quvchining kasbiy salohiyati, o'z faoliyati davomida ta'lim - tarbiya metodlarini to'g'ri va o'rinni qo'llay bilish mahorati hamda o'quvchilarning bilimlarini o'zlashtirish darajasi kabilar yetakchi o'rin tutadi.

"Tafakkur — inson ijodiy faoliyatining yuksak shakli, - deb yozadi M.Qayumova. Shuning uchun o'quvchilarda ijodiy faollikda va uning zaminida yotuvchi mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish umumta'lim maktablari oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri sanaladi"kichik yoshdagi o'quvchilarga, - deb yozadi taniqli metodist olim S.Matchonov, - ona tilini samarali o'rgatish uchun ularni

tilni o'rganishga qiziqtirish, ularning o'quv faoliyatini faollashtirish va aqliy faoliyatlariga maqsadga muvofiq rahbarlik qilish xususan, o'quvchilarga materiallarni o'zlashtirish usullarini o'rgatish zarur.

Ko'rinadiki, darsda o'quvchilar faolligiga erishish ta'lim tizimini oldidagi dolzarb masalardan bo'lib, fan asoslarini puxta o'zlashtirishga qaratilishiga ko'ra metodika, barkamol shaxs tarbiyasiga daxldorligi jihatidan psixologiya bilan chambarchas bog'liqdir. Muammo yuzasidan olib borilgan tadqiqot boshlang'ich sinflarida o'quvchilar faolligini oshirish ta'limning keyingi bo'g'inlarida samaradorlikka erishishga asos bo'lishini tasdiqlaydi.

Umumiy ta'lim tizimidagi faollik esa o'quvchilarning kelajakda o'z kasbining fidoyisi sifatida el - yurt ravnaqiga xizmat qilishlariga zamin hozirlaydi. Demak, millionlab yoshlarning kelajakda jamiyat va vatan taraqqiyoti yo'lida nechog'lik kamarbasta bo'lishi ko'p jihatdan ularning ta'lim jarayonidagi faolligiga bog'liq. Zero, o'quv faolligi keng qamrovli barkamol avlod tarbiyasining muhim qirrasini tashkil etadi. Shunga ko'ra, u umumpedagogik muammo bo'libgina qolmasdan, g'oyat muhim ijtimoiy mohiyat kasb etishini ham aslo unutmaslik kerak.

Har jihatdan faol komil shaxsni tarbiyalash g'oyat murakkab jarayon bo'lib bu vazifani qay darajada amalga oshirish sub'ektiv va ob'ektiv omillarga ham bog'liqdir. Agar o'quvchi faolligining o'qituvchiga bog'liqligi sub'ektiv omillardan bo'lsa, o'quvchilar bilan birgalikda ularga xos ruhiy - pedagogik xususiyatlar, individual sifatlari, faoliyat turlari ta'lim jarayonining ob'ekti hisoblanadi. O'quvchilarning o'yin kichik maktabga kelmasdanoq boshlanuvchi o'yin faoliyati muhim o'rin egallaydi. O'yin kichik maktab yoshidagi bollar faoliyatining yetakchi tarmog'ini tashkil etadi.

O'quvchilarning o'yin jarayondagi faolligini pedagogik maqsadlarga yo'naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Negaki, o'yin jarayonida bolaning orzu - istaklari, intilishi va dunyoqarashiga xos belgilar ko'zga tashlanib turadi. Ammo boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilar faoliyatini faqat o'yindan iborat deb qarash ham yaramaydi.

Pedagogika fanlari doktori R.Safarova o'quvchilarning aqliy faoliyatini faollashtirishda rebus - o'yinlar, topishmoqlar, turli jumboqlar muhim ahamiyatga molik bo'lib, savod o'rgatish jarayonining qiziqarli va sermazmun bo'lishiga imkon yaratishni to'g'ri qayd etadi.

O'yin va o'quv faoliyati boshlang'ich sinflarida ta'lim jarayonining o'zaro chambarchas ikki qismi bo'lib, o'quvchidan yaxlit yondashuvni talab qiladi. Shuning uchun o'qish va ona tili darslarida o'quv mavzulari mazmunini o'zlashtirishining talay qismini turli o'yinlardan foydalanish tashkil etadi.

Bolaning shaxsiy faoliyatida undagi jismonan harakatchanlik xususiyatlarini axtarib olish unchalik qiyin emas. Jismonan harakatchanlik o'quvchi hech qachon faoliyatda turg' un bo'lmay, hamisha tezkor, xatti - harakatga o'ch bo'ladi. Bunday bolalar tartib - intizom haqidagi talablarni tez unutadi. Ularda ixtiyor siz harakatlar ko'proq bo'lib, o'quv jarayonida sinfdoshlariga teginib, xalaqit beradilar. Qo'l, oyoq harakatlarining uzluksizligi, ixtiyorsiz ovoz chiqarish, xirgoyi qilish, kitob, partalarni chalish kabilar oddiy holga aylanadi. O'uvchilardagi bunday tug'ma faollikni ta'lim - tarbiya maqsadlariga bo'ysundirish boshlang'ich sinf o'qituvchisidan o'z mahoratini tinmay oshira borishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Umumiy o'rta ta'limning boshlang'ich ta'limdan Davlat ta'lim standart va o'quv dasturi. - T. : Respublika ta'lim markazi, 2017 yil
2. Matchonov S. Va boshqalar. Boshlang'ich sinf ona tili darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish. - T. :Yangiyo'l poligraf servis, 2008 yil.
3. Matchonov S. va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. - T.: Noshir, 2009 yil.
4. Hozirgi o'zbek tili faol so'zlarining izohli lug'ati. - T.: Sharq nashriyot - matbaa konsepmi aktsiyadorlik kompaniyasi. 2001 yil.

BUGUNGI KUNDA YOSH AVLODGA “ROBOTOTEXNIKA” FANINING O`RGATISHNING AHAMIYATI VA XUSUSIYATI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6535675>

Xikmatova S.I.

*Toshkent shahar Yashnabod tumani
244- maktabning texnologiya fani
òqituvchisi*

Annotatsiya: *So'nggi chorak asrda texnologiyaning rivojlanishi bizning hayot tarzimizni tubdan o'zgartirdi. Shuningdek ta'lim sohasida ham bir qator ijobiy o'zgarishlar bo'lmoqda Jumladan ixtisoslashtirilgan va zamonaviy maktablarda zamon talabi bo'lgan robototexnika fani sekinlik bilan o'qitilib boshlanmoqda. Robototexnika (robototexnika va muhandislik; robototexnika) - bu robotlarni qurish, ulardan foydalanish va ulardan foydalanish, shuningdek ularni boshqarish, sezish va ma'lumotlarni qayta ishlash bilan shug'ullanadigan mexanika, elektrotexnika va elektron muhandislik va informatika fanining birlashtirilgan sohasi. Ushbu maqolada robototexnika fanining o'rgatishning ahamiyati va xususiyati.*

Kalit so'zlar: *Texnika, texnologiya, robot, robototexnika*

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishgandan keyin iqtisodiy hamda ijtimoiy rivojlanishning o'ziga xos yo'lga ega bo'ldi. Mustaqillik omili ta'lim sohasini ham tubdan yangilash zaruriyatini yuzaga keltirdi. "Ta'lim to'g'risida" gi qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" hamda pedagogik texnologiya ta'limning maqsadi, vazifasi, mazmuni, shakli, vositasi hamda printsiplarini tanlash birinchi darajali ehtiyojga aylandi. Yuqori malakali kadrlarni tayyorlash O'zbekistonda barkamol avlodni tarbiyalash sohasidagi jamiyatning muhim ehtiyojini qondirishning eng zarur shartidir. Jamiyatning yuqori malakali raqobatbardosh kadrlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun zamonaviy texnologiyalar bilan hamnafas bo'lish zarur. Ushbu jarayonda robotatexnika fani yordamga keladi. Robototexnika fani qiziqarli bo'lishi bilan birga, maktablarda fizika, matematika, informatika darslarini chuqurroq o'rganish, yoshlarning teran fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, jamiyat hayotida o'z o'rinlarini topishlarida juda katta ahamiyatga ega. Bu esa o'quvchilarda ushbu darslarga mehrni kuchaytiradi, qiziqishini orttiradi, nazariy bilimlarini amaliyotga tatbiq etishda samarali natijalar beradi.

Har xil avtomatik qurilmalar inson hayotida shu qadar mustahkam o'rin egallaganki, ularsiz zamonaviy tsivilizatsiyani tasavvur qilish deyarli mumkin emas. Robototexnika - bu robotlardan tashqari avtomatlashtirilgan texnik tizimlar va ishlab chiqarish jarayonlarining so'nggi texnik tarkibiy qismlarini ishlab chiqish va qo'llashni o'rganadi. Avtomatlashtirilgan mashinalar, boshqacha qilib aytganda robotlar odamlar o'rniga xavfli joylarda yoki zavodda yig'ish jarayonida ishlashi mumkin. Robotlar tashqi ko'rinishi, xulq-atvori va idrokida odamlarga juda o'xshash bo'lishi mumkin. Bugungi kunda olimlar gumanoid robotlarni odamga o'xshatishga harakat qilmoqda. Avtonom robotlar haqida ma'lumot qadim zamonlardan beri mavjud bo'lib, ammo bu mavzu bo'yicha tadqiqotlar yigirmanchi asrga qadar boshlangan. Qadim zamonlardan buyon robotlar bir kun kelib odamlarning xulq-atvoriga taqlid qilishi va odamlar ishini bajarishi mumkin deb o'ylashgan. Bugungi kunda robototexnika jadal rivojlanayotgan soha. Texnologiya rivojlanib borishi bilan robototexnika ham rivojlanib bormoqda, chunki robototexnika texnologiyalar bilan chambarchas bog'liqdir. Texnologiya rivojlanib borishi bilan tadqiqotlar va ishlab chiqishlar o'zgaradi, shuningdek robotlardan foydalanish o'zgaradi. Bugungi kunda robotlar uy sharoitida, biznesda va armiyada qo'llaniladi. Ko'pgina robotlar odamlarga bevosita ta'sir ko'rsatadigan vaziyatlarda, masalan, minalar va bombalarni zararsizlantirishda ishlatiladi. "Robotika" so'zi (yoki "robototexnika", "robototexnika") birinchi bo'lib 1941 yilda Ishoq Azimovning "Yolg'onchi" ilmiy-fantastik hikoyasida ishlatilgan. "Robotika" so'zining asosini tashkil etuvchi "robot" so'zi birinchi marta 1920 yilda chex yozuvchisi Karel apapek tomonidan ixtiro qilingan. U. R. » ("Rossumskie Universal Robotlar"). Ushbu asarda fabrika menejeri odamga o'xshaydigan va to'xtovsiz ishlaydigan robotlarni ixtiro qildi. Dastlab, androidlar mukammal tarzda tinglaydilar va ishlaydi, ammo keyinchalik ular o'zlarining yaratuvchilariga qarshilik ko'rsatadilar va yo'q qiladilar. Keyinchalik robototexnika sohasiga kirib kelgan g'oyalar qadimgi davrlarda paydo bo'lgan. Masalan, Gomerining "Iliadasi" da xudo Gefestus uy xizmatchilarini otda yaratgan va ularga nutq qobiliyatidan tashqari kuch va aql bergan (zamonaviy til bilan aytganda - sun'iy aql). 1942 yilda fantast yozuvchi Isaak Azimov robototexnikaning uchta qonunini ixtiro qildi. 1948 yilda Norbert Viner eksperimental robototexnika asosini tashkil etgan kibernetika tamoyillarini shakllantirdi. To'liq avtonom robotlar faqat XX asrning ikkinchi yarmida paydo bo'ldi. Dastlabki raqamli boshqariladigan dasturlash roboti Unimate edi. Ushbu robot eritish mashinasidan issiq temir qismlarni ko'tarish va yig'ish uchun mo'ljallangan. Bugungi kunda savdo va sanoat robotlari keng tarqalgan. Ushbu robotlar odamlarga qaraganda arzonroq, ixchamroq va mustahkamroq. Ushbu sohada ishlatiladigan ba'zi robotlar iflos, xavfli va odamlar uchun zerikarli. Robotlar yig'ish,

yig'ish, yetkazib berish, yer va kosmik tadqiqotlar, tibbiy operatsiyalar, qurol, laboratoriya tadqiqotlari, xavfsizlik sifatida keng qo'llaniladi. Robototexnika (robototexnika va muhandislik; robototexnika) - bu robotlarni qurish, ulardan foydalanish va ulardan foydalanish, shuningdek ularni boshqarish, sezish va ma'lumotlarni qayta ishlash bilan shug'ullanadigan mexanika, elektrotexnika va elektron muhandislik va informatika fanining birlashtirilgan sohasi. Robototexnika - bu robotlardan tashqari avtomatlashtirilgan texnik tizimlar va ishlab chiqarish jarayonlarining so'nggi texnik tarkibiy qismlarini ishlab chiqish va qo'llashni o'rganadi. Avtomatlashtirilgan mashinalar, boshqacha qilib aytganda robotlar odamlar o'rniga xavfli joylarda yoki zavodda yig'ish jarayonida ishlashi mumkin. Robotlar tashqi ko'rinishi, xulq-atvori va idrokida odamlarga juda o'xshash bo'lishi mumkin. Bugungi kunda olimlar gumanoid robotlarni odamga o'xshatishga harakat qilmoqda. Avtonom robotlar haqida ma'lumot qadim zamonlardan beri mavjud bo'lib, ammo bu mavzu bo'yicha tadqiqotlar yigirmanchi asrga qadar boshlangan. Qadim zamonlardan buyon robotlar bir kun kelib odamlarning xulq-atvoriga taqlid qilishi va odamlar ishini bajarishi mumkin deb o'ylashgan. Bugungi kunda robototexnika jadal rivojlanayotgan soha. Texnologiya rivojlanib borishi bilan robototexnika ham rivojlanib bormoqda, chunki robototexnika texnologiyalar bilan chambarchas bog'liqdir. Texnologiya rivojlanib borishi bilan tadqiqotlar va ishlab chiqishlar o'zgaradi, shuningdek robotlardan foydalanish o'zgaradi. Bugungi kunda robotlar uy sharoitida, biznesda va armiyada qo'llaniladi. Ko'pgina robotlar odamlarga bevosita ta'sir ko'rsatadigan vaziyatlarda, masalan, minalar va bombalarni zararsizlantirishda ishlatiladi. Bugungi kunda savdo va sanoat robotlari keng tarqalgan. Ushbu robotlar odamlarga qaraganda arzonroq, ixchamroq va mustahkamroq. Ushbu sohada ishlatiladigan ba'zi robotlar iflos, xavfli va odamlar uchun zerikarli. Robotlar yig'ish, yetkazib berish, yer va kosmik tadqiqotlar, tibbiy operatsiyalar, qurol, laboratoriya tadqiqotlari, xavfsizlik sifatida keng qo'llaniladi. Hozirgi kunda turli xil muhitda turli xil qo'llaniladigan robotlarning ko'p turlari mavjud. Maqsad va tashqi ko'rinish har xil bo'lsa ham, ularning barchasi tuzilishi jihatidan 3 o'xshashlikka ega:

1. Har bir robotning mexanik asoslari ramkadan tashkil topgan qurilma. Kadr turi uning ishlatilish maqsadiga qarab turlicha bo'ladi. Masalan, agar robot loy va qum ustida harakatlansa, kuzatilgan traktorlardan foydalanish mumkin. Ixtirochining alohida masalani hal qilishning mexanik tomoni robot harakatlanadigan muhitga bog'liq. Robotning shakli uning bajaradigan funktsiyasiga bevosita bog'liq.
2. Har bir robot elektr qismlardan iborat. Ushbu qismlar robot tizimlarini to'liq boshqaradi. Masalan, zanjir bo'ylab harakatlanadigan robotni olaylik va bu

zanjirlarni haydash uchun kuch talab etiladi. Ushbu quvvat elektr energiyasi sifatida keladi, simlardan o'tadi va batareyada saqlanadi; ushbu asosiy sxema. Gaz bilan ishlaydigan mashinalar, shuningdek, gazni qayta ishlash uchun elektr energiyasini talab qiladi. Shu sababli, gaz bilan ishlaydigan vositalar kabi avtoulavlarda ham batareyalar mavjud. Elektr tizimi robot (dvigatel) harakatida o'lchov (issiqlik, tovush, joy va energiya miqdorini aniqlash uchun elektr signallari) va umumiy foydalanish uchun ishlatiladi (robot o'z motorlari va sensorlariga umumiy energiyani bajarish uchun bir oz energiya yuborishi kerak) asosiy operatsiyalar).

3. Barcha robotlar biroz kompyuter kodiga muhtoj. Xuddi shu algoritm robotning qanday ishlashini ko'rsatadi. Kodni yozgan odam dasturda robot qanday va qachon qaror qabul qilishini va qanday ishlashini yozadi. Mexanik dizayni va konstruktsiyasi tufayli ushbu zanjir bo'ylab harakatlanadigan robot, batareyadan kerakli miqdordagi energiyani simlar orqali yutsa ham, kompyuter dasturisiz harakat qilmaydi, chunki dastur robotga qachon va qayerda harakat qilish kerakligini aytadi.

Dastur robotning asosiy qismidir. Agar robotning mexanik va elektr qismlari mukammal tarzda ishlab chiqilgan bo'lsa-da, ammo yozma dastur yomon bo'lsa, robot ishlay olmaydi va u ishlagan taqdirda ham uning harakati va ishlashi tartibsiz bo'ladi. Algoritmning uchta asosiy turi mavjud: masofadan boshqarish, sun'iy intellekt va gibridd. Masofadan boshqariladigan robotlar buyruqlar to'plamiga ega. Masofadan boshqarish pultidan signal olgandan keyingina buyruqlarni bajaradi. Umuman olganda, odam robotni masofadan boshqarish uchun asbobdan foydalanadi. Sun'iy intellektli robotlar atrof-muhitga tegishli qarorlarni qabul qilishadi. Robot tizimida atrof-muhit omillari va ob'ektlariga turli xil reaksiyalar qayd etiladi. Sun'iy aqlning o'zi ushbu reaksiyalarni hisobga oladi va atrof-muhit omillariga ta'sir qiladi. Asosan, sun'iy aql inson tafakkuriga o'xshash bo'lishi yoki taqlid qilishi kerak. Va gibridd - bu masofadan boshqarish va sun'iy aqlning kombinatsiyasi.

Bugun jahon mehnat bozorida texnologik yo'nalishdagi muhandis-mutaxassilarga talab har qachongidan ham ortgan. Texnika asri talablariga javob beradigan kadrlar avlodini shakllantirish uchun yurtimizda keng ko'lamli ishlar olib borilyapti. Ana shu harakatlar qatorida bir masalaga e'tibor qaratilishini zarur va shart deb hisoblayman, ya'ni maktab o'quv dasturlariga robototexnika fanini kiritish vaqti allaqachon yetib keldi! Chunki rivojlangan davlatlar zamonaviy ta'lim dasturlarida robototexnika kursi yetakchi o'rin egallaydi. Sun'iy intellekt bilan boshqariladigan texnologiyalar qamrovi oshayotgan bir davrda robototexnikani maktabda fan sifatida o'rganish zaruriy ehtiyojga aylandi. Shu sabab, bugun qaysi bir mavqeyi baland o'quv markazini olmang, deyarli barchasida robototexnika

guruhlari ochilgan va ularda o'rganuvchilar soni juda ko'p. Narxlar qanchalik qimmatligiga qaramay, robototexnika kurslari juda ommalashgan va ota-onalar o'rtasida katta qiziqish uyg'otmoqda. Demak, yurtdoshlarimiz orasida farzandi ixtirochi va yaratuvchi bo'lishini istaydiganlar salmoqli. Afsuski, bu talab maktablarda emas, pulli tarzda o'quv markazlarda qondirilayapti. Xorijiy davlatlar maktablarida olib boriladigan robototexnika darslarida o'quvchining boshqa fanlardan o'rgangan ma'lumotlarini amaliy topshiriqlar yordamida mustahkamlayotgani kuzatiladi. Masalan, fizikadan o'rgangan bilimlarini bola biror mexanik buyum yasayotganida qo'llaydi, fizik qonun-qoidalar mohiyatini anglaydi, matematik hisob-kitobni amalga oshiradi, informatikadan o'rgangan komandalariga murojaat qiladi. Nazariy bilimlarini amaliy boshqaruvga yo'naltiradi. O'quvchilar bu darslarda individual yasash ishlarida ham, jamoa bo'lib topshiriqlarni bajarayotganida ham mexanikaning asoslarini tushunib yetadi va tahlil qilish qobiliyati rivojlanadi.

Robototexnika fanini bugungi kunda ommalashtirish zarur. Ya'ni har bir maktabda va ta'lim dargohlarida haftasiga 2-3 soatdan kam bo'lmagan holda darslar tashkil qilinishi zarur. Ushbu fanni o'rganilishining ahamiyati quyidagilardan iborat:

3. Zamonaviy texnologiyalardan xabardor bo'lish.
4. Har bir masala va muammoga kreativ yondashish.
5. Raqobatbardosh kadr bo'lish hamda har tomonlama rivojlangan yetuk mutaxassis bo'lish.
6. Ta'lim va texnika sohasida yangiliklar yarata olish qobiliyatiga ega bo'lish.

Robototexnikani ta'lim bilan bog'lar ekanmiz bu jarayonda pedagoglardan yangicha metodlardan va usullardan foydalanishini talab qiladi. Afzalliklari ko'p bo'lgan ushbu fanni boshlang'ich sinfdayoq o'qitilsa, o'rgatilsa o'ylaymanki kelajakda jahon hamjamiyatida tik turib beroladigan kadrlarimiz ko'payadi. Ushbu darslarni tashkil qilishda o'qituvchi kreativ yondashishi juda muhimdir. Aslida bolalar kichkinaligidan biror narsani buzib ko'rishga, o'sha buyumning ichida nima borligini bilishga qiziqadi. Mayda detallarni yig'ib yuradi. Ana shu qiziqishni maktabda shakllantirsak, ayni muddao bo'ladi. Ayniqsa fizika-matematika, informatikaga ixtisoslashgan maktablar o'quvchilari uchun amaliy maydon kerak. Shu o'rinda maktab dasturidagi texnologiya darslari tarkibida robototexnika soatlari uchun keng o'rin ajratilishini masalaga yechim sifatida taklif etmoqchiman. Yoki bo'lmasa, maktablarda texnologiya fani o'qituvchilari tegishli malaka oshirish soatlarini o'tagan holda robototexnika to'garak mashg'ulotlarini muntazam o'tishini

yo'lga qo'yish zarur. Robototexnika darslari amaliy faoliyatni taqozo etgani tufayli, maktab moddiy-texnik bazasini shu yo'nalishdagi asbob-uskunalar bilan jihozlash muammosi ko'ndalang bo'lishi tabiiy. Chunki robototexnika uskunolari va jihozlarning kamyoblighi va qimmatligi bor gap. Yasash va yaratish jarayonlarini tashkil etish bo'yicha metodik ma'lumotlar bazasi ham yaratilishi zarur.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, maktab dasturiga kiritilgan robototexnika darslarida asosiy uchta yo'nalishda bilimlar berilishi zarur: dasturlash, konstruksiyalash va mikroelektrotexnika. Ushbu yo'nalishlarda o'quvchi yangi buyum yasayotgan ekan, nafaqat uning intellektual bilimlari, balki zamonaviy texnologiyalarning yangi avlodini yaratishga ishtiyoqi va qo'l mehnati orqali mo'jizalar yaratish mumkinligiga ishonchi ortadi. Bunda boshlang'ich sinflarda sodda detallar va bolalar uchun qiziqarli bo'lgan mikrosxemalar yaratish o'yin orqali o'rgatilsa, yuqori sinflarda tizimlashgan tarzda yasalgan elektrotexnika vositalarini dasturlash bosqichiga o'tiladi. Yasalgan robotlar yoki boshqa elektrotexnika vositalari o'rtasida musobaqalar o'tkazish esa o'quvchilarni yanada izlanishga, yangilik yaratishga undaydi. Modellashtirish, algoritmlarni boshqarish malakalari esa albatta quyi sinflardagi olingan bilimlar asosida tizimlashtiriladi. Ayniqsa bu yo'nalishga qobiliyati bor o'quvchilar AKTning beqiyos imkoniyatlarini o'zi yaratayotgan sxemalarda qo'llab ko'radi va yangilik yaratishga bo'lgan qiziqishi ortadi. Darsliklardagi nazariy ma'lumotlarni ko'z oldida jonlantiradi, ularni amaliyotga ko'chiradi. An'anaviy ma'ruzali dars o'tish usulidan butunlay yiroq bo'lgan – ko'rgazmali va amaliy harakat bilan o'zining salohiyatini aniqlash o'quvchi uchun o'zini ko'rsatish va isbotlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Asimov Ishoq (1996) [1995]. *"The Robot Chronicles"*. Oltin. London: Voyager.
2. "Gumanoidlar tarixi-WABOT" www.humanoid.waseda.ac.jp.
3. Thomas, Jim (1 November 2017). "How corporate giants are automating the farm". Yangi internatsionalist. Olingan 3 dekabr 2018.
4. Dowling, Kevin. "Power Sources for Small Robots" (PDF). Karnegi Mellon universiteti. Olingan 11 may 2012.
5. Inobat Ravshanova, "Robototexnikani maktabda o'qitish vaqti keldi", Ma'rifat gazetasi – 2020 yil

ZAMONAVIY FIZIKANI O`QITISH METODIKASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6535718>

Ibragimova Sadoqat Abdurasulovna

Surxondaryo viloyati Muzrabot tumani

56- umumta'lim maktabi fizika fani

òqituvchisi

Annotatsiya: *Mustaqilikning dastlabki yillaridanoq, qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi bo'yicha amalga oshirilayotgan vazifalar hamda ularda qo'yilgan talablarda ham o'qitishning turli bosqichlarida fizika fanini o'qitishga va uning sifatini oshirishga e'tiborni kuchaytirish va yosh avlodni uning mazmuni va yutuqlari bilan tanishtirib borish zarurligi ta'kidlangan. Aynan mana shu talablarning davomchisi sifatida bugungi rivojlanib borayotgan zamon hamda zamonaviy ta'lim tizimi har bir sohada kreativl va ijodkor bo'lishni eng birinchi maqsadga aylantirib qo'ydi. Keltirilgan ushbu maqolada zamonaviy fizikani o'qitish metodikasi yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Fizika, zamonaviy fizika, metodika, zamonaviy ta'lim, kvant fizikasi, kvant mexanikasi, o'qitish texnologiyasi, ta'lim texnologiyasi*

Jamiyatning rivoji va ilmiy-texnik taraqqiyot uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlariga muntazam o'sib boruvchi talablarni qo'ymoqda. Shuning uchun ham, umumta'lim maktab hamda oliy ta'lim o'quv standartlari va dasturlariga zaruriy o'zgartirishlarni kiritib borish, tabiiy holdir. Chunki ta'lim tizimi jamiyatning rivojlanishiga hamohang bo'lishi kerak. Ushbu o'quv vositalarining o'zgarib borishi, o'quvchi va talabalarning bilim, malaka va ko'nikmalarini ham o'zgarishiga hamda takomillashishiga olib keladi. Oldingi davrda ular bilimni, asosan, o'rta ta'lim maktabida olishgan bo'lsa, hozirgi kunda asosiy axborot manbai bo'lib, televideniya internet tarmog'i xizmat qilmoqda. Bunday vaziyatda, o'qituvchilarning psixologik, pedagogik va metodik tayyorgarligi muhim ahamiyatga ega bo'lib qoladi. Chunki jamiyat talabiga mos, ta'lim tizimiga kiritiladigan barcha o'zgarishlarni amaliyotga joriy qiladigan shaxs-bu, o'qituvchidir. Bu erda quyidagicha savol tug'iladi: "Oliy o'quv yurtini bitirgan mutaxassis-o'qituvchi uzluksiz ta'lim tizimining o'quv muassasiga qanday tayyorgarlik bilan kelishi kerak?" Albatta. ushbu savoldan kelib chiqib, pedagogika oliy o'quv yurtida bo'lg'usi o'qituvchilarga mutaxassisligi bo'yicha yetarli darajadagi bilim berish, pedagogik kasbini sevadigan va hurmat qiladigan,

ilm-fanning qadriga yetadigan qilib tarbiyalash, yuqori pedagogik mahoratli, o'z ishiga ijodiy yondoshadigan o'qituvchilar tayyorlasli kerakligi ayon bo'lib qoldi. Hozirgi kunda, fizika o'qituvchisining metodik tayyorgarligi, mutaxassislik rejasiga kiritilgan barcha o'quv predmetlarining o'qitilish darajasi bilan belgilanadi. Oliy o'quv yurtida talabalarga zamonaviy fizika yoki oliy matematika bo'yicha ma'ruza o'qiladimi, nazariy fizika yoki mutaxassislik fanlarining nturakkab muammosi bo'yicha seminar mashg'uloti o'tkaziladimi, undan qat'iy nazar, barcha ma'lumotlar kasbiy yo'nalishga ega bo'lishi zarur. Bulardan egallagan bilim, malaka va ko'nikmalarni kelgusida, o'zlarining atnaliy faoliyatida qo'llashi kerak. Bo'lg'usi fizika o'qituvchilarining maxsus metodik tayyorgarligi, asosan, fizika fanini o'qitish metodikasi kursidan o'qiladigan ma'ruza va o'tkaziladigan seminar mashg'ulotlarim, fizik tajribalarni o'tkazish texnikasi o'qitish jarayonida shakllanadi. Amaliyotga joriy qilish malaka va ko'nikmalari esa pedagogik amaliyot davrida va ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish jarayonida takomillashadi. [1] Talabalarning metodik tayyorgarligini samarali bo'lishi, zamonaviy fizika fanini o'qitish metodikasidan ma'ruzaga ko'p jihatdan bog'liq, ular undan ko'p narsa olishadi va o'rganishadi. Shuning uchun, ma'ruzada, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikativ texnologiyalarni qo'llash, muhim ahamiyatga ega. Amino shuni ta'kidlash o'rinliki, ko'p hollarda "Fizika fanini o'qitish metodikasi"dan o'qilayotgan ma'ruzalar talabga javob bermaydi. Ular bir necha yillardan beri o'zgarishsiz o'qilib, ayrimlari mavjud bo'lgan birgina adabiyotga asoslangan, yangi pedagogik va kompyuter texnologiyalardan foydalanilmaydi. Bunday ma'ruzalar bo'lg'usi fizika o'qituvchilarini kasbiy tayyorgarligiga salbiy ta'sir qiladi va ularni ijodiy ishlashga o'rgatmaydi, ayriin talabalarni tanlagan kasbiga bo'lgan qiziqishini so'ndiradi. Fizika fanini o'qitish metodikasidan o'qiladigan ma'ruzaning sifati, talabalarning metodik tayyorgarligi darajasi orqali aniqlanadi. Shuning uchun, ma'ruzaning samarasini oshirishga qaratilgan quyidagi ayrim omillarga to'xtab o'taylik.

1. Talabalarning metodik tayyorgarlik sifatini osliiruvchi omillardan biri, fakultet va oliy o'quv yurtida o'qituvchilik kasbini sevishga va qadrlashga qaratilgan muhitning yaratilishidir. Ushbu jarayonda asosiy ma'lumot pedagogika, psixologiya, metodika va mutaxassishk predmetlarini o'qiladigan kafedralar o'qituvchilarining zimmasiga tushadi. Talabalarni, ushbu yo'nalishda tarbiyalashning samarasi. birinchi navbatda, fizika metodikasini o'qiladigan o'qituvchilarning pedagogik madaniyatiga va quyidagilarga bog'liq:

2. turli ta'lim muassasalarida fizika fanini o'qitish bo'yicha tajribaga ega ekanligiga;

3. pedagogik qobiliyatga va mahoratga ega ekanligiga;

4. talabalar bilan insoniy muloqotda bo'la olish malioratiga;
5. o'quv-tarbiyaviy va ilmiy-tadqiqot ishlarini mutanosiblikda olib borishiga hamda erishgan yutuqlariga;
6. talabalarda pedagogik mahoratni va ilmiy dunyoqarashni shakllanganlik darajasini baholashni bilishiga hamda kerakli maslahatlar bera olishiga, shuningdek, boshqa insoniy fazilatlarning mavjudligiga bevosita bog'liq.[2]

Zamonaviy fizika, shuningdek, kvant fizikasi deb ham ataladi. 1900 yilda kvant nazariyasi va 1905 yilda nisbiylik nazariyasi, 20-asrdan boshlab yorug'likning qanday tarqalishi haqida noma'lum narsa hal qilindi va bugungi kunda zamonaviy fizika sifatida biz biladigan narsalar paydo bo'ldi. Klassik yoki Nyuton fizikasi tug'ilishi paytida yorug'lik zarracha yoki to'lqinmi degan bahslar mustahkam poydevor topa olmadi. 1900 yilda Maks Plank (1858-1947) kvant atamasini kiritdi (*kvant* qorong'u tanada joylashgan nurlanishni tushuntirish va o'lchash uchun zarrachadagi minimal energiya sifatida). Fizik Maks Plank yorug'lik energiya paketlarida tarqalishini va har bir paketning energiyasi Plank konstantasida aniqlangan to'lqin uzunligiga teskari proportsional deb da'vo qildi. Boshqa tomondan, Albert Eynshteyn 1905 yilda o'z nisbiylik nazariyasi bilan vaqt va makon nisbiy ekanligini ta'kidlab, yorug'lik tezligi tabiatning asosiy doimiysi ekanligini ta'kidlaydi. Shu tarzda, Eynshteyn Plankning yorug'likning energiya zarralari sifatida tarqalishi haqidagi g'oyasini kuchaytiradi va bu zarralar har doim yorug'lik tezligida harakatlanadigan fotonlar ekanligini tasdiqlaydi. Fotonlar yorug'lik tezligida harakatlanishi uchun ularning massasi har doim 0 ga teng bo'ladi, chunki agar zarracha massiv bo'lsa, harakat qilish uchun cheksiz energiya kerak bo'ladi, chunki Nyutonning klassik fizikaning birinchi qonuni tomonidan e'lon qilingan. Shuning uchun faqat massasiz zarracha yorug'lik tezligida harakatlanishi va cheksiz energiyaga ega bo'lishi, shu bilan elektromagnit maydon kvantini belgilashi mumkin. Kvant mexikanisi deb ham ataladigan zamonaviy fizikaning asosiy postulati shuni ko'rsatadiki, materiyani tashkil etuvchi elementar zarrachalar to'lqin va zarracha xususiyatlariga ega. To'lqin-zarrachalar ikkilikligi shu tarzda tabiatning atom darajasidagi asosiy xossasi bo'lib, zamonaviy fizikaning asoslarini belgilaydi, atom va subatomik darajadagi xatti-harakatlarini, xususiyatlarini va nurlanishini o'rganish sifatida tushuniladi. nafaqat kundalik narsalar, klassik fizikani o'rganish sohasi.[3]

O'qitish texnologiyasi – o'qitishning maqsadiga yetish uchun tanlab olingan metodlarni, vositalarni turli shaklda qo'llash, boshqacha aytganda, talabalarga bilim berish, tarbiyalash va rivojlantirishning unumli yo'lini ifodalaydi. Bunda xom-ashyo - talaba hisoblanadi. Uni ishlatish – o'qitish jarayonini tashkil qilish. Mahsulot - yetarli bilimga ega bo'lgan, ta'lim-tarbiya olgan, ong jihatdan rivojlangan kasb-hunar, oliy

maktab bitiruvchisi. Oliy maktabning yo'nalishiga, guruhning darajasiga, talabalarning xususiyatlariga, o'quv predmetlarining o'rniga, ta'lim muassasasining moddiy-texnik bazasiga va unda yaratilgan sharoitga mos o'qitish texnologiyasi ishlab chiqiladi hamda amalga oshiriladi. O'qitish texnologiyasining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. O'qitishning muhitga mos kelishi - o'qitishni takomillashtirish va davr talabiga qaratilishi, boshqacha aytganda, ilmning yutuqlari bilan uning amalda qo'llanishi orasidagi farqni qisqartirish.

2. Muvofiqlik - o'qituvchi bilan talabalarning minimal harakati bilan ta'lim-tarbiya ishida maksimal natijaga erishishi. Bundagi asosiy omil -vaqtni tejash vabilimning sifatini yuqori bo'lishi.

3. Integratsiya - ta'lim-tarbiya ishini rivojlantirishga ijobiy ta'sir qilish maqsadida ko'pchilik ilmlarning yutuqlarini birlashtirish, bunda pedagogika bilan an'anaviy bog'langan psixologiya, sotsiologiya, fiziologiyalargina emas, balki informatika, statistika, iqtisodiyot, boshqaruv nazariyasi va boshqa fanlarning asosidan foydalanish. Ushbu fanlarning yangi yutuqlari bir g'oyaga birlashtirilgandagina, ular o'qitishning yangi texnologiyasini ishlab chiqishga asos bo'ladi.

4. Ilmiylik - o'qitishda yangi mazmun, metod, vosita va tashkillashtirish shakllarini qo'llash natijasini tadqiq qilishdir. Bunda empirik, tajriba usullari emas, ilmiy metodlarning qo'llanishi muhim ma'noga egadir.

5. Jarayonlarni hamda ijobiy natijalarni takrorlanib turishi, har doim ta'lim-tarbiya berishni keyingi bosqichida yangi yutuqlarga erishishga intilishi hamda ta'lim olishi va o'qitishni yuqori mahorat bilan amalga oshirishga oldindan sharoit yaratishdir.

6. O'quvchi yoki talaba bilan o'qituvchining ish faoliyatini dasturlash, o'qitish jarayonini tashkillashtirishni aniq. Ipidan-ignasigacha rejalashtirish va aniqlashtirishdir. Busiz o'qitish texnologiyasi to'g'risida so'z bo'lishi mumkin emas.

7. O'quv vositalari va materiallaridan giylarini qo'llash orqali amalga oshirishni nazarda tutadi.

8. Bilim berish va olishning samarali muhitini tashkillashtirish – bu ilmiy tadqiqotlar va didaktikaning yutuqlariga asoslanadi. o'qitishning samaraliligi ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasining yetarli ta'minlanganlik darajasigagina emas, ulardan foydalanish bo'yicha ish-harakatlarga bog'liqdir. Shuning uchun texnik vositalar fizika kabinetlarini bezash uchun emas o'qitishni jadallashtirishga qaratilgani to'g'ri bo'ladi. Bu esa, ma'lumotni faqatgina og'zaki usulda bermasdan,

o'quv materiallari, texnik vositalari hamda kompyuter texnologiyalari orqali uzatishni ta'minlaydi.

9. O'qitish natijasini sifalli baholash - bu ta'lim -tarbiya ishining yuritilishida ko'p hollarda va yakuniy xulosa chiqarishda to'g'ri va obyektiv baholash, uning sifatini yaxshi bo'lishining birdan bir shartidir, albatta, bunga ko'p vaqt kerak. Shuning uchun ham, keyingi vaqtlarda bu jarayonga kompyuter texnologiyasini qo'llash samara bermoqda. Agar o'qitish texnologiyasining mohiyatini to'g'ri tushunmasak, uni yaratish yo'lini bilmasak, faqatgina quruq baqirishga berilib qorong'ida adashganday ahvolga tushib qolamiz. Bu esa hech qachon yaxshi natijaga olib kelmaydi. Shunday qilib, o'qitish texnologiyasini ishlab chiqishga qisqacha to'xtab o'taylik.

O'qitish texnologiyasini ishlab chiqishning mazmuni bir-biri bilan mustahkam bog'lanishda bo'lgan ikki elementdan iborat:

- a) o'qitishning bilim berish, ya'ni didaktik maqsadini aniqlash;
- b) maqsadga yetishni ta'minlovchi didaktik jarayonlarni yaratish.

O'qitishning didaktik maqsadini ishlab chiqishda quyidagilarga e'tibor berish talab qilinadi:

1. O'qituvchiga yo'nalish beruvchi ustuvor maqsadlar: o'qitish jarayonida insonning bilish faoliyatini shakllantirish; keng fikrlash qobiliyatini tarbiyalash; jamiyatdagi o'zgarishlarni to'g'ri tushunishga o'rgatish; fan asoslarini mustaqil o'rganish ko'nikmalarini hosil qilish va boshqalar.

2. O'quv rejasida va dasturida taklif qilingan o'quv materiallarning mazmunini aniqlash; o'quv materialining tarkibini tuzish; har bir predmetning mazmuniga mos hayotda kerakli misollarni topish; talabaga olgan bilimdan foydalanishga o'rgatuvchi ko'nikma va vazifalarni tuzish; o'quv materialini o'zlashtirishga qo'yiluvchi talablarni aniqlash; tekshirish va baholashning aniq va obyektiv ko'rsatkichlaridan foydalanish va boshqalar. [4]

Aytilgan didaktik maqsadlarning asosiy me'yoriy hujjatlarda, boshqacha aytganda, bilim berish konsepsiyalarida, davlat ta'lim standartlarida, o'quv rejasida va dasturlarida, darslik va qo'llanmalarda o'z aksini topgan. Ular metodist-olimlar, tajribali professor-o'qituvchilar tomonidan ishlab chiqiladi, tegishli ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlanib, bilim beruvchi o'quv yurtlariga taklif qilinadi. Bu hujjatlar bilan ta'lim muassalari jamoasi va o'qituvchilar ish olib borishadi. Ularga asoslanib o'qituvchilar o'zlarining mavzuiy - taqvim rejasini tuzishadi. Unda, asosan, o'qiladigan mavzularning nomi, ularga ajratilgan soat, o'qitishda qo'llaniluvchi metodlar, vositalar, tashkiliy shaklning turi, mustaqil ish soatlari, uyga beriladigan vazifalar va foydalanadigan adabiyotlar ko'rsatiladi. Bunday reja tuzishning standait

shakli yo'q. Biroq har bir o'qituvchi o'z ishini unumli bajarishi uchun, xohlagan shakldan foydalanishi mumkin. Mavzuiy — taqvim reja asosida o'qituvchi har bir guruh uchun dars rejasini tuzadi. Dars rejasining tuzilishi mutaxassisning o'quv rejasiga mos kelishi zarur. [1]

Xulosa qilib aytganda zamonaviy fizikani o'qish va uni samarali o'qitish juda katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Talabalarning ongi va ularning fikrlashini rivojlanishi bilan, zamonaviy fizika fanini o'qitish, bo'lg'usi mutaxassisiarning dunyoqarashini shakllanishida metodologik ahamiyatga ega bo'lib qoldi. Chunki talabalar fizikani o'zlashtirish jarayonida, materiyaning harakat qonuniyatlarini va ularning yuz berish mexnizmlarini bilib olishadi. Bular, taiabalarga fizik hodisalarning moddiy tabiatini ochishga, hodisalarning o'zaro bog'lanishlarini bilishga va ularning yuz berishini to'g'ri tushunishga va tushuntirishga, fizik qonunlarning obektiv ekanligiga, tabiat qonunlarini o'rganish va ulardan kundalik turmushda foydalanish mumkinligiga ishonch hosil qilishga imkoniyat yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

- 1.Djo`rayev. M “Fizika o`qitish metodikasi” -Toshkent:. “Abu matbuot konsalt”, 2015.
- 2.Jo'raev O'.B. Molekulyar fizika. - Samarqand: SamDU, 2004.
- 3.Mirzaxmedov B.M. va bosliq. Fizika fanini o'qitish metodikasi.-T.. 2010.
4. Baydayev .A “Klassik statistik fizika” – T:.. Iqtisod moliya, 2003

ONA TILI DARSLARIDA SÒZNING MORFEMIK TARKIBINI ÒRGANISHDA INNAVATSION METODLARDAN FOYDALANISHNI AHAMIYATI VA XUSUSIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6535792>

Qorjovova Umeda Saidqulovna
Surxandaryo viloyati Muzrabot tumani
8- maktab ona tili va adabiyot fani òqituvchisi

Annotatssiya: *ona tili darslarida morfemik sòzlarning òrganishdan yana boshqa xususiyatlari ham borki uni induktiv, diduktiv, analiz-sintez metodlari ham bor darslarni tashkil etish va obborishda qullaniladigan metodlardir.*

Kalit sòzlar: *analiz-sintez, induktiv, deduktiv , aqliy hujum, fikr hujumi , sinkveyn , yumaloqlangan qor, zigzag, oxirgi sòz men aytay shunday metodlar ham bor va oxirgisi xulosa bilan tugaydi.*

Ona tili mazkur fanlar qatorida turadi .Ona tili faninig amaliy fan deb bilish mumkin, chunki u nazariyaga asoslanib òquvchilarni òqitish, tarbiyalash , òstirishning amaliy vazifalarini bajaradi. Boshqa fanlar kabi ona tili faninig ham òz predmeti ham bor. Ona tili òrganish predmeti ta'lim berish (òqitish) sharoitida ona tili bilm va malakasini egallash , yani nutqni, yozuv, òqish, gramatika, fonetika va boshqalarni bilib olish jarayoni hisoblanadi. Ona tili òzbek tilidan kònikma va malakalarni shakllantirish , gramatikadan va til haqidagi fanning boshqa bòlmlaridan ilmiy tushunchalar tizimini òzlashtirish qonuniyatlarini òrganadi . Bunday òrganishning natijasi bilib olingan qonuniyatlar asosida til òrganishning eng qulay, eng oson tizimini ishlab chiqish uchun puxta zamin vazifasini bajaradi. Bu tizim har bir òquvchini tilga oid bilim , kònikma va malakaning zaruriy minimumi bilan taminlashi lozim. Metodik talimga qòyilgan talablarni , yane talim berish bilan bir vaqtda òquvchilarni milliy istiqlol gòyasi ruhida tarbiyalash , ularning tafakkurini òstirishda yetarli yordam berish, shuningdek, talimning foydali , ixcham, bòlishini ta'minlashga oid talablarini hisobga oladi . Ona tilini òqitishda òqituvchi bilan òquvchining birgalikda faoliyatini tashkil etish shakllari, metodlari va usullari ta'lim tizimining takomillashuvi bilan bogliq holda rivojlanib, yangilab bormoqda. xx asrning oxirgi yillariga qadar oqitishning metodlari sifatida tushuntirish bayon metodi, suhbat metodi, analiz-sintez metodi, mustaqil ish metodi , induktiv-deduktiv metodlar ona tili darslarini tashkil etishda qòllanilib kelindi. Hozirgi kunga kelib darslarni interfaol

metodlardan foydalanib o'tish talab qilinmoqda. Bu metodlar bolani yoshiga va o'tilayotgan mavzuga mos tushushi muhim hisoblanib ,ayniqsa, ona tili mavzularini o'quvchilarga yanada osonroq qilib tushuntirib berishga mo'ljallanadi.

Sòzning leksik ma'nosini aniqlash maqsadida uni morfemalarga ajratish til haqidagi fanda o'zining nazariy asosiga ega.

Morfema- sòzning eng kichik ,bòlinmaydigan ma'noli qismi.Bunga kòra ona tili dasturiga kòra muvofiq sòzning morfemik tarkibi III sinfdaham organadi va yuqori sinflarda esa sòz turkumlarini o'rganish bilan bo'g'liq holda sòzning tarkibi haqidagi bilimlarni takomillashtirish kòzda tutiladi.

O'quvchilar sòzning morfemik tarkibini va sòz yaslashini o'rganishlariga qarab sòzni morfemalarga ajratishdan ongli foydalana boshlaydilar. Ular yasama sòzlarning leksik manosi sòzlarning semantik o'xshashligiga qarab bilib oladilar .Mavzuni o'rganishda uch bosqichga ajratiladi:

Birinchi bosqich:- sòz yasashini organishga tayyorgarlik bosqichi. Bu bosqichning vazifasi - o'quvchilarni bir xil o'zakli sòzlarning mano va tuzulishiga kòra bo'g'lanishini tushunishga tayyorlash .Bundau vazifaning qòyilishiga dabab, birinchidan , sòzning mano va tuzulish jihatidan bo'g'lanishini tushunish , o'zining lingvistik mohiyatiga kòra , bir xil o'zakli sòzlarni va sòz yasashini o'zlashtirishiga asos hisoblanadi .I sinfda kuzatish o'rganiladigan materialning mazmuni va ayrim sòzlarning ma'nosi ,yozilishi tushuntirish bilan uzviy bo'g'lanadi.

Ikkinchi bosqich: - bir xil o'zakli sòzlarning xususiyatlari va barcha morfemalarning mohiyati bilan tanishtirish . Bu bosqichnong asosiy o'quv vazifasi - sòzlarning manoli qismlari sifatida o'zak , sòz yasovchi va shakl yasovchi qòshimchalar bilan tanishtirish , "o'zakkdosh sòzlar" tushunchasini shakllantirish ,bir xil o'zakli sòzlarda o'zakning bir xil yozilishini kuzatish hisoblanadi.

Uchinchi bosqich:- o'zak sòz yasovchi va shakl yasovchi qòshimchalarning xususiyatlari hamda tildagi ahamiyatini o'rganish metodikasi .Bu bosqichning o'quv vazifasiga "o'zak ", " sòz yasovchi qòshimcha ", " shakl yasovchi qòshimcha " tushunchalarini shakllantirish, sòzning leksik manosi bilan morfemik tarkibi o'rtasidagi bo'g'lanish haqidagi tasavvurlarni o'stirish, o'zakda jufti bor jarangli va jarangsiz undoshli sòzlarni tòg'ri yozish malakasining shakllantirish, nutqda sòz yasovchi qòshimchasi bor sòzlarni ongli ishlatish konikmasini o'stirish kiradi .Bu bosqichning vazifasi bir- biri bilan ma'lum bo'g'lanishda hal qilinadi .

Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorligidagi faoliyati bòlib , shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti , uning malumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi .Darslarda o'qituvchi o'z bilimi , kònikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi ,o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish

qobilyatiga ega bòladi. Òrganish jarayonida òquvchilar òzlashtirishning turli kòrinishlaridan foydalanishadi , yani òzlashtirayotgan malumotlarni qabul qilish , qayta ishlash hamda amalyotga tatbiq etishda òziga xos tavofutlarga tayanadi .Xususan talimda ilğor pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish òquv mashğulotlarining qabul qilish, qayta ishlash samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm -fan yutuqlarini amalyotga qòllash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan ,har tomonlama barkamol yuksak manaviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarni òquv jarayonida qòllashga bòlgan qiziqishlari kundan kunga ortib bormoqda .Bunday bòlishning sabablaridan ,biri shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda òquvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga òrgatilgan bòlsa , zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarni òzlari qidirip topish ,mustaqil òrganish va fikrlash, tahlil qilish ,hatto yakuniy xullosalarni ham òzlari keltirib chiqarishdahanam òrgatadi.Òqituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi ,shakllanishi ,bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoyit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik ,yònaltiriluvchilik funksiyasini bajaradi.Bugungi kunda talimda **«Aqliy hujum»** , **«Fikrlar hujumi»** , **«Tarmoqlar» metodi**, **«Sinkveyn»** , **«BBB»** , **«Beshinchisi ortiqcha»** , **«6x6x6»** , **«Bahs-munozara»** , **«Rolli òyin»** ,FSMU, **«Kichik guruhlarda ishlash»** , **« Yumaloqlangan qor»** , **«Zigzag»** , **«Oxirgi sòzni men aytay»** kabi zamonaviy texnologiyalar qòllamoqda .Dars mashğulotlarida òyin-topshiriqlarni takrorlash yoki mustahkamlash darslarida foydalanilsa ijobi natija beradi.Òyin-topshiriqning qaysi bir turini tanlash darsning turiga, sinf òquvchilarining òyin-topshiriqlarni bajarishga òrganilganlarini darajasi, ularning bilimi saviyasi, mustaqil ijodiy ishlash imkoniyatlari , òrganilganlarini xotirada tez tiklay olishi , ijodkorning qay darajada shaklanganiga ham boğliq bòlishi kerak .Talimda òquvchi shaxsni fikrlashga ,òzgalar fikrini anglash va shu fikrni oğzaki va hamda yozma shaklda savodli bayon eta olishga òrgatish masalasiga etibor qaratilagan bòlib , mustaqil fikrlaydigan , nutq madaniyati rivojlangan savodxon shaxsni kamol toptirish asosiy òrin egallaydi.

Bugungi kun òqituvchidan ilğor pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalaridan òquv jarayonida foydalanishini talab etmoqda va biz òquvchilar shu òqituvchinig pedagogik mahoratidan kelib chiqqan holda yangi bilimlarni olishimiz va talabchanlik darajasining oshirishimiz shart va lozimdir.Yuqoridagilardan kelib chiqib , tajribalarimiz asosida dars mashğulotlarida interfaol metodlarni qòllash orqali ta'lim- tarbiya berish yòllariga doir fikrlarimizni bayon etdik ,òylaymizki ,u òquv mashğulotlari samaradorligini oshirishda amaliy

yordam beradi. Shuni hdek ,òquvchilarni òz kasbiy tomonlari va ularning ham birgalikda yònalishlariniha tanlash va mustaqil hayotga tayyorgarlik kònikmalarini shakllantirishdek masuliyatli vazifani bajarishda ularning yaqin kòmakchilardan biriga aylanadi. Biz undan ijodiy yondashgan holda foydalanamiz va birinchi prezidentimizning aytgan gaplarini yodga olamiz **« Har qarichi muqaddas bòlgan ona yerimizga nisbatan farzandlarimizda gúdur va iftixor, sadoqat tuygularini uygotish uchun biz bugun nima qilyapmiz, degan savolga javob izlab kòraylik»** - degan fikrlariga javoban ta'lim va tarbiya berishning zamonaviy usullarining tatbiq etish orqali kòzlangan maqsadga erishamiz deb birinchi prezidentimiz aytib òtdilar va yoshlarga yaxshi tamondan qarashi va ularning ham tarbiya va talimni birgalikda olib borilishini taminlash masalasini yig'ilish video selektirida aytib otdilar va yana bir tomondan ona tilimiznin talimiy jihatdan ham kurib chiqishi va uning yosh avlod ongiga sindirishining takidlab òtgan edilar birinchi prezidentimiz bugungi kunda ham ona tili jamiyatga yaxshi rovojlanib uning yoshlar ongiga sindirib borilayapti buyuk til tarixini va madaniyatini yoshlar òrganishayapti va izlanuvchanlik darajasi ham oshib boryapti. SHunga bejiz aytmaganlarki birinchi insoniyatnin va davlatning tiliga etiborini yuqotsa u davlat òzligini yuqotadi deb bejiz aytib otmaganlar bobolarimiz shunga biz ham ona tiliga befarq bulmasligimiz shartdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.K.Qosimova va boshqalar .Ona tili òqitish metodikasidan .T.Noshir.2009
- 2.M.Yusupov . Òqish va yozish darslari samaradorligini oshirish .Toshkent .Òqituvchi . 1992.
- 3."Boshlang'ich ta'lim ", Til va adabiyot ta'limi "jurnali.
4. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - engilmas kuch tayyorlash texnologiyasi T.: TDPU,2000.-52 bet

TEXNOLOGIYA VA UNI O'QITISH METODIKASI FANINING NAZARIY VA AMALIY BILISH YUNALISHI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6535874>

Nematov Saydullo Raxmatovich

*Surxandaryo viloyati Muzrabot tumani 56- umumiy
òrta ta'lim maktabi texnologiya fani òqituvchisi*

Annotatsiya: *Maqolaning kelib chiqishi shundaki texnologiya uni uqitishda bolalarga yangi usul va metodlardan foydalangan holda òqitishning yangi metodikasidan foydalanilgan holda òrganiladi.*

Kalit sòzlar: *yangi texnologik usul va yòl yòriqlarining òrganilishi, metodik qòllanmalar berib borishi, òquvchilarga yangi didaktik òyinlardan foydalanishi, texnologik yòl yòriqlar kòrsatishi, texnologik qòllanmalar asosida ishlanishi.*

Ma'lumki, tasavvuf ilmida komil insonni ruhan shakllantirish, kamolotga yetkazish nazariyasi bosh masala hisoblanadi. Bu nazariyaga ko'ra tasavvufdagi komil inson yoki «al-inson al-komil» tushunchasi ilohiylik va insoniylik tajassumining mukammal va oliy darajasi, odamlarning butunlikda, azim uyg'unlikda ko'rish orzu-xayollari, kamolot mash'ali bo'lish barobarida aniq shaxslar, insonlar rutbasini tan olish va qonunlashtirish hamdir. Chunki komil inson barcha ilmlardan, zohiriy va botiniy donishdan bexabar, qalbida g'ayb asrori jo'sh urib turgan zot deb bilingan. Mustaqillik barcha xalqlarning rivojlanishi uchun sharoit tug'dirib beradi. Har bir xalqning odat va marosimlarida xalq hayotini zamonaviy turmushiga uzluksiz singgan chuqur xalqchil va ilg'or elementlar mavjuddir. Xalqda mehnatsevarlikni shakllantirish uchun o'sib kelayotgan yosh avlod atrofida mustahkam va turg'un mehnat muhitini hosil qilish zarur. Shuning uchun o'zini oqlagan ko'p asrlik mehnat an'analarini o'rganish va targ'ibod qilish kerak.

Mehnat an'analarini o'rganish katta ahamiyat kasb etadi, chunki u kasb-hunar tanlashda ilmiy asoslangan holda foydalanish uchun zamin yaratadi. Mehnat an'analari insonlarni mehnat malakalari va mehnat jarayonini ko'p marta qaytarish natijasida shakllangan va odatga aylangan insonlarning o'ziga xos axloqiy, psixologik sifatlar yig'indisidir. Ular jamiyat yoki jamoa mavjudligining zaruriy sharoitlarini ifodalaydi, meros bo'lib o'tish xarakteriga ega, katta avlodlar yetishgan tajribani saqlashga xizmat qiladi.

Mehnat an'analariga ommaviylik xosdir, ular hayotiy bo'lib, xalq ommasi kundalik ijodida mavjud. Ularda his - tuyg'ulik tomoni ham mavjud: ular sinfiy kurash, mehnat ishtiyoqining yorqin romantikasi bilan ilhomlangan. Mehnat an'analarida mehnatkash sinfga xos bo'lgan, mehnatkash insonlarga, ishchi, hunarmand kasbiga, mehnat yaratgan qadriyatlarga hurmat, ijod, bunyodkorlikka ehtiyoj, o'zaro yordam, musobaqa va hokazolar ifodalangan.

O'zbek xalqi asrlar mobaynida o'zining iqtisodiy, geografik va ijtimoiy hayoti xususiyatlari bilan bog'langan mehnat tarbiyasining mustahkam an'alarini ijod qilish bilan bir vaqtda avloddan - avlodga mehnat mahoratlarini shakllantirish yo'llari va vositalari haqidagi bilimni uzatib borgan.

An'analar juda qadim zamonlarda inson jamiyati bilan birga paydo bo'lgan. Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida insonlar urug'dosh jamoalardagi munosabatlari ularning birgalikdagi mehnati va hayoti, ularning tabiat kuchlari bilan umumiy kurashi ma'lum normalar va muomala qoidalari bilan chegaralangan. Bunda yozilmagan norma va qoidalar tug'ilgan bo'lib, ular ko'p marta qaytarilib, avloddan avlodga o'tgan va an'analarga aylangan. Ba'zi an'analar hosil bo'ladi, boshqalari yo'qoladi. Qadimgi an'analar yangi turmush sharoitlariga moslashib o'zgarib boradi.

Hozirgi yangi turmush sharoitida asrlar davomida o'z kuchini yo'qotmagan ilg'or mehnat an'alaridan kichik yoshdagi maktab o'quvchilarini kasb-hunarga qiziqishini tarbiyalashda foydalanilmoqda. Bunga ko'ra o'qituvchidan bir qator quyidagi ijtimoiy-pedagogik sifatlar talab etiladi:

1. Ochiq ko'ngillilik, xushmuomalalik, mehribonlik, bola qanday bo'lsa, shundayligicha seva olish.
2. Bolaning his-tuyg'ularini qadrlash, ruhiy holatini, ichki dunyosini tushuna bilish.
3. Bolalarni ruhlantirish, qiziqtirish, o'zini tuta bilish, kechirimli bo'lish, shirinsuxanlik.
4. Ezgu sifatleri bilan namuna bo'la olish, oliyjanoblighi, odamiylighi bilan o'quvchilar idealiga aylanish.
5. So'z va ish birlighi bilan bolalar talabiga javob bera olish, yoshlarda shakllantirmoqchi bo'lgan ma'naviy sifatlerarning egasi bo'lish.
6. Muomala - munosabatda bola xohish-istagi, qiziqishi, yosh xususiyati, hayati bilan hisoblashish, bolalarning har birini alohida va hammasini birgalikda tushunish.
7. Bolalardan har qanday yordamni ayamaslik, o'quvchilarning oilaviy sharoiti, ijtimoiy ahvoli bilan tanishish;

8. O'quvchilarni diqqat bilan tinglay olish, yutug'idan quvonish, hayratlanish, quvonchiga sheriklik.

9. Toza va ozoda kiyinish, jozibadorlik, sergaklik, topqirlik, kamtarlik, pokizalik.

10. Adolatlilik, quvnoqlik, intizomlilik va axloqlilik kabi fazilatlar bolalar muhabbatiga sazovor bo'lishning zarur omillaridir.

Xalqimiz azaldan mehnatni ulug'lagan. Mehnatsevarlik kishilarning eng yaxshi fazilatlaridan biri deb hisoblangan. Kishilar halol mehnat qilib, shuning evaziga topgan daromadlari hisobiga yashamoqlari va bolalarini ta'minlamoqlari lozim. «Peshona teri bilan topgan bir qora chaqa o'zgalarning ehson etgan xazinalaridan yaxshiroqdur» - deb yozgan edi Alisher Navoiy.

Bir diram olmoq chekibon dastranj,
Yaxshiroq andinki, birov bersa ganj.

Shuning uchun ham, ulug' ajdodlarimiz yoshlarni kasb-hunarni egallamoqqa chaqirganlar. «Hunar - hunardan unar», «Hunari yo'q kishining mazasi yo'q ishining», «Yigit kishiga yetmish hunar oz» kabi ezgu o'gitlar xalq o'rtasida keng yoyilgan.

Shunday qilib, kichik yoshdagi maktab o'quvchilarning mehnat ta'lim-tarbiyasida kasb-hunarga qiziqishini tarbiyalashda quyidagilarni hisobga olish kerak:

a) mehnatkashlar o'z mehnatiga munosabati an'analari - o'zining kasbiga, xalqiga, topshirilgan vazifasiga davlat ehtiyojini o'ylab yondashish; jamoa ehtyojini o'z ehtiyojidan baland qo'yish;

b) o'quvchilar bir - biri bilan munosabatlarda, - do'stlik, o'rtoqlik, o'zaro yordam va mehnatda to'g'ri munosabatda yondashish;

v) yangi mehnat marosimlari, an'analari - kasbiy bayramlarni tashkil etish;

g) o'zbek xalq ijodi namunalari dars va darsdan tashqari vaqtlarda unumli foydalanish.

An'anaviy hunarmandchilikning tiklanishi, ularning aholi orasidagi ommaviyligini oshirish, ularga bolalar e'tiborini kuchaytirishga sharoit tug'diradi. Shu bilan bir qatorda ba'zi darsliklar va maktab dasturlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, maktab kursidagi mehnat tarbiyasi va uning o'qitilishi, o'zining hayot yo'lini va kasb-hunar tanlash haqida o'ylayotgan kichik yoshdagi maktab o'quvchilari qiziqishini qanoatlantirmaydi. Bizningcha, maktablarda, bog'cha-maktablarda bolalar oromgohlarida, mahallalarda xalq ijodiy to'garaklari ochishga ko'proq e'tibor berish maqsadga muvofiqdir.

1. Boshlang'ich sinfda texnologiya ta'limidan amaliy ishlar.

2. Boshlang'ich sinfda texnologiya ta'limidan nazariy ishlar.

3. Texnologiya an`analari turlari

Ma'lumki, tasavvuf ilmida komil insonni ruhan shakllantirish, kamolotga yetkazish nazariyasi bosh masala hisoblanadi. Bu nazariyaga ko'ra tasavvufdagi komil inson yoki «al-inson al-komil» tushunchasi ilohiylik va insoniylik tajassumining mukammal va oliy darajasi, odamlarning butunlikda, azim uyg'unlikda ko'rish orzu-xayollari, kamolot mash'ali bo'lish barobarida aniq shaxslar, insonlar rutbasini tan olish va qonunlashtirish hamdir. Chunki komil inson barcha ilmlardan, zohiriy va botiniy donishdan bexabar, qalbida g'ayb asrori jo'sh urib turgan zot deb bilingan. Mustaqillik barcha xalqlarning rivojlanishi uchun sharoit tug'dirib beradi. Har bir xalqning odat va marosimlarida xalq hayotini zamonaviy turmushiga uzluksiz singgan chuqur xalqchil va ilg'or elementlar mavjuddir. Xalqda mehnatsevarlikni shakllantirish uchun o'sib kelayotgan yosh avlod atrofida mustahkam va turg'un mehnat muhitini hosil qilish zarur. Shuning uchun o'zini oqlagan ko'p asrlik mehnat an'alarini o'rganish va targ'ibod qilish kerak.

Mehnat an'alarini o'rganish katta ahamiyat kasb etadi, chunki u kasb-hunar tanlashda ilmiy asoslangan holda foydalanish uchun zamin yaratadi. Mehnat an'analari insonlarni mehnat malakalari va mehnat jarayonini ko'p marta qaytarish natijasida shakllangan va odatga aylangan insonlarning o'ziga xos axloqiy, psixologik sifatlar yig'indisidir. Ular jamiyat yoki jamoa mavjudligining zaruriy sharoitlarini ifodalaydi, meros bo'lib o'tish xarakteriga ega, katta avlodlar yetishgan tajribani saqlashga xizmat qiladi.

Mehnat an'alariga ommaviylik xosdir, ular hayotiy bo'lib, xalq ommasi kundalik ijodida mavjud. Ularda his - tuyg'ulik tomoni ham mavjud: ular sinfiy kurash, mehnat ishtiyoqining yorqin romantikasi bilan ilhomlangan. Mehnat an'alarida mehnatkash sinfga xos bo'lgan, mehnatkash insonlarga, ishchi, hunarmand kasbiga, mehnat yaratgan qadriyatlarga hurmat, ijod, bunyodkorlikka ehtiyoj, o'zaro yordam, musobaqa va hokazolar ifodalangan.

O'zbek xalqi asrlar mobaynida o'zining iqtisodiy, geografik va ijtimoiy hayoti xususiyatlari bilan bog'langan mehnat tarbiyasining mustahkam an'alarini ijod qilish bilan bir vaqtda avloddan - avlodga mehnat mahoratlarini shakllantirish yo'llari va vositalari haqidagi bilimni uzatib borgan.

An'alar juda qadim zamonlarda inson jamiyati bilan birga paydo bo'lgan. Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida insonlar urug'dosh jamoalardagi munosabatlari ularning birgalikdagi mehnati va hayoti, ularning tabiat kuchlari bilan umumiy kurashi ma'lum normalar va muomala qoidalari bilan chegaralangan. Bunda yozilmagan norma va qoidalar tug'ilgan bo'lib, ular ko'p marta qaytarilib, avloddan

avlodga o'tgan va an'analarga aylangan. Ba'zi an'analar hosil bo'ladi, boshqalari yo'qoladi. Qadimgi an'analar yangi turmush sharoitlariga moslashib o'zgarib boradi.

Hozirgi yangi turmush sharoitida asrlar davomida o'z kuchini yo'qotmagan ilg'or mehnat an'alaridan kichik yoshdagi maktab o'quvchilarini kasb-hunarga qiziqishini tarbiyalashda foydalanilmoqda. Bunga ko'ra o'qituvchidan bir qator quyidagi ijtimoiy-pedagogik sifatlar talab etiladi:

1. Ochiq ko'ngillilik, xushmuomalalik, mehribonlik, bola qanday bo'lsa, shundayligicha seva olish.

2. Bolaning his-tuyg'ularini qadrlash, ruhiy holatini, ichki dunyosini tushuna bilish.

3. Bolalarni ruhlantirish, qiziqtirish, o'zini tuta bilish, kechirimli bo'lish, shirinsuxanlik.

4. Ezgu sifatleri bilan namuna bo'la olish, oliyjanoblighi, odamiylighi bilan o'quvchilar idealiga aylanish.

5. So'z va ish birlighi bilan bolalar talabiga javob bera olish, yoshlarda shakllantirmoqchi bo'lgan ma'naviy sifatlarning egasi bo'lish.

6. Muomala - munosabatda bola xohish-istagi, qiziqishi, yosh xususiyati, ruhiyati bilan hisoblashish, bolalarning har birini alohida va hammasini birgalikda tushunish.

7. Bolalardan har qanday yordamni ayamaslik, o'quvchilarning oilaviy sharoiti, ijtimoiy ahvoli bilan tanishish;

8. O'quvchilarni diqqat bilan tinglay olish, yutug'idan quvonish, hayratlanish, quvonchiga sheriklik.

9. Toza va ozoda kiyinish, jozibadorlik, sergaklik, topqirlik, kamtarlik, pokizalik.

10. Adolatlilik, quvnoqlik, intizomlilik va axloqlilik kabi fazilatlar bolalar muhabbatiga sazovor bo'lishning zarur omillaridir.

Xalqimiz azaldan mehnatni ulug'lagan. Mehnatsevarlik kishilarning eng yaxshi fazilatlaridan biri deb hisoblangan. Kishilar halol mehnat qilib, shuning evaziga topgan daromadlari hisobiga yashamoqlari va bolalarini ta'minlamoqlari lozim. «Peshona teri bilan topgan bir qora chaqa o'zgalarning ehson etgan xazinalaridan yaxshiroqdur» - deb yozgan edi Alisher Navoiy.

Bir diram olmoq chekibon dastranj,

Yaxshiroq andinki, birov bersa ganj.

Shuning uchun ham, ulug' ajdodlarimiz yoshlarni kasb-hunarni egallamoqqa chaqirganlar. «Hunar - hunardan unar», «Hunari yo'q kishining mazasi yo'q ishining», «Yigit kishiga yetmish hunar oz» kabi ezgu o'gitlar xalq o'rtasida keng yoyilgan.

Shunday qilib, kichik yoshdagi maktab o'quvchilarning mehnat ta'lim-tarbiyasida kasb-hunarga qiziqishini tarbiyalashda quyidagilarni hisobga olish kerak:

a) mehnatkashlar o'z mehnatiga munosabati an'analari - o'zining kasbiga, xalqiga,

vazifasiga davlat ehtiyojini o'ylab yondashish; jamoa ehtiyojini o'z ehtiyojidan baland qo'yish;

b) o'quvchilar bir - biri bilan munosabatlarda, - do'stlik, o'rtoqlik, o'zaro yordam va mehnatda to'g'ri munosabatda yondashish;

v) yangi mehnat marosimlari, an'analari - kasbiy bayramlarni tashkil etish;

g) o'zbek xalq ijodi namunalaridan dars va darsdan tashqari vaqtlarda unumli foydalanish.

An'anaviy hunarmandchilikning tiklanishi, ularning aholi orasidagi ommaviyligini oshirish, ularga bolalar e'tiborini kuchaytirishga sharoit tug'diradi. Shu bilan bir qatorda ba'zi darsliklar va maktab dasturlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, maktab kursidagi mehnat tarbiyasi va uning o'qitilishi, o'zining hayot yo'lini va kasb-hunar tanlash haqida o'ylayotgan kichik yoshdagi maktab o'quvchilari qiziqishini qanoatlantirmaydi. Bizningcha, maktablarda, bog'cha-maktablarda bolalar oromgohlarida, mahallalarda xalq ijodiy to'garaklari ochishga ko'proq e'tibor berish maqsadga muvofiqdir.

1.Mehnat an'alarini izohlab bering?

2.Mehnat tarbiyasi deganda nimani tushunasiz

1. Texnologiya fanining mazmuni.

2. Amaliy malaka va ko'nikmalar bilan qurollantirish.

3. Texnologik malaka va ko'nikmalari bilan qurollantirish

Texnologiya fanining mazmuni.

2. Tayanch va umumta'lim maktablaridagi texnologiya fanining mazmuni, maqsadi va vazifalarini, tashkil etish shakllarini, metodlari va vositalarini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish.

3. Ilmiy-pedagogik xodimlar, mutaxassis o'qituvchilar, murabbiy-tarbiyachilar tayyorlash tizimini takomillashtirish.

4. Texnologiya fani o'qituvchilarini tayyorlashni takomillashtirish konsepsiyasini ishlab chiqish va amaliyotga tadbqiq qilish.

5. Texnologiya fani o'qituvchilarining malakasini oshirish va qayta tayyorlash konsepsiyasini ishlab chiqish; texnologiya va kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash, malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish.

6. Texnologiya fani davlat ta'lim standartini o'quvchilarning jismoniy va ruhiy rivojlanish qobiliyatlariga mos holda ishlab chiqilishi, uni namunaviy o'quv dasturlari, o'quv qo'llanmalari, darsliklar va turli ilmiy-uslubiy ishlanmalar majmualari bilan ta'minlash.

7. Texnologiya fanining moddiy-texnik ta'minotini jamiyat taraqqiyoti talablaridan kelib chiqib mustahkamlash.

8. Texnologiya fanini o'qitishni takomillashtirish maqsadida umumta'lim va boshqa ta'lim-tarbiya muassasalari, viloyat, tuman xalq ta'limi bo'limlari, Respublika ta'lim ma

Davron Abduazizovich, [19.06.21 12:34]

rkazi, xalq ta'limi vazirligi, Respublika fanlar akademiyasi, ilmiy-tadqiqot institutlari, oliy o'quv yurtlarining tegishli kafedralarida olib borilayotgan nazariy va amaliy tadqiqot ishlarini tizimlashtirish, uyg'unlashtirish, markazlashtirish va muvofiqlashtirish.

9. Texnologiya fanini o'qitishda respublikamiz umumta'lim maktablari va xorijiy mamlakatlarda erishilgan ilg'or tajribalarini o'rganish hamda amaliyotga qo'llashda respublikaning ta'lim sohasidagi siyosati talablari hamda mahalliy, milliy, etnik, hududiy xususiyatlarni hisobga olish.

10. Texnologiya fanini o'qitishni yanada takomillashtirish maqsadida me'yoriy, metodik xujjatlar, zaruriy nizomlar, yo'riqnomalarni ilg'or tajribalar asosida tayyorlash va tashkiliy tadbirlarni hozirgi zamon talablaridan kelib chiqib, yagona markazlashtirilgan holda umumdavlat miqyosida joriy etish.

11. Iqtidorli yoshlarni kasb-hunar o'rganishga bo'lgan qiziqishlariga ko'ra kasbiy mahorat darajalarini rivojlantirishga sharoit yaratish.

Texnologiya ta'limining mazmuni va uning tashkil etilishi. Texnologiya ta'limi dasturida o'quvchilar texnologiya darslarida egallashi lozim bo'lgan ilmiy-texnik bilimlarining, texnologiya malaka va ko'nikmalari hajmi hamda mazmuni belgilab boriladi.

Dasturda jamiyatimiz taraqqiyotining hozirgi bosqichida yoshlarga texnologiya ta'limini berish, ularni tarbiyalash sohasida qo'yilgan maqsad va vazifalar o'z ifodasini topgan. Texnologiya ta'limi dasturi o'quv rejasi asosida ishlab chiqiladi. Texnologiya ta'limi o'qituvchisi o'zining kundalik faoliyatida bu dasturga amal qiladi va uning bajarilishi majburiy hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda o'qituvchi o'quv dasturiga mahalliy sharoitni hisobga olib ma'lum o'zgarishlar kiritishi mumkin. Bu borada bir qancha talablar hisobga olinishi lozim. Dasturning mazmuni pedagogikaning didaktik printsiplarga to'la-to'kis javob berishi, ilmiy va mafkuraviy jihatdan puxta bo'lishi, murakkabligi ortib borishi hisobga olingan holda va

texnologiya ta'limining tanlangan didaktik tizimiga muvofiq ravishda, muayyan izchilikda bayon qilinishi, turmush tajmehnat turlari va sohalari bo'yicha maktabda tashkil etiladigan amaliy to'garaklar: maktab ustaxonalari, laboratoriyalari, tajriba-sinov va yer maydonlari, homiylik va otalik korxonalari negizida tashkil etiladigan amaliy mashg'ulotlar; maktab kooperativlari, kichik va qo'shma korxonalarda ishlash; mehnat amaliyotida qatnashish; turli xil mulkchilik shakllaridagi ishlab chiqarish korxonalariga sayohatlar tashkil etish; mehnat va hosil bayramlari, anjumanlari, ko'rgazmalari va shu kabilarni tashkil etish.

O'quvchilar mehnat faoliyatining bu ko'rinishlarini tashkil etishda o'quvchilarning yoshi, shaxsiy, ruhiy, fiziologik xususiyatlari, pedagogik va metodik mezonlar, mehnat qonunchiligi, sanitariya-gigiyena va mehnat xavfsizligi talablari, milliy an'analar va urf-odatlar, iqtisodiy sharoitlar va qonuniyatlar hisobga olinishi lozim.

Texnologiya fani o'qituvchilarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish.

Texnologiya fani o'qituvchilariga qo'yiladigan kasbiy talablar ularning kasbiy tayyorgarligi ko'nikma va malakalari darajasi, ish faoliyati sharoitlari hamda mazmuni kabi o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Umumta'lim maktablari va o'quv muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi quyidagi ta'lim muassasalarida amalga oshiriladi.

Texnologiya fanini o'qitishni tashkil qilish, takomillashtirish va rivojlantirishning ilmiy-metodik va moddiy-texnik ta'minoti.

Umumta'lim maktablarida texnologiya fanini o'qitishni tashkil qilishda zamonaviy talablardan kelib chiqib, ta'lim standartini ishlab chiqish, o'quv reja va dasturlarini, zarur darsliklarni yaratish, tarqatma va ko'rgazmali materiallar tuzish, texnologiya ilmiy-uslubiy asosini yaratish jarayoni, avvalo, yagona tizimga va tartibga solinishi, boshqarilishi hamda eng muhimi, o'quv-tarbiya tizimini mazmunan va shakllan takomillashtirilishi shu sohada keng ilmiy-tadqiqot ishlari olib borish ishlarini jadallashtirishi ilmiy-metodik ta'minotning asosini tashkil etadi. Ilmiy-metodik ta'minot maktab uslubiy kengashlari, tuman, viloyat xalq ta'limi bo'limlari, tegishli vazirliklardagi ilmiy-uslubiy kengashlar faoliyatlari, ilmiy-tadqiqot institutlaridagi, oliy o'quv yurtlari kafedralarida olib borilayotgan mazkur yo'nalishlardagi ilmiy izlanishlar, tadqiqot-tajriba ishlari bilan uyg'unlashtirilmog'i va muvofiklashtirilmog'i lozim.

Texnologiya fanini amalga oshirishning o'ziga xos asosiy shartlaridan biri – uning barcha bo'g'inlaridagi o'quv jarayonini moddiy-texnikaviy, uslubiy-didaktik jihatdan hozirgi zamon talablari asosida majmuaviy ta'minlanishidir.

Texnologiya fanining moddiy-texnik ta'minoti; dastgohlar, maxsus binolar, yo'riqnomalar, huquqiy va ma'muriy hujjatlar majmualari, texn

Davron Abduazizovich, [19.06.21 12:34]

ologik va xavfsizlik xaritalari, turli materiallar, asbob-uskunalar, moslamalar, energiya manbalari, ehtiyot qismlar va boshqalarni o'z ichiga oladi. Bu ta'minotni amalga oshirishda davlat tashkilotlari, xususiy, kichik, qo'shma korxonalar va mehnat jamoalari, ota-onalar hamda keng jamoatchilik yordami jalb qilinsa, Texnologiya fanini o'qitishning samaradorligi ortadi.

Texnologiya ta'limi va kasb-hunarga yo'naltirish ishlarining uzviyligi. Texnologiya fani va kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini uzluksiz tizimi oiladagi va maktabgacha ta'lim muassasalaridagi, umumta'lim maktablari, kasb-hunar ta'limi, o'rta maxsus, oliy va mustaqil ta'limni; ilmiy va ilmiy-pedagogik xodimlar tayyorlash, mutaxassislarning kasbiy malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash kabi bosqichlarini o'ziga qamrab oladi

Mehnat talimiga o'rgatishning ahamiyati mehnat malakalarini egallash imkoniyatini berish bilan cheklanmaydi, balki bu malakalar hamma uchun kerakligini ehtirol qilish kerak. Ko'pgina ilmiy kengashlar, agarda ularda qatnashgan kishilar turmush ishlarini bajarishni: ovqat pishirish, kiyim yamash, ozodalikni saqlash va shu kabilarni bilmaganlarida shunchalik muvaffaqiyatga erishmagan

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. R.A.Mavlonova, O.T.To'raeva, K.M.Xoliqberdiev "Pedagogika" T., "O'qituvchi" 1998 yil
2. X.Sanaqulov, M.Haydarov "Boshlang'ich sinflarda qog'ozdan amaliy ishlar" 1996 yil
3. R.A.Mavlonova, Goroxova, Ogluzdina O, "Mehnat tahlim metodikasi" T., "O'qituvchi" 1986 yil
4. SHumulevich N.M. "Qog'ozdan texnik modellar yasash" T., "O'qituvchi" 1989 y.
5. Vorobg'yov A.SH. "Konstruktorlik va modellashtirish" T., "O'qituvchi" 1989 yil

BOSHLANG'ICH SINIF ÒQUVCHILARIGA DARS DAVOMIDA DIDAKTIK ÒYINLARDANFAYDALANISHNING AHAMIYATI VA XUSUSIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6535958>

Choriyeva Salomat Òralovna

*Surxandaryo viloyati Sherobod tumanidagi
19-sonli maktab Boshlang'ich sinf òqituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda didaktik o'yinlar tashkillashtirish zaruriyati, bu orqali bolalar tafakkur faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlari, usullari, o'ziga xos tomonlari borasida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Boshlang'ich sinf, didaktik o'yin, tafakkur, metod, mashg'ulot.*

Bola hayotida bog'chadan so'ng maktabning dastlabki davrlari muhim o'rin tutadi. Shu bois boshlang'ich ta'lim davri ta'lim jarayonidagi eng mas'uliyatli davrdir. Bu paytda bolaning savodi chiqishi bilan birga, uning dunyoqarashi shakllanadi, tafakkur qilish malakasi rivojlanadi.

Bolaning o'quv faoliyatini rivojlantirishda turli o'yinlardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Bolalar o'yin orqali o'z bilimlarini mukammallashtiradilar va uni chuqur o'zlashtiradilar. Shu jihatdan qaraganda, ta'lim jarayonida qo'llanadigan didaktik o'yinlarning ro'li beqiyosdir. Didaktik o'yinlar ta'lim jarayoni samaradorligini oshiradi, ta'lim jarayonida o'quvchilar faolligini, o'qish motivlarini rivojlantiradi. O'qish motivlari ta'lim jarayonini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishda ham muhim o'rin tutadi.

Didaktik oyinlar boshlang'ich sinflarda ta'limning samarali bo'lishiga o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini muvaffaqiyatli boshqarishga ham katta yordam beradi, ya'ni didaktik o'yinlar vositasida nazariy bilimlar oson egallanadi, o'quvchilarning bilim olishga qiziqishlari ortadi.

Didaktik o'yinlar nafaqat boshlang'ich sinflarda, balki ta'limning keyingi bosqichlarida ham o'quvchilarning bilimga bo'lgan ishtiyoqlari rivojiga katta turtki bo'lishi mumkin. Ayniqsa qiyin o'zlashtiruvchi o'quvchilarning bilish imkoniyatlarini oshirishga bunday oyinlar samarali ta'sir ko'rsatadi.

«Hammamizga juda yaxshi malumki, boshlang'ich sinflardagi barcha fanlar bola qalbining oppoq daftari» ga yani bosh miya yarim sharlar po'stlog'iga o'chmas iz bo'lib yozilib qoladi» (O'tkir Hoshimov.).

Mustaqil O'zbekistonning kelajagi ko'p jihatdan barkamol, intellektual salohiyatli avlod va unga talim –tarbiya berish sifatiga bog'liq. O'zbekiston Respublikasida yosh avlodning bilish faoliyatini shakllantirish va uzluksiz rivojlantirib borishning maqsad-vazifalari, mazmuni va metodlarini o'rganib borish, ilmiy pedagogik asoslarga tayangan holda olib borilishi, muammoning yeshilishi, o'quvchilarning ijodiy fikrlashi, ularda bilimni egallash faolligi, mustaqil bilish faoliyatini shakllantirish masalalariga bog'liq. Bunda kichik yoshdagi maktab o'quvchilari bilan ularning bilish faoliyatini rivojlantirib borish, amaliy ko'nikma hosil etish vazifalari bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lib hisoblanadi. Boshlang'ish sinflarda o'quvchilarning bilish faoliyatini shakllantirib, rivojlantirib borishda o'qituvchilarimiz ta'limning innovatsion texnologiyalaridan foydalanib, o'z darslarini qiziqarli etib tashkillashtirib o'tishlari zarur. Yosh avlodning shakllanish jarayonini ularning aqliy rivojlanishi, tarbiyalanganlik darajasi va tafakkur qobiliyatini bilmasdan turib, ta'lim- tarbiya jarayonini samarali tashkil etish mushkul.

«Abdulla Avloniy» Agar pedagogika insonni har tomonlama tarbiyalashni hohlar ekan, unda insonni har tomonlama o'rganishi zarur» - deb bejiz aytmagan.

O'yinlar ta'limning ko'rgazmaliligini, o'qituvchining nutqini va bolalar harakatini o'z ichiga oladi, buning natijasida idrokda (ko'rish, eshitish, teri sezgisi belgilarida) birlik tug'iladi. Bu esa o'qituvchining aytganlarini bolalarning o'ylab olishiga va o'sha aytilganlarni ifodalab berishlariga, ya'ni didaktik o'yinlar qoidalarini o'quvchilarning o'zlari bajarishlariga imkon beradi.

O'yinlar bolaning his-tuyg'usiga ta'sir etib, unda o'qishga ijobiy munosabat va qiziqish xislatini tarkib toptiradi. Bolalar o'yinni zo'r mamnuniyat bilan ijro etadi. O'yin boshlanishini esa sabrsizlik bilan kutadilar, ularning ongida beixtiyor ertangi o'quv kunining quvonchli manzarasi gavdalanadi.

Har bir o'yinda ko'pchilik bolalar yoki butun bir sinf o'quvchilari ishtirok qiladi. Masalan, «Doiraviy misollar» o'yinida hamma bolalar masala yechadi, «Zanjircha»da 10, «Do'koncha»da 8—12 bola, «Narvoncha» da esa qariyb hamma o'quvchilar masala yechadilar va hokazo.

Didaktik o'yinlarning tarbiyaviy ahamiyati nimalardan iborat?

Tajriba shuni ko'rsatadiki, didaktik o'yinlar hamjihatlik va intizomlilikni tarbiyalashga yordam beradi, chunki har bir o'yin g'alaba qozonishga intilish bilan bog'liq bo'lib, o'yin shartlari va qoidalariga qat'iy va izchil rioya qilishni talab etadi. «Kim aniqroq va tezroq», «Bo'sh kelma», «Eng yaxshi hisobchi», «Ko'rganni eslab qolish diktanti» singari o'yinlarni o'tkazish paytida o'quvchilar sinf xonasida jimjitlik

bo'lishiga o'quvchilarning o'zlarini tuta bilishlariga, partadan tovush chiqarmay turib, oyoq uchida doskaga chiqa olishlariga, joylariga osoyishtalik bilan qaytib kelib o'tirishlariga, tovushlarni diqqat bilan tinglashlariga, raqamlarga zehn bilan qarashlariga erishadilar.

O'yinga bir-ikki nafar bolaning faol qatnashishi bilan chegaralanib qolmaslik zarur. Unga o'quvchilarning aksariyat qismi, iloji bo'lsa hammasi faol qatnashishi kerak. Chunki o'yin bolalarni jamoatchilik ruhida tarbiyalaydi. O'yinlarni bolalar jamoa bo'lib bajarar ekan, uning barcha a'zolari faol qatnashgandagina ko'zlangan maqsadga erishish mumkin. Bu mashg'ulotda barcha o'quvchi bir maqsad yo'lida harakat qiladi. Hamma g'olib bo'lishga intiladi. Bunday holat har bir o'quvchining ma'suliyatini oshiradi.

Javob berayotgan o'quvchi o'z guruhining ishonchini oqlashga harakat qiladi. Noto'g'ri javob bersa, bolalar oldida o'zini noqulay sezadi, ayrim hollarda o'zini o'zi koyiydi. Keyingi o'yinlarga puxta hozirlik ko'radi. Bunday mashg'ulotlar bolalarni ko'proq o'qishga chorlaydi. G'oliblik nashidasini birgalashib surishga undaydi.

«Qo'shningni top» o'yinida birinchi sinf o'quvchilari «O'nlik» mavzusidagi bir xonali sonlar ketma - ketligida har bir (1 va undan boshqa) sonning har ikkala qo'shnisini topish bo'yicha amaliy ishlarni bajaradilar.

«Do'konda» o'yini ikkinchi sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan bo'lib, ularning «100 lik» ichida hisoblash ko'nikma va malakalarini mustahkamlash ta'limiy va iqtisodiy tarbiyasini amalga oshirishga mo'ljallangan didaktik o'yindir.

«O'xshashlarini nomma-nom ayt», degan o'yinda to'rtinchi sinf o'quvchilari tekis geometrik figuralar ichida o'xshashlarini ajratib, ularning nomlarini aytish orqali geometrik figuralar haqidagi bilimlarning qanchalik to'g'ri va mustahkam ekanligini ko'rsatadilar. Masalan, stol ustidagi uchburchaklar, to'rtburchaklar, doiralar, yarim doira aylanalar (yarim aylana), fazoviy figuralar va boshqa figuralar.

ADABIYOTLAR:

- Boltayev B. Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa tarbiyasi.- "SamDU" nashriyoti .(o'quv qo'llanma) -2019 y. [1, 24-b]
- Yaxshiyeva, Z. Z., Axmadjonova, Y. T., & Axmadjonova, U. T. (2021). Evaluation of the quality of education is studied on the basis of foreign experience. Integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal, 383-385.

- Yakhshieva, Z. (2020). Talabalarning mustaqil ta'lim olishida interfaol metodlarning roli. JSPI Scientific Publications Archive.
- Kulboyev, Z. Kh. (2020). Superconducting fullers and their application in biophysics. Enigma, (23), 155-159.
- www.ziyonet.uz

ILK BOLALIK DAVRIDA PSIXIK TAFAKKURNING RIVOJLANISHINI AHAMIYATI VA XUSUSIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6536000>

Qarshiyev Salohiddin Bahriddinovich

Termiz davlat univertsiteti ijtimoiy fanlar fakulteti

Pedagogika va Psixologiya ta'lim yunalishi

2-bosqich 320- guruh talabasi

Annotatsiya: *Ilk bolalik davri bola hayotidagi eng ahamiyatga ega davrdir. Shaxsning kamol topishi murakkab jarayon ekanligini, unda yosh o'sishi bilan bog'liq holda sodir bo'ladigan o'zgarishlar va yangilanishlarning xilma -xilligi hamda yosh o'sishi bilan bola faqat miqdor jihatdan emas, balki sifat jihatdan ham o'sib boradi. Bolaning biologik jihatdan o'sishi uning psixikasida ham o'sish va o'zgarishlarga sabab bo'ladi.*

Kalit so'zlar: *egosintezim ,fazo ,sitvativ, analiz, sintez abstraksiyalash. Bola tafakkurida egosenterizmning yuzaga kelishi.*

Egosenterizm (lot.Ego - men va markaz) shaxsning o'z qiziqish darajasiga bog'lanib qolishi boshqa odamlar va narsalarga nisbatan o'zini dastlabki bilishiga oid qarashli axborotlarga moslasha bilmaslikdan iborat hisoblanadi.

Ilk bolalik davridagi bolalar so'zlay boshlagan bo'lishiga qaramay, ular hali vaqt va fazo kabi murakkab tushunchalarni to'g'ri idrok qila olmaydilar, chunki ularda hali turmush tajribasi yo'q.

Bunday murakkab tushunchalar kundalik hayot davomida sekin asta hosil qilib boriladi. Bir yoshgacha bo'lgan bolalarning diqqati nihoyatda beqaror va ixtiyorsiz bo'lsa ikki yoshga to'lgan bolalarning diqqatida yangi sifatlar yuzga kela boshlaydi. Ilk bolalik davridagi psixologik yangiliklar :bola tomonidan o'zining atrofida gilardan ajralishi;o'zining harakat sub'ekti sifatida aniqlanadi;o'zini boshqa kishilar bilan taqqoslashi.

Bola o'sib ulg'aygan sari uning diqqati barqaror bo'la boshlaydi. Diqqatning ozmi - ko'pmi barqaror bo'la boshlagani shunda ko'rinadiki, bola uzini qiziqitirgan biror narsa bilan uzoq vaqt davomida shug'ullana oladi. Ikki yoshga to'lib uch yoshga qadam quygach so'zlarni tushunadi. So'z boyligi orta borgach bolaning o'ziga xos bo'lgan situativ tili haqiqiy tilga aylanadi.

Bu yoshdagi bolalarni tafakkurlari o'ziga xos xususiyatlarga hamda aniq harakatlarga ega. Ular ayni chog'ida idrok qilib turgan narsalari haqida juda sodda tafakkur qila oladilar . Bundan tashqari bu yoshdagi bolalarning tafakkur jarayonlarida harakat elementlari ko'p bo'ladi . Shuning uchun ham ularning tafakkuri bazan harakatli tafakkur deb ham yuritiladi. Ilk bolalik davridagi bolalarda hali tafakkurning fikriy operatsiyalarni, ya'ni analiz umumlashtirish kabilar kuramiz.

Bolalar qo'llaridagi o'yinchoqlarini yoki qo'llariga tushgan narsalarning amaliy aylantirib, paypaslab, buzib analiz qiladilar. Lekin sintez qilishga hali qurbi yetmaydi. Bu yoshning oxiriga kelib tafakkurning o'sishida nutqning roli juda oshadi. Bola yangi so'zlarning imkon qadar ko'proq bilib olib, ulardan o'z tafakkurida keng foydalana oladilar. Bu esa fikrlash operatsiyalarning o'sishiga yordam beradi. Bolada so'zlar vositasi bilan analiz va sintez qilish, abstraksiyalash hamda umumlashtirishning dastlabki alomatlari ko'rina boshlaydi.

Tafakkurning o'sishida yana bir muhim bosqich shundan iboratki, ilk bolalik yoshi oxiriga kelib bola ayrim tushunchalarning bilib olishiga va bu tushunchalarning eng muhim belgilarining o'zlashtirishiga muvaffaq bo'ladi. Uch yoshga to'lay deb qolgan bola katta yoshdagi hamma odamlarning ishga barvaqt ketishlarining juda yaxshi biladi. Agar bu yoshdagi bolaga dadang endi barvaqt ishga ketmaydi deyilsa, u hayron bulib qoladi, chunki katta odam bulgan dadasining ishga bormasligi uning tushunchasiga to'g'ri kelmaydi. Uning tushunchasida hamma katta odamlar barvaqt ishga kelishi kerak. Shuning uchun bir o'ylab o'tirmay dadam kattalarku deb javob beradi.

Bolalar tushunchalardan foydalanib, sodda xulosalar chiqarishga o'rgana boshlaydilar. Ular bir necha hukmlardan foydalanib, katta - kichik, baland - pasd, kòp - oz kabi sodda xulosalar chiqara oladilar, bu esa tafakkurning yanada rivojlanishi uchun zamin yaratadi. Ilk bolalik davrida dalalarda murakkab psixik jarayonlardan biri bo'lmish xayol anchagina rivojlana boshlaydi. Lekin bu asosan ixtiyorsiz buladi. Ular hali malum maqsad asosida ixtiyorsiz tarzda xayol yurgiza olmaydilar.

Ilk yoshdagi bola psixikasining rivojlanishi.

Ilk bolalik davri: Go'daklil davridan so'ng, rivojlanishning yangi bosqichi ilk bolalik davri boshlanadi. Ilk bolalik davri bola hayotidagi eng ahamiyatga molik, uning kelajakdagi psixologik rivojlanishini belgilab beruvchi muhim davr hisoblanadi. Ilk bolalik davridagi bolaning idroki ancha rivojlangan bo'lsa ham hali katta odamlar idrokidan keskin farq qiladi. Birinchidan bolalarga turmush tajribasining yo'qligi tufayli ularning idroklarining ham anglashilmagan harakatlarga ega bo'ladi. Ular ko'p narsalarga birinchi marta duch keladilar. Shuning uchun bolalar idrok qiladigan ko'p

narsalar ularga yangilash yani dastlabki tassurot kuchiga ega bo'ladi. Ikinchidan esa bolalarning idroki ko'pincha ixtiyorsiz harakatlarga ega bo'ladi, yani ularning idrokida muayyan bir maqsadni ko'zlash hali sezilmaydi . Shuning uchun ularning idroki bir narsadan boshqa bir narsaga beixtiyor ko'cha oladi. Lekin bu yoshdagi bolalarda hissiyot kuchli bo'lgani uchun o'zlarini qiziqtiradigan, hayron qoldiradigan hissiy kechinmalar uyg'otadigan narsalarni idrok qiladilar .

Ilk bolalik davrida nutqning o'sishi.

Go'daklik davridagi bolalarga nisbatan, ilk bolalik davridagi bolalar atrof muhitdagi narsa va hodisalarga nisbatan ko'proq qiziqish bilan qaraydilar. Agar go'dak bola qo'lga ushlagan narsaning oddiy harakat bilan kuzatsa, 2 - 3 yoshdagi bola shu predmet qismlarini diqqat bilan o'rganadigan so'ngini o'z amaliy faoliyatida ishlata boshlaydi.

Nutq - bu yoshlarda nafaqat muloqot, balki bola tafakkurini rivojlanishi va o'zini o'zi, shuningdek, bilish jarayonlarini boshqarish vositasi bo'lib ham xizmat qiladi. Ilk bolalik davridan boshlab bola uning o'rab turgan predmetlarning xususiyatlarini va ular orasidagi oddiy bog'liqliklarni anglashga harakat qiladi. Bu davr aqliy rivojlanishning asosini, idrok va tafakkur xarakterlarining yangi ko'rinishlarining tashkil etadi. 1 yoshli bola predmetlarining izchil tizimli ravishda ko'rib chiqa olmaydi. Xotira bolaning taraqqiyoti uchun katta ahamiyatga egadir. Idrok oshsa, xotira takomillashtiradi. Ilk yoshdagi bolalarda ixtiyorsiz diqqat ustunligicha qolaveradi. Masalan: bola juda berilib ertag eshtayotgan bo'lsa ham, xonaga birov kirib qolsa uning diqqati ixtiyorsiz va shu ertakdan bola chalg'iydi. Diqqatning ko'p chalg'ishi bu yoshdagi bolalar diqqatning xarakterli bo'ladigan yangi o'zgaruvchilarga muhtoj bo'lib turadi.

Bola tevarak - atrofidagi olamni kattalarning tushuntirishi bilan bir vaqtda kuzatsa, atrofidagi olamni yaxshiroq tushuna boshlaydi, narsa va hodisalarning solishtiradi, ularning ayrimlari o'rtasidagi o'zaro bog'lanishlarni va buning sabablarini aniqlaydi.

Xulosa qilib aytadigan bulsak, bolada sodir bo'ladigan psixik o'sish bilan bir qatorda tafakkur ham rivojlana boradi. Bolada psixik o'sish va o'zgarish ular hayotida o'z o'rnini va mavqeyiga ega bo'lishi biroz murakkabroq kechadi. Buning sababi bir tomondan bolada hali yetarlicha tajribaning yetishmasligi bo'lsa ikkinchi tomondan kattalarning boladagi ehtiyoj va intilishlar ortida turgan rivojlanish xususiyatlarini to'liq anglab yetmasligidadir

Yuqoridagi fikrlardan shuni anglash mumkinki tafakkur insonni kamol topishida muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR :

1. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. Nashr. 20.07.2006. -32b
2. www.ziyo.uz kutubxonasi.
3. Sh.M.Mirziyoyevning "2017-2021 - yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida" gi Qarori.T.2016-yil 29-dekabr.
4. Deyl Karnege. "Muvaffaqiyat kaliti " Toshkent Yangi asr avlod 2010 221-b
5. Sabo Ochil "Mustaqillik ma'naviyati va tarbiya asoslari " Toshkent. O'qituvchi 1995-yil 254-b.

IMPORTANCE AND CHARACTERISTICS OF USING NEW METHODS IN ENGLISH FOR STUDENTS OF PRIMARY SCHOOLS

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6536030>

Eronova Umida Mirzakulovna

*Surkhandarya region, Muzrabot district
Primary school English teacher of 8th grade*

Annotation: *Improving the modern goals, content and technologies of teaching English in primary education, a textbook that serves to generalize the traditional and foreign experience gained in the practice of teaching English to primary school students Due to the lack of applications, insufficient efficiency is achieved in the training of teachers for this field. This article describes the importance and features of the use of new methods in English for primary school students.*

Keywords: *Method, innovation, method, didactic games, interactive method, education.*

Today, about 60 percent of the world's population is two or more Everyone knows that they can speak different languages. Globalization processes in the world acceleration, transition to free market relations, and high productivity encouraging the introduction of technology into 'linguistic capital', i.e. foreign the need for professionals who are fluent in languages (especially English) intensifies. After the independence of our country, the interest of young people in learning foreign languages has increased, and the state creates many opportunities for language learning. As the first President Islam Karimov said: "At present, great importance is attached to the teaching of foreign languages in our country. This, of course, is not in vain. Today, there is no need to underestimate the importance of perfect knowledge of foreign languages for our country, which seeks to take its rightful place in the world community, for our people, who are building their great future in cooperation with our foreign partners. " One of the decisions that led to positive changes is the Resolution of the First President of the Republic of Uzbekistan dated December 10, 2012 No PP-1875 "On measures to further improve the system of learning foreign languages." Under the leadership of the Coordinating Council for the Further Development of Foreign Language Learning, a large-scale work has begun in all areas of education. For example, from the 2013-

2014 academic year, general education in the first grades of their schools, continuous teaching of foreign languages in the form of play-type lessons and oral speech lessons was established. Textbooks and teaching aids for these classes have also been created. It is noteworthy that the activities in the complexes designed for first-graders are proportional to the age of the little ones. The children began their first acquaintance with a foreign language by learning the culture of greeting, colors, and everyday words in the form of dialogue. According to the decision, to teach foreign languages, mainly English from primary school, to further increase their interest in teaching foreign languages, English lessons in all secondary schools from 1st grade in the form of various fun games teaching and at the same time developing students' oral speech, and from the 2nd grade onwards, the transition to modern, innovative methods of teaching the alphabet, reading and grammar began in stages. Recently, the number of people of all ages learning English is increasing dramatically. This is because it is becoming increasingly difficult to live without knowing English in the process of life. But language learning also depends on age. In fact, scientists have proven that children learn language faster and easier than adults. The main reasons for this are the natural tendency of children to learn a language, the fact that they have a strong ability to imitate, children spend more time than adults and memorize the information they learn quickly.

Undoubtedly, equipping foreign language classrooms in our country's educational institutions with modern information and communication technologies and advanced teaching aids, broadcasting programs on television and radio to teach children and adolescents in foreign languages, the history of other countries and Regular screenings of popular science and popular foreign feature films and cartoons with Uzbek subtitles on culture, world science and technology have allowed our youth to get acquainted with the past, culture and science of the peoples of the world. In teaching foreign languages to students in primary school, especially in the first grade, it is necessary to take into account the age, physiological, psychological characteristics of the student. As noted in the resolution, the implementation of foreign language teaching in the form of play-style lessons and oral speech lessons in the first grades is indeed appropriate for younger students. The use of game technology in education is one of the most effective tools. During the game, their thinking, worldview, thinking expands. Scholars have argued that a play-based approach to education facilitates the learning process. Not only does it make it easier, but it also increases the child's interest in science and encourages the child to gain in-depth knowledge. Play-style

lessons help children develop oral speech. First graders love a variety of pictures or videos. Through different colored pictures, games should be used regularly to enhance their speech. During the game, children should be encouraged to remember words and pronounce them correctly. . As children's vocabulary increases, other types of games, as well as the organization of various competitions, are also important. Children can first complete exercises on topics such as "Vegetable Names" and "Pets" through games. Then, when they are displayed in accordance with the colorful images on the computer, students' speech develops and their range of attitudes to the environment expands. During the presentation of a new topic, words and pictures will appear on the screen. Students will be able to listen to words and pronounce them. The principle of individualization of education should be taken into account when presenting the topic on a computer. Some students have difficulty perceiving a graphic word and some a sound image. The computer helps students to identify and overcome difficulties in learning English by overcoming this or that difficulty through exercises. It is also possible to organize other educational games aimed at mastering grammar from the second grade. For example, interesting games such as "Who is literate?", "Who is smart?", "Who am I?", "Chain", "Role play", "Find the word". "Who is smart? "The game gives good results in increasing spelling literacy. In this case, 5-6 words are written on cardboard, and the words are written correctly and incorrectly. Students are asked to find the misspelled word and spell it correctly. The winner of the game is determined by which student spells the misspelled words correctly and first. We know that in the current educational process, the student must be the subject. Focusing on more interactive methods will increase learning effectiveness. One of the most important requirements for English lessons is to teach independent thinking. Today, English language teachers in the United States, based on the experience of English educators, use the following innovative methods:

"Merry riddles" Teach students puzzles. It is important in teaching English that they learn words that are unfamiliar to them and find the answer to the riddle. Quick answers help to increase the effectiveness of the lesson. (Warm-up exercises) Use a variety of games in the classroom to engage students in the lesson. Pantomime can be used in a lesson where very difficult topics need to be explained, or when students are tired of writing exercises. The A chain story method helps students to improve their speaking and memory. Acting characters This method can be used in all types of lessons. helps to develop zaki speech, for which it is necessary to use pictures related to the topic. Quiz cards are distributed according to the number of students, allowing all students to attend class at the same time, which saves time.

In the "Find the place of the word" game, the words are swapped and the sentence is formed by putting the words in the right place. The "Collection" game is held to reinforce students' knowledge of a specific topic. The game is organized in the form of a row competition or work in small groups. For example, groups are given a task to find the words that represent the sign. The team that finds the most points in the allotted time wins. Cartoons. Although children do not understand the words in the cartoon while learning a foreign language, they try to understand the words they use through the actions of the characters in the cartoon. This is an interesting and effective way for children to learn a language. Children are taught everything from English songs to poems, stories and videos.

It should also be noted that children aged 6-7 years do not understand the meaning of information, but memorize it mechanically. That is why it is important not to start teaching grammar to elementary school students who are learning English. Otherwise, the first step in learning a foreign language can be tiring for the child and weaken his or her interest in learning the language. Because it is difficult to teach a foreign language to primary school students, it is also one of the responsible tasks. Therefore, the following innovative methods can be used to teach English to primary school students in a meaningful and interesting way:

- Visual recall. It is known that young children have heard remembers the objects he sees more than his data. Therefore, the lesson is taught through a variety of visual aids, posters, visual and commonly used objects, teaching new words by writing on objects and composing sentences with the participation of new words learned . For example, writing a flower, a bird, a watch, a car, the sun, and so on. Because such items, which are often used in daily life, are constantly in sight and in constant use, the child learns these words involuntarily.

- TO includes most of the games that help you master competitive grammar and vocabulary. In doing so, the children perform a variety of tasks given by the teacher. As a result, there is competition among students and their interest in language learning increases. Indeed, as Chinese thinkers have said, "All human interests are created through competition."

- Sing and compose words that are difficult to understand or remember through music. In addition to memorizing new words, the child's oral speech also develops. For example, it can be shown that children's learning of the English alphabet by singing is more effective than just memorizing.

- Learning through fun games; The role of teaching through a variety of games in teaching English is invaluable. Playing a variety of games throughout the lesson will further increase the enthusiasm for learning science in the classroom,

encouraging even inactive students to participate better in the lessons. The following games are an example of our word.

- Mixed technique where we can voluntarily combine different techniques. For example, children can play games, sing songs, draw pictures, and demonstrate new words through a variety of actions. The advantage of the technique is in the variety. In doing so, the reader is not limited to just one thing.

- “Merry Riddles” (Merry Riddles) Teaching riddles to students is important in teaching English so that they learn words they are unfamiliar with and find the answer to a riddle.

- "Pantomime" (pantomime). In doing so, the teacher says a word to the students and the student points to it. The rest of the students will have to find the word and say the English name.

- Learning through the senses (tasting vegetables, fruits, food, touching various objects, smelling flowers). Before exploring this new method, one should cite the views of a practicing psychologist: it should even try to involve the sense of smell and taste in the process of remembering”.

- Teaching through cartoons. It is known that children are interested in watching different cartoons. In the process of watching cartoons in English, he tries to understand the words they use through the actions of the cartoon characters, even though he does not understand the words in the cartoon. This is a fun and effective way for children to learn the language.

The difference between English and other disciplines in the education system is that it is both an educational goal and an educational tool. While the acquisition of speaking skills (listening, speaking, reading, writing) in English is an educational goal, the language being studied also acquires the status of a means of obtaining and conveying new and useful information. The importance of using modern, new methods, especially in this subject, is that it helps students to easily master the language and keep it in their memory.

In conclusion, it is important to note that the use of new methods in the English language is very important. In teaching English, taking into account the age and psychological characteristics of students, their interest in learning a foreign language, the development of modern didactic developments based on pedagogical technologies that help to fully meet the needs and develop a robust mechanism for their implementation. provides a practical solution.

REFERENCES:

1. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated December 10, 2012 No PP-1875 "On measures to further improve the system of learning foreign languages."
2. Iriskulov AT and others Kids 'English pupil's book 2nd grade –Tashkent —Uzbekistan; 2014
3. Turdaliyeva. G "Modern approaches and innovations in teaching English in primary school"
4. Tajibayev G.S "Teaching English in primary school" - Namangan, 2019
5. Hoshimov O. Yakubov I. Methods of teaching English. T., - 2003

PRINCIPLES OF ISLAMIC BANKING, DIFFERENCES AND EMERGENCE FROM CONVENTIONAL BANKS

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6536101>

Alijonova Zarnigor Alijon qizi

The student of Tashkent institute of finance

Islamic banking is not a new concept in the world of financiers. However, the question naturally arises among newcomers: "Is it possible to combine religion with banking?" In fact, very successful results can be achieved through the Islamic banking principle. Islamic banks operate under Sharia law. Islamic banks operate on the basis of Sharia principles: they provide interest-free money only for specific projects.

Keywords: *Islamic economy, Islamic banking, commercial bank, interest (ribo), zakat (property tax), customer, contract, murabaha*

INTRODUCTION The main difference between Islamic banking and traditional banking is that it prohibits interest on deposits. The Islamic Bank prohibits pre-determined interest depending on the term and size of the loan. According to Muslim law, one must live and work on the basis of honesty and integrity.

Muslims can benefit, but cannot use interest for it. In this case, no product or service is produced and there is no prosperity in society.

Some Muslims, even if they live in European countries, abide by Sharia law and refuse to receive deposit interest. To do this, they fill out an application at a credit institution.

The bank does not charge interest. He becomes an investor, not a creditor. Accordingly, he shares the risks with the entrepreneur.

A Sharia-based bank receives funds only to invest in real business. All banking services are structured in such a way that income is derived only from real business.

The Islamic Bank prohibits gambling and securities transactions. This is because working with them is very risky, as the client may lose investment. They also do not approve loans for tobacco products, alcohol, arms sales, pornography distribution, and other dubious activities.

The most important thing in Islamic banking is to follow the principles of the contract. This must be done by all parties to the contract. If one of the parties also

doubts the percentage, the deal will not be executed. Islamic bankers avoid financial problems.

ANALYSIS OF THE LITERATURE ON THE SUBJECT

Banks in Arab countries are a new phenomenon compared to the American and European currency systems. The first financial institution was established in 1963 in Egypt . The founder was Mitt Ghamr, who raised funds from individuals and invested them. Mit Ghamr Bank operated until 1967.

In 1971, the Nasser Social Bank was opened in Cairo. The financial institution provided interest-free loans for production, and shared the profits if the project was successful. The company also helped those in need and provided student loans. The president allocated the first capital to the bank.

After Nasser Social Bank, the Islamic Bank of Dubai was established in 1975 . It was created by the rulers of Dubai and Kuwait. The capital of the Islamic Bank of Dubai is 50 million dirhams.

They are the main consumers of Sharia banks in Asia and Africa. Branches of credit companies have been opened in European countries and the United States.

Businessmen from Iran, Pakistan and Sudan work according to Islamic norms. There are two types of financial institutions in Malaysia, the United Arab Emirates, Brunei, and Saudi Arabia.

There are very few Islamic banks in Russia. In the 1990s, Badr-Forte Bank operated under a sharia banking system. It was founded by Adalet Jabiyeve, Doctor of Technical Sciences.

ANALYSIS AND RESULTS Popular expressions of banks of Islamic countries An interest-free loan that a small business receives from a bank is called a loan. In Arab countries, such as Iran, financial institutions are required to divert some of their money to non-performing loans. It is forbidden to demand interest. The borrower has the right to make a voluntary payment to thank the financial institution.

Murabaha is one of the popular services. It's like a bank loan or a lease. A financial institution allocates money for a specific sale. The goods will remain with the credit institution until the debtor repays the loan in full.

Takaful is an insurance based on Islamic principles.

Islamic banks also use the term "musharaka" extensively. This involves co-financing an idea or business by several investors. Individuals and businesses are allowed to participate.

The benefits of the competition are distributed as follows:

the partner receives a share for their work, participation in the project and management skills;

The rest of the profits are shared between the investor and the partner financial institution. The amount depends on the level of contribution to the project and the costs of the participants.

The company distributes the losses according to the amount contributed by the parties to the transaction.

The term "mudoraba" is used to place deposits . The owner of the money gives his money to the bank, and the other bets it on business development. The principles of profit distribution are predetermined. The consumer knows how much money to invest. In the traditional financial system, this scheme is called venture financing.

Islamic finance in Uzbekistan

In 2021, the Central Bank planned to draft a law on non-bank credit institutions, which includes the concept of Islamic finance. This was announced by the Deputy Chairman of the Central Bank Behzod Hamrayev at a press conference at the AOCA on January 11, 2021 .

Shavkat Mirziyoyev made this proposal in his address to the parliament on December 29, 2020. The President instructed the Central Bank to consider a draft law on non-bank credit institutions by February 1, 2021 to strengthen the competition in the financial market, as well as to create a legal framework for the introduction of Islamic financial mechanisms.

Islamic finance in Uzbekistan is presented in the form of the Islamic Bank's private sector development projects, which have long been successfully cooperating with the Silk Road Bank . Financing is provided in the form of providing lines of financing to banks to provide guarantees in accordance with the principles of Murobaha.

CONCLUSIONThe Islamic Banking System has successfully overcome the global financial crisis, proven its resilience to systemic risks, its resilience and resilience in a secular legal environment, and has made a significant contribution to overall economic growth. At the same time, it provides opportunities for those who apply to Islamic finance based on their religious beliefs, as well as for those who intend to meet their financial needs more fully through this system. , its development and its place in the world. The urgency of implementing this system in the practice of Uzbekistan and recommendations for its application are given.

In contrast to the norm-interest rate in the Islamic economy, a more efficient and rational mechanism of resource allocation is a system that counteracts many

negative trends of the modern economy (monopolization, the sharp gap between rich and poor, financial crises, etc.). It also deserves serious study.

LIST OF USED LITERATURE:

1. Ahmad, M. Abu-Alkheil (2012) "Ethical Banking and Finance: A Theoretical and Empirical Framework for the Cross-Country and Inter-bank Analysis of Efficiency, Productivity, and Financial Performance "Ltd. Germany
2. Chapra M.U What is Islamic Economics? -Jeddah 2001, p-33
3. EA Baidaulet, H. Khasanov "Fundamentals of Islamic Finance" Uzbekistan 2019, Page 401
4. www.lenta.uz
5. www.cbu.uz
6. www.aims.com
7. www.islom.uz
8. <https://www.worldometers.info>

YO'LBOP BETON QORISHMALARI TARKIBINI TANLASHDAGI MAVJUD USULLAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6536140>

Xoshimov Iftixorjon Burxonjon o'g'li

Toshkent davlat transport universiteti, assistenti

Raxmatov Suxrob Soli o'g'li

Toshkent davlat transport universiteti, 1-bosqich magistranti

Sattorov Nodirjon Odil o'g'li

Toshkent davlat transport universiteti, 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: So'nggi yillarda yo'l qurilishida qo'llaniladigan organik bog'lovchi moddalar taqchilligi keskin oshib, sifati yomonlashdi. Shu bilan birga, harakatning intensivligi tufayli yo'l qoplamasidagi yuklamalar ortdi. Shu sababli avtomobil yo'llari qurilishida sementobeton qoplamalardan foydalanish samarali yechimlardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada yo'lbop beton qoplamalarini avfzalliklari hamda qorishma tarkibni tanlashda qo'llaniladigan ayrim usullar keltirib o'tilgan. Qolaversa, suv-sement nisbatining ba'zi xususiyatlari aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: sementning minimal sarfi, optimal tarkib, tarkibini loyihalash, suv-sement nisbati, mustahkamlik, zichlanish koeffitsienti, aralashmaning harakatchanligi

Bugungi kunda Rossiyada sementobeton qoplamali yo'llar 1300 km, federal magistrallarning umumiy uzunligi 50,700 km. Taqqoslash uchun, AQShda bunday yo'llarning ulushi 65,3% ni tashkil qiladi - 354,328 km uzunlikdagi avtomobil yo'llarining 231,243 km, Xitoyda u umumiy avtomobil yo'llari uzunligining 63% yoki 142,600 km dan 89,838 km ga etadi. Soha mutaxassislari asfaltbeton yo'llar bilan bir qatorda sementbeton yo'llar qurish amaliyotini joriy etishni faol taklif qilmoqdalar va buning uchun bir qator salmoqli asoslar mavjud[1].

O'zbekistonda esa bu ko'rsatkich, qurish va rekonstruksiya qilish davlat dasturi asosida 2021-yilga kelib umumiy uzunligi 1131 km sementbeton qoplamali yo'llari jahon standartlariga mos ravishda qurilmoqda. Demak, umumiy avtomobil yo'llarimizdan, sementbeton qoplamali avtomobil yo'llari 2,5% ni tashkil qiladi. Bu o'z-o'zidan ko'rinib turibdiki, sementbeton qoplamali avtomobil yo'llarini ekspluatatsiya qilish ishlarining ahamiyati yana ham oshadi[2].

So'nggi yillarda yo'l qurilishida qo'llaniladigan organik bog'lovchi moddalar taqchilligi keskin oshib, sifati yomonlashdi. Shu bilan birga, harakatning yuqori intensivligi tufayli yo'l qoplamasidagi yuklamalar ortdi. Natijada, qoplamalarning xizmat qilish muddati standart me'yorlardan kamroq bo'ladi, ularning transport-ekspluatatsion sifatlari yomonlashadi va bu yuqori transport xarajatlariga olib keladi.

Yo'l qurilishida foydalanish uchun eng istiqbolli qoplamalar sementbetondir. Ular bir qator qimmatli fazilatlarga ega, ya'ni yuqori mustahkamlik, chidamlilik, tashqi salbiy omillarga qarshilik ko'rsatish qobiliyati. Ma'lum bo'lishicha, avtomobil g'ildiraklarining sementbeton qoplama sirti bilan tishlashish koeffitsienti oddiy asfaltbetonga qaraganda yuqori[3].

Beton tarkibini optimallashtirishning asosiy vazifasi uning tarkibiy qismlari o'rtasida qorishma va betonning belgilangan xususiyatlarini sementning minimal sarfi bilan ta'minlaydigan shunday nisbatni (umumiy formulada 1 m³ beton uchun) topishdir.

Y.V Storkning so'zlariga ko'ra, 1963-yilga kelib dunyoda beton tarkibini tanlashning 105 ta usuli va usullari mavjud edi. Ular mualliflarning turli qarashlariga asoslanadi va deyarli har qanday tavsiyalar beton qorishmasining zarur xususiyati qulay joylashuvchanligi va mustahkamligi aniq aralashmasini olishga olib keladi. Biroq, fizik va matematik asoslash, eng muhimi, optimallashtirish ishining murakkabligi va natijada olingan kompozitsiyalarning iqtisodiy samaradorligi sezilarli darajada farqlanadi. Deyarli barcha usullarda 1 m³ beton uchun materiallar sarfini hisoblashda quyidagi tenglama asosiy tenglama hisoblanadi: bu erda:

S, S_s, M, Y - suv, sement, mayda va yirik to'ldiruvchilar massasi, kg;

P_s, P_m, P_y sement, mayda va yirik to'ldirgichlarning haqiqiy zichligi, kg/l;

V_v - yotqiziladigan aralashmadagi havoning qoldiq hajmi, l (odatda 20 l olinadi, bu 0,98 zichlanish koeffitsientiga to'g'ri keladi).

Tenglamada

S_s, S, M, Y) mavjud va berilgan yoki qandaydir
$$S + \frac{S_s}{P_s} + \frac{M}{P_m} + \frac{Y}{P_y} + V_v = 1000$$
 beshta noma'lum (V_v, agar ulardan to'rttasi tarzda topilgan bo'lsa, betonning tarkibini hisoblash mumkin. Ushbu muammoni hal qilishda allaqachon aniqlangan, beton qorishmalar va betonlarga xos bo'lgan qonunlar va qoidalar sezilarli darajada osonlashdi [4].

Beton tarkibini loyihalashning deyarli har qanday usulining mohiyati quyidagi asosiy vazifalarni izchil bajarishdir:

- talablarning butun doirasini ta'minlaydigan suv-sement nisbatini hisoblash (mustahkamli, agar kerak bo'lsa, sovuqqa chidamlilik, suvga shimuvchanlik va boshqa xususiyatlar).

– beton qorishmaning zarur ishchi qobiliyatini ta'minlovchi suv sarfini aniqlash. Ba'zi usullar, masalan, I.N Axverdova va N.P Bleshchikalarning fikricha, bir qator ta'sir qiluvchi omillar vazifasi sifatida beton aralashmaning harakatchanligini (yoki qattiqligini) to'g'ridan-to'g'ri hisoblashni o'z ichiga oladi. Masalan, sement balkasining mustahkamligi va hajmi, ignasimon va yapaloqsimon agregatlar va boshqalar.

Bir qator sabablarga ko'ra, bunday formulalar hali olinmagan. Shu sababli, mavjud usullarning aksariyati beton aralashmaning suvga bo'lgan talabining doimiyligi qonuniga asoslanadi, bu amalda sementning ba'zi xarajatlarida (odatda 350 kg gacha bo'lgan) suv sarfi o'zgarmasligini tasdiqlaydi.

Buning sababi shundaki, sement sarfining ortishi bilan suv-sement nisbati pasayadi (doimiy suv oqimi bilan), bu esa beton aralashmaning harakatchanligini pasayishiga olib keladi. Shu bilan birga, sement sarfining ortishi sement xamiri hajmining oshishiga va natijada beton aralashmaning harakatchanligini oshirishga olib keladi. 350 kg gacha bo'lgan sement sarfida bu ikki omil bir-birini qoplaydi, lekin yuqori sarfda omillardan biri ustunlik qila boshlaydi, bu har 10 kg uchun taxminan 1 litrga teng qo'shimcha suv miqdorini kiritish orqali qoplanishi kerak.

Beton tarkibini loyihalashda mahalliy materiallardan foydalanish natijasida, zamonaviy texnologiyalarni qo'llagan holda, betonning mustahkamligi oshirish, beton aralashmaning zarur harakatchanligi va betonning samaradorligi (sementning minimal sarfi) ga olib kelinadi. Beton qorishmasini tarkibini tanlashda sementning sarfini to'g'ri baholash va suv sement nisbatini bir necha kriteriyalarini hisobga olish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://www.mk.ru/economics/2022/02/15/praktichnost-i-bezopasnost-nazvany-preimushhestva-betonnykh-orog.html?fbclid=IwAR3sF6L9985Ce-jjioGrNCPMiN3FZOa7i1fVT5PMw6RgeB0SDjBtpbvysuWQ>

2. Aripov X.X. Xushvaxtov J.N. Mamayusupov Sh. "O'zbekistonda sementbeton qoplamali yo'llarni qurish va takomillashtirish" "Avtomobil yo'llarini loyihalash, qurish va ekspluatatsiya qilishning dolzarb muammolari va innovatsion texnologiyalari" mavzusidagi ilmiy-texnik konferensiyaning maqolalar to'plami Toshkent-2022 yil

3. Y.Y Bushneva "Цементные растворы и бетоны с добавками модифицированных битумных эмульсий" dissertatsiya 2005-yil

4. O.L Dvorkin, L.I Dvorkin, M.V Goryachix, Shmigalskiy V.N:
“Проектирование и анализ эффективности составов бетона” monografiya
“Ровно” – 2008 yil

5. N.V Suxodoeva, V.V Babiskiy: “Методика проектирования состава
бетона” Вестник Белорусско-Российского университета-2009 № 2 (23)

KASHTACHILIK TARIXI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6536187>

Mo'minova Iroda Xoliyor qizi

Mardonova Madina Hikmat qizi

Do'sanova Diyora Abdig'ulom qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining

1- bosqich talabalari

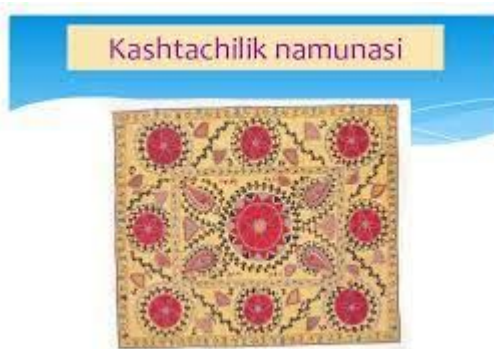
Annotatsiya: *O'zbek milliy kashtado'zlik xalq hunarmandchilik san'atining eng qadimiy turlaridan bo'lib, u xalqning o'z turmushini go'zal qilish istagi natijasida yuzaga kelgan. Kashta kiyimlar va buyumlarni bezashda hamda ro'zg'or bezak buyumlari tayyorlashda qadimdan qo'llaniladi.*

Kalit so'zlar: *kirpich, so'zana, zardevor, gulko'rpa, choyshab*

Qadimdayoq kashtachilik hunari san'at darajasiga ko'tarilgan bo'lib, buni badiiy kashtachilik deb ham yuritish odat tusiga kirgan. Kashtachiligimiz san'ati nafaqat mamlakatimizda, balki chet ellarda ham shuhrat qozongan. O'zbek chevar ustalari qo'llari bilan tikilgan **kirpich, so'zana, zardevor, gulko'rpa, choyshab** kabilar Fransiya, Italiya, Yaponiya, Germaniya, Belgiya, Amerika, Hindiston kabi xorijiy, shuningdek Respublikamizning Farg'ona vodiysida faqat xonadonlarda emas, balki amaliy san'at muzeylarida ko'p namunalari to'planib, doimiy ekspozitsiyaga aylanib qolgan.

Hozirgacha buyumlar o'ziga xos go'zallik, nafis bezaklarning rang-barangligi bilan kishilarni hayratga solib kelmoqda. Badiiy kashtachilik uzoq tarixga ega, buni arxeologik topilmalar va yozma manbalar isbotlab bermoqda. O'zbek kashtachiligi iqlimi, tabiiy sharoit, muhit bilan bog'liq holda barcha kasb-hunarlar bilan birgalikda rivoj topgan. XIV - XV asrlarga mansub miniatyuralar orqali kashtachilikning juda qadimdan rivojlanganligini ko'rish mumkin. Ispan elchisi Rui Ganzalem de Klavixo Amir Temur saroyida o'zbek milliy kashta bezaklarini ko'rganini kundaligida yozib qoldirgan. Kamoliddin Behzod "Zafarnoma"ga ishlagan.

"Temur taxtda" miniatyurasida chodirga ishlangan kashtani ham aks ettirgan.

O`zbek kashtachiligi qo`shni xalqlar kashtachiligi ta'sirida boyidi va rivojlandi. O`zbek kashtalariga e'tibor bersak, unda hind, xitoy, rus, qozoq, qirg'iz va tojik kashtachiliklarining usullarini uchratamiz.

Kashtachilik san'atida har bir millatning o`ziga xos eng ko`p qo`llaydigan naqshlari bo`ladi.

O`zbek kashtalarida o`simliksimon, geometrik shakl hamda gul naqshlari ko`p qo`llaniladi. Qadimiy an'analarga ko`ra, o`zbek qizlari-bo`lajak kelinchak seplari bo`lmish har xil kashtachilik buyumlarini ya'ni dastro`mol, choyxalta, parda, belbog`, sumka, nimcha, joynomoz, gulko`rpa, kirpich, zardevor, choyshab, so`zana, kiyim bezaklari va bosh kiyimlarini, sovg`alarni o`zlari tayyorlashgan. To`yda kuyovning qarindosh-urug`lariga kelin o`zi tikkan buyumlarini sovg`a qilgan. To`ydan oldin sep yoyib ko`rgazma qilinar, bu kelinning chevarligini, mehnatsevarligini namoyish etishi va kashta qanchalik nozik, chiroyli bo`lsa yuqori baholanar edi. Qizlar juda yoshligidan boshlab kashta tikishga o`rgatilib, ular uch, to`rt yildan keyin mustaqil kashta tikishni boshlaganlar. O`rta Osiyoda kashtachilik juda keng tarqalgan bo`lib, oilada kashta tikish bilan ayollar shug`ullanishgan. O`tmishda bu kashtalar oq va tabiiy malla shoyi, adras, hisoriga, baxmal matolarga tikilgan, keyinchalik satin, shoyi, baxmalga tikiladigan bo`ldi. Ish jarayonida ular o`z mahoratlarini oshirishgan, bir-biridan va kattalardan avlodlar tajribasini o`rganishgan. Xalq badiiy hunarmandchilik mahsulotlari faqat bizning mamlakatimizda emas, balki chet mamlakatlarda ham cheksiz talab qilinadi. Pliniyning aytishicha, Vavilon kashtachiligi qadimdan mashhur bo`lib, matoga turli rangdagi iplar bilan kashta tikishni o`sha yerda kashf etishgan.

Keyinchalik Vavilon Rim imperiyasi tarkibiga kurgach ipak, zar yoki jun ip qo`shib tikilgan rang-barang kashtachiligi bilan shuhrat qozongan. Kashtachilik san'atining an'analari Vizantiyada ham rivoj topgan.

XIII va XV asrlarda Kichik Osiyo doirasida paydo bo`lgan hamda Vizantiya imperiyasini barbod qilgan usmoniy turklar ham ushbu san'atga o`zlarining munosib ulushlarini qo`shganlar. Qrim va Kavkazning qayeridagi Vizantiya madaniyati uzoq vaqt kuchli ta'sir o`tkazgan bo`lsa, o`sha yerda kashtachilik rivojlanavergan. Qadimgi Rus ham Vizantiyaga taqlid qilib kashtachilik san'atini o`rgangan. Rus kashtasi gullarining xarakteriga va tikilish usullariga ko`ra juda turli-tumandir. Popok (yo`rma) chokli kashta tikish Olonets, Vologda oblastlari va Arxangelsk oblastining g`arbiy qismida keng tarqalgan. Hozirgi vaqtda Rossiyada ellikdan ortiq baxyasimon kashtado`zlik korxonalari bor. Ivanovo, Ryazan, Kalinin, Smolensk va boshqa oblastlarda kashtado`zlik markazlari bo`lib, u yerdagi korxonalarda turli kiyimlar va uy ro`zg`orni bezaydigan turli buyumlar ishlab chiqariladi.

XIX asrning ikkinchi yarmida kashta tikish mashinasining ixtiro etilishi kashtachilik korxonalarining vujudga kelishiga asos soldi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR:

1. I. Jabborov "o'zbek xalqining etnografiyasi" T- 1994
2. T. Xo'jayev. K Abdullayev "ajdodlar qiyofasi" Turkiston gazetasi
3. M. Rustamov O'zbekiston etnografiyasi 1991
4. Ostroumov .N.P Sartu 1908
5. www.e-tarix.uz

МИНТАҚАДА САНОАТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6536224>

Режепмуратов Шерзод Мансурбек ўғли

*Қорақалпоқ Давлат Университети
Менежмент йўналиши 3-курс талабаси*

Аннотация: Ушбу мақолада минтақада саноат соҳасини ривожлантириш учун олиб борилаётган дастурлар, иқтисодий-сиёсий стратегиялар, инновацион ишланмаларни тубдан кўриб чиққан ҳолда, ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг илмий таъминотига алоҳида эътибор қаратилиб, саноатнинг янги, истиқболли тармоқларини устувор ривожлантиришга таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлаб, минтақавий иқтисодий сиёсатни такомиллаштириш ҳамда ҳудудларнинг бой иқтисодий салоҳиятларидан саноатни ривожлантиришда самарали ва оқилона фойдаланиш масалаларини ҳисобга олган ҳолда, минтақада саноатни ривожлантириш чора-тадбирларини ўрганиб чиқамиз.

Калит сўзлар: саноат, иқтисодий-сиёсий стратегиялар, тармоқлар стратегияси, иқтисодий салоҳият, иқтисодий ўсиш, саноат соҳасини прогнозлаш.

Жаҳонда юз бераётган иқтисодий жараёнлар, мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда фойдаланилаётган дастурлар, ўрта ва узоқ муддатларга мўлжалланган давлатнинг иқтисодий-сиёсат стратегиялари самарали саноат стратегиясини амалга оширишга қаратилган. Масалан, АҚШ саноат ишлаб чиқариши ҳажми иқтисодиёт саноат тармоғига бирлаштирилган тадбиркорлик субъектлари маҳсулотлари билан белгиланади. Саноат ишлаб чиқариши энг муҳим соҳа ҳисобланиб, умумий ишлаб чиқаришнинг 78 фоизи унинг улушига тўғри келади. Ҳозирги кунда хорижий мамлакатларда саноатни ривожлантиришда минтақа салоҳиятидан самарали фойдаланиш, инновацион ишланмалар салмоғини ошириш, саноатнинг янги, истиқболли тармоқларини устувор ривожлантиришга таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Жаҳонда саноат ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг илмий таъминотига алоҳида эътибор қаратилиб, бу борада унинг эконометрик таъминоти муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу борада мамлакатда иқтисодий

конъюнктуранинг ноаниқлиги иқлим ва экология ўзгаришларининг салбий оқибатлари, ички ва ташқи омиллар таъсири, рақобатбардошликни ошириш ва мавжуд салоҳиятдан оқилона фойдаланиш асосида минтақалар мутаносиб ривожланишини таъминлашнинг услубий ёндошувлари йўналишидаги тадқиқотларга устувор даражада қаралмоқда.

Ўзбекистонда кейинги йилларда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар натижасида минтақавий иқтисодий сиёсатни такомиллаштириш ҳамда ҳудудларнинг бой иқтисодий салоҳиятларидан саноатни ривожлантиришда самарали ва оқилона фойдаланиш масалалари муҳим ўрин тутади. Мамлакатимиз минтақалари орасида Қорақалпоғистон Республикаси ўзининг бой минерал хомашё ресурслари, ер ва сув захираларининг чекланганлиги, халқаро аҳамиятга эга Орол денгизи муаммолари билан ажралиб туради. Биз бор куч ва имкониятларимизни ишга солиб, Орол бўйидаги вазиятни яхшилаш бўйича ҳаракатларимизни кучайтирамиз. Бу ҳолат саноатни ривожлантиришда минтақада мавжуд табиий-иқтисодий салоҳият афзалликларидан самарали фойдаланиш, ижтимоий-иқтисодий ривожланишга салбий омиллар таъсирини камайтиришга йўналтирилган узоқ муддатли стратегияни ишлаб чиқиш ва уни изчиллик билан амалга ошириш бўйича илмий изланишлар кўламини кенгайтиришни талаб қилади.

Таҳлилларга кўра, ривожланаётган ва янги индустриал давлатлар тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, мазкур давлатлардаги иқтисодий муваффақиятларнинг аксарияти саноатда, айниқса, қайта ишловчи саноатда чуқур таркибий ўзгаришлар билан изоҳланади. Кўпгина тадқиқотларда аниқланишича саноат тармоғининг ривожланиши иқтисодий ўсишни ҳаракатга келтирувчи асосий куч ҳисобланади ва аксарият тадқиқотлардаги мазкур фикр, айнан иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига нисбатан саноатда инновация ва билимларнинг янги комбинациясидан фойдаланиш имкониятининг юқорилигини англатади. Бу эса меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқариш ҳажмининг ошишига сабаб бўлади, натижада иқтисодий ўсиш таъминланади.

Ҳозирги даврда саноат бозор мувозанатини таъминлаш, иқтисодиётнинг рақобатбардошлиги ва аҳоли даромадларини ошириш, ҳудудларни комплекс ривожлантириш каби масалаларни самарали ечиш имкониятини яратади.

Таҳлиллар кўрсатишича, қайта ишловчи саноатда битта иш ўриннинг яратилиши бошқа тармоқларда икки ёки учта иш ўринларининг яратилишига олиб келади.

Бугунги кунда саноат тармоқларини ривожлантиришнинг барча имкониятларига эга Қорақалпоғистон Республикасида саноат салоҳиятидан самарали фойдаланиш долзарб иқтисодий аҳамият касб этади. Ҳозирги вақтда тегишли муассасалар томонидан юргизилган таҳлиллар натижасида Қорақалпоғистон Республикаси саноатига хос бўлган салоҳият ва қиёсий устунликни баҳолаш, ривожланиш тенденцияларини таҳлил қилиш, истиқболли ривожланиш манбаларини ҳисобга олган ҳолда саноатни ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари ишлаб чиқилган. Шу асосда саноатни устувор тармоқлари аниқланган: Енгил саноат, тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш, пахта толасини қайта ишлашдан то тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришгача бўлган барча босқичларни қамраб олиш, пахта-тўқимачилик кластерларини ривожлантириш, соҳага замонавий электротехмакор ускуналарни киритиш лозим. Стратегияга асосан 2030-йилгача ўсиш суръати 4,0 маротабага етиши мумкин.

Озиқ-овқат саноати – озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш, шу жумладан, қайта ишлаш корхоналарини ривожлантириш ҳамда янги қувватларни яратиш, ярим тайёр маҳсулотдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга ўтиш (ўсиш суръати 1,5 маротабага етади).

Фармацевтика саноати – ҳудудда деярли ривожланмаган соҳани асосий ишлаб чиқаришнинг муҳим тармоғига айлантириш, бунда дори воситаларини ишлаб чиқариш, республикада ишлаб чиқариши мавжуд бўлмаган импорт ўрнини босувчи тиббиёт буюмларини ишлаб чиқариш (ўсиш суръати 2,0 маротабага етади). Қурилиш материаллари саноати - ҳудудда шиддат билан маъмурий ва уй- жой иморатларининг қурилиши ҳамда янги ишлаб чиқариш объектларини ташкил қилинишини инобатга олган ҳолда кенг ассортиментли қурилиш материалларини ишлаб чиқариш, янги ишлаб чиқариш турлари ўзлаштириш (ўсиш суръати 2,5 маротабага етади). Хусусан, ҳудудда аниқланган цемент хом ашёси захираси 660,3 млн тоннани ташкил этади.

Фикримизча, Қорақалпоғистон Республикаси саноатида кимё саноати бугунги кунда асосий йўналиш ҳисобланиб, минтақа саноатининг 60 фоиздан ошиғини ташкил этади. Ўсиш суръати 2 маротабага ошади.

Саноат ишлаб чиқаришнинг истиқболдаги ҳажмини прогнозлаш ҳозирданоқ минтақанинг ривожланиши учун саноат сиёсатининг энг мақбул вариантларини ишлаб чиқиш, саноат тармоқларининг муқобил ривожланиш йўлларини кўрсатиб бериш, тармоқларни ривожлантириш бўйича устувор йўналишларни белгилаш ва уларнинг ривожланиш механизмлари билан боғлиқ бўлган тизимли таҳлилларни амалга ошириш имкониятларини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Philip T.Kotler, Kevin Lane Keller. Marketing Management. – 15-th edition, Upper Saddle River, N.J.: Person Education, 2016
2. Fred R. David Francis Marion Strategic Management concepts and cases thirteenth edition University Florence, South Carolina, 2016 page 256
3. Rodionova O.L., Shashnikova N.K. Production and production management. Tomsk Polytechnic University Publishing House 2008.
4. Production Management Module 1 Course notes. Vinay V. Panicker Assistant Professor
5. F.Robert Jakobs, WilliamL.Berry Manufacturing Planning and Control for Supply Chain Management.12 th edition , 2011 by Parson Education. 544.
6. Малюк В.И., Немчин А.М. Производственный менеджмент. Учебное пособие. С-Пб. Питер, 2010. – 288 с.

«COMPARATIVE ASPECTS OF LONG AND SHORT SHAFTS, IN ORDER TO JUSTIFY THE FEASIBILITY OF THEIR REPLACEMENT»

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6536481>

Mirzaumidov Asilbek Shuxratjonovich

PhD, docent, Namangan Engineering Technology Institute, Uzbekistan;

Email: bek_mirzaumidov@mail.ru

tel: + 998939231910

Akramova Komila Shuxrat qizi

Student, Namangan Engineering Technology Institute, Uzbekistan;

Gmail: akramovakamila06@gmail.com

tel: + 998930588636

*"Vergleichende Aspekte von langen und kurzen Wellen
um die Machbarkeit ihres Austauschs zu begründen"*

Annotation: Shafts are classified according to their purpose, according to the shape of the axis, according to the shape of the section. In this article, a comparative analysis of two shafts having different lengths, their scope was carried out, and all the advantages and disadvantages of both long and short shafts were studied.

Keywords: Shaft, long shaft, short shaft, rod, bending stiffness, strength.

Anmerkung: Wellen werden nach ihrem Zweck klassifiziert, nach der Form der Achse, nach der Form des Abschnitts. In diesem Artikel wurde eine vergleichende Analyse von zwei Wellen mit unterschiedlichen Längen und deren Umfang durchgeführt, und es wurden alle Vor- und Nachteile von langen und kurzen Wellen untersucht.

Schlüsselwörter: Welle, lange Welle, kurze Welle, Stab, Biegesteifigkeit, Festigkeit.

Shaft parts of various types and lengths are widely used in any engineering products. They are the leading elements of machines for various purposes and technical systems.

The manufacturing process of the shafts is not complicated, since they do not have a complex design. However, it is known that parts such as large round rods ($L \gg D$) are difficult to process, although they generally do not have hard-to-reach

areas for processing. This is due to the insufficient rigidity of the rod, because of this, significant deformations can occur during processing. There are also serious problems that arise when fixing work pieces during their installation on the machine.

Shafts longer than 1.5 m can be classified as long shafts. Those of them that have a length to diameter ratio of more than 10 can be classified as non-rigid. Unfortunately, we know that with an increase in the length of the shaft, its strength decreases, and they are called long shafts.

The operability of the structure as a whole depends on their strength and reliability, and from this it follows that during operation, parts of the shaft type must comply not only with the conditions of strength, but also with rigidity.

Many designers and technologists pay more attention to low-rigid shafts, which serve to transmit torques over sufficiently long distances, of course, within the design, which is their main advantage over short shafts. Reducing the material consumption of these parts is carried out mainly due to a decrease in the cross section. Long shafts are used mainly in transport and textile machinery, in metal-cutting machines.

A long rod has low stability and low bending stiffness, which leads to serious consequences during their processing and assembly, so such parts are usually low-tech.

Often, under the action of forces during rotation, long shafts can bend even from their own weight. However, all representatives of mechanical engineering are well aware that the process of increasing the flexural rigidity of parts such as a shaft is very difficult.

In the disconnecter mechanisms, torsionally short shafts should also be used, if possible. The advantages of such parts include, first of all, their strength index. The use of short shafts is more technologically advanced than the use of long shafts.

Findings:

In this analysis of the literature, comparing long and short shafts, their advantages and disadvantages were highlighted, which have both scientific and experimental justification.

Comparison of long and short shafts turned out to be inappropriate, since the essence and purpose of their use is different. It is advisable to eliminate the shortcomings of these shafts, namely, to find the optimal solution for increasing the flexural rigidity and increasing the strength of the shafts.

LITERATURE:

1. Nguyen Van Juan. Increasing the Flexural Rigidity of Long Shafts by Surface Plastic Deformation.
2. Processing of long thin-walled pipes and non-rigid shafts by external drawing / Ya.N. Oteny // Vestnik mashinostroeniya. - 2006. - No. 6. - P. 65–67.
3. Zaides S.A., Klimova L.G. Control of technological residual stresses in low-rigid shafts by enclosing deformation // Bulletin of ISTU. - 2006. - No. 4 (28). - From 58 - 61.

FEATURES OF CURRENT TOURISM MARKETING DEVELOPMENT

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6536517>

Omonova Nigora

is a master of Termez State University

Annotation: *This article discusses ways to develop and improve tourism marketing.*

Keywords: *tourism marketing, tourism products, tourism industry*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada turizm marketingini rivojlantirish va takomillashtirish yo'llari yoritilgan .*

Kalit so'zlar: *turizm marketingi, turistik mahsulot, turizm industriyasi*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются пути развития и совершенствования туристического маркетинга.*

Ключевые слова: *туристический маркетинг, туристический продукт, индустрия туризма.*

Introduction. Tourism marketing consists of systematic and unified actions to meet the needs (optimization) of national tourism organizations or tourism institutions, tourists at the national and international levels. The desire and need of people to travel to a region, country, or country for work, family, or conference purposes in order to value their free time has led to the establishment of tourism enterprises. These businesses are developing a variety of styles and techniques to help consumer groups travel to the most suitable locations and conditions. Another definition of tourism marketing is as follows:

"Tourism marketing is the sum of the activities of a producer and consumer of tourist products and services at the local, regional, national and international levels through the creation of new tourist consumption needs and proposals." Tourism marketing is the process of providing and selling products and services that meet the needs of tourists. The goal of hotels is to meet the needs of customers and satisfy them while making a profit.

Marketing is an ongoing process. Tourism products and services are sold to tourists directly by tourism companies or through intermediary firms, travel agencies or tour operators. The new needs of tourists in tourism marketing should be constantly explored and studied. The needs of the tourist are kept in the foreground. The fact that tourism carries significant features over other products or

services has made the use of marketing in this area much needed. A tourism product, unlike other goods and services, has the characteristics of a finished product rather than other establishments. The demand for tourism products is also sensitive to social and political changes and shows great resilience. The non-transportation (hotel) nature of the tourism offer results in the on-site termination of tourist services. At the end of the tourist season, hotels, planes and some other facilities cannot be transported to another area. The goals of tourism marketing activities can be grouped into 3 groups according to the main marketing objectives:

a) maintaining the existing market, in other words, keeping at least the same level of demand for tourism directed to the enterprise or country;

(b) Transforming potential market demand into a dynamic form of demand, that is, attracting organizations that have the capacity to participate in tourism, but have not yet been able to do so;

(c) the creation of new markets, access to previously unknown, unexplored or undervalued markets, and the expansion of tourism sales by attracting tourism demand to other enterprises or countries.

In recent years, economic changes and the development of new techniques have led to significant changes in the marketing forms and management of enterprises' services and products. Advances in computer technology have pushed some tourist distances to the forefront. Changes in consumer attitudes and other factors have led business owners to realize that customer waiting times are over, and that they now need to go out and look for customers and attract them. This process also applies to travel agencies such as restaurants or hotels.

There are only 3 important factors in changing the concept of marketing. [1]

1. The transition from the sum of production to the sum of consumption (when demand is less than supply) when only what is needed for production (if demand exceeds supply). In this case, the sales function is the first in the hotel sector. At this time, it is necessary to produce and distribute according to the needs of the market. On the other hand, it is becoming difficult to adapt to demand. This transition is a testament to the evolution of marketing.

2. The development of competition is the competition (product competition) that occurs between businesses that offer similar or value-added products or are in the same category, such as Hilton-Sheraton hotels or fast food establishments such as Mas Donald and Wath Hamburger. Competition between businesses from different sectors that offer similar products: merged hotel chains, volunteer chains, social tourism target sectors, and other groupings. Competition from the national market to the international market. At this level, even national competition has to

sacrifice itself in order to compete in the world. Foreign tourists have the right to choose from several distances: London, Paris, Rome, Brussels, Madrid, Turkey, Istanbul, Izmir, Antalya.

3. Changes and updates: In life - updates, practical applications, rising living standards, increasing the chances of consumers to choose between eating, sleeping and positive habits

Tourism marketing has some features similar to marketing in industrial enterprises. The features that distinguish tourism marketing from other industrial products are explained as follows: [2]

1. In the tourism industry, services are marketed and services do not have a material nature. However, industrial products are ideally measured or so-called tools.

2. Potential consumption is marketed in 2 different ways as opposed to products and services.

a) marketing carried out by official tourism organizations and not for direct sale;

b) marketing done by enterprises and aimed at selling their products.

Tourism marketing takes into account environmental issues more than industrial marketing. The sea, the sand, the sun, the presence and richness of natural beauties affect marketing.

3. In tourism marketing, the consumer goes to the place of production to receive the service, while in industrial marketing, the products are brought and delivered from the producer to the consumer.

4. In tourism marketing, production and consumption occur at the same time. Services are pre-purchased, while products produced in industrial marketing are offered for sale.

5. Tourism enterprises operate seasonally. Tourism services are not durable and long-lasting services.

6. There is little dependence on the brand (label) regulations in the tourism industry. The real product in the tourism market is a region or cultural center with high attraction.

7. The created demand for tourist services is daily, weekly, monthly and annual demand. Demand is elastic.

8. The main goal of tourism marketing is to satisfy the consumer.

9. The purpose of industrial marketing is to benefit a product from a consumer.

10. Tourism products are mainly provided in the form of customer service.

11. A tourism product is a pure service product that differs only in its use.

-
12. Tourism products are mixed products.
 13. Tourist products are not collected. Therefore, tourism marketing is a risk.
 14. It is not possible to standardize tourism products because they are different from each other.
 15. Tourism products are finished products.
 16. The control function is very difficult because tourism products are mixed products.
 17. Tourism marketing is more risky than industrial marketing. Unless a restaurant or hotel is for sale, you will not be able to move it to another location.
 18. The purchase and use of a service creates the right relationship between the consumer and the manufacturer. The results are as follows.
 - a) The situation in which this relationship occurs is very important. The corridor of a hotel, the interior of a restaurant, is the result of the expected service.
 - b) there is a high degree of individuality in the relationship. A customer of a famous big hotel or restaurant will feel a great joy when they are called or remembered by name there. Otherwise, the tourist may not come here again.

Conclusion The development of tourism is unimaginable without marketing. Because marketing plays a key role in the study of the tourism market. However, marketing services in the tourism system of the country are not well established. To do this, it is necessary to study foreign tourism markets and try to sell national tourism products there. At present, the demand for our national products is moderate, but the pricing policy is not good. Prices are much higher than products from the world market. Therefore, the demand of tourists is declining. They are visiting for organizational purposes only.

REFERENCES:

1. Durovich A.P. Marketing in tourism Uchebnoe posobie 5-e izd., Stereotype. (GRIF) - M.,.: KNORUS. 2005. - 127 c.
2. Ilina E.N. Turopereyting: strategy and finance: Uchebnik. - M .: Finance and Statistics, 2005.
3. [http:// www.sciencedirect.com](http://www.sciencedirect.com);

ISAJON SULTONNING “ALISHER NAVOIY” ROMANIDA TARIXIY HAQIQAT TALQINI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6536549>

Muhabbatxon Mamurova Ro‘zimatjon qizi

FarDU 1-kurs magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqola orqali Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romanida tarixiy haqiqat talqini tahlil qilingan. Tahlil jarayonida tarixiy manbalar bilan “Alisher Navoiy” romani qiyoslangan.*

Annotation: *This article analyzes the interpretation of historical truth in Isajon Sultan's novel "Alisher Navoi". In the process of analysis, the novel "Alisher Navoi" is compared with historical sources.*

Kalit so‘zlar: *tarixiy haqiqat, badiiy to‘qima, badiiy obraz, tarixiy voqelik, qiyosiy tahlil.*

Keywords: *historical truth, artistic texture, artistic image, historical reality, comparative analysis.*

Tarix va badiiy adabiyot masalasi har bir davrda g‘oyat serqirra, serko‘lam va teran masaladir. XX asrning 70-yillaridan boshlab, xalqimizning olis o‘tmishiga, tarixiy shaxslar taqdiri va hayotiga qiziqish nihoyatda kuchaydi. Tarixiy haqiqatni badiiy haqiqatga aylantirish adabiyotda ustuvor yo‘nalishlardan hisoblanadi. Zotan, tarix voqelikning bo‘lib o‘tgani haqida so‘zlasa, badiiy adabiyot uning qay tarzda bo‘lganini ifodalab beradi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, adabiyot har qanday tarixiy voqeani shunchaki tasvirlamaydi. Uning markazida inson omili turadi va insoniy tuyg‘ular va kechinmalarni tasvirlash hamisha birinchi o‘ringa chiqadi. Tarixga bosib o‘tilgan yo‘l sifatida qaraydigan bo‘sak, uni qanchalik istamaylik orqaga qaytarib bo‘lmaydi. Shuning uchun u hech vaqt qo‘shib-chatilmasdan tadqiq etilishi va avlodlarga bor haqiqati bilan yetkazilishi kerak.

“Badiiylik – san‘atning, jumladan, so‘z san‘atining asosiy, doimiy xususiyati. Juda qadim zamonlardan buyon hozirga qadar ko‘plab olimlar badiiylikni xilma-xil talqinlar, ta‘rif-u tavsiflar etib kelishadi. Ammo biror bir olim badiiylik haqidagi mening talqinim to‘g‘ri, deb da‘vo qila olmaydi. Chunki san‘atning qoni va joni bo‘lmish bu hodisaning sir-sinoatlari beadad bo‘lib, u har bir davr adabiyotida, uning turlicha yo‘nalish va oqimlarida, har bir milliy adabiyot va uning

ayricha olingan namoyondasida o'ziga xos tarzda, o'ziga xos miqyos va darajada namoyon bo'ladi" deya yozadi adabiyotshunos olim B.Sarimsoqov.

"Badiiy adabiyotda shunday adabiy qahramonlar borki, ular taqdirini izohlash, yozuvchining matn mag'ziga singdirilgan ma'nolarini tahayyulda mushohada etmoqni talab etadi. Shu orqali qalamkash poetik olamining konseptual asoslarini belgilash yoxud tafakkur qamrovini yorqinroq anglash mumkin bo'ladi. Zero adabiy qahramonlar ruhiy-psixologik olami hamisha ham real olam hodisalariga bog'lab tushunilmaydi, ko'ngilda, fikr-qarashlarda ham anglanadi. Chunki ijodkorning mudom harakatdagi tafakkurida kurtak ochan badiiy fikrning o'ziga xos halqasini tashkil qiluvchi muayyan obrazda estetik nigoh, lirik harorat mujassam. Shu bois ham unga real hayot bilan aynanlik maqomini berish mumkin emas. Illo badiiy haqiqat hayot haqiqati bo'lmay, ong va tuyg'u – ruhoniyl nazar ifodasining uyg'unligidan hosil bo'luvchi go'zallik sifatida matnga tayanib, ijodkor mikroolamiga kechinmadoshlik orqali poetik idrok etiladi".¹⁹

O'zbek adabiyotida xalqimiz tarixining eng shonli zarvaraqlarini teran badiiy tahlil qilishga bag'ishlangan bir qator yirik hajmdagi asarlar yaratilgan. Xalqimiz tarixining turli bosqichlarini tasvirlash, millatimizning ijtimoiy va ma'naviy hayotida muhim rol o'ynagan iste'dod sohiblari shaxsiyatining jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rni va ahamiyatini ko'rsatib berish, tarixiy voqelik va shaxs munosabatini yoritish, shuningdek, davlatchiligimiz tarixi va milliy qadriyatlarimizning tarixiy-hayotiy asoslarini oydinlashtirish o'zbek tarixiy romanlarining o'ziga xos milliy xossalarini tashkil etadi. Tarixiy mavzuda yozilgan badiiy asarlar, xususan, romanlar xalqimiz o'tmishining badiiy solnomasi bo'lib xizmat qiladi. Ajdodlarimiz shaxsiyatini to'liq anglab yetishimiz uchun ko'plab badiiy asarlar va turli kinofilmlar yaratildi. Ularga misol qilib Alisher Navoiy, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi ajdodlarimizning hayotiy faoliyatiga bag'ishlangan asarlarni keltirish mumkin.

Buyuk o'zbek shoiri va mutafakkiri, davlat va jamoat arbobi Alisher Navoiyning hayoti, adabiy, ilmiy va ijtimoiy-siyosiy faoliyati to'g'risida qimmatli manbalar yaratildi. Xususan, Isajon Sultonning "Alisher Navoiy" romani fikrimiz isbotidir. Ushbu roman navoiyshunoslik sohasidagi katta yutuqlardan biri bo'ldi.

"Alisher Navoiy" – avvalo Yaratgan Parvardigor va uning ijodi bo'lmish inson zotiga, inson dahosiga ulkan muhabbat, cheksiz ixlos, zavqu shavq bilan dunyoga kelgan asar desak yanglishmaymiz".²⁰

¹⁹ Yoqubov I. Badiiy-estetik so'z sehri. –T.: «TDPU». 2011. –B. 252.

²⁰ Sultonov X. Alisher Navoiy romani so'zboshisi

Roman bilan tanishib chiqqan kitobxon badiiy to'qimadan ko'ra tarixiy haqiqat uchun salmoqli o'rin ajratilganligiga guvoh bo'adi. Quyida Alisher Navoiy hayot yo'li haqidagi ishonchli tarixiy manba hisoblanmish G'iyosiddin Xondamirning "Makorim ul-axloq" asari bilan qiyoslangan ba'zi bir o'rinlarga to'xtalib o'tamiz.

Tarixdan bilamizki, Navoiyning yozgan g'azallari el orasida mashhur bo'lib ketadi. Xususan, Mavlono Lutfiyning ham olqishiga sazovor bo'ladi.

"So'z san'atida dunyoda yagona bo'lgan hamda ungacha hech kim turkiy tilda undan ko'proq va yaxshiroq she'r yozmagan Mavlono Lutfiy ul hazratning endigina o'nib -o'sib borayotgan va yaxshi yomonni ajratib boshlayotgan chog'larida kunlardan bir kuni uning huzuriga borib, undan:

"Biror g'azal o'qib berish orqali o'z tafakkuringiz mahsullarining yangi namunalaridan meni bahramand eting",- deb iltimos qildi.

Ul Hazrat matla'i quyidagicha bir g'azalni o'qib berdi.

She'r:

Orazin yopqoch ko'zumdin sochilur har lahza yosh

Bo'ylakim paydo bo'lur yulduz nihon bo'lg'och quyosh

Janobi Mavlaviy bu ajoyib g'azalni eshitib, hayrat dengiziga g'arq bo'ldi va uning tiliga shunday so'zlar keldi: Xudoga qasam ichib aytamanki, agar iloji bo'lganida edi, o'zimning o'n-o'n ikki ming baytdan iborat bo'lgan turkiy va forsiy g'azallarimni birgina ushbu g'azalga almashtirgan va ushbu ayriboshlash natijasini katta muvaffaqiyat, deb hisoblagan bo'lardim".²¹

Ushbu voqea Isajon Sulton tomonidan quyidagicha keltiriladi.

"G'azalni boshdan oyoq eshitgan Lutfiy zavq-u hayratidan boshini sarak-sarak qilib:

"-Mosholloh! Istasa, chumolini Sulaymonga nasihatchi aylar, istasa dunyo shohligini bir uzukka joylar!-dedi keng peshanasidagi, ko'z tegrasidagi ajinlari yoyilib, yuzi favqulodda nurli tus olib. -Istasa, Lutfiy yeta olmagan ma'nolarni shu yigitcha tilidan aytirur! Men turkchada o'zimni quyosh deb fahmlar edim, bu yoshimga qadar men orzulagan latofatni bu o'g'lon shul yoshida bitibdi. Valloh, agar muyassar bo'lsa edi, o'zimning o'n-o'n ikki ming forsiy va turkiy baytimni shu birgina g'azalga almashtirardim va agar Alisherbek bunga ko'nsa, bu ishimni zo'r muvaffaqiyat deb hisoblardim!"²²

"Makorim ul-axloq"ning yettinchi bobi mehribonlik va rahimdillikka bag'ishlangan. Ushbu bobdagi hikoyatlarning birida Navoiyning benihoya rahmdilligi

²¹ G'iyosiddin Xondamir. Makorim ul-axloq. Toshkent -2018. 44-bet

²² Isajon Sulton. Alisher Navoiy. Toshkent- 2021. 73-bet

tasvirlangan. Alisher Navoiy jamoat namozidan so'ng odatiga xilof tarzda shaxsiy bog'chasiga qaytib ketadi va tez ortiga qaytadi. Buning sababini so'ragan mulozimlariga quyidagicha javob beradi:

“...Masjidga ketayotgan chog'imda falon joyda to'xtab, tahorat qilgan edim. Jamoat safida turganimda yelkamga yopishib olgan bir chumolini ko'rdim. Bildimki, tahorat qilgan joyimda menga ilashib olgan ekan. Agar yelkamdan tushib ketib, unga biror ozor yetsa va uyiga boradigan yo'lni topolmay qolsa, uvoliga qolamanmi deb qo'rqdim. Shuning uchun ham namoz tugagandan so'ng shosha-pisha o'sha tahorat qilgan joyimga bordim-da, uni o'z uyasiga qo'yib yubordim va ko'nglimni jabr-zulm qilib qo'yish xavotiridan xalos qildim...”²³

Chumoli voqeasi “Alisher Navoiy ” romanida yuqoridagi voqea bilan bir xil tasvirlanadi. Yoki bo'lmasa, Mirzo Yodgorning Husayn Boyqaro bilan bo'gan to'qnashuvini olaylikmi, Navoiyning Sulton Abusaid hukmronligida Samarqandda kechgan qiyinchiliklar girdobidagi hayotini olaylikmi, “Xamsa”ni taqdim etishdagi Husayn Boyqaroning ko'rsatgan iltifotimi barcha-barchasi tarixiy haqiqatga tamomila mos keladi.

Badiiy asarning qimmati va uning o'z kitobxonlarini topa olishi, bir jihatdan, adibning hayot haqiqatini qanchalik chuqur va haqqoniy aks ettirishi bilan belgilanadi. Biz badiiy asarlarda hayot haqiqatining murakkabliklari, turli-tuman qirralari qanchalik yorqin va haqqoniy ochilganligini, shakl vositalari hayot haqiqatini badiiy haqiqatga aylantirishga qanchalik xizmat qilganligini tahlil qilish va yoritishga alohida e'tibor bilan qarashimiz kerak. Romanni o'qish jarayonidagi har bir kitobxon o'zini aynan o'sha davrga tushib qolgandek his qiladi. Buyuk mutafakkirning hayot yo'llarida doimiy yo'ldosh bo'adi. Xursandchilik onlarida birga quvonadi, qiyinchilik paytlarda dardiga sherik bo'ladi. Bunday his tuyg'ularni kitobxonga taqdim eta olgan roman muallifi, albatta, o'z oldidagi mas'uliyatni, yuksak saviyadagi asarni yarata olgan hisoblanadi. Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romani shunday romanlar qatoridan joy olishni boshladi desak adashmagan bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yoqubov I. Badiiy-estetik so'z sehri. –T.: «TDPU». 2011.
2. G'iyosiddin Xondamir. Makorim ul-axloq. Toshkent- 2018.
3. Isajon Sulton. Alisher Navoiy. Toshkent- 2021.
4. Sarimsoqov B.I. Badiiylik asoslari va mezonlari. –T.: «Fan», 2004.

²³ G'iyosiddin Xondamir. Makorim ul-axloq. Toshkent 2018. 108-bet

« KOMPOZITOR MUSTAFO BAFOYEV IJODIDA XALQ CHOLG'ULARI UCHUN YARATILGAN ASARLAR»

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6536559>

Yuldashev Jahongir

O'zbekiston davlat konservatoriyasi

"Xalq cholg'ularida ijrochilik"

ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotasiya: *Mazkur maqolada ustozimiz kompozitor san'at arbobi Mustafo Bafoevning xalq cholg'ulari uchun yaratgan asarlari aks ettirilgan..*

Аннотация: *В данной статье отражены произведения нашего педагога, композитора и художника Мустафы Бафоева для народных инструментов.*

Abstract: *This article reflects the works of our teacher, composer and artist Mustafa Bafoev for folk instruments.*

Kalit so'zlar: *Musiqia, Uslub, Ijod.*

Ключевые слова: *Музыка, Стилль, Творчество.*

Keywords: *Music, Style, Creativity.*

"KOMPOZITOR MUSTAFO BAFOYEV IJODIDA XALQ CHOLG'ULARI UCHUN YARATILGAN ASARLAR "

Mustafo Bafoev (1946-yil 11-oktabrda Buxoroning Kogon tumani Ganchkash qishlog'ida tavallud topganlar) Mutaxassisligi g'ijjak, kompozitor va dirijyor. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi (1995-yil). Toshkent davlat konservatoriyasining g'ijjak ijrochiligini (1969-yil) hamda kompozitsiya (1977-yil) ixtisosliklari bo'yicha tugatganlar. Buxoro musiqa bilim yurti, Buxoro davlat pedagogika institutida o'qituvchi (1969–1979-yil). 1979-yildan O'zbekiston teleradiokompaniyasi qoshidagi D. Zokirov nomidagi o'zbek xalq cholg'ulari orkestri dirijyori va (1986-yildan bosh dirijyor va badiiy rahbari bo'lganlar). Mustafo Bafoevning ijodi janrlar xilma-xilligi, mavzu (programma)li hamda vokal musiqaga moyilligi, badiiy unumdorlikga xos. Ularning musiqa uslubi ohangdorligi, milliy an'analarga hamda zamonaviy yo'nalishlarga ijodiy yondashganligi bilan ajralib turadi. Mustafo Bafoev 5 ta simfoniya, simfonik poema, uvertyura va boshqa asarlar, 3 ta konsert, 3 ta opera ("Umar Xayyom", "Buxoroi Sharif" teleopera-doston, "Al-Farg'oniy"), 4 ta balet ("Nodira", "Ulug'bek burji" telebaletlar, "Moziydan

nur" oratoriya-balet, "Buyuk ipak yo'li"), 7 ta musiqali drama, ko'pgina vokalsimfonik asarlar, 100 dan ortiq qo'shiq va romans, bayram tomoshalariga qator teatr va radiospektakllarga musiqa yozganlar. Abdulla Qodiriy nomidagi O'zbekiston Respublikasi Davlat mukofoti laureati bo'lganlar.(1997-yil)

Mustafo Bafoyevning ijodi shunchalik keng qamrovliyki musiqa janrlarni barchasini qamrab olgan. Mustafo Bafoyevning yaratgan asarlarini sanab o'tishdan ko'ra, ular yaratgan janrlarni sanab o'tish osonroq bo'lsa kerak. U opera bo'ladimi, simfonik musiqa bo'ladimi, cholg'u musiqasi bo'ladimi, vokal musiqasi bo'ladimi, milliy qo'shiqlar bo'ladimi, musiqiy spektakllar bo'ladimi masalan cholg'u musiqasining o'zida ham qancha to'xtalish mumkin. Deylik xalq cholg'ularining barcha turlariga asar yozganlar. G'ijjak, dutor, ud, rubob hattoki tanbura konsert yozganlar ya'ni tanbur va simfonik orkestr uchun yana nay uchun yozilgan asarlar undan tashqari fortepiano uchun yozilgan asarlar, skripka uchun yozilgan asarlar, damli cholg'ularni nomlarini sanab o'tishni o'zi ham yetarli bo'ladi deb o'ylayman.

Xususan xalq cholg'ulari uchun yozgan asarlariga nazar tashlaydigan bo'lsak Mustafo Bafoyev ijodida qonun cholg'usi uchun "Qonun nag'masi", qashqar rubob cholg'usi uchun "Poema", "Konsert", "Afsona" va bir qancha etyudlar qashqar rubobi uchun maxsus yozilgan. Undan tashqari ud va xalq cholg'ulari uchun "Konsert", dutor va xalq cholg'ulari uchun "Konsert, nay va xalq cholg'ulari uchun "Konsert", tanbur va simfonik orkestr uchun "Konsert" asarlari kabi ko'plab asarlar yaratganlar. G'ijjak uchun "Konsert va fantaziya" va yana maxsus konkurslar uchun yozilgan "Ona yurt ohanglari" 1-xalqaro tanlovi uchun maxsus g'ijjak uchun asarlari mavjud. Demak mana shu asarlarga to'xtaladigan bo'lsak, kompozitorning milliy cholg'ularni qanchalik chuqur bilishini anglashimiz mumkin. Ya'ni har bir cholg'uni ijro imkoniyati, texnik imkoniyati, tovush xususiyati, tembr xususiyatlarini juda aniq yaxshi bilganliklari uchun bu kompozitor yozgan asarlar albatta original degan so'z bor ya'ni o'zbekchasiga yorqin asar sifatida yuzaga keladi. Masalan "Poema 1986-yili O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Toxir Rajabiyga bag'ishlab D.Zokirov orkestri jo'rligida yozilgan bo'lsa, bu asar o'zining nihoyatda yorqinligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Butun cholg'u ijrochiligi orasida hozirgacha eng yorqin asarlardan biri sanaladi. Bu asar murakkab 3 qismli shaklda yozilgan bo'lib, boshi kichik kadensiya bilan boshlanadi. Bunday eng muhim jihatlardan biri asarni milliy ohanglar asosida yaratilgani juda ham alohida ahamiyatga ega. Masalan asarni birinchi boshidagi kuy aynan qashqar rubob uchun xos bo'lgan shtrixlar asosida ohangni yoyib tashlash uslubi yaqqol ko'zga tashlanadi. Texnik jihatdan juda murakkablik passajlar asosida milliy ohanglar jarang sochadi. Bu asardagi notalar o'zidan o'zi bir milliy ohanglar unaqa bir sohta yevropaga taqlid qilingan g'arbona

ohanglar ya'ni begona ohanglar yo'q. Kompozitor tomonidan juda bir go'zal mavzu tanlangan ya'ni kompozitor tomonidan topilgan. Asarni yorqinligini taminlashdagi asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Aynan bu mavzuni qashqar rubobida turli torlarida, turli tonalniklarda jaranglashi asarni rivojlanib borib, o'zining kuliminatsion ya'ni avj nuqtalariga yetib borishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari o'rtadagi kadensiya qismi juda chiroyliligi, murakkabliligi 32 talik triollar asosida yozilganligi va juda bir aniq ritmga solinganiligi, jamlanganligini alohida ta'kidlab o'tish joiz deb bilaman. Bu kompozitorning juda katta bir mahoratidan darak beradi. Asar 1986-yili mashhur rubobchi Toxir Rajabiy tomonidan ijro etilgan va o'zbekiston teleradiosining oltin fondiga yozib olingan. Bugungi kunda bu asar nafaqat O'zbekistonda balki qo'shni mamlakatlarda Ozarbayjonda ham sevib ijro etilib kelmoqda.

Undan keying asarlarida qonun uchun yozilgan "Qonun nag'masi" o'ta yorqin asarlardan biri hisoblanadi. U ham 3 qismli ya'ni pyesa shaklida yozilishiga qaramasdan, qonun cholg'usini barcha imkoniyatlarini yuzaga chiqarishi bilan alohida e'tiborga molik. Uchtovushliklar asosida triol shaklida yozilganligi, qonunni o'ziga xos bo'lgan ijro uslubini yaqqol ko'rsatib beradi. Bu asar O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Komiljon Shermatov tomonidan birinchi bor ijro etilgan va bu D.Zokirov orkestri jo'rligida yozib olingan va oltin fondga saqlanadi.

Undan tashqari "Afsona" degan asarlari bor. Bu o'zbek xalq kuylari "Galdir" asosida yaratilgan va bu kuy 5/8 o'lchoviga solinganligi bilan o'ziga xos yorqinlik kasb etgan. Shu kuyda bitta jumla har xil tonalnikda qaytarilishi bilan birga, bitta yaxlit asar sifatida yig'ilishiga muyassar bo'lgan. Asarni ijrosi o'ziga xosligidan biri, bir qarashdan oddiy ko'rinsada uni kuliminatsiyasiga (avjiga) chiqarish aynan dinamika orqali amalga oshiriladi. O'zi oddiy sodda tuzilmalardan tuzilgan bo'lishiga qaramasdan, kuchli bir dinamikaga va juda bir kuchli drammatizmga ega. Fortepianodagi partiyalar bilan rubobni partiyasini qo'shib ijro etilganda, juda katta bir drammatik ohanglarni yoki ko'rinishni ko'rish mumkin.

Yuqorida sanab o'tilgan tanbur uchun yozilgan "Konsert" ma'lumki tanbur cholg'usi ijro imkoniyatlari asosan milliy maqom yo'lidagi asarlarni chalishga mo'ljallangani sababli zamonaviy kompozitorlik yo'nalishdagi asarlarni chalish birmuncha murakkab. Shunday bo'lsada kompozitor o'ziga xos yechimni topgan. Sababi yuqorida aytib o'tilgandek tanbur cholg'usini imkoniyatlarini juda yaxshi bilganlar. Hech kimni hayoliga kelmaydi kichik oktava soldan boshlanib 3 oktava sol notalariga chiqib ketish ya'ni musiqa tuzilmalari chiqib ketishi uncha buncha ijodkorning hayoliga kelmasligi mumkin. Kompozitor aynan shuni topgan va shu orqali simfonik orkestrga o'zaro musobaqasini (Konsert)ni yarata olganlar. (Konsert-

ital. musobaqa degan ma'noni bildiradi.) Bu asar Yaponiyaning Tokio shahrida ham ijro etilgan. Asar sonata allegro shaklida yozilgan. Tanburni kichik imkoniyatlari bo'lishiga qaramasdan, katta bir konsertni ijro etishiga muvaffaq bo'lingan. Bundan tashqari "Dutor jilolari" asari juda chiroyli yozilgan. Ud uchun "Konsert" Rustam Karimov tomonidan juda maromiga yetkazib ijro etilgan. Bu kungacha ushbu asarlar milliy cholg'ularimizda kompozitorlik yo'nalishi, ijro yo'nalishida eng yorqin asarlardan biri bo'lib qolmoqda. Kompozitorning ijodi juda bir yuqori cho'qqiga chiqqanini kuzatishimiz mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki kompozitorning xalq cholg'uga yozilgan asarlarini ayrimlarida o'ta murakkablikni kuzatishimiz mumkin. Ulardan misol qilib aytsak qashqar rubobi uchun "Konsert" ni kuzatishimiz mumkin. Bu konsert 50 betcha hajmda yozilgan. U juda murakkab passajlar va murakkab musiqa jumllaridan tashkil topganligi uchun uncha buncha ijrochilarga murakkablik tug'diradi va ijro dasturidan o'rin ololmay kelyabdi. Sababi kompozitorning dunyoqarashi, musiqiy tafakkurini oldinda yurishi va ishonamizki qachondir albatta bu bosqichlar ijrochilar tomonidan bosib o'tiladi va ijrochilikni aynan yuqori bosqichga ko'tarishda xizmat qiladi. Kelajakda bu asarlar ham ijrochilar tomonidan oddiy holga aylanadi va bundan ham murakkabroq asarlar chalishga ehtiyoj paydo bo'ladi. Kompozitor aynan shuni ko'zlab mana shunday murakkab asarlarni yaratgan. Umuman olganda Mustafo Bafoyevni ijodini kuzatar ekanmiz Mustafo Bafoyev xalq cholg'ularida ijrochilik yo'nalishini rivojlanishiga katta hissa qo'shgan kompozitorlardan biri hisoblanadi. Aynan ularning asarlari tufayli cholg'ularda ijrochilik o'ziga xos bir pog'onaga ko'tarilgan deb bimalol aytishimiz mumkin. Shu o'rinda o'zimizning sevimli kompozitorimizga ijodiy yutuqlar, mustahkam sog'liq tilab qolamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A.Jabborov, S.Begmatov, M.Azamova "O'zbek musiqasi tarixi"
2. B.X.Madrimov "O'zbek musiqa tarixi"
3. A.Jabborov "O'zbek bastakorlari va musiqashunoslari"

EFFECT OF TWO DIFFERENT ANTI-INFLAMMATORY DRUGS IN POLYPRAGMASIA ON THE MORPHOMETRIC PARAMETERS OF THE NON- WHITE RATS ESOPHAGUS IN NORMAL STATUS AND POLYPRAGMASIA

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6536577>

Temirov Orifjon Olimovich
*Republican Specialized Scientific-Practical
Medical Center of Oncology*

The desire to increase the effectiveness of treatment in the body of patients, to help the patient get rid of all the diseases that have developed in him, inevitably leads to the appointment of many drugs (medications) - which in turn leads to polypragmass in the patient. Polypragma is a serious problem of the health care system, as it is clinically manifested by a decrease in the effectiveness of pharmacotherapy and the development of unwanted adverse reactions, as well as a significant increase in health care costs.

The term “polypragmasia” is often used in the medical literature, but there is no generally accepted definition.

For this purpose, the parameters of comparison of morphometric parameters of the esophagus of white non-white rats in the normal state and in the case of the effect of anti-inflammatory drugs in polypragmass were studied. The aim of the study was to supplement the data on morphological and morphometric parameters in esophageal tissue.

Materials and methods.

Based on macroscopic and microscopic studies of esophageal tissue during the examination, a total of 40 esophageal tissues divided into two groups were pathohistologically examined. For general morphology, 1.5x1.5 cm pieces were cut from the esophagus and solidified in 10% neutralized formalin. After washing for 2–4 h in running water, it was dehydrated in increased concentrations of alcohols and xylene, then paraffin was poured and the blocks were prepared. Incisions of 5–8 µm were made from paraffin blocks and stained with hematoxylin and eosin. The following anti-inflammatory agents were used to study the effect of polypragmasis in experimental groups of white non-white rats in the experimental group:

Aspirin (derivatives of NYaQD-salicylic acid), paracetamol (derivatives of NYaQD-anilides).

Conclusions and conclusions.

The white rats obtained for the experiment were divided into 2 groups (n = 40): I – group - (intact) control (n = 20); Group II - white rats receiving 2 types of nonsteroidal anti-inflammatory drugs, paracetamol 15 mg / kg, aspirin 5 mg / kg (n = 20); Doses of this drug were calculated empirically and administered in the form of a solution into the stomach every day for 10 days.

From 141 to 150 days of development, white non-white rats in the Control Group were injected with 0.5 ml of distilled water into the stomach through a metal probe for 10 days.

Incisions taken from the esophagus of white-bred rats were morphometrically examined and the size of esophageal tissue cells was measured using an ocular micrometer, in which we used a trinocular microscope manufactured in China. DN-107t / Model NLCD-307b (Roman, China).

Thus, the use of a set of nonsteroidal anti-inflammatory drugs (NSAIDs), as described above, led to the appearance of the following pathomorphological changes in the esophagus in rats: hyperemia of the mucous membrane in the examined esophageal tissue, tumors, areas of epithelial destruction.

LITERATURE:

1. V.N.Karkishchenko, N.N.Karkishchenko, E.B.Shustov Farmakologicheskie osnovy terapii // Rukovodstvo dlya vrachey i studentov. Moscow, St. Petersburg 2018
2. Golovanova E.V. Zashchita slizistoy obolochki JKT ot povrejdayushchego deystviya nesteroidnykh protivovospalitelnykh preparatsiy // Klinicheskaya gerontologiya. - 2017. - №1-2. - S.47-51.
3. Dikareva E.A., Pimanov S.I., Makarenko E.V. Otsenka riska razvitiya gastropatii, indutsirovannoy priyomom nesteroidnykh protivovospalitelnykh sredstv, na osnove mezhdunarodnykh soglasitelnykh dokumentov // Vestnik VGMU. - 2015. - №5. - S.39-45.
4. Dubikov A.I. Nesteroidnye protivovospalitelnye preparatsiy: eshche raz o glavnom // Klinicheskaya gerontologiya. -2009. - -137-13.
5. Efimov A.L., Sigua B.V., Filaretova L.P. Acute ulcers and erosions of the gastrointestinal tract, induced by nonsteroidal anti-inflammatory drugs: etiology, pathogenesis, treatment tactics // Vestnik Rossiyskoy Voenno-meditsinskoy akademii. - 2017. - № 1 (57). - S. 198-204.
6. Karateev A.E., Nasonov E.L., Yaxno N.N., Ivashkin V.T., Chichasova N.V., Alekseeva L.I and others. Rational application of nonsteroidal anti-inflammatory

drugs (NPVP) in clinical practice // Clinical recommendations. Modern rheumatology. №1. 2015. S.4-18

7. Paxomova I.G., Belousova L.N. Inflammation of the upper gastrointestinal tract, associated with the reception of nonsteroidal anti-inflammatory drugs // Effective pharmacotherapy. - 2014. - № 49. - p. 24-31.

8. Karateev A.E., Yaxno N.N., Lazebnik L.B. and dr. Application of nonsteroidal anti-inflammatory drugs. Clinical recommendations. M.: IMA-press, 2009.

9. Hawkey C.J., Lain L., Harper S.E. et al. Influence of risk factors on endoscopic and clinical ulcers in patients taking rofecoxib or ibuprofen in two randomized controlled trials // Aliment. Pharmacol. Ther. 2001. Vol. 15. № 10. P. 1593–1601.

10. Karateev A.E., Yaxno N.N., Lazebnik L.B. and dr. Application of nonsteroidal anti-inflammatory drugs. Clinical recommendations. M.: IMA-press, 2009.

11. Venerino M., Malfertheiner P. Interaction of Helicobacter pylori infection and nonsteroidal anti-inflammatory drugs in gastric and duodenal ulcers // Helicobacter. 2010. Vol. 15. № 4. P. 239–250.

12. Papatheodoridis G.V., Sougioultzis S., Archimandritis A.J. Effects of Helicobacter pylori and nonsteroidal antiinflammatory drugs on peptic ulcer disease: a systematic review // Clin. Gastroenterol. Hepatol. 2006. Vol. 4. № 2. P. 130–142.

13. Malfertheiner P., Megraud F., O'Morain C.A. et al. Management of Helicobacter pylori infection - the Maastricht IV / Florence Consensus Report // Gut. 2012. Vol. 61. № 5. P. 646–664.

14. Bigard M., Pelletier A. Esophageal complications of non steroidal antiinflammatory drug // Gastroenterol. Clin. Biol. 2004. Spec. № 3. P. 58–61.

15. Karateev A.E., Uspenskiy Yu.P., Paxomova I.G. and dr. With NPVP and pathology of the esophagus: associated with the main symptoms of gastroesophageal reflux disease, the frequency of development and risk factors for erosive esophagitis // Experimental and clinical gastroenterology. 2008. № 3. S. 6–11.

16. Ruszniewski P., Soufflet C., Barthélémy P. Nonsteroidal anti-inflammatory drug use as a risk factor for gastroesophageal reflux disease: an observational study // Aliment. Pharmacol. Ther. 2008. Vol. 28. № 9. P. 1134–1139.

17. Pakhomova I.G., Uspenskiy Yu.P., Edemskaya M.A. and dr. Porazheniya pishchevoda u bolnyx osteoarthritis, primayushchix nesteroidnye

protivovospalitelnye preparations // Prakticheskaya meditsina. 2012. № 3. S. 86–90.

18. Karateev A.E., Barskova V.G. Novoe v dokazatelnoy meditsine. Safety nimesulida: emotsii or vzveshennaya otsenka? // Consilium Medicum. 2007. № 2. S. 34–37.

19. Taha A., Angerson W., Morran C. Correlation between erosive oesophageal and gastro-duodenal diseases. The influence of aspirin, simple analgesics, and Helicobacter pylori // Eur. J. Gastroenterol. Hepatol. 2002. Vol. 14. № 12. P. 1313–1317.

20. Avidan B., Sonnenberg A., Schnell T. et al. Risk factors for erosive reflux esophagitis: a case-control study // Am. J. Gastroenterol. 2001. Vol. 96. № 1. P. 41–46.

21. Vane J.R. The fight against rheumatism: from willow bark to COX-1 sparing drug // J. Physiol. Pharmacol. 2000. Vol. 5. № 4. Pt. 1. P. 573–586.

22. Tsvetkova E.S. Effectiveness and tolerability of stupenchatoy therapy Movalisom (meloxicam) in rheumatic diseases // Terapevticheskiy arxiv. 2004. № 12. S. 78–80.

23. Hawkey C., Kahan A., Steinbrick K et al. Gastrointestinal tolerability of meloxicam compared to diclofenac in osteoarthritis patients // Br. J. Rheumatol. 1998. Vol. 37. № 9. P. 937–945.

24. Olimova Aziza Zokirovna, (2021, July). COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE MORPHOLOGICAL PARAMETERS OF THE LIVER AT DIFFERENT PERIODS OF TRAUMATIC BRAIN INJURY. In Euro-Asia Conferences (pp. 139-142).

25. Olimova Aziza Zokirovna. Частота Встречаемости Миомы Матки У Женщин В Репродуктивном Возрасте. JOURNAL OF ADVANCED RESEARCH AND STABILITY (JARS). Volume: 01 Issue: 06 | 2021. 551-556 p

26. Olimova Aziza Zokirovna, Sanoyev Bakhtiyor Abdurasulovich. OVARIAN DISEASES IN AGE OF REPRODUCTIVE WOMEN: DERMOID CYST. Volume: 01 Issue: 06 | 2021. 154-161 p

27. Olimova Aziza Zokirovna. РЕПРОДУКТИВ ЁШДАГИ ЭРКАКЛАРДА БЕПУШТЛИК САБАБЛАРИ: БУХОРО ТУМАНИ ЭПИДЕМИОЛОГИЯСИ. SCIENTIFIC PROGRESS. 2021 й 499-502p

28. Olimova Aziza Zokirovna .MACRO- AND MICROSCOPIC STRUCTURE OF THE LIVER OF THREE MONTHLY WHITE RATS. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES /2021 й. 309-312 p

ONA TILI TA'LIMIDA O'QUV TOPSHIRIQLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING LINGVODIDAKTIK XUSUSIYATLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6536638>

Madirimova Inobat Abdullayevna

*Nukus shahar rassomchilikka ixtisoslashtirilgan
davlat umumta'lim maktabi o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada ona tili ta'limini rivojlantirish uchun o'quv topshiriqlar mazmunini takomillashtirish, o'quv topshiriqlari yaratishda kognitiv-pragmatik yondashuvdan foydalanish, har bir o'quv topshirig'idan o'z vazifasi, mazmun-mohiyatidan kelib chiqqan holda samarali foydalanish, undan o'qish savodxonligini shakllantirishda unumli foydalanish, topshiriqlarning vazifasini aniq belgilab olish, savolning ahamiyatini tushuntirish, mashqlarning, umuman, o'quv topshiriqlarining lingvodidaktik xususiyatlarini ochib berishga doir fikr-mulohaza va xulosalar bayon qilingan.

Kalit so'z: o'quv topshiriqlari, mashq, savol, topshiriq, pragmatik yondashuv, ko'nikma, malaka, tasnif, tavsif, topshiriqlarning turlari

Kirish. Ona tili ta'limining inson takomilidagi o'rni va ahamiyati haqida bir qator olimlar o'z fikr mulohazalarini bildirgan. Jumladan, polshalik pedagog Yanush Korchak: — “Ona tili – bu bola uchun o'ylab topilgan qoidalar emas, nafas olayotgan havo kabi xalqining ruhi bilan tengdir”, degan edi[1]. O'quvchilarga ona tilini o'rgatish quyidagi vazifalarni hal qiladi: birinchidan, uning tug'ma aqliy qobiliyatni rivojlantirish, bu so'zning in'omi deb ataladi; ikkinchidan, o'quvchilarni ona tili xazinalarini ongli egallash bilan tanishtirish; uchinchidan, bolalar bu tilning mantig'ini o'rganishlari kerak. Bu maqsad va vazifalarga birin-ketin emas, balki baravar erishib borish lozim.

H.Ne'matovning quyidagi fikrlari hozir ham ona tili ta'limi uchun ahamiyatli: “Asrlar davomida insoniyat tomonidan to'plangan barcha til ilmini o'rta maktab o'quvchisiga o'rgatishning iloji va zarurati yo'q. Demak, ona tilidan eng zarur bilimlarni tanlash asosiy masalalardan biridir.

Ona tilidan bilimlarni tanlashning bosh mezonini uning foydalilik va amalda qo'llanila olish darajasidir. Biz ona tilidan foydali bilimlar deb bolalarning savodli yozish, ijodiy fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish uchun xizmat

qiladigan, uni yuksak insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash va rivojlantirishni ta'minlaydigan bilimlarni tushunamiz.[2]

Ona tili, milliy so'zlar aqliy rivojlanish hamda dunyoni anglashning asosidir. O'quvchi nutqining o'z vaqtida rivojlanishiga g'amxo'rlik qilish, savodxonligiga e'tibor berish juda muhimdir. O'quvchining nutqi qanchalik boy va mantiqli bo'lsa, uning o'z fikrlarini ifodalashi shunchalik oson kechadi, olamni, borliqni anglash qobiliyati qanchalik keng bo'lsa, o'quvchilar turli nutq vaziyatlarida tengdoshlar yoki kattalar bilan mazmunli va to'laqonli muloqotga kirisha oladi, tafakkuri ham shunchalik faol rivojlanishda bo'ladi. Bularning barcha dars mashg'ulotlarida o'quvchini o'quv topshiriqlari orqali to'g'ri yo'naltirish, to'g'ri savol berish, mazmunli va mantiqli javob berishga bog'liqdir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Topshiriq jahon til o'qitish metodikasida o'quv maqsadiga erishishga qaratilgan o'quv jarayonining birligi bo'lib, uning tuzilishini belgilaydi, til va nutq maqsadlariga erishishda ma'lum darajada mashqdan farqlanishi bilan tavsiflanadi. O'quv topshiriqlarini o'zaro farqlash masalasi pedagogikada ham metodikada ham bahsli mavzudir. E. Davronov maqolasida taniqli psixologlar va didaktika nuqtai-nazaridan "topshiriq" tushunchasining mohiyati ochib berilgan, ona tili darslariga nisbatan mashq va topshiriqning vazifalari bayon etilgan.[3]

E. Davronov topshiriqlarga ham maqsad, ham vosita sifatida qaraydi. Didaktik nazariyada "topshiriq", "tarbiyaviy topshiriq", "intelektual", "muammo" atamalari bilan, "mashq", "mustaqil ish" atamalari bilan birga qo'llaniladi. Leontiyev topshiriq tushunchasini quyidagicha tushunadi: "Topshiriq – muayyan shartlarga asoslangan qo'yilgan maqsaddir"[4]. U topshiriqning o'ziga xos xususiyatlarini ta'riflash uchun "ehtiyoj", "motiv" va "faoliyat" atamalaridan foydalanadi. Y. A. Ponomarev topshiriqlar nazariyasida bir qator toifalarni yaratdi, xususan, o'quv vaziyatida subyekt va obyektning o'zaro ta'sirini, bilimlarni o'zlashtirish, ularni takomillashtirish bo'yicha subyektning faoliyatini aniqladi. O. Roziqov esa o'quv topshiriqlarini ilmiy-pedagogik tadqiqotda o'quv materiali bilan bog'liqligi nuqtai nazaridan tahlil qilgan. Uning fikriga ko'ra, "o'quv topshirig'i o'quv maqsadlariga bog'liq bo'lgan o'quv materialining o'zgartirilgan shaklidir"[6]. O'qitish ehtiyojlari asosida quyidagi xususiyatlar ta'kidlanadi: 1) qurish (strukturalash) imkoniyati; 2) strukturani qurish va qayta ko'rib chiqish; 3) o'quv materiali shaklining mavjudligi; 4) o'quv jarayoni bosqichlarining mutanosibligi; 5) bir vazifani boshqalarga almashtirish imkoniyati; 6) ochiq tizim; 7) bir-birini to'ldirish; 8) bilimlarni o'rganish va takomillashtirish usullarining talablarga mosligi; 9) o'qitish va o'rganishga bo'lgan ehtiyojlarni qondirish uchun sharoit yaratish[5]. "Topshiriqlar insoniyat tomonidan to'plangan

tajribani aks ettiradi va shu bilan birga moddiy va ma'naviy qadriyatlarni yangilash va ularni yanada boyitish vositasiga aylanadi[5].

Mashqlardan farqli ravishda topshiriqlar darsning tashkiliy jihatlariga, o'quv materialini tushuntirishda va pedagogik aks ettirishda to'liq kiritiladi. Topshiriq bir vaqtning o'zida bir nechta mashqlarni o'z ichiga olishi mumkin

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Topshiriq va mashqlar o'rtasida qanday farq bor? O'quvchilar o'z ona tilida qanchalik yaxshi nutq so'zlay olsalar, o'z fikrlarini og'zaki va yozma shaklda shunchalik yorqinroq, chiroyli va sermazmun ifodalay oladilar. O'quvchi uyda, sinfda va ko'chada foydalanadigan ona tili orqali atrofidagi olam va inson faoliyati haqida dastlabki ma'lumotlarni oladi. Shuning uchun ham maktabning birinchi vazifasi bolalarni o'z ona tilida yaxshi gapirishga o'rgatishdir.

Bugungi kunning eng muhim masalasi – maktabda ona tili ta'limini insonparvarlashtirishdir. Shunda ona tilini o'rganishga o'quvchilarda katta qiziqish uyg'onadi. Ona tili orqali o'quvchi tafakkurida olamning lisoniy manzarasi, milliy madaniyatlar shakllanadi. Agar ona tili oddiy o'quv predmeti emas, qadriyat sifatida o'qitilsa, o'quvchilarda o'z-o'zida teran tafakkur va milliy g'urur shakllanadi. Ona tili mashg'ulotlarida o'z ona tili orqali o'quvchilar milliy mentalitetni, hayotni, xalqning madaniy merosini o'rganishlari kerak. Bu so'z va matnlarda aks etgan, ammo ular bilan qanday ishlash kerak? Albatta, pragmatik xarakterdagi o'quv topshiriqlari orqali. Avval —Ona tili fani orqali o'quvchilar savol va topshiriqlar asosida tilning urfodat va qonuniyatlarini o'rganadilar. Keyinchalik esa o'z ona tilida anglash, fahmlash, nutq so'zlash, insho yozishni o'rganibgina emas, balki topshiriqlar orqali o'quv lug'atlariga yo'naltirilsa, ona tilining jonli va tabiiy til ekanligiga ham ishonch hosil qilishadi.

O'quv topshiriqlari orqali ona tilni o'qitishga innovatsion yondashuvlarni joriy etishga doir ishlarni faollashtirish; ona til o'qitish uchun ilmiy, metodik, psixologik va pedagogik yordam tizimini rivojlantirish ishlarni takomillashtirish; etnolingvistikaning so'nggi yutuqlarini ta'lim jarayoniga jalb qilish mumkin.

Maktabda yetarli miqdorda o'quv lug'atlarning yo'qligi, qo'shimcha o'quv adabiyotlari, elektron resurslarning, metodik qo'llanmalarning kam yoki yaroqsiz ekanligi ham ona tili ta'limi sifatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ammo mavjud imkoniyatlardan ham samarali foydalanilmaydi. Agar ona tili mashg'ulotlarida o'quv topshiriqlari o'z o'rnida to'g'ri qo'llanilsa, o'quvchilar ma'lumotlar bilan ishlay olishga topshiriqlar orqali to'g'ri yo'naltirilsa, axborot texnologiyalari asrida manba muammo bo'lmaydi. Endi bilimdon o'quvchilar tayyorlash vaqti o'tdi. Bugungi davrning talabi biluvchi, bilib oluvchi o'quvchilarni tarbiyalashdir. Agar o'quvchiga to'g'ri va

maqsadli savol berilsa, hayot uchun foydali topshiriqlarni bajarishga o'rgatilsa, zarur nutqiy malakalar mashq qildirilsa, ijodiy tafakkur sohiblari yetishib chiqishi muqarrar.

O'quv topshiriqlari faqat maktabda emas, hayotda maktabdan tashqari oilada, ko'cha-ko'yda ham ahamiyatli. Ota-onalar ham mahalladoshlar ham o'quvchiga savol berganda uning yoshi, intellektual imkoniyati va psixofiziologiyasini inobatga olishlari lozim.

Quyidagi tashkiliy-uslubiy ta'minot, pedagogik shart-sharoitlar ham ona tili ta'limi samaradorligiga, jumladan, o'quv topshiriqlar bilan ishlash sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin:

- ko'pgina maktablarda alohida kompyuter bilan jihozlangan, internet bilan ta'minlangan ona tili sinf xonalari yoki boshqa innovatsion vositalar va texnologiyalar mavjud emasligi;

- darsliklar, o'quv lug'atlar, darsdan tashqari adabiyotlarning, jumladan, milliy xalq yertaklari (ayniqsa, rang-barang tasvirlangan), san'at asarlari, o'quv materiallari va ko'rgazmali vositalarning keskin taqchil ekanligi;

- ona tilida kompyuter o'quv dasturlari, shuningdek, multfilmlarning amalda yo'qligi;

- aksariyat ota-onalar chet tili va matematika fanlariga diqqat qilib, o'z farzandlarining ona tilini o'rganishlariga e'tiborsiz munosabatda bo'lishi;

- oila davrasida ota-ona yoki oila a'zolarining bola savollariga mas'uliyat va hafsala bilan javob bermasligi.

Shuni unutmaslik kerakki, milliy qadriyatlar, jumladan, ona tilini mukammal bilmasdan muvaffaqiyatga erishib bo'lmaydi. Shuning uchun ham ona tili o'qitish metodikasida nimani, qanday o'qitish masalasi antik davrdan to bugungi kunga qadar muammo bo'lib kelgan. Bu tabiiy hol, albatta, taraqqiyot metodikaga bog'liq bo'lganligi bois, zamon o'z talabini qo'yadi, metodika mazkur buyurtmani bajaradi. Shuning uchun ham nimani qanday o'qitish masalasi doimiy dolzarflikka egadir. Intensiv rivojlanishni maqsad qilgan har qanday davlat ta'limga tayanadi. Zamonga mos ta'lim tizimi jamiyatni intellektual, iqtisodiy, ma'naviy jihatdan o'sishga olib keladi. Zamonaviy ta'limni nima tashkil etadi? Muayyan fan doirasida olinsa, shu o'quv predmeti bo'yicha egallanishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malaklarni shakllantiruvchi yangi, kreativ mazmun tushuniladi.

Grammatika masalasi bugun ta'lim oldiga qo'yilgan talablarni yaxshi anglamaslik, grammatika haqida boshqacha tasavvurlarga ega bo'lish oqibatida bir-biriga qarama-qarshi fikrlarni keltirib chiqarmoqda.

Avvalo, grammatika nima? Aslida "grammatika" so'zi o'qish va yozishni o'rganmoq degan ma'noni anglatadi. Ammo bizda tilshunoslikda yaratilgan

nazariyalar, qoidalar majmuasi sifatida qaraladi, grammatika deganda, asosan, morfologiya va sintaksis tushuniladi. Maktab o'quvchisiga 6-7-8-9-sinflarda 4 yil davomida morfologiya va sintaksis o'qitiladi, ammo bu ma'lumotlar nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga deyarli xizmat qilmaydi. Undan ko'ra darslik tuzishda ko'p yillardan beri e'tibordan chetda qolib, juda kam soatlarda o'qitib kelinayotgan fonetika, to'g'ri yozish, imlo qoidalari (orfografiya), adabiy talaffuz qoidalari (orfoepiya), tilning lug'at tarkibi (leksika, leksikologiya emas) va tinish belgilari (punktuatsiya) kabi mavzular o'quvchida haqiqatan imloviy savodxonlik, adabiy talaffuz ko'nikmalarini hosil qiladi, so'z boyligini oshiradi. Darsliklarda yengil grammatik ma'lumotlar berilishi kerak, bu – o'quvchiga biror chet tilini o'rganishda asqotadi. Maktab darsliklari mazmunida nazariy ma'lumotlar qachon va qanday ko'paydi? Bitiruvchi, yoki birinchi kurs talabasining oldiga borib mana shu jumlani grammatik tahlil qilib berish so'ralsa, u tibbiyot yo'nalishida bo'ladimi, moliya yo'nalishidami, lingvistik ixtisosligida tadqiqot olib boradigan doktorantlar darajasida tahlil qilib beradi, ammo unga gapni murakkab ega, ot-kesim, sifatlovchi, qaratqich aniqlovchi, nomustaqil, mustaqil to'ldiruvchiga ajratishdan hech qanday naf yo'q. Buning o'rniga unga yaxshi shifokor va bank xodimiga kerak bo'ladigan ta'sirchan nutq va muloqot madaniyati o'rgatilishi kerak edi. Ular ona tili mashg'ulotlarida adabiy talaffuzi ravon, imloviy savodxon, ta'sirli nutq uchun yetarli so'z boyligiga ega bo'lishlari kerak edi.

Biz ham o'quvchilarga ona tilidan hayot davomida har qanday vaziyatda, har onda asqotadigan bilim va ko'nikmalarni berishimiz kerak. Ortiqcha grammatizm, ona tili ta'limini qiyin ahvolga olib kelayotgan edi.

Yangicha yondashuvlarning o'z vaqtida amaliyotga joriy etilayotgani, muammoning manbasi kech bo'lsa-da aniqlangani bu jarayonni sog'lomlashtirishga imkon beradi.

Ingliz tili o'qitish metodikasining eng xarakterli xususiyatlaridan biri topshiriqlar real harakatlarga qaratilishidir. O'quv dasturlari ishlab chiquvchilari o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun qanday qilib to'g'ri lingvistik foydalanishni talab qilishdan ko'ra haqiqiy kontekstda tegishli muloqot qilishlari muhim. Aksariyat darsliklarda hozirgi kunda kommunikativ natijaga ega bo'lgan topshiriq va mashqlar shuningdek tildan to'g'ri foydalanish imkonini beruvchi til mashqlari mavjud.

Quyidagi jadval ona tilidan takomillashtirilgan o'quv topshiriqlarining nomlanishi, tavsifi va tasniflarini ifodalaydi:

No	O'quv topshirig'in omi	Tavsifi	Turlari

1	Savol	Ta'lim oluvchining fan yoki mavzu doirasidagi bilimi, tasavvuri, munosabati va uni qanday shaklda bayon qilib bera olish ko'nikmasini aniqlovchi o'quv topshirig'idir.	an'anaviy va pragmatik; hayotiy va pedagogik, o'quvchi tomonidan beriladigan savollar va o'qituvchi tomonidan beriladigan savollar
2	Mashq	Ta'lim jarayonida muayyan amaliy harakatni bir necha bor aynan takrorlash orqali shu mashg'ulotdan ko'zlangan ko'nikma va malakaga ega bo'lish tizimi	jismoniy, tayyorgarlik, ijodiy, tasviriy, takrorlanuvchi, umumlashtiruvchi; shuningdek, grammatik: fonetik, leksik, morfologik va sintaktik. Nutqiy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish uchun: talaffuz, imlo, o'qish, tinglab tushunish mashqlari.
3	Topshiriq	Kishi, jumladan, o'quvchiga muayyan mazvuni o'rgatish, mustahkamlash maqsadida bir marta bajarish uchun beriladigan ish, vazifa. Topshiriq nutqiy malakalarni rivojlantirish jarayonini tashkillashtiradi va baholaydi.	fikrlash, o'qish, yozish, gapirish, tinglab tushunish, anglash, qo'llash, tahlil qilish, sintez qilish, baholash kabi...

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommend.) Har bir atama o'z mazmun-mohiyatiga ega. Ya'ni, mashq muayyan harakatni, bir necha bor aynan takrorlash orqali shu mashg'ulotdan ko'zlangan ko'nikma va malakaga ega bo'lishni nazarda tutsa, topshiriq kishining, jumladan, o'quvchining zimmasiga biror mazvuni mustahkamlash maqsadida bir marta bajarish uchun beriladigan ish, vazifani anglatadi. Jahonda til o'qitish tajribasida nutqiy ko'nikmalar to'rtta: tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalari bo'lib ularni shakllantirish bo'yicha beriladigan savol va topshiriqlar baholashga juda qulay tarzda ishlab chiqilgan. Ta'limda baholashning qulay, samarali yo'lini ishlab chiqilsagina uning foydasi bo'ladi. Bilim ko'nikma va malakani baholay olmadimi, demak, u topshiriq sifatsizdir.

O'qituvchi bergan savollar, shuningdek, ularni so'rash yo'li, o'quv materialining bilim darajasini, uning aql-zakovatini va ishga bo'lgan munosabatini ochib berish bilan birga o'quvchilarni turli muloqot vaziyatlariga tayyorlashi kerak. Shu sababli ham savol berish qiyin bo'lishi lozim. "Berilgan she'riy misralarda nechta unli qatnashgan?", degan savol o'quvchiga zarur ko'nikma va malakalarni bermaydi. Mashq – ko'nikma yoki malaka hosil qilish vositasi. Topshiriq esa, egallangan ko'nikmalarni sinash vazifasini bajaradi. U yo'naltiruvchi xususiyatga ega. Topshiriq orqali o'quvchini fikrlashga, mustaqil ishlashga ham o'rgatish mumkin. Zero,

mashqlar ham, topshiriqlar ham “Ona tili” darsliklarining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Nazariy ma’lumotlar, ya’ni grammatik qoidalar o’quvchida belgilangan mavzu doirasida bilim, tushuncha hosil qiladi. Ta’lim mazmunida o’quvchi egallashi ko’zda tutilgan ko’nikma va malakani, asosan, mashqlar shakllantiradi. Topshiriqlar bu o’rinda ko’proq o’quvchi bilimini boyitishga, egallagan bilim yoki ko’nikmani sinash, baholashga xizmat qiladi. Ona tili o’qitish metodikasida o’quvchiga to’g’ri va mantiqli savol berish malakasini rivojlantirish masalasi o’z yechimini topmagan. Bu bo’yicha maxsus tadqiqotlar olib borilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. friendship.com.ru/books/janusz_korchzak.shtml
2. Фуломов А., Неъматов Ҳ. Она тили таълими мазмуни. Ўқитувчилар учун методик қўлланма. – Т.: Ўқитувчи. 1996. 9-б.
3. Давронов, И. Е. некоторые аспекты трактовки понятий —задачa и —упражнениe // И. Е. Давронов. – Текст: сразу // молодой ученый. — 2012. — № 8 (43). - П.323-326.
4. Леонтьев А.Н. проблемы развития психики. – Москва: Педагогика, 1972. -576.
5. Теоретические основы оптимального применения системы принимаются к преподаванию школьниками (на материале гуманитарных наук). Реферат дисс...I. Р. наук. - Тбилиси, - 1986. -50.
6. Розиков О. Р. и очарование. Дидактика. - Т.: Наука, 1997. -256 Б.

O'SMIRLIK DAVRIDA YUZAGA KELADIGAN MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMI TO'G'RISIDA MULOHAZALAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6536671>

Bekniyazova Elmira Qaipnazarovna
*Nukus shahar 33-sonli tasviriy san'atni
o'rgatishga ixtisoslashtirilgan davlat
umumta'lim maktabi amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'smirlik yoshidagi o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berish jarayonida uchraydigan ayrim qiyinchiliklar, bu yoshdagi bolalarning psixologik, fiziologik rivojlanishi va xususiyatlari o'rin olgan. Har tomonlama yetuk, barkamol shaxsni tarbiyalash hozirgi kun ta'lim tizimi oldidagi dolzarb muammolardan biridir. Shu boisdan o'smirlik davrining psixologik hamda fiziologik xususiyatlarini bilish, o'rganish tarbiyachilar, pedagoglar, psixologlar va ota-onalar uchun muhim ahamiyatga ega.*

Kalit so'z: *Psixologiya, fiziologik o'zgarishlar, motivatsiya, psixofiziologik holat, individuallik.*

KIRISHO'smirlik davri psixologiyasini bilish psixologik nuqtai nazaridan ham pedagogik nuqtai nazaridan ham muhimdir. Bu davrni biz yana o'tish davri ham deb ataymiz. O'smirlik davri asosan 11-15 yoshdagi bolalarni o'z ichiga qamrab oladi, ya'ni 5-8 sinf o'quvchilarini.

O'smir o'quvchilarni ta'lim va tarbiya berish ishlarida uchraydigan ayrim qiyinchiliklar bu yoshdagi bolalarning psixik rivojlanishi va xususiyatlarini ba'zan yyetarli darajada bilmaslikdan yoki inkor qilishdan kelib chiqadi.

Kichik va katta yoshdagi maktab o'quvchilariga qaraganda o'smirlik yoshidagi bolalarni tarbiyalashda juda ko'p qiyinchiliklar bo'ladi. Chunki, kichik bolaning katta odamga aylanish jarayoni juda qiyin kechadi. Bu jarayon o'smirlar psixologiyasining shaxslar bilan bo'lgan munosabat shakllarining jiddiy ravishda o'zgarishi, hamda hayot sharoitining o'zgarishi bilan bog'liqdir.

Bu davrda o'smirlarning o'z shaxsiy fikrlari paydo bo'ladi. Ularda o'z qadr-qimmatlari haqidagi tushuncha kengayadi. Ilmiy psixologiyaning aniqlashi bo'yicha o'smirlarning psixik taraqqiyotini harakatga keltiruvchi kuchlar, ularning faoliyatlari bilan tug'iladigan ehtiyojlar bilan bu ehtiyojlarni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi dialektik qarama-qarshiliklarni yuzaga kelishi va bartaraf qilinishidan iboratdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot jarayonida Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, Ta'lim to'g'risida qonun, Sh. Mirziyoyev asarlari, mavzuga doir adabiyotlar hamda internet manbaalaridan foydalanildi. Maqolani yozish davomida nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, mantiqiylik tamoyillari qo'llanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Qarama-qarshiliklar ancha yuksak darajadagi psixik taraqqiyotni, ancha murakkab shakldagi faoliyat turlarini va shaxsning qator yangi psixologik xususiyatlarini tarkib toptirish orqali bartaraf qilishdan iboratdir. Shundan keyin psixik taraqqiyotning yuksakroq bosqichiga o'tiladi. Ana shu nuqtai nazardan o'smirlik yoshini yanada oydinroq qarab chiqaylik. Bola boshlang'ich sinfni tugatadi. Bolaning o'rta maktabda o'qishga o'tishi uning hayotida buriish davri hisoblanadi. O'smirlarning yangi ijtimoiy jihatdan tashkil topgan va rang-baranglantirilgan faoliyatiga uning psixologik hamda shaxsning tarkib topishiga asos bo'lgan sharoit va vosita ta'sir qiladi.

Shunday qilib, o'smirlarga ta'lim-tarbiya berishning yangi to'g'ri usullari hamda vositalarni topishi uchun o'smirlik yoshining o'ziga xos xususiyatlarini jismoniy va psixologik taraqqiyotini yaxshi bilishimiz kerak. O'smirlik yoshining mazmuniy xarakteristikasi vaqt o'tishi bilan o'zgarib boradi, chunki bunda inson hayotining xususan ijtimoiy sharoitlari o'zgaradi.

O'smirlar psixologik taraqqiyotining biologik omillariga ular ongiga og'ir, ba'zan kuchi yetmaydigan bo'lib ko'ringan, ularni jiddiy psixik inqirozga va hayajonga soladigan, masalan: o'smirlar uchun xarakterli bo'lgan norozilik, qo'pollik, qaysarlik, o'z-o'zini analiz qilishga moyillik subyektiv olamga va shunga o'xshash holatlarni keltirib chiqaradigan vaziyatlar muhim ahamiyatga ega.

Jinsiy yetilish munosabati bilan paydo bo'ladigan yangi sezgilar fikrlar, maylliklar, kechinmalar go'yo o'smirlar ongida hukmron bo'ladi. Ularning xulq atvorini belgilaydi. Mana shunday holatda o'smirlarning psixologik qiyofalari asosan yolg'iz sof biologik omil deb qaraladi.

Psixologlarning fikricha, yosh psixologik xususiyatlari faqatgina yolg'iz biologik jihatidan yetilishi va taraqqiyot natijasi bo'lmay balki bolaning ijtimoiy hayot sharoitlari va faoliyatlarining o'zgarishi hamda bu jihatdan yangi ijtimoiy omillarning paydo bo'lishi natijasida o'smirning taraqqiyotiga va unga beriladigan maktabdagi ta'lim va tarbiya berishni aniq tashkil qilish o'smirlarning konkret hayot sharoitlari va faoliyatning mahsuli deb qarab bo'lmaydi.

O'smirlik davri organizmning jo'shqin o'sish davridir. Bu davrda tananing intensiv ravishda rivojlanishi yuzaga keladi, muskullari mustahkamlanadi va

skeletning o'sish jarayoni davom etadi. Bu davrda yurak qon tomirlari sistemasining rivojlanishida mos kelmaslik hodisasi kuzatiladi. Bu davrda yurak hajm jihatdan ancha kattalashadi, kuchliroq ishlay boshlaydi. Ko'pincha bu qon aylanishining vaqtincha buzilishiga, qon bosimining yoshga bog'liq bo'lmagan holda ko'tarilishiga, yurak faoliyatining zo'riqishiga olib keladi. Natijada o'smirlarda uchraydigan bosh aylanishi, yurak pulsining tezlashishi, va bosh og'rig'i paydo bo'ladi.

O'smirlarning yoshi ham jismoniy psixik hususiyatga egadir, organizm Pavlov fikriga ko'ra, bir butun sitsemadan iborat bo'lib, bunda barcha to'qimalar va organlarning fiziologik jarayonlari uzviy ravishda bir-biri bilan bog'langan bo'ladi. I.P.Pavlov so'zi bilan aytganda, bunda nerv sitemasi va organizmda sodir bo'ladigan barcha hodisalarni boshqarib turuvchi bosh miya po'sti asosiy o'rin egallaydi. O'smirlik yoshida nerv sitsemasining yuqori qismi sifat jihatidan o'sa boshlaydi va miya ichki tuzilishining murakkablashishga olib keladi.

Katta yarim sharda nerv hujayralarining yetilishi tugallanadi. O'smir organizmining jismoniy rivojlanishi uning organlari va to'qimalarining rivojlanishi bosh miya po'tsining boshqaruvchanlik roli ostida amalga oshadi, ammo o'sib borayotgan to'qimalar va organlar o'z navbatida nerv sistemasining o'sishiga ta'sir ko'rsatadi. O'smirlik yoshida o'pkaning hajmi kattalashadi, nafas olish ancha tezlashgan bo'ladi. O'smirlik yoshida bola qancha toza havoda yursa shuncha foydalidir.

Bu davrda ichki sekretiya bezlarining qayta qurishiga bog'liq bo'lgan jinsiy yetilish davridir. Bu bezlarning yetilishi inson organizmi uchun juda muhimdir. O'smirlik yoshining xarakterli xususiyatlaridan yana biri aynan jinsiy yetilish jarayonidir.

Jinsiy yetilishning boshlanishi ko'p jihatdan iqlimga va milliy epiografik omillarga va shuningdek, individual xususiyatlarga ham bog'liqdir.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, jinsiy yetilishning boshlanish davri o'g'il bolalarda 12-13 yoshda, qiz bolalarda 11-12 yoshda boshlanadi.

O'qituvchilar, sinf rahbarlari datsavval shuni chuqur anglashlari lozimki, jinsiy yetilish organizmning jismoniy rivojlanishiga ta'sir qilishdan tashqari ularning psixik rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. O'smirlarda jinsiy yetilish bilan birga shu paytgacha ularga noma'lum bo'lgan qandaydir hislar, kechinmalar, qarama-qarshi jinsga spetsifik qiziqish, noma'lum mazmundagi kitoblarga qiziqishlarning paydo bo'lishi tabiiydir.

O'smirlik davrida nutqning rivojlanishi bir tomondan so'z boyligini oshishi hisobiga bo'lsa, ikkinchi tomondan tabiat va jamiyatdagi narsa voqea va hodisalarning mazmun mohiyatini anglashlari hisobiga bo'ladi. Aynan o'smirlik

davridan boshlab, inson aynan nutq bilish jarayonlarining rivojlanishini belgilab berishini tushuna boshlaydi, o'smirni ko'pincha muomalada so'zlarni ishlatish qoidalari - "qanday qilib to'g'ri yozish kerak?", "qanday qilib yaxshiroq aytish mumkinmi?" kabi savollar juda qiziqtiradi. O'smirlar maktabdagi o'qituvchilar, kattalar ota-onalar nutqidagi kamchiliklarga kitob, gazeta, radio va televideniye diktorlari xatolariga tez e'tibor beradilar.

O'smir so'zlarning kelib chiqish tarixiga, ularning aniq mazmuni va mohiyatiga juda qiziqadi. U endi o'z nutqida yosh bola singari emas, balki katta odamlardek so'zlarni tanlashga harakat qiladi. Nutq madaniyatni egallash borasida o'smir uchun o'qituvchi, albatta, namuna bo'lishi shartdir. Aynan maktab ta'limi o'smir bilish jarayonlarining rivojlanish yo'nalishini sifat jihatidan o'zgarishida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Bilish jarayonlarining rivojlanishida nutq ham o'sadi, ham yozma mavjud bo'lishi bilan ham kuchli vosita hisoblanadi. Maktabdagi o'quv jarayonlarining to'g'ri tashkil etilishi va amalga oshirilishi bilan o'smir nutqining to'g'ri rivojlanishi uchun sharoit yaratiladi. Nutqni o'zlashtirishga harakat bu o'smirniig muomala, bilish va ijodiy faoliyatga kirishish ehtiyoji va intilishi natijasi hisoblanadi.

O'smirlik davrida o'qish va yozma monologik nutq jadal rivojlanadi. 5-sinfdan boshlab to 9-sinfgacha o'qish to'g'ri, tez va ifodali bo'lish darajasidan, yoddan ifodali, ta'sirli aytib bera olish darajasigacha ko'tariladi. Monologik nutq esa asardagi kichik bir parchani qayta so'zlab berishdan, mustaqil ravishda nutq va chiqishlar tayyorlash, og'zaki mulohaza yuritish, fikr bildirish va ularni asoslab berishgacha o'zgaradi. Yozma nutq ham yaxshilangan holda o'smirlar endi ularga berilgan erkin mavzu bo'yicha mustaqil holda insho yoza oladilar, o'smirlarning nutqi to'la tafakkur bilan bog'liq holda amalga oishiriladi. 5-6 sinflardagi o'quvchilar og'zaki va yozma matn uchun reja tuzib, unga amal qila oladilar.

O'smirlik davrida nazariy tafakkur yuqori ahamiyatga ega bo'la boshlaydi. Chunki bu davrdagi o'quvchilar atrof-olamdagi bog'lanishlar mazmunini yuqori darajada bilishga harakat qiladilar. Bu davrda o'smirning bilishga bo'lgan qiziqishida yuksalish sodir bo'ladi. Ilmiy nazariy bilimlarning egallab olinishi tafakkurning rivojlanishiga olib keladi. Buning ta'sirida isbot, dalillar bilan fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Unda deduktiv xulosalar chiqarish uchun qobiliyat paydo bo'ladi.

Maktabda o'qitiladigan fanlar o'smir uchun o'z taxminlarini yuzaga keltirish yoki tekshirish uchun sharoit bo'lib xizmat qiladi. J.Piajening ta'kidlashicha, "Ijtimoiy hayot uch narsaning ta'siri - til, mazmun, qoidalar asosida shakllantiriladi". Bu borada o'zlashtirilgan ijtimoiy munosabatlar o'z-o'zidan tafakkur uchun yangi imkoniyatlarni yaratadi.

11-12 yoshdan boshlab o'smir endi mantiqiy fikrla, harakat qila boshlaydi. O'smir bu yoshda xuddi kattalar singari keng kamrovli tahlil etishni o'rgana boshlaydi. O'smir tafakkurning nazariy darajaga qanchalik tez ko'tarila olishi, o'quv materiallarini tez va chuqur egallashi uning intellektini ham rivojlanishini belgilab beradi. O'smirlik davri yuqori darajadagi intellektual faollik bilan farqlanadi. Bu faollik o'ta qizikuvchanlik hamda atrofdagilarga o'z layoqatlarini namoyish etish, shuningdek, ularni yuqori baho olish ehtiyojining mavjudligi bilan belgilanadi. O'smirning kattalarga beradigan savollari mazmunli, mulohazali va aynan o'sha masala doirasida bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar turli farazlarni keltira oladilar, taxminiy fikr yuritib, tadqiqot o'tkaza oladilar hamda ma'lum bir masala bo'yicha muqobil variantlarni taqqoslay oladilar. O'smir tafakkuri ko'pincha umumlashtirishga moyil bo'ladi.

O'smirlik davrida diqqat, xotira, tasavvur to'la mustaqillik kasb etib, endi ularni o'z irodasiga ko'ra boshqara oladigan bo'ladi. Bu davrda qaysi etakchi funktsiya (diqqatmi, xotirami yoki tasavvur ustunlik qilayotgani yaqqol namoyon bo'lib, har bir o'smir o'zi uchun ahamiyatliroq bo'lgan funktsiyani e'tiborga olish imkoniyatiga ega bo'ladi, ushbu funktsiyalarning rivojlanish xususiyatlarini ko'rib chiqamiz.

Diqqat: Agar kichik maktab yoshida ixtiyorsiz diqqat ustunlik qilsa, o'smirlik davrida bola o'z diqqatini o'zi boshqara oladi. Dars davomida intizomning buzilishi aksariyat hollarda o'quvchilar diqqatsizligidan emas, balki ijtimoiy sabablar bilan belgilanadi. O'smir o'z diqqatini to'la ravishda o'zi uchun ahamiyatli bo'lgan va yuqori natajalarga erishishi mumkin bo'lgan faoliyatlarga qarata oladi. O'smirni diqqati yaxshi boshqariladigan va nazorat etiladigan darajada rivojlangan bo'lishi mumkin. Bolaning rivojlanayotgan ixtiyoriy diqqati o'qituvchi tomonidan doimo qo'llab-quvvatlanishi juda zarurdir. Pedagogik jarayonda ixtiyorsiz diqqatni ixtiyoriy diqqat darajasiga ko'tarish uchun bir qancha uslublar ishlab chiqilgan, shuningdek, o'smirning dars jarayonida o'z tengdoshlari orasida o'zini ko'rsatashi uchun sharoitni yaratilishi ham o'smirdagi diqqatni ixtiyorsizlikdan ixtiyoriyga aylanishida zamin bo'lib xizmat qilishi mumkin. Lekin, o'smirlik davrida juda qattiq charchash holatlari ham bo'ladi, aynan 13-14 hamda 16 yoshlarda charchash chizig'i keskin ko'tariladi. Bunday holatlarda o'smir atrofdagi narsa va voqealarga to'liq diqqatini qarata olmaydi.

O'smirlik yoshi shaxsining tarkib topish jarayonida alohida o'rin to'tadi. Bu davr asosiy davr hisoblanadi. Chunki bu yoshda g'oyat muhim psixologik o'zgarishlar paydo bo'ladi. Har xil psixologik o'zgarishlar va shaxsiy rivojlanish, eng avvalo, mana shu shaxsning faoliyat xarakteriga bog'liqdir. O'smirning faoliyati o'qish

mehnat va o'yin jarayonlarini o'z ichiga oladi. Mana shu jarayonlarga to'xtalib o'tamiz.

1. O'smir kichik maktab o'quvchilaridan farq qilgan holda birinchi bo'lib ilmiy bilishda ishtirok etadi. Uning oldida birinchi faqat ayrim narsa va hodisani emas, barcha narsa va hodisalar uchun umumiy bo'lgan qonuniyatlarni tushunish uchun ishlatiladi.

Beshinchi sinfdayoq ayniqsa oltinchi sinfga kelib fizika, algebra, geometriya, tarix fanlari o'tila boshlanadi. Abtsrakt tafakkur tez o'sa boshlaydi. O'quvchilar hodisalarning sabablarini tushunishga hodisalarni ma'lum qonuniyatlar doirasida ifodalashga bu qonuniyatlardan foydalanishga intiladilar.

2. O'smirlik yoshining rivojlanishiga ko'proq mehnat faoliyati ta'sir ko'rsatadi. O'smirlik yoshida mehnat ancha uyushqoqlik xarakterida bo'ladi.

3. O'smirlik shaxsning tarkib topishida o'yinlar o'z ahamiyatini yo'qotmaydi. O'yin o'smirlik yoshida yuksak axloqiy tuyg'ularning, irodaviy xarakter hislatlarning o'sishiga yordam beradi. O'yin o'smirni intizomli bo'lishga o'rgatadi, o'yin o'ylashga, fahmlashga, eslab qolishga, biror narsani qilishdan oldin rejalashtirishga va diqqatli bo'lishga da'vat etadi.

O'smirlik kollektivi boshlang'ich sinf o'quvchilari kollektiviga qaraganda maktabda ham uyda ham, butunlay boshqa o'rin to'tadi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning qiziqishi va faoliyatlari asosan sinf ishlari bilan cheklangan bo'ladi.

O'smir shu yoshning datslabki davrlarida oldin o'zlashtirgan bilimlari asosida yangi bilim ola boshlaydi. U endi bir qator o'qituvchiga ko'nikish har biriga o'ziga yarasha muomala qilishi ularning talablariga ko'nikishi va shunga qarab o'zini tutish kerak.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, o'smirlik yoshiga yetganda bolalarda burch va javobgarlik tuyg'ulari yyetarli darajada o'sgan bo'ladi. Bolalar o'zlari ongli ravishda tanlashga qodir bo'lib qoladi. Mana shu davrda kattalar bolalarga "bemalol ish topshirishni ishonadilar", o'smirlarni oilada "kichkina" deb hisoblamay, ulardan xo'jalik ishlariga yordam berish, topshirilgan ishga javob berishlarini talab qiladilar. Ular bilan maslahatlashadilar ba'zi o'smilar o'smirlikning so'ngida hatto o'z yaqinlarini qo'llovchisi va tayanchi bo'lib qoladilar.

O'smirda bosh miya po'stining po'st osti qismlari utsidan kontroli ortib boradi. Po'st va po'st osti qismlari doimiy ravishda birga harakat qiladi. Ayrim hollarda bosh miya po'sti po'st osti qismining faoliyatini kontrol qilmay qoladi. Bu o'smirning jizzakilik va emotsional hislariga berilganligidan dalolat beradi. Tormozlash reaksiyasini paydo qilish xarakteri turg'un bo'lmay qoladi.

Qo'zg'alish jarayonlari ba'zan shu qadar kuchli bo'ladiki, o'smir yoqimsiz xarakterlarini tormozlolmay, o'zini to'ta olmay qoladi. Qo'zg'alish jarayonlari jo'shqin, lekin tez o'sadi. Ikkinchi tamondan o'smir kuchli hayajonlanish paytida ayniqsa tegishli ijtimoiy sabablarga ko'ra hayajonlanganda, o'z xatti-harakatlarini idora eta olmaydi. O'smirlik yoshida ikkinchi signal sistemasining roli kuchaya boradi. Qo'zg'ovchi vazifasini bajaruvchi so'z bilish jarayonida boshqa kishilar bilan muomalada bo'lganda yoki o'z xatti-harakatlariga baho berishda ko'proq rol o'ynay boshlaydi.

Shu bilan bir qatorda o'smirning nerv sitsemasining o'sishi hali tugalanmagan bo'lib, tarkib topish bosqichida bo'ladi. U uzoq vaqt davom etadigan kuchli qo'zg'alishga bardosh bera olmaydi. Ba'zan shu sababli ancha tez qo'zg'alish holatiga o'tib ketadi. Bu esa o'smir nerv sitsemasining ma'lum darajada bo'shligidan dalolat beradi.

O'smirni ish, o'qish hamda sport mashg'ulotlari paytida to'g'ri va chuqur nafas olishga o'rgatish zarurdir. Bu narsa shuning uchun ham muhimki, bo'yning tez o'sishi organizmda modda almashishining jadallashishi bilan o'smir ko'p miqdorda kislorodga muhtoj bo'ladi. Bu yoshda o'smirning toza havoda bo'lishi ayniqsa muhimdir. O'smirlik yoshida yurak ikki baravar ko'proq o'sadi, gavda esa bir yarim barobar o'sadi. Arteriyalar diametrining o'sishi yurakning o'sishidan orqada qoladi.

Qon tomirining yo'li yurak hajmiga nisbatan kamayadi va bu nerv qalqonsimon bezlari faoliyatining kuchli darajada tezlashuvi bilan birgalikda qon bosimining ortishiga va yurak faoliyatining kuchayishiga olib keladi. Qon tomirlari sistemasidagi o'zgarishlar natijasida ba'zan bosh miyaga boradigan qon yetarli bo'lmay qolishi mumkin. Bu esa bosh miya ish qobiliyatining susayishiga, tez toliqishiga va bosh aylanishiga olib keladi. Ba'zan o'smir tashqi ko'rinishining o'zgarib turishini kuzatish mumkin. O'smirning qo'l va lablari ko'karib ketadi, ba'zan esa uning yuzi qizarib ketadi. O'smirlarni bu davrda haddan tashqari ko'p toliqishlardan saqlash kerak. Bu davr yangi bosqichga ya'ni o'spirinlikka tayyorgarlikdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES):

1. Ta'lim to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. – T.: O'zbekiston, 2020.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. – T.:O'zbekiston, 2017.
3. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha harakatlar strategiyasi// <https://www.lex.uz>

-
4. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
 5. Югай А.Х., Мираширова Н.А. “Общая психология” – Ташкент 2014.
 6. Дружинина В. “Психология “. Учебник. “Питер”, 2003.

TAYANCH HARAKAT SISTEMASI. SUYAKLAR KLASSIFIKATSIYASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6536695>

Jumaboyeva Nilufar Soyibjon qizi

*Denov Tadbirkorlik va pedagogika institutining
2-bosqich talabasi*

Jumaboyev Abdulla Tolibjon o'g'li

Mirishkor tumani Shifoxonasi feldsheri

Jumaboyeva Yulduz Soyibjon qizi

Mirishkor tumani shifoxonasi hamshirasi

Yangiyeva Qurbonoy

*Mirishkor tumani 41- umumiy o'rta ta'lim maktabining
boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: Odam tanasining 1,5 - 1,7 qismi suyaklardan iborat bo'lib, suyaklar yig'indisiga skelet deyiladi. Skelet degan suzi grekcha —skeletonll so'zidan kelib chiqib, —kuritilganll degan ma'noni anglatadi. Bunday ma'noni kiritilishiga sabab, qadimgi davrda skelet oftob ta'sirida yoki kumning qizig'idan foydalanib tayyorlangan. Skelet tarkibiga 200 dan ortiq suyaklar kirib, ulardan 33-34 tasi toq sonda bo'ladi. SHartli ravishda skelet 2 qismga - o'q skeleti va qo'shimcha skeletiga ajratiladi. O'q skeletiga kalla skeleti (29 suyaklar), ko'krak qafasi (25 suyaklar), umurtqa pog'onasi (26 suyaklar) kiradi. Qo'shimcha skelet tarkibiga ko'l skeleti (64), oyoq skeleti (62) kiradi.

Kalit so'zlar: osteologiya, artrologiya, skelet, suyak tizimi, diafiz, metafiz, epifiz, osteotsit, osteoblast, osteoklast, qontroforslar, suyaklar tasnifi, sinostoz, sindesmoz, sinxondroz, simfiz, sesamasimon suyaklar, skolioz, qo'l suyaklari, kurak suyagi, o'mrov suyagi, yelka kamari, yyelka suyagi, diafiz, epifiz, metafiz, kaft suyaklari, son suyagi, boldir suyagi, oyoq panja suyaklari, supenatsiya, pronatsiya.

Skelet suyaklari organizmda bir qancha funktsiyalarni bajaradi: 1. Ximoya vazifasi - suyaklar yig'indisi odamlarda, xamma umurtqali xayvonlarda organizmni sirtidan joylashib, tashqi skeletni xosil qiladi va atrofdagi muxitda bo'ladigan turlituman ta'sirotlardan saqlaydi. Ayrim suyaklar organizmda turli bo'shliqlar xosil qilib, bu bo'shliqlar ichida joylashgan a'zolar tashqi muxitdan pishiq ximoyalangan bo'ladi. Masalan, umurtqa kanalida orqa miya joylashgan, kalla skeleti ichida – bosh miya, ko'krak qafasida yurak, o'pkalar, qizilo'ngach va yirik qon tomirlari

joylashgan. 2. Tayanch vazifasi - yumshoq to'qima va a'zolar skeletining tashkil etuvchi ayrim qismlariga birikib turishi natijasida, a'zolari organizmda muayyan joyda o'rnashib turishini ta'minlaydi. 3. Xarakat vazifasi - skeletni tashkil qilib turgan suyaklar bir - biri bilan bo'g'imlar orqali birlashib, xar xil richaglar xosil qiladilar. Suyaklarga paylar va bog'lamlar yordamida muskullar birikib, nerv sistemasi tomonidan keladigan impulslar yordamida muskullar qisqarishini yuzaga keltiradi. Suyak va muskul sistemalaridan tayanch-xarakat apparati xosil bo'ladi va tanani fazoda turli xolatlarda saqlashda, turli xarakatlarni bajarishda ishtirok etadi. 4. Qon yaratilishi yoki gemopoez funksiyasi – ma'lumki, naychali suyaklarining kanalida suyak iligi yoki ko'migi joylashgan. Suyak ko'migi emrional xayotning uchinchi oyi oxirida paydo bo'ladi. Eritrotsitlar va donador leykotsitlar suyak ko'migida takomil topadi. Demak, suyaklar qon yaratuvchi asosiy manba xisoblanadi. Suyaklarning mineral modda almashinish funksiyasida ishtirok etishi – suyaklar turli tuzlarni to'planish deposi xisoblanadi. Suyak – a'zo sifatida nafaqat suyak to'qimasidan, balki uni tarkibiga biriktiruvchi to'qima, qon tomirlari va nervlar kiradi. Tashqaridan suyak suyak usti pardasi yoki periost bilan qoplangan. Suyak pardasi pishiq biriktiruvchi to'qimadan tashkil topib, uning tarkibida qon tomirlari, limfatik tomirlar va nervlar o'tadi. Suyak usti pardasining tashqi qavati tolali, ichki qavati - suyak xosil qiluvchi qatlam bo'lib, to'g'ridan-to'g'ri asosiy suyak to'qimasi bilan birlashib ketadi. Suyak usti pardasi tarkibidagi osteoblastlar suyakni rivojlanishini, eniga o'sishini va turli jaroxatlardan so'ng tiklanishini ta'minlaydi. Endost yupqa, nozik parda bo'lib, suyakni suyak ko'migi tomondan qoplab turadi. Endost tarkibida osteoblastlar va kollagen tolalarning tutamlari uchraydi. Suyaklar bir vaqtda xam qattiq, xam elastik xususiyatga ega bo'lib, ularning tarkibida 1/3 qismi organik moddalar (ossein) bo'lsa, qolgan 2/3 qismini esa anorganik moddalar – kaltsiy, fosfor va magniy tuzlari tashkil etadi. Suyaklar elastikligini ossein ifodalasa, qattiqligi esa mineral tuzlari tufayli xosil bo'ladi. Organik va anorganik moddalarning nisbati suyaklarda yoshga qarab o'zgarib boradi. Yosh organizmning suyaklari tarkibida ossein ko'p bo'lganligidan ular egiluvchan va maxkam bo'ladi. Yosh ulg'ayib borgan sayin suyaklarda mineral tuzlar miqdori oshadi. SHuning uchun keksa kishilarning suyaklari o'zining elastik xususiyatlarini asta-sekin yo'qotib borib, mo'rt va tez sinadigan bo'lib qoladi. Suyaklar tarkibida organik va anorganik moddalardan tashqari A, D va S vitaminlari xam bo'ladi. Yosh bolalarning suyaklari tarkibida kaltsiy tuzlari va D vitamini yetishmasa raxit kasalligi vujudga keladi, suyaklarning pishiqligi kamayadi va xar tomonga kiyshayishi mumkin. Suyaklarni bo'g'im xosil qiladigan satxlari bo'g'im tog'aylari bilan qoplangan. Suyak kavaklari suyak iligi bilan tula bo'ladi. Suyak iligi, organizmga qon elementlari ishlab beradi va

muxim biologik vazifani bajaradi. Ilik sariq va qizil bo'ladi. Sariq ilik asosan yog' xujayralaridan 21 iborat bo'lsa, qizil ilik retikulyar to'qimasidan iborat nozik qizil massa bo'lib, qon shaklli elementlarni ishlab chiqarish manbasi xisoblanadi. Suyaklar tuzilishi jixatdan bir-biridan farqlanadi. Suyaklarning shakli bajaradigan ishi bilan bog'liq. suyaklar rivojlanishi, tuzilishi va bajaradigan funktsiyasiga ko'ra quydagi turlarga bo'linadi: 1. Naysimon suyaklar uzun va kalta bo'lishi mumkin. Naysimon suyaklarda ikkita kengaygan uchlari – epifizlar, va o'rtasida joylashgan naysimon shaklidagi tanasi yoki diafizi bo'ladi. Tanaga nisbatan yaqin joylashgan suyakning uchi proksimal epifiz, tanadan uzoqroq joylashgan kengaygan uchi – distal epifiz deyiladi. Epifiz bilan diafiz orasida joylashgan suyakning qismiga metafiz deyiladi. Uzun suyaklarga panjalarining kaft suyaklari, barmoqlar falangalari kiradi. Naysimon suyaklarning uzun suyaklariga yelka, son, yelka oldi va boldir suyaklari kiradi. Kalta naysimon suyaklardan esa qo'l - oyoqning kaft suyaklari, barmoqlar falangalari tashkil topgan. Suyaklarning diafiz qismlari zich suyakdan, epifizlari esa g'ovak suyakdan va uni ustini yupqa qatlam xolida zich modda qoplaydi. 2. G'ovak suyaklar ustidan zich modda bilan qoplangan, ichida esa g'ovak modda joylashgan. G'ovak moddani suyak tizimchalari tartibsiz joylashmasdan, ma'lum bir yo'nalishda, yo'lar shaklida o'rnashgan, bosim kuchlariga qarshilik ko'rsata olish va katta nagruzkalarni (yukni) ko'tarish qobiliyatiga ega. Ko'l va oyoqning kaft oldi suyaklari, umurtqa tanalari, sesamasimon suyaklar g'ovak suyaklarga kiradi. Sesamasimon suyaklar bo'g'imlar yonida uchrab, muskullarning paylari ichida joylashishi mumkin. Eng katta sesamasimon suyakga tizza qopqog'i kiradi. 3. Yassi suyaklar bo'shliqlarni chegaralashda ishtirok etadi, masalan kalla skeleti, ko'krak qafasi, tos bo'shliqlarini xosil bo'lishini ta'minlaydi. Yassi suyaklarning ikkita tashqi plastinkalari zich moddadan, plastinkalar orasidagi qatlam esa yupqa g'ovak moddadan tuzilgan. Kalla skeleti tarkibidagi yassi suyaklarning g'ovak moddasi diploe deyiladi. Yassi suyaklarga yelka, tos kamarlari, to'sh suyagi va kalla skeletining bosh miya qismini qoplovchi suyaklari kiradi. 4. G'alvirsimon suyaklar tanalarida xavo bilan to'lgan bo'shliqlar bo'lib, bo'shliqlarning yuzasi shilliq parda bilan qoplangan. Suyakning bunday tuzilishi suyakni mustaxkamligini buzmasdan, uning massasini ancha yengillashtiradi. Kalla skeletining g'alvirsimon suyagi, yuqori jag', peshona suyagi, ponasimon suyagi g'alvirsimon suyaklar turiga kiradi. 5. Aralash tipdagi suyaklar murakkab shaklga ega bo'lib, bir nechta qismlardan iborat. Suyakni tashkil etuvchi qismlar kelib chiqishi, tuzilishi va shakli jixatdan bir-biridan farqlanadi.

Xulosa: Bu gurux suyaklarga tos suyagi, umurtqalar, yuqorigi jag‘, chakka suyagi va boshqalar kiradi. Masalan, umurtqalarning tanalari g‘ovak suyaklarga, o‘simtalari va yoylari esa yassi suyak turlariga kiradi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Qodirov E.Q. Odam anatomiyasi. Lotin.Toshkent. —Universitetll. 2007, 276 bet.
2. Qodirov E.Q. Odam anatomiyasi. Kiril. Chinor ENK; Toshkent, 2003. 220 bet
- 3.Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, O_zbekiston nashriyoti, 2017
- 4.. Sapin M.R., Bilich G.L. Anatomiya cheloveka. 1989g., Moskva. 543 bet
5. Axmedov N.K. ATLAS. Odam anatomiyasi. 1-2 tom, Toshkent. «Tibbiyot nashri» 1996, 400 bet

“BARKAMOL AVLOD TARBIYASIDA OILANING O’RNI”

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6536797>

S.Raximov

ChDPIning ijtimoiy fanlar

Fanlar kafedrası professori ,f.f.d –

Z.M.Jo’rayeva

1-kurs magistiranti

Annotatsiya: Ushbu maqola Respublikamizda olib borilayotgan islohotlarda yoshlarga e’tibor hamda yoshlar ma’naviyatidagi o’zgarishlar ,yoshlar ma’naviyatini rivojlantirishda oilaning o’rni tahlil etiladi .

Kalit so’zlar: oila ,yoshlar ma’naviyati, oila ma’naviyati, ta’lim ,tarbiya,barkamol avlod tarbiyasi.

Kirish Hozirgi davr O’zbekiston Respublikasida olib borilayotgan islohotlarda jumladan Yoshlarga oid davlat siyosati ,Harakatlar strategiyasi doirasida islohatlar yoshlar ma’naviyati ‘yoshlar muammosi,yoshlarni xar bir sohada intellectual salohiyatini oshirish oshirish kabi masalalar davlat siyosati darajasiga ko’tarildi. Jamiyatda yoshlarni sog’lom turmush tarzi asosida oilaga tayyorlashning ma’naviy asoslari yoritish.Jumladan”Sog’lom avlod”demak men so’lom”,”Biz kuchli va so’lom oila “,”Oilaviy hayot etikasi va psixologiyasi “,”Olla muqaddasligi”deb nomlangan maxsus dasturlarning o’ziga xos tomoni shundan iboratki ,unda oilaga ,oilaviy ma’naviy muhitga nisbatan milliy qarash va normakar umumbashariy qadryatlar bilan uzviy hamohanglikda bayon qilingan.Shuningdek O’zbekiston Respublikasida yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularni bo’sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish bo’yicha besh muhim tashabbus ilgari surilgan .Ayniqsa IV Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo’nalishlari da” Ta’lim va fan sohasini rivojlantirish .Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish”ga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi .

Barkamol avlodni tarbiyalashda yoshlar ma’naviyatini rivojlantirish ,oilada barkamol avlodlar tarbiyasiga e’tibor ,yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash ,oilalarni jamiyat hayotidagi o’rni kabi masalalar nafaqat bugun balki oldingi davrda ham e’tibor berilganligini ta’kidlash lozim.

Abu Rayhon Beruniy ,Yusuf Xos Xojib Amir Temur ,Imom Buxoriy, HakimTermiziy ,Abdulla Avloniy ,Mahmudho’ja Behbudiy ,Cho’lpon ,Abdurauf

Fitrat,Ahmad Donish,Amir Temur kabi allomalarimiz barkamol avlod va yoshlar tarbiyasi ,oila ma'naviyati ,oila oilaviy hayot va yoshlar ma'naviyatining rivojlanishiga oid qarashlari mavjud .

Bugungi kunda yosh avlod tarbiyasida oilaviy muhitda sog'lom immunitetni shakllantirish ,yoshlar ma'naviy ahloqiy tarbiyasi masalasiga oid B Qosimov, S Otamurodov,U Toshboyev,R Samarov,B Qo'chqorov ,B Umarov,Q Ergashev ,J Tulenov ,A Abdumammedov M Ho'jayev,B Suyunov ,Z Azimova ,G ,Alimova ,K,Najmiddinova kabi olimlar ilmiy tadqiqotlarida uchratish mumkin.

K.U Najmiddinovaning "oila tarbiyasida milliy umuminsoniy axloqiy ma'naviyatning o'rni" nomli monografiyasida oila tarbiyasining nazariy metodologik asoslari ,oila oilaviy tarbiya haqidagi tarixiy falsafiy qarashlar rivoji ,hozirgi davrda oila tarbiyasini yuksaltirish , oila yosh avlod tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning uyg'unligi tahlil etilgan .

"Bu yorug' dunyoda hayot bor ekan ,oilabor : Oila bor ekan, farzand deb atalmish bebaho ne'mat bor ,odamzot hamisha ezgu orzu va intilishlar bilan yasheydi" IslomKarimov

Yunon faylasufi Aflotun "Oila ---ne'matdir" deb nomlangan risolasida har bir nikoh, ya'ni tuzilajak oila davlat uchun foydali bo'lishi zarurligini alohida ta'kidlaydi , Jumladan har qanday nikoh borasida ham bitta qoidaga rioya qilmoqlik shart : Har bir odam faqat o'ziga ma'qul bo'ladigan emas , balki davlat uchun ham foydali bo'lgan nikohdan o'tmog'l kerak "---deb yozadi faylasuf.Arastu.

Bu esa oilani davlatning bir qismi deb tariflaydi ,davlat boshqaruvi va tuzilishini davlatga nisbatan beradi. .Davlat va jamiyat ravnaqida oilaning nechog'li muhim ahamiyatga ega ekanligini allomalarning ana shunday fikr bildirishga davat etganligi shubhasiz. Darhaqiqat ,har qanday davlatning jamiyatning mustahkamligi uni tashkil etuvchi kichik va asosiy bo'g'ini oilaga bo'g'liq. Shu bois yurtimizda oilalarga e'tibor yuksak. 1998 yil "Oila yili" , 2012 yil "Mustahkam oila yili" deb e'lon qilinishi oilani uning boqiy qadryatlarini ulug'lab" El yurt tayanchi"yodgorligi o'rnatilgani ham bejizemas . Oila--- nafaqat bir yurtning balki umuminsoniyatnig katta siyosati. Nega deganda bashariyatning tirikchiligi o'zliksizligi --- Oiladir. Shunday ekan barkamol avlod tarbiyasida barchamizdan chuqur bilimga ega doimiy e'tibor talabqilad. Yurtimizga sadoqat bugun va erta ushun sadoqat kaliti va go'zallik timsoli bo'lib hizmat qilayotgan onalarimizning zimmasiga ko'pro oilaning mustahkam poydevorini qurish tushadi.

Rizouddin ibn Faxriddin fikricha “Xotinlari tarbiyasi bo’lgan xalq tarbiyasi, xotinlari tarbiyasiz bo’lgan xalq tarbiyasiz bo’lib ,ayolari tirishqoq tadbirkor, irodali bo’lgan xalq boydir .Insonlar har vaqt ayollar istagan kabi bo’lganlar , agar buyuk vafazilatli odamlarga ehtiyojingiz bolsa ,ayollarga buyuklik va fazilatlarni o’rgatingiz”

Xalqimizda “ keng fe’l ketmas davlat ” degan naql bor,,ketmas davlatni bunyod qiladigan bolalar keng fe’llilardan dunyoga keladi . Shuning uchun ham mustahkam oila qo’rg’onini saqlash uchun ota-ona va farzandlar tarbiyasi , ularning go’zal fe’l atvorlari hamohang bo’ladi .

Farzandlar kamoli ularning kelajagi ota-onalari qo’lida ,ota ustun g’amho’r, Mehribon murabbiy. Qalbqo’ri ilqligi bilan yuksakka yetaklovchi muqaddas zot bu onadir. Xalqimizda shunday naql bor “Ota aql,ona idrok”,”Ota bilak ,ona yurak” har bir ona beshikdagi bola kabi ona sutiga uning mehri sehr ila allasiga qanday muhtojligi , intiqligi bo’lsa tarbiyasiga ham shunday.

XI asr turkey xalqining eng yirik yozma yodgorligi Yusuf Hos Hojibning “Qutadg’u bilig “ asarida ota –ona o’z farzandini bilimdon .odobli qilib tarbiyalamogi uchun uni jiddiy nazorat qilmogi lozim.Har bir oila farzandining kamol topishida baxtli bo’lishida ilk tarbiyachi ota-onadir” deb takidlangan.

Mustahkam oila qo’rg’onini mustahkam ota-onaning ilmi, bilim, axloq – odob sabog’idan xabardor bo’lishlari, xalol teran fikrlaydigan insonlar sifatida farzandlariga ularni barkamol

bo’lib voyaga yetishishida oilada ,jamiyatda o’rnak bo’ladilar. Darhaqiqat inson oilada kamolga yetadi undagi yaxshi fazilatlar yoki yomon illatlar ham shu maskanda shakillandi .

Shu o’rinda prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning “Bugun zamon shiddat bilan o’zgaryapdi .Bu o’zgarishlarni hammadan ham ko’pro his etadiga ham yoshlar o’z davrining ta’lablari bilan uyg’un bo’lsin.Lekin ayni paytda o’zligini ham unutmasin. Biz kimmiz har qanday ulug zotlarning avlodlarimiz degan da’vat ularni qalbida doimo aks sado berib ,o’zligiga sodiq qolishiga “deb ta’kidlashi haqiqatdir. Shunday ekan yoshlar tarbiyasi, ma’naviyat va ularda mentalitetimizga xos sog’lom fikrni shakllantirishda oila muhim ahamiyatga ega xisoblanadi.

Jamiyatning jadal rivojlanishi ,faoliyat turlari tobora marra sari borishi ,internet va turli ijtimoiy tarmoqlar orqali taqralayotgan axborotlar shaxs ongiga ko’rsatayotgan ko’rinmas ta’sirlarning kuzatilishiga olib kelmoqda .Mana shunday omillar yoshlarda xayotga bo’lgan o’zgarishiga ya’ni unda

chinakam vatanparvarlik tuyg'usini zaiflashishiga oilb kelishi mumkin. Tabiiyki bunday sifatlarga oilaviy tarbiya orqali asossolinadi, kamol topadi. Bordiyu ,oilada tarbiyaga e'tibor berilmasa, qancha buyuk bo'lsa ham ,bunday millat dunyoda uzoq yashay olmaydi.

Binobarin oila ma'naviyati – milliylikning barcha sirlarini ifodalovchi ko'zgusidir. Bu o'rinda birinchi Prezidentimiz I.A. Karimovning quydagi fikrlarini keltirib o'tish mumkin. "Xar qaysi millatning o'zgacha xos manaviyatini shakilantirish va yuksaltirishga xech shubxasiz, oilaning o'zni ta'siri beqiyosdir".

Chunki insonning eng sof va pokiza tuyg'ullari, ilk xayotiy tushuncha va tasavurlari birinchigalda oila bag'rida shakilanadi.

Biz o'z manaviyat hayotimiz va kelajagimizni kurayotganda beqiyos milliy qadiryatimiz bolmish oilani asosiy tayanchi deb bilamiz chunki o'zligimizga qaytish milliy urf odatlarimizni ezozlash kattalarga hurmat va kichiklarga g'amhorlik odamiylik halollik oliy janoblik mehr oqibat singari asl insoniy fazilatlar aynan oila muxtida shakilanadi jadidlar xarakatining yirik namoyondasi

A. Fitrat o'zi yashagan davr xayoti haqida kuyunib xalqning axvoli ayanchli, yurt umumjahon jarayonida ancha orqada qolgan, manaviy qashoqlanish yuzbergan deb yozadi. Bu tasodifiy emas edi. Negaki, o'tgan asirning boshida yani A. Fitrat yashagan davr da sharq oilalariga g'arb turmush tarizi singdirila boshlagan edi. U o'zining "oilal yoki oilani boshqarish tartiblari" asarida oila asosini tog'ri qurish, oilada yosh avlodga jismoniy aqliy va axloqiy tarbiya berish orqali mana shu turg'ulikdan qutilish, jamiyatni islox qilish munkunligini bayon qilgan. Fitrat o'z fikrini davom etirib "Agar bir mamlakat aholisi axloqsiz va joxilik bilan oilaviy munosabatlarni zaiflashtirsa va intizomsizlikka yol qoysa shunda bu millatning saodat va hayoti shubxa ostida qoladi" deb yozadi. Oilada yoshlarni odob-axloqli, mexnatsevar, xalol bo'lib voyaga yetishi uchun zamin tayyorlash bilan cheklanib qolmay, uning xalqining milliy qadiryatlarni, urf odatlarini, madaniyatini va tiliga hurmat tuygusini shakillantiradi. Masalan ona tiliga xurmat tuyg'usi bolaga ona allasi bilan birga singadi. Ona tiliga hurmat ayol zotiga hurmat ehtrom kattalarga hurmat kichiklarga izzat, samimiylilik, mehmondostlik, mehnatsevarlik kabi fazilatlar manaviyatning eng muhim xususiyatidir. Manaviyatni his qilgan bolalar hayotga tayyor erkin va mustaqil fikirllovchi bo'ladi. Ularda manaviyat bilan birga o'zini o'zi anglash shaxsiy g'urur tuyg'ulari yuksak bo'ladi. Shunday ekan haqiqiy yuksak manaviyatli oilagina hali

turmushning achiq chuchukligini tatib ko'rmagan xayotiy tajribaga ega bo'limagan ana shu avlodni milliy manfaat va taraqqiyotimizga yod bo'lgan soxta va buzgunchi g'oyalar tajavusdan himoya qiladi. Bu mafkuraviyimmunitetni shakilantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. I.A. Karimov O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida – T. O'zbekiston 2011 42-bet
- 2 Yusuf Hos Xojibningqutadg'ubilikasari.
- 3 Rizoudin ibn Faxriddin oila. T-mehnat.1991-yil. 9-bet
- 4 Shavka tMirziyoyev “ Milliy taraqqiyot yo'limizda qatiyat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko'tarilamiz” T. O'zbekiston 2017 yil 486-bet
- 5 I.A.Karimov Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. T-ma'naviyat 2008 yil 33-bet
- 6 Abdurauf Fitrat oila. T- ma'naviyat 1998-yil. 8-bet
- 7O.Musulmonova ,F.Abdurahimova “Mahallada qizlarni sog'lom turmush tarzi asosida oilaga tayyorlash” Toshkent –“O'zbekiston” 2007 yil

LIVESTOCK TRADITIONS AND CEREMONIES (ON THE EXAMPLE OF JIZZAKH OASIS)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6536887>

t.f.d. prof.: Doniyorov Alisher Xudayberdievich
Professor of Tashkent State University of Oriental Studies,
Eshmuhamatov Akhror Sharipovich
Basic doctoral student of
Tashkent State University of Oriental Studies.

Summary: *This article is based on the results of archaeological research in the Jizzakh oasis, which has long been used by the population due to its natural geographical position and favorable climatic conditions for animal husbandry. Field ethnographic materials also show that many customs, rituals, traditions and specific professional values were formed as a result of careful attitude to livestock products and their species, which are important in the daily life of the people of the oasis.*

Key words: *Morguzar, Nurata, Mirzachul, Gulbo, Saganok, Bekkeldi, Kamish, Pardakultepa, Komilbobotepa, Saikhonsai, Takatosh, Suzmoylota, Farn, Shepherd's staff, Lame father, Bely, "flock joining".*

ЧОРВАЧИЛИК БИЛАН БОҒЛИҚ УРФ–ОДАТ ВА МАРОСИМЛАР (ЖИЗЗАХ ВОҲАСИ МИСОЛИДА)

т.ф.д. проф.: Дониёров Алишер Худайбердиевич
Тошкент давлат шарқшунослик университети профессори,
Эшмуҳаматов Ахрор Шарипович
Тошкент давлат шарқшунослик университети
таянч докторанти.

Резюме: *Ушбу мақолада Жиззах воҳасининг табиий географик жойлашуви ҳамда чорвачилик билан шуғулланиш учун қулай иқлим шароитлари сабабли аҳолининг қадимдан ушбу соҳа билан шуғулланиб келганлиги ҳудудда олиб борилган археологик тадқиқотлар натижалари асосида ёритилган. Шунингдек воҳа аҳолисининг кундалик турмуш тарзида муҳим аҳамият касб этган чорва маҳсулотлари ва уларнинг турларини эъзозлаши натижасида вужудга келган кўплаб урф–одатлар, маросимлар,*

анъаналар ва ўзига хос касбий қадриятлар шаклланганлиги дала-этнографик матиреаллар асосида кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: Морғузар, Нурота, Мирзачўл, Фулбо, Сағанок, Беккелди, Қамиш, Пардақултепа, Комилбоботепа, Сайхонсой, Такатош, Сузмойилота, Фарн, Чўпон таёғи, Оқсоқ ота, Оқлик, “пода қўшиш”.

ТРАДИЦИИ И ОБРЯДЫ ЖИВОТНОВОДСТВА (НА ПРИМЕРЕ ДЖИЗАКСКОГО ОАЗИСА)

т.ф.д. проф. Дониеров Алишер Худайбердиевич
профессор Ташкентского государственного университета
востоковедения,

Эшмухаматов Ахрор Шарипович

Базовый докторант Ташкентского государственного университета
востоковедения.

Резюме: Настоящая статья основана на результатах археологических исследований в Джизакском оазисе, издавна используемом населением благодаря своему естественно-географическому положению и благоприятным климатическим условиям для животноводства. Полевые этнографические материалы показывают также, что многие обычаи, обряды, традиции и специфические профессиональные ценности сформировались в результате бережного отношения к продуктам животноводства и их видам, имеющим важное значение в повседневной жизни людей оазиса.

Ключевые слова: Морғузар, Нурота, Мирзачул, Гульбо, Сағанок, Беккельди, Камиш, Пардақултепа, Комилбоботепа, Сайхонсай, Такатош, Сузмойлота, Фарн, Пастуший посох, Хромой отец, Белый, “присоединения стадо”.

The economy of the peoples of Central Asia has long been shaped by natural geographical features, and due to the first division of labor that took place in the Bronze Age, it was divided into nomadic groups engaged in agriculture, settlement and animal husbandry. In the Jizzakh oasis, along with agriculture, there were favorable conditions for livestock. The convenience of pastures in terms of natural location, the abundance of various pastures and grasses for livestock allowed the sheep to multiply and fatten. Dozens of mountain valleys of the Morguzar ridge, the

foothills of Mount Nurata and the lowlands adjacent to Mirzachol have long been known for their grassy pastures.

The territory of the Jizzakh oasis consists of mountainous and foothill areas, which are very convenient for hunting and nomadic pastoral peoples. In this respect, these areas are rich in many archeological monuments inherited from ancient hunters and nomadic pastoralists. Archaeologists have also confirmed that our ancestors have been engaged in animal husbandry since ancient times through rock carvings left by them.

Scholars note that in ancient and early Middle Ages, Central Asia was inhabited by Turkic-Sarmatian, Yuechji, Hun, Usun, Eftal, Khioni, Kidari, Turkic and other tribes with different names that differed little from the peoples of the region in terms of language and way of life. Certain groups of them remained in the cattle-friendly areas of the Jizzakh oasis and continued to run their traditional farms. They searched for grassy pastures and settled mainly in the foothills, valley valleys of mountain rivers and streams, in areas not yet developed by local settlers and livestock [1.72–74]. Continuing the tradition of specialized farming, they were engaged not only in pastoralism, but also in simple farming.

As a result of field archeological research conducted by M.Khujanazarov, more than 1000 rock galleries were studied on the northern slopes of Morguzar Mountain, from the location of Takatosh in the Saykhansay gorge. They belong to several epochs, the oldest of which is said to date back to the Neolithic and Bronze Ages, and the latter to antiquity and the Middle Ages [2.22]. The rocks here depict hunting scenes, many wild and domestic animals, the performance of religious ceremonies, and more.

Specialists examined the Suzmoyilota rocks in the mountains and hills north of Jilligulli village of Sharof Rashidov district, the Nakhrajsay (Kattasay) gorge where Nakhraj village is located in Gallaorol district, the Yukorisay gorge above the Old Forish village of Forish district, and many new rock art monuments from the valleys have been registered and put into scientific circulation [3.54–57]. In addition, members of the expedition led by F.Akchaev in March-April 2021 in the territory of the villages Chubor and Sangzor of Bakhmal district of the Morguzar mountain range revealed hundreds of rock paintings. In these rock paintings, the wild animals are the species of animals that lived in the mountains and foothills in ancient and modern times, while the domestic animals are the ones that have been captured by humankind over these long periods of time.

Wild animals include primitive bull, primitive cow, mountain goat, argali, gazelle, saiga, original deer, wild horse, pendant, wild boar, as well as wild animals

such as lion, tiger, cheetah, leopard, wolf, fox, chihuahua and others. Images of snakes and birds are sometimes found on rocks [4.52]. Rare examples of this primitive and ancient art testify to the ancient roots of the livestock sector in the Jizzakh oasis.

Indeed, in the history of human society, animal husbandry was one of the most ancient forms of traditional farming and one of the main types of labor that determined the source of livelihood. Since ancient times, when the process of capturing and domesticating animals began, the rituals and customs associated with animal husbandry reflect the attitude of the people to the animal world. At the same time, they embody the relationship between man and nature, people and the animal kingdom, life experiences, spiritual views of human society related to several thousand years of labor activity.

In particular, fragments of a sheep's skull were found next to the objects in the Saganak cemetery studied by A.A. Gritsina [5.78]. Sheep bones were placed in the middle of the head of two corpses in the tomb of Gulbo, which was studied by FE Toshbaev in Zaamin district [6.43–45]. In the Shirinsay cemetery, studied by VF Gaydukevich, sheep bones were found in front of the pelvis, the head of the body [7.337]. In the tomb of 28 people in Shirinsoy, studied by VF Gaydukevich, in Bekkeldi and Qamish tombs, studied by FE Toshboev, ceramic palms with the image of a sheep (lamb) on the handle were studied. P.H.Pardaev also studied materials related to animal husbandry at the Pardaqlutepa and Komilbobotepa monuments in Jizzakh. There are statues of rams with twisted horns, about 10 pot bases with the symbol of a sheep's head. Archaeologist MH Pardaev, who studied the essence of these findings in a scientific analysis, states that they are "associated with nomadic pastoral peoples" [8.42-43].

It is noted that M.H.Pardaev buried a sheep's skull in the upper part of the grave (above the corpse bones) studied in Yoyilma mahalla of Sh.Rashidov district [9.261]. Evaluating such findings, M.H. Pardaev said that "the cult of the sheep should be sought not only in the spiritual culture of other regions, but also in the myths of the Turkic peoples associated with totemism. In fact, from the last quarter of the first millennium BC, the "Melon Culture" was formed in the middle reaches of the Syrdarya (ie, in the present-day Jizzakh oasis) and had a strong influence on neighboring agricultural oases. During the various Turkic dynasties (Sarmatians, Yuezhi, Huns, Hephthalites, and Turkish Khanates) that prevailed in Central Asia before the Arab conquest, sheep-herding was widespread in this area. gives [9.262].

Sources state that the Kanguys, who also controlled the Jizzakh oasis in ancient times, worshiped the Zoroastrian god Farn [10.6]. This god, the goddess Farn, was accepted as a sheep. The sheep bones found in the tombs, its symbol or the images of sheep in pottery indicate that sheep-breeding has a high position in the economy and spiritual world of the Jizzakh oasis, and is considered a symbol of abundance and blessing.

As mentioned above, as a result of respect for livestock by the people of the oasis, many customs, rituals, traditions and specific professional values associated with them have been formed, some of which can be seen today.

In particular, the shepherd has always been a constant companion and has been required to treat him with respect. It is usually forbidden to jump on a stick lying on the ground, pressing it. If he accidentally grabs it or jumps over it, he is lifted from the ground with both hands and kissed three times. Otherwise, the animal will get sick and die. According to the shepherds, a lot depends on the choice of a lucky stick, and the saying in one of the folk proverbs "from the bride's foot, from the shepherd's stick" also confirms the above idea.

All pets have separate patrons, most of whom are associated with Muslim saints. In particular, the piri of all shepherds was Hazrat Ishaq [11.71], the patron saint of the year was Kambar ota, the shepherd was the shepherd, the camel was Aysil Kara, the cattle was Zangiota, and the goat was Sajan [12.194–195]. The historian V.Sh. According to the legend, Zangi bobo was a patron of shepherds [13.163].

Another tradition associated with sheep-breeding is the ritual of purification before taking these sheep to spring and summer pastures. To do this, one of the shepherds went around the sheepfold with a torch in his hand, and before taking the sheep out of the sheepfold, incense was taken to protect it from humans and evil eyes. Before the owner of the herd took the sheep out to pasture, the god called the respectable people of the village and the mullah's blessings were dedicated to the shepherd Piri Choponota. When the sheep returned to the winter, they lit a fire in the middle of the barn, drove away the animals, and "cleaned" the cattle with incense.

Like sheep, the Jizzakh oasis farm also raises pigs for the market. The population was constantly monitoring the condition of the cattle, so a number of traditions related to the care of cattle have survived to this day. For example, when a cattle became ill, it was taken to a village shepherd. He used a shepherd's staff, a doppi (telpagi) or a turban to stroke the animal's stomach 3-4 times and recited a

prayer. If this did not help, they took Zangi's father to a place where he was "lame" and tried to correct him by turning him three times.

In the past, people believed in the evil eye. That is why newborn calves, slaves, calves, lambs are hidden from unfamiliar eyes. In particular, after two weeks in a barn, a rope was tied around his neck. Sometimes a black flat stone was pierced in the middle and hung around his neck to make a tumor out of it.

Some of the weapons in the livestock industry are also considered sacred. In particular, the head for tying the lambs, the yokes for tying the hooves and hooves, and the ring for catching the horse were not given to the stranger by the master. It is forbidden to carry women on ropes and weapons. The people believed in the sanctity of milk. They have formed various curses and oaths related to this product. "Let the white strike", "Let the white meet the valley" and others. As in many nations, the ban on milk is common among the population of the oasis. In particular, the myth that milk cannot be taken out of the house after sunset, especially on a starry night in the light of the moon, is still preserved.

It was believed that wolves and thieves would sometimes be protected if a sheep's arm bone was hung around a camel's neck. There are many legends among the people about the wonderful properties of these bones. In the past, in the Turkic-Mongol peoples, the sheep's tail was considered a mysterious property. The fortune tellers made various predictions based on it. There were a number of rituals associated with the disease of cattle. the herdsmen, who did not know the original cause of the disease, explained it by the fact that evil spirits clung to the flock. In particular, they sought to protect sheep herds from the diseases of the Siberian, Yazvasi, and Moths by turning them around the tombs of the saints and sacrificing them. In the imagination of the population, black cats were considered to have an unknown, mysterious power. Therefore, cats of this color were secretly killed by their owners and their bodies were placed on the neighbor, thereby driving away the evil forces. Sometimes a human skull from an old tomb was placed inside the coffin. Spruce branches and incense were burned to ward off evil spirits through fire.

The mentioned customs and rituals, as in many other cattle-breeding Turkic tribes, are reminiscent of religious rituals associated with various manifestations of pre-Islamic Shamanism (ancestral spirit, Blue God, rivers, water bodies, etc.). In the Turkestan (Morguzar) mountains of the oasis, in the Uriklisay gorge, there is a huge (5x 3m) shaman-stone god (Tangri sang) facing east (sunrise) from the cliff [14.3215–3224]. imaginations and traditions are widespread.

In addition, we can see that the oasis in the oasis combines many of the above-mentioned traditions. This ceremony is mainly typical of the mountainous areas of Zaamin, Bakhmal and Sh. Rashidov districts of the oasis. carried out. During the ceremony, the seeds that live in the village are slaughtered and the sheep are sacrificed in turn (the kinship community comes in turn once every few years). It will be attended by one elderly representative from each household of the village. At this ceremony, who will be the shepherd this year, the amount of money paid to the shepherd for each head of livestock (horses, cattle, sheep and goats) or its substitute natural product (wheat, barley or cattle), the requirements for shepherds are agreed. is obtained.

The ceremony is held at the shrines, and the reason for this is that, firstly, the status of the shrines in society is taken into account, and the blessings of the animals are to protect them from disease. and compliance will depend on the conscience of the parties. Therefore, there is a sense of fear among the population of the magical properties of the shrines, believing that religious rules such as not lying there remind the parties of their spiritual duty [15]. Furthermore, the shrines are a sacred place that belongs neither to the state nor to a particular person, and according to popular belief, any agreement made in this area will have a divine significance. Therefore, since a verbal covenant is a sacred covenant, breaking it is equated with a grave sin.

In conclusion, it should be noted that the development of traditional animal husbandry today combines centuries-old religious and mythological worldview, ethno-national and regional traditions. Rock paintings and unique archeological finds from the oasis prove that animal husbandry was one of the oldest forms of traditional farming and the main source of livelihood in the history of human society. At the same time, since the beginning of the process of capturing and domesticating animals, various traditions and customs related to animal husbandry have been formed, and people's attitude to the animal world has been formed. With the passage of time and the development of human society, popular views have been formed, which are aimed at protecting livestock, which is their main economic source, from various calamities, and which can be seen to this day.

REFERENCES

1. Toshboev F.E. Reflections of ancient migrations on the burials of the inhabitants of Ustrushna. // Tafakkur ziyosi. –Jizzax, 2019.№3. –P. 72–74.

2. Хужаназаров М. Наскальные изображения Северо –Восточного Узбекистана. // Автореф. дисс. канд. ист. наук. Л., –1985. –С.22.
3. Kholmatov A.N. Nurata mountain rock paintings. Doctor of Philosophy (PhD) dissertation in historical sciences. –Tashkent, 2019. Pages 54–57.
4. Kholmatov A.N., Pardaev M.H., Toshboev F.E. Preliminary results of the study of rock paintings Suzmoyilota // Archaeological research in Uzbekistan. – Samarkand, 2018. –P. 52.
1. 5. Грицина А. А. Изучение курганов в Сырдарьинской области //ИМКУ –Самарканд: 1997. №28. – С.78.
6. Toshboev F. E. Religious views of pets related to pets. // Tafakkur ziyosi. Scientific-methodical journal of Jizzakh State Pedagogical Institute. –Jizzax, 2018. –P. 43–45.
7. Gaydukevich V. F. Mogilnik bliz Shirinsaya v Uzbekistane // SA. –M .: 1952. №26. –S. 337.
8. Pardaev M. H. On the interdependence of the worship of the spirit of the sheep and the wolf // O'IF (ONU). –Tashkent: Fan, 1995. №1–2–3. –P. 42–43.
9. Pardaev M.H., G'ofurov J.I. The first medieval rural sites of Ustrushna (based on written and archeological sources). –Tashkent, 2016. –P. 261–262.
10. Литвинский Б. А. Кангюйско – сарматский фарн. –Душанбе,1968. – С.6.
11. Usmon Turar. History of Sufism. –Т.: 1999 у.
12. Аргынбаев Х. Народные обычаи и поверья казаков связанные со скотоводством// Хозяйственно – культурные традиции народов Средней Азии и Казахстана. –Москва, 1975. – С.194–195.
13. Шишкин В. Мазары в Зенги – Ата. Бартольд у – Туркестанский друзья, ученики и почитатели. – Ташкент, 1927.–С.163.
14. Toshboyev F., Aqchayev F. About the image of the Shaman which Studied on the Mountain Morguzar // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 05, 2020. 3215–3224 th.
15. Field records. The shrines of Khojai Serob ota of Zaamin district, Novka ota and Terakli ota of Bakhmal district and Parpi ota of Sh. Rashidov district. 2015–2017.

MAIN APPROACHES TO COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6536935>

Laylo Khaydarova

Bukhara State University,

The department of Translation Studies and Language Education

The ever-growing need for good communication skills in English has created a huge demand for English teaching around the world. Millions of people today want to improve their command of English or to ensure that their children achieve a good command of English. And opportunities to learn English are provided in many different ways such as through formal instruction, travel, study abroad, as well as through the media and the Internet. The worldwide demand for English has created an enormous demand for quality language teaching and language teaching materials and resources. Learners set themselves demanding goals. They want to be able to master English to a high level of accuracy and fluency. Employers, too, insist that their employees have good English language skills, and fluency in English is a prerequisite for success and advancement in many fields of employment in today's world. The demand for an appropriate teaching methodology is therefore as strong as ever.

In this article we will examine the methodology known as communicative language teaching, or CLT, and explore the assumptions it is based on, its origins and evolution since it was first proposed in the 1970s, and how it has influenced approaches to language teaching today. Since its inception in the 1970s, CLT has served as a major source of influence on language teaching practice around the world. Many of the issues raised by a communicative teaching methodology are still relevant today, though teachers who are relatively new to the profession may not be familiar with them. This article therefore serves to review what we have learned from CLT and what its relevance is today.

Perhaps the majority of language teachers today, when asked to identify the methodology they employ in their classrooms, mention “communicative” as the methodology of choice. However, when pressed to give a detailed account of what they mean by “communicative,” explanations vary widely.

1. People learn a language best when using it to do things rather than through studying how language works and practicing rules.
2. Grammar is no longer important in language teaching.

-
3. People learn a language through communicating in it.
 4. Errors are not important in speaking a language.
 5. CLT is only concerned with teaching speaking.
 6. Classroom activities should be meaningful and involve real communication.
 7. Dialogs are not used in CLT.
 8. Both accuracy and fluency are goals in CLT.
 9. CLT is usually described as a method of teaching.

Communicative language teaching can be understood as a set of principles about the goals of language teaching, how learners learn a language, the kinds of classroom activities that best facilitate learning, and the roles of teachers and learners in the classroom. Let us examine each of these issues in turn.

Communicative language teaching sets as its goal the teaching of communicative competence. What does this term mean? Perhaps we can clarify this term by first comparing it with the concept of grammatical competence. Grammatical competence refers to the knowledge we have of a language that accounts for our ability to produce sentences in a language. It refers to knowledge of the building blocks of sentences (e.g., parts of speech, tenses, phrases, clauses, sentence patterns) and how sentences are formed. Grammatical competence is the focus of many grammar practice books, which typically present a rule of grammar on one page, and provide exercises to practice using the rule on the other page. The unit of analysis and practice is typically the sentence. While grammatical competence is an important dimension of language learning, it is clearly not all that is involved in learning a language since one can master the rules of sentence formation in a language and still not be very successful at being able to use the language for meaningful communication. It is the latter capacity which is understood by the term communicative competence.

Communicative competence includes the following aspects of language knowledge:

- Knowing how to use language for a range of different purposes and functions
- Knowing how to vary our use of language according to the setting and the participants (e.g., knowing when to use formal and informal speech or when to use language appropriately for written as opposed to spoken communication)
- Knowing how to produce and understand different types of texts (e.g., narratives, reports, interviews, conversations)
- Knowing how to maintain communication despite having limitations in one's language knowledge (e.g., through using different kinds of communication strategies)

Our understanding of the processes of second language learning has changed considerably in the last 30 years and CLT is partly a response to these changes in understanding. Earlier views of language learning focused primarily on the mastery of grammatical competence. Language learning was viewed as a process of mechanical habit formation. Good habits are formed by having students produce correct sentences and not through making mistakes. Errors were to be avoided through controlled opportunities for production (either written or spoken). By memorizing dialogs and performing drills, the chances of making mistakes were minimized. Learning was very much seen as under the control of the teacher.

In recent years, language learning has been viewed from a very different perspective. It is seen as resulting from processes such as:

- Interaction between the learner and users of the language
- Creating meaningful and purposeful interaction through language
- Negotiation of meaning as the learner and his or her interlocutor arrive at understanding
- Learning through attending to the feedback learners get when they use the language
- Paying attention to the language one hears (the input) and trying to incorporate new forms into one's developing communicative competence
- Trying out and experimenting with different ways of saying things

REFERENCES:

- 1.Nafisa K. Cognition and Communication in the Light of the New Paradigm //EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION. – 2021. – T. 1. – №. 2. – C. 214-217.
2. Nafisa, K. (2021). Semantics and Pragmatics of a Literary Text. Middle European Scientific Bulletin, 12, 374-378.
3. Khamroyevna, K. L. (2021). The Analysis of Education System in Uzbekistan: Challenges, Solutions and Statistical Analysis. European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630), 9, 90-94.
4. Khaydarova L., Joanna I. Dark Tourism: Understanding the concept and the demand of new experiences //ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. – 2022. – T. 11. – №. 01. – C. 59-63.
- 5.Laylo Khaydarova, & Norova Sarvinoz. (2022). Translation in Fashion and the art of dressing. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE &

INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact Factor: 7.429, 11(02), 64–66.

6.Laylo Xaydarova INGLIZ TILI FANIDAN O'QUVCHILARNING BILIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA VA BO'SH VAQTLARINI MAZMUNLI O'TKAZISHDA "VIRTUAL CULTURAL EXCHANGE PROGRAMME" XALQARO LOYIHASINING AHAMIYATI // Scientific progress. 2022. №4.

7.Olimova D. Z (2021) TRANSFER OF MODALITY IN TRANSLATION (MODAL VERBS AND THEIR EQUIVALENTS, MODAL WORDS) Middle European Scientific Bulletin, Vol.12 Pp.220-223

8. Olimova D. Z (2020) The effectiveness of implementation of ICT in learning process .European Scholar Journal (ESJ) Vol.1 No. 4. Pp. 9-11.

9.Imamkulova, S. I. (2022). INTENSITY OF WORD MEANINGS AND LINGUA-CULTUROLOGY. Eurasian Journal of Academic Research, 2(2), 344-348.

10.Imamkulova, S., 2021. The Intensity of Word Meanings. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 1(2), pp.227-229.

11.Imamkulova, S. (2022). ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ИНТЕНСИВЛИК КАТЕГОРИЯСИНИ ИФОДАЛАШДА ФОНЕТИК ВОСИТАЛАРНИНГ РОЛИ.

12.Imamkulova, S. (2022). Интенсивность как стилистический инструмент.

13.Mehmonova, Y. (2022). LEXICO- GRAMMATICAL RESOURCES OF FUNCTIONAL EQUIVALENCE IN THE TRANSLATION OF TEXTS FROM ENGLISH INTO UZBEK. Eurasian Journal of Academic Research, 2(2), 349–353.

14.Mehmonova, Y. (2022). Выражение лексико-грамматические части речи в английском и узбекском языках выражающих неопределённость времён.

15.HaydarovaNodirabegimAhtamjonqizi. (2020). LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF ENGLISH AND UZBEK MEDICAL PHRASEOLOGICAL UNITS DESCRIBING PHYSIOLOGICAL PROCESSES. EuropeanJournalofResearchDevelopmentandSustainability, 1(4), 15-17.

16.KhaydarovaNodirabegimAhtamjonovna. (2021). Significance of Phraseological Units application in Medical Discourse of English and Uzbek Language. *MiddleEuropeanScientificBulletin*, 11.

17.Ramazonovna T. S. On binary structured speech products in french //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – T. 10. – №. 10. – С. 381-386.

18.Туйбоева, Ш. (2022). Роль учителя в продвижении изучения французского языка. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 8(8).

извлечено

от

https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4747

19.Shakhnoza T. Binary Construction in the Speech //EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 210-213.

COMMUNICATIVE FEATURES OF SOCIAL DEIXIS IN ENGLISH WORK OF ART (LEGEND OF THE SWORD .2017.MOVIE).

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6537032>

Tashkhujaeva Gulasal Uktam qizi

*Samarkand state institute of Foreign languages
Master of Foreign Languages and Literature(English)*

Annotation: *This article discusses about communicative features of social deixis and some examples found in King Arthur: Legend of the Sword (2017) Movie . Also, it identifies some examples of types of deixes : relational deixes and absolute deixis, social relationships between speaker and hearers based on social factors in Legend of the Sword.*

Keywords: *Social deixis, social factors, relational deixis, absolute deixis*

Abstract: *This article deals with the importance of communicative features of social deixis in English work of ,as well as types of social deixis.*

Keywords: *social deixes, social factors, relational deixes, absolute deixes*

In recent years, literature is crucial to broaden our horizon and to know the past. We face up with some terms during reading works of art. Social deixis is one of such terms. First of all, I am going to give some information what social deixes itself. Social deixes marks “social connections in phonetic expressions with reference to the social status or part of members within the discourse event” . A few etymology in this manner see social deixis as a portion of individual deixis. The way we organize our expressions is impacted by our and our addressee’s social rank and our relationship to the other members of the discourse occasion. In numerous dialects this fact is reflected within the pronominal framework which distinguishes between a formal and an casual address within the moment individual pronoun. Such a separation is called T/V qualification motivated by the French shapes tu et vous . As is for the most part known the modern English does not take after such a refinement in spite of the fact that the Early Advanced English did. When individuals communicating, we utilize a customized dialect to which we are communicating, since the utilize of the dialect here may show grants, and social status. In communication, we moreover utilize a moniker that shows nature, regard and social status.

For the example of communication can be described as below:

Mr Tono : **Andi**, why did you come late?

Andi : I'm sorry **sir**. I passed the bus.

Mr. Tono : I will let **you** sit down if you answer my question. Who is the third president of Indonesia?

Andi : I do not know **sir**.

Mr. Tono : I will punish **you**. **You** must stand up in front of class for 10 minutes.

Andi : OK **sir**.

The conversation above can be seen in the view of the oral and written text.

In conversation, usually to get information of the listener, the speaker asks the listeners. For example the conversation above is uttered by Mr. Tono as teacher and asks to Andi as students. When Mr. Tono calls "**Andi**" and Andi replied "**Sir**", it is viewed Mr.Tono as someone who is older and respected.

Then, it is also viewed relation between Mr.Tono and Andi as teacher and student. Meanwhile, Andi, Sir and you are studied in Pragmatics, especially Deixis. According to Leech , "pragmatics is the study of the how utterances have meanings in situations".

The study of pragmatics embraces presupposition, implicature, entailment, speech

act, and deixis. So, it demonstrates that the deixis is an element of pragmatic study.

Deixis also is used refer to speaker, who or what that mean in speech, although when time in speech, it is happen. It is called sentence context, so deixis also laced the context. Deixis is element of pragmatics study.

Now we discuss types of Social deixis in examples in Legend of the Sword.

Relational deixis:

-King Uther:"There will be no more purges. Am I clear, **brother**?"

- Wife of Vortigern:"How do you know of this place,**my love**?"

Absolute deixis

-Sir Berdivere:"We would only seek to remind **Your Majesty**."

-Lord Mercia: "Are you sure about this, **my Lord**?"

The types of social relationship in King Arthur: Legend of Sword(2017) Movie

Title :Sir Berdivere:"We would only seek to remind **Your Majesty**."

Clan :King Uther:"There will be no more purges. Am I clear, **brother**?"

Friendship: Arthur:"I think I found something that belongs to you, **Lack**."

In this work of art, amount of Relational deixis is more dominant than the Absolute deixis. It can be identified that the dominant deixis is a verbal elliptic that occurs because *King Arthur: Legend of Sword* is an action film, which is in the medieval background of the British Empire. This assumption is enriched because it also analyzed the context based on aspects of the speech situation.

To sum up, we have gained knowledge about social deixis through given examples above. From my point of view, using social deixis in literature gives some decoration and makes it understandable. Significantly it can provide new knowledge about how to communicate with others. Finally, social deixis is important for analysis because it can provide a reference in terms of communicating and knowing social culture in the middle Ages.

REFERENCES

1. Davis, RS (1997). *Comics: a Multidimensional Teaching in Integrated-Skill Classes*. Nagoyama University: Japan. (Online) Retrieved to February, 20, 2017 from (<http://www.esllab.com/research/comics.htm>)
2. Jamjuri. (2016). *Social deixis in elizabeth the golden age movie script*. UIN Sunan Kalijaga. Yogyakarta. Retrived to February, 20, 2017, from <https://digilib.uinsuka.ac.id:80/id/eprint/19349>
3. Leech, Geoffrey. (1983). *Principle of Pragmatics*. London: Longman
4. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University
5. Levinson, S. C. (2000). *Presumptive Meaning: Theory of Generalized Conversational Implicature*. Cambridge: Cambridge University
6. Lyons, J. (1981). *Language and Linguistics*. Cambridge: Cambridge University
7. Moleong, Lexy J. (2010). *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT Remaja Rosdakarya Offset.
8. Mokodompit, W. S. (2013). *Analysis of deixis in short story "the little mermaid" by hans Christian Andersen*. University of Negeri Gorontalo. Gorontalo. Retrived to February, 20, 2017, from <http://kim.ung.ac.id/index.php/KIMFSB/article/download/3297/3273>
9. Peccei, J.S. (1999). *Pragmatics*. London: Routledge.
10. Rosmawaty. (2013). *A Analysis the use of the kind of deixis on „ ayat-ayat cinta" novel by habiburrahman el- shirazy*. International Journal of Humanities and Social Science. Retrieved to February, 20, 2017, from http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_3_No_17_September_2013/8.pdf.
11. Saeed, John I. (2000). *Semantics*. Malden: Blackwell Publisher.

8. Sinulingga, J. & Rafina. (2012). Deixis in inside sumatera magazine. University of Medan, Medan. Retrieved to February, 20, 2017 from <http://download.portalgaruda.org/article.php?article=126767&val=3892>.
9. Yule, G., (1996). Pragmatics. New York: Oxford University Press.
10. Zainuddin, & Samosir, N. B. (2012). An analysis of deixis in the article of the Jakarta post. University of Medan, Medan. Retrieved to February, 20, 2017 from <http://download.portalgaruda.org/article.php/article/=15218069>

SALJUQIYLAR SULOLASINING O'RTA OSIYODA TUTGAN O'RNI VA UNING SIYOSIY TARIXI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6537094>

Mardonova Madina Hikmat qizi
Ro'ziqulov Og'abek Otabek o'g'li
Tursunmurodov Sardorbek Abdulla o'g'li
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola saljuqiylar sulolasining siyosiy tarixiga bag'ishlanadi. Ushbu sulolaning Osiyo hududida hukm surganligi va bu sulolaning kuch qudratga erishishi katta ahamiyatga egadir. Shuningdek maqolada mazkur sulolaning krlib chiqishi tarixi, sulola vakillarining somoniylar va g'aznaviylar sulolasining ta'siridan ozod bo'lib, o'zining mustaqil davlatga aylanishi haqida bayon etiladi.

Kalit so'zlar: Turkiston, Saljuqiylar, Xorazm, Surxondaryo, Qashqadaryo, "O'g'uznoma", Rashididin, Mahmud Qoshg'ariy, To'g'rulbek, Chag'ribek, Iroq, o'g'uz, Eron, Saljuq ibn Do'kak, Muso, Yunus, Isroil, Mikoil, Buxoro, Jand, Shohmalik, Nur(Nurota), Somoniylar, qoraxoniylar, Movarounnahr, Alitakin, Tunush, G'aznaviylar, Niso, Farova, Obivard, Mahmud G'aznaviy, Marv, Dehiston, Ma'sud, Xuroson, Abulfazl Suriy, Ozarbayjon, Kurdiston, Bag'dod, Alp Arslon, Dandanakon, Yusuf al- Xorazmiy, Termiz, Nizom ul - mulk, Berkiyoruq, Malikshoh, Sanjar, Arslonxon, Katvon.

Аннотация: Данная статья посвящена политической истории династии Сельджуков. Показательно, что эта династия правила в Азии и что эта династия получила власть. В статье также описывается история династии, освобождение династии от влияния династий Саманидов и Газневидов и ее превращение в независимое государство.

Ключевые слова: Туркестан, Сельджуки, Хорезм, Сурхандарьинская, Кашкадарьинская, «Огузнома», Рашидидин, Махмуд Кашгари, Тоғрулбек, Чағрибек, Ирак, Огуз, Иран, Сельджук ибн Докак, Муса, Юнус, Израиль, Микаил, Бухара, Джанд, Шохмалик, Нур (Нурата), Саманиды, Караханиды, Мовароуннахр, Алитакин, Тунуш, Газневиды, Ниса, Фарова, Обивард, Махмуд Газневи, Мерв, Дехистан, Ма Суд, Хорасан, Абульфазл Сури, Азербайджан, Курдистан, Багдад, Алп Арслан, Данданакон, Юсуф аль-Хорезми, Термез, Низам ул-мульк, Беркиёрук, Маликшах, Санжар, Арсланхан, Катван.

Annotation: *This article is devoted to the political history of the Seljuk dynasty. It is significant that this dynasty ruled in Asia and that this dynasty gained power. The article also describes the history of the dynasty, the liberation of the dynasty from the influence of the Samanid and Ghaznavid dynasties and its transformation into an independent state.*

Keywords: *Turkestan, Seljuks, Khorezm, Surkhandarya, Kashkadarya, Oguznoma, Rashididin, Mahmud Kashgari, Togrulbek, Chagribek, Iraq, Oguz, Iran, Seljuk ibn Dokak, Musa, Yunus, Israel, Mikail, Bukhara, Jand, Shohmalik, Nur (Nurata), Samanids, Karakhanids, Movarounnahr, Alitakin, Tunush, Ghaznavids, Nisa, Farova, Obivard, Mahmud Ghaznavi, Merv, Dehistan, Ma Court, Khorasan, Abulfazl Suri, Azerbaijan, Kurdistan, Baghdad, Alp Arslan, Dandanakon, Yusuf al-Khwarizmi, Termez, Nizam ul-mulk, Berkiyoruq, Malikshah, Sanjar, Arslankhan, Katvan.*

Kishilikning eng qadimgi madaniy o'choqlaridan biri hisoblanmish Turkiston tarixiy taraqqiyotning o'nqir-cho'nqirlariga qaramay doimo o'zining sernufuzligi bilan ko'zga tashlanib kelgan, va tabiiy ravishda hayot shahar va vohalardan tashqarida - dashtu biyobonlarda ham qaynagan. [3, 123 b.] Shuning uchun ham Turkiston xalqlari hayotida o'rtoq, yarim o'rtoq va ko'chmanchilik turmush tarzi yonma-yon, bir-biriga g'oyatda bog'liq ravishda mavjud bo'lib kelgan. Xorazm, Zarafshon, Farg'ona, Qashqadaryo, Surxondaryo voha va vodiylarda yashagan xalqlar ming yillar davomida asosan o'troq hayot kechirib kelgan bo'lsalar, atrofdagi cho'lu biyobonlarda, tabiiy ravishda, ko'chmanchi, yarim ko'chmanchilar istiqomat qilgan. Shu bilan birga ko'chanchi muhitdan ham vaqti kelib qudratli siyosiy sulolalar yetishib chiqqani ham ma'lum. Bu, ayniqsa, saljuqiylar sulolasi ko'zga yaqqol tashlanadi. saljuqiylar turkiy o'g'uz qavmi tarkibida dastlab hozirgi janubiy Qozog'iston hududiga to'g'ri keladigan yaylovlarda, Sirdaryoning o'rta oqimidagi yerlarda ko'chmanchi hayot kechirar edilar. Aslini olganda huddi shu vaqtda saljuqiylar sulolasi hali shakllanmagan edi. Saljuqiylar bu etnik nom emas, ular turkiy o'g'iz qabilalaridir. Ular Sirdaryo quyi etaklarida, Orol havzasida yashagan, ko'proq ko'chmanchi hayot kechirgan.

"O'g'uznoma" kitobida naql qilinishicha, o'g'uz urug'lari, qavmlari juda qadimiy tarixga ega bo'lib, ularga ilk bor O'g'uzxon nomli buyuk shaxs boshchilik qilgan. IX asr oxiri X asr o'rtalariga kelib Orol bo'yi va Kasbiy shimolida o'g'uz urug'lari ittifoqi shakllangan. [5, 126 b.] X asr oxirida Sirdaryo etagida poytaxti Yangikent bo'lgan o'g'uzlar davlati tashkil topadi. XI asr o'rtalariga kelib bu davlat shimoli sharqdan bostirib kelgan qipchoqlar zarbasiga uchraydi. Natijada, o'g'uz urug'larining bir qismi

shimolga -dashtli hududlarga, bir qismi old Osiyo mamlakatlariga chekinadi, yana bir qismi esa hozirgi Turkmaniston hududiga o'tib, yerli aholiga qo'shilishib, Turkmanlar nomi bilan atalib ketadi. Tarixchi Rashididin, shuningdek, Mahmud Qoshg'ariy, Abul g'oziylarning ma'lumotlariga qaraganda, o'g'uzlar 22 yoki 24 qabiladan, chunonchi, chavdir, emreli, ichdir, yazir, salir, qoradishli, bayot, koyi, taturga va boshqalardan tashkil topgan. [5, 127-128 b.] Sirdaryo quyi oqimida paydo bo'lgan o'g'iz davlatining dastlabki yobg'usi (podshosi) Saljuqbek (taxminan IX asr oxiri-X asr oxiri) bo'lgan. Uning avlodlari To'g'rulbek, Dovudbek, Chag'ribek va Shakarbeklar o'z davrlarida saljuqiylar shuhratini yuksakka ko'tardilar.

Hozirgi Turkiya turklari, Iroq, Eronda yashovchi Turkmanlar, shuningdek gagauzlar, Ozarbayjon xalqlarining shakllanishida saljuqiy turklarning roli va ta'siri alohidadir. Saljuqiylar kelib chiqishi bo'yicha turkiy o'g'uz qavmiga tegishli bo'lib, Sirdaryoning o'rta oqimidagi yerlarda ko'chmanchi tarzda hayot kechirar edilar. O'g'uz qabilalari bir necha urug'ga bo'lingan edi. Ushbu urug'lardan biri - qiniq urug'i bo'lib, uning sardori - Saljuq ibn Do'kak ismli kishi bo'lgan. Tarixchilar, xususan Ibn al - Asir Saljuqni iste'dodli, o'z fikr - mulohazasiga ega rahbar sifatida ta'riflangan. [2, 396-397 b.] Ular ma'lum sabablarga ko'ra 925 - yilda Jand viloyatiga kelib o'rnashib, so'ngra islom dinini qabul qiladilar. Saljuqning Muso, Yunus, Mikoil, va Isroil ismli o'g'illari bo'lgan. Isroil manbalarda Arslon nomi bilan keltiriladi. Dovud esa Chag'ri nomi bilan ataladi. To'g'rul keyinchalik o'ziga Muhammad ismini ham olgan. Tarixiy manbalarning xabariga ko'ra Saljuq Jandda 102 yoshda vafot etib, o'sha yerga dafn etilga. Mikoil ham o'zaro kurashlarning birida halok bo'lib, uning o'g'illari To'g'rul va Dovudlar Buxorodan 12 farsah uzoqlikdagi yerlarga kelib o'rnashadilar. Saljuqiylar dastlab quyi Sirdaryo hududidagi Jand tumanlari atrofida chorvachilik qilib ko'chib yurganlar. Ammo bu yerning hokimi Shohmalik bilan urishib qolib Zarafshon daryosining o'ng qirg'og'iga - Nur (Nurota) tumaniga ko'chib ketishga majbur bo'ladilar. [1, 200 b.] Bu tuman hududlarida ko'chib yurishga somoniylar ruxsat bergan edilar.

Somoniylar saljuqiylar bilan yaxshi, tinch - totuv yashashdan manfaatdor edilar. Chunki Saljuqiy turklar qaoraxoniylarga qarshi kurashda somoniyalarga yordam berardilar. Biroq bu yordamga juda ishonib ham bo'lmasdi. Ammo XI asrning birinchi yarmida turkman saljuqiylarning ahvoli juda og'irlashib qoldi. Chunki qoraxoniylar bilan birga Movarounnahr, shu jumladan, Zarafshon vodiysi hududlariga ham chigillar, qarluqlar, yag'molar va boshqa turk qabilalari ko'chib keldilar. Ularning ko'chib yurishlari va chorva mollari uchun joy, yaylovlar kerak edi. Movarounnahrda illoqxon Alitakin hokimlik qilib yurgan (1034 - yilda vafot etgan) davrida saljuqiy turklarga unchalik teginmas edilar. Alitakin vafotidan so'ng uning

o'g'illari yosh bo'lganligidan butun ishni vazir Tunush olib borardi. [1, 200-202 b.] Tunush davrida Saljuqiylar Zarafshon vohasini tashlab ketishga majbur bo'ladilar. Ana shunday og'ir sharoitda Xorazmshoh Xorun 1034 - yilda saljuqiylarga raboti Mashon, Sho'raxona va Govixar tumanlaridan yer ajratib berdi. Biroq Jand hokimi ularga hujum qilib 8 ming kishini o'ldirdi. To'g'rulbek boshliq saljuqiylar bu yerlarni tashlab ketishga majbur bo'ladilar. Ular Mahmud G'aznaviyning o'g'li Ma'sudbekka (1030 - 1041 - yillarda hukmronlik qilgan) murojaat qilib o'zlariga Saraxs, Marv, Obivard, Niso va Farova hududlarida ko'chib yurishga rozilik so'radilar. [1, 204-206 b.] Chunki bu yerlar chorva mollari uchun juda qulay edi. G'aznaviylar ilgarilari ham bu hududlarni saljuqiy turkmanlarga berib, oqibatda achchiq azoblar chekkan edilar.

Jumladan, 1025 - yilda Mahmud G'aznaviyning ruxsati bilan Obivard, Niso va Farova tumanlariga 4 ming o'tovdan iborat turkman xonadonlari ko'chib kelgandilar. Ular Mahalliy amaldorlarning shahsiy manfaatlari uchun pora tariqasida mol topshirishni talab qilganliklariga javoban oddiy xalqni talay boshlaydilar. Bu hol Turkmanlar bilan mahalliy qo'shni qishloqlar xalqlari o'rtasida g'oyatda kuchli dushmanlikni kelib chiqishiga sabab bo'ldi. Natijada o'z qilgan xatosidan afsuslangan Mahmud G'aznaviy turkmanlarni tartibga chaqirish uchun harbiy kuchni ishga solishga majbur bo'ldi. Shundan so'ng Turkmanlar bu yerlarni tashlab ketdilar. Ularning bir qismi Balxan tog' tumanlariga, ikkinchi qismi Dehiston tumanlariga, katta bor guruh esa g'arbga - fors iroqi, u yerdan Kavkaz orti, arman va ozor yurtlariga ko'chib ketdi. Shunga qaramasdan g'aznaviylar hukumati To'g'rulbek boshchiligidagi turkmanlarning iltimoslarini qondirib, 1035 - yilda Nishopurda imzolangan shartnomaga ko'ra Niso, Favora va Dehiston tumanlarini ajratib berdilar. Ammo bu safar ham saljuqiy Turkmanlar dehqonchilik bilan shug'ullanadigan mahalliy o'troq xalq bilan umumiy til topa olmadilar. Ular og'izda o'troq aholi bilan tinch yashash tarafdori bo'lsalar-da, amalda g'aznaviylar hukumatidan yangi -yangi yerlarni talab qilishda davom etdilar. Xususan, ular Marv va Saraxs yerlarini qat'iylik bilan talab qildilar. Otasi singari Ma'sud ham turkmanlarga qarshi harbiy kuch ishlatishga majbur bo'ldi. Lekin vaziyat g'aznaviylar zarariga ishlayotgan edi. Xurosonda ularning obro'-etibori qolmagan, shu bois ular hech kimga tayana olmas edilar. Jumladan, g'aznaviylarning so'nggi noibi Abulfozil Suriyni Xuroson xalqi haddan tashqari yomon ko'rar edi. U o'zizing poraxo'rliqi, qo'polligi, do'q-po'pisa qilib har doim mansabini suviste'mol qilganligi tufayli o'tni qashqasiday elga tanilib qolgandi.

XI asrda yashagan fors tarixchisi Bayhaqiy Xuroson aholisi g'aznaviylar qo'shining aholi hisobiga yashayotganidan va ularning xalqqa qilayotgan zo'ravonligidan shu darajada qiynalib azob chekkan ediki, xurosonga saljuqiy turklar

kelganda bu o'lka o'z boshidan to'liq beboshlikni kechirayotgandi, deb yozgan edi.ana shunday sharoitda g'aznaviylar saljuqiylarga qarshi kurashda muvaffaqiyatga ko'z tika olmas edilar. Ma'sud armiyasining Saraxs yonidagi mag'lubiyatining bosh sababi ham huddi ana shu edi. Endi Turkmanlar uchun Xurosonning bosh shahri Nishopurga tog'ridan to'g'ri yo'l ochilgan edi. Saljuqiylarning boshlig'i To'g'rulbek 1038 - yilda 3 ming kishilik qo'shin bilan deyarli hech qanday qarshiliksiz Nishopurni egalladi. [3, 125 b.] Nishopurlik ruhoniylar va savdogarlar shaharni mutlaqo jangsiz topshirish tarafdori bo'lganliklarini alohida ta'kidlamoq o'rinlidir. 1040- yilda To'g'rulbek Saraxs va Marv oralig'idagi Dandanakan yonida Ma'sud qo'shiniga qaqshatqich zarba berdi. Ma'sudning o'zi esa kichik bir qo'shin bilan zo'rg'a qochib tutildi. Bu jang oqibatida g'aznaviylar davlati mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan bir viloyatga aylanib qoldi, harbiy va siyosiy ustunlik endi batamom saljuqiylarga o'tib ketdi. G'aznaviylardan tortib olingan yerlarni To'g'rulbek saljuqiylar xonadonining a'zolariga udel sifatida taqsimlab berdi.

Chag'irbek Dovudga Marv va Xurosonning katta qismi, Muso yabg'uga (To'g'rulbekning amakisi) Tus, Hirot va Seiston viloyatlari berildi. To'g'rulbek o'ziga Eronning shimoliy va shimoli - g'arbiy viloyatlarining katta qismini oldi. To'g'rulbek ayni zamonda saljuqiylar davlatining boshlig'i (1038-1063) ham bo'lib qoldi. U xususiy mulk uncha qiziqitirmasdi. To'g'rulbekning nigohi batamom g'arbga qaratilgan edi. U hujumni davom ettirib, Iroq ajami (fors iroqi), Ozarbayjon, Kurdiston, Ko'histonni zabt etdi, To'g'rulbek 1055- yilda Bag'dodga kirib bordi va o'z nomini xutbaga qo'shib o'qitishga Bag'dod xalifasini majbur qildi. Saljuqiylar davlatining poytaxti qilib Ray shahri belgilandi. To'g'rulbek iloji boricha Qoraxoniylar bilan hamkorlikda va tinch yashashga harakat qildi. Ammo bu mustahkam bo'lmagan tinchlik va uzoqqa cho'zilmaydigan hamkorlik edi. 1063- yilda saljuqiylar davlatining asoschisi to'g'rulbek vafot etgach, taxtga uning jiyani , chag'irbek dovutning o'g'li Alp Arslon (1063-1072) o'tirdi. U davlat poytaxtini Mavr (hozirgi Mari)ga ko'chirdi. [1, 203 b.] Alp Arslon podsholigi davrida Qoraxoniylar hukmdori nasr bilan o'zaro qarama - qarshilik va ziddiyat kuchaydi.

Alp Arslon Xuttalon, Chag'aniyon, Jand va Savranga Xorazm tomonga lashkar tortib bordi. U 1072- yilda Qoraxoniylar ga qarshi yurish boshlab, qariyb 200 ming kishilik qo'shinni Amudaryodan o'tkazish uchun kemalardan maxsus ko'prik qurdirtdi. Ammo yurish boshlanishi oldidan Alp Arslon o'z chodirida mahalliy qal'alaring boshliqlaridan biri Yusuf al - Xorazmiy tomonidan o'ldirildi. Alp Arslonning o'ldirilishi Qoraxoniylar xoni Shams ul -mulk nasrning ruhini ko'tarib yubordi va tez orada Termizni, so'ngra Balxni egallab oldi.ammo bu xursandchilik ko'p uzoqqa

cho'zilmadi. Alp Arslon o'rniga taxtga vorislik qilgan Malikshoh (1072-1092) ko'p vaqt o'tkazmay Termiz va Balxni Qoraxoniylardan qaytarib oldi. Malikshoh hukmronligi davrida vazirlik lavozimida ishlagan Nizom ul - mulk (1017 - 1092) davlat ishlarini boshqarishda katta ta'sir kuchiga ega bo'lgan. [1, 203-204 b.] U davlat arbobi sifatida mamlakatda yirik feodallar va qabila boshliqlarining separatli (Markaziy davlatninajratishga intilish) harakatlariga qarshi kurashgan. 1092 - yilda saljuqiylar hukmdori Malikshoh ham o'ldirildi. Uning o'limidan so'ng toj - u taxt uchunkurash boshlandi. Bu kurashda sultonning yoah o'g'li Berkiyoruq (1094 - 1105) g'olib bo'ldi. XII asr boshlarida saljuqiylar davlati amalda ikki qismga bo'linib ketdi. Movarounnahr va Xuroson hududlari kirgan sharqiy saljuqiylar qismida Malikshohning o'g'li Sanjarning ta'siri ortib bordi. 1097 - yildan Xuroson hokimi bo'lgan Sanjar oliy hukmdorga rasman bo'sunsada, amalda mustaqil harakatlar olib bordi.

1099 - yilda u Toharistonni, 1102 - yil Samarqandni qo'lga oldi. Termiz yonida qoraxoniylar xoni Qodirxon qo'shinini mag'lubiyatga uchratdi. [2, 401-402 b.] 1104 - yilda G'azna qo'lga kiritildi. Saljuqiylar davlatida isyon va g'alayonlar boshlanib ketdi. Bu isyon va g'alayonlar hokimiyat tepasiga 1118 - yilda — " ulug' saljuqiylar "ning eng so'nggi vakili Sulton Sanjar (1118 - 1157) kelgach tinchidi. Uning davrida saljuqiylar Movarounnahrda eng yuksak mavqega erishdilar. Bu davrda saljuqiylar qoraxoniylar davlatining ichki ishlariga juda ko'p aralashadigan bo'lib qoldilar. Qoraxoniylar xoni Arslonxon (1102 - 1130) o'zi mustaqil davlat siyosati yurg'izishga harakat qilgan bo'lsa - da, ana shu davrda inqiroz sari yo'l tutdi. Og'ir ahvolga tushib qolgan Arslonxon do'st bilib yordamga turkman sultoni Sulton Sanjarni chaqirgan edi. Sulton Sanjar katta qo'shin bilan kelib, Movarounnahr va Samarqandni talon - taroj qilgan edi. Samarqandni Sulton Sanjar 1130 - yilda egallagan va qoraxoniylar o'zlarining amadagi mustaqilliklarini yo'qotib, Sulton Sanjarga qaram bo'lib qoldilar . [1, 204 b.] Sulton Sanjarning o'zi ham 1141 - yilda qoraxitoylar bilan Katvon cho'lida (Samarqand yaqinida) bo'lgan jangda qaqshatqich zarbaga uchradi va o'zini o'nglab ololmadi. U 1157 - yilda vafot edi. Ana shu tariqa dunyoni larzaga keltirgan saljuqiylar davlati ham barham topdi.

Xulosa: O'rta Osiyo hududida vujudga kelgan ulkan bir tarixga ega bo'lgan sulolardan biri saljuqiylar haqida bayon etamiz. Somoniylar va G'aznaviylar davrida o'zining mustaqilligini tiklab, keyinchalik ularga o'z ta'sirini ko'rsatgan ulkan bir davlatga aylandi. Saljuqiylar nafaqat O'rta Osiyo balki, Yevropa hududlariga ham o'z ta'sirini qoldirgani bizga ma'lum. O'sha davrning eng qudratli davlati bo'lgan saljuqiylar o'zining siyosiy tarixiga ega suloladir. Saljuqiylar tarixi haqida ko'pgina tarixiy manbalar mavjuddir. Saljuqiylar tufayli Kichik Osiyoga turkiy tilli qavmlarning

borib o'rnashishi jarayoni kuchaydi va borib - borib mazkur hududda turkiy davlat va millatga asos solinishi uchun tegishli zamin yaratdi. Shuning uchun ham hozirgi vaqtda Turkiyadagi turkiy xalq Turkistonni ota yurtimiz, ya'ni tarixiy vatanimiz, deb atashadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. R.Shamsutddinov, Sh.Karimov. Vatan tarixi. Sharq nashriyoti. Toshkent. 2010-yil. 198-204 b.
2. A.S.Sagdullayev. O`zbekiston tarixi. VneshinVestprom. Toshkent. 2019-yil, 396-405 b.
3. A.Ziyo. O`zbek davlatchiligi tarixi.Sharq, Toshkent, 2001 –yil , 123-133 b.
4. R.Murtazayev. O`zbekiston tarixi. Toshkent 2001-yil, 149-151 b.
5. Q.Usmonov, M.Sodiqov, S.Burxonova. O`zbekiston tarixi, Toshkent, “Iqtisod Moliya”, 2006 – yil, 126-130 b.
6. Ibn al-Asir . Al-komil fit – tarix. Toshkent 2005-yil, b.
7. Q.Mahmudov. Turkiy qavmlar taqdiri, “Fan va turmush”, 1990 – yil, 20 b.

ANALITIK KIMYODA METALLARINI ANIQLASHDA *B*-NAFTOXINOLIN ORGANIK REAGENTIDAN AMPERMETRIK TITRLASHDA FOYDALANISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6537185>

Xojiyeva Sarvinoz Sadridinovna
Abduvaliyeva Komila
JDPI o'qituvchi

Annotasiya: maqolada metallarni aniqlash uchun ampermetrik titrlash usulidan foydalanganda reagent sifatida β -naftoxinolin ishlatilsa ushbu usulning imkoniyatlarini oshishi va foydalanish usullari keltirilgan.

Kalit so'zlar: β -naftoxinolin, organik reagent, voltaqramma, ampermetriya, suvsiz erituvchi, standart eritma.

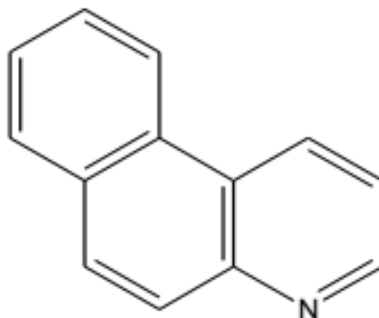
Аннотация: В статье описано увеличение возможностей и использование *b*-нафтохинолина в качестве реагента при использовании метода амперметрического титрования для обнаружения металлов.

Ключевые слова: *b*-нафтохинолин, органический реагент, вольтаграмма, амперметрия, безводный растворитель, стандартный раствор. Analitik kimyoda organik reagentlardan foydalana boshlagandan so'ng analitik moddalarni turli xil usullarda aniqlash usullarini yanada kengaytirdi.

Annotation: The article presents the possibilities and methods of using *b*-naphthoquinoline as a reagent when using the ammetric titration method for the detection of metals.

Keywords: *b*-naphthoquinoline, organic reagent, voltagram, ammetry, anhydrous solvent, standard solution.

Organik reagent nomi – β -naftoxinolin yoki 5,6-Benzoxinolin

Formulasi: $C_{13}H_9N$; molekulyar massasi – 179,22;

Tashqi ko'rinishi rangsiz, mayda kristall modda,

Suyuqlanish harorati – 93-94 °C; Qaynash harorati, – 350 °C;

Eruvchanligi suvda oz eriydi; ammo etanolda, benzolda, efirda va suyultirilgan mineral kislotalarda yaxshi eriydi.

Reagentning standart eritmalarini tayyorlash uchun (0,005– 0,05 M) sirka kislota va ammiak (3:2) aralashmasida yangi haydalgan β -naftoxinolin hisoblab topilgan miqdorini eritib tayyorlanadi, uni stabillashtirish uchun kerakli konsentratsiyagacha suyultirilgan sirka kislota qo'shiladi. β -naftoxinolin eritmaları rangi qoramtir idishda va sovuq joyda saqlanadi, titrantning bunday tayyorlangan eritmaları uzoq vaqt mobaynida o'z titrini o'zgartirmaydi (bir oydan ortiq).

Avtomatik ampermetr qurilmasi yordamida titrlanadigan reagent sekinlik (1–4 minut ichida 1 aylanish) va uzluksiz tarzda o'rganiladigan aralashmaga tushadi va avtomatik ravishda AT egrilari qayd etiladi.

O'rganiladigan kationlarning xloridlari, nitratlari, perxloratlari va atsetatlarining boshlang'ich suvsiz standart eritmalarini (0,02 – 0,002 M) tayyorlash uchun quruq tuzlarning namunalari suvsiz sirka kislota eritiladi. Eritish jarayoni tezlashishi uchun ba'zi hollarda tuz namunasi va erituvchi solingan kolba suv hammomida qizdirildi.

Barcha qo'llanilgan suvsiz erituvchilar, ularda tayyorlangan metallarning va boshqa moddalarning standart eritmaları nisbatan yuqori koeffitsientli issiqlik harakati bilan tavsiflanadi, shuning uchun xona haroratini doimiy bo'lmasligi bilan bog'liq ravishda ma'lum haroratda topilgan molyar konsentratsiyalarning qiymatlarini aniqlashda harorat koeffitsienti o'rnatiladi:

$$M = M_0(1 - \alpha \Delta t)$$

Bunda M – eritmaning t °C haroratdagi molyar konsentratsiyasi;

M_0 – t₁ °S xaroratda o'rnatilgan molyar konsentratsiya;

α - mazkur erituvchining issiqlik kengayishi koeffitsienti;

Δt – titrlash vaqtidagi va titrant eritmasini standartlashdagi haroratlarning farqi (β -naftoxinolin).

β -naftoxinolin oksidlanishinig voltamper egrilarini olish usuli quyidagicha: voltamperogrammalarni olishdan avval mikrodiskli elektrod 7 – 10 min davomida nitrat va sulfat kislotalarning issiq aralashmasida (1:1) tutib turiladi so'ng distillangan suv bilan yuviladi va quritiladi. Shundan so'ng uch elektrodli yacheyka yig'iladi, fon elektrolitlar tutgan o'rganilayotgan eritmaların voltamperogrammalari olinadi.

Amperometrik titrlashda organik reagentlardan foydalanish, ushbu usulning imkoniyatlarini yanada rivojlantiradi, hamda natijalarning aniqligini kamaytirmasdan,

murakkab tarkibli ob'yektlarni ham tahlil qilishni sezilarli darajada soddalashtiradi va tezlashtiradi. [1; 6-b.]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yakhshieva Z.Z, Khozhieva S.S. Amperometric titration of mercury (II) with mpcmdedtc solution in dimethyl sulfoxide. Austrian Journal of Technical and Natural Sciences № 9–10 2019 Vienna September–October.59-p.
2. Z.Z.Yaxshiyeva, S.S,Xojiyeva, & D.S.Qurbonova, (2021). Analitik kimyodagi amperometrik titrlash usulining afzalliklari. *Science and Education*, 2(5), 18-23.
3. Sadridinovna, X. S. (2021). RUDADAN MOLIBDEN AJRATIB OLISH USULLARINI O'RGANISH. *Журнал естественных наук*, 1(4).
4. З.Яхшиева, С.Хожиева, (2020). DOI: 10.32743/UniChem. 2020.72. 6 АМПЕРОМЕТРИЧЕСКОЕ ТИТРОВАНИЕ ИОНОВ W (VI), Sn (IV) И Sb (III) В НЕВОДНЫХ И СМЕШАННЫХ СРЕДАХ. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
5. Sharipov Sh.R., Xojiyeva S.S. (2021). Maktabda kimyoviy eksperimentlar o'tkazishning ilmiy-pedagogik asoslari. *Журнал естественных наук*, 1(5). 2021. C.42-51.(10)
6. Sharipov Sh.R., Xojiyeva S.S., Abduvaliyeva K. Kimyoviy eksperimental tajribalar o'tkazishning metodologik asoslari. INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION International scientific-online conference. Part1, Issue 1 December 23rd. 2021 Year. CANADA, OTTAWA. C.284-291
7. X.S.Sadridinovna, R.Moxidil Eksperimental masalalar yechish ko'nikma va malakasini shakllantirish. *Журнал естественных наук*, 1(5). 2021. C.313-315.(3)
8. Султонов М.М., Яхшиева З.З., Бакахонов А.А., Хожиева С.С., Муяссарова К.И. Амперометрическое определение молибдена азосоединениями. Akademik A.G'.G'aniyevning 90 yilligiga bag'ishlangan "Analitik kimyo fanining dolzarb muammolari" VI Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to'plami.2020-yil 24-26 aprel.C.206-208

CRYSTAL AND MOLECULAR STRUCTURE OF THE U(VI) DIOXOCOMPLEX WITH BENZOYLHYDROZONE OF SALICYLIC ALDEHYDE

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6537228>

Gulbayev Yahshilik Irsalievich

Candidate of Chemical Sciences,

Department of Chemistry

Jizzakh Polytechnic Institute

Assistant. **Abdullaev Alisher Abulkasimovich**

Department of Chemistry

Jizzakh Polytechnic Institute

Assistant. **Buriboev Aziz Abdumanonovich**

Department of Chemistry

Jizzakh Polytechnic Institute

Norkhujayeva Diyora Bakhtiyar daughter

Jizzakh Polytechnic Institute 315-21 Group student

Annotation: *The molecular crystal and electronic structures of nitratamidinohydrazonacetone and thiosemicarbazone o-hydroxyacetophenone molecules were determined by X-ray diffraction and quantum chemical analyses. The reactivity of ligands is shown. In the structure of the U(VI) dioxocomplex with benzoyl hydrazone of salicylic aldehyde, the complex consists of a pentagonal-bipyramidal polyhedron, at the vertices of which are located multi-linked oxygen atoms of the uranyl group.*

Keywords: *Ligand, single crystal, X-ray structure, uranium, acylhydrazone, benzene hydrazone, salicylaldehyde*

Continuing the systematic study of the composition structure and properties of dioxocomplexes Mo(VI) and U (VI) with acylhydrazones of salicylic aldehyde(1.3), we studied the crystal structure of benzoyl hydrazone of salicylic aldehyde by the PCA method. This compound is the first crystalline product of U(VI) with the above compounds, it is obtained by dissolving a uranium dioxocomplex with benzoyl hydrazone of salicylic aldehyde in hot acetic acid, followed by holding the solution at room temperature for three days. The composition of the formed brown crystals was established in the process of determining the crystal structure.

Diffraction analysis. Single crystals with linear dimensions of 0.35 05 05 mm belong to a triclinic syngony with unit cell parameters: $a = 7,780$ (2), $b = c = \alpha = 109,81$ (5), $\beta = 104.60$ $\gamma = 86.46$ (5), etc. gr. P1, Z=2 Experimental material was obtained on an automatic diffractometer "Sintex P21" SuK radiation, graphite monochromator, $\theta/2\theta$ scanning, 2θ max = 1200). The complete set of experimental data for the calculation of the crystal structure consists of 2615 reflections $c1 \geq 2^\circ$ (1). Experimental accounting of absorption in the sample was carried out by azimuthal scanning of four reflections. All calculations for the X-ray diffraction study were performed on an IBM PC/AT personal computer. The structure was deciphered by the heavy atom method using the SHELX-76 SHELXS-86 software package (4). The coordinates of the hydrogen atoms were determined by calculation from the standard values of bond lengths and valence angles at C and N atoms for sp^2 hybridization. Refinement of the structure of the MNC with an anisotropic approximation was carried out to the value $R = 0.048$. The coordinates of the atoms, bond lengths, valence angles and deviations of the atoms from the RMS are given in Tables 1-4.

Table 1

Coordinates of atoms

Атом	X	Y	Z
U	0.1829(1)	0.2644(1)	0.4581(0)
O1U	0.0270(16)	0.2551(16)	0.5363(11)
O2U	0.3401(17)	0.2750(13)	0.3792(11)
O1A	0.2234(18)	0.5051(12)	0.5642(11)
O2A	0.0405(22)	0.6405(16)	0.6624(12)
C1A	0.1876(27)	0.5846(18)	0.6579(14)
C2A	0.3261(38)	0.6161(32)	0.7721(21)
O1	0.0407(20)	0.0727(12)	0.2837(10)
O2	0.4060(16)	0.2590(11)	0.6083(11)
N1	0.2326(20)	0.066(14)	0.4586(12)
N2	0.1514(18)	0.0973(14)	0.3550(12)
C1	0.4463(23)	0.1945(18)	0.6894(14)
C2	0.5434(29)	0.2680(20)	0.856(17)
C3	0.5873(28)	0.2096(22)	0.8909(15)
C4	0.5306(33)	0.0671(25)	0.8608(17)
C5	0.4395(28)	0.0088(20)	0.7508(15)
C6	0.3961(24)	0.0505(17)	0.6635(14)

C7	0.3074(22)	0.0369(18)	0.5470(15)
C8	0.0520(25)	0.0551(18)	0.2692(15)
C9	0.0320(24)	0.1599(18)	0.1583(14)
C10	0.0727(27)	0.2959(19)	0.1447(16)
C11	0.1536(29)	0.3870(20)	0.0382(19)
C12	0.1900(31)	0.3547(22)	0.0604(19)
C13	0.1441(34)	0.2140(23)	0.0526(20)
C14	0.0803(35)	0.1234(21)	0.0607(16)
O1W	0.2617(18)	0.3815(12)	0.3505(12)

Table 2
Link lengths

Connection	d, Å	Connection	d, Å
U-O1U	1,76(1)	C1-C6	1,44 (2)
U-O2U	1,78 (1)	C6-C7	1,43 (2)
U-OA1	2,34 (1)	C7-N1	1,31 (2)
U-OA2	2,38 (1)	N1-N2	1,38 (1)
U-O1	2,43 (1)	N2-N8	1,33 (2)
U-O2	2,22 (1)	C8-O1	1,25 (2)
U-N1	2,62 (1)	C8-O1	1,44 (2)
O2-C1	1,34 (1)	C8-C9	1,39 (2)
C1-C2	1,41 (2)	C9-C10	1,38 (2)
C2-C3	1,34 (2)	C10-C11	1,33 (3)
C3-C4	1,43 (2)	C11-C12	1,46 (3)
C4-C5	1,35 (2)	C12-C13	1,38 (2)
C5-C6	1,34 (2)	C14-C9	1,34 (3)

Table 3
Valence angles, deg.

Corner	Hail.	Corner	Hail.
O1UO2U	180 (1)	C5 C6 C1	119 (1)
O1U U O2	91 (1)	C6 C1 C2	117 (1)
O1U U N1	99 (1)	O2 C1 C6	123 (1)
O1 U U O1	93 (1)	C1 C6 C7	122 (1)
O1U U O A1	89 (1)	C7 C6 C5	118 (1)
O1 U U OA2	89 (1)	C6 C7 N1	126 (1)

O2 U N1	70 (1)	C7 N1 U1	129 (1)
O2 U O2U	89 (1)	U1 N1 N2	
O2 U O1	129 (1)	N2 N1 C7	115 (1)
O2 U OA1	80 (1)	N1 N2 C8	117 (1)
N1 U O2U	90 (1)	N2 C8 O1	120 (1)
N1 U O1	61 (1)	U1 O1 C8	127 (1)
N1 U OA1	148 (1)	O1 C8 C9	122 (1)
O2U U O1	87 (1)	C8 C9 C10	123 (1)
O2U U OA1	90 (1)	C10 C11 C12	124 (1)
O1 U OA1	150 (1)	C11 C 12 C13	119 (1)
U1 O2 C1	139 (1)	C12 C13 C14	115 (1)
O2 C1 C2	120 (1)	C13 C14 C9	126 (1)
C1 C2 C3	122 (1)	C14 C9 C10	119 (1)
C2 C3 C4	117 (1)	C14 C9 C8	119 (1)
C3 C4 C5	122 (1)		(1)
C4 C5 C6	120 (2)		(1)

Table 4

Deviation of atoms (Å) from the RMS planes of individual fragments of molecules in the structure

Plane	Atoms					
I	C (1)	C (2)	C (3)	C (4)	C (5)	C (6)
	-0.007	- 0,001	0.006	-0.005	-0.004	-0.009
II	O (2)	C (1)	C (6)	C (7)	N (1)	U*
	0.001	-0,16	0,007	0,01	-0,01	-0,21
III	O (1)	C (8)	N (2)	N (1)	U	
	0.001	-0.014	0.024	-0.018	0.006	
IV	C (9)	C (10)	C (11)	C (12)	C (13)	C (14)
	0,029	0.001	-0.002	-0.018	0.045	-0.054

It can be seen from Fig. 1 that the complex consists of a pentagonally bipyramidal polyhedron, at the vertices of which are multi-linked oxygen atoms of the uranyl group.

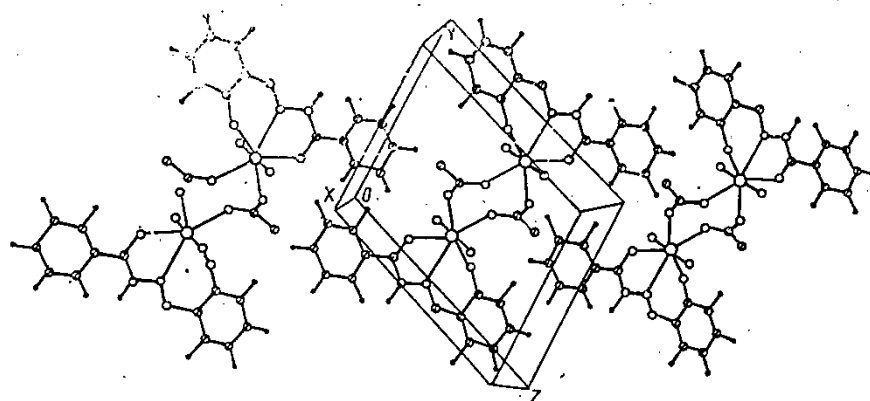

Fig. 1. Packing of complex U(VI) molecules in the structure.

The angle between the axial oxygen atoms O1UO2U is equal to 179.6 (1), which indicates their linearity. The bond lengths are U1-O1 1.76 (2) and U1-O2 1.78 (2) Å, they are almost equal-shouldered and directed perpendicular to the equatorial plane of uranium.

Pentacoordination of the uranyl ion is carried out by monodeprotonated tridentate benzoyl hydrazone of salicylic aldehyde and one oxygen atom each of the carboxylate groups of two acetic acid anions.

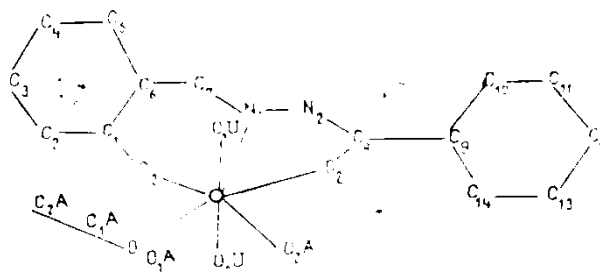

Fig. 2. General view of the molecule.

The coordination of the carboxylate anion occurs by type a-2-c (3).

USED LITERATURE

1. Gulbaev J. I. et al. Crystal and molecular structure of uranium dioxocomplex with benzoyl hydezone of salicylic aldehyde //UZBEKSKII KHIMICHESKII ZHURNAL. – 1997. – С. 28-31.
2. Гулбоев Я. И., Исомиддинов Ж. КРИСТАЛЛИЧЕСКАЯ И МОЛЕКУЛЯРНАЯ СТРУКТУРА ДИМЕРА УРАНА //Журнал естественных наук. – 2021. – Т. 1. – №. 2.

3. Gulbayev Y. I. et al. Benzoilgidrozon solitsiloviy aldegidni infraqizil spektroskopiya yordamida aniqlash //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 163-168.
4. Шарипов Х. Т. и др. КРИСТАЛЛИЧЕСКАЯ И МОЛЕКУЛЯРНАЯ СТРУКТУРА ДИОКСОКОМПЛЕКСА U (VI) С БЕНЗООИЛГИДРОЗОНОМ САЛИЦИЛОВОГО АЛЬДЕГИДА //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С. 330-339.
5. Абдуллаев А. А. Олмалик кон-металлургия комбинатидаги молибден сақлаган кекларини қайта ишлаш жараёни //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 225-228.
6. Гулбоев Я. И., Исомиддинов Ж. КРИСТАЛЛИЧЕСКАЯ И МОЛЕКУЛЯРНАЯ СТРУКТУРА ДИМЕРА УРАНА //Журнал естественных наук. – 2021. – Т. 1. – №. 2.
7. Gulbaev J. I. et al. Synthesis and crystalline structure of thiosemicarbasons and o-oxy-acetophenon //UZBEKSKII KHIMICHESKII ZHURNAL. – 1997. – С. 43-44.

TURIZMNING RIVOJLANISHIDA BUYUK IPAK YO'LINING TA'SIRI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6537304>

Saydullayev Sayidakbar Sayidmuxammadxon o'g'li

Toshkent davlat agrar

universiteti Samarqand filiali

Turizm(Agroturizm) ta'lim yo'nalishi

2- kurs talabasi

Annotation: *The Great Silk Road is a unique historical monument of human civilization. For centuries, trade on the ancient caravan route has contributed to the economic and cultural development of the peoples of Eastern and Western Eurasia. Its importance is still relevant today, as modern tourism connects trade and business through cultural dialogue that promotes mutual understanding and peace between peoples. The Great Silk Road is also important in the development of tourism. The article discusses the role of the Great Silk Road in the centuries-old civilization of tourism and its prospects today.*

Keywords: *trade, caravanserai, Europe, West, second breath, global, sector, international market, organization.*

Hozirgi vaqtda butun dunyoda, jumladan, O'zbekistonda ham iqtisodiyotining noishlab chiqarish sohalaridan biri bo'lgan turizm sohasiga katta e'tibor kuchayib bormoqda. Insonlar borgan sari o'zlarining bo'sh vaqtlarini samarali o'tkazishga, dam olishga, sog'ligini tiklashga, dunyoni, xalqlarning urf odatlarini, qadriyatlarini bilishga intilmoqda. Bundan tashqari, insoniyat har doim o'zining harakat doirasini o'zgartirib, yangidan-yangi yerlarni kashf qilishga intilgan. XX asrga kelib bunday intilishlar kuchaydi va turizm industriyasining rivojlanishiga katta turtki bo'ldi. Bugungi kunda ayrim mamlakatlarda turizm sohasi juda ham barqaror rivojlanib bormoqda va ularning har yillik o'sish sur'ati 8 -10 % gacha boradi. Bu davlatlarga Ispaniya, Italiya, Fransiya, AQSh va boshqa mamlakatlarni kiritish mumkin ²⁴. Shunisi qiziqki turizm rivojlanishi bilan bir qatorda transport, bozor infratuzilmasi, savdo - sotiq, oziq-ovqat tarmoqlari, qurilish, hunarmandchilik hamda boshqa xizmat ko'rsatish sohaları rivojlanib ketadi. Respublikamiz xalqaro turizmni

²⁴<https://fayllar.org>

rivojlantirish uchun juda boy imkoniyatlarga ega. Bularga «Buyuk Ipak yo'li»ning shoh tomiri respublikamizdan o'tganligi, butun dunyoga mashhur tarixiy va madaniy shaharlarimiz Samarqand, Buxoro, Xiva, Shaxrisabz, Qo'qon, Toshkent va boshqa shaharlar, tabiiy va sog'lomlashtirish resurslariga boy mintaqalarimiz Chimyon, Shohimardon, Zomin, Boysun, Sherobod va boshqa shaharlar kiradi ²⁵.

1995-yilda "Buyuk Ipak yo'li"ni qayta tiklashda O'zbekiston respublikasining faol qatnashishi va respublikada xalqaro turizmni rivojlantirish to'g'risidagi farmon qabul qilindi. Bu farmonga binoan turistik korxonalar bir qator soliq imtiyozlarga ega bo'lishdi. Bu farmon "Buyuk Ipak yo'li"da joylashgan tarixiy va madaniy shaharlarda turistik yo'nalishlarning rivojlanishiga turtki bo'ldi ²⁶.

Ming yillar davomida "Buyuk Ipak yo'li" Osiyo va Yevropa xalqlarini birlashtirishning ahamiyatli va samarali usuli hisoblanib kelgan. Xuddi shu yo'l bo'ylab tovarlar, bilimlar, texnologiyalar, madaniyatlar almashuvi amalga oshirilgan, natijada shaharlarning, davlatlarning rivojlanishiga ko'maklashib kelgan. Buyuk ipak yo'li o'zining faoliyatini tugatgandan keyin ham unga qiziqish yo'qolib ketmadi. Ayniqsa, transport va axborot aloqalarining, sanoat ishlab chiqarishning, tovar va xizmatlarning savdosini hamda Osiyo va Yevropa mintaqalarining integratsiya protsesslariga faol qatnashuvi "Buyuk Ipak yo'li"ning "ikkinchi nafasi"ni olganini ko'rish mumkin. "Buyuk ipak yo'li" bo'ylab sayohatning bosqichlari ilgari qisqa bo'lib daryo oqimi bo'ylab navigatsiya yulduzlar tomonidan amalga oshirilgan. Sayohat odatda qishda amalga oshirilardi. Sayohatchilardan davlat uchun katta daromadlar kelardi. Kattaroq davlatlar sayohatchilarni boshpana va boshqa qulayliklar bilan jalb qilardilar va boy odamlarni o'z shaharlariga tashrif buyurishga undash uchun soliqlarni pasaytirganlar, chunki sayohatchilar boylik olib kelishardi. Ipak yo'li bo'ylab bu yerlarga boylik bilan birga yangi g'oyalar va texnologiyalar ham yetib bordi. Yillar davomida turistik faoliyatning rivojlanishi tufayli Ipak yo'li bo'ylab turizmning murakkab xarakteri shakllandi. Motivatsiyalar, ehtiyojlar va ularni qondirishning murakkabligi tufayli turizm yagona yoki o'ziga xos yo'nalish emas, balki hodisalar va ularning munosabatlari birikmasi sifatida paydo bo'ldi. Ammo turizm mahalliy aholidan farq qiladigan turli xil faoliyat turlarini taqdim etdi. Shunday qilib, Ipak yo'li nafaqat savdo-sotiqni rivojlantirishga yordam berdi, balki turizm rivojiga ham yangi ko'rinishlar berdi.

«Buyuk Ipak yo'li»da xalqaro turizmni rivojlantirishning bir ko'rinishi ekan, janubiy-sharqiy Osiyoni Yevropa bilan bog'lab turadigan global Transosiyo transport

²⁵ Fayzieva Sh.R. O'zbekistonda turizm rivojlanishining iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish. Nomzodlik dissertatsiyasi. O'zMU, 2006 y

²⁶ <https://fayllar.org/iqtisodiyot-va-turizm-v5.html?page=3>

liniyani shakllantirish hisoblanadi. U o'z ichiga Yaponiya, Xitoy, Hindiston, O'zbekiston, Tojikiston, Turkmaniston, Qozog'iston, Kavkaz davlatlari, G'arbiy Osiyo (Pokiston, Eron) davlatlari va albatta, Yevropa davlatlarini qamrab oladi. Butunjahon Turistik Tashkiloti ekspertlari "Buyuk Ipak yo'li"da qatnashishiga qarab, qatnashuvchi davlatlarni 3 qismga ajratgan. Ular quyidagicha:

Birinchi qismga o'ziga xos turizm milliy modelini shakllantira boshlagan O'rta Osiyo va Kavkaz davlatlari kirgan. Bu yo'nalishda Butunjahon Turistik Tashkiloti asosiy masala qilib turg'un rivojlanish dasturini tuzishda, turistik tarmoqqa investitsiyani jalb qilishda, qonunchilikni ishlab chiqishda va kadrlarni tayyorlashda ko'maklashishi hisoblanadi.

Ikkinchi qismga «Buyuk Ipak yo'li» obyektlarini o'z ichiga olgan va turistik mahsuloti bilan aniq tajribaga ega bo'lgan davlatlar kiradi. Bular Xitoy, Pokiston, Hindiston, Eron, Gretsiya va Turkiyalardir. BTT ning ekspertlari fikriga ko'ra bu yerda xalqaro tashkilot «Buyuk Ipak yo'li» nomli turistik mahsulotning sotilishini rag'batlantirishi mumkin.

Uchinchi qism esa, qadimgi aloqaning oxirgi nuqtalarini o'z ichiga qamrab oladi. Bularga bir tomondan Yaponiya, Koreya, ASEAN davlatlari kiradi. Bu yerda Butunjahon Turistik Tashkilotining vazifasi «Buyuk Ipak yo'li»ni targ'ibot qilish deb hisoblanadi, chunki bu davlatlar nafaqat katta turistik oqimni ta'minlaydi, balki bu yo'l bo'ylab turizm uchun yetakchi bozorlar hisoblanadi ²⁷.

«Buyuk Ipak yo'li» turistik mahsulot mavqeining ko'tarilishi uchun albatta fundamental asos bo'lishi kerak. Uni sotish uchun barcha davlatlarning faol hamkorligi kerak. Bu yerda xususiy sektor va davlat sektori, xalqaro va ratsional tashkilotlar, alohida turoperatorlar va mehmonxona komplekslari munosabatisiz amalga oshirib bo'lmaydi. Vaqt o'tishi bilan turizm integratsion jarayonlarga ko'proq yordam bera boshlaydi. Hozirgi vaqtda O'rta Osiyo davlatlari tashqi bozorlarda O'zbekiston, Qirg'iziston, Turkmaniston, Qozog'iston, Tojikiston bo'ylab yo'nalishlardan foydalanib «Buyuk ipak yo'li» markasi ostidagi turmahsulotni sotishlari mumkin. Jahon integratsiyasining boshqa shakli turizm sohasida global tizimlardan, masalan internetdan foydalanish hisoblanadi. Turizm iqtisodiy salohiyatning globallashtiruviga sabab bo'ladi, ya'ni u nafaqat alohida davlatga balki bir mintaqadagi qator davlatlarga uning makroxo'jalik rivojlanishiga, ijtimoiy - siyosat holatiga ta'sir ko'rsatadi. Afg'oniston va Tojikistonning mintaqaviy turizmga tortilishi, ba'zi ekspertlarning fikricha, bu davlatlarda siyosiy va iqtisodiy barqarorlik yuzaga

²⁷ Норчаев А.Н. Халқаро туризм. Маъруза матнлари. ТДИУ 2005 й. 43 б

kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Boshqa tomondan turizmga xavfsizlikka ko'proq e'tibor berila boshlaydi.

Ta'kidlash kerakki, O'zbekiston xalqaro bozorda qadimda o'zbek shaharlari orqali o'tgan Buyuk ipak yo'lini reklama qilish orqali turistik turlar sotishni amalga oshirmoqda Buyuk ipak yo'lining boshqa davlatlariga (Xitoy, Eron, BAA) turlarni sotuvchi turistik agentliklarning so'rovnomasi shuni ko'rsatadiki bu davlatlardagi turmahsulotlarning narxi O'zbekistonga sayohatdan ko'ra pastroqdir. Bundan tashqari bu davlatlar reklama va marketingga ko'p mablag' sarflashadi. Bundan tashqari, o'zbek turizmi yanada ko'proq Yevropa andozalari va tendentsiyalarini ola boshlaydi Bunda u xorijliklarni jalb qiluvchi sharqona latofatni ham saqlab qoladi. "Forbes" jurnali O'zbekistonni 2022-yilda sayohat qilish uchun eng yaxshi 50 talik ro'yxatiga kiritdi. Nashrning qayd etishicha ,O'zbekistonda YUNESKOning butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan madaniy meros obyektlari va qadimiy buyuk ipak yo'li shaharlariga sayohat qilish imkoniyati borligi bilan ahamiyatlidir. Bugungi kunda respublikani xalqaro turizmning mintaqaviy markaziga aylantirish uchun ham transmilliy darajada ham katta investitsion loyihalarni amalga oshirish uchun barcha shart - sharoitlar yaratilgan. Respublika Markaziy Osiyo hududida foydali geostrategik sharoitga egadir. Qadimgi davrdan hozirgi O'zbekistonning yerlaridan mashhur "Ipak Yo'li" kabi savdo yo'llari o'tgan bo'lib, tashqi aloqalar jadal sur'atlarda o'sib borgan hamda turli madaniyatlar natijasida o'zaro boyib borish yuz bergan. 18 asr mobaynida (Eramizning XVI asriga qadar) Xitoyning Slan shahridan O'zgand (hozirgi O'zgan) orqali o'sha davrlarda Davon xonligi deb nomlanuvchi Farg'ona vodiysiga, Shosh (Toshkent oazisi) Usturashan (Sirdaryo va Jizzax viloyatlarining hududiy qismi), Sug'diyona mamlakati (Samarqand va Buxoro shaharlari orqali), Amul shahri (Hozirgi Chorju) va undan so'ng Eron hamda Mesopotamiya kabi mamlakatlar orqali O'rta Yer dengiziga savdo karvonlari qatnagan. "Buyuk Ipak Yo'li" qatnovida ko'plab karvonsaroylar qurilgan yangi shaharlar barpo etilgan, sug'orish kanallari, hunarmandchilik markazlari ilmiy-ma'naviy markazlar (madrasa, kutubxona, haramlar va muhtasham saroylar) barpo bo'lga. "Buyuk Ipak Yo'li" uning oralig'ida joylashgan qadimgi shaharlarning rivojlanishiga hamda mamlakatlararo savdo va madaniy aloqalarining katta ta'sir ko'rsatgan.Yaqin va O'rta sharqning o'zaro aloqalari natijasida bu yerda o'ziga xos noyob qit'alararo madaniyat shakllandi. Mashhur arxitekturaviy yodgorliklar va ustalar yasagan buyumlar faqat iqtisodiy ko'rsatgich bo'libgina qolmay, balki falsafaning bir ko'rinishi, qolaversa, dunyoni va boshqa xalqlar madaniyatini anglash va o'rganishga bo'lgan harakat ham edi. Tarixdan ma'lumki, Markaziy Yevroosiyoning quruqlikdagi asosiy transport aloqalari O'zbekiston hududida

kesishadi. Bu narsa O'zbekistonga ushbu asosiy yo'nalishlardan birini tashqi iqtisodiy faoliyat sifatida Yevrosiyo iqtisodiy va madaniy ko'prigini barpo etishga xizmat qiladi va turli investitsiya, texnologiya, madaniy qiymatliklarning oqimiga (harakatiga) asos bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston transport infrastrukturasiga ega bo'lib, iqtisodiy hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlar bilan hamkorlikda asosiy transport yo'llariga shuningdek, dengiz yo'liga ham chiqishi mumkin.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, bugungi kunda iqtisodiyotning alohida sektori hisoblangan turizmning tarixiy tarqaqqiyotiga nazar tashlasak, unda tijoratning, xususan, "Buyuk ipak yo'li"ning o'рни alohida qayd etilgan. Jahon tarixida Sharq va G'arb mamlakatlari orasida iqtisodiy, siyosiy, madaniy aloqalar rivojlanishida "buyuk ipak yo'li" alohida ahamiyatga ega. "Buyuk ipak yo'li" "transmilliy va transmintaqaviy savdo yo'li bo'lib, Yevropa va Osiyoni ilk marta birlashtirgan, xalqlar o'rtasida do'stlik aloqalarining kengayishi va mustahkamlanishi turli yo'llar bilan ro'y bergan bo'lib, yer yuzidagi tamaddunlarning boyib borishi birinchi navbatda savdo orqali amalga oshirilgan.

ADABIYOTLAR:

1. Asadova A. O'zbekistonda turizmning rivojlanishi: qo'lyozma – Samarqand, 2015. – 40b
2. Fayzieva Sh.R. O'zbekistonda turizm rivojlanishining iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish. Nomzodlik dissertatsiyasi. O'zMU, 2006 y
3. Mirzayev M., Aliyeva M. Turizm asoslari: o'quv qo'llanma – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2011. – 288b
4. Rahimov G. The development of international tourism in Uzbekistan: diploma paper – Samarkand, 1997. –19 p
5. Yo'lchiyev D. O'zbekistonda turizmni rivojlantirish istiqbollari: qo'lyozma – Toshkent, 2011. – 76b
6. Норчаев А.Н. Халқаро туризм. Маъруза матнлари. ТДИУ 2005 й. 43 б
7. N. Turniyozov. Matn lingvistikasi. Ma'ruzalar matni. Samarqand: SamDCHTI nashri, 2004. – 48b.
8. Pardayev M.N., Atabayev R. "Turizm asoslari" ma'ruzalar matni, Samarqand 2007. – 108b.
9. Tuxliyev I.S. "Turizm asoslari" fanidan o'quv qo'llanma, Samarqand 2010. – 305b.
10. "Yosh ekskursovod" to'garak dasturi. Toshkent, 2012. – 23b.
11. xabardor.uz
12. <https://fayllar.org/iqtisodiyot-va-turizm-v5.html?page=3>

INFEKSION KASALLIK COVID-19NING O'PKAGA TA'SIRI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6537343>

Shodiyeva Gulruh Shodiyevna

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika universiteti

1-kurs magistranti

Mamatqulov Doniyor Anvarovich

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti

magistratura bo'lim boshlig'i.

Annotatsiya: ABSTRACT Butun dunyodagi infeksiyon kasalliklar ichida eng xavflilar safiga qo'shilgan koronavirusning infeksiyon kasallik(o'pka pnevmaniyasi)lar bilan aloqasi,patologik holati hamda ularning tarqalishini oldini olish chora tadbirlari,bundan tashqari Covid-19ning qaysi infeksiyon kasalliklariga bog'lanishga bo'lgan moyilliklari bor ekanligi o'rganib chiqilmoqda.Koronavirusning infeksiyon kasalliklar natijasida rivojlanishi,mikroblar,bakteriyalar,viruslar bilan oqsil bog'lanishlari oqibatlar,yuqish yo'llari va kasalliklarning bir-biriga ta'sir doirasi o'rganildi.

Kalit so'zlar:infeksiyon jarayon,infeksiyon kasalliklar,virus, Covid-19,patologik holat,patologiya,inkubatsion davr,prodromal davr,rekonvalessensiya.

KIRISH (ВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Infeksiyon kasalliklarning chinakam sabablari 19-asrning 2-yarmida L. Paster, R. Kox, I. I. Mechnikov va b. olimlarning ishlari bilan isbot qilindi. Ba'zi kasalliklar (vabo, ich terlama, paratif, dizenteriya va b. ichak infeksiyalari) hazm yo'li orqali (bemorlar najasi tushgan suv va oziq-ovqat yoki shu najas zarralari tekkan yuvuqsiz qo'l orqali) yuqadi. Bemor yo'talganda, aksa o'rganda, so'zlashganda chiqadigan mayda shilimshiq zarralari havo bilan nafas yo'llariga kirishidan kelib chiqadigan kasalliklar (tomchili infeksiyalar)ga gripp, ko'kyo'tal, parotit, difteriya, qizamiq va b. kiradi. Ba'zi kasalliklarqon so'rar hasharotlar (bit, chivin, burga, kana, iskabtopar va h. k.) orqali yuqadi (bezugak, toshmali terlama, qaytalovchi terlama, kana va chivin orqali yuqadigan ensefalitlar, iskabtopar isitmasi va h. k.). Bemorga yaqin yurganda yoki uning sochig'i, idishtovog'i va b. buyumlaridan foydalanganda yuqadigan kasalliklar (tanosil kasalliklari, kuydirgi, kal yara va b.) alohida guruhni tashkil etadi. Infeksiyon kasalliklar bir necha kun (gripp, qizamiq, iskabtopar isitmasi) yoki bir necha hafta (ich terlama, toshmali terlama va b.) davom etishi yoki oylab va hatto,

yillab cho'zilishi mumkin (sil, moxov, zaxm). Infeksion kasalliklar kelib chiqishi organizmga kirgan patogen mikroblarning soniga, virulentligiga, kirgan joyiga, kishining yoshiga, infeksiyaga moyilligiga, shuningdek, mikroblar atrofidagi tashqi muhit sharoitiga (noqulay sharoitda mikroblarning virulentligi kamayadi) bog'liq. Infeksion kasalliklarning paydo bo'lishi va o'tishida ijtimoiy sharoit (uy-joy, ovqatlanish tarzi, madaniy saviya, tibbiy yordam) hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sharoitning o'zaro ta'siriga qarab Infeksion kasalliklarning turli (tipik — rostdana, yengil va b.) shakllari namoyon bo'ladi. Infeksion kasalliklarning o'tishida inkubatsion davr, kasallik simptomlarining paydo bo'lish va oshib borish davri, kasallik avjiga chiqqan davr(**prodromal**), kasallikning so'nish davri va sog'ayish davri farq qilinadi. Infeksion kasalliklarning har birida shu davrlarning o'ziga xos xususiyatlari bor. Ich terlama kabi ba'zi Infeksion kasalliklar mikrobi og'rib o'tgan organizmda saqlanib qoladi va tevarak-atrofdagi muhitga chiqaveradi. Ko'pgina Infeksion kasalliklardan keyin immunitet qoladi. Mas, Infeksion kasalliklarni aniqlashda kasallikning klinik belgilari, laboratoriyada tekshirish natijalari va epidemiologik ma'lumotlar asos qilib olinadi. Bemorlar maxsus jihozlangan infeksiyalar kasalxonalarida davolanadi. Infeksion kasalliklarga qarshi kurashda profilaktika tadbirlari hal qiluvchi rol o'ynaydi. Infeksion kasalliklar ichida xavfli hisoblangan virus turi 2019 yilda aniqlandi va bu koronavirus deya ataldi. Har bir mamlakatlar qatori bizning mamlakatimiz ham qiyin vaziyatlarda qoldi. Shu onda bizning prezidentimizning quyidagi so'zlari xalqimizga madad bo'ldi. «Bu hayotning ko'p og'ir sinovlarini va yaxshi-yomon kunlarini boshidan kechirgan xalqimiz hammasini to'g'ri tushunib, masalaga ong'li yondashmoqda. Muftiyat rahbarligida diniy ulamolar yurtimizga tinchlik-xotirjamlik, bemorlarga shifo tilab, duoi fothalar qilishmoqda. Millati, tili va dinidan qat'i nazar, hammamiz yakdilmiz va, ishonamizki, bu qiyinchiliklar, albatta, o'tib ketadi.»

Hozirgi kunda infeksiyalar kasalliklarning juda ko'p turi ma'lum bo'lib ularning har birining o'ziga xos patologiyasi, kelib chiqish sabablari, tarqalishi, yuqish yo'llari hamda kasallikning oqibatlari mavjud. Dastlab quyidagilar haqida ma'lumotga ega bo'lishni joiz deb topdim. Yuqumli kasalliklar qadim zamonlarda ham uchragan. Chinchechak, o'lat, vabo va boshqa xatarli, yuqumli kasalliklar vaqti-vaqti bilan keng tarqalib, millionlab kishilarning yostig'ini qurutgan, jamiyatga ko'p halokat yetkazgan. Yuqumli kasalliklarning mohiyati ularning kelib chiqish sabablari uzoq vaqt noma'lum bo'lib kelgan.

O'rta asrning mashhur olimi va shifokori Abu Ali Ibn Sino «Al qonun» asarida o'lat, chinchechak, qizamiq va boshqa yuqumli kasalliklarni ko'zga ko'rinmaydigan jonivorlar qo'zg'atsa kerak deb gumon qiladi. Yuqumli kasalliklar odamlar hayotida

muhim rol o'ynaydi. Xozirgi kunga qadar yer yuzida ma'lum bo'lgan va o'rganib chiqilgan yuqumli kasalliklarning soni 1060 dan ortiq. Shularning ba'zilari hali ham vaqti-vaqti bilan epidemiya, hattoki pandemiya shaklida keng tarqalib turadi. Shuning uchun ham ularning kishilar sog'lig'iga va umuman kishilik jamiyatiga keltiradigan zarari juda kattadir. Yuqumli kasalliklar haqidagi ta'limot mikrobiologiya, epidemiologiya, parazitologiya, immunologiya, eksperimental ximioterapiya va patalogik anatomiya bilan chambarchas bog'liq. Yuqumli kasalliklarni garchi patogen bakteriyalar, viruslar va bir hujayrali sodda jonivorlar qo'zg'atsada, ularning paydo bo'lishini faqat mikrobnig organizmga qarshi kurashi natijasi deb hisoblab bo'lmaydi. Infeksiya avj olishi murakkab ijtimoiy biologik jarayon bo'lib, mikrobnig makroorganizmning o'zaro ta'siri natijasiga bog'liq. Patogen bakteriya kirganda odam organizmida patologik o'zgarishlar, moslashish va himoyalani sh jarayoni yuz beradi, ya'ni infeksiyon kasallik rivojlanadi. Patogen mikrobnig organizmga kirgandan so'ng kasallik rivojlanishi shart emas. Patogen mikrobnig bilan odam organizmi o'rtasidagi munosabat turlicha bo'lishi mumkin, bu bir tomondan mikrobnig virulentligi va ikkinchi tomondan odam organizmining ana shu kasallikka moyilligi va reaktivligiga bog'liq.

Infeksiya-(lotincha so`z inficio,infeci,infectum-yuqtirmoq,buzmoq,zaharlamoq) patogen mikrobnig,bakteriya yoki viruslarning odam yoki hayvon organizmiga kirishi,ko`payishi va ayni vaqtda organism bilan murakkab jarayonlarni olib borishi hisoblanadi.Bakteriyalar,viruslarning yuqumlilik xususiyatining o`zida hosil qilishi ushbu murakkab jarayonlarni keltirib chiqaradi va bu infeksiyon jarayon hisoblanadi. Xavfli yuqumli kasallik bo`lgan COVID -19 ni keltirib chiqaradigan SARS-CoV-2 virusi shtammlari birinchi marta 2019 yil dekabr oyida aniqlangan [6]. Virus genomi birinchi bo`lib Xitoy sog`liqni saqlash xizmatlari tomonidan to`liq shifrlangan bo`lib, 10-yanvar kuni u ommaga taqdim etildi. 2020-yilning 20-yanvarida Xitoyning Guandun provinsiyasida virus odamdan odamga yuqishi tasdiqlandi. 2020-yil 30-yanvarda JSST epidemiya sababli global sog`liqni saqlash favqulodda holatini e`lon qildi va 2020-yil 28-fevralda JSST global xavf darajasini yuqoridan juda yuqori darajaga ko`tardi. 2020-yil 11-martda epidemiya pandemiya belgilariga ega kasallik sifatida tan olingan. Koronaviruslar o`ralgan RNK viruslari bo`lib, ular shamollashdan o`lik pnevmoniyagacha bo`lgan og`irlik darajasida nafas olish kasalliklarini keltirib chiqaradi. Parrandalarda birinchi marta 1930-yillarda topilgan ko`plab koronaviruslar hayvonlarda nafas olish, oshqozon-ichak, jigar va nevrologik kasalliklarni keltirib chiqaradi. Faqat 7 ta koronavirus odamlarda kasallik keltirib chiqaradi. Koronaviruslar 229E, OC43, NL63 va HKU1 15-30% hollarda yuqori nafas yo`llarining virusli infektsiyasini keltirib chiqaradi. Kamdan kam hollarda pastki nafas

yo'llarining og'ir infeksiyalari, jumladan bronxiolit va pnevmoniya, asosan chaqaloqlarda, qariyalarda va immuniteti zaif odamlarda paydo bo'lishi mumkin. 21-asrda o'limga olib keladigan pnevmoniyaning asosiy epidemiyalariga sabab bo'lgan: 2012 yilda MERS-CoV koronavirusi Yaqin Sharq respirator sindromi (MERS yoki MERS) sifatida aniqlandi. 2003 yilda SARS-CoV 2002 yil oxirida Xitoyda paydo bo'lgan og'ir o'tkir respirator sindrom (SARS) epidemiyasining sababi sifatida aniqlandi. Og'ir respirator infeksiyalarni keltirib chiqaradigan bu koronaviruslar zoonotik patogenlar bo'lib, avval kasal hayvonlarni yuqadi, so'ngra hayvonlardan odamlarga yuqadi. SARS-CoV-2 asosan odamdan odamga yuqadi. COVID-19 odatda faqat yengil simptomlarni keltirib chiqaradi, lekin ayrimlar qattiq kasal bo'lishi mumkin. Bu odatda, qariroq odamlar yoki oldindan kasal bo'lganlarga tegishli. Shu sababli har kim aholi orasida infeksiyaning tarqalishini sekinlashtirishga yordam berishi muhim. Buni mahalliy va milliy darajada belgilangan qoida va tartiblarga har doim amal qilish orqali bajarishingiz mumkin. Infeksiya yuqtirib olganingizdan COVID-19 simptomlarini his qilguningizgacha odatda 4-5 kun vaqt ketadi. Infeksiya yuqtirib olganlarning ko'pchiligida simptomlar 10 kun ichida ko'rinadi. Simptomlari paydo bo'lishidan 1-2 kun oldin va simptomlarning birinchi kunida siz kuchli infeksiya tarqatuvchi bo'lasiz. COVID-19 yengil simptomlardan tortib jiddiy kasallikkacha, ayrim holatlarda o'limga ham sabab bo'lishi mumkin. Ayrimlar birorta simptomlarni sezmasdan COVID-19 ga chalinishi mumkin. Kasal bo'lganlar dastlab, tomoq og'rig'i, shamollash simptomlari va yengil yo'tal, shuningdek, o'zini yomon his qilishi, isitma, bosh og'rig'i va mushuklarda og'riqni his qilishi mumkin. Ayrimlarda oshqozon og'rig'i va diareya kuzatilishi mumkin. Ta'm va hid bilishning kuchsizlanishi – kasallikning xususiyatlaridandir, lekin bu hamma ham kuzatilmaydi. Ayrimlarda jiddiy simptomlar, masalan, nafas olishning qiyinlashuvi, ko'krak og'rig'i va konfuziya paydo bo'ladi. Koronavirus infeksiyasi COVID-19: DIC sindromining potentsial rivojlanishi bilan qon ivish yo'llarining faollashishi. Bu endotelial hujayralarning shikastlanishi, disfunktsiyasi va nobud bo'lishi bilan bog'liq bo'lib, bu trombogenik bazal membrananing ta'siriga olib keladi va qon koagulyatsiyasi tizimidagi kaskad jarayonlarini qo'zg'atadi. Noqulay natijani bashorat qiluvchi omil - bu fibrin parchalanish mahsulotlarining yuqori darajasi COVID-19 yuqori o'tkazuvchanlikka ega va bemorlarning bir qismida o'tkir o'pka shikastlanishiga olib kelishi mumkin. Renin-angiotensin tizimining faolligini muvozanatlash orqali virusning sintez retseptorlari bo'lgan angiotensin-konvertatsiya qiluvchi ferment 2 ushbu virusli infeksiyaning asoratlari rivojlanishiga qarshi himoya rolini o'ynaydi. D vitamini angiotensinga aylantiruvchi 2-fermentning ekspressiyasini qo'zg'atishi va immunitet tizimini turli mexanizmlar orqali

boshqarishi mumkin. D vitamini va turli respirator infeksiyalar o'rtasidagi munosabatlarning epidemiologik tadqiqotlari ko'rib chiqildi

Bundan tashqari Covid-19 inson o'pkasiga tegishli xavfli zarar keltiradi. Yurak-qon tomir kasalliklari, diabet mellitus va semirish COVID-19 bilan kasallangan bemorlarda eng ko'p uchraydigan kasalliklar edi. COVID 19 da o'pkaning eng aniq o'zgarishlari o'pkaning pastki bo'laklarining ko'plab jami ikki tomonlama lezyonlari ustunligi bilan aniqlandi, bu parenxima va stromadagi virusli o'zgarishlar, shuningdek, mikrosirkulyatsiya buzilishi bilan namoyon bo'ldi. Virus keltirib chiqaradigan to'qimalarning shikastlanishida parenximal organlarda o'tkir aylanma va ishemik o'zgarishlar ustunlik qiladi. Kasallikning noxush oqibati uchun xavf omillari aniqlangan, ular orasida yoshi (65 yoshdan oshgan), bemorlarda qandli diabet, yurak-qon tomir kasalliklari, surunkali obstruktiv o'pka kasalligi va surunkali buyrak kasalligi mavjudligi, COVID-19 bilan kasallangan bemorlarda o'limning bevosita sabablari o'tkir nafas yetishmovchiligi, o'pka yurak yetishmovchiligi, o'pka emboliyasi, miya shishi edi. Otopsiya natijalariga ko'ra , o'pkada turli xil davomiylik va zo'ravonlikdagi eng aniq o'zgarishlar aniqlangan. Ikkinchi eng og'ir maqsadli organ yurak bo'lib, ba'zi hollarda zarar ko'rgan va o'limning bevosita sababi bo'lgan Makroskopik nuqtai nazardan, o'pka kattalashgan, havosiz (suvga botganda cho'kadi), diffuz siqilgan, kesilgan joyida jigarrang rang bilan to'q qizil rangda va kesilgan yuzadan pushti suyuqlik oqadi . Ko'proq darajada o'pkaning makroskopik ko'rinishi kasallikning davomiyligiga bog'liq bo'lib, u tomonidan belgilanadi. Ba'zi hollarda o'pka tomirlarida qon quyqalari va tromboemboliya topilgan . Bu tromb yoki tromboemboliya, shuningdek, tromboemboliyaning mumkin bo'lgan manbai nima ekanligini aniqlashda ma'lum qiyinchiliklar mavjud edi. Ko'pincha, makroskopik tavsifda kichik tos suyagi va femoral venalarning hujayrali to'qimalari tomirlarining tromblari qayd etiladi. Agar o'pka arteriyasida tromboemboliya manbai ko'rsatilmagan bo'lsa, bu pulmoner arteriyaning turli qismlaridan kelib chiqqan birlamchi tromblar deb taxmin qilish kerak edi. Mikroskopik tekshiruvda 90% hollarda turli darajadagi traxeit tashxisi qo'yilgan - kataral-gemorragikdan fibrinoz-nekrotikgacha va qoida tariqasida kuzatilishi aniqlangan. Ushbu kuzatishlarda zarar traxeyaning epiteliy qoplami submukozal bezlarda ularning sezilarli darajada kengayishi bilan ortiqcha shilliq hosil bo'lishi bilan birga keladi. COVID-19da o'pkada quyidagicha o'zgarishlar kuzatilishi aniqlangan. O'pkada strukturaviy o'zgarishlar juda o'xshash va quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- epiteliyda virus ta'sirida o'zgarish;

- stromada muntazam bosqichli o'zgarishlar (diffuz alveolyar shikastlanishning turli fazalari);
- mahalliy hujayra immunitetining namoyon bo'lishi;
- qon tomirlarida patologik o'zgarishlar mikrosirkulyatsiya.

Shuni ham aytib o'tishimiz mumkinki, barcha holatlarda o'lgan bemorlarda nafas yo'llarining epitelial hujayralarida, shu jumladan hujayralarda virus keltirib chiqaradigan tipik o'zgarishlar kuzatiladi va traxeya, bronxlar, bronxiolalar va alveolalarning epiteliy qoplamasi o'z xususiyatini yo'qotib boradi. Alveolalardagi hujayra yadrolarning notekis yorilishi bilan transformatsiyalar epiteliya hujayralari, yadrolar va sitoplazma hajmining sezilarli darajada oshishi bilan alohida hujayralar va epiteliyning butun qatlamlarining o'zgarishi kuzatiladi va ba'zi hollarda, alveolalarda joylashgan ko'p yadrolilik simptomi shakllanishi bronxlar, bronxiolalar va ularga qo'shni o'pka to'qimalarining qismlari o'zgarishiga zamin yaratadi. Keyinchalik, bularda alveolalarda o'pka bo'limlarining eng erta shakllangan o'ziga xos hujayralar ko'payadi, alveolalarning ichki qismi to'ldiradi.

Mikroskopik o'zgarishlarni tahlil qilish diffuz alveolyar shikastlanishning namoyon bo'lishini ko'rsatdi va vafot etgan bemorlarning aksariyatida. o'zgarishlarning tabiati va o'pkaning mikrosirkulyatsiya qon tomirlarida gemosirkulyatsiyaning buzilishiga hamda stromadagi reaktiv o'zgarishlarning shikastlanishi kuzatildi. Patologik jarayonning davomiyligiga va, ehtimol, hayotiy organlarni protezlashning invaziv usullaridan foydalanishga qarab alveolyar shikastlanish funksiyalari (xususan, o'pkaning sun'iy ventilyatsiyasining qat'iy parametrlarini qo'llashda) aniqlandi. Shuni ta'kidlash kerakki, ba'zi bemorlarda diffuz alveolyar shikastlanishning morfologik ko'rinishi turli xil bo'lib o'pka qismlaridagi alveolalarning fibrinogen oqsil yo'qotishiga sababchi bo'ldi. Keyinchalik alveolalar bo'shlig'ida fibrinning tashkil etilishi va kollagenizatsiyasi, skuamoz metaplaziya, kollagenizatsiya va fibroz bilan namoyon bo'ladi. Virusli komponentga bakterial yoki mikotik infektsiyaning biriktirilishi asosan yiringli-nekrotik o'zgarishlar bilan namoyon bo'ldi, ba'zi hollarda qo'shni plevra shikastlanishi bilan. Qayd etilishicha bemordagi

o'ng pastki bo'lakning patologik jarayonda chap pastki bo'lakka qaraganda bir oz tez-tez ishtirok etganligi va zotiljam kasalligi keltirib chiqaradigan tadqiqotlar virusli va bakterial kuzatuvlarda bakterial komponent etiologiyasida Klebsiella pneumoniae va Acinetobacter baumannii dominant rolini ko'rsatdi.

COVID-19 uchun xavf omillari (keksalik, semizlik, arterial gipertenziya va qandli diabet) endotelial hujayralarning morfofunktsional xususiyatlarining o'zgarishi bilan avvaldan mavjud bo'lgan tomir disfunktsiyasi bilan tavsiflanadi. Ehtimol,

shuning uchun ularning holati virusning ko'payishi va tarqalishi uchun muhimdir. Endotelial hujayralarni yana nima zaiflashtiradi. Avvalo, bu tizimli yallig'lanish reaksiyasini keltirib chiqaradigan sitokin ko'tarilishi, bo'ron, bo'ron belgilari. Buni biologik belgilarning yuqori ko'rsatkichlari tasdiqlaydi. Masalan, COVID19 bilan kasallangan bemorlarda prokalsitonin aniqlanadigan klinikalarda uning darajasi qonda sezilarli darajada oshdi, shuningdek, darajasi Qonda C-reaktiv oqsil 280-320 mg / l ga etadi. Tabiiyki, bu ko'rsatkichlarning eng yuqori ko'rsatkichlari pnevmoniyaning bakterial komponenti qo'shilgan bemorlarda kuzatilgan. Yallig'lanish ekssudatining massiv hujayra o'limi apoptoz bilan ta'sirlangan o'pka to'qimalarida, kaspaz kaskadining faollashuvi (va hujayralar tomonidan kaspaz-3 ekssudatining ifodalanishi) bilan hujjatlashtirilgan, mahalliy sitokin bo'ronini kuchaytiradigan chiqarilgan biologik faol moddalar manbai bo'lishi mumkin. Yuqori daraja qondagi yallig'lanishga qarshi sitokinlar endoteliydagi halokatli jarayonni kuchaytiradi, bu apoptoz va, ehtimol, hujayra o'limining boshqa mexanizmlari, xususan, piroptoz orqali amalga oshiriladi va bu yallig'lanishga, tomirlarning kengayishiga va ko'payishiga olib keladi. bazal membranalarning o'tkazuvchanligi. Bu qobiliyat bilan ham qo'llab-quvvatlanadi. Kapillyarlarda tromb hosil bo'lishining kuchayishi tufayli, rivojlanishiga olib keladigan COVID-19da kuzatilgan to'qimalarning gipoksiyasi, endotelial hujayralar giperplaziyasi va angiogenez kuchayadi. Kasallikning keyingi bosqichlarida buzilgan vaskulyarizatsiya kuzatiladi, turli kalibrli cho'zilgan kapillyarlar paydo bo'ladi, bu funktsiyaning sezilarli darajada pasayishi bilan angioarxitektonikaning chuqur qayta tuzilishini ko'rsatadi.

SARS-CoV-2 ning aniq sitopatik va sitoproliferativ xususiyatlari va nekroz va apoptoz orqali massiv parenximal hujayralar o'limining yo'qligi virusning zararlangan o'pkaning epitelial hujayralarida g'ayrioddiy uzoq davom etishiga va uzoq muddatli infektsiyaga sabab bo'lishi mumkin. O'pka to'qimalarining progressiv shikastlanishi bo'lgan bemorlarning COVID-19 (shuningdek, bizning materialimizda), mahalliy hujayra immunitetining navbatdagi portlashi bilan birga patologik jarayonlarning ayovsiz doirasini yopadi. O'limdan keyingi kuzatuvlar mavjud edi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

O'rganilgan ma'lumotlar va kuzatuvlar asosida shuni aniq aytishimiz lozimki, Covid-19 kasalligi va o'pkaning alveolalada kuzatiladigan pnevmaniya kasalligi bilan oqsil fibrion bog'lanishning hosil bo'lishi o'pkaning kuchli zararlanib zotiljamning og'ir formasiga o'tishiga sabab bo'ladi. O'pkaning har bir hujayrasidagi o'zgarishlar bir hujayradan ikkinchi hujayraga o'tib zararlanishi kuzatildi va bu havo tomchi yo'li bilan yuqishi aniqlab o'tilde. Xulosa sifatida shuni

aytishimiz mumkinki hozirgi zamonning dolzarb muammolaridan biri bu o'tkir yuqumli virus kasalligi- koronavirusdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Коган Е.А., Березовский Ю.С., Проценко Д.Д., Багдасарян Т.Р., Грецов Е.М., Демура С.А., Демяшкин Г.А., Калинин Д.В., Куклева А.Д., Курилина Э.В., Некрасова Т.П., Парамонова Н.Б., Пономарев А.Б., Раденска-Лоповок С.Г., Семенова Л.А., Тertychny А.С. Патологическая анатомия инфекции, вызванной SARS-CoV-2. Судебная медицина. 2020;6(2):8-30. Kogan EA, Berezovsky YuS, Protsenko DD, Bagdasaryan TR, Gretsov EM, Demura SA, Demyashkin GA, Kalinin DV, Kukleva AD, Kurilina EV, Nekrasova TP, Paramonova NB, Ponomarev AB, Radenska-Lopovok SG, Semenova LA, Tertychny AS. Pathological anatomy of infection caused by SARSCoV-2. Russian Journal of Forensic Medicine = Sudebnaya meditsina. 2020;6(2):8-30. (In Russ.). <https://doi.org/10.19048/2411-8729-2020-6-2-8-30>

2. Зайратьянц О.В., Самсонова М.В., Михалева Л.М., Черняев А.Л., Мишнев О.Д., Крупнов Н.М., Калинин Д.В. Патологическая анатомия COVID-19. Атлас. М.: ГБУ «НИИОЗММ ДЗМ»; 2020. Zairatyants OV, Camsonova MV, Mikhaleva LM, Chernyaev AL, Mishnev OD, Krupnov NM, Kalinin DV. Patologicheskaya anatomiya COVID-19. Atlas. M.: GBU «NIIOZMM DZM»; 2020. (In Russ.).

3. Xu Z, Shi L, Wang Y, Zhang J, Huang L, Zhang C, Liu S, Zhao P, Liu H, Zhu L, Tai Y, Bai C, Gao T, Song J, Xia P, Dong J, Zhao J, Wang FS. Pathological findings of COVID-19 associated with acute respiratory distress syndrome. Lancet Respir Med. 2020;8(4):420-422. [https://doi.org/10.1016/S2213-2600\(20\)30076-X](https://doi.org/10.1016/S2213-2600(20)30076-X)

4. Забозлаев Ф.Г., Кравченко Э.В., Галлямова А.Р., Летуновский Н.Н. Патологическая анатомия легких при новой коронавирусной инфекции (COVID-19). Предварительный анализ аутопсийных исследований. Клиническая практика. 2020;11(2):21-37. Zabozlaev FG, Kravchenko EV, Gallyamova AR, Letunovsky NN. Pulmonary pathology of the new coronavirus disease (COVID-19). The preliminary analysis of post-mortem findings. Journal of Clinical Practice = Klinicheskaya praktika. 2020;11(2):21-37. (In Russ.). <https://doi.org/10.17816/clinpract34849>

5. Zakirxodjayev A. Yuqumli kasalliklar Toshkent-2011 Cho'lpon nashr.darslik

6. LA.Majidov V. M., Yuqumli kasalliklar, T., 1996;

7. Russian Journal of Archive of Patology = Arkhiv patologii 2020, vol. 82, no 5, pp. 5-15 <https://doi.org/10.17116/patol2020820515>.

“DEVONA MASHRAB” ROMANIDA HADIS NAMUNALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6537363>

Yo'ldosheva Oltinoy Rahimboy qizi
Qoraqalpoq davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek yozuvchisi Xayriddin Begmatovning “Devona Mashrab” romanida keltirilgan hadis namunalari tahlil qilingan. Shuningdek, adibning hadislarni qo'llash mahorati haqida ham so'z boradi.*

Kalit so'z: *Roman, Qur'oni Karim, hadis, yozuvchi mahorati, kalom ilmi, diniy tafakkur, obraz.*

Olam-olam diniy, falsafiy va umuminsoniy haqiqatlarni ifodalagan Qur'oni mavzular va hadis hikmatlarining Xayriddin Begmatov “Devona Mashrab” romanida ham katta o'rin tutishi aniq dalildir. Bu olamning kaliti – islom dini ruknlari va Qur'oni Karim kalomi, tasavvuf falsafasi va hadis mavzularining o'zbek adabiyotiga singib o'tishi faqat diniy nuqtai nazardangina ibratli bo'lib qolmay, balki Sharq adabiyotining biz uchun mavhum qirralarini oydinlashtirib, turli adabiy mavzularning sarchashmalarini ochgan va hozirgi zamon o'zbek adabiyotining islom adabiyoti bilan shajaraviy, mohiyatidan uzilmas aloqalarini tiklashga ham yordam beradi. Bu romanda tarixiy shaxslar xarakteri ijtimoiy-madaniy jarayonlar bilan bir qatorda, sharqona islomiy e'tiqod manbalari – Qur'oni Karim va hadisi shariflar negizida badiiy-estetik talqin qilingan.

Romandagi Boborahim(Mashrab), Setoriy, Mulla Bozor Oxund, Ofoqxo'ja, shoir Gumnom(Xirqatiy), Bilol, So'fi Olloyor, Mahmud obrazlari Mashrab yashagan davrning tarixiy shaxslari. Ularning o'y-fikrlari, ideallari, xatti-harakati, faoliyati ijtimoiy aloqa va munosabatlari, nutqi va dunyoqarashlari yoinki barcha-barchasi davrning ya'ni diniy-islomiy muhitning zuhr topishi edi.

Bolasidagi noodatiy hislatlarni otasi Valibobo bo'zchi ham sezgan, ammo, quvonchi ortishi o'rniga taqdiridan, qaysar fe'ldan, bilishga bo'lgan intilishidan qo'rqar edi.:

- ... Qo'y o'g'lim! Ko'chada neni ko'rganingdan so'yla!

- Bir ajab zavq bilan ikki musofir voqeasini so'zlab berdi. Valibobo o'g'lining hikoyasini tinglar ekan, uning burro va yoniq tiliga dilida tahsin aytar, ammo, istiqbolini o'ylab, yuragini armon o'rtar edi.

- Musofirlar yoshlik qilibdurlar, o'g'lim!

Ulug'lar oldida yoxud bir to'p kishilar o'rtasida yayov ersa to'xtab , otliq ersa otdin tushib salom bermoq odob sanalur!

- Ot ustidan salom qilinsa, odobdin bo'lmasmu?

- Bo'lur! – mayus tortib dedi Valibobo.

U o'g'lidagi bu ilmoq tashlash odatini bilsa ham ranjidi. Boborahimga tashqi sifatlar otadan o'tgan bo'lsada, atvoridagi shaddodlik ona me'ros edi" [1. 9]

Bu yerda ota tilidan o'g'liga islomiy odob va qoidalar borasida o'git beriladi.

Islom hadislarida shunday keltiriladi: "Abu Hurayra roziyollohu anhu rivoyat qilgan hadis: "Rosululloh sollollohi alayhi vassallam aytdilar : Otliq piyodaga, yurgan o'tirganga va ozchilik ko'pchilikka salom berishi lozim"[2. 367].

Yozuvchining mahorati shundaki, u payg'ambarimiz Muhammad sollollohi alayhi vassallamning sahih hadislarini yaxshi o'zlashtirib, aynan ota tilidan hikoya qilishidir. Ushbu parchalarda hadis keltirilishi, Tangri, Omin, Olohu akbar, musofir, Yassaviy, qalandar so'zlarining istefoda etilishi kitobxonni diniy tafakkur etishga chorlaydi. Boladan otasini ahvolini so'ragan Mulla Oxund – Borakallo, o'glon, borakallo! Atoyinggizga mendan salom ayting! "Oxund domla sihatinggizni so'ragali kelur erkanlar", deng. Xo'pmi? [1. 8].

Ko'rinadiki, Xayriddin Begmatov bu joyda ham Bozor Oxundni haqiqiy ustoz, kalom ilmining piri, haqiqiy musulmon sifatida ko'rsatib o'zining ijobiy yondashuvini bildirib qo'yadi. Hadislardan birida shunday deyiladi:

"Abu Hurayra roziyollohu anhu aytdi: Men Rasululloh sollollohi alayhi vassallamni shunday deytganlarini eshitdim: Musulmonning musulmon ustidagi haqqi beshtadir: Salomga alik olish, kasal ko'rish, janozaga qatnashish, taklif qilgan joyga borish va aksa uruviga (Olohdan rahmat tilab) duo qilish".

Mullo Bozor Oxundning nutqidan payqash mumkinki, u kishi islom madaniyatini butun borlig'iga singdirgan chinakam mo'min. Yozuvchi Bozor Oxund obrazini shu tariqa umumlashtiradi.

Yosh Mashrab mana shunday muloqotlar jarayonida o'zini, o'zligini anglab bordi. Mashrabning psixologik qiyofasi Bozor Oxundning muridlari Xo'jandiy va Maymoq so'fi bilan bo'lgan dahanaki jangda yanada oydinlashdi:

Tanbur ko'targan Boborahim madrasaga kirishda jamoa orasida kelayotgan Bozor Oxundga duch keldi .

- Assalomu alaykum, ustoz! – deya ta'zim bilan yo'l berib to'xtadi u.

- Valaykum assalom! Qani hofiz,-hazil aralash dedi domlo, - el masjidga oqqan bir fursatda siz qay bazmi jamshidyo'lin olmoqdasiz?

Boborahim shoshdi... Xo'jandiydan hayiqmoqda edi...

- Hazratim, - deb gap boshladi u. Sizga eshittirmoqqa istihola qilib erdik. Boborahim so'nggi kunlar ichinda namozi jamoa tarkin tutib, xufiya ishlar bilan mashg'ul ermish. Kishilar ani tog' qishlog'ida ko'rganlarin so'zlaydilar.

- Odob tortib, sog'-omon qutilmoqni ko'zlab turgan Boborahim Xo'jandiy so'zlari bilan ilqis tepkidan qo'zg'algan qaysar ot kabi guvrangan edi.

- Taqsirim to'g'ri is olibdurlar! – Xo'jandiyga tiklanib dedi u. –Goh-goh xufiya ishlar ila mashg'ul bo'lmoqqa majburmen [1. 50].

Yozuvchi Mullo Bozor Oxundni doimi ikkita xufiyasi birla tasvirlaydi. Mana shu uchlikka quyidagi hadis mazmuni hamohang keladi go'yo:

Abu Voqid Laysiy roziyollohu anhu aytdi: Rasullolloh sollollohi alayhi vassallam masjidda odamlar bilan birga o'tirgan edilar, banogoh uch kishi kirib keldi. Ulardan ikkitasi Rasulolloh sollollohi alayhi vassallamning oldilariga yuzlandi, bittasi o'grilib ketdi. Haligi ikki kishi Rasulolloh sollollohi alayhi vassallamning oldilarida turib qolishdi, keyin ulardan biri davradan bo'sh joy topib olib o'tirdi, ikkinchisi ularning orqa tomoniga o'tirdi. Uchinchisi esa yuz o'girib ketdi. Rasulolloh sollollohi alayhi vassallam bo'shagach "Sizlarga mana bu uch kishi haqida aytib beraymi... ulardan biri Allohga (tavakkal qilib) joy istagan edi, Alloh unga joy berdi. Ikkinchisi esa (Davrani bezovta qilishdan) hayo qildi. Uchinchisi yuz o'girgan edi, Alloh ham undan yuz o'girdi", - dedilar.

Bozor Oxund va Xo'jandiy dastlabki ikki kishi bo'lsa, Maymoq so'fi uchinchi kishi edi. Yozuvchi Xayriddin Begmatov mazkur hadisdan yaxshi xabardor ko'rindi. Shuning uchun ham hadisdagi uchlik motivini roman to'qimasiga mahorat bilan singdirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xayriddin Begmatov. Devona Mashrab. "Sharq". T: - 2006. Muhammad Fuod Abdulboqiy. "Mutafakun ala

ON THE WAY OF TOURISM DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN APPLICATION OF ELECTRONIC MARKETING STRATEGIES OPPORTUNITIES

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6537420>

Sh. A. Alimova

*Bukhara Engineering and
Technology Institute, Bukhara. teacher,*

V.Sh.Khaitov

Master,

Annotation: *This article is about international tourism in Uzbekistan. Along with studying the Japanese experience in the development of Uzbekistan as a target unit of territory in the international tourism market electronic marketing strategies to ensure competitiveness bureau of electronic marketing "Uzbekistan", state tourism body developed at the level of private tourism organizations and e-marketing bureau responsible for the implementation. The activity develops the necessary proposals, detailing its main functions.*

Keywords: *Electronic media, email marketing, electronic marketing strategies for tourism, tourism of the region competitiveness, travel cycles.*

Uzbekistan is a leading tourist destination in the international tourism market

Tourism resources are enough to join the ranks of countries. We have every right to say. Because Uzbekistan is in the world interested in culture, customs and traditions, Amir Temur, Mirzo Hadiths such as Ulugbek, Abu Ali ibn Sino, Al Bukhari lived and worked

These figures have been recognized by the world community and are among the most important in his life. He longed to see this land it would not be an exaggeration to say that there are enough tourists here.

The same it should be noted that the country is a crossroads of the Great Silk Road. Recognize it as a way to advance in this international market attractiveness also gives him a competitive advantage, from such an achievement intended use is one of the most important marketing activities. It is known that Uzbekistan has its own national tourism brand and motto but it's just a diagram or sequence of words. So that these tourists do not develop in the subconscious and consciousness of values, the graphic representation of these forms to be called a tourism "brand" only if it is reflected as a profitable finished tourism product possibly.

Uzbekistan as a tourist region in the international market to raise awareness led by Uzbektourism a lot of practical work is being done. Tradition to hold it every year

TITF (Tashkent International Tourism Fair) Tashkent International tourism fair, silk and spice festival and other cultural events, Bukhara, shown on the international TV channel Euronews, 30-60 seconds including Samarkand, Khiva and Tashkent videos highlight the tourism potential of Uzbekistan in the international community serves to demonstrate, albeit partially.

The Tashkent International Tourism Fair – “Tourism on the Silk Road” (TITF)– is the brightest and most large-scale event of the tourism industry of Uzbekistan and the entire Central Asian region.

The fair has been held since 1995 with the official support of the UN World Tourism Organization (UNWTO). Every year, the exhibition brings together professionals of the tourism business from all over the world.

In January 2019, President Sh. Mirziyoyev signed a Decree “On additional measures for the accelerated development of tourism”, and issued a Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan “On measures to organize the annual Tashkent International Tourism Fair “Tourism on the Silk Road”, which determined the positive dynamics of its development in 2019. In particular, for 10 months of this year, the number of foreign tourists who visited our country amounted to 5.5 million people. This indicator is 26% higher compared to the same period last year (for 10 months of 2018 – 4.4 million people).²⁸

The official website of TITF-2020 was developed specifically for the online forum (www.uzbekistan.travel/titf-online/), which broadcast all conferences held on the Zoom platform. All participants and interested persons could directly participate in the sessions by registering on the website beforehand, or watch the conferences in real time.

More than 500 people from 32 countries, such as the USA, France, Kazakhstan, Turkmenistan, Belgium, Thailand, Russia, Georgia, Kyrgyzstan, Japan, Spain, Canada, Italy, Switzerland, Egypt, etc. took part in the International Online Forum TITF-2020. During the 3 days of the Forum, about 4,000 people watched conference broadcasts in real time.

Today TITF is the most effective information platform for promoting a tourist product and establishing business contacts. The exhibition provides an opportunity for the world’s leading experts to exchange experience, discuss current problems of

²⁸ <https://uzbekistan.travel/titf-2021/en/general-information/about-exhibition/>

tourism, and present new directions. Leading experts announce the pricing policy, discuss current problems of tourism, open new directions.²⁹

But our In our opinion, the Internet and information technologies are developed in Uzbekistan. Doing business at the level of a tourist destination in the current century,

advertising, service marketing, country not used enough to give a complete impression of to this end, Uzbekistan as a solution to this problem its attractiveness through the creation of a regional brand and its promotion what it takes to develop an email marketing strategy we calculate.

Suggested Email Marketing Strategy 3 Sectors: Bureau of electronic marketing "Uzbekistan", state tourism functions performed by the body, private tourism organization email marketing in the region strategy of a potential tourist-tourist region – Uzbekistan, creating awareness - trip planning – booking give - visit - to the process of dreaming about the next trip special attention was paid to harmonious development.

First stage raising awareness as a tourist region of Uzbekistan. At the same time, the electronic marketing bureau "Uzbekistan", "Visit Uzbekistan!", "Open Uzbekistan!" title and "Feel the antiquity and hospitality" long-term (1-3 years) promotions under the slogan organization, travel blog, social networks, Google Map, Google Sites with interactive electronic maps such as Earth, Gis Meteo, You Tube and etc. text, images or text images, videos on websites marketing of potential tourists through the placement of materials to the Welcome Uzbekistan web portal.

Travel planning.³⁰ The main task of the electronic marketing bureau how to motivate a potential tourist to order depends on the effective use of tools. In this case, travel in planning (considered reliable in the eyes of tourists), of course, the official Internet portal of the region is the most convenient source of information is a web portal for planning a trip in front of tourists various technologies that facilitate (e.g. e-tourism, interactive using the possibilities of maps) and is available technology needs to be improved.

Email Marketing. The bureau plans to hold an annual meeting in the country. Sunday events, placement of the festival plan also on the website makes it more useful. It belongs to a government organization for the reception of tourists in agreement with government agencies with preparatory work, landscaping,

²⁹ <https://uzbekistan.travel/titf-2021/en/general-information/about-exhibition/>

³⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Travel_plan

changing the appearance of the city involved. Tourist organizations through electronic technologies. Quick, quality responses to questions from potential visitors or the Internet to pre-asked questions, which are an important part of sites answers can be found in the accessible section (FAQ).

Order. Potential tourist according to his needs and requirements or enough impressions and information about this tourist product.³¹ After receiving it, order it and buy it according to a specific plan decides to do. This stage from a potential tourist to a real tourist. The E-Marketing Bureau is a guest playing a defining role in the cycle referring to a web portal or specializing in a particular type of tourism order the selected service in 3 steps on the site and ease of payment using electronic means of payment

must be created.

In general, nationwide ordered directly from the websites of tourist organizations it is impossible to buy the service.³² The main reason for this as the only online payment system in the country. It should be noted that the system is not created and does not solve this problem. Decided by the relevant government agencies, international payments online. At the time of its creation, it was a tourist enterprise that carried out payment transactions. It is necessary to develop mechanisms to encourage subjects. Private tourism organizations provide their travel services to the international market. Collaborate directly or indirectly with virtual organizations can be commercialized through.

REFERENCES:

- 1.<https://uzbekistan.travel/titf-2021/en/general-information/about-exhibition/>
- 2.https://en.wikipedia.org/wiki/Travel_plan
- 3.<https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:452288/FULLTEXT01.pdf>
- 4.<https://www.unwto.org/global-code-of-ethics-for-tourism>
- 5.Алимова Ш. А., Ниёзова И. Н. Бизнес-коммуникации в системе управления промышленных структур //Academy,(1 (64)). – 2021. – С. 55-57.
- 6.Базарова М. С., Шарипова М., Нуруллоев О. “РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ” ДА АҲОЛИНИНГ ИШ БИЛАН БАНДЛИГИ ХУСУСИЯТЛАРИ //САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ. – 2021. – С. 482.

³¹ <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:452288/FULLTEXT01.pdf>

³² <https://www.unwto.org/global-code-of-ethics-for-tourism>

7.Базарова М. С., Пулатов Ш. Ш. ПРОБЛЕМЫ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УЗБЕКИСТАНА И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ //ББК 65.0501 С 56. – 2019. – С. 131.

8.Rajabova M. MINTAQALAR IQTISODIYOTINI INNOVATSION RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

9. Rajabova M. FEATURES OF THE PRODUCTION OF TOURIST ROUTES //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.

10.Rajabova M. CREATION OF FREE ECONOMIC ZONES IN BUKHARA: PROBLEMS AND SOLUTIONS //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.

ПОКАЗАТЕЛИ ФАКТОРОВ РОСТА И ПОВРЕЖДЕНИЯ ПРИ АРТЕРИАЛЬНОЙ ГИПЕРТЕНЗИИ У МУЖЧИН

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6537445>

Солиев Алишер Урокович,

Наврузова Шакар Истамовна

*Бухарский государственный медицинский институт
имени Абу Али ибн Сина*

Актуальность. Исследование влияния гендерных различий на прогноз и течение сердечно-сосудистых заболеваний остается по-прежнему актуальным. Зарубежными учеными приводятся данные, что у мужчин и женщин эффекты от проводимых реабилитационных мероприятий различны, даже при сопоставимом их возрасте, росте и мышечной массе [1,2,3,4,5,6].

Цель. Изучить показателей факторов роста и повреждения при артериальной гипертензии у мужчин.

Методы исследования. В исследовании были включены 33 больных мужчин страдающий с АГ I и II степени в возрасте от 50 до 75 лет (средний возраст $63,0 \pm 1,0$). По степени тяжести АГ всех (33) больных распределили на 2 группы: 1-я группа -17 (51,5%) больных с АГ 1-степени; У 2-группа -16 (48,5%) больных с АГ 2-степени. У всех больных исследовали концентрации прокальцитонина, Инсулиноподобного фактора роста, фактор роста эндотелия (VEGF), фактор роста фибробластов -1 (TGF- β 1). Кроме этого в исследование были включены здоровые мужчины. Контрольную группу составили 30 здоровых мужчин в возрасте 50-75 лет.

Результаты. Выявили достоверное двукратное повышение концентрации прокальцитонина у мужчин 1-группы- $0,15 \pm 0,02$ нг/мл и 2-группы $0,14 \pm 0,01$ нг/мл, против контрольных значений- $0,07 \pm 0,03$ нг/мл ($p < 0,05$). Полученный результат доказывает наличие бактериального инфицирования и системного воспаления у мужчин с АГ.

Инсулиноподобный фактор роста при АГ был повышен до $134 \pm 0,22$ нг/мл у пациентов 1-группы и 2-группы- $134 \pm 0,39$ нг/мл, против контроля- $112,0 \pm 0,9$ нг/мл. Установленные высокий сдвиг уровня IGF-I в крови (в 1,2 раза) отмечается при дислипидемии у мужчин при АГ, что показал наличие ожирения как ведущий фактор риска развития МС при АГ.

Для прогнозирования развития осложнений АГ нами было также изучена концентрация VEGF, что позволило установить повышение его в 3,5 раза у пациентов 1-группы- $267 \pm 1,25$ пг/мл и в 2,8 раза у пациентов 2-группы- $214 \pm 1,18$ пг/мл по отношению контрольных показателей- $75,4 \pm 2,2$ пг/мл.

Был проведен анализ уровня TGF- β 1, в результате выявили тенденцию к снижению у пациентов 1-группы до $16,3 \pm 3,6$ пг/мл и повышение до $36,7 \pm 1,2$ пг/мл у пациентов 2-группы ($P < 0,05$), по отношению показателей контрольной группы- $19,2 \pm 1,8$ пг/мл. Установленный дисбаланс в концентрации TGF- β 1 при АГ у мужчин показал взаимосвязь с исходом АГ. Статистически значимое повышение уровня TGF- β 1 в 1,9 раза выявили у пациентов с АГ 2-степени. При этом у больных также выявили последствия гипертонии: гипертрофия ЛЖ и ангиопатия сосудов почек. Такое заключение подтверждается клинико-лабораторным обследованием.

Следовательно, с учетом выше указанных установленные данные исследования позволили прогнозированию исхода АГ и определению информативных индикаторов развития осложнений с учетом пола.

Выводы. Повышение концентрации прокальцитонина по сравнению с контрольной группой доказывает наличие бактериального инфицирования и системного воспаления у мужчин с АГ. Если у больного имеется ожирение отмечается высокий сдвиг уровня IGF-I в крови (в 1,2 раза) и дислипидемии. Повышение концентрации фактора роста эндотелия является повышенным риском развития церебральных осложнений. Увеличение концентрации фактора роста фибробластов-1, является причиной гипертрофии левого желудочка (ГЛЖ), сосудистого ремоделирования и прогрессирующего заболевания почек.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Беленков Ю.Н. Гендерные различия в распространенности и эффективности лечения артериальной гипертензии в европейской части Российской Федерации: результаты исследования Эпоха-2007. Проблемы женского здоровья 2011; 4 (6): 5–11.

2. Бубнова М.Г., Новикова Н.К., Аронов Д.М., Красницкий В.Б., Кадушина Е.Б. Клиническое 16-летнее наблюдение за больными, перенесшими острый инфаркт миокарда: феномен высокой приверженности к физической реабилитации. вестник восстановительной медицины. 2016; 4 (74): 12–19.

3. Barth J., Volz A., Schmid J-P., Kohls S. Gender differences in cardiac rehabilitation outcomes: do women benefit equally in psychological health? *J Women's Health*. 2009; 18: 1–9. DOI: 10.1089/jwh.2008.1058

4. Bouchard C., Rankinen t. Individual differences in response to regular physical activity. *Med Sci Sport Exerc*. 2001; 33: 446–451. DOI: 10.1097/00005768-200106001-00013.

5. Minges K.E., Strait K.M., Owen N., Dunstan D.W., Camhi S.M., Lichtman J., Geda M., Drever R.P., bueno H., beltrame J.F., Curtis J.P., Krumholz H.M. Gender differences in physical activity following acute myocardial infarction in adults: a prospective, observational study. *Eur J Prev Cardiol*. 2017; 24: 192–203. DOI: 10.1177/2047487316679905.

6. Pin~ a IL., bittner V., Clare R.M., Swank A., Kao A., Nigam A., barnard D., Walsh M.N., Ellis S.J., Keteyian S.J. Effects of exercise training on outcomes in women with heart failure: analysis of HF-AcTION (Heart Failure – A controlled trial Investigating Outcomes of Exercise traiNing) by sex. *JACC Heart Fail* 2014; 2: 180–186. DOI: 10.1016/j.jchf.2013.10.007

ARTERIAL GIPERTONIYA BILAN OG`RIGAN AYOLLARDA O`SISH VA SHIKASTLANISH OMILLARI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6537449>

**Soliyev Alisher O`roqovich,
Navro`zova Shakar Istamovna**

*Abu Ali inb Sino nomidagi Buxoro davlat tibbiyot instituti
Buxoro shahri, O`zbekiston.*

Dolzarbligi

Postmenopauza davrida ayollarda yurak qon-tomir kasalliklarning rivojlanish xavfi yuqori bo`lib, AG fonida, uning og`irligi darajalariga qaramasdan miokardning fibrosklerozi va gipertrofiyasi kuzatiladi. Yurak ishemik kasalligig va angiopatiyani profilaktika qilish uchun, AG bilan og`rigan bemorlarda yurak qon-tomir kasalliklarining rivojlanish xavfini erta aniqlash maqsadida o`sinh omillari va yallig`lanish markerlarining faolligini regulyar tekshirib turish zarur bo`ladi.

Yurak qon tomir kasalliklarning rivojlanishi tomirlar endoteliysi disfunktsiyasi bilan chambarchas bog`liq. AG ning darajasi va og`irligi tomirlar devori va miokard zararlanishiga to`g`ridan to`g`ri bog`liq. O`sinh omillarining faolligi va yallig`lanish markerlari yurak qon-tomir kasalliklari progressiyasini va angiopatiya rivojlanishini baholashda muhim prognostik ahamiyatga ega.

Maqsad. Arterial gipertoniya bilan og`rigan ayollarda o`sinh va shikastlanish omillarini o`rganish.

Material va usullar. Tadqiqotga 50 yoshdan 75 yoshgacha bo`lgan I va II darajali AG bilan og`rigan 33 ta ayol bemor ishtirok etdi. AGning og`irligiga ko`ra, barcha (33) bemorlar 2 guruhga bo`lingan: 1-guruh - 1-darajali AG bo`lgan 17 (51,5%) bemorlar; 2-guruh - 2-darajali AG bo`lgan 16 (48,5%) bemorlar. Barcha bemorlarda prokalsitonin, insulinga o`xshash o`sinh omili, endotelial o`sinh omili (VEGF), fibroblast o`sinh omili-1 (TGF-b1) kontsentratsiyasi o`rganildi. Bundan tashqari, tadqiqotga sog'lom ayollar nazorat guruhi sifatida o`rganildi.

Natijalar.

Tekshirish natijalari shuni ko`rsatdiki, insulinga o`xshash o`sinh omili (IGF-I) ning miqdori 1 darajali AG bilan og`rigan bemorlarda 1,28 marta, ya`ni  $123 \pm 2,0$  ng/ml gacha oshishi, II darajali AG da esa 1,43 marta, ya`ni $136,6 \pm 0,78$ ng/ml oshishi aniqlanib, nazorat guruhlarida esa $95,5 \pm 1,8$ ng/ml ($P < 0,001$) ni tashkil qildi. Shu munosabat bilan olingan natijalar tomirlar devorining zararlanishini va

himoyaning faollashuvini tasdiqlaydi. Bunda, IGF-I konsentrsiyasining oshib borishi, AG darajasiga bog'liqligi aniqlandi. AG qanchalik og'ir kechsa, IGF-I miqdori shunchalik ko'payishi kuzatildi. Shunday ekan, AG bilan og'rigan ayollarda dislipidemiya natijasida tomir devorining shikastlanishiga javoban qonda IGF-I miqdori ko'payadi. AG bilan og'rigan ayollarda, kasallikning natijasini prognoz qilishda metabolik statusni va yo'ldosh kasalliklarni, shu jumladan yurak qon-tomir kasalliklarini hisobga olish kerak.

Shunday qilib, yurak qon-tomir kasalliklari rivojlanish mexanizmi tomirlar endoteliysi disfunktsiyasi bilan kuchli bog'langan. AG ning darajasi va og'irligi tomirlar devori va miokardning shikastlanishi bilan to'ridan-to'g'ri bog'langan. O'sish omillarining va yallig'lanish markerlari faolligi YQTK progressiyasi va angiopatiya rivojlanishini baholashda muhim prognostik ahamiyatga ega.

Vazoendotelial (tomirlar endoteliysi) o'sish omili miqdori aniqlandi (VEGF). AG I darajasida VEGF miqdori $296 \pm 2,13$ pg/ml gacha oshishi kuzatilib, u nazorat guruhidagi ko'rsatkichlardan ($92,4 \pm 1,5$ pg/ml) 3,2 marta ko'p bo'lib ishonchliligi $P < 0,001$ tahsil qildi.

Tekshirishlar natijasida, AG da tomirlar devorlarining yallig'lanishini bildiruchi belgilar va yallig'lanish faolligining AG og'irlik darajasi bilan to'g'ri bog'liqligi aniqlandi.

Shunday qilib, 50 yosh va unadan katta ayollarda, AG ning davomiyligi va og'irligi, jarayonga miokard va bosh miyaning qo'shilishini aniqlab beradi, keyinchalik esa kardiogen va serebral asoratlar rivojlandi. Bunda, AG bilan og'rigan ayollarda kardiogen va serebral asoratlar rivojlanishini ko'rsatuvchi belgi bu VEGF konsentrsiyasi -182,5 pg/ml bo'lishidir.

Bizning tadqiqotlarimizda, trombositlarning o'sish omili $\beta 1$ (TGF- $\beta 1$) darajasining nazorat ko'rsatkichlariga ($10,0 \pm 1,5$ pg/ml) nisbatan 1-guruhdagi bemorlarda $22 \pm 1,7$ pg/ml gacha va 2-guruhdagi bemorlarda $15,5 \pm 1,7$ pg/ml gacha statistik jihatdan sezilarli o'sishi aniqlandi ($p < 0,05$). Tahlillar natijalari AG da yurak-qon tomir kasalliklari, fibroz va chap qorincha gipertrofiyasi rivojlanishi xavfini ko'rsatdi. Shu bilan birga, TGF- $\beta 1$ konsentrsiyasi AGning og'irligiga bog'liq emas, chunki TGF- $\beta 1$ darajasi AG 2 darajaga qaraganda 1 darajali AGda ko'proq ko'tariladi.

Shuning uchun ayollarda gipertenziya kechishi va natijasi yo'ldosh kasalliklarga va metabolik holatga bog'liq.

Shunday qilib, ayollarda gipertenziya rivojlanish mexanizmi qon tomirlari endotelial disfunktsiyasi bilan chambarchas bog'liq. Gipertenziya darajasi va og'irligi

to'g'ridan-to'g'ri qon tomir devorining shikastlanish darajasiga va miyokarddagi metabolizm holatiga bog'liq.

Xulosalar. Insulinga o`xshash o`sinh omili (IGF-I) ning miqdori konsentrsiyasining oshib borishi, AG darajasiga bog`liqligi aniqlandi. AG qanchalik og`ir kechsa, IGF-I miqdori shunchalik ko`payishi kuzatildi. Dislipidemiya natijasida tomir devorining shikastlanishiga javoban qonda IGF-I miqdori ko`payadi. AG bilan og`rigan ayollarda kardiogen va serebral asoratlar rivojlanishini ko`rsatuvchi belgi bu VEGF konsentrsiyasidir. Trombositlarning o`sinh omili $\beta 1$ - AG da yurak-qon tomir kasalliklari, fibroz va chap qorincha gipertrofiyasi rivojlanishi xavfini ko'rsatdi.

ЛЕКСИКО-ТЕМАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ФИТОНИМОВ КАРАКАЛПАКСКОГО ЯЗЫКА

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6537469>

Отемисов Азиз Зарлыкбаевич

*доцент кафедры Каракалпакского языкознания
Каракалпакский государственный университет*

Аннотация: В данной статье фитонимы каракалпакского языка рассмотрено с семантической стороны, исследовано, поделив на лексико-тематические группы. Вначале рассмотрено исследование названия растений в тюркских языках с лексико-семантической стороны. Далее рассматриваются фитонимы каракалпакского языка по значению, поделив на 11 лексико-тематические группы: растения, названные по виду, по внешнему признаку или по размеру, по виду похожие на что-нибудь другое, по количеству и по мере, по вкусу или по запаху, по месту росту или выращивания, по времени созревания, по некоторым особенностям, по функциям, появившиеся от имен людей и по религиозным понятиям.

Ключевые слова: каракалпакский язык, фитоним, растение, лексико-семантический, тематика, классификация, признак.

Издавна человеческая жизнь была тесно связана с растительным миром. Люди для проживания использовали как продукт питания плоды, корни, стебли, листья различных растений. Люди из повседневной жизненной ситуации узнали о вкусе растения кислое или сладкое, о их вредности и пользы. Растения, применяемые как продукт питания, со временем начал проявлять и другие признаки. Например, лекарственные свойства растений, люди использовали их как самый полезный орудия для лечений болезней, начали использовать как лекарства. Также, растения начали широко использовать при строительстве жилья.

Таким образом, тысячелетиями передавалась жизненные опыты из поколения в поколение, повышалась сведения о растениях. Эти ситуации в свою очередь становится основой появления в языке местного народа лексических единиц и определенных слоев в составе слова, связанные с этой сферой.

Действительно, фитонимы – это исторические лексические единицы, появившиеся в связях с человеческим бытом. Фитонимы установили всесторонние связи с повседневной жизни человека. Они передают информации о жизненных опытах, деятельности, истории, языка и социально-духовной состоянии людей, проживающих в определенной территории.

Фитонимы передавались из поколения в поколение, и дошли до наших дней. В связи с этим, появляется возможность определить на основе исследования и изучения особенностей языка, различные изменения языка народа, проживающих в определенной территории, и причины повлиявшие на них лингвистические и экстралингвистические факторы.

В настоящее время быстрое развитие общества и повседневного быта, на сегодняшний день становится актуальной работа по сбору и классификации фитонимов в составе материалов языка народа.

Люди в процессе повседневного быта вынуждены были различать друг от друга предметы и объекты. Также, люди для общений друг с другом нужны были названия растений. Такая нужда в быту стала причиной появления фитонимов. Вначале, конечно, для различия одного предмета от второго основывались на внешний вид (большой-маленький, высокий-низкий, на вкус). Эти признаки стали основой для названия предметов. Название объектов надо рассматриваться отдельно, а не в сравнений объектов двух видов. В таком случаи человек, чтобы назвать предмет, он берет на основу какой-нибудь его особый признак и называет его на основе этого признака. Например, *ғарры қыз* (старая дева) изначально означало «девушка, не вышедшая замуж». В сфере овощеводства это слово означает «шершавая поверхность, цвет желтенький, мясной, очень вкусная дыня». Название этого вида дыни употреблено в переносном значении, метафорой. Таким образом, человек называя один объект, он обращает внимание один из многочисленных признаков. Этот признак становится основой для названия объекта. Для названия определенного объекта, для различения его от других объектов выделяется степенью традиции и обычаи, духовного мировоззрения, языка, социальной точки зрения и общего социального развития людей, проживающие в данной территории. Поэтому, в начальном этапе развития общества новые названия в следующих формациях могут стать простыми. По этой причине фитонимы могут быть из слоев разных времен. В определенной территории название одного растения в разных эпохах назывались по-разному, иметь несколько названий является результатом вышеизложенного процесса.

Возникновение фитонимов принципы, свойственные каждому языку, в том числе, основывается в языке программ названия. Как фитоним, изначально использовались слова, показывающие особенности растений. Их выбор был связан причинами названия фитонимов.

В общем, для выбора причин признаков для названия растений бывают разные. В основном фитонимы появляются на основе естественно биологических особенностей растений (вид, цвет, запах, вкус) или признаками сравнения растений с разными предметами (схожесть с чем-то, сравнивать с формами животных).

Итак, фитонимы появляются на основе нескольких особенных мотивов, их изучение помогает определить их этимологию названия, определений особенных признаков растений, относящиеся к определенному языку, также, помогает определить этапы появления фитонимов в определенной территории. В этой статье фитонимы каракалпакского языка разделяются на тематические группы, определяется их причины названия.

В данной статье берется в основу исследовательский принцип классификации в рамках определенных тем слов, относящиеся к разным видам деятельности, используемые в лингвистической науке, смотря на функцию растений, особенности использования, пояснение определенных понятий собранные материалы исследованы, разделив на различные тематические группы.

Так как тематические группы слов намного шире, чем лексико-семантические группы. Если в одну из тематических групп входят слова, относящиеся к разным частям речи, то в лексико-семантическую группу входят слова, относящиеся к одной части речи.

Как показано исследователями, только в результате деления слов по тематическому принципу помогает больше понять лексический словарный состав языка деятельности, производства, определенной сферы являющиеся объектом исследования, данный вид классификации помогает показать выборы значения. Поэтому, название в своем значении переходит в определенную тематическую группу. Этот вид классификации при экстралингвистической характеристике профессиональной лексики, при определении группы слов, направленные прямо предметам и явлениям, при общей определении с лингвистической стороны, в настоящее время считается одним из удобных способов при определении его прямой системы.

По естественным условиям, Каракалпакстан считается богатой территорией различных рельефа, лесов, степей, зелени и растений. Поэтому, в этой территории встречаются различные виды растений.

Каждое растение имеет отличительные признаки, но не все признаки, только один основной признак берется в основу названия. Например: причина названия растения *атқулақ*, его лист похож на уши лошади.

В языке встречаются названия, связанные со внешними признаками растений. Например: *пышыққуырқ*, *айыұтабан*, *қустумсық*, *балықкөз*, *жыланбас*, *қоянерин* и др.

В этом случае есть причина известить: при исследовании профессиональной лексики тюркского и каракалпакского языков, классификация слов по определенным темам, при лингвистическом анализе их используются разные термины. Например, К.Айтазин *лексические группы*, Т.Хожамбердиев *тематическое деление слов*, И.Абдувалиев *лексико-тематические группы*, Р.Шойбеков *тематические группы названия*, Т.Байжанов термины тематические группы [1;3;5;14;15], исследования по лексике каракалпакского языка тематические, семантические группы, тематические группы, лексико-тематические группы, лексико-семантические группы используется термины [4; 7; 8; 10; 11]. В работе посчитали нужным дать термин лексико-тематические группы названия.

Б.Калиев названии растений казахского языка по семантическим особенностям разделил на 20 групп. Например, внешний вид растений (*түйетабан*, *қозықулақ*), внешние особенности (*байтерек*, *майдашөп* и др.), форма, цвет, (*аққуұрай*, *сарығалдақ* и др.), запах и вкус (*жупаргүл*, *сасық шөп* и др.). [9]

Б.Адилбаева В своей статье «Мотивация названий растений», приведенным тематическим группам Б.Калиева дополнительно внесла названия связанные с характером человека, оружием, погодой [2, 45].

Г. Уюкбаева названий растений казахского языка по значению разделила на две большие группы: 1) на внешние признаки и 2) на функциональные признаки (функция). В свою очередь эти две группы анализировала, поделив на маленькие группы [13, 376-377].

Обобщая вышесказанное, можно рассматривать следующие лексико-тематические группы фитонимов каракалпакского языка:

1. Фитонимы, названные по виду.
2. Фитонимы, названные по внешнему признаку или по размеру.
3. Фитонимы, названные по виду похожие на что-нибудь другое.

4. Фитонимы, названные по количеству и по мере.
5. Фитонимы, названные по вкусу или по запаху.
6. Фитонимы, названные по месту росту или выращивания.
7. Фитонимы, названные по времени созревания.
8. Фитонимы, названные по некоторым особенностям.
9. Фитонимы, названные по функциям
10. Фитонимы, появившиеся от имен людей.
11. Фитонимы, названные по религиозным понятиям.

1. *Фитонимы, названные по виду.* В этот тип фитонимов можно внести названия, появившиеся со словом *ақ*: *ақбас, ақбилек, ақ боялыш, ақ жуўсан, ақ куўрай, ақ тикен, ақ сора, ақ туңғыйық, ақ қаңбақ, ақ қолқа, ақ мамық, ақ пәшек, ақ сексеўил, ақ селеў, ақ шуўақ, ақ шытыр* и др., со словом *қара*: *қара сора, қара ажырық, қара боялыш, қара жуўсан, қара қарағат, қара қоға, қара сексеўил, қара урық, қара шалаң, қара черкез* и др., со словом *сары*: *сарытикен, сарышөп, сары туңғыйық, сары қәлұен, сары қаўынғұл* и др., со словом *қызыл*: *қызыл долана, қызыл жуўсан, қызыл жүзгин, қызыл жыңғыл, қызыл ийтжүзим, қызыл қоразшөп, қызыл қумтары, қызыл палаты, қызыл сора* и др., со словом *көк*: *көк жуўсан, көк андыз, көк сора* и др., со словом *қоңыр*: *қоңырбас*.

2. *Фитонимы, названные по внешнему признаку или по размеру.* В этот тип входят названия: *байшынар, байтерек, тик сора, домалақ палаты, семиз шөп, жиңишке кийикоты, сүт жүўа* и др.

3. *Фитонимы, названные по виду похожие на что-нибудь другое.* В номинации фитонимов названия появляется на основе сравнения двух предметов. Поэтому, какое-либо название не существует в одиночестве. Названия всегда взаимосвязаны друг с другом. Потому что причины названия ставится на основе взаимосвязи друг с другом. И поэтому, фитонимы, как и другие названия, составляет определенную систему. Действительно, исследуя причины названия фитонимов, можно встретить пары, появившиеся на основе значений «большой-маленький», «высокий-низкий», «горький-сладкий». Человек, создавая названия такого типа, конечно, видит предметы двух видов или его признаки, части в другом предмете. В таком случае, берется на основу какая-либо особенность предмета. Насколько больше признаков и особенностей предметов, в них, изначально, найдутся настолько схожие и несхожие стороны. Причиной для названия растений становятся человек, животное и определенная часть предмета.

Сходство могут основываться на животное или его части тела: *айғыржал, атқулақ, балықкөз, бузаұбас, жыланбас, ғарғатырнақ, ғарғатуяқ, қозықулақ, қоянтобық, қоянжүн, қоянсүйек, қутантумсық, пышыққуырық, сыйырқуырық, текесақал, түйежапырақ, түйесиңир, түйетабан, түйеқарын* и др. Фитонимы данного типа названы по внешнему виду животных, птиц и насекомых. Они названы по признакам листьев или ветви растения.

4. *Фитонимы, названные по количеству и по мере.* Фитонимы такого типа имеется небольшом количестве: *бесбийдай, қырықбууын, мыңбас, төртмүйиз, сегизмүйиз.*

5. *Фитонимы, названные по вкусу или по запаху.* Фитонимам такого типа относятся: *ашшы ийтжүзим, ийисли шөп, сасық геўрек, сасық шөп, жупаргүл, сасық боян, сасық тамыр, ийисли сельдерей* и др.

6. *Фитонимы, названные по месту росту или выращивания.* В данном типе фитонимов берется на основу две случаи почвы растущего растения: вначале особенность земли (почвы), посеянного семени и место роста растения (или географическое название). В первую группу входят: *қумтары, қумжууа, қумбелеги, таўқыяқ, таўпиязы, батпақшөп, шөл сора, шор сора, суўшигин, суў бурышы, көл қоғасы, қыр сексеўили, қыр пиязы, тоғай хурмасы, атыз пәшеги* и др. А во вторую можно внести названия: *Арал балықкөзи, Австрия жуўсаны, Алтай доланасы, Германия нәзили, түркмен палатысы, қытай рәўшаны, Шығыс ремериясы, Европа қызыл сорасы, Европа қасқыр аяғы, Мавритания түймегүли, Түркстан түйежапырағы, татар көкпеги, Әмиўдәрья палатысы* и др. Мы считаем, что должны обратить внимание на правописание данных названий. Во многих литературах фитонимы второй группы бывают в двух видах, то есть они пишутся с прописными и строчными буквами. Это, изначально, связано с внесением фитонимов в систему личных названий.

7. *Фитонимы, названные по времени созревания.* При названиях фитонимов могут браться на основу сезоны поспевания. Поэтому, на основу берется время как единица определения сезона. Особое внимание уделяется в какой сезон дает плоды растения, когда поспевает, когда расцветает и другим особенностям. Исходя из этих качеств, выбирается лексическая единица. Фитонимам такой группы относятся: *май шабдалы, май розасы, жазлық бийдай, гүзлик бийдай, ерте қаңбақ, кеш қамыс, намазшамгүл* и др.

8. *Фитонимы, названные по некоторым особенностям.* Фитонимам такого типа относятся: *уўлы сарығалдақ, зәхәрли сарығалдақ, жабайы жоңышқа, жабайы кендир, түкли кипрей, жылысқақ ақбас жоңышқа,*

жылысқақ жуўсан, жылысқақ кекире, қышытпа шөп, кўйдирме шөп, жабысқақ шөп и др.

Встречаются случаи когда часть некоторых фитонимов непонятны. Например, в слове *сүтилмек* значение слово *сутли* (молочный) нам понятен, а часть *мек* нам не ясен. По нашему мнению, часть *мек* сокращенная форма слово *өсимлик* (растение), изначально использовался в молочных растениях *сүтли өсимлик*, со времен присоединением двух слов повился слов *сүтилмек*. В том числе, фитоним *сүт+илмек*, может означать капля молока висит на листе.

Сүтилмек – растение, цветущее три раза в год, дикорастущее растение, из стебля выходящая слизь, похожее на молоко. Иногда в разговорной речи его называют *атшоқай, собық*. Его в узбекском языке называют *сутпечак*, в казахском языке *түйе-шырмауық (сүттиген)*, в тюркском языке *сутли печак*, в туркменском языке *гэч-иэмджек*.

Ажинияз Косыбай улы в песне "Еллерим барды" описывает *сүтилмек*:

Ядыма түскенде кеўилим өскен,
Көзим көрмегенше көкейим тескен,
Жылында мийўелеп үш рет пискен,
Аты *сүтилмектей* жемисим барды.

9. *Фитонимы, названные по функциям*. Люди использовали растения не только как продукт питания, но и в других целях. Такие фитонимы можно разделить на несколько групп:

а) *Фитонимы, используемые как предметы домашнего обихода*: Например, *шыпта жекен* (похожий на камыш растение), *сипсе тары* (культурное растение для приготовления сипсе веника), *суўқабақ* (кабак (тыква) используемый как сосуд), *шәңгил қабақ* (кабак (тыква) используемый как ковш для воды), *дасмал қабақ* (растение, похожее на кабак (тыкву), использующее для мытья посуды) и др.

б) *Фитонимы в функции растения трав*. Первая часть состава таких фитонимов составляет в основном названия животных. Например: *кийикоты, ғаз пиязы, доңызөлең, қозы тикен, қой пәшек, кийик шөп, шошқа тикен, маралоты, тасбақа жүўери, ешекбоян* и др. Но не все названия растений могут такими. Например, в названиях *ийттүйнек, ийтжүзим, жыланжийде* к собакам и змеям никакого отношения не имеют. Плоды этих растений мелкие и в большом количестве, их нельзя употреблять, и поэтому могут быть так названы.

в) *Фитонимы, из которых изготавливают краски*: Названия этих растений: *бояўмақсар, ойранбояў, қызылша, қына*.

г) *Растения с лекарственными свойствами*. Более 1000 видов растений, растущие в Каракалпакстане, из них более 360 видов считаются как лекарственные растения [6, 3]. Значит, лекарственные свойства этих растений находят свои отражения в некоторых названиях растений. Например, *дәри тамыр* или *тамыр дәри* (растение, корни которого используется для получения лекарства), *қантебер* (использовался для оставки внутреннего кровоизлияния), *дәри жаға оты, әдираспан, шырмайық*.

При рассмотрении названия лекарственных растений, мы должны различать фитонимов, встречающие в исторических письменных источниках и используемые в местных народных языках. По нашему мнению, будет уместно разделить их на научные названия и названия в народном языке. Потому что, они имеют свои языковые особенности. Большинство научных фитонимов по своему строению и происхождению не могут передать полностью особенности народного языка. Они в основном ближе к научным терминам. По происхождению они свойственны другим языкам (в основном арабскому, персидскому, индийскому языкам). Они используются в языке определенной сфере людей. Фитонимы народного языка используются в языке местного народа, и могут осветить все особенности свойственные данному языку. Поэтому, в данной работе мы обратили больше внимания на фитонимов, используемые в народном языке.

10. *Фитонимы, появившиеся от имен людей*. К основам данного типа названия растений могут быть имена селекционера, придумавшие вид или семена растений или имена сотрудника, учителя, близкого человека: *бонапарт арпақаны, жерар елекшәби, леман сарышәби, борщов ийне жапырағы, вайан фумариясы, лессинг комфоросмасы, гогенаккер айғыржалы* и др.

А таких названиях, происшедшие из имен человека С.Сохобиддинов пишет следующее: «... в основе каждого названия растений пишется первая буква фамилии или в сокращенной форме первооткрывателя и описавшего данного вида растения». Например, *Morus alba L* или *Juniperus seravschanica Kom*. В первом примере на конце названия растения *L* научное название тут (тутовника), который назвал Линней, во втором примере слово *Kom*, первое научное название дал академик Комаров [12, 38].

11. *Фитонимы, названные по религиозным понятиям*. Отношение человека к окружающей среде, вера в высшие силы играют важную роль в

названиях растениях. Человек, когда дает названия растениям, выбирает один из многих качеств и признаков. При выборе этих признаков действуют общественные, естественные, духовные явления. Один из них религиозное верование. Религия из первоначального общественного строя до сегодняшних дней как одна часть духовно-культурного народа занимает свое место в жизни общества, семьи и каждого человека. Тотемизм – один из древних видов религии, он появился во времена первых родов, племени. По понятиям тотемизма означало вера в близкие связи личного человека или группа людей, рода или племени с каким-нибудь животным или растением, иногда неодушевленным предметам или природным явлениям. Вероисповедующие этой религии верили, что они или все члены племени появились из одного животного, растения и других предметов. В наши дни следы тотемизма можно встретить в традициях и обычаях нашего народа. Например, некоторые кости, когти, перья и другие, птиц и животных считающиеся необычными, названиями некоторых животных названы роды и племени, повесить в доме рога барана считается следами данного верования.

Еще один из древних религий является фетишизм. Это из португальского языка «фейтише» означает амулет, волшебный предмет. В древние времена человек перед природными или общественными силами испытывает страх и ждет помощь из неестественных сил. Например, «кийели» (необычные) деревья и камни, вероисповедования пророкам, вера в силы некоторых предметов является одним из качеств фетишизма. В ряд таких неестественных сил можно включить *жин*, *албаслы*, *пери*, *мэстан кемпир*, *дэў*. Они считались силами, приносящий вред людям. В течение многих лет появляются разные амулеты, обереги, растения и они сохранились в народе до наших. Например, в некоторых домах в проходной стороне на стене повешена ветка красного перца. Ходит понятие, что она оберегает от злых глаз.

Например, по происхождению названия *тут* (тутовник) в народе существует следующая легенда. В древности жил пророк Аюб. В теле пророка, по божьей воле, появляется червь и с каждым днем начинает есть его тело. Но несмотря на это он считал, что это «происходит по божьей воле». Даже выпавшие черви от тела, он обратно клал их, говоря: «Эй, животное, твою долю дал Аллах во мне, не останься без доли». В один прекрасный день пришел голос Аллаха, Аюб воткну свой посох возле арыка и повелевай расти. Пророк Аюб сделал как велено, посох расцвел как дерево. Он сказал: «Пусть черви на твоём теле, проползут на дерево. Эти черви в будущем принесут

пользу человечеству». В сегодняшние дни эти черви являются тузовыми шелкопрядами. Люди кормят их листьями тутовника, из кокона получают шелковую нить.

В ряд таких названий в каракалпакском языке входят названия: *шайтангеуиш, жинбийдай, пайғамбар арпа* и др.

Таким образом, фитонимы в каракалпакском языке составляет большой слой. Названия растений, употребляемые в современном каракалпакском языке можно поделить на такие 11 лексико-тематические группы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдувалиев И. Конноспортивная лексика в киргизском языке. АКД. Фрунзе, 1984.
2. Адилбаева Б. Мотивация названий растений // Қазақ тілі. Фонетика. Лексика. Грамматика Алматы, 1999.
3. Айтазин К. Профессиональная лексика рыбного хозяйства Казахстана. АКД. Алма-Ата, 1973.
4. Алланиязова Ш. Термины прикладного искусства в каракалпакском языке. АКД. Ташкент, 1986.
5. Байжанов Т. Военная лексика в казахском языке. АКД. Алма-Ата, 1973.
6. Бахиев Ә., Дәулетмуратов С. Қарақалпақстанның дәрилик өсимликлери ҳәм олардың қолланылыуы. Нөкис, 1986.
7. Бекниязов Қ. Қарақалпақ тилидаги мева ва полиз номлари. АКД. Нукус, 2006.
8. Давлетова У. Военная лексика каракалпакского языка. АКД. Нукус, 1994.
9. Калиев Б. Названия растений в казахском языке. АДД. –Алма-Ата, 1991. -47 с.
10. Каримходжаев Ш. Вопросы изучения терминов земледелия в каракалпакском языке. АКД. Ташкент, 1970.
11. Пахратдинов Қ. Животноводческая лексика в каракалпакском языке. АКД. Нукус, 1992.
12. Саҳобиддинов.С. Ўсимликлар систематикаси. - Тошкент, 1976.
13. Уюкбаева Г.И. О мотивации народных наименований растений в казахском языке. // Проблемы этимологии тюркских языков. Алма-Ата, Ғылым, 1990. 376-377-бетлер.

14. *Ходжамбердиев Т.* Животноводческая лексика узбекского языка (преимущественно на материале Ферганской долины). АҚД. Ташкент, 1975.

15. *Шойбеков Р.* Названия ювелирного искусства в казахском языке. АҚД. Алма-Ата, 1988.

REAL SEKTOR SOXASIDA AXOLI BANDLIGI VA FAROVONLIGI OSHIRISH MASALALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6537478>

Axunova Shoxistaxon Nomanjanovna,
dotsent, i.f.n., FarPI,
Madolimov Murodjon Dilshodbek ogli,
FarPI talaba

Annotatsiya: *Ushbu maqolada real sektor sohasida axoli bandligini oshirishda Yoshlarni ish bilan ta'minlashda muammolar va mehnat bozoriga ta'sir etuvchi omillar tavsiloti berilgan. Iqtisodiyot real sektorning ahamiyati va bugungi kun dolzarbligi yoritilgan.*

Kalit so'zlar *mehnat bozori, bandlik, real sektor, ishlab chiqarish sohasi, axoli daromadi, axoli turmush darajasi .*

Mamlakatimizda amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, chegaramiz dahlsizligini jamiyatimizda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, milliylik va din erkinligi sohalarini ancha rivojlandi. Iqtisodiyotning real sektori – iqtisodiyotning moddiy va nomoddiy ne'matlar va xizmatlar ishlab chiqaruvchi tarmoqlari majmui, iqtisodiyotning moliya sektoriga tegishli bo'lgan moliyaviy. Iqtisodiyotning real sektori (real ishlab chiqarish sektori) yalpi ichki mahsulot yaratiladigan tarmoqdir. 2018 yilning 31 dekabrda PQ-1066 ga asosan "O'zbekiston respublikasi bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston respublikasi Prezidentining "Mehnat organlari tuzilmasini takomillashtirish va fuqarolarning mehnat huquqlarini himoya qilish hamda mehnatini muhofaza qilish tizimini mustahkamlash chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 20-avgustdagi PQ-3913-son qarorini ijro etish, O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligiga yuklangan vazifalar ijrosi samaradorligini oshirish, vazirlik faoliyatini takomillashtirish, shuningdek, mehnat, aholi bandligi va mehnatni muhofaza qilish to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi yuzasidan nazoratni samarali amalga oshirish uchun qo'shimcha shart-sharoitlar yaratish belgilangan.

Bugungi kunda mamlakatimizning taraqqiyot yo'li, jahon bozoridagi keskin o'zgarishlar, globallashuv sharoitida raqobatbardoshligi tobora ortib borayotganini

tahlil qilish mamlakatimizning yanada gullab yashnashiga va jadal rivojlanishi uchun mutlaqo zarurdir. Iqtisodiyot real sektorining asosini sanoat va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish tashkil etadi. Aynan ishlab chiqarish sohasida ishlab chiqaruvchi tabiat bilan o'zaro munosabatda bo'ladi, yangi moddiy ne'matlar yaratiladi. Ishlab chiqarish sohasining miqdor va sifat jihatdan rivojlanishi jamiyat farovonligini, aholi daromadlarining o'sishini ta'minlaydi, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyatni rivojlantirish uchun moddiy asos yaratadi. Shu bilan birga, bozor tizimiga o'tish bir qator tarkibiy, moliyaviy va Aholini bunyodkorlik salohiyatini yaxshilash uchun barcha shart-sharoitlar yaratilib berildi. Tadbirkorlarga imkoniyatlar va qulayliklar yaratishga xizmat qiladi. Farmonning maqsad vazifalari ommaviy axborot vositalarida, jumladan, internet tarmog'ida demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish va himoya qilishda keng targ'ib qilinadi. Shuni takidlab o'tish kerakki; Iqtisodiyotning real sektori bu yalpi ichki mahsulot yaratiladigan tarmoqdir.

Iqtisodiyot real sektorining asosini sanoat va gishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishdan iborat. ishlab chiqarish sohasida ishlab chiqaruvchi tabiat bilan o'zaro munosabatda bo'ladi, yangi moddiy ne'matlar yaratiladi. Ishlab chiqarish sohasining miqdor va sifat jihatdan rivojlanishi jamiyat farovonligini, aholi daromadlarining o'sishini ta'minlaydi. ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyatni rivojlantirish uchun moddiy asos yaratadi. Ma'muriy binolardan foydalanish boshqarmasi xodimlariga vazirlik markaziy apparati xodimlari uchun belgilangan mehnatga haq to'lash, moddiy rag'batlantirish, tibbiy xizmat, transport ta'minoti ularga ko'p yillik xizmatlari uchun ustama to'lovlari davlat budjeti mablag'lari hisobidan beriladi sud hokimiyatining chinakam mustaqilligi kafolatlarini mustahkamlash va fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish va yuridik yordam sifatini yaxshilashga pog'onama pog'ona erishilmoqda.

Taqdim etilgan ma'lumotlarga ko'ra, 2022-yil 1-yanvar holatiga mehnat resurslari soni 19345 ming kishini tashkil etib, 2021-yilning shu davriga nisbatan 101.1 foizga yoki 202,6 ming kishiga ko'pdir. Iqtisodiyot tarmoqlarida band bo'lganlar soni 13538,9 ming kishini tashkil etadi. Iqtisodiyotni rivojlantirish dasturida belgilangan vazifalarni bajarish va belgilangan ko'rsatkichlarga erishish uchun 2030-yilga borib band bo'lganlar sonini 16,7 million kishiga yetkazish kutilmoqda. Qayd etilishicha, band aholining o'rtacha darajasida yillik o'sishi 1,6 foiz yoki 245ming kutilmoqda".

Yoshlarning mehnat bozoridagi harakatsizligi quyidagi omillarning natijasidir:ta'lim va mehnat bozori o'rtasidagi munosabatlarning yo'qligi juda muhim. chunki bu ham o'rta, ham oliy ta'lim uchun muammodir. Bu kamchilik talabalarda

haqiqatga to'g'ri kelmaydigan umidlarni keltirib chiqaradi va ular biznes talablariga birinchi marta duch kelganlarida ularni qo'rqitadi; ✓ yoshlarning ish haqi, mehnat sharoitlari va boshqalarga nisbatan noreal umidlari. Aholini turmush darajasini yaxshilash va ularni bandligini taminlash uchun joylarda mavsumiy va doimiy ish joylarini yaratish zarur. Aholi bandligi va aholining real daromadlarini izchil oshirish, aholini ijtimoiy muhofaza qilish va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, arzon uy-joy, uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish, xo'jaligini tashkil etish. ijtimoiy sohani rivojlantirishga yo'naltirilgan aholi bandligi va real daromadlarini izchil oshirib borish, ijtimoiy himoyasi, xotin-qizlarning ijtimoiy siyosiy faolligini oshirish, arzon uy-joylar barpo etish, yo'l-transport, muhandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmalarni rivojlantirish hamda modernizatsiya qilish bo'yicha maqsadli dasturlarni amalga oshirish, ta'lim, madaniyat, ilm-fan, adabiyot, san'at va sport sohalarini rivojlantirish, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirishimiz va ishlab chiqarish korxonalari servis ko'rsatuvchi korhonalarni ko'paytirishimiz lozim. Shunday qilib, bugungi kunda yangi barqaror ish o'rinlarini yaratish, ayniqsa, yoshlar, ayollar, qaytgan mehnat migrantlari, iqtisodiyotning norasmiy sektoridan formal sektoriga o'tayotgan odamlar uchun O'zbekiston uchun eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. kutilmoqda".

<https://parliament.gov.uz/ni/events/committee/37659//sphrase: id-7982233>

ЧИЗИҚЛИ ОДДИЙ ДИФФЕРЕНЦИАЛ ТЕНГЛАМАЛАР УЧУН ЧЕГАРАВИЙ МАСАЛАЛАРНИ ЧЕКЛИ ЭЛЕМЕНТЛАР УСУЛИДА ЕЧИШДА ОПТИМАЛ КВАДРАТУР ФОРМУЛАЛАР

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6538896>

Раҳмонқулова Зарнигор

*Бухоро давлат университети амалий математика
(соҳалар бўйича) 1-курс магистранти*

Аннотация: Ушбу мақолада чекли элементлар усули, чизиқли оддий дифференциал тенгламалар, чегаравий масалалар тушунчалари аниқланади, шунингдек, ушбу турдаги масалаларни ёчиш учун оптимал квадратик формулалар қўлланилиши кўрсатилган. Бундан ташқари, ушбу мақола ҳозирги вақтда математика фанида мавжуд бўлган квадратик формулаларни ўрганиш ва ушбу тадқиқот мавзуси учун энг мосини аниқлашга қаратилган.

Калит сўзлар: формула, квадратур формула, математика фанлари, дифференциал тенгламалар, чекли элементлар усули, чегаравий масалалар.

Математика фанида ҳар хил турдаги масалаларни ёчишда квадрат формулаларни аниқлаш мутахассислар олдига қўйилган энг муҳим вазифалардан биридир. Чизиқли оддий дифференциал тенгламалар учун чегаравий масалаларни чекли элементлар усули билан ёчиш учун мос квадрат формулаларни белгилашдан аввал юқорида қайд етилган ҳар бир тушунчани аниқлаш зарур.

Дифференциал тенглама - бу номаълум функциянинг (ёки бир нечта номаълум функцияларнинг) ҳосилаларини ўз ичига олган тенгламадир. Ўз навбатида, оддий дифференциал тенгламалар бир ўзгарувчининг функцияси учун дифференциал тенгламалардир. Чегаравий масала - бу интеграция оралиғининг бошида ва охирида ("қирраларида") керакли функциялар қийматлари ўртасида берилган чизиқли муносабатларга эга дифференциал тенглама ёки дифференциал тенгламалар тизимидир.

Шунингдек, агар биз ушбу дифференциал тенгламаларни ечиш ҳақида гапирадиган бўлсак, унда чекли элементлар усулини еслатиб ўтиш керакдир. *Чекли элементлар усули* - бу дифференциал тенглама ёки вариацион

принцип сифатида тузилган муаммоларни ҳал қилишнинг рақамли процедураси. Чекли элементлар усули Риц ва Галеркиннинг классик усулларида фарқ қилади, чунки яқинлашувчи функция узлуксиз бўлак-бўлак силлиқ чекли функцияларнинг чизиқли бирикмасидир. Чекланган функциялар фақат маълум оралиқда нолдан фарқ қилади.

Квадратур формулалар - чекланган сонли нуқталарда интеграл қийматлари бўйича аниқ интегралларни тахминий ҳисоблаш учун ишлатиладиган формуладир. Квадратур формулалари амалий масалаларнинг қуйидаги муҳим классларини ҳал қилишда кенг қўлланилади: спектрограммаларни ҳисоблаш, солиштириш ва корреляция баҳоларини ҳисоблаш, зилзила сейсмограммаларини таҳлил қилиш, тасвирни қайта ишлаш, оптик тизимлар ва синтезланган голограммаларни моделлаштириш, нутқ таҳлили ва синтези, қисман дифференциал тенгламалар учун чегаравий масалаларни йечиш, рақамли масалаларини йечиш ва ҳоказо. Шунинг учун шаклнинг оптимал квадратура формулаларини куриш ҳисоблаш ва амалий математиканинг долзарб муаммолари ҳисобланади.

Квадратур формулаларининг асосий турларидан бири қуйида келтирилган формуладир:

Формула 1

$$\int_0^1 e^{2\pi i p x} \varphi(x) dx \cong \sum_{\beta=0}^N C[\beta] \varphi[\beta]$$

Чегаравий масалаларнинг чизиқли элементларга асосланган чекли элементлар усули билан тахминий йечими ҳар қандай $v_h \in V_h$ учун тенгликни қаноатлантирадиган $u_h \in V_h$ функциядир. (Формула 2)

Формула 2

$$\int_0^\ell (p u_h' v_h' + q u_h v_h) dx = \int_0^\ell f v_h dx.$$

Чекланган элементлар усули Галеркин усулининг варианты бўлганлиги сабабли, масала кенгайишдаги коэффицентларни аниқлаш учун SLAE $A c = A$ га эквивалент бўлиб, A ва A элементлари ушбу шаклга эга бўлади (Формула 3):

Формула 3

$$a_{ij} = \int_0^\ell (p \varphi_j' \varphi_i' + q \varphi_j \varphi_i) dx, \quad F_i = \int_0^\ell f \varphi_i dx.$$

Чекланган элементлар усулининг моҳияти қуйидагичадир:

а) дифференциал тенглама ва чегара шартларини қаноатлантирувчи $u(x)$ функциянинг аниқланиш соҳаси чекли элементлар деб аталадиган чекли сонли субдоменларга бўлинади;

б) ҳар бир элементда қўшни элементларнинг тугун нуқталари билан умумий бўлган чекланган миқдордаги тугун нуқталари ўрнатилади, уларда керакли функциянинг тугун қийматлари топилиши керак;

с) ҳар бир элемент бўйича керакли функция қидирилаётган функциянинг тугун қийматларига тенг бўлган коэффицентлар билан базис функцияларининг чизиқли бирикмаси билан яқинлашади;

д) коэффицентларни топиш учун тортилган қолдиқлар усули (Галеркин усули) қўлланилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТ:

1. Abdusamad A. Salih “Finite element method” Department of Aerospace Engineering Indian Institute of Space Science and Technology Thiruvananthapuram - 695547, India.

2. Farago and R. Horvath. On the nonnegativity conservation of finite element solutions of parabolic problems. CAKUTO Int. Ser. Math. Sci. Appl., 15:76–84, 2001.

3. Jin, Bangti & Lazarov, Raytcho & Lu, Xiliang & Zhou, Zhi. (2015). A simple finite element method for boundary value problems with a Riemann-Liouville derivative. Journal of Computational and Applied Mathematics. 293. 10.1016/j.cam.2015.02.058.

4. А. Г. Петров, Квадратурные формулы для периодических функций и их применение в методе конечных элементов, Ж. вычисл. матем. и матем. физ., 2008, том 48, номер 8, 1344–1361

5. Рамазон Тўхтаевич Муҳитдинов, Насулло Шарифович Хамроев Иккинчи тартибли оддий дифференциал тенгламалар учун чегаравий масалаларни Грин функцияси ёрдамида ечиш йўллари // Science and Education. 2021. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ikkinchi-tartibli-oddiy-differenitsal-tenglamalar-uchun-chegaraviy-masalalarni-grin-funktsiyasi-yordamida-echish-y-llari>

YAPONIYA DAVLAT XIZMATI TIZIMI VA KADRLAR SIYOSATI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6538926>

Toxirov Sherzodbek Shuxrat o'g'li

Mirzo Ulug'beknomidagi

O'zbekiston Milliy Universiteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada muallif Yaponiya davlati 2-jahon urushidan keyingi bo'lgan davrda "davlat xizmati" shakllanganligi haqida so'z yuritadi.*

Kalit so'zlar: *Yaponiya, Konstitutsiya, davlat xizmatchisi, xizmat, kadrlar, siyosat, axborot, innovatsiya, fuqarolar,*

Yaponiya kichik davlat. Aholi zichligi yuqori. Resurslar cheklangan. Tabiiy ofatlar xavf tuyg'usini keltirib chiqaradi. Shuning uchun yaponlar milliy birlik zarurligini juda yaxshi his qiladilar. Ular o'zlarining yashashlari birdamlik va ijtimoiy jipslikka bog'liqligini to'liq tushunadilar. Yaponiya jamiyati bir hil va kollektivizm ruhi bilan sug'orilgan. Yaponlar har doim guruhlar bo'yicha o'ylashadi. Inson o'zini, eng avvalo, guruh a'zosi sifatida, o'zining individualligini esa - butunning bir qismining individualligi sifatida biladi. Yapon menejmentining asosiy printsiplari E. Mayoning tadqiqotlari bilan mos keladi, u mehnatni guruh faoliyati ekanligini ko'rsatdi.

Yapon boshqaruv usullari Yevropa va Amerikadan tubdan farq qiladi. Bu yaponlar samaraliroq boshqaradi degani emas. Aksincha, aytish mumkinki, yapon va Yevropa boshqaruvining asosiy tamoyillari turli tekisliklarda yotadi, kesishish nuqtalari juda kam. Yapon boshqaruv usuli bilan Yevropa va Amerikaning aksariyat mamlakatlarida qo'llaniladigan usullar o'rtasidagi farq nima? Avvalo, uning yo'nalishi: Yaponiyada menejmentning asosiy predmeti - mehnat resurslari. Yapon menejerining oldiga qo'ygan maqsadi korxona samaradorligini oshirish, asosan xodimlarning mehnat unumdorligini oshirishdir. Shu bilan birga, Evropa va Amerika menejmentida asosiy maqsad foydani maksimal darajada oshirish, ya'ni eng kam harakat bilan eng katta foyda olishdir.

Yaponiya o'ziga xos mentalitetga ega, hayot va mehnatga o'zgacha munosabatda bo'lgan noyob mamlakatdir. Yaponiyada kadrlar siyosatining asoslarini belgilovchi uchta asosiy jihat mavjud :

1 "To'liq ishtirok etish" : bu kontseptsiya ishchilar oldida mehnat jarayonining ulkan obro'sini tasdiqlovchi bir qator institutlarni qamrab oladi. "To'liq jalb qilish" ham Yaponiya korxonalarida brigadaviy mehnat usullarining ustunligiga mos

keladi. Butun jamoaning fidokorona mehnati, uning har bir a'zosi izsiz tarqab ketishi kerak bo'lgan har doim vatanparvarlik burchi, ishlab chiqarish maqsadlariga erishishning eng yaxshi vositasi hisoblangan.

2 "Ishonch": bu kontseptsiya xodimlarning kompaniya muvaffaqiyatiga qo'shgan har qanday hissasi, uning gullab-yashnashi yo'lida qilingan har qanday qurbonlik, ertami-kechmi u yoki bu shaklda mukofotlanishiga qat'iy ishonchini tavsiflaydi. Yaponiyada "umr bo'yi bandlik" va ish staji bo'yicha to'lash tizimlari keng tarqaldi: birinchisining asosiy motivatsion roli - bozor o'zgarishi va boshqa omillardan qat'i nazar, barqaror bandlikni kafolatlash, ikkinchisi - uzoq muddatli ish haqini oshirishni kafolatlash. firmaga sodiqlik.

3 "Hissiy yaqinlik" : bu atama bir qator yapon menejmenti nazariyotchilari va amaliyotchilarining mehnat jamoasi ichidagi rasmiy va shaxsiy bo'linishlarni zararli ta'sirlardan himoya qilish uchun izsiz yo'q qilish to'g'risidagi bayonotlarining mohiyatini juda aniq aks ettiradi. stressli, ziddiyatli vaziyatlar. Aslida, yapon firmalari xodimlarining "hissiy yaqinligi" qat'iy sanoat intizomi bilan birga kelgan avtokratiya, bir tomondan ikkala guruhning ichki bo'linishi va ochiqlik o'rtasidagi juda beqaror muvozanatni mohirona saqlash orqali erishiladi. "yuqori" ni "pastki" bilan bog'laydigan va boshqa tomondan alohida olingan ushbu guruhlarining tuzilmalariga kirib boradigan aloqa kanallari.

Menejment bo'yicha yapon mutaxassisi Xideki Yoshixaraning fikricha, yapon kadrlarini boshqarishning oltita xarakterli xususiyati mavjud .

1. Ish xavfsizligi va ishonch muhitini yaratish.

Bunday kafolatlar ishchi kuchi barqarorligiga olib keladi va kadrlar almashinuvini kamaytiradi. Barqarorlik ishchilar va xizmatchilar uchun rag'bat bo'lib xizmat qiladi, u korporativ hamjamiyat hissini kuchaytiradi, oddiy xodimlarning boshqaruv bilan munosabatlarini uyg'unlashtiradi.

2. Korporatsiyaning ommabopligi va qadriyatlar. Boshqaruvning barcha darajalari

va ishchilar firma siyosati va faoliyati to'g'risida umumiy ma'lumot bazasini baham ko'rishni boshlaganda, ishtirok etish va umumiy mas'uliyat muhiti rivojlanadi, bu aloqani yaxshilaydi va samaradorlikni oshiradi .

3. Axborotga asoslangan boshqaruv .

Ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi va mahsulotlarning sifat ko'rsatkichlarini oshirish uchun ma'lumotlarni to'plash va ulardan tizimli foydalanish alohida ahamiyatga ega.

4. Sifatga yo'naltirilgan boshqaruv.

Yaponiya korxonalaridagi firma va boshqaruv kompaniyalari prezidentlari ko'pincha sifat nazorati zarurligi haqida gapiradilar. Ishlab chiqarish jarayonini boshqarishdaularning asosiy tashvishi aniq sifatli ma'lumotlarni olishdir.

5. Ishlab chiqarishda menejmentning doimiy ishtirok etishi.

Qiyinchiliklarni tezda bartaraf etish vayuzaga kelgan muammolarni hal qilishga yordam berish uchun yaponlar ko'pincha boshqaruv xodimlarini ishlab chiqarish binolariga joylashtiradilar. Har bir muammoni hal qilishda kichik innovatsiyalar kiritiladi, natijada qo'shimchainnovatsiyalar to'planadi.

6. Tozalik va tartibni saqlash.

Yapon tovarlarining yuqori sifati uchun muhim omillardanbiri ishlab chiqarishdagi tozalik va tartibdir. Yaponiya biznes rahbarlarimahsulot sifati kafolati bo'lib xizmat qiladigan va tozalik va tartib orqali hosildorlikni oshirishi mumkin bo'lgan tartibni o'rnatishga harakat qilmoqda. Umuman olganda, Yaponiya menejmenti insoniy munosabatlarni yaxshilashga urg'u berish bilan ajralib turadi: izchillik, guruhga yo'naltirilganlik, xodimlarning ma'naviyati, bandlik barqarorligi, ishchilar va menejerlar o'rtasidagi munosabatlarni uyg'unlashtirish.

Yaponiyada mukammal, yaxshi o'qitilgan va buzilmaydigan davlat xizmati mavjud bo'lib, u Yaponiyani gullab-yashnagan mamlakatga aylantirishda juda muhim, hatto namunali bo'lmasa ham, rol o'ynaydi.

Yaponiyada "davlat xizmatchisi" tushunchasiga nafaqat so'zning to'g'ri ma'nosidagi mansabdor shaxslarni, balki davlat korxonalarida ishlaydigan shaxslarni, davlat temir yo'llari xodimlarini, televidenie xodimlarini, davlat maktablari, harbiy xizmatchilarni ham kiritish odat tusiga kirgan. "o'z-o'zini mudofaa kuchlari" ning politsiya xodimlari 2. Yaponiya Konstitutsiyasi davlat xizmatchilarining mavqeini "jamiyatning biron bir qismining emas, balki jamiyatning xizmatkori" sifatida belgilab berdi (15-modda). Ya'ni, davlat xizmatchisi jamoat ongida imperatorning shaxsiy xizmatkori sifatida qabul qilinmaydi, balki butun jamiyatning xizmatkori sifatida qabul qilinadi. Davlat xizmati sohasidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qilish Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Kadrlar masalalari bo'yicha kengash (Kadrlar masalalari palatasi, Milliy kadrlar boshqarmasi) zimmasiga yuklanadi. Kengash parlamentning ikkala palatasi roziligi bilan Vazirlar Mahkamasi tomonidan tayinlanadigan va imperator tomonidan tasdiqlanadigan uchta a'zodan iborat. Kengash a'zolarining vakolat muddati — to'rt yil, qayta tayinlanish imkoniyati bilan, lekin yana ikki muddatdan ko'p bo'lmasligi kerak. Vazirlar Mahkamasini tayinlash bo'yicha kengash a'zolaridan biri raislik qiladi. Kengash kadrlar masalalari bo'yicha Parlament, Vazirlar Mahkamasi va alohida vazirliklarga tavsiyalar beradigan organ sifatida ishlaydi.. Kengashning

boshqa vakolatlari qatoriga o'z vakolatlari doirasida davlat xizmati masalalari bo'yicha normativ-huquqiy hujjatlarni e'lon qilish, davlat xizmatchilari ustidan berilgan shikoyatlarni ko'rib chiqish, tanlov imtihonlarini tashkil etish va o'tkazish kiradi. Kadrlar masalalari bo'yicha kengashga yuklangan funksiyalar uning apparati faoliyati orqali amalga oshiriladi, unga Kengash a'zolari tomonidan tayinlanadigan rahbar rahbarlik qiladi. Kengash apparati tarkibiga beshta bo'lim (ishlar, xodimlarni ishga qabul qilish va ulardan foydalanish, shikoyatlar, xodimlar mehnatiga haq to'lash, xodimlar bilan ishlash) va sakkizta mahalliy byuro 4 kiradi. Davlat xizmatini huquqiy tartibga solishning asosiy manbai 1947 yildagi "Davlat xizmatchilari to'g'risida" gi qonun hisoblanadi. Ushbu huquqiy hujjat davlat xizmatchilari faoliyati bilan bog'liq asosiy qoidalarni, shuningdek, Yaponiya davlat xizmatining xususiyatlarini tartibga soladi. Menimcha, eng qiziqarli va g'ayrioddiylari ushbu Qonunning quyidagi qoidalaridir. Davlat xizmatchisini o'z xizmat vazifalaridan tashqari boshqa ishlarni bajarishga majburlashning mumkin emasligi Yaponiya qonunchiligida San'atda mustahkamlangan. 105-modda: Xodim zimmasiga qonun hujjatlari, qonun hujjatlari, qoidalar va farmoyishlarga asoslangan xizmat vazifalarini bajarishdan boshqa majburiyat yuklanmaydi.

SHIKOYAT TIZIMI.

Yaponiyada davlat xizmatchilarining huquqlari buzilgan hollarda shikoyat qilish tizimi juda yaxshi rivojlangan. Shunday qilib, davlat xizmatchisi yuqori turuvchi ma'muriyat rahbarlariga, shuningdek, Shtab kengashiga o'ziga nisbatan ko'rilgan choralar yuzasidan "bo'ysunmaslik" bayonnomasini yuborish orqali qayta tiklash to'g'risida ariza bilan murojaat qilishi mumkin. Ariza e'tiroz bildirilgan harakat to'g'risida yozma bildirishnoma (tasdiqlash) olingan kundan boshlab 60 kun ichida beriladi. Bunday bayonot bergan davlat xizmatchisi og'zaki muhokamada shaxsan ishtirok etishi yoki unda ishtirok etish uchun o'z advokatini yuborishi mumkin; guvohlar, hujjatlar va dalillarni taqdim etishga haqli. "Mos kelmaslik" to'g'risidagi ariza bo'yicha ish yuritish tartibi uzoq vaqt talab etadi va eng muhimi, katta moddiy xarajatlarni talab qiladi (advokat uchun, materiallar va hujjatlarni tayyorlash uchun va hokazo).

Shunday qilib, Yaponiyaning xodimlarni boshqarish tajribasini o'rganib chiqib, biz ushbu tizim juda o'ziga xos va boshqa xodimlarni boshqarish tizimiga juda o'xshash degan xulosaga kelishimiz mumkin. Yaponlar, ayniqsa, ularga qiyin topshiriq berilganda, yevropaliklarga qaraganda bir guruh sifatida samaraliroq ishlaydi. Hatto Yaponiyada qaror qabul qilish ham guruh konsensus asosida amalga oshiriladi. Aytish mumkinki, Yaponiya paradokslar mamlakati. Bu erda ular shaxsni alohida shaxs sifatida rad etadilar, lekin hammaning fikriga hurmat

ko'rsatadilar. Shu bilan birga, yaponlar uchun oila mavjudlik shaklidir. Etarli darajada qattiq vertikal ierarxiya bilan rahbari "ilohiylashtirish" yo'q - u "qo'llash mumkin". Yaponlar u yoki bu odam egallagan joyga emas, balki hayotda qilgan ishlariga, tajribasiga hurmat ko'rsatadilar. Yaponlar intizomli, guruh manfaatlarini o'ylaydi va umumiy manfaatlarga erishish uchun favqulodda harakatlarga qodir. Yaponlar maqsadli odamlardir. Ular o'zlarini cheksiz mukammallashtirishni xohlashadi. Ular bu maqsad uchun ko'p mehnat qilishga tayyor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1 Ilyshev A. Tokio meriyasida imtihon // Kadrlar xizmati. 2001 yil.
 - 2 Irxin Yu. Davlat xizmatchilarining kasbiy vakolatlarini shakllantirishda axloqiy me'yorlar va kodekslarning roli (Yaponiya tajribasi) .
- Internet man'balari
- 1 Kun .uz
 - 2 Wikipediya.

РОЛЬ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРАВ И ВОЗМОЖНОСТЕЙ ЖЕНЩИН.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6538957>

Исаева Дилбар Абдукадыровна

доктор философии (PhD)

по философским наукам, доц.

Бухарского инженерно-технологического института.

Аннотация: *В данной статье раскрывается роль средств массовой информации в обеспечении прав и возможностей женщин и их содействие в претворении в жизнь целей Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022 — 2026 годы, а также создании позитивного и целеустремлённого имиджа современной узбекистанской женщины.*

Ключевые термины: *Новый Узбекистан, СМИ, гендерное равенство, социальная справедливость, домашнее насилие.*

Расширение прав и возможностей женщин очень важно для развития страны, и нельзя отрицать, что женщины способны изменить судьбу страны. Необходимо признать, что для социально-экономического развития участие женщин является обязательным и что они способны формировать благосостояние нации. Социальные и экономические возможности не могут быть достигнуты без средств массовой информации в эпоху технологий. СМИ часто рассматривают как четвёртую власть и демократический носитель информации. Роль СМИ стала очень важной в формировании современного общества. Медиа – это часть жизни, все вокруг, начиная от передач, которые смотрят по телевизору, музыки по радио, книг, журналов и газет. Они знакомят людей с текущими проблемами и влияют на общественное мнение. Простые люди полагаются на СМИ, чтобы знать о событиях в обществе. СМИ имеют право оказывать давление и критиковать недостатки демократии. Они способствуют единству масс и являются стержнем нации.

Воздействие средств массовой информации на простых людей увеличилось, и, несомненно, они приобрели роль очень мощного органа практически во всех сферах жизни. Электронные СМИ, особенно телевидение, и Интернет стали самыми влиятельными средствами массовой

коммуникации в Узбекистане. Телевидение помогает женщинам расширить свои возможности.

Знания женщин о средствах массовой информации, а также доступ к различным формам традиционных и современных средств массовой информации и контроль над ними в большинстве обществ по-прежнему ограничены. Расширение участия и доступа женщин к самовыражению и принятию решений через средства массовой информации и новые технологии коммуникации в некотором роде расширяет возможности женщин. Мощную и позитивную роль, которую средства массовой информации могут сыграть в расширении прав и возможностей женщин и обеспечении гендерного равенства, следует поддерживать и изучать в дальнейшем.

Коммуникация чрезвычайно важна для развития женщин, и средства массовой информации играют важную роль. Следует отметить, что рост образования женщин и их трудоустройство способствовали росту средств массовой информации. Во всех сферах жизни, будь то контроль над ростом населения, распространение грамотности или улучшение качества жизни широких масс, женщины играют решающую роль. Однако можно предполагать, что женщины будут играть эту роль, когда они осознают свою значимость. В этом контексте средства массовой информации призваны выполнить важную миссию – пробуждать женщин к раскрытию своего потенциала в качестве главных движущих сил перемен в обществе. В современном мире печатные и электронные СМИ играют жизненно важную роль в эффективной подаче сообщения, которое необходимо донести.

СМИ обладают огромным потенциалом для расширения прав и возможностей женщин, однако в целом использование этих СМИ женщинами пока ещё низкое. То, как средства массовой информации сыграли свою роль в освещении некоторых проблем, с которыми сталкиваются женщины, и расширении прав и возможностей женщин, не удалось ни одному другому сектору.

СМИ должны информировать о рисках, преобладающих дома, на работе, во время путешествий и пребывания вне дома.

Государственная политика чрезвычайно важна для укрепления правовых институтов, гарантирующих женщинам равные права и возможности. СМИ должны обеспечивать политическую, правовую, экономическую и медицинскую осведомленность. Они должны давать знания о группах поддержки.

Средства массовой информации должны внушать женщине позитивное отношение к жизни. Ни при каких неблагоприятных обстоятельствах они не должны терять мужества и уверенности в себе и пытаться покончить с собой. В Цели 69 Указа Президента Республики Узбекистан, от 28.01.2022 г. № УП-60 «О стратегии развития Нового Узбекистана на 2022 — 2026 годы» отмечается: «Поддержка женщин и дальнейшее повышение их активности в жизни общества».

Создание атмосферы нетерпимости к притеснению и насилию в отношении женщин в обществе, обеспечение прав и законных интересов женщин».³³

У них должна быть сильная сила воли, чтобы преуспеть в жизни. Короче говоря, внутренняя сила женщины должна основываться на историях успеха других женщин.

В эпоху глобализации и революции в средствах связи и информационных технологиях роль СМИ стала более важной для расширения прав и возможностей женщин в Узбекистане. Узбекские СМИ сейчас решительно сосредоточены на проблемах женщин, поскольку их роль в формировании Нового Узбекистана неоценима.

Крайне важно, чтобы средства массовой информации посвящали значительную часть своих программ информированию женщин и общества в целом, давали информацию о правах женщин и механизмах, которые могли бы способствовать их всестороннему развитию.

Они должны ставить цели на будущее и стремиться к их достижению мужественно и убежденно. Президент Ш.М.Мирзиёев отмечает, что необходимо «оказание всестороннего содействия в обучении, овладении профессиональными навыками и обеспечении женщин достойной работой, поддержка женского предпринимательства, выявление и правильная ориентация способностей одаренных девушек и женщин».³⁴ Женщины нуждаются в информации в основном по следующим темам: занятость, перспективы трудоустройства в Узбекистане, самостоятельное предпринимательство, недорогой уход за детьми и здравоохранение. Правовые положения против сексуальных домогательств, домашнего насилия и социальной несправедливости тоже должны быть освещены в СМИ.

³³ Указ Президента Республики Узбекистан, от 28.01.2022 г. № УП-60 «О стратегии развития Нового Узбекистана на 2022 — 2026 годы» <https://lex.uz/ru/pdfs/5841077>

³⁴ Там же

Роль СМИ очень важна для ускорения расширения прав и возможностей женщин, однако средства массовой информации, как и социальные сети, являются хорошими и практичными средствами для повышения распространения здоровых представлений о том, каково быть женщиной, той роли, которую играет женщина в современном обществе, о позитивных примерах, которые женщины подают нам каждый день, о результатах, которых они достигли и продолжают достигать во многих областях экономики и за ее пределами, об их социальном учете, о том, что молодые женщины получают хорошие идеи и примеры их расширения их экономической деятельности. От женщин в узбекском обществе традиционно ожидалось, что они будут ограничиваться домашней обстановкой. Воспринимаемые женщиной интересы, связанные только с домашним хозяйством, могут отрицательно сказаться на результатах расширения её прав и возможностей.

В новой Стратегии Узбекистана отмечается «Продолжение политики обеспечения гендерного равенства, повышение социально-политической активности женщин, продолжение реализации реформ по их поддержке».³⁵ Многие женщины всё ещё страдают от политики гендерного неравенства в семье и рабочем коллективе. Свобода печати в стране – благо для народа. Правительство и неправительственные организации могут работать над улучшением качеств и возможностей женщин. Участие в семинарах и лекциях, а также поощрение трудоустройства по найму поможет и укрепит роль женщин в принятии решений.

Средства массовой информации также могли бы внести весомый вклад посредством проведения кампаний в СМИ по распространению концепции гендерного равенства.

СМИ, в качестве важного агента социализации, формирующего гендерные роли, его механизмы сдерживания и противовесов в отношении пола, нуждаются в укреплении. Средства массовой информации должны создавать достойный имидж женщин и способствовать их уважению, избегая негативного изображения. Необходимо через средства массовой информации внедрить новое инновационное достойное представление женщин, основанное на узбекской культуре. Для борьбы за гендерное равенство необходимы сильные законодательные усилия в сочетании с широким общественным сознанием морали и этики, с тем чтобы женщины воспринимались не как товар, а как личность с правами и достоинством

³⁵ Там же

ЛИТЕРАТУРА:

1. Указ Президента Республики Узбекистан, от 28.01.2022 г. № УП-60 «О стратегии развития Нового Узбекистана на 2022 — 2026 годы»
<https://lex.uz/ru/pdfs/5841077>
2. Постановление Президента Республики Узбекистан, от 05.03.2021 г. № ПП-5020 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы поддержки и обеспечения активного участия женщин в жизни общества».
<https://lex.uz/ru/docs/5320584>

O'ZBEKISTONDA SOVET HOKIMIYATINING MILLIY MAKTAB VA MADRASALARGA MUNOSABATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6539009>

Madumarov Ilg'or

magistr, Farg'ona davlat universiteti

Annotatsiya: *maqolada O'zbekistonda sovet hokimiyatining milliy maktab va madrasalarga munosabati ilmiy jihatdan tadqqi etilgan.*

Kalit so'zlar: *din, tarix, madrasa, milliy maktab.*

Milliy ma'naviyatimiz islom dini bilan uzviy bog'liq ekanini Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ham o'zlarining ko'plab nutqlarida ta'kidlab kelmoqdalar. Bu borada juda ko'plab amaliy ishlar amalga oshirilmoqda. Shunday ekan, barkamol avlodni ma'nan shakllangan qilib tarbiyalashda dinimizdagi mehr-oqibat, rahm-shavqat, doimo atrofimizdagi kishilardan xabar olib turish kabi hislatlarni yoshlarning qalbiga singdirib, shu asosida ulg'aytirmog'imiz zarur bo'ladi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizning ma'naviy-ma'rifiy hayotning barcha sohalarida asrlarga tatigulik ishlar amalga oshirildi. Ilm-fan va ta'lim sohasida ilmiy tadqiqot ishlari bilan bir qatorda istiqlool davri, uning keng imkoniyatlarini, mohiyatini aks ettiradigan asarlar yaratildi. O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilishi ziyolilarga - ilm-fan, adabiyot va san'at namoyandalariga erkin ijod qilish, xalq ruhini chuqur his etish orqali yuksak saviyada asarlar yozish imkonini berdi. Ayniqsa, diniy qadriyatlar, ularning hayotimizdagi o'rnini tadqiq qilishga bag'ishlangan ko'plab asarlar chop qilindi. Jumladan, islom tarixiga oid o'nlab kitob va risolalar o'zbek tilida kitobxonlarga taqdim qilindi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov hayotimizda dinning ahamiyati haqida gapirib, "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida ta'kidlagani kabi: "Barchamizga yaxshi ma'lumki, din azaldan inson ma'naviyatining tarkibiy qismi sifatida odamzotning yuksak ideallari, haq va haqiqat, insof va adolat to'g'risidagi orzu-armonlarini o'zida mujassam etgan, ularni barqaror qoidalar shaklida mustahkamlab kelayotgan g'oya va qarashlarning yaxlit bir tizimidir"

Istiqlool yillarida el-yurtimiz taqdiriga daxldor bo'lgan tarixiy adolatni tiklash, xalqimiz va millatimizning yaqin o'tmishidagi yopiq sahifalarni to'la ochib berish, shu tarixdan saboq chiqarib, bugungi va kelajak hayotimizga ongli qarashni shakllantirish, begunoh qurbon bo'lgan insonlar xotirasini abadiylashtirish biz uchun

ham qarz, ham farz edi. Ayniqsa, bu borada tadqiqotlar olib borish ilmiy jamoatchilik zimmasidagi katta burch ekanini juda yaxshi ma'lum.

XX asr boshlarida Turkistonda keng shakllangan jadidchilik harakati mahalliy aholini ma'rifatli qilishga katta hissa qo'shdi. Jadidlar musulmon ruhoniylari, diniy maktab muallimlari va talabalarini o'z saflari o'quv dasturlariga dunyoviy fanlarning kiritilishida jadid ziyolilar ulkan tashabbus ko'rsatdilar. Ayniqsa, atoqli jadid ma'rifatparvari va mohir pedagog Munavvar Qori Abdurashidxonovning bu boradagi xizmatlari salmoqli bo'ldi. Munavvar Qori Abdurashidxonov, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Ubaydulla Xo'jayev, Polvonniyoz Hoji Yusupov, Tavallo, Cho'lpon jadidlarning eng yorqin namoyandalardan edi[1].

Jadid ma'rifatparvarlari 1917 yil fevralidan so'ng boshlangan demokratik jarayonlarda mahalliy xalqlar siyosiy manfaatlarini himoya qila boshladilar. Ular o'lkadagi milliy birlik va jipslikni mustahkamlashga va har qanday davlatning eng muhim vazifalaridan biri bo'lgan milliy madaniyatni hamda maorif ishini rivojlantirishga, taraqqiy ettirishga astoydil bel bog'ladilar. Jadidlar tashabbusi bilan "Sho'royi Islomiya", "Sho'royi Ulamo", "Ittihodi taraqqiy", "Turon", "Milliy ittihad", "Milliy istiqlol" kabi tashkilotlar tuzildi. Bu tashkilotlarning asosiy maqsadi va bosh g'oyasi o'lkada milliy, madaniy erkinlik, demokratik tamoyillarni o'rnatishdan iborat bo'lgan.

Jadid ma'rifatparvarlari mahalliy aholining siyosiy ongini yuksaltirish maqsadida Turkistonning ko'plab shaharlarida gazeta va jurnallar nashr qila boshladilar. Jumladan, Toshkentda "Xurshid", "Sadoi Turkiston", "Turk eli", "Najot", "Kengash", "Sho'roi islom" kabi matbuot nashrlari chiqarildi.

1917 yil fevralidan keyingi demokratik jarayonlar Turkistonni ham qamrab oldi. Bu jarayonlar, ayniqsa, milliy maorif sohasiga ham daxldor bo'ldi, chunki mazkur davrda ham o'lka madaniy hayotida chuqur ildiz otgan maktab, qorixona, madrasalar mavjud edi. Bu maktablar bilan birgalikda o'lkada rus-tuzem maktablari, yangi usul maktablari ham faoliyat olib borgan.

1917 yil Turkistonda milliy ta'lim tizimini tashkil etish masalasi hal qilinishi shart bo'lgan muammolar qatorida turardi. 9 - 14 mayda Toshkentda o'qituvchilarning I o'lka qurultoyi bo'ldi. U ta'lim tizimining ahvoli bilan bog'liq bo'lgan ko'pgina masalalarni muhokama qildi hamda "Turkiston o'qituvchilar ittifoqini" tashkil etdi.

Shuningdek, qurultoyda eski maktab, madrasalar faoliyatiga ham alohida o'rin ajratildi. Qurultoyda chiqarilgan qarorga asosan o'lkadagi barcha madrasalar uch bosqichga: quyi (adno), o'rta (avsat), yuqori (a'lo) bosqichga bo'linishi lozimligi belgilandi. Avvalgi davrlardagidan farqli o'laroq madrasalardagi o'quv-tarbiya ishlari bevosita Mudarrislar kengashi ixtiyoriga o'tdi. Madrasalar ishini nazorat qilish esa,

s'ezd qarori bo'yicha, diniy boshqarmaga tegishli deb topildi. 1917 yil 10 sentyabrda Toshkent shahar duması rus-tuzem maktablarini milliy maktablarga aylantirish to'g'risidagi loyihani tasdiqlagan. Shu bilan birga дума davlat mablag'i hisobidan 12 ta usuli qadim maktabi ochish haqida qaror chiqargan, lekin Turkiston an'anaviy maktablarining 1917 yil fevralidan keyin erishgan yutuqlari bolsheviklar tomonidan oktabrda amalga oshirilgan davlat to'ntarishi natijasida barbod bo'ldi.

Bu to'ntarishdan so'ng Turkistonda yangi sovet maktablarini tashkil etish vazifasi ilgari surildi. Bu vazifani amalga oshirishda 1917 yilda tashkil etilgan maorif xalq komissarligining o'rne kattadir. Uning birinchi xalq komissari K.YA.Uspenskiy bo'lgan. Mazkur komissarlik zimmasiga barcha maktablar bilan birgalikda diniy maktablarni ham nazorat qilish huquqi berildi. Bolsheviklar hokimiyat tepasiga kelishlari bilan o'lka xalqlari milliy madaniyatini cheklash siyosati avj oldirildi. Ular avval boshdanoq milliy madaniyat va ma'rifat o'choqlari bo'lgan eski maktab va madrasalarni tugatish yo'lini tutdilar. Ta'kidlash kerakki, sovetlar hukmronligining dastlabki yillaridan boshlab Turkistonda eski maktab va madrasalar faoliyati rasman taqiqlanmadi. Shu bois ular o'z faoliyatlarini ma'lum muddat davom ettirib keldilar, biroq mahalliy sovet tashkilotlarining ularga doir aniq ko'rsatmalari yo'qligi sababli markazning o'lka sharoitiga to'g'ri kelmaydigan qonunlariga amal qilishga to'g'ri keldi. Sovet davlati bilan cherkovning o'zaro munosabati tamoyillari RSFSR XKSning 1918 yil 23 yanvardagi "Cherkovni davlatdan va maktabni cherkovdan ajratish to'g'risida"gi dekretida belgilab berilgandi. Mazkur dekret 13 moddadan iborat bo'lib, unda dinning davlatdan ajratilishi ta'kidlangan. Dekret e'lon qilingandan so'ng Toshkent Sovetining ijroiya qo'mitasi Turkiston o'lkasi o'quv yurtlarining bosh inspektoriga o'lkani barcha o'quv muassasalarida "ularda diniy va aqid predmetlar o'qitishni to'xtatish haqida" farmoyish berishni taklif etdi. Maktab cherkovdan ajratildi. Xususiy o'quv yurtlarida ham diniy ta'limotlarni o'qitish taqiqlandi. Maktablarda din o'qitish uchun barcha yordam ko'rsatuvchi tashkilotlar faoliyati cheklab qo'yildi va diniy ta'limotdan dars beruvchi o'qituvchilar har qanday ta'minotdan mahrum bo'ldilar. Barcha dinlarga mansub o'quv yurtlarining binolari xalq mulki sifatida mahalliy sovetlarning yoki Maorif xalq komissarligining ixtiyoriga o'tkazildi.

XX asrning 20-yillariga kelib mustamlakachilik tuzumiga qarshi qaratilgan hamda o'lkada avj olib borayotgan qurolli qarshilik harakatiga qo'shilib ketdi. sovet hukumati norozilik harakati avj olganligidan tashvishga tushib, mahalliy aholi talablarini hisobga olishga majbur bo'ldi. Hukumat madrasa, maktablar vaqf mulklarini avvalgi egalarga qaytarish masalasini ko'rib chiqib, bir nechta qarorlar qabul qildi. Jumladan,

"Turkiston Respublikasi madrasa va masjidlariga vaqflarni qaytarish haqida"gi dekret mahalliy aholi hayotida ijobiy ahamiyatga ega bo'ldi. Dekret asosida madrasalarning qaytadan tashkil etilishi boshlandi, ulardagi o'quv dasturlariga o'zgartirishlar kiritildi. Maktablar ham ma'lum ma'noda erkin faoliyat olib borish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Diniy o'quv muassasalari ishiga sovet organlarining doimiy ravishda aralashishlariga barham berildi. Maktab va madrasalarning soni asta-sekinlik bilan ortib bordi. Ularda tahsil oluvchitalabalarning soni ham orta boshladi.

Shubhasiz, bu hol sovet hukumati va kommunistik partiyaning butun mamlakatda yuzaga kelgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, Mynaviy sohadagi og'ir inqiroz holatlarini hisobga olishi, jumpadan, Turkiston o'lkasidagi ma'lum shart-sharoitlarga etibor qaratishga majbur bo'lganligi natijasi edi, xolos.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Komilov O.O'zbekiston milliy ta'limidagi o'zgarishlar (XX asrning 20-yillari).— T.: Akademnashr, 2010. 19-bet.
2. Расулов Б.М. Ўзбекистондаги мусулмон мактаб ва мадрасалари тарихидан (XIX аср охири XX асрнинг 20-йиллари): Тарих фан.номз. ... дис.- Андижон : АДУ, 1996.-173 б.
3. Исокбоев А.А.Туркистон ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида татар-бошқирд маърифатпарварларининг фаолияти (XIX аср охири –XX аср бошлари): Тарих фан. номз. ... дис. автореф.-Т.: Ўз МУ, 2008.-28б.

TRUMP'S POLICY ISSUES

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6539044>

Otakhonov Komil

World Economy and Diplomacy

University Masters

Annotatsiya: Amerika Qo'shma Shtatlari 44-prezidenti bo'lmish Donald Trampning to'rt yillik prezidentlik davrida, AQSH tashqi siyosatida, ko'plab burilishlarga boy bo'ldi. Donald Tramp administratsiyasi asosiy e'tiborni iqtisodiy muammolarga qaratgan bo'lsada, ularning oldini olish va yechimini topish bilan shug'ullangan. Lekin, barchasi ham o'ylagandek bo'lavermaydi, chunki Tramp iqtisodiy tomondan ko'plab muammolarga uchraydi. Uning iqtisodiy muammolarga qarshi kurashishi katta savdo urushining boshlanishiga olib keladi va buning ortidan Trampning Amerika iqtisodiyotini ozmuncha qiyin ahvolga ham solib qo'yish holati ham kuzatiladi. Ushbu maqola aynan shu muammolar to'g'risida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar. Savdo urushi, NAFTA, Donald Trump, ishsizlik, "Phase One", texnologiya, tariflar, ishchi kuchi.

Abstract: During the four years of the presidency of Donald Trump, the 44th President of the United States, US foreign policy has been rich in many twists and turns. Although the Donald Trump administration has focused on economic problems and is working to prevent them and find solutions. But not everything is as it seems, because Trump has a lot of economic problems. His fight against economic problems will lead to the unleashing of a major trade war that will put Trump's US economy in a less dire situation. This article addresses these issues.

Keywords. Trade war, NAFTA, Donald Trump, job shortage, "Phase One", technology, tariffs, labor.

Аннотация: За четыре года президентства Дональда Трампа, 44-го президента США, внешняя политика США была богата на множество поворотов. Хотя администрация Дональда Трампа сосредоточилась на экономических проблемах и работает над их предотвращением и поиском решений. Но не все так, как кажется, потому что у Трампа много экономических проблем. Его борьба с экономическими проблемами приведет к развязыванию крупной торговой войны, которая поставит экономику США Трампа в менее тяжелое положение. В данной статье рассматриваются эти вопросы.

Ключевые слова. Торговая война, НАФТА, Дональд Трамп, нехватка рабочих мест, "Phase One", технологии, тарифы, рабочая сила.

During Donald Trump's initial term as president, he derailed deals by starting a trade war with China. His mission ensures that the conflict was triumphant and that his strategies were getting back manufacturing jobs that are active on abroad- until the pandemic hit, so the voters should give him an extra four years.

His political opponents were disagree.

"You lost that trade war," snapped Sen. Kamala Harris during a discussion with Vice President Mike Pence, referring to the 300,000 manufacturing job shortage during the Trump administration and bankrupt farmers.³⁶

As a market analysis demonstrated that studying global monetary mechanisms, Trump's motivation to rethink his monetary strategy was reasonable. Assuming that deregulation has harmed American workers, it makes sense that creating barriers to exchange—a willingness to "get into the battle" anyway—might protect these professionals. In any case, wars can misfire - and trade wars are the same.

More sufferings then benefits

The trade war has caused monetary pain on both sides and led to the redirection of exchange flows from both China and the US. As Heather Long described in The Washington Post: "USA monetary development slowed, business stalled and businesses began to hire fewer people."³⁷

The monetary hypothesis³⁸ allows us to understand that deregulation implies a more remarkable availability of less expensive products, since everything will be delivered to where it can be manufactured at the lowest cost.

This sounds like an incredible agreement for customers and merchants like farms that keep track of more consumers for their wares. However, it is a terrible scheme to gather employers as processing plants move to countries like China or Mexico where labor costs are lower.

In 2016, Donald Trump began presidential campaign and resistance to economic agreements like NAFTA was one of his unique challenges.³⁹ Whenever

³⁶ Kamala Harris. *Highlights of the VP Debate*. October 8, 2020

<https://www.factcheck.org/2020/10/video-highlights-of-the-vp-debate/>

³⁷ Heather Long. *Was Trump's China trade war worth it?* January 15, 2020.

<https://www.washingtonpost.com/business/2020/01/15/was-trumps-china-trade-war-worth-it/>

³⁸ WTO. *Trade and employment*. 2007

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_091038.pdf

³⁹ Donald Trump. *Donald Trump's speech*. June 28, 2018

Republican politicians tended to free exchange, his guarantee of the return of production to the United States assisted him to gain the main thing - and eventually the presidency - as a rising quantum of voters began to consider the commerce terrible for US citizens.⁴⁰

What's more, Donald Trump followed through on his promise to impose mandatory tariffs on a number of Chinese goods - that were valued at \$550 billion⁴¹ as well as on most on steel and aluminum imports. Subsequently, Trump's versus Chinese trade war began.

Most research analysis shows that, the economic deals have undeniably harm the majority of U.S. business holders. However, Trump's trade war did not handle the offshoring issue they were supposed to solve.

The trade war issues

Trump said, "Trade war are good and easy to win"⁴² because Americans are the consumers (China - traders).

Trump seems to have articulated this on the assumption that America's accomplice swapping would not fight back but he was wrong.

Over many talks, China has repeatedly fought back by taxing US\$185 billion⁴³, mostly spent on agricultural goods. After American soy farmers saw their biggest market evaporate, the Trump organization had to spend \$23 billion to make up for some of its setbacks. ⁴⁴Overall, in 2020, more than 33% ⁴⁵of the farmer's wages came from government as a sponsorship.

This was the problem of the trade war that, American government and business owners faced. They expected to shield the country's own workers, but end up hurting themselves a lot as retaliatory tariffs drive up the cost of goods, hurting some companies and workers both inland and abroad.

<https://time.com/4386335/donald-trump-trade-speech-transcript/>

⁴⁰ **Republicans.** *Republicans, especially Trump supporters, see free trade deals as bad for U.S.* March 31, 2016

<https://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/03/31/>

⁴¹ **China Briefing.** *The US-China Trade War: A Timeline.* August 25, 2020.

<https://www.china-briefing.com/news/the-us-china-trade-war-a-timeline/>

⁴² **Donald Trump on Twitter.** 2016

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/969525362580484098>

⁴³ **Wendong Zhang, Minghao Li.** *Most Us farmers remain loyal to Trump despite pain from trade war and COVID-19.* October 19, 2020. <https://theconversation.com/most-us-farmers-remain-loyal-to-trump-despite-pain-from-trade-wars-and-covid-19-146535>

⁴⁴ **Lowa State University.** *The State-level Burden of the Trade War: Interactions between the Market Facilitation Program and Tariffs.*

https://www.card.iastate.edu/ag_policy_review/article/?a=103

⁴⁵ **Mark Weinraub.** *Trump's payments to farmers hit all-time high ahead of election.* October 19, 2020

<https://www.reuters.com/article/usa-election-farmers-aid/trumps-payments-to-farmers-hit-all-time-high-ahead-of-election-idUKL1N2GT1C8>

At the same time, the US strategy does not appear to have focused on the first adversary: the offshoring of US positions, which continued to evolve. The tax cuts in 2017⁴⁶, for instance, did make offshoring more profitable and attractive, making it much more difficult to achieve the main aim of a trade war.

In 2020, the United States and China reached a visible and enforceable agreement on the Phase One Economic Agreement, which requires initial changes and various changes to China's foreign exchange system in the areas of licensed innovation, technology transfer, agriculture and cash management. The Phase 1 agreement also includes China's responsibility for acquiring significant additional US labor and products in the near future.

While this may offset some of the harm caused by the trade war, such as helping to soy ranchers, it could make offshoring easier by making it more profitable and productive to move US businesses to China. This is because China also had a deal to stop demanding foreign companies that try to continue working within its lines to move innovation to their homegrown accomplices.

China has also felt financial difficulties because of a trade war, but apparently not enough to succumb to the Trump Administration's central demands for major primary changes. To be sure, as the trade war dragged on, Beijing cut its tariffs on its other exchange partners as it reduced its dependence on US markets. The latest agreement, which the parties announced on January 15, 2020, is in many ways similar to the proposal that Beijing has been putting forward since the beginning: increased purchases of goods in addition to commitments to better licensing, innovation, money, and limited innovation.

The agreement lacked any positive progress on the allocations, government efforts, and goals of China's modern approach to advantage its own organizations over unfamiliar rivals. Progress in market access is also disappointing outside the monetary area.

If we analyze the economic influence of the both country, we can see that China is overweighting in almost all regions by its economic potentiality. In addition, U.S. today feels more threat to its hegemon policy in economic position also, which U.S. has already lost from this some regions. For that reason, there are huge amount of issues on foreign policy of United States of America mostly towards Asia. Most rivalry of United States and People's Republic of China we have faced in administration of Donald Trump, where there had been colossal trade war, technological competition through 5G technology or Artificial Intelligence, we saw

⁴⁶ **Jane C. Timm.** *Trump signs tax cut bill, first big legislative win.* December 27, 2017
<https://www.nbcnews.com/politics/politics-news/trump-signs-tax-cut-bill-first-big-legislative-win-n832141>

sanction diplomacy that we saw during the administration of Trump, collisions in China Sea where U.S. navy floats and harbors are located. Summing up all this views, we can say US authority is not in a good position where they are losing their unipolar hegemony in all sectors, as we see ongoing crisis in Europe (Ukraine), where Russia shows its muscles to Western nations and PRC is supporting his old brother country, countering to Western hegemony. Moreover, we can say this ongoing conflict, the inception part of Cold War 2.0⁴⁷, as a great deal of experts conclude their opinions the same.

LIST OF LITERATURE

1. **Kamala Harris.** *Highlights of the VP Debate.* October 8, 2020
<https://www.factcheck.org/2020/10/video-highlights-of-the-vp-debate/>
2. **Heather Long.** *Was Trump's China trade war worth it?* January 15, 2020.
<https://www.washingtonpost.com/business/2020/01/15/was-trumps-china-trade-war-worth-it/>
3. **WTO.** *Trade and employment.* 2007
https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_091038.pdf
4. **Donald Trump.** *Donald Trump's speech.* June 28, 2018
<https://time.com/4386335/donald-trump-trade-speech-transcript/>
5. **Republicans.** *Republicans, especially Trump supporters, see free trade deals as bad for U.S.* March 31, 2016
<https://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/03/31/>
6. **China Briefing.** *The US-China Trade War: A Timeline.* August 25, 2020.
<https://www.china-briefing.com/news/the-us-china-trade-war-a-timeline/>
7. **Donald Trump on Twitter.** 2016
<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/969525362580484098>
8. **Wendong Zhang, Minghao Li.** *Most Us farmers remain loyal to Trump despite pain from trade war and COVID-19.* October 19, 2020.
<https://theconversation.com/most-us-farmers-remain-loyal-to-trump-despite-pain-from-trade-wars-and-covid-19-146535>
9. **Lowa State University.** *The State-level Burden of the Trade War: Interactions between the Market Facilitation Program and Tariffs.*
https://www.card.iastate.edu/ag_policy_review/article/?a=103

⁴⁷ **Latimes.com.** *Column: Welcome to Cold War 2.0. It won't be easy.* February 26, 2022
<https://www.latimes.com/politics/story/2022-02-26/welcome-to-cold-war-2-0-it-wont-be-easy>

10. **Mark Weinraub.** *Trump's payments to farmers hit all-time high ahead of election.* October 19, 2020

<https://www.reuters.com/article/usa-election-farmers-aid/trumps-payments-to-farmers-hit-all-time-high-ahead-of-election-idUKL1N2GT1C8>

11. **Jane C. Timm.** *Trump signs tax cut bill, first big legislative win.* December 27, 2017

<https://www.nbcnews.com/politics/politics-news/trump-signs-tax-cut-bill-first-big-legislative-win-n832141>

12. **Latimes.com.** *Column: Welcome to Cold War 2.0. It won't be easy.* February 26, 2022

<https://www.latimes.com/politics/story/2022-02-26/welcome-to-cold-war-2-0-it-wont-be-easy>

GERMANIYA FEDERATIV RESPUBLIKASI TO'PLAMLARIDA O'ZBEKISTON MA'DANIY VA MODDIY BOYLIKLARINING SAQLANISHI VA O'RGANILISHI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6539075>

Tojiboyev Muhiddin Shokirjon o'g'li.

*Quvasoy shahar XTB-tasarrufidagi 5-maktab
tarix fani o'qituvchisi*

Jo'rayev Jamshid Abdufatto o'g'li.

*O'zbekiston Milliy universiteti
tarix yo'nalishi 1-bosqich magistranti*

Anotatsiya. *Ushbu maqolada: Germaniya muzeylarida saqlanayotgan o'zbek xalqining moddiy va ma'naviy boyliklarning saqlanishi va o'rganilishi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Drezden, islom sa'nati, Og'o maqbarasi, kufiy xati, Berlin, bo'rtma naqshlar, me'morlar, terrokota, abr ipagi, Shohi Zinda.*

Anotatsiya. *This article deals with the preservation and study of the material and spiritual riches of the Uzbek people kept in German museums.*

Keywords: *Dresden, Islamic art, mausoleum of Aga, kufic letter, Berlin, reliefs, architects, terracotta, silk, Shohi Zinda.*

O'zbek xalqi qadimdan o'zining boy merosi va madaniyati bilan dunyo xaq-lari ichida ajralib turgan. Necha ming yillar o'tgan bo'lsada, hali-xamon dunyo jamoatchiligining nazaridan tushmay kelmoqda.

Ma'daniy boyliklarimiz turli sabablarga ko'ra chet el davlatlariga chiqib ketgan. Ularning bir qismi hozirgi kunda Germaniya, Turkiya, Rossiya muzeylaridan joy olgan. O'zbek xalqining ma'naviy va moddiy qiyofasi ham ajdodlarimiz ishlatgan, milliy hunarmandchilik, uy-ro'zg'or buyumlarda ham namoyon bo'ladi desak mubolag'a bo'lmaydi. Birinchi Prezidentimiz I.Karimov aytganlaridek: "O'z tarixini bilmaydigan, kechagi kunini unutgan millatning kelajagi yo'q".⁴⁸

So'ngi yillarda xorij muzeylari, kutubxonalar, xususiy galareyalarda, saqlanayotgan tarixiy va moddiy merosimizni aniqlash, o'rganish qator loyihalar amalga oshirilmoqda. 2018-yilda madaniy boyliklarimiz 25 ta xorijiy davlatda

⁴⁸ I.Karimov. "Yuksak manaviyat- yengilmas kuch". Toshkent. Ma'naviyat.2008-yil. 3-bet.

saqlanayotgani aniqlanagan bo'lsa, 2019-yilda esa, bunday davlatlarning soni 40 taga yetdi⁴⁹. Moddiy boyliklarimizning bir qismi hozirgi kunda Germaniyaning Berlin, Drezden, Leypzig muzeylarida saqlanmoqda⁵⁰. Ushbu muzeylar to'plamlarida hozirgi kunda saqlanayotgan moddiy va ma'naviy boyliklarimizning bazilari haqida to'xtalib o'tmoqchimiz. Berlindagi Islom sa'nati muzeyiga 1904-yilda asos solingan. Uning to'plami negizida sa'nat va hunarmandchilikka oid ashyolar, Islom olamining barcha davrlariga tegishli arxelogiya hujjatlari tashkil etadi. O'rta Osiyo mintaqasiga oid to'plamlardan, Buxorodagi Bayonqullixon maqbarasini (XIV asr oxiri) bezab turgan terrokotali burchak sopol koshin va Samarqanddagi Shohi Zinda majmuasida joylashgan, 1371-1372 yillarda qurilgan Shodimulk Og'a maqbarasi peshtoqiga tegishli 7 ta biriklamadan ulangan, yozuv bezakli koshindir.⁵¹

1-rasm. Og'a maqbarasi peshtoqining bo'lagi.⁵² O'yma, sirlangan terrokota. Shohi Zinda majmuasi, Samarqand.

Shuningdek, ushbu muzeyda abr naqishli ipak kiyimlar, satinga ipak kashta tikilgan bir nechta kata so'zanalar ham saqlanmoqda. Bu buyumlarning asosiy to'plamlari hozirda Berlin–Etnologiya muzeyida saqlanmoqda.⁵³

Bugungi kunda Berlin davlat kutubxonasida ham markaziy Osiyo qo'lyozma asarlari ham saqlanmoqda. Mavjud Berlin to'plamlaridagi ko'p sonli qo'lyozma na'munalari XV asrda Xirotda kitobat sa'nati gullab yashnaganligidan darak beradi.

⁴⁹ O'zbekistonga tegishli madaniy boyliklar saqlanayotgan 4 ta asosiy shahar malum bo'ldi. Xalq so'zi. onlayn madaniyat. 2029-yil.16-yanvar.

⁵⁰ Dunyo axborot agentligi. Jobir Xo'jaqulov O'zbekistonga oid xorijda saqlanayotgan 6 ming 100 ta madaniy boylik namunalari aniqlandi. 31-yanvar. 2020-yil

⁵¹ Germaniya Federativ Respublikasi to'plamlari. O'zbekiston madaniy meros to'plamlari "Silk Road Media", East Star media" Toshkent -2020- yil.48-bet

⁵² Ushbu surat o'sha manbadan olindi. 60-bet.

⁵³ O'sha manba 51-bet.

2-rasm. Ayollar choponi. Buxoro amirligi. (XIX asr).Abr ipak⁵⁴

Bu borada temuriylardan Boysung'ur Mirzo kutubxonasida 1411-yili bitilgan "Tabaqoti Nosiriy" qo'lyozmasi, shoir Attorning "Mantiq ut-tayr" asarining 1456-yilgi nusxasi, 1479-yili ko'chirilgan Jomiyning "Nafoxat ul-uns" asarini misol tariqasida keltirish mumkin.

XVI asrda Samarqand va Buxoroda kitob sa'nati faol rivojlanib borgan. Hukumdor Ubaydullaxon (1533-1540) davrida Buxorodagi saroyida yirik ustaxona –kutubxona barpo etgan. Berlin davlat kutubxonasida eski o'zbek-chig'atoy tilidagi 190 dan ortiq qo'lyozma asar bor. Eski o'zbek tilidagi qo'lyozmalar asosan 1817-yildan boshlab kitobat sa'natiga qiziqish paydo bo'lgach turli sayyohlar, olimlar, kitob sotuvchilari qo'lyozma asarlarni xarid qila boshlaganlar.⁵⁵ Natijada, sekinlik bilan o'rta Osiyoda yaratilgan kitoblar Berlin davlat kutubxonasi to'plamlaridan joy olgan.

Xulosa, o'rnida aytadigan bo'lsak, dunyoning qay burchagida bo'lmasin, o'zbek xalqiga tegishli moddiy va ma'naviy boyliklarimizni o'rganishdan hech ham to'xtamasligimiz lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. I.Karimov. "Yuksak manaviyat- yengilmas kuch" . Toshkent. Ma'naviyat.2008-yil.
- 2.O'zbekistonga tegishli madaniy boyliklar saqlanayotgan 4 ta asosiy shahar malum bo'ldi. Xalq so'zi. onlayn madaniyat. 2029-yil.16-yanvar.
- 3.Dunyo axborot agentligi. Jobir Xo'jaqulov O'zbekistonga oid xorijda saqlanayotgan 6 ming 100 ta madaniy boylik namunalari aniqlandi. 31-yanvar. 2020-yil
- 4 Germaniya Federativ Respublikasi to'plamlari. O'zbekiston madaniy meros to'plamlari "Silk Road Media", "East Star media" Toshkent-2020- yil

⁵⁴ Ushbu surat o'sha manbadan olindi.67-bet

⁵⁵ O'sha manba 178-bet

LEGAL REGULATION OF ISLAMIC INSURANCE: TAKOFUL

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6539115>

Isakhonov Javlonkhon Khasan ugli,
Master of Tashkent State Law University

Annotation: *The concept of takaful originated from individual common interests in the industrial era of the early 1900s. Of the 2.5 billion poor in the world, only eighty million are now covered by some form of micro-insurance. In India and China, only 3 per cent of the poor are insured, while only 0.3 per cent of the poor in Africa are insured. In 23 of the world's 100 poorest countries, microinsurance is currently undefined. The main part of the population is in the poor. Moreover, the public's awareness of the importance of insurance is much lower. This article still emphasizes the need to focus efforts on training in Islamic insurance to understand the protective aspects that insurance can provide to the population. Traditional insurance includes elements of uncertainty, gambling, and interest, all of which cannot be accepted in Islamic law. There were concerns among Muslims that traditional banking and insurance were not in line with Islamic law. This has enabled 1.6 billion Muslims around the world to create a new industry - takaful - that offers products of protection and saving from dangers. One of the biggest problems facing the takaful industry is the misconception that it is only for Muslims. Despite religious and cultural differences, takaful products have attracted even non-Muslim communities. However, the interest shown by non-Muslims and the support of Muslims is not enough to raise and develop awareness of takaful and what it offers. It is this lack of awareness that poses one of the biggest challenges for the development and growth of national and global industries.*

Keywords: *Takoful, insurance, kalfol, traditional insurance, gambling, interest.*

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИСЛАМСКОГО СТРАХОВАНИЯ: ТАКОФУЛА

Исахонов Джавлонхон Хасан углы,
Магистр
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация: *Концепция такафул возникла из индивидуальных общих интересов в индустриальную эпоху начала 1900-х годов. Из 2,5 миллиардов*

бедняков в мире только 80 миллионов в настоящее время застрахованы в той или иной форме микрострахования. В Индии и Китае застраховано лишь 3 процента бедняков, а в Африке застраховано лишь 0,3 процента бедняков. В 23 из 100 беднейших стран мира микрострахование в настоящее время не выявлено. Основная часть населения находится в бедности. Более того, информированность населения о важности страхования значительно ниже. В этой статье по-прежнему подчеркивается необходимость сосредоточить усилия на обучении исламскому страхованию, чтобы понять защитные аспекты, которые страхование может предоставить населению. Традиционное страхование включает в себя элементы неопределенности, азартных игр и процентов, которые не могут быть приняты в исламском праве. Мусульмане опасались, что традиционное банковское дело и страхование не соответствуют исламскому праву. Это позволило 1,6 миллиардам мусульман по всему миру создать новую отрасль, предлагающую продукты защиты и сбережения – такафул. Одной из самых больших проблем, с которыми сталкивается такафул-индустрия, является неправильное представление о том, что она предназначена только для мусульман. Несмотря на религиозные и культурные различия, продукты такафул привлекают даже немусульманские общины. Однако интерес, проявленный немусульманами, и поддержка мусульман недостаточны для повышения и развития осведомленности о такафуле и о том, что он предлагает. Именно это отсутствие осведомленности создает одну из самых больших проблем для развития и роста национальной и глобальной промышленности.

Ключевые слова: такафул, страхование, калфол, традиционное страхование, азартные игры, проценты.

Islamic insurance can take many forms, including takaful, waqf, mutual aid funds, and mutual insurance. If we consider takoful, which is the basis of Islamic insurance, "takaful" is an Arabic word meaning "mutual guarantee" and provided for in the legislation of Uzbekistan, citizens and organizations. by merging certain funds by, is compatible with the possible bilateral insurance. This type of insurance is also used in some countries as a foundation. From this we can understand the importance of paying attention not only to the name of the financial product or system, but also to its form and principles.

In the process of covering this article, the logical, historical, methods of consistency and objectivity were widely used. This article describes the constructive stages of the introduction of takoful as a new financial instrument, reflecting the priorities based on advanced foreign experience; Taking into account the genesis, conceptual principles, typology of the economic category of "takoful", it is proposed to define this instrument as a separate type of security, unlike ordinary shares and bonds; based on the positive impact of taco development on the economy through competition between financial sectors and the transformation of unused funds into investment; It is proposed to use the takoful instrument in Uzbekistan on the principles of musharaka, mudoraba, murobaha, salam, exception and lease agreements, by disclosing the nature of the risk, the interest in the benefits of the activity and the interests of the majority over the interests of one person.

Insurance is one of the most important elements of the country's financial system. The presence of the elements of usury (interest), decision (uncertainty), and gambling (gambling) in the traditional insurance system of many countries, including our country, does not correspond to the religious beliefs of Muslims.

It is difficult to determine the exact origin of insurance in Islam. Today, however, given the nature of the insurance contract, it can be said that insurance transactions have been in place since the time of the Holy Prophet Muhammad (pbuh). Ibn Abidin (1784-1836), a nineteenth-century Hanafi jurist who was the first to develop insurance in the Muslim world, was the first to advance the concept of insurance.⁵⁶

A special insurance fund will be set up to ensure that the takaful is carried out properly. The members of the Fund, in accordance with the previously announced procedure, make contributions to the Fund as insurance contributions, and the Fund covers the agreed losses of its members at the expense of these funds, which become its property. . At the end of the year, part of the excess funds from the insurance will be withdrawn or distributed among the members in accordance with the rules of the company's charter, and the rest of the fund in the form of a foundation will be provided to the needy. possible.

All human activity is at risk of loss due to unforeseen events. To alleviate this burden for individuals, what we now call insurance has existed for at least 215 BC. This concept has been used in various forms for over 1,400 years. It is derived from the Arabic word "kafala", which means "mutual guarantee" or "joint guarantee". The

⁵⁶ E.A. Baydaulet. "Islom moliya asoslari", "O'zbekiston" Toshkent 2019y. 7-bet.

concept is based on the principles of compensation and the division of responsibilities between society.

Takoful emerged in the ancient Arab tribes as a general responsibility that imposed on those who committed crimes against other members of the tribe the obligation to compensate the victims or their heirs. The principle later applied to many aspects of life, including maritime trade, with participants contributing to the fund to cover anyone who had an accident on a group voyage.

In modern traditional insurance, the insurance seller (insurance company) sells the policies and invests the proceeds for the benefit of its shareholders. So there is a clear difference between insurers and shareholders. Payments to insurers may vary depending on financial performance, but the minimum positive return is always guaranteed in the contract.

Takoful is commonly referred to as Islamic insurance; This is due to the apparent similarity between the guarantee contract and the insurance contract. However, takaful is based on the principle of cooperatives and the principle of division between the funds and operations of shareholders, so that the ownership of takaful (insurance) funds and operations passes to the insured. Muslim jurists conclude that in Islam, insurance should be based on the principles of reciprocity and cooperation, which include elements of common responsibility, common compensation, common interest and solidarity.

In Takaful, the insurers are joint investors with the insurance seller (takaful operator), who act as a manager or business agent for the insurers . Owners of insurance policies share in the benefits of the investment money, as well as in its losses. Positive policy returns are not legally guaranteed, as any fixed profit guarantee is like taking interest and violating the interest rate ban. For some time, traditional insurance has been considered unconstitutional, which prohibits excessive uncertainty in circulation and investment in interest-bearing assets; both are factors inherent in the traditional insurance business.

However, takaful is in accordance with the Shari'ah (which defines the principles of compensation and general responsibility between society) and has been approved by Muslim scholars. There are now general, health and family (life) takaful plans for Muslim communities. Islamic insurance is governed by specific Islamic norms:

Garar - There is a decision in the insurance contract, because if it is not claimed, one party (insurance company) can receive all the benefits (insurance company), and the other party (participant) can not receive any benefits. Ibn Taymiyyah, a leading Muslim scholar, argued that "the ruling found in the treaty

existed because one party benefited and the other party did not." Prohibition of the decision requires the eventual distribution of all investment income and losses in order to avoid excessive uncertainty over the insurer's investment income.⁵⁷

Maysir - Islamic scholars have argued that maysir (gambling) and decision are interrelated. Where there are elements of decision, there are usually elements of greed. When Maysir is in the insurance contract; the policyholder pays a small premium in the hopes of earning a larger amount; in the event of an insured event, the insurer loses the amount paid for the insurance premium; If the claims are higher than the amount contributed by the policy owners, the company will be in bankruptcy.⁵⁸

Interest is a traditional foundation insurance policy that promises a guaranteed payment under a contract, thus violating the interest rate ban. The Riba element also exists in favor of investments used by traditional insurance companies to pay off policyholders' claims. This is because most insurance funds are invested by them in financial instruments such as bonds and stocks that may contain interest elements.

Gambling and insurance are two different types of transactions. Gambling is speculative in assessing risk, while insurance is pure risk and not speculative. Gambling can create this risk and win or lose. There is already a risk in insurance and it will try to minimize the financial consequences of that risk. Insurance transfers the effects of this risk to someone else and saves a person from danger. Nevertheless, the danger remains.

If gambling causes discord, destruction and hatred, insurance based on the principles of partnership allows the insured person to reduce the financial impact, in which case it leads to poverty of the person and his dependents and thus their place in society. can weaken. There is nothing in Islam that prevents people from providing for their dependents. General insurance for large groups of the insured strengthens the financial base of society.

Islamic scholar Yusuf Ali, in his translation of the Holy Qur'an, comments on Surat al-Baqara, verse 219: large-scale statistics are simply deleted. Insurers are rewarded in proportion to the risks, accurately and scientifically calculated.⁵⁹

Islamic insurance requires each participant to contribute to a fund used to support each other, with each participant allocating sufficient funds to cover the expected claims. The basic principles of takoful can be summarized as follows:

⁵⁷ B. Jurayev. (tarj) "Islomiy moliya va bank tizimi", "O'zbekiston" Toshkent 2019y. 138-bet

⁵⁸ B. Jurayev. (tarj) "Islomiy moliya va bank tizimi", "O'zbekiston" Toshkent 2019y. 138-bet

⁵⁹ B. Jurayev. (tarj) "Islomiy moliya va bank tizimi", "O'zbekiston" Toshkent 2019y. 139-bet

Policy holders work together for the common good. Each insurer pays a portion of the premium as a charity to help those in need.

Losses are divided and liabilities are distributed according to the system of social cohesion. Uncertainty over subscriptions and compensation is eliminated. He does not seek to benefit others. Theoretically, Takaful is considered to be cooperative insurance, where members contribute a certain amount of money to the common pool. The purpose of this system is not to benefit, but to support the principle of “lift each other’s burden”.

One of the best ways to reduce the risk of accidents in today's business is to take out insurance. The concept of insurance, where resources are combined to help the needy, is not at all contrary to Islamic principles. There are three important differences between traditional insurance and takaful:

Traditional insurance includes elements of extreme uncertainty (decision) in the insurance contract;

Gambling (interest) Interest in the investment activities of traditional insurance companies (riba) as a consequence of excessive uncertainty based on future results;

Traditional insurance companies are driven by a desire to make a profit for shareholders; The traditional insurance system can be exploited. For example, a company can receive a high reward (especially in monopolistic situations) with the full benefit of such surplus prices.⁶⁰

The main difference between takoful and traditional insurance is in the method of risk assessment and management, as well as in the management of the Takaful fund. Additional differences also exist in the relationship between the operator (in terms of traditional insurance: using the term insurer) and the participants (usually the insured or the insured). Takoful business is also different from traditional insurance, in which the shareholders, not the shareholders, use only the profits from Takaful and investment assets. How the takaful works All participants (policyholders) agree to guarantee each other and instead of paying contributions, they contribute to an investment fund or monetary fund.

CONCLUSION

The study of scientific approaches to the essence of Islamic finance and its modern financial instruments, as well as the discovery of the scientific basis of the mechanism and typology of takoful is one of the current issues. The content of

⁶⁰ <http://www.kantakji.com/fiqh/Files/Insurance>

takoful as an economic category in the insurance market and the scientific and theoretical views on its role should be studied in the light of current legislation.

Development and assessment of the current state of the insurance market; substantiate the impact of a single financial instrument on economic development through econometric analysis; The study of the advanced mechanism of introduction of takoful in international practice and the identification of its specific features should be covered.

Analyzed the organizational and legal framework for the introduction of takoful in the economy of Uzbekistan and developed scientifically based proposals and recommendations for the introduction and development of takoful in the economy of Uzbekistan. In Uzbekistan, the use of the takoful instrument is based on the principles of musharaka, mudoraba, murobaha, salam, exception and lease agreements.

Constructive steps should be developed to reflect the priorities of Takoful as a new financial instrument based on best international practices.

REFERENCES:

1. E.A. Baydaulet. "Islom moliya asoslari", "O'zbekiston" Toshkent 2019y.
2. https://ahlisunna.uz/ibn_obidin_rahimahulloh_tavassul_qilganlar/
3. Daud, R. (2009, September). Underwriting family Takaful Schemes. Retrieved August 8, 2012, from <http://www.kantakji.com/fiqh/Files/Insurance/D319.pdf>
4. B.Jurayev. (tarj.) "Islomiy moliya va bank tizimi", "O'zbekiston" Toshkent 2019y
5. R.I.Bekken. "Islom iqtisodiy modeli va zamon", "O'zbekiston" Toshkent 2019y
6. Z.Iqbal, A.Mirakhor. "An Introduction to Islamic Finance". John Wiley & Sons (Asia) Pte. Ltd. Published 2011y

FIGHT AGAINST OFFENSES. RESPONSIBILITY OF MILITARY SERVICES.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6539188>

Ubaydullayev Saidakbar Saydaliyevich

Fergana State University

Faculty of Military Education 1st year student

Sultonov Sardorbek

Fergana State University

Faculty of Military Education 3st year student

Annotation: *In this article, servicemen serving in the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan deeply feel the responsibility of the people to reliably defend the Motherland. Soldiers are working diligently to improve their military skills, acquire equipment and weapons, and prepare for military service.*

Key words: *But in our military environment, there are some military personnel who violate military discipline.*

They are arbitrarily leaving the service, abandoning units on their own, evading military service, and falsifying documents.

Therefore, the fight against or prevention of these violations is an important condition for creating conditions for strengthening the rule of law in the military unit.

In our country, the fight against crimes committed in the military is carried out in strict accordance with applicable criminal law.

Criminal law consists of state law. These include the basics of criminal law of the Republic of Uzbekistan, the Law on Criminal Liability for State Crimes and Laws on Liability for Other Types of Crimes (bribery, rape, hooliganism and petty theft, etc.).

The task of criminal law is to protect the social structure of Uzbekistan, the economic, property, personal, rights and freedoms of citizens from criminal aggression. In carrying out this task, the criminal law strictly defines what socially dangerous acts are considered a crime and the penalties to be imposed on the perpetrators.

The Criminal Code consists of general and separate parts. The General Part sets out the general statutes and grounds for criminal liability in accordance with the principles of criminal law. The norms of a separate section specify the types of penalties to be imposed on offenders.

For crimes committed by citizens of Uzbekistan and stateless persons in the Republic of Uzbekistan on the territory of the Republic of Uzbekistan, as well as abroad, according to the criminal legislation of the Republic of Uzbekistan, for crimes committed by foreign citizens in the Republic of Uzbekistan. will be prosecuted under the laws of Uzbekistan.

Military servicemen are criminally liable under the Law on Military Criminal Liability for war crimes committed on a common basis with other citizens of the state for the commission of state and general criminal offenses.

Criminal and punitive actions shall be determined by law in force at the time of committing these acts.

The law, which provides for penalties and mitigation of action, also applies to cases that took place before it was announced.

The law, which prescribes punitive action and increased penalties, does not have such force.

Criminal liability and punishment shall be imposed on persons accused of committing socially dangerous acts with intent or negligence specified in the criminal law.

Under the law, no one can be prosecuted without a court order. The only basis for social responsibility under the legislation of the Republic of Uzbekistan is the commission of socially dangerous acts, which have all the features of the crime, specified in the criminal law. The fact that a person's actions have all the features of a crime makes it possible to define this action under the relevant article of the criminal law. These are socially dangerous acts that violate the social structure, the economy, property, the individual, the rights and freedoms of citizens of the Republic of Uzbekistan, as well as the rule of law, provided by criminal law.

Signs of crime include socially dangerous acts, wrongdoing, guilt, and criminal punishment for the act.

Social danger is an important material sign of a crime, which is the damage to the interests, social relations, protected by law.

These actions are illegal when we understand the danger of the act committed by the offender, who has a social risk in accordance with the norms of criminal law, and anticipate the dangerous consequences that may arise from it.

An important condition for a person to be found guilty is that he or she can be held accountable for his or her crimes before he or she reaches a certain age, and that guilty persons who have reached the age of 16 at the time of the crime can be prosecuted. A person who is not accountable to the law for his or her crimes is a person who does not understand or control his or her actions due to his or her

mental health at the time of committing the socially dangerous act. Such persons will be subject to medical treatment by the courts.

While committing a crime under the influence of alcohol does not exempt from criminal liability, as a general rule, intoxication is recognized as an aggravating circumstance.

General concept of war crime and its types. A war crime is an act for which a crime may be punishable by law.

Criminal punishment is a mandatory state measure applied by a court to a person convicted of a crime. Punishment is not only the punishment for a crime committed, but also the fairness of labor, strict observance of the law, correction and re-education in the spirit of respect for the rules of a democratic system, as well as new crimes committed by the perpetrators and others.

is also to prevent. It should be noted that punishment is not intended to inflict physical suffering or human dignity.

The following types of penalties may be imposed on offenders:

1. Imprisonment, transfer to a disciplinary battalion (for soldiers), transfer to a labor educational institution, correctional labor without deprivation of liberty, public prosecution, etc. may be applied.

2. Compensation for damage, deprivation of military rank (special rank).

3. Deprivation of the right to hold a certain position or the right to engage in certain activities, fines and dismissal.

Some of the punishments are complete abolition or life imprisonment. These punishments are very serious and dangerous crimes (treason, espionage, murder, large-scale theft, etc.).

Imprisonment is imposed for a period of 6 months to 20 years.

This punishment is served in correctional colonies (ICT-general, intensified, strict and special regime colonies and in some cases in prisons. . Is determined by the judgment of the colony.

All types of punishment are determined in accordance with the provisions of the Criminal Code. The court shall determine the penalty, taking into account the level of social danger of the crime committed, the person guilty, the circumstances that mitigate and aggravate the liability.

In practice, criminal law provides for the possibility of exemption from punishment in criminal liability, exemption from punishment, suspension of the exercise of the right, parole and employment.

The servicemen were prosecuted on a general basis together with other citizens of the Republic of Uzbekistan for committing state and general criminal

crimes. Liability for crimes committed by servicemen against the order of service is determined by the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan.

The general provisions of criminal law are fully applicable to war crimes.

War crimes are crimes committed by military servicemen against the established procedures during the period of service, as well as crimes committed during the period of conscription.

A necessary condition for a war crime is the direction of action against the order of service established by the laws of the Republic of Uzbekistan. Murder, crimes against state and legal property are not considered war crimes.

The perpetrators of war crimes may be conscripts, ie those who are serving in the military and those who are conscripted during military service.

War crimes provided for in the Criminal Code:

a) Crimes against the order of subordination and the observance of military honor. Disobedience to them, disobedience to orders, resistance to the boss, threats, insults to subordinates and violation of the rules of conduct. b) Crimes against the order of service, arbitrary unit, leaving the place of service, self-harm or refusal of military service by other means, violation of the rules of combat duty, internal duty Violation of the rules:

c) Violation of the rules of storage and use of military property, loss or destruction of military property, destruction or damage, violation of the rules of use of weapons, as well as dangerous substances and items, violation of the rules of registration and use of vehicles, flight preparation and flight violation of the rules, violation of the rules of ship management.

g) Crimes of military service Abuse of office, irresponsible attitude to service.

Failure to comply with the order of subordination is one of the gravest crimes, ie refusal to comply with the order of the chief, intentional disobedience to the order, according to Article 279 of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, restriction of service for up to two years or up to one year shall be punished by imprisonment for a term of three to five years if the act was committed by a group of persons and caused grave consequences. The same act committed in a state of war is punishable by five to fifteen years in prison.

Failure to comply with the order (Article 280) shall be punishable by restriction of service for up to two years or transfer to a disciplinary unit for up to one year if negligent execution of the order causes extensive damage or serious consequences. The same act committed in a state of war is punishable by five to ten years in prison. In mitigated cases, the provisions of the Disciplinary Code shall apply. Resistance to a commander (Article 281) is a war crime. is punishable by

restriction or transfer to a disciplinary unit for up to 1 year or imprisonment for up to 5 years. Such acts are punishable by 5 to 15 years in prison if committed in a state of war. Intimidation of a commander Article 282. Intimidation of a commander with death or use of force in a state of war is punishable by imprisonment for a term of 3 to 5 years if there are sufficient grounds to commit such an act.

Injury to the skin.

A minor or moderate infliction of bodily harm to a officer is a restriction of service for up to 3 years or a transfer to a disciplinary unit for up to 1 year or up to 5 years if it is committed in the course of his military service or while performing it. is punishable by imprisonment. Severe bodily injury is punishable by 5 to 15 years in prison if committed by a group of individuals or with the use of a weapon. The above acts are punishable by 10 to 15 years in prison if committed in a state of war. Restriction of service for up to 3 years or imprisonment for up to 6 months or imprisonment for up to 5 years in case of abuse of office by a commander in the performance of his duties, or exceeding his authority, causing serious damage to the rights or interests of a serviceman or other citizen punished with. Those acts are punishable by 5 to 10 years in prison if they cause moderate to severe bodily injury.

Insult (Article 284) is an insult to the dignity of a person. Insulting a boss or subordinate is punishable by up to 2 years of restriction of service or up to 3 months of imprisonment or up to 3 years of imprisonment if committed after the imposition of a disciplinary sanction.

Violation of the rules of interaction between servicemen specified in the Statute (Article 285) consists of acts of violence committed by one serviceman against another (for example, the injury of one serviceman to another in order to make him perform his duties).) is punishable by up to 6 months in prison or up to 1 year in a disciplinary unit or up to 5 years in prison. If the crime is committed by a group of individuals or with the use of a weapon or with grave consequences, it is punishable by 5 to 10 years in prison.

Arbitrary abandonment of a place or part of service (Article 287) is punishable by disciplinary action for such acts of unexcused absence from work for more than one night and day, but not more than 10 days and nights. shall be punishable by imprisonment for a term of up to 6 months or up to 1 year of imprisonment in a disciplinary unit. is punished by deprivation.

Leaving the place of service, military unit for the purpose of refusing to serve in the military, transfer to another place, non-return to service from a service trip, vacation or medical institution is recognized as refugee.

Self-inflicted bodily harm, forgery of medical documents, or other frauds are criminal offenses, such as refusing to serve in the military. They are punishable by up to 6 months in prison or up to 1 year in a disciplinary unit with up to 5 years in prison.

Members of the military are criminally liable for selling personal items, military uniforms and equipment, mortgaging them, or giving them to other persons for use. These actions are punishable by up to 6 months in prison and up to 1 year in a disciplinary unit, and in mitigated cases, the provisions of the Disciplinary Code apply.

Loss or damage of weapons, ammunition and other military property provided for use in service is punishable by up to 2 years of restriction on service or up to 1 year of disciplinary correction or up to 3 years of imprisonment for violation of storage rules. The above acts are punishable by 3 to 5 years in prison if committed in a state of war. Violation of the rules of use of weapons (Article 297), as well as injuries in the use of weapons, explosives, radioactive or other dangerous substances, is punishable by up to 2 years of restriction of service or up to 5 years of imprisonment.

The death penalty is punishable by 10 to 15 years in prison. If the violation of the rules of driving and operation of military special or transport vehicles caused the accident, the perpetrators will be prosecuted and sentenced to up to 2 years of restriction of service or up to 5 years of imprisonment.

Violation of the rules of flight or preparation for them is punishable by imprisonment for a term of 5 to 10 years for violation of the rules of navigation of a ship, which caused the death of people.

Violation of the rules of military duty is one of the most dangerous crimes in the protection of territorial integrity, protection of water and air borders, prevention of emergency invasion of the Republic of Uzbekistan.

This crime consists of violation of military duty regulations, general requirements and is punishable by restriction of service for up to 2 years or imprisonment for up to 6 months or up to 1 year of disciplinary correction, or imprisonment for up to 5 years.

On September 22, 1994, the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan approved the new Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, which came into force on January 1, 1995.

The new Criminal Code is based on the rule of law, equality of citizens before the law, democracy, humanity, justice and is based on the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the development and goals of our young state.

REFERENCE:

Tojimatovich A. A., Saydaliyevich U. S. Formation Of Science as A Value and Classification of Values //Texas Journal of Multidisciplinary Studies. – 2021. – T. 3. – C. 172-178.

Tojimatovich, Akbarov Anvar, and Ubaydullayev Saidakbar Saydaliyevich. "Formation Of Science as A Value and Classification of Values." Texas Journal of Multidisciplinary Studies 3 (2021): 172-178.

Tojimatovich, A. A., & Saydaliyevich, U. S. (2021). Formation Of Science as A Value and Classification of Values. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 3, 172-178.

Saidakbar Ubaydullayev, [07.05.2022 16:23]

Khalilovich M. S., Saydaliyevich U. S., Ogli A. O. M. EDUCATION OF YOUNG PEOPLE IN THE SPIRIT OF MILITARY AND PATRIOTISM //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 2. – C. 572-574.

Khalilovich, Mamajanov Soyibjon, Ubaydullayev Saidakbar Saydaliyevich, and Abdulpattoyev Orifjon Muxiddin Ogli. "EDUCATION OF YOUNG PEOPLE IN THE SPIRIT OF MILITARY AND PATRIOTISM." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.2 (2022): 572-574.

Khalilovich, M. S., Saydaliyevich, U. S., & Ogli, A. O. M. (2022). EDUCATION OF YOUNG PEOPLE IN THE SPIRIT OF MILITARY AND PATRIOTISM. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(2), 572-574.

Tojimatovich A. A., Saydaliyevich U. S. Formation Of Science as A Value and Classification of Values //Texas Journal of Multidisciplinary Studies. – 2021. – T. 3. – C. 172-178.

Tojimatovich, Akbarov Anvar, and Ubaydullayev Saidakbar Saydaliyevich. "Formation Of Science as A Value and Classification of Values." Texas Journal of Multidisciplinary Studies 3 (2021): 172-178.

Tojimatovich, A. A., & Saydaliyevich, U. S. (2021). Formation Of Science as A Value and Classification of Values. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 3, 172-178.

.Otakoziyevna G. F. et al. THE IMPORTANT ROLE OF EDUCATION IN EDUCATION OF YOUTH //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. –2022. –T. 10. –No. 1. –C. 381-383.

ОНА ТИЛИ ДАРСЛАРИДА ҲИКМАТЛИ СЎЗЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ЎҚУВЧИЛАР НУТҚИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ОМИЛИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6539374>

Аллаберганова Зияда Исмаиловна

Нукус шаҳар 22-ИДУМ ўқитувчиси

Ҳикматли сўзлар ҳам мақоллар сингари халқ донолигининг бебеҳо мулки бўлиб¹, ўзининг доно фикрларни ихчам шаклда ифодалаш хусусиятига эгаллиги, замирида чуқур маънолар акс этганлиги билан халқ оғзаки ижодининг мақол жанрига ҳамоҳанг бўла олади.

Она тили машғулотларида ўқувчилар онгига ҳикматли сўзларнинг таълимий-тарбиявий аҳамиятини сингдириш орқали уларда шу ҳикматлар дурдонасига яширинган қандайдир ғоявий мазмун, инсоний фазилатларга собит бўлиш, одоб-ахлоқни намоён эта бориш, комил инсонликка интилиш каби сифатларнинг моҳиятини англаб етиши ва ўзида шуларни мужассам қилиши кўникмаларини шакллантириш мумкин.

Она тили машғулотларида ҳикматли сўзлар учун махсус соатлар ажратилмаган, бироқ муайян матнни ўқиш давомида ундаги мавжуд ҳикматли сўзларни ажратиш, унинг маъноси хусусида баҳс-мунозара юритиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Шунингдек, матнда ҳикматли сўзлар акс этмаган бўлса, ўқитувчи ўтилаётган мавзуга мувофиқ келувчи ҳикматларни топиб айтишни ўқувчиларга топшириши ва улардан қандай ҳикматлар топганини сўраши кўзда тутилган натижаларга эришишда асосий омил вазифасини ўтайди. Бунда биринчидан, ўқувчилар орасидан энг қобилиятлиларини кашф этиш мумкин, иккинчидан, ҳикматли сўзларнинг талабга жавоб берадиганини бошқа ўқувчилар ҳам ёд олиши тавсия этилади, учинчидан, ҳикматли сўзлар айтишувида намуна бўлган ўқувчилар рағбатлантирилиб, уларнинг исм-шарифи синфнинг ҳурмат тахтасида қайд қилиниши бошқа ўқувчиларнинг ҳам интилишига, ҳикматли сўзларни янада кўпроқ ўзлаштиришига туртки бўлади. Энг асосийси ҳикматли сўзлар ҳам ҳудди мақоллар сингари ўқувчилар хотирасини мустаҳкамлашда, онгини эзгу фикрлар билан бойишида, ҳаёт ҳақида теранроқ мушоҳада юритишда муҳим аҳамият касб этади.

¹ Тўхлиев Б., Шамсиева М., Зиядова Т. Ўзбек тили ўқитиш методикаси. Тошкент, 2006, 59-бет.

Қайд қилиб ўтилганидек, ҳикматли сўзларга алоҳида соат ажратилмаганлиги туфайли улардан мустақил машғулотлар устида ишлаш жараёнида ҳам фойдаланиш катта самара беради. Чунки ўқитувчининг асосий дарс ёки мустақил машғулотларда ҳикматли сўзларни ўқувчиларга қироат эттириши ва шарҳлашидан кўзлаган олий мақсади уларнинг нутқий малакасини шакллантириш ва ривожлантиришдан иборат бўлади.

Ҳикматли сўзларни ўрганиш босқичида ўқувчилар калбида сўз санъатига ихлос пайдо бўлади. Уларда сўзнинг кадр-қимматини фаҳмлаш, сўз санъатидан завқ олиш, қироатдан роҳатланиш туйғуси уйғонади.

Ўзбек адабий тилининг сардори А. Навоий сўзнинг нақадар беқиёс қудратга эга гавҳар эканлиги ҳақида шундай деган:

Инсонни сўз айлади жудо ҳайвондин,
Билким, гуҳари шарифроқ йўқ ондин.

А. Навоийнинг сўз хусусида билдирган ушбу фикрлари таҳсинга сазовор. Унинг айрим ижод намуналари борки, улар ҳикматли сўз даражасида эътироф этилиб, шу кунда ҳам ҳалқ қалбидан чуқур ўрин эгаллаган. Чунончи:

Оз-оз ўрганиб доно бўлур,
Қатра-қатра йиғилиб дарё бўлур.

Ҳикматлар – сўз бойлигини оширишнинг мезонидир. Дарсда улардан фойдаланиш ўқувчилар нутқини тўғри йўлга қўйишнинг гарови ҳисобланади. Зеро, ҳикматларнинг катта қисмида нутқ масаласига алоҳида эътибор қаратилган. Қанчалик кўп миқдордаги ҳикматни ўзлаштирган ўқувчининг луғат бойлиги бисёр, тили ҳам бийрон бўлади. Она тили машғулотларида сўз ва нутқ ҳақида фойдаланиш мумкин бўлган қуйидаги ҳикматли сўзларни ҳавола этиш мумкин:

Агар биз сўз бойлигини масаллиққа қиёс қилсак, нутқ-дастурхонга тортилган таом эрур.

- Озроқ егил, оз ухлагил, оз сўзла,
Озроқ дегил, оз бўлса-да, соз сўзла.
-Сўзи ночорнинг ўзи ночор,
Сўзи мухтасарнинг ўзи мўътабардир.
-Ширин калом ширин таомдан қимматлироқдир.

Хулоса шуки, она тили машғулотларида ҳикматли сўзлардан фойдаланиш дарс самарадорлигини оширишда бағоят катта аҳамиятга эга. Чунки она тили дарсида биринчидан ўзбек тилининг бой имкониятлари билан ўқувчиларни таништириш ва бу имкониятларни тўла-тўқис эгаллаб, улардан унумли фойдаланишга даъват этилади. Ҳикматли сўзларни ўрганмасдан,

уларнинг мазмун-моҳияти билан яқиндан танишмасдан туриб бу имкониятларни забт этиш асло мумкин эмас. Чунки ҳикматлар дурдонаси сўз бойлигини оширишнинг ҳамда нутқни рағбатланишнинг ягона қуролидир.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Тўхлиев Б., Шамсиева М., Зиядова Т. Ўзбек тили ўқитиш методикаси. Тошкент, 2006, 59-бет.
2. Давронов, И. Е. некоторые аспекты трактовки понятий —задача и —упражнение / И. Е. Давронов. — Текст: сразу // молодой ученый. — 2012. — № 8 (43). - С.323-326.
3. Розиков О. Р. и очарование. Дидактика. - Т.: Наука, 1997. -256 Б.

ECONOMIC EFFICIENCY OF ATTRACTION AND USE OF INVESTMENTS IN UZBEKISTAN

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6539422>

Djuraeva Zilola Turobovna
Bukhara State University
Senior Lecturer of the Department of
Economics of the Service Industry
Nurmurodova Nodirabegim
Student group 3-1-MAR-20,

Annotation: *This article provides analytical information on the processes of economic development to create favorable conditions for attracting foreign investment in the economy of our country, introducing practical mechanisms for their legal protection and further improving the investment climate.*

Key words: *Investment, legal protection, practical mechanism, investment environment, investment policy, foreign investment, investment climate.*

Currently, one of the most important tasks in the field of economic development is the creation of favorable conditions for attracting foreign investment in the economy of our country, the introduction of practical mechanisms for their legal protection and further improvement of the investment climate.

The investment policy of the Republic of Uzbekistan occupies a leading position among the CIS countries in providing more favorable conditions for attracting foreign investment, building a practical mechanism for reliable legal protection of foreign investment and, on this basis, further improving the investment climate in the country.⁶¹

"Investment Policy Strategy of the Republic of Uzbekistan until 2025", prepared by the Ministry of Economy and Industry of the Republic of Uzbekistan on the basis of international experience, analysis of trends and problems in the development of investment processes in the economy, its industries and regions.⁶²

Table-1

Indicators	2018 y	2019-2025 y	2025 y

⁶¹ <https://xs.uz/uz/post/investitsiyalar-va-investitsiya-faoliyati-togrisida>

⁶² <https://mineconomy.uz/uz/info/2894>

GDP, trillion soums	407,5	106 %	1298,9
Share of investment in GDP	30,5%		37,5
Foreign investments and loans, billion dollars		30,8	11,0
Decentralized investments, billion soums		1002,5	
Investments in fixed assets	103,9	110,8	

The goal of the investment policy until 2025 is to increase the competitiveness and balance of the economy, develop the production and export potential, develop the regions and improve the welfare of the population.

The main objectives of the strategy are defined in three main areas: improving the investment climate, expanding domestic sources of investment and improving the efficiency of investment sources, implementing effective measures and developing new approaches to attracting foreign investment.

By 2025, direct investments, including public-private partnerships, public investments and investments in corporate securities, will become the main sources of investment. It plans to use more than 1,002.5 billion soums of decentralized investments in 2019-2025 as part of ongoing and promising new investment projects. In addition, about 30 percent of enterprises will be financed from their own funds.⁶³

Main social and economic indicators of investment and construction activities⁶⁴

Table-2

Indicators	2019	2020	2021
Investments in fixed assets - total, billion soums	195927,3	210195,1	244962,6
The share of investments in fixed assets in GDP, in percent	38,3	36,2	33,3
Commissioning of housing and social facilities at the expense of new construction and reconstruction:			

⁶³ <https://review.uz/uz/tag/investitsiya>

⁶⁴ <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/investments>

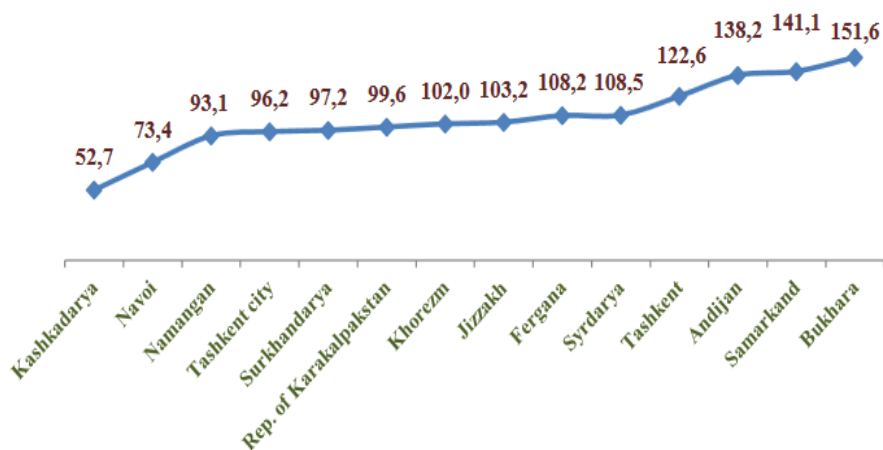
residential buildings thousand square meters of total area	15501,5	12867,9	13643,4
secondary schools, thousand places	114,1	119,3	148,7
vocational colleges, thousand student places	-	-	-
lyceums, thousand student places	-	-	-
academic, thousand student places	-	-	-
specialized, thousand student places	-	-	-
hospitals, thousand beds	7,4	5,7	6
polyclinics, including rural medical stations, thousands of visits per shift	20,7	7,2	5,9
Construction works, billion soums	71156,5	88130,3	107447,6

Due to direct foreign investments, 4 243.1 billion soums were spent, which, compared to the corresponding period of last year, is more by 1.0 percentage points, or 11.9% of their total volume. High growth rates of utilized investments in fixed assets were observed in the following regions: Bukhara - 151.6% (the volume of utilized investments in fixed assets –2 670.1 billion soums), Samarkand - 141.1% (2 499.4 billion soums), Andijan - 138.2% (1 816.9 billion soums), Tashkent - 122.6% (4 206.0 billion soums), Syrdarya - 108.5% (1 205.2 billion soums), Fergana - 108.2 % (1 999.6 billion soums) regions.⁶⁵

⁶⁵ file:///C:/Users/user/Downloads/4.Investments%20and%20construction-3.pdf

Investment growth rates in fixed assets, %

The least low growth rates of investment activity were observed in Kashkadarya -52.7% (investment volume 2 678.1 billion soums), Navoi - 73.4% (2 859.5 billion soums), Namangan regions - 93.1% (2 180.0 billion soums) and Tashkent city - 96.2% (7 722.4 billion soums).⁶⁶

The economy of Uzbekistan will grow by 1.5% in 2020 and by 6.6% in 2021, which is the highest in Europe and Central Asia. This is stated in the reports of international experts.

Earlier this year, positive economic growth was expected in more than 160 countries around the world. But the spread of the coronavirus pandemic was followed by a global economic and social crisis. As a result, less than half a year later, these economic forecasts changed dramatically.

REFERENCES

1. <https://xs.uz/uz/post/investitsiyalar-va-investitsiya-faoliyati-togrisida>
2. <https://mineconomy.uz/uz/info/2894>
3. <https://review.uz/uz/tag/investitsiya>
4. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/investments>
5. <file:///C:/Users/user/Downloads/4.Investments%20and%20construction-3.pdf>
6. Kayumovich K. O. Prospects of digital tourism development //Economics. – 2020. – №. 1 (44).

⁶⁶ <file:///C:/Users/user/Downloads/4.Investments%20and%20construction-3.pdf>

7. Turobovich J. A., Uktamovna M. N., Turobovna J. Z. Marketing aspects of ecotourism development //Economics. – 2020. – №. 1 (44).

8. Djuraeva Z. T., Khurramov O. K. Specialty of the usage of electronic marketing in tourism //World science. – 2015. – Т. 4. – №. 4 (4). – С. 61-65.

5. Khurramov O. K., Fayzieva S. A., Saidova F. K. Features of electronic online market in tourism //Вестник науки и образования. – 2019. – №. 24-3. – С. 18-20.

6. Kamalovna S. F., Otabekovich B. D. Use of Outsourcing Services in Service Networks //Academic Journal of Digital Economics and Stability. – 2021. – Т. 6. – С. 236-245.

7. Rajabova M. FEATURES OF THE PRODUCTION OF TOURIST ROUTES //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.

8. Раджабова М. А. Глава 8. Перспективы развития женского паломнического туризма в Узбекистане //Инновационное развитие науки и образования. – 2021. – С. 100-110.

9. Rajabova M. O'ZBEKISTONDA INVESTITSION FAOLLIKNI OSHIRISH YO'LLARI VA SAMARADORLIGINI BAHOLASH //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ МАЖЛИСИ СЕНАТИНИНГ ХАЛҚ ДЕПУТАТЛАРИ КЕНГАШЛАРИ БИЛАН ЎЗАРО МУНОСАБАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6539527>

Олламов Алишер Ярашович
мустақил изланувчи

Аннотация: *Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг халқ депутатлари Кенгашлари билан ўзаро муносабатларини ривожлантириш истиқболлари илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилинган. Шу билан бирга, Сенатнинг ҳудудий мутаносибликни таъминлаш вазифасидан фойдаланиш самарадорлигини янада ошириш мақсадида муайян таклифлар илғари сурилган.*

Калит сўзлар: *Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати, сенатор, ҳудудий вакиллик, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари, парламент назорати.*

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда парламентнинг ҳудудий муаммоларни ўрганиш ва уни ҳал қилиш масаласи долзарб вазифалардан бири сифатида қаралмоқда. Жумладан, “Янги Ўзбекистоннинг 2022–2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Президенти фармонида кўра, Ўзбекистонда халқ депутатлари кенгашларининг ижтимоий-иқтисодий масалаларни ҳал қилишдаги ваколатларини янада кенгайтириш режалаштирилмоқда.

Амалдаги қонунчиликка мувофиқ, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари мустақил орган ҳисобланади. Парламент юқори палатаси - Сенат фақатгина уларнинг фаолиятини ривожлантиришга кўмаклашади, услубий ёрдам кўрсатади. Сенат ва маҳаллий Кенгашларнинг вакилликка асосланган ҳамкорлик фаолияти ҳам ўзида ҳеч қандай императив хусусиятни ифодаламайди.

Маълумки, сўнгги йилларда маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, хусусан Кенгашлар фаолияти билан боғлиқ кенг кўламли ислохотлар амалга оширилиб, Кенгашларга ҳамда депутатларга қўшимча ваколатлар берилмоқда.

Бу, энг аввало, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларини маҳаллий ижроия органларидан “узоқлаштириш” ва ижроия органининг таъсирини камайтириш, маҳаллий вакиллик органларида котибиятлар фаолиятини йўлга қўйиш ва унинг ваколатларини босқичма-босқич кучайтириб бориш, ҳокимнинг маҳаллий вакиллик ва ижроия органларига раҳбарлик қилиш вазифасини бир-биридан ажратиш ва бир шахсга юклатилиши амалиётидан воз кечиш маҳаллий Кенгашлар фаолияти мустақиллигининг янада ошишига хизмат қилади.

Амалга оширилган ислохотлар самараси ўлароқ, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари ўзининг доимий асосда фаолият юритувчи ишчи органига – Котибиятига эга бўлди. Бу бўйича Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 14 сентябрда қабул қилинган “Халқ депутатлари Кенгашлари фаолияти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартишлар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-636-сонли Қонуни қабул қилиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Қонунига мувофиқ, Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 2 сентябрда қабул қилинган “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги, 2004 йил 2 декабрда қабул қилинган “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгаши депутатининг мақоми тўғрисида”ги қонунларига ўзгартиришлар киритилган.

Сўнги йилларда халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари фаолиятини кучайтиришга қаратилган ҳуқуқий асослар яратилиб, ҳоким, унинг ўринбосари, прокуратура, адлия, ички ишлар, солиқ қўмитаси ва ижро ҳокимиятининг соҳа ва идоралари раҳбарларининг тегишли Кенгашлар олдида ҳисобдорлиги масаласи қонунларда белгилаб қўйилган бўлсада, амалда кутилган натижаларни бермади. Бу нарса Сенатнинг ҳудудий манфаатларни ҳимоя қилиш вазифасини тўла-тўқис амалга оширилишига ҳамда халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари билан ҳамкорлик фаолиятига ҳам ўз таъсирини кўрсатмасдан қолмади.

Бунинг сабаби эса, маҳаллий Кенгашларда ташкилий масалалар билан шуғулланувчи ишчи органнинг мавжуд эмаслиги, бугунги кунга қадар эса мазкур вазифани маҳаллий ҳокимликларнинг аппарати томонидан амалга оширилиб келганлиги сабаб сифатида кўрсатиб келинди.

Амалиётдаги мазкур хато ва камчиликларни бартараф этиш мақсадида дастлаб Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тошкент шаҳрида бошқарувнинг алоҳида тартибини жорий этиш бўйича ҳуқуқий эксперимент тўғрисида”ги 2018 йил 17 августдаги ПФ-5515-сонли Фармонига асосан

Тошкент шаҳар ва туманлар халқ депутатлари Кенгашларида маҳаллий бюджет маблағлари ҳисобидан молиялаштириладиган ва депутатлар орасидан бўлган халқ депутатлари Кенгаши котиби бошчилик қиладиган доимий асосда фаолият юритувчи халқ депутатлари Кенгаши котибиятини ташкил этиш ва унинг тузилмасини тасдиқлаш белгилаб берилди.

Мазкур Фармонга асосан жорий этилган эксперимент шаклида тузилган халқ депутатлари Тошкент шаҳар ва туманлар Кенгаши котибиятлари самарали фаолият юритган.

Айнан юқоридаги эксперимент натижаларини, илғор чет эл ва қўшни мамлакатлар тажрибаси, шунингдек юртимиздаги маҳаллий Кенгашлар иш самарадорлигини янада кучайтириш зарурлигини инобатга олиб, “Халқ депутатлари Кенгашлари фаолияти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартишлар киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 14 сентябрдаги ЎРҚ-636-сонли қонуни қабул қилинди.

Амалга оширилган ушбу ислоҳотга кўра, халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгаши фаолиятига ташкилий-техникавий ва бошқа жиҳатлардан хизмат кўрсатиш вазифаси, маҳаллий ҳокимликлар аппаратида тегишли халқ депутатлари Кенгаши котибияти зиммасига ўтказилди.

Унда, котибиятлар юридик шахс ҳисобланиши ва унинг фаолияти тегишли маҳаллий бюджет ҳисобидан молиялаштирилиши, котибият тузилмаси, штатлари, ходимларнинг меҳнат ҳақи миқдори ва моддий-техника таъминоти, шунингдек уларнинг ишлаши учун зарур харажатларни тегишли халқ депутатлари Кенгаши томонидан тасдиқланиши белгиланди.

Сенатнинг халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари билан ўзаро муносабатларини ривожланишида “оғиз томон”и ҳисобланиб келган ушбу бўғиннинг кучайтирилиши келгусида ҳудудлардаги муаммоларни самарали ҳал қилишда муҳим аҳамиятга эга бўлиши муқаррардир.

Бизнингча, давлат ҳокимияти маҳаллий вакиллик органлари фаолиятини ислоҳ этиш бўйича амалга ошириладиган ислоҳотларда маҳаллий Кенгашлар депутатлари корпусини босқичма-босқич профессионал, доимий асосда фаолият кўрсатишига эътибор қаратиш талаб этилади.

Зеро, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари фаолиятини кучайтирмасдан туриб Сенат ва халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари ўртасидаги ҳамкорликни такомиллаштириш билан боғлиқ барча ҳаракатлар самарасиз ҳисобланади.

Сенатнинг маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари фаолиятини кучайтиришга кўмаклашувчи комиссияси раиси Т.Мадумаров ушбу ислохотларнинг аҳамияти ҳақида фикр билдириб: Мазкур қонуннинг ҳаётга татбиқ этилиши халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгаши фаолиятига бевосита кўмаклашувчи тузилмани ташкил қилиш орқали ҳокимликларнинг аппарати яъни, ташкилий-назорат гуруҳлари зиммасидан ўзига хос бўлмаган вазифалар соқит қилинади.

Иккинчидан, халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгаши томонидан давлат органларининг фаолияти устидан таъсирчан депутатлик назоратини таъминланишига эришилади.

Учинчидан, давлатимиз раҳбари таъкидлагандек, вакиллик ҳокимияти ижро ҳокимиятидан ажраган ҳолда фаолият кўрсатиши ғоясини амалга ошириш учун мустаҳкам замин яратади, деб таъкидлаб ўтган⁶⁷.

Ўзбекистон Республикаси маҳаллий вакиллик органларининг назорат фаолиятини тадқиқот иши доираси ўрганган А.Махмудов 1993 йилда қабул қилинган “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонунни танқидий қайта кўриб чиқиб, унинг янги таҳрирдаги лойиҳасини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, шунингдек янги таҳрирдаги Қонун лойиҳасида ҳокимлар ҳамда халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларини уларнинг вазифалари-ю, ваколатларининг, ўз фаолиятини амалга ошириш механизмларининг фарқли жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда алоҳида-алоҳида бобларга ажратиб, ифода этиш зарур тўғрисида ўз фикрларини билдирган.⁶⁸

Бизнингча, ҳокимият ваколатларининг тақсимлаш принципи моҳиятига монанд давлат ҳокимиятининг маҳаллий ижроия ва маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари шакллантирилишини таъминлаш мақсадида “алқ депутатлари Кенгашлари ва ҳокимнинг мақомини ва фаолият юритиш масалаларини алоҳида қонунларда белгилаш мақсадга мувофиқдир.

Шу билан бирга, давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон стратегияси” номли китобида⁶⁹ ҳам ҳокимларнинг тегишли вакиллик ҳокимиятини бошқариш ваколати бекор қилиниши ҳақида фикр

⁶⁷ Маҳаллий Кенгашларинг ўз котибияти бўлади. Толибжон Мадумаров, Сенатнинг маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари фаолиятини кучайтиришга кўмаклашувчи комиссияси раиси. <http://uza.uz/posts/213038>

⁶⁸ А.А.Махмудов. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий вакиллик органлари назорат фаолиятини такомиллаштириш. Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т.: 2018. 135- бет.

⁶⁹ Шавкат Мирзиёев. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Тўлдирилган иккинчи нашри. – Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти. 2022 . 87 –бет.

юритилган. Шу муносабат билан, маҳаллий миқёсда маҳаллий ижроия ва ҳокимият вакиллик органларининг мақомини алоҳида белгилаш орқали “Халқ депутатлари Кенгашлари тўғрисида” ва “Ҳокимнинг мақоми тўғрисида”ги қонунларни қабул қилиш зарурлигини алоҳида таъкидланган.

Сенатнинг ҳудудий вакиллик функциясидан фойдаланиш самарадорлигини янада ошириш мақсадида парламент юқори палатасига ҳудудлардаги ижтимоий, иқтисодий, саноат, транспорт, қурилиш, коммунал хўжалик ва бошқа соҳалардаги муаммоларни ҳал қилишга реал ёрдам берадиган ваколатларни бериш мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз. Барчага аёнки, ҳудудлардаги турли лойиҳаларни амалга ошириш ва давлат дастурлари ижросини таъминлаш кўпчилик ҳолларда молиявий маблағлар ажратилиши билан боғлиқ бўлади.

Шуни инобатга олиб, асосий сенаторлар корпуси ҳудудларнинг вакили эканлигидан келиб чиқиб, бюджет маблағларини сарфланиши ва давлат бюджетининг ижро этиш жараёнида парламент назорати субъекти сифатида ҳудудий манфаатларни ифодалаш нуқтаи-назаридан Сенатнинг иштирокини кенгайтириш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Бунда Президентимиз Шавкат Мирзиёев ҳам ушбу масала бўйича тўхталиб, юқори палатамизда ҳам ана шундай фаолиятни амалга ошириш мақсадида Сенатда алоҳида тузилма ташкил этишни таклиф қилган. Ушбу тузилма Давлат бюджетини шакллантириш ва ижро этиш жараёнлари устидан ҳудудлар манфаатидан келиб чиққан ҳолда назорат олиб боришда сенаторларнинг асосий кўмакчиси бўлади⁷⁰, деб таъкидлаб ўтган.

Шу билан бирга, Сенатнинг ҳудудий вакиллик функцияси самарадорлигини оширишда парламент назоратининг шаклларида оқилona фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Бунда сенатор сўровларини юборишда ҳудудий муаммоларни амалга оширишга қаратилганлигига ва ушбу муаммоларни ҳал қилишга қаратилган ташаббус давлат ҳокимияти маҳаллий вакиллик органларидан чиққанлигига алоҳида эътибор қаратиш зарурлиги тўғрисидаги ҳуқуқий механизмни жорий этиш мақсадга мувофиқдир. Бунда сенатор ўзи сайланган ҳудуддаги муаммоларни ҳал қилишга бевосита масъул эканлигини ва ушбу муаммони ҳал қилишдан бевосита манфаатдор эканлиги билан боғлиқ қоидаларни ўрнатиш мақсадга мувофиқдир.

⁷⁰ Ш.М.Мирзиёев. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. – Тошкент. “Ўзбекистон” НМИУ. 2020. 78-бет.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев мазкур масалага тўхталиб, келгусида парламент сўрови алоҳида вилоят, туман, шаҳар миқёсидаги долзарб масалаларни ҳам қамраб олса, мақсадга мувофиқ бўлишини ва сенатор сўровини ҳудудлар манфаатларидан келиб чиққан ҳолда шакллантириш, унинг натижасига оид ахборотни Сенатнинг қўмита мажлислари ва ялпи мажлисларида муҳокама қилиш зарурлигига эътибор қаратган.⁷¹

Биз тадқиқот иши доирасида ўрганаётган Сенат ва маҳаллий Кенгашлар ўртасидаги ҳамкорликнинг самарали йўлга қўйилиши халқ томонидан сайланган вакилларнинг халқ хўжалиги, саноат, транспорт, қурилиш, қишлоқ хўжалиги, илм-фан ва соғлиқни сақлаш, коммунал хўжалик ва бошқа соҳаларнинг ошкора ва шаффоф механизмларга таянилган ҳолда ҳаракатга келтириши шубҳасиздир. Чунки, пастдан юқори қараб ҳаракатга келтиришга қаратилган ушбу муносабатларда аҳоли, кенг жамоатчилик, жамоатчилик назорати субъектлари, фуқаролик жамияти институтлари ва давлат органлари иштирок этиб, ўзининг муносиб баҳосини бериб бориш орқали ижобий маънода таъсирчанлигини оширадилар.

Зеро, халқ сайлаган вакиллар иштирокидаги мазкур муносабатлар занжирида ҳам Сенат (шунингдек, сенатор), ҳам маҳаллий Кенгашларнинг биргаликдаги фаолиятига асосланадиган кучга айланишини таъминлаш талаб этилади.

Сенат ва маҳаллий Кенгашлар ўртасидаги ўзаро ҳамкоргини ўрганиш натижалари шуни кўрсатадики, ушбу муносабатларда бугунги кунда маҳаллий ҳокимият вакиллик органларининг ўрни ва роли деярли сезилмаяпти. Оқибатда, ҳудудий муаммоларни амалга оширишга қаратилган вазифаларнинг амалга оширилиши ва сайланган сенаторлар корпусининг ҳам иш фаолияти самарадорлиги кутилган натижани бермаяпти.

Бу бўйича Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис Сенатининг биринчи мажлисида эътибор қаратиши зарур бўлган масалаларга тўхталиб, Сенатнинг маҳаллий кенгашлар билан ҳамкорлигини, улар фаолиятига амалий ва услубий кумак курсатиш борасидаги фаолиятини янада кучайтириш лозимлигини таъкидлаб ўтган. Юқори палатанинг бу борадаги фаолияти сузглигича қолаётганлигини ва маҳаллий кенгашлар ҳудудлардаги долзарб масалалар ечимини топишда ўз ваколатларидан деярли фойдаланмаётганлигини таъкидлаган⁷².

⁷¹ Ш.М.Мирзиёев. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. – Тошкент. “Ўзбекистон” НМИУ. 2020. 78-бет.

⁷² Ш.М.Мирзиёев. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. – Тошкент. “Ўзбекистон” НМИУ. 2020. 79-бет.

Шу билан бирга, давлатимиз раҳбари ушбу мажлисда қонунчиликда маҳаллий кенгашларга бундай кенг ваколатлар берилган булса-да, амалда уларнинг натижаси кўринмаётганлиги ва Сенат қўмиталари маҳаллий кенгашлар билан самарали ҳамкорликни йўлга қўймагани ҳам бунга сабаб сифатида келтириб ўтган.⁷³

Шунингдек, юқоридаги мажлисда Президентимиз Ш.Мирзиёев жойларда депутатлар корпуси қанчалик кучли бўлса, маҳаллий кенгашлар ва албатта, Сенат ҳам шунчалик кучли бўлишини таъкидлаб ўтган.⁷⁴

Бугунги кунда, мамлакатимизда давлат ҳокимияти ва бошқаруви соҳасида амалга оширилаётган жадал ислохотлар жараёнида Сенатнинг маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари билан ўзаро муносабатларининг институционал ва ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Гувоҳи бўлганимиздек, бугунги кунда Сенат ва давлат ҳокимиятининг маҳаллий вакиллик органларининг ўзаро ҳамкорлигининг умумий ҳолати ҳудудий манфаатлар уйғунлигини таъминлаш ва ҳудудий муаммоларни олий вакиллик органи доирасида ҳал қилиш юзасидан талабларга жавоб бермайди.

Юқоридаги параграфларда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари билан ўзаро муносабатлари борасида йўл қўйилаётган камчиликлар, тўлиқ фойдаланилмаган имкониятлар ва ўз ечимини кутаётган муаммолар тўғрисида батафсил тўхталиб ўтилди.

Бизнингча, баён қилинган муаммоларни бартараф этиш учун комплекс ташкилий, ҳуқуқий ва институционал чора-тадбирлар кўриш зарур. Бунда аввало, маҳаллий Кенгашлар фаолиятини, шу жумладан маҳаллий ижро ҳокимияти таъсиридан холи қилиш билан боғлиқ такомиллаштириш жараёнини тезлаштириш зарур.

Юқорида баён этилганлардан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари билан ўзаро муносабатларини тубдан ислох этиш юзасидан қуйидаги таклиф ва тавсияларни билдириб ўтишимиз мумкин:

Биринчидан, бугунги кунда маҳаллий ижро ҳокимияти ва давлат ҳокимиятининг маҳаллий вакиллик органлари фаолияти 1993 йилда қабул қилинган «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги Қонуни билан тартибга солиб келинмоқда. Мамлакатимизда давлат ҳокимияти тизимини тубдан

⁷³ Ўша жойда.

⁷⁴ Ш.М.Мирзиёев. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. – Тошкент. “Ўзбекистон” НМИУ. 2020. 80-бет.

такомиллаштириш юзасидан амалга оширилган ислохотлар натижасида янги институтлар, қоидалар ва муносабатлар шаклланди.

Шунга асосан юқоридаги қонунни танқидий қайта кўриб чиқиб, маҳаллий миқёсда маҳаллий ижроия ва ҳокимият вакиллик органларининг мақомини алоҳида белгилаш орқали “Халқ депутатлари Кенгашлари тўғрисида” ва “Ҳокимнинг мақоми тўғрисида”ги қонунларни қабул қилиш зарурлигини билдирамыз.

Тадқиқот иши доирасида таклиф этилаётган “Халқ депутатлари Кенгашлари тўғрисида”ги қонунда “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари билан ўзаро муносабатлари” деб номланадиган алоҳида боб ажратиш зарур.

Иккинчидан, бизнингча, таклиф этилаётган “Халқ депутатлари Кенгашлари тўғрисида”ги қонунда амалдаги қонун ҳужжатларига зид бўлган қўйи Кенгашларнинг қарорларини юқори турувчи Кенгаш томонидан тўхтатиб қўйиш ёки бекор қилишни тартибга солувчи алоҳида моддада белгилаш таклиф этилади. Бунда юқори турувчи Кенгашга қўйи Кенгашларнинг қонун ҳужжатларига зид бўлган қарорлари устидан сенатор сўрови, шунингдек адлия идоралари ва прокуратура органлари томонидан тақдимнома киритилишини, ушбу масала тегишли маҳаллий Кенгашларнинг доимий комиссиялари мажлисларида кўриб чиқилиши зарурлигини белгилаш лозим.

Учинчидан, Маҳаллий даражада ҳокимиятлар ўртасида ваколатларни ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанатини таъминлаш принципини тўла рўёбга чиқариш ва том маънода мустақил маҳаллий ҳокимият вакиллик органларини шакллантириш мақсадида ҳоким ва Кенгаш раиси лавозимларини ажратиш масаласини “Халқ депутатлари Кенгашлари тўғрисида” ва “Ҳокимнинг мақоми тўғрисида”ги қонунларни қабул қилиш жараёнида ҳал этиш “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонунни қабул қилиш жараёнида ҳал этиш мақсадга мувофиқ. Бунда Кенгаш раисининг доимий асосда ишлашини назарда тутиш муҳим аҳамиятга эга.

Тўртинчидан, амалга оширилган ислохотлар натижасида бугунги кунда маҳаллий Кенгашларнинг доимий комиссиялари фаолияти улар билан бевосита ҳамкорликда ишлайдиган Сенат қўмиталари фаолиятига тўла мос келмаслиги билан боғлиқ амалиётдаги камчиликлар ва ноқулайликлар бартараф этилди. Эндиликда, маҳаллий Кенгашларнинг Сенат, унинг қўмита ва комиссиялари ҳам ҳудудлардан сайланган сенаторлар билан самарали ва аниқ мақсадга йўналтирилган манфаатли ҳамкорликка эришилишини таъминлаш мақсадида халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларнинг

фаолиятини босқичма-босқич профессионаллаштириб бориш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Бешинчидан, бугунги кунда Германия Федератив Республикасида 1950 йиллардан бошлаб Маҳаллий давлат ҳокимияти бошқарувини такомиллаштириш масалалари бўйича марказ фаолият кўрсатиб келмоқда. Германиянинг ушбу ижобий тажрибасидан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенат ҳузурида ҳудудий муаммоларни ўрганиш ва тадқиқ этиш бўйича “ақлий марказ” сифатида алоҳида, юридик шахс мақомига эга бўлган, мутахассислар, олимлар, амалиётчи мутахассис ва экспертлар, иқтисодчилар ва бошқа соҳа мутахассислари фаолият юритадиган илмий-тадқиқот муассасасини ташкил этиш керак. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари фаолиятини кучайтиришга кўмаклашувчи комиссиясининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, шунингдек қонунчиликда белгиланган ваколатларини ушбу муассасага ўтказиш мақсадга мувофиқдир.

Ушбу марказ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари билан ўзаро самарали ҳамкорлигини таъминлаш, ҳудудий манфаатлар уйғунлигини таъминлаш ва ҳудудий муаммоларни комплекс ўрганиш асносида уни марказий қонунчилик ва вакиллик органи доирасида ҳал этилишини таъминлаш, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ривожлантириш масалаларини чуқур таҳлил қилиш, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари Котибиятлари ходимлари ва Кенгаш депутатларини ҳуқуқий ва сиёсий салоҳиятини ошириш каби вазифаларни амалга ошириб боради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ш.М.Мирзиёев. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. – Тошкент. “Ўзбекистон” НМИУ. 2020.
2. Шавкат Мирзиёев. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Тўлдирилган иккинчи нashри. – Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти. 2022.
3. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. // www.lex.uz
4. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида”ги Конституциявий Қонуни / Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 й., 12-сон, 213-модда

5. Ўзбекистон Республикасининг “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонуни / Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 9-сон, 320-модда

6. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг қарори, 31.07.2021 йилдаги СҚ-360-IV-сон Халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашининг намунавий регламенти ҳамда Халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашининг доимий комиссиялари тўғрисидаги намунавий низомни тасдиқлаш ҳақида. Norma – информацион-қидирув тизими

7. А.А.Махмудов. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий вакиллик органлари назорат фаолиятини такомиллаштириш. Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т.: 2018.

O'ZBEK TILIDA AXBOROT VA UNING TURLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6539540>

Ulug'murodov Jamshid Qo'ylimurodovich

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
Jurnalistika fakulteti Lingvistika (o'zbek tili) mutaxassisligi
2-bosqich magistranti*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek tili uslublaridan biri keng qamrovga ega publitsistik uslub, unda axborot uzatish va uning turlari, axborotning xabar, yangilik, pamflet va felyeton kabi axboriy janrlardan farqli jihatlari ko'rsatib beriladi.*

Kalit so'zlar: *shaxs, til, muloqot, nutq, axborot, uslub (stil), xabar, yangilik, axborotning turlari, yozma va og'zaki axborot, jurnalistika, notiqlik va hokazo*

Biz axborot haqida gapirib o'tishdan oldin uning ma'nosi haqida gapirib o'tishimiz joiz bo'ladi. Demakki, axborot so'zi arabcha "axbor" so'zidan olingan bo'lib "xabar" degan ma'noni bildiradi, axborot esa "xabarning ko'pligi", ya'ni "yangiliklar" demoqdir. Bunda esa "Yangilik bu nima?", "Uning xabardan farqi bormi?" degan savollar tug'ilishi tabiiy holdir. Ha, albatta, yangilik va xabar o'rtasida ma'lum darajada farq bor. Lekin bunda ikkalasi ikki xil tushuncha ekan degan xulosaga kelish kerak emas. Masalan: "Katta ko'chada ikkita mashina yo'l transport hodisasiga uchradi hamda uch kishi shifoxonaga yotqizildi". Bu gapda biz yangilikdan emas noxush voqeadan xabardor bo'lmoqdamiz. Chunki yangilik bo'lishi uchun biror-bir fan doirasida yoki kasb-hunar sohasida oldin yaratilmagan, hech kim uchun ma'lum bo'lmagan ijobiy voqea-hodisalar haqida ma'lumot bo'lishi kerak. Shunda biz uni yangilik deya olamiz. Masalan: Zafar kirlarni yuvib, quritib beradigan robot yaratdi. Ko'ryapmizki, bunda Zafarning fan-texnika sohasida amalga oshirgani to'g'risida axborot berilmoqda, shuning bilan birga unda yangilik qilinganligi ham ta'kidlanmoqda. Ya'ni yangilikda ham axborot, ham yangilik mavjud bo'ladi.

Axborotning o'z navbatida ikki ko'rinishga egaligi haqida to'xtalib o'tamiz. Birinchisi, og'zaki axborot bo'lib, u insondan notiqlik, qisqalik va aniqlikni talab qiladi. Ya'ni, so'zlanayotgan axborot (ma'lumot) ravon tilda ixcham va dalillar bilan isbotlab berilgan holda aytilsa tinglovchini o'ziga jalb eta oladi. Ikkinchisi, yozma axborotda esa jurnalistdan imloviy va uslubiy savodxonlik, siyosiy faollik, mantiqiy fikrlash va aniqlik talab etiladi. Axborotning har ikkala ko'rinishida

ham axborot uzatuvchidan zamondan yaxshigina xabardorlik, teran kuzatuvchanlik ,hozirjavoblik, siyosiy faollik, notiqlik, mantiqiy fikrlay olish va targ'ibot-tashviqot olib bora olish xususiyatlari borligi namoyon bo'ladi.

Matbuot nutqi odatda ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy, adabiy-tanqidiy mavzulardagi ommaviy nashrlarda, ijtimoiy-siyosiy jurnallarda, barcha gazetalarda namoyon bo'ladi. Boshqacha aytganda, ana shularning nutqi matbuot nutqi sifatida tan olinadi. Gazeta nutqi matbuot nutqining hozirgi kundagi eng asosiy ko'rinishidir. Chunki gazeta nutqida ommaga murojat qilish, undash, qiziqtirish, Rag'batlantirish, umaman olganda, ta'sir etish yetakchi o'rinda turadi⁷⁵.

Bundan tashqari, gazeta ijtimoiy hayotning turli-tuman sohalarini to'la qamrab olada. Ikkinchilan esa, uning sahifalarida xabardan tortib badiiy asarlardan parchalargacha beriladiki, bu ommaning barcha tabaqalarigata'sir etishni, barchasiga tegishlilikni, tushunarlilikni ta'minlaydi.

Matbuot nutqi ana shunday vazifani bajarar ekan, uning ham o'ziga xos til xususiyatlar mavjuddir.

quyidagi ayrim matnlardan misol keltiramiz:

Eski shaharni saqlay olamizmi?

... Shukurkim, o'zligimizni anglay boshlashimish shaharsozlik sohasida ham ma'lum o'zgarishlar yasab, bu xududga e'tibor berila boshladi. So'nggi 3-4 yil ichida hukumatimizning eski shaharni SAqlab qolish bo'yicha qarorlari, «mahalla» dasturi qabul qilindi.

Toshkentning eski shahar qismini SAqlab qolish va qayta tiklash muammosi kompleks masala bo'lib, buni yechish uchun, bizning fikrimizcha, shahar hukumati qoshida turli xil tashkilotlar, mutaxassislar, idoralar ishini muvofiqlashtiradigan markaz tuzish, keng jamoatchilikni bu ishga jalb etib, tiklash ishlari qanday ketayotgani to'g'risida matbuotda axborot berib borish kerak .

Bu matnda uyushiq bo'lakli gaplar ko'p qo'llangan, murakkablashgan qo'shma gap shakli, -sh(-ish) affiksli harakat nomi shaklidan foydalanilgan⁷⁶.

Publitsistik uslub o'zining yozma hamda og'zaki ko'rinishlariga ega. Hayotning muhim ijtimoiy-siyosiy masalalariga bag'ishlangan publitsistik bosh maqolalar, fel'eton va pamfletlar, murojaatnomalar, chaqiriqlar, deklaratsiyalar publitsistik uslubning yozma turidagi asarlardir.

Publitsistik uslubning og'zaki turiga esa notiqlik kiradi. O'tmishninn mashhur notiqdari kishilarning ijtimoiy aloqa quroli bo'lgan tildan ma'lum g'oyaviy mAsadni

⁷⁵ A. Shomaqsudov, I. Rasulov, R. Qo'ng'urov, X. Rustamov. O'zbek tili stilistikasi. T.: O'qituvchi, 2013.

⁷⁶ R. Qo'ng'urov, S. Karimov, T. Qurbonov. O'zbek tili funksional stillari. S.: SamDU nashri, 2014.

ifodalash hamda estetik ta'sir etish vositasi sifatida mohirona foydalanib kelganlar. Publitsistik uslubning og'zaki turiga kundalik voqealarga doir maqolalar yoki xalqaro obzor bilan radio va telvidiniyada chiqayotgan sharhlovchilarning nutqlari kiradi.

Publitsistik uslubning yozma va og'zaki ko'rinishlar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lsada, ular publitsistik uslubning umumiy talablariga bo'ysunadi. Chunonchi, bu uslubning ikala turida publitsistikaga xos siyosiy aktivlik, hozirjavoblik, o'tkir va ta'sirchan notiqlik va targ'ibot kabi xususiyatlari mavjud bo'ladi.

Publitsistik uslubda nutqning obrazlilik barqaror harakterga ega bo'ladi. Istiora, epitet, o'xshatish, mubolag'a, kesatiq kabi his-tuyg'uga ta'sir etuvchi vositalar umumxalq tilidan olinadi.

Publitsistik uslub kitobiy-yozma nutqning sintaktik norma qoidalariga asoslanadi. Bayonning keng va mufassal bo'lishi publitsistik uslub uchun xos xususiyatlardan biridir. Unda so'zlashuv uslubi uchun harakterli bo'lgan elleptik konstruksiyalar kamdan-kam uchraydi. Publitsistik uslubda ko'pincha parallelizm, anafora (gaplarning boshida ohangdosh so'z, iboraning takrorlanib kelishi), epefora (gap oxirida so'z, ibora yoki abarotning takrorlanib kelishi) kabi intonatsion sintaktik vositalar ishlatiladi. Publitsistikada bu vositalar fikrni mantiqiy ifodalash vazifasini bajarish bilan birga, u yoki bu gap bo'lagini emotsional nuqtai nazardan alohida ajratib ham ko'rsatadi. Publitsistikada, bulardan tashqari, antiteza va nutqda intonatsiyani kuchaytirishga xizmat qiluvchi ritorik so'roq, ritorik murojaat singari vositalar ham uchraydi⁷⁷.

Publitsistik uslub eng dolzarb masalalarni ma'lum darajada ko'tarinki ruhda tahlil etish, Ayni chog'da muallifning o'ziga xostasvirlab berishi bilan bog'liq bo'ladi. Publitsistik uslubning muhim xususiyatlaridan biri tasvirning mukammalligi, kengligidir. Chunki publitsistik tahlil ob'ektini har tomondan dalillar asosida izchil ravishda yoritib berishi lozim. Bu esa batafsil izohni taqazo etadi. Publitsistik uslub kundalik hayot masalalariga ham, o'tmish voqealariga ham, xalqaro miqiyosdagi voqea xodisalarga ham daxldor muammolar haqida mulohaza yuritadi. Lekin ularning asosiy xususiyati bugunning dolzarb masalalariga kelib tutashadi. Masalan,

G'.G'ulomning «Quyoshni qutlab», «Momo gusi naburida» kabi publitsistik maqolalarida o'tmishdagi oqila, fozila, shoira onalarimiz haqida fikr yuritilsa ham, uning xulosasi davrimiz masalalariga kelib tutashadi. Nohaqqon to'kkanlar, xunrezlik sababchilari o'sha o'tmishdagi yovuz jallodlarday mahv bo'lib ketadi, deydi

⁷⁷ Y. Tojiev, N. Hasanova, H. Tojimatov, O. Yo'ldosheva. O'zbek nutqi madaniyati va uslubiyat asoslari (ommabop qo'llanma). T., 2014.

publitsist. «Himoyasiz gullar», «Vijdon mo'rtligi» deb nomlangan maqolalarga nazar tashlaylik. Biz keltirgan bu maqolalar badiiy publitsistikaning namunalari. Publitsistik uslub nihoyatda xilma-xil, keng ko'lamda qamraydi. Buning doirasiga pamflet, feleton, chaqiriq, murojaatnoma, bosh maqola kabi turli xildagi maqolalar mansubdir. Umuman ro'znoma materiali publitsistik uslubning o'ziga xos xususiyatini ko'rsatuvchi manbalardan biridir. Odatda publitsistik uslubni 2 turga ajratamiz⁷⁸:

1. Yozma shakli.
2. Og'zaki shakli.

Bu uslubning yozma shakli keyingi 100 yil davomida shakllanib, ravnaq topayotgan bo'lsa, uning og'zaki shakli ancha uzoq o'tmishga taqaladi. O'tmishning yetuk notiqdori ana shu og'zaki publitsistik uslub uchun yaxshi misoldir.

Xozirgi davrda radio va televideniya'dagi chiqishlar, va'zchilarning turli mavzudagi suhbatlari publitsistik uslub namunalari. Ammo Ayni chog'da bu uslubning ikki shaklini birlashtirib turuvchi xususiyatlar mavjud. Bu xususiyatlar publitsistik uslub materialining tashviqot, targ'ibot uchun xizmat qilishida, leksik vositalarning ommabopligida, hatto atamalarning ham ommaviylik kasb etishida, timsollardan foydalanishida ko'riladi. Publitsistik uslubda, bir tomondan, umumiy leksikaning qo'llanilishi jihatidan boshqa xoslangan uslublar bilan o'zaro o'xshashlik ko'zga tashlansa, ikkinchi tomondan, bu uslub materialida ijtimoiy-siyosiy hayotga oid so'z va atamalar keng ravishda qo'llanadi.

Publitsistik uslub materialida kesatq, kinoya, piching, g'azab va nafratni ifodalovchi iboralar keng qo'llanadi. Bu jihatdan publitsistik uslubda qo'llanilgan timsolli birikmalarni ikki qismga bo'lish mumkin:

1. Xalq nutqida asrlar davomida qo'llanib kelayotgan maqollar, iboralar, turli xildagi birikma va atamalar;

2. So'z ustalari ijod jarayonida kashf etgan timsolli birikmalar.

Bularning har ikki turi ham publitsistik maqolada o'rtaga qo'yilgan maqsad ifodasi uchun xizmat qiladi. Publitsistik uslubda sifatlash, o'xshatish, istiora, mubolag'a kabi vositalardan keng foydalaniladi. Shakldosh, ma'nodosh, zid ma'noli so'zlar, takroriy so'roq gaplar fikrning tasdig'i yoki inkorini kuchaytirish uchun keng qo'llanadi. Ayni chog'da xalq tilidan olingan vositalar bilan birga matniy leksik va grammatik vositalar ham publitsistik uslubni jozibali qiladi. Masalan: G'. G'ulomning birgina «quyoshni qutlab» maqolasida bir o'rinda erkak va ayol deganini

⁷⁸ I. Toshaliyev. Matbuot tili maromlariga doir (hozirgi o'zbek adabiy tilining taraqqiyot yo'nalishlari). ToshDU ilmiy ishlari. T., 2010.

o'qisak,2-o'rinda ikki juft, yana bir o'rinda ikki jins birikmalariga ko'zimiz tushadi. Tavsifning bunday xususiyati asarga publitsistik ruh kiritadi,sayqal bag'ishlaydi.Mana shularga ko'ra publitsistik uslubda shevachilikka o'rin qoldirilmaydi.Chunki bir sheva vakillari uchun tushunarli so'zlar ikkinchi sheva vakillariga noaniq bo'lishi mumkin.Publitsistik asar esa omma uchun mo'ljallangan bo'ladi⁷⁹.

Ayni vaqtda adabiy tilda muqobili bo'lmagan, xalq so'zlashuv nutqida qo'llanadigan vositalarni tasvirga kiritish mumkin. Misol uchun «qirqim», «to'l» so'zlarini olib ko'raylik. Hut kirishi bilan to'l tushadi-sovliqLar qo'zilyadi. Ro'znomalarimiz «qo'zilatish mavsumi», «qo'zilatish kampaniyasi» deb tavsiflaydigan jarayonni chorvadorlarimiz uchta tovushdan iborat «to'l» so'zi bilan ifodalaydi.qaysi ma'qul? Albatta, «to'l» - aniq, ixcham, xalq nutqida ming yillar davomida qo'llanib kelayotgan so'z. «qo'y qirqish», «jun qirqish» kabi atamalar ham qo'llanadi. Lekin «qirqim» so'zi bu jarayonni aniq ifodalaydi. Negaki, «jun qirqish» birikmasi zahirida boshqa holat ham bor:odatda o'lik jun va tirik jun bo'ladi.qishi bilan qo'yning ustida turib, javzoda qirqiladigan jun o'lik jun deyiladi.Kigiz- namat qilish paytida o'lik jun qirqiladi.Jun qirqish deganda ko'proq shu holat tushuniladi. qirqim esa aniq bir jarayonni to'liq ang latadi. Mana shu jihatdan to'l va qirqim atamalarini ro'znomalarda qo'llash o'zini oqlaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A. Shomaqsudov, I. Rasulov, R. Qo'ng'urov, X. Rustamov. O'zbek tili stilistikasi. T.: O'qituvchi, 2013.
2. R. Qo'ng'urov, S. Karimov, T. Qurbonov. O'zbek tili funksional stillari. S.: SamDU nashri, 2014.
3. Yo. Tojiev, N. Hasanova, H. Tojimatov, O. Yo'ldosheva. O'zbek nutqi madaniyati va uslubiyat asoslari (ommabop qo'llanma). T., 2014.
4. I. Toshaliyev. Matbuot tili maromlariga doir (hozirgi o'zbek adabiy tilining taraqqiyot yo'nalishlari). ToshDU ilmiy ishlari. T.,2010.
5. I. Toshaliyev. O'zbek tili uslubiyati. Toshkent: Universitet, 2016.
6. E. Begmatov, A. Boboeva, M. Asomiddinova, B. Umurqulov. O'zbek nutqi madaniyati ocherklari. Toshkent: Fan. 2018.
7. Q.Samadov. Oybekning til mahorati. T. 2011.
8. Q.Samadov. O'zbek tili uslubiyati. T. 2012.

⁷⁹ E. Begmatov, A. Boboeva, M. Asomiddinova, B. Umurqulov. O'zbek nutqi madaniyati ocherklari. Toshkent: Fan. 2018.

“DAVLAT HOKIMIYATI VA BOSHQARUVI ORGANLARI FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA SAYLOV TIZIMINING O`RNI VA AHAMIYATI ”

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6539599>

Saitkarimova Sevinchxon Raxmatillayevna
Mirzo Ulug`bek nomidagi
O'zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti
Siyosatshunoslik yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya : *Ushbu maqolada muallif davlat xokimiyati boshqaruv organlari faoliyatini tashkil etishda saylov tizimi o`rni va ahamiyati haqida so`z yuritadi.*

Kalit so`zlar : *Saylov, saylov tizimi ,xalqaro saylov huquqi, aktiv va passiv saylov huquqi , majoritar va proparsional hamda aralash saylov tizimlari , saylov okrugi.*

Saylovning o`zi nima ?

1 Mamlakatning oliy organlari shakllantirishning demokratik usuli;

2 Xar bir fuqaro o`z xohish-irodasini ifoda etish imkoniyati.;

3 Fuqarolarning davlat boshqaruvida bevosita yoki bilvosita ishtirok etish huquqi;

4 Mamlakatda bo`layotgan siyosiy jarayonlarda faol qatnashish usuli

SAYLOV BU:

“Saylov” o`z mazmuniga ko`ra biron-bir organi davlat jamoatchilik xalqaro va xokazalar ovoz berish yo`li bilan shakllantirish demakdir.

SAYLOV TIZIMI BU:

Saylov tizimi-huquqiy meyorlarida mustaxkamlab qo`yilgan shuningdek davlat va jamiyat institutlari faoliyatlari tajribasida shakllangan vakillik organlari yoki ayrim raxbarlik vakilini saylashni o`tkazish va tashkil etishga doir tartibotdir.

Davlatda saylov jarayonini tashkil etish quyidagi uch asosiy elementga bog`liqdir.

1 Davlat boshqaruv shakli-bu davlat xokimyatining oliy organlarini tashkil etish va tuzilishi xamda ushbu organlarning ozaro va axoli bilan bolgan munosabatlarini belgilovchi davlat shaklining elementi.

2 Davlat tuzilish shakli-bu davlatning siysoiy va mamuriy-xududiy tuzilishi bolib, markaziy va maxalliy organlar o`rtasidagi o`zaro aloqalarini xarakterlaydigan davlat shaklining tarkibiy qismi.

3 Siyosiy davlat rejimi-bu davlat xokimiyatini amalga oshirishda qo'llaniladigan usul,uslub va vositalar yeg'indisidir.

XALQARO SAYLOV HUQUQI

Hozirgi vaqtda xalqaro darajada 20 ga yaqin normativ-huquqiy hujjatlar saylov tizimini tashkil etish hamda tartibga solish uchun xizmat qiladi.

BMT ning asosiy hujjatlari :

- Inson huquqlari umumjaxon deklarasiyasi;
- Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt.

MINTAQAVIY HUJJATLAR

- Fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklarini ximoya qilishning Yevropa konfensiyasi;
- Fuqarolar huquqlarini ximoya qilishning Amerika konvensiyasi;
- Inson huquqlarining Kopengagen shartnomasi va boshqalar;.

XALQARO SAYLOV HUQUQI

- “Ayollar siyosiy huquqlar togrisida”gi Konvesiya(1952y.);
- YXHT 1990 yildagi kopengagenda o'tkazilgan 'Insoniylik mezonlari bo'yicha' konferensiya yegilish xujjati;
- Parlamentlararo Ittifoq kengashining "Erkin va adolatli saylovlar mezonlari to'grisidagi deklaratsiyasi"(1994y.)
- 'Mustaqil davlatlar xamdo'stligiga a`zo davlatlarda demokratik saylovlar, saylov huquqi va erkinliklarning standartlari to'g'risidagi'konvensiya(2002y.)

Yevropa xavfsizlik va hamkorlik tashkilotining saylovga doir demokratik standartlari

- Davriylik
- Oshkoralik
- Adolatlilik
- Passiv saylov huquqining qonuniy kafolatlanganligi
- Erkinlik
- Umumiylik va tenglik
- Yashirinlik
- Ma`sullik

SAYLOV TIZIMINING TARKIBIY QISMI

- 1 Saylov huquqi;
- 2 Saylov jarayoni

FUQAROLARNING SAYLOV HUQUQLARI

AKTIV saylov huquqi saylovchi sifatda.

•Yani saylash xuquqi bevosita demokratiyaning bir ko`rinishi bolib u xar bir fuqaroning davlatini boshqarishda oz vakillarini saylash bilan ishtirok etishini kozda tutadi.Bu xuquqqa qonunda belgilangan ma`lum yoshga yetgan muomalaga layoqatli mamlakat fuqarolari ega boladilar.

AKTIV SAYLOV HUQUQI.

Saylashga bo`lgan yosh chegarasi turli mamlakatlarda turlicha belgilanishi mumkin.Masalan Brazilya va Eronda fuqarolar 16 yoshdan Indoneziyada 17 yoshdan saylash xuquqga ega bolsa,ayrim mamlakatlarda saylash xuquqini olishga bolgan chegara ancha yuqori qoyilgan.Masalan Malaziya ,Marokash,Boliviya fuqarolar 21 yoshga tolganidan keyin saylash xuquqiga ega bolishadi.Rossiyada 2002 yil 20-dekabrda qaabul qilingan qonunga kora saylov kunigacha 18 yoshga tolgan Rossiya fuqarosi saylash xuquqiga ega.O`zbekistonda saylash xuquqiga O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 117-moddasi 2-bandiga binoan va 1994 yil 5-may Fuqarolarning saylov xuquqlarining kafolatlari togrisidagi qonuning 4-moddasiga kora 18-yoshga yetgan barcha O`zbekiston Respublikasi fuqarolari egadirlsr.

Passiv saylov huquqi saylanuvchi sifatida.

•Yani saylanish huquqiga ham ma`lum yoshga yetgan muomalaga layoqatli fuqarolar ega bo`ladilar.Turli davlatlarda ma`lum davlat organlariga saylanish uchun belgilangan yosh chegarasi turlicha bo`lishi mumkin.

PASSIV SAYLOV HUQUQI

Aktiv saylov yani saylash xuquqidagi yosh senzi ma`lum bir davlatlarda axolining barcha qatlami uchun bir xil belgilansa passiv saylov xuquqida yosh senzi nomzodning qaysi organga saylanyotganligiga qarab turlicha belgilanishi mumkin.Masalan Fransiyada Milliy Majlis deputatlariga Respublika Prezdentligiga va Yevropa Parlamentiga nomzodi qoyilgan shaxs 23 yoshga tolgan bolishi Senatga saylanish uchun esa 35 yoshga tolgan bolishi shart.Undan tashqari barcha nomzodlarnin xarbiy xizmatini toliq otagan bolishi xam talab qilinadi.

SAYLOV TIZIMING TURLARI

MAJORITAR- Tegishli saylov okurigdan saylanuvchining eng ko`p ovozini olgan nomzodlar o`rtasida mandatlar taqsimlanishni ko`zda tutuvchi saylov tizimidir.Bunda mamlakat o`zaro teng saylov okruglariga va siyosiy partiyalar tamonidan korsatilgan nomzodlar o`rtasida okruglarda saylovlar bir vaqtning o`zida o`tkaziladi va eng ko`p yani 50 foizdan oshiq ovoz olgan nomzod saylanadi.Bu saylov turiga AQSH,ANGLIYA,KANADA va boshqa ko`pgina mamlakatlat amal qiladi.Majoritar saylov tizimi ko`pchilik ovozi prinspiga asoslanadi va bunda agarda

nomzod saylov okrugidagi saylovchilarning yarimidan ko'proq ovozi olingan bolsa unda u saylangan deb hisoblanadi.

PROPARSIONAL-Asosan parlamentga bo'lib otadigan saylovlarda qollanadi. Bunda saylovchilar aniq bir shaxsga emas, balki partiyaga ovoz beradilar, Proporsional saylov tizimida davlat yagona saylov okrugiga aylantiriladi xamda saylov blyutenlarida nomzodlar o'rniga saylovda ishtirok etayotgan siyosiy partiyalar royxati krsatiladi va saylovchilar o'zlariga malum kelgan partiyalarga ovoz beradi. Qaysi partiya saylovda umumiy saylovchilarning qancha foiz ovozi qolga kiritgan bolsa mamlakat parlamenti quyi palatasidan shuncha o'rinni egallaydi.

ARALASH-Bunday saylov tizimida saylovchilarning 50 foizini partiyaviy ro'yxatlarga 50 foizni esa bir mandatli okruglarda siyosiy partiya ko'rsatgan nomzodlarga ovoz beradilar.

XORIJIY TAJRIBA

HINDISTON-Oliy qonun chiqaruvchi o'rgan-parlament.U Respublika PREZIDENTIDAN va ikki palata; RAJAYA SABXA shtatlar kengashi 250 ta o'rin va LOK SABXA xalq palatasi 545 ta o'rin- dan iborat.Xalq palatasi quyi palata umuman federatsiyaning manfaatlarini,Shtatlar kengashi esa yuqori palata Federatsiya suybektlarining manfaatlarini ifodalashi nazarda tutilgan.Shtatlar kengashiga saylov bilvositadir.Kengashning 238 nafar a'zosi shtatlarning qonun chiqaruvchi organlari saylaydigan azolarning mutanosib vakilligi tizimi bo'yicha har 2 yilda 1dan 3 qismi almashtirilgan xolda 6 yil muddatga saylanadi.Qolgan 12 a'zo katta amaliy tajribaga ega bo'lgan hamda adabiyot fan sanat va jamoat sohasida alohida xizmat krsatgan shaxslar orasidan Prezident tomonidan tayinlanadi.

YAPONIYA-Mamlakatda davlat xokimiyatining oliy o'rgani-ikki palatadan iborat parlament kokka dir.To'rt yil muddatga saylanadigan Vakillar palatasi syushin tarkibiga 511 azo maslaxatchilar palatasi Vanshin tarkibiga esa 252 a'zo kiradi.Maslaxatchilar palatasi azolarining vakolat muddati-har uch yilda yarim tarkibi yangilanishi bilan o'lti yil muddatga saylanadi.Ikkala palataning delegatlari umumiy saylov huquqi asosida saylanadilar.

SAYLOVLAR O'TKAZILADIGON HUDUDGA BOG'LIQ HOLDA TASNIFLANIB QUIYDAGI KO'RINISHLARGA BO'LINADI;

-Umumiy saylovlar,bunda saylovlar butun mamlakat miqyosida otkaziladi.

-Mintaqaviy saylovlar,bunda saylovlar yirik ma'muriy-hududiy bo'linmalar miqyosida o'tkaziladi.

-Mahalliy saylovlar muayan ma'muriy-hududiy bo'linma(viloyat , tuman , shahar va shaharcha) miqyosida o'tkaziladigan saylovlar.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SAYLOV BILAN BOGLIQ NORMATIV-XUQUQIY XUJJATLAR.

- 1 O'zbekiston Respublikasi saylov kodeksi
- 2 O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi;
- 3 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risidagi
- 4 O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisiga saylov to'g'risidagi
- 5 Fuqarolar saylov xuquqlarining kafolatlari to'g'risidagi
- 6 Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risidagi
- 7 O'zbekiston Respublikasining Markaziy saylov to'g'risidagi.

8 O'zbekiston Respublikasining referendum yakunlari hamda davlat hokimiyatini tashkil etilishining asosiy prinsiplari to'g'risidagi qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar tashkil etadi.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASI XXIII-BOB

117-MODDA. O'zbekiston Respublikasining fuqarolari davlat xokimiyati vakillik organlariga saylash va saylanish xuquqiga egadirlar. Har bir saylovchi bir ovozga ega. Ovoz berish xuquqi oz xohish-irodasini bildirish tengligi va erkinligi qonun bilan kafolatlanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga xamda Qoraqalpoqiston Respublikasi Jo'qorgi kengasiga viloyatlar tumanlar shahahrlar davlat xokimiyati vakillik organlariga saylov tegishincha ularning konstitutsiyaviy vakolat muddati tugaydigon yilda-dekabr oyi uchinchi on kunligining birinchi yakshanbasida o'tkaziladi. Saylovlar umummiy teng va togridan-togri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yoli bilan otkaziladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati azolari Qoraqolpaqiston Respublikasi Joqorgi kengesi viloyatlar tumanlar va shahar davlat xokimiyati vakillik organlari deputatlarining tegishli qoshma majlislarida mazkur deputatlar saylanganidan song bir oy ichida ular orasida yashirin ovoz berish yoli bilan saylanadilar

Sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar shunindek xukm bilan ozodlikdan maxrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar saylanishi mumkin emas va saylovda qatnashmaydilar. Boshqa xar qanday xollarda fuqarollarning saylov xuquqlarini togridan-to'g'ri yoki bilvosita cheklashga yo'l qo'yilmaydi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bir vaqtning ozida ikkidan ortiq davlat xokimiyati vakillik organing deputati bo'lishi mumkin emas.

Saylov o'tkazish tartibi qonun bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasining saylov huquqi - Konstitutsiyaviy-huquqiy normalarning yigindisi bolib O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy huquqning muhim tarkibiy qismi uning muhim instituti hisoblanadi.

Saylov huquqi O'zbekiston Respublikasi prezidenti Oliy majlis va xalq deputarlari viloyat tuman shahar kengashlarining saylovi natijasida kelib chiqadigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladigan huquqiy normalar yegindisidir.

O'zbekiston Respublikasining saylov tizimi Mamlakat Konstitutsiyasi va saylov to'g'risidagi tegishli qonunlar bilan tartibga solinadi. Ularga binoan O'zbekistonda majoritar saylov tizimi qollaniladi. Masalan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzod saylov okrugi boyicha ovoz berishda ishtirok etgan saylovchilarning yarimidan kopining ovozini olishi kerak. Agar saylovchilarning royxatiga kiritilgan saylovchilarning yarimdan kam saylovda ishtirok etgan bolsa saylov o'tmagan deb hisoblanadi. Agar saylov okrugi boyicha 2 tadan ortiq nomzod ovozga qoyilgan bolsa va ulardan birontasi ham kopchilik ovozini ololmasa yani deputat bolib saylanmiy qolsa okrug saylov komissiyasi eng kop ovoz olgan 2 nafar nomzodni okrugda takroriy ovozga qoyish togrisida qaror qabul qiladi. Bu qaror Markaziy saylov komissiyasiga yuboriladi. Markaziy saylov komissiyasining qarori asosida 2 hafta ichida takroriy ovoz berish otkaziladi.

SAYLOV HUQUQI TAMOYILLARI

UMUMIY SAYLOV HUQUQI-Mamlakatdagi mutlaq ko'pchilik fuqarolarning ovoz berishda bevosita ishtirokini ko'zda tutadi. Umumiy saylov huquqi mavjud mamlakatlarda ma'lum yoshga yetgan va aqli raso barcha fuqarolarning ovoz berishda ishtirok etishini nazarda tutadi.

TENG SAYLOV HUQUQI-Fuqarolar saylovlarda ovoz berish va saylanishda teng ishtirok etadi, har bir saylovchi bir ovozga ega boladi va berishda shaxsan ishtirok etadi.

TO'GRIDAN-TO'G'RI SAYLOV HUQUQI-Bu bevosita ovoz berish bo'lib u asosida Prezident saylovida qatnashayotgan fuqarolar odatda nomzodlar uchun ozlari yashab turgan joylarda ovoz beradilar.

YASHIRIN OVOZ BERISH-Ovoz berishning demokratik usuli. Sababi ovoz berayotgan shaxsga hech qanday tashqi ta'sir bo'lmaydi u yashirin xonada yakka o'zi xohishiga ko'ra ovoz beradi. Uning kimga qanday ovoz berganini hech kim bila olmaydi bu esa ovoz beruvchiga erkin harakat qilish imkonini berad

IXTIYORLIK TAMOYILI-Fuqarolarga oz saylov huquqini hech bir qarshiliksiz amalga oshirish imkoniyatini ta'minlashga shuningdek ularning o'zini namoyon

etish yig`inlar va jamoat birlashmalarida qatnashish erkinligi kabi huquqlari butun saylov jarayoni davomida rioya etilishiga ishonchini taminlashga qaratilgan.

OSHKORALIK TAMOYILI-Saylovlar oshkoralik tamoyillariga asoslangan qonunlarga muvofiq otkazilishini kozda tutadi.Oshkoralik saylov jaroyonida qonunga xilof xarakatlarga chek qoyadi.SHunday qilib ovozlarni sanash saylov uchastikasi darajasidan tortib to Markaziy saylov komissiyasi darajasigacha xam oshkora qurilib tasdiqlangan bolishi shart.

ADOLATLILIK TAMOYILI-Saylov jaroyoning barcha ishtirokchilari uchun teng sharoitlar xamda saylovchilarning barcha nomzodlar va ularning dasturlari xususidagi axboratiga ega bolishlari taminlashi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.The cultere of mdern public administration by prof George M.Asprisis
UZhttps\lex.uz sayti.

2.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Toshkent 2001

3.Karimov I.A Buyuk kelajagimizning huquqiy kafolati T;Shark 1993.

THE IMPORTANCE OF INTERACTIVE AND ACTION GAMES IN TEACHING ENGLISH TO PRESCHOOLERS.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6539638>

Farmonova Gulmira Olim qizi

Master of Navoi State Pedagogical Institute

Annotation: *This article discusses the importance of using games in teaching English. Games make classes interesting and exciting. They help improve the vocabulary of the language of students. Also games develop memory, ability, resourcefulness. The article substantiates the role of games in teaching English. Teaching lessons through activities requires convenient storage and easy retrieval of materials, objects, pictures, toys, games, conversation pieces and other props. The article provides several examples of games for use in English lessons. Using these interactive methods in English lessons more useful and meaningful. If you use active games aimed at developing students' thinking in the lessons, then you can achieve the goal set in the lesson. Through playing games pupils can learn the English the way children learn their mother tongue, without being aware they are studying, thus without stress, they can learn a lot, even sky pupils can participate positively. They can express their own opinions easily helping of these methods.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается важность использования игр в обучении английскому языку. Игры делают занятия интересными и увлекательными. Они помогают улучшить словарный запас языка учащихся. Также игры развивают память, способности, находчивость. В статье обосновывается роль игр в обучении английскому языку. Преподавание уроков через деятельность требует удобного хранения и легкого поиска материалов, предметов, картинок, игрушек, игр, предметов для разговоров и другого реквизита. В статье приведены несколько примеров игр для использования на уроках английского языка. Использование этих интерактивных методов на уроках английского языка более полезно и содержательно. Если использовать на уроках подвижные игры, направленные на развитие мышления учащихся, то можно добиться поставленной на уроке цели. С помощью игр ученики могут изучать английский язык так же, как дети изучают свой родной язык, не осознавая, что они учатся, таким образом, без стресса, они могут многому*

научиться, даже школьники могут принять положительное участие. Они могут легко выражать свое мнение с помощью этих методов.

Key words: *Teaching foreign language, interactive methods, communicating skills, different games, learner's vocabulary, teaching materials, vocabulary, structure explanations and drills, native language, pedagogical value.*

Introduction One of the important tasks of modern foreign language teaching methodology is to shape education for preschool children of different ages using these games. E.I. such as famous Methodists. Passov, M.N. Skatkin. "It's important to be accountable to yourself," M.N. "This game is supposed to promote a summary of what didactic questions, which psychic currents are designed to develop," Skatkin notes. "The game is just a surface layer, the configuration, its subject should be teaching, mastering the types of verbal activities" E.I. Passov provides information about the following features of play activities as a means of learning: accuracy, lack of coercion; individualized, highly individualized activity; teaching and learning in groups and through groups; formation of mental goals and abilities. D.B. Elkonin provides the game with four main goals for the preschool educator: a method of shaping the area of motivational need; way of knowing; a method of developing mental effects; a method of shaping voluntary action. The game defines the necessary disorders and education of the latest qualities personality; in this game, preschoolers learn behavioral settings, play, teach, change, nurture.

Research on the topic and their analysis The main factor of teaching foreign language is to improve the role of interactive methods. Because it makes the learners to motivate and keep their interests whole lessons. Interactive methods include games, songs, poems, activities. The game defines the necessary disorders and education of the latest qualities personality; in this game, preschoolers learn behavioral settings, play, teach, change, nurture. E.I. Passov emphasizes the following objectives of using the game in the learning process: to develop some skills; formation of defined speech skills; teaching communication skills; development of necessary abilities and mental functions; assimilating the context of speech. The language learning process requires one-third of the game techniques that combine and integrate other activities. Game methodology is based on creating an imaginary situation and assuming a specific role by a child or teacher. Learning games are divided into: situational, competitive, rhythmic-musical and artistic. Situational play involves role-playing games that mimic communication situations in a particular situation. Role-playing is a play activity in which children play different roles in life situations, for example: seller-buyer, doctor-patient, actor

and his fan, and so on. It's very important to monitor the process of mastering the amount of learning material by all children, and both partial and final control over young children is carried out in a playful way and assessment activities are not carried out. Play activities affect the formation of attention, memory, thinking, imagination, absolutely all cognitive processes. Thus, in particular, "the pedagogical and didactic significance of the business game is that it allows its participants to express themselves, learn to take an active position, and understand their professional ability". The ability to rely on play activities allows you to provide a natural motivation for speaking in a foreign language, making even the simplest sentences interesting and meaningful. Playing in foreign language teaching does not oppose educational activity, but is organically related to it. The following rules should be followed when choosing or inventing a game to be added to the lesson:

Before starting the game, answer the following questions: What is the purpose of the game, what should the child learn from it? What speech movement should he perform? Does the child know how to compose such a statement, are there any additional difficulties? After answering these questions, try to become a child yourself and come up with an interesting situation in which a statement on such a model can emerge. Think about how to describe this situation in a way that the child will immediately accept ... Enjoy playing with your child yourself!

The game has to be educational and it has to be a game. The Soviet encyclopedic dictionary defines play as an inefficient type of activity, the motive of which is not its result, but the process itself. This is a very important sign. Therefore, the introduction of the game into the classroom, its didactic outcome is important for the teacher, but can not be an incentive for children's activities. Consequently, play should change the style of relationship between children and the adult teacher who cannot force anything: the child can play only when he wants and is interested in her and sympathizes with her. A teacher can't just be a game organizer - he has to play with a child because children play with adults with great pleasure and the play environment is disrupted under the watchful eye of an outside observer. Games and problem solving activities, which are task-based and have a purpose beyond the production of correct speech, are the examples of the most preferable communicative activities. Such activities highlight not only the competence but only but also the performance of the learners. Both games and problem solving activities have a goal. Games are organized according to the rules and they are funny. Most games require choral responses or group works, problem solving activities, require individual response and creative solutions. Games and problem solving activities are generally used after the presentation, in the practice

part, because such communication – five tasks can only be handled after mastering sufficient grammar and lexical points. Through well-planned games, learners can practice and internalize vocabulary, grammar and structure extensively. By regarding the proficiency, age and experience of the learners, appropriate activities might be applied successfully. In sum, games and problem solving activities provide favorable usages for extended communicative practice of grammar. They are both motivating and challenging. They encourage the learners to interact and communicative. So, these activities create a meaningful context for language use. The use of such activities both increase the cooperation and in the classroom. So far, the usage of the songs, poems, games and problem solving 163 activities are clarified. The advantages and some key points are explained. It is now more apparent that the teaching of grammar can be supported effectively, by using such resources”. Such activities are pupil’s centered, hence by using them you give a chance to your pupils to express themselves, enjoy themselves during learning and the use the reserves of their minds.

Conclusion The results of research methods is the action games are a methodological unit focused on the proximal developmental zone, which combines a pedagogical goal with an attractive motive for the child.

Generally, young learners could not always concentrate and pay attention during the teaching-learning process. Were the lesson boring, they would play and chat with their friend. It could disturb the learning process and could make the class to be ineffective. By using game in teaching- learning process, the students were very enthusiastic in joining the activity. Therefore, the writer could handle the class because the students give more attention to the lesson. Games are enjoyable activity. Games can make the students to be more active in class. They will give more attention and will be active to response what the teacher teaches. Therefore, the students will accept the lesson easily.

REFERENCES

1. Astafieva M.D. Holidays for kids learning English. - M .: Mosaika-Synthesis, 2009.
2. Galskova N.D. Nikitenko Z.N. Theory and practice of teaching foreign languages. Primary school: methodical manual.-M .: Iris-press, 2004.
3. Guseva L.P. We play, we learn, we master - we want to know English. - Rostov n / a: Phoenix, 2009.
4. T.V. Zemchenkova English for preschool children. - M .: VAKO, 2008.

5. Ivanova M.V. English for children. - M .: AST: Astrel, 2009.
6. Trofimova G.S. Pedagogical bases of foreign language teaching (Science didactics). - Izhevsk: Udmurt University Publishing House, 1999.
7. Kozina S.V. Holidays for preschoolers in English. - M .: TC Sphere, 2008.

INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANI INTEGRATSIYASI ASOSIDA O'QUV MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6539652>

Orifjonova Komola Dilshod qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti

Ta'limda axborot texnologiyalari yo'nalishi

1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada informatika va axborot texnologiyalari fanining integratsiyasi, ilmiy-nazariy asoslar, imkoniyatlari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Informatika va axborot texnologiyalari, dasturlash, fan va sohalar bilan o'zaro aloqadorlik, integratsiyasi, ilmiy nazariy asoslar.

Annotation: This article discusses the integration of computer science and information technology, scientific and theoretical foundations, opportunities.

Keywords: Informatics and information technologies, programming, interaction with science and industries, integration, scientific and theoretical bases.

Аннотация: В данной статье рассматривается интеграция информатики и информационных технологий, научно-теоретические основы, возможности.

Ключевые слова: Информатика и информационные технологии, программирование, взаимодействие с наукой и производством, интеграция, научно-теоретические основы.

Informatika - komppiyuterlar yordami va ularni qo'llash muhiti vositasida axborotni yangilash jarayonlari bilan bog'liq inson faoliyati sohasidir

Informatika uch qismga bo'lish mumkin:

-nazariy informatika;

-axborotlashtirish vositalari;

- axborot tizimlari va texnologiyalari.

Informatikaning inson faoliyatidavomida mustaqil sohasi sifatida ajralib chiqishi birinchi navbatda komppiyuter texnikasining rivojlanishi bilan bog'liq. Informatika atamasi nafaqat koppyuter texnikasi yutuqlarini aks ettirish va foydalanish, balki axborotlarni uzatish va ularni qayta ishlash jarayonlari bilan ham bog'lanadi.

Informatika va axborot texnologiyalari faninig hozirgi kunda rivojlanib borayotganligi sabab boshqa fan yoki mashg'ulotlar bilan o'zaro integratsiyasi kengayib va takomillashib bormoqda. Bu fanning xarakteristikasidan kelib chiqadigan bo'lsak nafaqat o'quv jarayonlari balki turli sohalardagi yeg'ilish, seminar, trening, korgazmalar hullas har qadamda bu fanning o'zaro integratsiyasini ko'rishimiz mumkun. Buning sababi esa albatta tehnik qurilmalar, dasturlar va ular berayotgan imkoniyatlardair. Turli dasturlarni axborot texnologiyalarini bizga tushuntirib va o'rgatib beradigan fan bu Informatika va axborot texnologiyalari fanidir.

Informatika bu jixatdan axborot modellarini qurishning umumiy uslubiyot tamoyillarini ishlab chiqarishga yo'naltirilgan. Shu bois axborot texnologiyalari obyekt, xodisa, jarayon va hakazolarini axborot vositalari yordamida bayon etish imkoniyatiga egadir.

Ta'limdagi integratsiya - bu bolaning shaxsini rivojlantirish va o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan dunyoning yaxlit ko'rinishini shakllantirish uchun ma'lum bir ta'lim tizimi doirasida tarkibning tarkibiy qismlari o'rtasida aloqalarni o'rnatish jarayoni. Zamonaviy maktabda fanlarni integratsiyalashuvi yangi pedagogik echimlarni faol izlash, o'quvchilarga samarali va asosli ta'sir ko'rsatish uchun pedagogik xodimlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish yo'nalishlaridan biridir. Integratsiya o'quvchilar bilimining parchalanishi va mozaikasini bartaraf etishga yordam beradi, ularning yaxlit bilimlarni, umuminsoniy qadriyatlar majmuini egallashini ta'minlaydi. Axborot hajmining tez o'sishi sharoitida uni idrok etish va

tushunish imkoniyati keskin kamayadi. Bundan chiqish yo'li turli fanlarni sintez qilishda, yaxlit kurslarni ishlab chiqishda, barcha maktab fanlarini o'zaro bog'lashda ko'rinadi.

Integratsiyasining uchta darajasi mavjud:

predmet ichidagi - tushunchalar, bilimlar, ko'nikmalar va boshqalarning integratsiyasi. alohida elementlarning ichida;

fanlararo - faktlar, tushunchalar, tamoyillar va boshqalarni sintez qilish. ikki yoki undan ortiq fanlar;

transdisiplinar - ta'limning asosiy va qo'shimcha mazmuni tarkibiy qismlarining sintezi.

Integrativ ta'limning asosiy g'oyalari quyidagilardan iborat:

Ta'limning shaxsiy yo'nalishi

umumlashtirilgan predmet tuzilmalari va faoliyat usullarini shakllantirish (qonunlarni anglash asosida bilimlarni o'zlashtirish);

ta'limda ma'no hosil qiluvchi motivlarning ustuvorligi (rag'batlantiruvchi, ichki, tashqi va tashkiliy);

o'qitishdagi izchillik (ilmiy nazariya doirasidagi aloqalarni anglash);

muammoli o'rganish;

faoliyatni aks ettirish;

Dialogik (Haqiqat dialogik muloqot jarayonida tug'iladi).

Integrativ ta'limning maqsadi: dunyoga yaxlit tasavvurni shakllantirish. Integral ta'lim doirasida alohida texnologiyalarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- integratsiya;
- dizayn texnologiyalari;
- jahon axborot hamjamiyatida ta'lim texnologiyalari;
- Internetga asoslangan yirik tizimli o'quv kurslarini o'qitish.

Integratsiyalashgan darslarni rejalashtirishda quyidagilar hisobga olinadi:

• bilim bloklari birlashtirilgan, shuning uchun uni to'g'ri aniqlash muhimdir asosiy maqsad dars;

• ob'ektlarning mazmunidan maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar olinadi;

• o'quv materialini mazmunida ko'plab havolalar o'rnatiladi;

• integratsiyalangan tarkibning qismlari darsda zarur bo'g'in bo'lib, yakuniy yakunni olishi uchun rejalashtirilgan;

• o'qitishning usul va vositalarini puxta tanlash hamda o'quvchilarning darsdagi yuklamasini aniqlash talab etiladi.

Integratsiya jarayoni muayyan shartlarning bajarilishini talab qiladi: o'rganish ob'ektlari bir xil yoki etarlicha yaqin; integratsiyalashgan sub'ektlar bir xil yoki o'xshash tadqiqot usullaridan foydalanadi; ular umumiy qonuniyatlar va nazariy tushunchalar asosida quriladi.

Masalan, kichik yoshdagi o'quvchilarga informatika fanini o'rgatish jarayonida rus tili, matematika va boshqa fanlar o'rtasida aloqalarni tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Biroq, bir darsda turli fanlarning har bir birikmasi avtomatik ravishda yaxlit darsga aylanmaydi. Ushbu darsning uzviy bog'liqligini, yaxlitligini ta'minlaydigan etakchi g'oya kerak.

Integratsiyaning ijobiy va salbiy tomonlarini tahlil qilsak.

Salbiy tomonlari: Darsning zichligi oshishi, tafsilotlarning yo'qligi, individual holatlar, darsga tayyorgarlik ko'rishda katta vaqt xarajatlari.

Ijobiy tomonlari: Didaktikaning eng muhim tamoyillaridan biri - tizimli o'qitish tamoyilini amalga oshirish imkonini beradi. Fikrlashni rivojlantirish, mantiqiylikni, moslashuvchanlikni, tanqidiylikni rivojlantirish uchun maqbul sharoitlarni yaratadi. Tizimli dunyoqarashni rivojlantirishga, o'quvchilarning shaxsiyatini uyg'unlashtirishga hissa qo'shadi. Ko'p sub'ektivlik pasayadi, fanlararo aloqalar kengayadi va chuqurlashadi va ko'proq bilim olish imkoniyati paydo bo'ladi. Bu maktab o'quvchilarini o'qitishni rag'batlantirish vositasidir, faollashtirishga yordam beradi kognitiv faoliyat talabalarni ijodkorlikka undaydi.

Integratsiyalashgan yondashuv o'qituvchidan yuqori darajadagi pedagogik mahoratga ega bo'lishni, uning ta'limining universalligini talab qiladi.

Integratsiyalashgan ta'limning ijobiy va salbiy tomonlarini sanab o'tib, xulosa qilishimiz mumkin: integratsiyadan tashqari, bizning bolalarimizga real hayotga mos keladigan ta'lim olish imkonini beradigan boshqa texnologiyalar ham mavjud. Ta'limda integratsiyaning afzalligi - tor ma'lumotga ega emas, balki mutaxassisni shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdir. Ijodiy shaxs dunyoni yaxlit idrok etuvchi, ijtimoiy va kasbiy sohada faol harakat qila oladigan. Ta'lim tizimi insonga va shunga mos ravishda ta'lim sifatiga tobora ko'proq talablarni amalga oshiradi va qo'yadi va o'qituvchining vazifasi darsni o'qitish sifatini, bilim sifatini tobora oshirishga intilishdir. ta'minlanadi va integratsiyalashgan ta'lim orqali boshqa fanlar bilan bog'lanadi.

JISMONIY TARBIYA FANIDA GIMNASTIKANING O'RN

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6539677>

Raxmonov Dilmurod Nusratovich

Sh. Rashidov nomidagi Samarqand davlat Universiteti

Qosimov Bekzod Zoirovich

Sh. Rashidov nomidagi Samarqand davlat Universiteti

Annotatsiya: Mamlakatimizda jismoniy tarbiya xalqimizni ko'tarinki ruhda tarbiyalashning tarkibiy qismi hisoblanadi, kishilarni mehnatga, vatan himoyasiga tayyorlashning jismoniy jihatdan barkamol qilib etib yetishtirishning ta'sirchan vositasi hisoblanadi. Mazkur vositaning eng ommaviylaridan biri gimnastika hisoblanadi.

Kalit so'zlari: URM, gimnastika, tener, ahloqiy, irodaviy, estetik
THE ROLE OF GYMNASTICS IN PHYSICAL EDUCATION
Raxmonov Dilmurod Nusratovich; Qosimov Bekzod Zoirovich

Annotation: In our country, physical education is an integral part of educating our people in high spirits, is an effective means of preparing people for work, for the defense of the homeland, for their physical development. One of the most popular of these tools is gymnastics.

Keywords: URM, gymnastics, tener, ethical, volitional, aesthetic

«Gimnastika» yunoncha «gimnos» so'zidan kelib chiqqan bo'lib «yalang'och» degan ma'noni anglatadi. Shuningdek, Yunoncha «Gimnastika»-tener, mashq qildiraman so'zini anglatib kishi salomatligini va harakat qobiliyatini, kuchi, chaqqonligi, harakat tezkorligi, chidamliligi va xususiyatlarini takomillashtirish uchun ishlatadigan maxsus tanlangan jismoniy mashqlar, metodik usullarning sistemasi degan ma'nosi ham bor.

Quyidagilar uning asosiy vazifasidir:

1. Inson organizmi forma va funktsiyalarini kishining jismoniy qobiliyatlarini har tomonlama takomillashtirishga salomatligini mustahkamlashga uzoq yillar davomida faoliyat ko'rsatib yashashlarini ta'minlashga yo'naltirilgan mukammal rivojlantirish.
2. Hayotiy muhim harakat ko'nikma va malakalarni shakllantirish va maxsus bilimlar bilan boyitish.
3. Ahloqiy, irodaviy va estetik xislatlarni tarbiyalash.

Ayniqsa, bolalar va o'smirlar jismoniy shakllantirishda gimnastikaning o'ni ahamiyati katta. Gimnastikaning xilma-xil vositalar va metodlari yordamida boshlang'ich jismoniy tarbiya vazifalari muvaffaqiyatliroq hal qilinadi, bolalar va o'smirlarda jismoniy hamda harakat qobiliyatlarni rivojlantirish uchun asos yaratiladi, ularning funktsional va ko'nikish qobiliyatlari ancha kengayadi.

Gimnastikaning juda katta gigiena sog'lomlashtirish ahamiyati bor «Gimnastika meditsinaning shifobaxsh qismidir».- degan edi atoqli mutafakkir Plutarx.

Gimnastika mashqlari hayotiy faoliyat va ishchanlik faoliyatini oshirishning, shuningdek sog'lomlashish va aktiv dam olishning eng yaxshi vositasi hisoblanadi.

Gimnastikaning pedagogik ahamiyati ham juda katta. Gimnastika bilan shug'ullanuvchilar yuksak g'oyaviylik, onglik ruhida, aktivlik va mehnatga ijodiy munosabatda bo'lish ruhida tarbiya topadi.

Mashg'ulotlarning qat'iy bir tartibda bo'lishi, ta'lim berish jarayonini shug'ullanuvchilarning maksimal aktivligida tashkil etish-bularning hammasi ularni intizomli qiladi, jismoniy tarbiya jarayoniga e'tibor bilan qarashga odatlantiradi.

Gimnastika aqliy ta'lim bilan jismoniy tarbiya birligining yorqin na'munasidir. Gimnastikada qo'llaniladigan metodlar shug'ullangan intellektual aktivligini rag'batlantirish imkonini beradi, markaziy nerv sistemasining moyilligini, uning muskul faoliyatini turli holatlarga moslasha olish qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi.

Sport faoliyatida gimnastikaning mustaqil turilari:

1.Sport gimnastikasi, akrobatika va badiiy gimnastika. Sport gimnastika-sportning olimpiada turi xisoblanadi. (1896) yildan beri. Akrobatika va badiiy gimnastika musobaqalarning oliy formasi-jahon birinchiliklaridir.

2.Gimnastikaning asosiy vositalari.

Maxsus ishlab chiqarilgan harakat formalari gimnastikaning tirik vositalari xisoblanadi, ya'ni mashqlari. Ularning yordamida odamning hayotini muhim harakatlantiruvchi qobiliyatlarini takomillashtiradi. Ko'p mashqlar odamlarning mehnat, harbiy turmush faoliyatidan olingan (yurish, yugurish, tirmashib chiqish, sakrash, emaklash, muvozanat saqlash, uloqtirish, to'siqlardan oshib o'tish, yuk tashish va xokazo).

Gimnastika mashqlari pedagogik vazifalarda hamda harakatlantiruvchi faoliyat strukturasiga muvofiq tarzda quyidagi asosiy gruppalarga bo'linadi.

1. Sof mashqlar-safda birgalikda bajariladigan, shug'ullanganda uyushqoqlik va intizomni, sof kollektiv bo'lib harakat qilish malakalarni qad-qomatni

tarbiyalashga, shuningdek ritm va sur'at xissini tarbiyalashga yordalashadigan harakatlardir.

2. URM-ko`proq ayrim bo`g`in qismlarida bajariladigan ya'ni har yuklama jismoniy tayyorgarligi uchun, organizmning funktsional imkoniyatlarini kengaytirish va qaddi-qomatni tarbiyalash uchun qo`llaniladigan mashqlardir. Ular ayrim muskul qurilmalariga, tana a'zolariga, alohida shuningdek, butun harakatlantiruvchi apparatga umumiy ta'sir ko`rsatadi. URM kishi shunday dastlabki element ko`nikma va malakalarni egallab olish imkonini beradiki, ulardan kishi keyinchalik o`z harakatlantiruvchi faoliyatni tashkil qilishda foydalanadi.

3. Erkin mashqlar-tana ayrim a'zolari bilan qilinadigan turli harakatlarni, akrobatik va xoreografik mashqlarni birga qo`shib bajarishdir. Ulardan asosiy maqsad-koordinatsion qobiliyatni takomillashtirish, ritm va harakat go`zalligi xissini tarbiyalashdir. E.M. buyumsiz (sport gim) va qo`lga turli buyumlar olib (bad gim) ijro etiladi. E.M. kompleks harakterda bo`lib uzluksiz kompozitsiya tarzida tuziladi.

4. Amaliy mashqlar-yurish, yugurish, uloqtirish, tirmashib chiqish, oshib o`tish, emaklab o`tish, muvozanat saqlash, to`siqlardan oshib o`tish va h.k. Shular yordamida hayotiy zaruriy ko`nikma va malakalarni egallaydilar, ularni xilma-xil sharoitlarda qo`llashni o`rganadilar.

5. Sakrash-(tayanmay va tayanib) sakrovchanlikni rivojlantirish oyoq va qo`llarning kuchini, harakat tezligini va aniqligini, chaqqonlik dadillikni rivojlantirish uchun qo`llaniladi.

6. Snaryadlarda bajariladigan mashqlar-(kon, xalqa, bryus, turnik, yakka cho`p) sport gimnastikaning eng harakterli vositalaridir. Ulardan asosiy maqsad-gavda va harakatlarni boshqarish malakasini takomillashtirishdir. Bundan tashqari bu mashqlar shug`ullanishni jismoniy tayyorlash uchun ham qo`llaniladi.

7. Akrobatika mashqlari akrobatik sakrashlar va statik holatlarni ham o`z ichiga olgan muvozanat saqlash mashqlarini birlashtiradi. Ular turli kontingentlar bilan o`tkaziladigan mashg`ulotlarda kuch, chaqqonlik, epchillikni, reaksiya tezligini, fazoda mo`ljol olishni rivojlantirish uchun, shuningdek, vestibulyar apparatni mashq qildirish uchun keng qo`llaniladi.

8. Badiiy gimnastika mashqlari gimnastika asboblari (arg`amchi, gardish, sharf, to`p, cho`qmolar va x.k) bilan G asboblarisiz ijro etiladigan, shartli jihatidan turlicha tantsa harakteridagi harakatlarning uzviy va birikib ketgan kombinatsiyalaridan iborat. Ular muzika jo`rligida ijro etilib, jismoniy kafolat hamda nafislik, erkinlik va jozibadorlikni tarbiyalash vositasi bo`lib xizmat qiladi. Bunday mashqlar kontingenti Xotin-qizlardan iborat mashg`ulotlarda qo`llaniladi.

Gimnastika o`quv-ilmiy fan sifatida

Gimnastika mashqlarni o`rganish gimnastikasi mashg`ulotlarida asosiy o`rinda turadi. Gimnastika o`sis ketayotgan avlodga ta'lim va tarbiya berish sistemasidagi pedagogik bilim soxasi, otilishi shart bo`lgan o`quv darsi xisoblanadi. Dars sifatida u maktablarda, o`rta va oliy o`quv yurtlarida o`qitiladi.

Gimnastika nazariyasi gimnastika predmetini mohiyati va mazmuniga, uning maqsadi va vazifalariga, jismoniy tarbiya sistemasidagi gimnastikaning o`rni va ahamiyatiga daxldor masalalarni ishlab chiqadi.

Gimnastika jismoniy tarbiya vositalari gimnastika tarixi uning va metodlaridan biri sifatidagi rivojlanish va qaror topish jarayonini ochib beradi. Gimnastika vosita va metodlarini takomillashtirish bilan aloqador masalalarni yoritadi. Gimnastika dars berish metodikasi bo`limida esa ta'lim va tarbiyaning umumiy asoslari, turli kontingentlar mashg`ulot uyushtirish metod va pyomlari qarab chiqiladi.

Amaliy mashg`ulotlar har yoqlama jismoniy rivojlanish va jismoniy maxsus xislatlarni takomillashtirishga, gimnastika mashqlari texnikasini bilib olishga, ko`nikma va malakalari orttirishga qaratilgan bo`ladi.

ADABIYOTLAR:

1. Xonkeldiev Sh., Abdullaev A. va boshqalar. Jismoniy mashqlar bilan shug`ullanish mashg`ulotlari. O`quv qo`llanma.-Farg`ona, "Farg`ona" nashriyoti 2011-y.
2. V.I.Filippovich. теория и методика гимнастик. М.: 1971.
3. Karimov M.K. Akrobatika. T., "Elsona" MChJ. 202-y
4. A.M. Shlyomin. "Gimnastika". М.: FIS, 1978.
5. A.G. Bro`kin. Gimnasticheskaya terminologiya. М.: FIS. 1969.

ДАРС ВА ДАРСДАН ТАШҚАРИ МАШҒУЛОТЛАРДА ХАЛҚ ЎЙИНЛАРИГА

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6539692>

Абдуллаев Абдуқаном Абдулҳаевич

ТВЧДПИ “Болалар спорти” кафедраси мудири, доцент

Аннотация: *Мақолада ўқувчиларни халқ ўйинлари воситасида жисмоний чиниқтириш, дарс ва дарсдан ташқари машғулотларда халқ ўйинларига жалб қилиш бўйича тавсиялар берилган.*

Калит сўзлар: *ўқувчилар, халқ ўйинлари, жисмоний чиниқтириш, дарс ва дарсдан ташқари машғулотлар.*

Кириш. Мустақиллик йилларида республикамызда таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотлар, баркамол авлод тарбиясини кўзлаб қабул қилинган давлат дастурлари, қарор ва фармойишларнинг барчаси, жумладан, Ўзбекистон Республикасининг “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги Қонуни ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги (1999 йил 27 май) қарори юртимизда ҳар томонлама етук, баркамол инсонни тарбиялашни кўзда тутди. Айниқса, умумий ўрта таълим тизимида мунтазам равишда ўтказилаётган “Умид ниҳоллари”, “Алпомиш”, “Барчиной” спорт мусобақлари ўқувчи ёшларнинг жисмоний маданиятини ошириш, улар орасида соғлом турмуш тарзини шакллантиришда самарали омиллардан бўлмоқда. Мутахассисларнинг тасдиқлашларича, келажак авлоднинг соғлом бўлиши 50 фоиз турмуш тарзига, 15 – 20 фоиз социал ва табиий шароитларга, ирсий ва шу сингари омилларга боғлиқ экан. Аҳоли кўпчилик қисмининг соғлом ўсиши, асосан, жисмоний тарбия ва спорт соҳасида амалга оширилаётган ва шу соҳа ходимларининг олиб бораётган ишлари билан боғлиқдир.(1)

Жисмоний маданиятни ошириш жараёнида нафақат спорт машқлари, балки халқимизнинг юксак маънавияти, қадрият ва анъаналарини ўзида мужассам этган миллий халқ ўйинлари ҳам ўзига хос ўрин эгаллайди.

Давлат мустақиллиги қўлга киритилгандан кейин қисқа муддат ичида миллий спорт турлари ва ўйинларнинг 1000 га яқин ёзиб олинганлиги бу хазинанинг қанчалик кенг кўламлик эканлигидан дарак беради. Миллий спорт турлари ва ўйинларнинг соддалиги, иштирокчилар таркибининг

ўзгарувчанлиги бундан ўйинлардан тарбияда жуда кенг фойдаланиш имкониятини яратади. .(2)

АСОСИЙ ҚИСМ.Шундай экан, ўқувчиларни халқ ўйинлари воситасида жисмоний чиниқтириш, уларда соғлом турмуш тарзини яратиш педагогиканинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади.

Ушбу вазифаларни амалга ошириш кўзда тутилар экан, аввало, соғлом турмуш тарзини яратишдаги омилларга асосий эътибор қаратмоқ зарур. Бундай омиллар кўпчиликни ташкил қилади, аввало, ота-онадаги соғломлик даражаси, ўқитувчининг маҳорати, машғулотлар ташкил этиладиган жой, уларга қўйиладиган санитар-эпидемиологик талаблар, ўқувчиларнинг ақлий-руҳий, жисмоний ривожланиш даражаси, ўқувчилардаги характер қирралари, ёши ва жинси, саломатлик ҳолати, ахлоқи, тарбияси, интеллектуал ва жисмоний қобилияти. Ўқитувчи томонидан айнаи жиҳатлар биринчи галда эътиборга олинмоғи ва шуларга асосан машғулотлар ўтказилмоғи мақсадга мувофиқдир. Дарсда ёки синфдан ташқари машғулотларда табиат қўйнида ёки озода шинам спорт залида ўқувчиларнинг халқ ўйинлари воситасида амалий машқлар билан шуғулланиши уларда нафосат ҳис-туйғусини, ақлий тушунчасини ва дидини тарбиялайди. Жисмоний тарбия дарслари мазмун ва шакл жиҳатдан ўзаро мос келгандагина кутилган натижаларни беради. Айниқса, амалий ҳаракатларни ташкил этиш мазмуни унинг сифати, шакли ва хусусиятлари билан чамбарчас боғланган бўлиши зарур. Бунда ўқувчиларни жисмоний чиниқтириш устувор омил ҳисобланади. Маълумки, синфдаги ўқувчилар ҳар хил. Уларнинг барчаси ўзига хос характерга эга бўлиши табиий. Баъзилари билимларни тез ўзлаштиради, баъзилари секин, баъзилари пассив. Тажрибалардан кўринадикки, ўқувчиларнинг аксарияти жисмоний тарбия дарсларига қизиқади. Аммо шундай ҳолатлар ҳам борки, жисмоний тарбия машғулотларига умуман қизиқмайдиган ўқувчилар бор. Улар билан ишлаш, фанга қизиқтириш, амалий ҳаракатларни бажаришга чорлаш ўқитувчидан улкан билимни талаб қилса, иккинчида, ижодкорликни шарт ва зарур қилиб қўяди. Шу сабабли, ўқитувчи ўқувчиларнинг сиҳат-саломатлиги, уларнинг ақлий ва ривожланганлик даражасидан бохабар бўлиши лозим. Бунинг учун эса оила, мактаб, маҳалла ҳамкорлиги концепциясидан самарали фойдаланиш мақбул йўллардан ҳисобланади. Шунингдек, ўқитувчи ўқувчининг сўнгги тиббий кўриги, уй шароитлари билан яхши танишган бўлиши ва ота-онаси билан мунтазам алоқада бўлиши керак. Халқ ўйинларининг аксарияти ўқувчилардан тезкорлик, чапдастликни талаб қилади. Баъзи ҳаракати пассив ёки ўзига ишонч кучли бўлмаган ўқувчиларда бу каби ҳаракатларни амалга

ошириш олдидан қўрқув, хавотир бўлиши мумкин. Улардаги хавотирнинг асосий сабаби берилган амалий ҳаракатни тенгдошлари олдидан бажара олмай қолишни ўйлаш билан боғлиқ бўлиши мумкин. Ўқитувчи ушбу қирраларни эътибордан қочирмаслиги керак. Баъзи ўқувчилар амалий ҳаракатларни бажаришга қизиқиши, баъзилари эса қизиқмасликлари мумкин. Бунини оиладаги шароитлар билан ҳам изоҳлаш мумкин. Шу сабабли, талаб қўйилаётганда ҳар икки қутбни тенг ҳисобга олиш, пассив ўзлаштирувчилар учун индивидуал ёндашган ҳолда, яхши ўзлаштирувчиларни рағбат сифатида ўзларига ёрдамчи сифатида машқларни бажартиришлари мумкин. Бунининг ўқувчиларга билдирмаслик, яъни яхши ўзлаштирувчиларни бошқаларга нисбатан устун эканликларини эътироф этмаслик мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Кўпинча қатъийлик ва жасурликни талаб қиладиган амалий ҳаракатларни бажаришга баъзи ўқувчиларда ишончсизлик ҳолатлари кузатилиши мумкин. Бундай вақтларда бир халқ ўйинини иккинчиси билан алмаштириш ёки унга бажаришда ёрдамлашиш, ҳамроҳлик қилиш тавсия этилади. Машқларни бажаришда оддийдан мураккабга томон йўналиш яхши фойда беради. Масалан, бирданига “Оқ теракми, кўк терак” ўйинини ўтказишдан олдин ўқувчиларни олдиндаги тўсиқни енгиб ўтиш, кесиб ҳаракатланишга тайёрловчи, яъни маълум куч талаб қилувчи ўйинларни ташкил этиш. Ёки “Хўрозлар жанги” ўйинидан олдин ўзига ишончи суст бўлган ўқувчиларни ўз ўрнида турган ҳолда маълум вақт сакраб туришга ўргатиш, доира ёки чизик билан белги қўйиб, шунинг атрофида сакраб туриш машқини амалга ошириш керак. “Чавандозлар” ўйини олдидан чавандозни опичлаш учун жисмоний имконияти етарли ўқувчини танлаш, унга имконияти камроқ ўқувчини унга олдиндан тайёрлаш ва кейин ўйинга йўллаш лозим. Ўқитувчи ўқувчини индивидуал ёндашганда машқлар миқдорини ва такрорлаш сонини қайси вақтда ошириш, қайси вақтда чеклашни яхши билиши, халқ ўйинларини бажариш учун ўқувчиларга шароитлар ярата билиши ва албатта, шифокор тавсия этган амалий машқларни бажартириши зарурдир.

ХУЛОСА. Ўқувчиларни дарс ва дарсдан ташқари машғулотларда халқ ўйинларига ўргатишдан мақсад, аввало, уларни соғлом турмуш тарзига тайёрлаш ва иккинчидан, уларга миллий-маънавий қадриятларимиз, анъаналаримиз асосида таълим-тарбия бериш ҳамда бу орқали жисмоний тарбия фанидан белгиланган билимларни чуқур ўзлаштиришларига эришишдир.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Аслонова. М.А Таълим жараёнида ҳаракатли ўйинлардан фойдаланиш(бошланғич синфларнинг жисмоний тарбия дарслари мисолида)педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертациясини 74-75бет Навоий- 2009
- 2.Суяров. Х. .Навоий Давлат педагогика институти Миллий ҳаракатлий ўйинлар фанидан маърузалар матни 10 бет 2010 йил
- 3.Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. – Т.: Ўқитувчи, 1994. – 310 б.

МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР ЁШЛАРНИ ВАТАНГА ЭЪТИҚОДЛИ ҚИЛИБ ТАРБИЯЛАШДАГИ ЎРНИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6539713>

Ахмадалиев Бердиали Сайидалиевич

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти

Мактабгача таълим факультети ўқитувчиси

Аннотация: Мақолада ёшларни ватанга эътиқодли ва меҳр-мухаббатли қилиб тарбиялашда ўзбек миллий қадриятларининг ўрни ва аҳамияти ҳақидаги фикр-мулоҳазалар келтирилган.

Калит сўзлар: инсонийлик, байрамлар, тарбия, ватан, эътиқод, анъана, маънавият, қадрият, ёшлар.

Кириш: Ёшларни ватанга эътиқодли қилиб тарбиялаш узоқ давом этадиган мураккаб жараёндир. Бу тушунчалар халқимизнинг ўтмиш тарихи ва бугунги кунда амалга ошираётган оламшумул ишларининг ўзига хос талқинини ёшларининг онгига уларнинг ўзлаштириш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда етказиш орқалигина шаклланиши мумкин. Бундай тушунчаларни шакллантиришда халқимиз маънавиятининг асосини ташкил қиладиган қадриятларнинг ўрни беқиёсдир. Президентимиз томонидан Янги Ўзбекистон стратегияси илгари сурулгач ёш авлодда азалий қадриятларга ҳурмат уйғотишга асосий эътибор қаратила бошлади. Қадриятларни чуқурроқ англаш ва англатиш қарор топмоқда. Бугунги кунда олимлар умуминсоний ва миллий қадриятлар, уларнинг моҳияти, ўзаро алоқаси, қадриятларнинг инсон ҳаётида тутган ўрни, уларнинг тарбиявий таъсири ҳамда таълим-тарбия жараёнида улар воситасида ўқувчи шахсини ҳар томонлама ривожлантириш устида кенг кўламли тадқиқотларни амалга оширмоқдалар. Қадриятшунос олимлардан бири Ж.Туленов шундай ёзади: “Қадриятлар дейилганда фақат ўтмиш даврлар учун муҳим аҳамият касб этиб қолмасдан, ҳозирги кун ва келажақдаги тараққиётга ҳам ижобий таъсир кўрсатадиган, кишилар онгига сингиб ижтимоий аҳамият касб этадиган моддий, маънавий, табиий, диний, ахлоқий, фалсафий ва бошқа бойликлар мажмуи тушунилади, қадриятлар қадр-қиммат деган маънони билдиради” [90; 12-13].

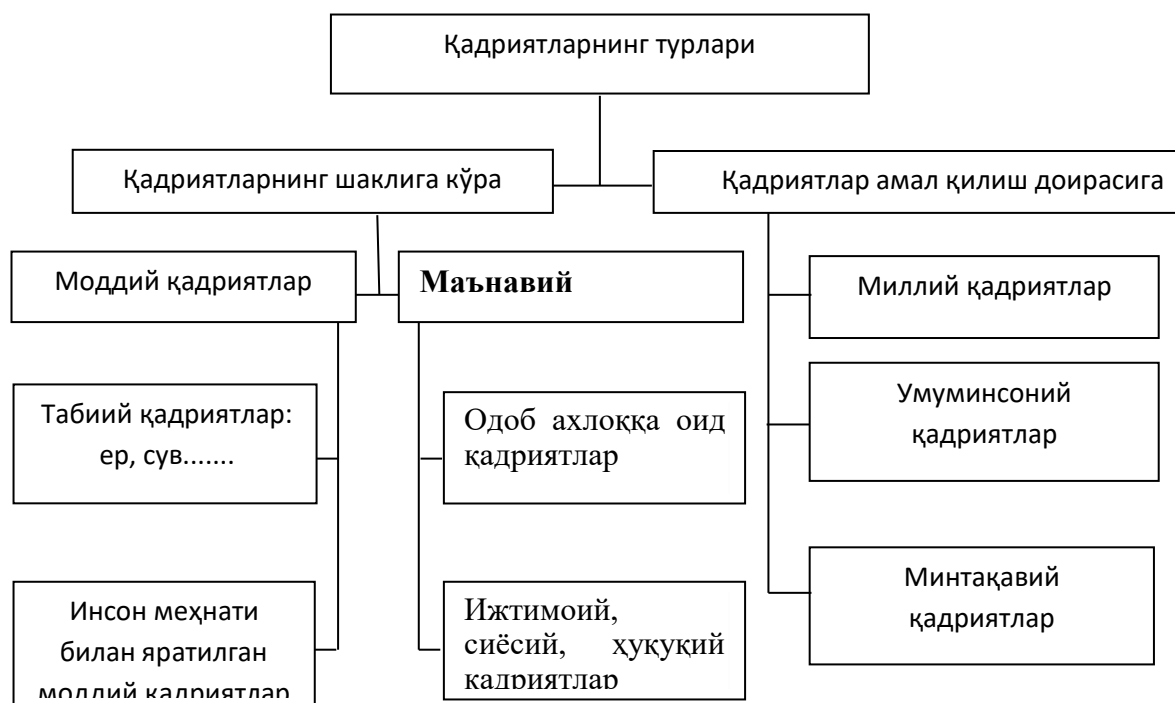
Қадриятларнинг ҳам ўзига хос қонунлари мавжуд. Бу қонунлар инсон онги ва иродасига бўйсунмайди. Қадриятлар объектив оламнинг субъектив

инъикоси бўлгани учун кишиларнинг ижтимоий фаолиятига ўз таъсирини ўтказди. Шу сабабдан кишилар ўзларининг турмуш тарзларини инсоният яратган қадриятлар талабларига қараб ўзгартириб борадилар.

Қадриятлар ўзининг мазмун, моҳиятига кўра бир неча турга бўлинади.

Қадриятларнинг турлари

АСОСИЙ ҚИСМ. Миллий-маънавий қадриятлар негизини эса анъаналар, яъни урф-одатлар, расм-русумлар, байраму сайиллар ташкил этади. Ана шу негизлардан бири анъаналардир. Бизга маълумки, ўзбек халқининг кўпгина анъаналари, урф-одатлари, дини «қолоқ», «реакцион», «эскилик сарқити» сифатида тилга олинди, уларга нисбатан аёвсиз курашлар авж олди. Ҳатто уларни социалистик мазмун касб этишига уринишлар бўлди. Ваҳоланки, ҳар бир халқнинг анъана ва урф-одатлари шу халқ маданиятининг кўринишидир. Анъаналар жамиятда асрлар бўйи жорий этилиб, мустаҳкамланиб келганлиги учун яшовчан характерга эгадир. Шу сабабдан уларни йўқотиб юбориш ёки «эскилик сарқити» сифатида қоралаш мумкин эмас.

Анъана – бу ўзига хос ижтимоий ҳодиса бўлиб, кишиларнинг онги, ҳаётида ўз ўрнини топган, аجدодлардан-авлодларга ўтадиган, такрорланадиган, ҳаётнинг барча соҳаларида қабул қилинган тартиб ва қоидалардир. Демак, анъаналар халқ маънавий ҳаётининг турли соҳаларини

ўз ичига олади. Ҳар бир миллатнинг ўзига хос муайян анъаналари борки, улар халқнинг турмушини беаба туради ва миллий қадр-қимматини юксалтиради, ҳаётининг мазмунли ўтишига сабабчи бўлади. Ҳар бир янги авлод ўтмиш авлодларнинг тажрибасини анъаналар орқали қабул қилади. Анъаналар урф-одатлардан кўра кенгроқ тушунчадир. Анъаналар миллат ижтимоий ҳаётининг ҳамма томонларига хос бўлиб, улар ижтимоий онгнинг ҳамма шаклларида бор, уларни фақат ахлоқ, ҳуқуқ, динда эмас, балки сиёсат, фан, санъатда, баъзан кишиларнинг иш фаолиятларида ҳам учратиш мумкин. Оилада байрам ва анъаналарни нишонлаш, кишилар ҳаётини завқ-шавққа тўлдириши билан бирга, оила аъзолари ўртасида ўзаро меҳр-оқибат, эътиборни таъминлаб боради. Байрамларнинг чиройли қилиб ўтказилиши оила аъзоларига кўтаринкилик кайфиятини бахш этади. Айниқса, бунда болалар катталар қатори ўз ўрнига эга бўла бошлайди. Шунингдек, боланинг оиладаги хулқ-атвор кўникмаларини шакллантиришга ҳам ижобий таъсир ўтказади. Оилавий анъаналарни шартли равишда қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин:

- умуммиллий анъаналар (янги йилни кутиб олиш, онажонлар байрами);
- шахс анъаналари (фарзанд туғилиши, туғилган кунлар);
- боланинг ҳаёт йўли билан боғлиқ анъаналар (биринчи қўнғироқ, ёшлар ташкилотларига аъзо бўлиш, фуқаролик паспортини олиш, сўнгги қўнғироқ);
- миллий урф-одатлар билан боғлиқ анъаналар (чақалоқнинг қулоғига азон айтиш, бешикка белаш, атак-чечак, мучал ёшининг нишонланиши, суннат тўйлари). У.Қорабоевнинг «Ўзбекистон байрамлари» китобида ўзбек байрамларининг тарихига, шаклланиш жараёни, турлари ҳамда бугунги кунда юртимизда нишонланиб келинаётган байрамлар ҳақида кенг маълумот берилади.

Урф-одатлар – кишиларнинг турмуш тарзига сингиб кетган, маълум муддатда такрорланиб турувчи, хатти-ҳаракат, кўпчилик томонидан маъқулланган ва қабул қилинган хулқ-атвор қоидаларидир. Масалан, кичикларнинг катталарга салом бериши, эрта туриб уй-ҳовлини тартибга келтириб қўйиш, меҳмонларга алоҳида ҳурматда бўлиш, байрам арафасида касал, ожиз, қийналганлардан хабар олиш, ёрдам лозим бўлганларникига ҳашарга бориш кабилар ўзбек халқининг яхши урф-одатларидан ҳисобланади.

ХУЛОСА: Юқоридагилардан шу нарса аниқ бўлдики, таълим жараёнида ватанга эътиқодни шакллантиришда маданий, маънавий бойликлар, халқ маросимлари, халқ оғзаки ижоди намуналари муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Бугунги таълим-тарбия олдида турган вазифалардан бири ушбу воситалардан дарс ва дарсдан ташқари

машғулотларда, оила шароитида, жамоат жойларида, қолаверса, мактабгача таълим муассасаларида кенг ва самарали фойдаланишни ташкил этишдан иборатдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш. Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани ривожлантиришни янги босқичга кўтариш тўғрисида қарор. ПҚ-3160-сон.
2. Мирзиёев Ш. Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисидаги қонуни. Т.: 2020 йил 23 сентябрь, ЎРҚ-637-сон.
3. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Харакатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсом манфаатлари йили”да амалга оширишга оид Давлат дастурини ўрганиш бўйича Илмий-услубий рисола. Тошкент, “Маънавият”, 2017.
4. Қорабоев У. Ўзбекистон байрамлари. Маданият институти студентлари учун ўқув қўлланма. - Т.: “Ўқитувчи”, 1991. – 192 б.
5. Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. – Т.: Ўқитувчи, 1994. – 310 б.

BOSHLANGICH SINIF UQUVCHILARIGA TALIM TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH VA TALIM JARAYONIDA DIDAKTIK UYINLARDAN FOYDALANISHNI AHAMIYATI VA XUSUSIYATI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6539974>

Murataliyeva Xosiyat Kilichevna

Surxandaryo viloyati Termiz tumani 12 -maktab
Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi

Annontatsiya: *Maqolada :Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda didaktik o'yinlar tashkillashtirish zaruriyati, bu orqali bolalar tafakkur faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlarini, usullari, o'ziga xos tomonlari borasida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Boshlang'ich sinf, didaktik o'yin , tafakkur , metod, mashg'ulot shulardir.*

Bola hayotida bog'chadan song maktabni dastlabki davrlarini muhim o'rin tutadi shu bois boshlang'ich ta'lim davri ta'lim jarayonidagi eng ma'suliyatli davrdir. Bu paytda bolaning savodi chiqishi bilan birga ,uning dunyoqarashi shakllanadi va onag tafakkuriham rivojlanadi unga qaramasdan bolaning malaka va konikmasiham rivojlanib

Bugungi kundaham jahonda gilobal muammo bulib kelmoqda samarali talim foydalanish tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa yoshlar hayotida virtuallashuvni yuzaga keltirmoqda. Hozirgi kunda yoshlarning aql-zakovati oldingi yillardagi yoshlarga qaraganda juda oldinlagan. Bugungi kunda rivojlangan davlatlarning nufuzli universitetlari va ilmiy tadqiqot markazlarida, jamiyatda shakllanayotgan yangi virtual madaniyat va uning o'ziga xos xususiyatlaridan tortib, to uning virtual reallikda mavjud bo'lish oqibatlarini ilmiy-amaliy jihatdan o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu boisdan ham axborotlashgan jamiyatda virtuallashuv ma'no mazmunga ega.

Ta'lim kommunikatsion texnologiyalarini keng joriy qilinayotganligi inson faoliyatining virtuallashuvi bilan yoshlar hayoti, hayot tarzi, sharoiti tubdan o'zgargan desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunki, axborotlashgan jamiyat asoschilaridan hisoblangan M.Kastels to'g'ri ta'kidlaganidek, "zamonaviy olam asosini "tarmoqli" tuzilmalar tashkil qiladi". Darhaqiqat hozirgi jamiyatda aynan global tarmoq orqali turli universitet, institutlar, tuzulmalar va birlashmalar shakllanishi, taraqqiy etishida keng shart-sharoit yaratib berilmoqda. Bundan

tashqari, axborotlashgan jamiyatda shakllangan ba'zi salbiy tendentsiyalar shaxslar ayniqsa, yoshlar o'rtasida ijtimoiy begonalashuv holatlari keskin ortishiga olib kelmoqda va hatto juda yomon oqibatlar yuzaga kelmoqda. Sababi esa turli ijtimoiy-iqtisodiy omillar ta'sirida aksariyat odamlar, yoshlar, ayollar ish bilan ta'minlanganligi yoki ularning real dunyo qiyinchiliklaridan "osongina" voz kechish yoki "oson pul topish" yo'llarini o'ylab topib botqoqqa botishi juda yomon oqibatlarga olib keladi. Ayniqsa, virtual olamda hali to'liq dunyoqarashi shakllanmagan yoshlar, shuningdek o'z qat'iy fikriga pozitsiyasiga ega bo'lmagan ayrim shaxslarni tezda o'z domiga tortib ketadi. Bu esa bunday muammoli vaziyatlarnitez oldini olinmasa, yechim topilmasa, jamiyat tanazzulga uchrashi aniq. Nimagaki, oldinlari bir buyuk davlatni yengish insonlar, yoshlar ongini zaharlash qurol-yarog'lar, qo'rqitishlar asosida amalga oshirilgan bo'lsa, hozirgi axborotlashgan virtuallashuv jamiyatni har xil turli diniy ekstremistik g'oyalar, saytlar, o'rgimchak to'ri deb atalmish internet tarmoqlari orqali soniyasiga amalga oshiriladi desam mubolag'a bo'lmaydi.

XX asr oxiri - XXI asrda bo'lgan axborot portlashi yangi axborot kommunikatsion texnologiyalari bilan bog'liq bo'libgina qolmay u o'z navbatida yangicha virtual reallik, inson mavjud bo'ladigan yangi makonning shakllanishiga sabab bo'ldi. Virtual ma'lumotlarni uzatish texnologiyalari internet axborotni uzatibgina qolmay shaxslararo, guruhlararo va yuqorida aytganimizdek bundan qurol sifatida foydalanilmoqda. Bu jarayon esa o'z navbatida jamiyat hayoti, ta'lim va tarbiya tizimida turli darajadagi muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Maktab va jamiyatining yuksalishi yangi davr inqilob natijasidir. Shu sababdan ham bu bugungi kunda bilim yurtlarining poydevori faqat internet bo'lishi mumkin emas. Bu inqilob inson bilimini misli ko'rilmagan darajada egallashga, qobiliyatini rivojlantirishga ko'proq e'tibor berilishi kerak deganidir. Amartya Sen shunday deydi "inson rivojlanishi muhimdir. Bunday erkinliklar jumlasiga ega ,xotin - qizlarning ta'lim olishi, turli tashkilot ishlarida o'zini ko'rsatishi, axborotlardan keng foydalanish, jamoaviy xavfsizlik va boshqaruvlarni kiritish mumkin.

Bugungi kunda yoshlar hayotida oqilona bilimlarni o'zlashtirish, axborotlardan foydalanish eng muhim masaladir. Chunki, aynan har qanday jamiyatni qurish jarayonida yoshlar hayoti, bilim olishining madaniy shakllari har doim xilma - xil bo'lib, ular zamonaviy ilm - fan, texnika taraqqiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Bugun E. Toffler "boylik yoki zo'ravonlikka emas, axborot hosil qiladigan intellent va bilimga asoslanadi", degan fikriga hech birimiz qarshi chiqa olmaymiz. Demak zamonamizning o'ziga xosligi bu axborot hukmronligi, media hukmronligidir. Shunday ekan axborotlardan to'g'ri, oqilona foydalanish, uning foydasi shu bilan birga zarari haqida o'sib kelayotgan yoshlarga yanada chuqurroq tushuntirish

zarurdir. Yoshlar tasavvurida virtual olamni shakllantirish muhim vazifalardan biridir. Bunday internet muammolari 1996- yildan boshlab, to hozirgacha o'rganilib kelinmoqda. Vaholangki, internetga bog'lanib qolish yoshlarning soatlab ekran qarshisida o'zining qilishi kerak bo'lgan ishidan chalg'ishi bular hech qachon tugamaydi, aksincha kengayib boraveradi.

Internet olamidan biz yoshlar qanday foydalanishimiz kerak?

Albatta buning yo'llari juda ko'p. Xohlasangiz, zarur bo'lgan turli xil tarixiy ma'lumotlar, har xil kitoblarning elektron hamda audio shakllarini yuklab olish bu bizlarga juda katta imkoniyat, qulaylik, albatta. Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyevning o'zlari ham internet sohasini jadal rivojlantirish va keyingi yillarda uning tezligini kamida 4 baravariga oshirilishi lozimligini ta'kidlaganlar.

Bugungi kunda ta'lim biz yoshlar hayotida eng muhim rol o'ynaydi. Virtual makonning inson ijtimoiy- madaniy sohasini tobora qamrab olayotganini ko'rmoqdamiz.

Ma'lumki, bolalar yoshligidan o'ynashga qiziqadilar. O'yin - bu faqatgina o'ynaydigan joy yoki vaqt o'tkazish emas, balki unda jamoa bo'lishni o'rganish, muloqotga kirishish, va albatta, g'laba qilishga intilish, kuch bo'ladi. Virtual olamda bolalar ham, kattalar ham o'ynaydigan kompyuter o'yinlari juda ommalashgan. Bolalar juda yoshligidan o'yinlar o'ynaydi: uch to'rt yashar bolalar donolardek fikr yuritib telefon, kompyuterlar to'g'risida gapirishlari kattalarni hayratga soladi. Telefon va kompyuterlarni yoshgina bolachalar ayrim katta yoshdagi insonlardan yaxshi tushunib, erkin foydalanishadi. Bu, albatta, yoshlar hayotiga ham ijobiy, ham salbiy ta'sir qilishi mumkin.

Bolalar maktab muhitida bo'lib qolganida bu o'yin uni qay darajaga, qay tomonga olib boradi? U tajovuskor bo'ladimi, yoki dunyoga, vataniga, oilasiga foydasi tegadigan inson bo'lib yetishadimi?

Bu, albatta, bizga va eng muhimi ota - onalarga bog'liqdir. Ba'zi ota - onalar bolalari shovqim solib o'ynayotgan bo'lsalar, bu kattalarga yoqmaydi va ularni "O'ynama, o'ynashni to'xtat... Darsingni qilsang bo'lmaydimi... Boshqa foydali ishni qilsangchi, o'ynama", deb jerkib berishadi. Menimcha, bunday qilish ota - ona uchun juda noto'g'ri va bu gaplar bolalarning kayfiyatiga ta'sir qiladi, qaysarlik qilishlari ortib boradi. Ota - ona bolaga nimadan qanday, qachon, qay vaqtda foydalanish, nima to'g'ri- yu, nima noto'g'riligini tushuntirib, uqtirishlari kerak.

Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarda bolaga maktablarda kitob, darslik o'rniga notebook berishadi. Bundan nima maqsad ko'zlangan?

Bu, albatta, eng birinchi navbatda yoshlarga bilim olishlariga qulaylik va yoshligidan kompyuter- notebook, telefon va turli texnologiyalarga tushunishi

kerakligi, yangiliklar yaratishi, mamlakat rivojiga hissa qo'shishi kabi juda ko'p maqsadlar ko'zda tutilgan.

Mamlakatimizda yoshlarga zamon talabiga javob bera oladigan interfaol ta'lim texnologiyalaridan toydalanilmoqda. Bu yoshlar vaqtini mazmunli va foydali o'tkazish, ularni bilimini yanada oshirish, zamon talabiga mos qilib tarbiyalash kabi vazifa va maqsadlar ko'zda tutilgan. Bunday texnologiyalar hali yurtimizning chekka- chekka hududlariga yetib bormaganligi katta muammodir. Bu muammoni hozirgi kunda asta- sekinlik bilan yechimi va yo'llari izlanmoqda.

Insoniyatning kun tartibi, yashash tarzi tubdan o'zgarib juda yaxshilanib kelmoqda. Kundan- kun yangi g'oyalar, yangi ixtirolar, yosh avlodning fikrlashi kengayib borishi, albatta, yangi O'zbekistonimizni yanda rivojlanishiga ulkan ochilmoqda. Bugungi kun yoshlari birlashib yangi O'zbekistonni yaratish, rivojlantirishda katta yangiliklar qilmoqda. Turli sohalarda yoshlar o'zlarini ko'rsatmoqdalar.

Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyev yoshlarga xotin- qizlarga juda ko'plab qulayliklar yaratib beryaptilar. Negaki, jannatmakon yurtimiz, mamlakatimiz kelajagi bizning, yosh avlodning qo'lidadir. Yana shuni ham yodimizdan chiqarmasligimiz kerakki, oqning qorasi, kunning tuni bo'lgani kabi har bir narsaning foydasi bilan birga zarari ham mavjud. Shunday ekan biz yoshlar maqsadimiz yo'lida og'ishmay, to'g'ri harakatlanishimiz darkor. Prezidentimiz, jannotmakon go'zal yurtimiz, ota-onamiz oldilaridagi burchimizni to'laqonli bajarishimiz kerak va albatta marra biz yoshlarning qo'lidadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi.- Toshkent: O'zbekiston. NMIU. 2019.- B 88.

1.Boltayev B.Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa tarbiyasi _ " SamDu" nashriyoti .(òquv qòllanma)-2019-y [1,24-b]

2.Yaxshieva,z.(2020). talabalarning mustaqil ta'lim olishida interfaol metodlarning roli .JSPI Scientific Publications Archive.

3.Yaxshiyeva ,Z.Z., Axmadjonova , Y.T.,& Axmadjonova ,U.T.(2021). Evalution of the quality of education is studied on the basis of foreign experience. Integration of science , edukation and practike .Scientific metho dikal Journal ,383-385

НОДАВЛАТ НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРИДА ЁШЛАР СИЁСАТИ БЎЙИЧА ФАОЛИЯТНИНГ ТАШКИЛИЙ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6540097>

Эшкулов Мардонбек

*ЎзМУ Тарих факултети Давлат ва фуқаролик жамияти
институтлари бошқаруви йўналиши 2-босқич магистранти*

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистонда давлатнинг ёшларга оид сиёсати ва унинг ёшларга оид сиёсатнинг ҳуқуқий ва қонуний асослари очиқ берилган. Шу билан биргаликда ёшларга оид давлат сиёсатининг муҳим иккита давра бўйича таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Ёшларга оид давлат сиёсати, ёшлар, ёш оила, ёш мутахассис, ёшлар кун, “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи

Ўзбекистон Республикасининг ёшларга оид давлат сиёсати меъёрий-ҳуқуқий асослари ҳақида тўла тасаввур ҳосил қилиш учун уларнинг ишлаб чиқиш ва шаклланиш босқичларини тадқиқ этамиз.

Хусусан, мамлакатимизда ёшларга оид давлат сиёсати шаклланиши ва амалга ошириш жараёнини соҳага оид қабул қилинган иккита муҳим қонуннинг қабул қилиниши билан боғлиқ равишда икки хронологик босқичга ажратиш мумкин.

Биринчи босқич, 1991-2016 йилларни ўз ичига олиб, уни ёшларга оид давлат сиёсатининг жорий қилиниши, унинг давлат сиёсий фаолиятининг алоҳида устувор йўналиши сифатида ажралиб чиқиши ва институционаллашуви каби бир қатор хусусиятлар билан тавсифлаш мумкин.

Ушбу босқичнинг бошланиши 1991 йил 20 ноябрь куни “Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”⁸⁰ги Қонуни қабул қилиниши билан белгиланади. Шунингдек, мазкур қонуннинг қабул қилиниши “Ёшларга оид давлат сиёсати” атамасининг кенг илмий ва амалий истеъмолга кириб келишига замин яратди. Қонунга кўра Ёшларга оид сиёсат Ўзбекистон Республикаси давлат фаолиятининг устувор йўналиши

⁸⁰“Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги № 429-ХII қонунинг http://www.lex.uz/search/all?form_id=3968&fyear=1991

бўлиб, унинг мақсади ёшларнинг ижтимоий шаклланиши ва камол топиши, ижодий иқтидори жамият манфаатлари йўлида имкони борича тўла-тўқис рўёбга чиқиши учун ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий, ташкилий жиҳатдан шарт-шароит яратиш ҳамда уларни кафолатлашдан иборатдир⁸¹.

“Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида” қонуни амал қилган 1991-2016 йиллар билан белгиланувчи биринчи босқичда мазкур қонун ёшларга оид давлат сиёсатининг шаклланиши ва самарали амал қилишини таъминлади. Айнан ана шуни назарда тутган ҳолда, мустақилликка эришган собиқ иттифоқ республикалари ичида биринчилардан бўлиб Ўзбекистонда қабул қилинган ушбу тарихий ҳужжат, бу борада ҳам бош ислохотчи бўлган давлатимизнинг ёшларга оид давлат сиёсатининг энг асосий ва устувор йўналишларини белгилаб берди.

Шу нуқтаи-назардан ёндашганда, Ўзбекистон Республикасининг мустақилликка эришиши давлатнинг ёшларга доир сиёсатида муҳим босқич ҳисобланиб, сиёсатда ёшлар муаммосига алоҳида аҳамият қаратиш учун кенг имкониятларни очиб берди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 6 февралдаги “Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-2124-сонли қарори асосида махсус Давлат дастури қабул қилинди. Мазкур Дастур ижросини тўлақонли ҳамда сифатли амалга ошириш, белгиланган вазифаларни ўз муддатида самарали бажариш мақсадида Ўзбекистон Республикасида 2014 йилда ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар дастурини амалга ошириш ҳаракат режаси ишлаб чиқилди. Ушбу режа 7 бўлим, 76 банддан иборат бўлиб, Дастур доирасида турли йўналишларда амалга оширилиши лозим бўлган вазифаларни қамраб олди.

Дастур орқали ёшларнинг сиёсий ва ҳуқуқий саводхонлигини оширишга қаратилган бир қатор тизимли ишлар амалга оширилди. Жумладан, республикаimizдаги таълим муассасалари ўқувчи, талабаларининг ҳуқуқий саводхонлигини оширишга қаратилган “Ҳуқуқ билимдонлари”, “Сиз қонунни биласизми?” ва “Тафаккур синовлари” каби республика танловларининг ўтказилиши ёшларга ўз билимларини баҳолаш имкониятинигина эмас, балки ушбу билимлар орқали мамлакатимизни янада ривожлантиришга интилиш, ташаббусларини кўрсатиб берди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси

81“Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги № 429-XII қонунининг 1 моддаси <http://www.lex.uz/acts/140894>

Қонунчилик палатасининг расмий сайтида “Парламентаризм билимдони-2013” on-line танлови викторинасида 5700 дан ортиқ ёшлар иштирок этганлиги⁸² ҳам бу борадаги ишлар натижадорлигини кўрсатди.

Ҳаёт ҳуқуқий-демократик, инсонпарвар давлатни вужудга келтиришнинг бош омили мукаммал қонунчилик эканлигини кўрсатиб турибди. Ана шу ўлчовдан келиб чиқиб, бошқарув тизимидан тортиб, кўпқиррали ҳаётимизнинг энг кичик соҳаларигача дахлдор бўлган қонунлар тизимини ишлаб чиқишни заруратга айлантирмоқда⁸³. Президентимиз таъбири билан айтганда “Ҳуқуқий давлатнинг қуроли ҳам, ҳимояси ҳам, кўзи ҳам, сўзи ҳам қонундир”⁸⁴. Кўриниб турибдики, бу даврда ёшларга оид давлат сиёсатининг ижтимоий, иқтисодий, маънавий ва айниқса, ҳуқуқий асослари доимий мустаҳкамлаб борилган.

Бу соҳада ёшлар сиёсати алоҳида эътибор қаратилиши миллий давлатчилигимиз тарихидаги энг катта ютуқлардан биридир.

Иккинчи босқич 2016 йилнинг 14 сентябрида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги⁸⁵ қонуни қабул қилиниши билан бошланди. Мазкур қонунинг қабул қилиниши Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсати соҳасида ўзига хос мутлақо янги даврни бошлаб берди. Ўз навбатида, бу мамлакатимизда ёшларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини мустаҳкамлашга, ёшларга оид давлат сиёсатини рўёбга чиқаришда давлат органлари ҳамда бошқа ташкилотлар масъулияти ва ўзаро ҳамкорлигини кучайтиришга, ушбу соҳада соғлом, баркамол авлодни тарбиялашга қаратилган чора-тадбирлар самарадорлигини янада оширишга хизмат қилиб келмоқда.

Қонундаги эътиборли жиҳатлардан бири – унда ушбу йўналишдаги асосий тушунчалар “ёшларга оид давлат сиёсати”, “ёшлар (ёш фуқаролар)”, “ёш оила”, “ёш мутахассис” каби моҳияти очиб берилган⁸⁶.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 июндаги ёшлар билан бўлиб ўтган учрашувидан сўнг ёшлар сиёсати соҳасига оид 18 та Қонун ва қонуности ҳужжатлари қабул қилинди. Хусусан, Ўзбекистон

⁸² www.parliament.gov.uz

⁸³ Н.Жўраев. Янгиланиш концепцияси: яратилиши, эволюцияси ва амалиёти. – Т.: Маънавият, 2002. – Б. 43.

⁸⁴ Каримов И.А. 20-том, Бизнинг йўлимиз – демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир. Т.: “Ўзбекистон” 2012, 140 бет.

⁸⁵ Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятига доир ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар (I қисм). – Т: “O‘zbekiston” НМИУ, 2017.Б – 32.

⁸⁶ Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятига доир ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар (I қисм). – Т: “O‘zbekiston” НМИУ, 2017.Б – 32.

Республикасининг 2 та қонуни қабул қилинди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 5 июлдаги “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида” ПФ-5106-сон Фармони⁸⁷ билан ёшлар масалаларига оид 70 га яқин меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга қўшимча ва ўзгартиришлар киритилди. Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 4 та қарори ва 1 та фармойиши, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 9 та қарори ва 1 та фармойиши қабул қилиниши ёшлар сиёсати соҳасидаги ислохотларнинг тизимли, босқичма-босқич амалга оширилишига замин яратмоқда.

Шунингдек, мазкур соҳадаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш ва янги юксак сифат босқичига кўтариш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги фармони қабул қилинди. Фармонга мувофиқ, ёшларга оид давлат сиёсатини изчил ва самарали амалга ошириш, ёшларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини тубдан ислоҳ этиш мақсадида Ўзбекистон “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати негизида Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ташкил этилди⁸⁸.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ташкил топган кун – 30 июнь санаси мамлакатимизда “Ёшлар куни”⁸⁹ сифатида нишонланади.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқига 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси⁹⁰ доирасидаги ислохотларда ёшлар фаоллигини ошириш билан боғлиқ бир қатор янги ва муҳим вазифалар қўйилди.

Хулоса қилиб айтганда биринчи босқични Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг шаклланиш ва институтционаллашув даври сифатида иккинчи босқични эса ёшларга оид давлат сиёсати механизмлари ва технологияларини соҳага оид барча давлат ва нодавлат

⁸⁷ Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятига доир ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар (I қисм). – Т: “O‘zbekiston” НМИУ, 2017.Б – 59.

⁸⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида»ги фармонида шарҳ <http://lex.uz/docs/3255680>

⁸⁹ Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятига доир ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар (I қисм). – Т: “O‘zbekiston” НМИУ, 2017.Б – 58.

⁹⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони //Халқ сўзи, 2017, 8 феврал.

ташкilotлари иштирокида амалиётга қўллаш ва ёшларнинг барча қатламларига кенг миқёсда кириб бориш даври сифатида кўрсатиш мумкин.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОНЦЕНТРАЦИЮ ВРЕДНЫХ ГАЗОВ В ВОЗДУХЕ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6540135>

Ю.А.Махмудов

*к.т.н., доц. Ташкентский институт текстильной
и легкой промышленности*

В статье приводится исследование концентрацию вредных газов и паров в рабочей зоне и давать оценку чистоты воздушной среды производственных помещений предприятия хлопкоочистительной, текстильной и лёгкой промышленности Республики Узбекистан.

Maqolada O'zbekiston Respublikasi paxta tozalash, to'qimachilik va yengil sanoat korxonalarida ishlab chiqarish binolari havo muhitining tozaligini baholash va zararli gazlar va bug'larning ishchi zonasida kontsentratsiyasini o'rganish ko'rsatilgan.

The article provides a study of the concentration of harmful gases and vapors in the working area and assess the purity of the air environment of industrial premises at the enterprises of the cotton-cleaning, textile and light industries of the Republic of Uzbekistan.

На предприятиях текстильной и легкой промышленности в рабочую зону могут выделяться вредные газы и пары, которые проникая в организм человека, могут вызывать отравления и профессиональные заболевания. Поэтому необходимо периодически проводить анализ воздушной среды на соответствие её предельно – допустимым концентрациям (ПДК) [1].

Предельно-допустимые концентрации (ПДК) некоторых вредных газов и паров в воздухе рабочей зоны (СанПинРУз гигиенические нормативы ПДК вредных веществ в воздухе рабочей зоны таб-1).

Таблица 1.

Наименование веществ	ПДК, мг/м ³	Класс опасности
Ангидрид сернистый	10	3
Ацетон	200	4
Аммиак	20	4

Бензин-растворитель	300	4
Бензин топливный	100	4
Бензол	5	3
Углерода окись	20	4
Ксилол	50	3
Толуол	50	3
Этиловый эфир	0,15	2
Хлор	1	2
Сероводород	10	2
Керосин	300	4

Пробы воздуха берут не только на основных рабочих местах, но и в местах кратковременного пребывания рабочих, обычно 2-3 раза и более, пока измеренные концентрации в одной точке не будут значительно отличаться между собой. По результатам этого анализа можно судить о вредности воздушной среды данного цеха, эффективности вентиляционных устройств и герметизации производственного оборудования. Наиболее широкое распространение получил в текстильной и легкой промышленности экспрессный метод и как наиболее простой этот метод дает возможность на месте определить степень загрязненности воздуха (например, для срочного выяснения причин несчастного случая, решения вопроса о ремонте агрегата и т.д.).

Для этого применяются переносной газоанализатор УГ-2. Этим газоанализатором определяют присутствие в воздухе сернистого ангидрида, ацетилен, окиси углерода, сероводорода, хлора, аммиака, окислов азота, этилового эфира, бензола, толуола, ксилола, ацетона. Принцип работы газоанализатора УГ-2 основан на измерении длины окрашенного столбика индикаторного порошка в стеклянной трубке, через которую просасывается анализируемый воздух в рабочих помещениях. Длина окрашенного столбика измеряется пропорционально концентрации исследуемого вещества в воздухе [2].

Фильтрующий патрон применяют при всех анализах, за исключением анализа, определяющего содержание сероводорода, хлора, аммиака, а также ацетона, если последний исследуется в воздухе сухих помещений при отсутствии кислых газов.

До анализа фильтрующие патрона продувают в среде исследуемого воздуха, за исключением патронов, предназначенных для анализа, определяющего содержание сернистого ангидрида и окислов азота, для которых патроны не продувают. Патроны продувают один раз, после чего пользуются несколько раз, за исключением патронов, предназначенных для анализов, определяющих содержание ацетона, патроны которого используют только один раз. Фильтрующие патроны, применяемые ранее, обычно выбраковывают по изменению цвета окраски порошка.

Воздух засасывается сильфоном через поглотительный патрон (если он участвует при анализе исследуемых веществ) и индикаторную трубку.

Сильфон представляет собой гофрированную резиновую трубку, закрепленную между металлическими фланцами. Внутри сильфона имеется пружина, которая держит сильфон в растянутом положении; для сохранения формы гофрированных поверхностей с внутренней стороны в гофры вставлены распорные кольца. Сильфон сжимается штоком 5 путем нажатия рукой на головку 6 штока. Прибор оборудования стопором 7, находящемся в направляющей втулке 8, в которой ходит шток.

Все шесть штоков газоанализатора с двух противоположных сторон имеют по канавке. Над канавкой сверху стоит цифра, означающая объем просасываемого воздуха в миллилитрах, если шток установлен в направляющую втулку этой канавки напротив стопора. Каждая канавка имеет два отверстия для фиксации стопором обозначенного объема прососанного воздуха через индикаторную трубку во время анализа. Время требуемое для проведения анализов газов и паров, включает время движения штока до защелкивания стопором и время паузы после прекращения движения штока, в течении которого ещё продолжается просасывание воздуха.

Посмотреть и если для исследуемого газа (паров) применяют шток с двумя объемами просасываемого воздуха, то нужно установить, каким из них следует пользоваться. Так, при ожидаемой большой концентрации вредного газа (паров) выбирают наименьший объем просасываемого воздуха, и наоборот. Затем шток установить во втулку 8 канавкой (над которой указан выбранный объем просасываемого воздуха) со стороны оттянутого стопора

Наполнили порошком три индикаторные стеклянные трубки в следующей последовательности:

- достать из коробки стеклянную трубку, в один конец которой вставить стальной стержень (проволоку с кольцом) на длину, не доходя до 10 мм до конца трубки;

- с противоположного конца этой трубки вложить прослойку гигроскопической ваты толщиной 0,5 мм;

- сжать вату штырьком, чтобы она касалась поверхности металлического стержня и затем вынуть штырем; после этого с короткого конца трубки вставить металлический пыж, протолкнув его штырьком до плотного соприкосновения с ватой;

- вынуть стержень и через стеклянную воронку насыпать индикаторный порошок в трубку из ампулы, вскрытой перед самым употреблением; порошок насыпать до края конца трубки над столом, не допуская попадания порошка на одежду во избежание её прожога;

- наполнив порошком индикаторную трубку, ампулу с порошком сразу же закрыть стеклянной пробкой через конец резиновой трубки; порошок в индикаторной трубке уплотнить постукиванием по стенке трубки штырьком (результате уплотнения не должно быть видно просветов в порошке);

- опустить штырьком с открытого конца в трубку такую же прослойку ваты до соприкосновения с порошком, после чего закрыть вату пыжом, нажав штырьком на пыж, и индикаторная трубка готова для анализа.

- достать из коробки требуемый порошок для фильтрующего патрона (см. табл. 2) и стеклянную трубку (извилистую); в узкий конец патрона вложить тампон из гигроскопической ваты толщиной 5 мм;

- повернуть поглотительный патрон широким концом кверху и, вставив стеклянную воронку, насыпать порошок, как указано в табл.2; при этом нужно постукивать штырьком о стенки патрона, уплотняя таким образом насыпаемый порошок в патроне;

- вынуть воронку, вложить тампон из ваты толщиной 5 мм в открытый широкий конец патрона и немедленно закрыть заглушками оба конца патрона.

- сняли заглушку с узкого конца патрона и быстро присоединили его к резиновой трубке сильфона;

- закрепили зажимами патрон на подставке и снять заглушку с широкого конца;

- надавливая одной рукой на головку штока, другой рукой отводя стопор, прососать исследуемый воздух через патрон;

- услышав защелкивание стопора, отсоединить фильтрующий патрон от сильфона и немедленно закрыть оба конца патрона заглушками; продувка патрона считается законченной.

Приготовленную для анализа индикаторную трубку одним концом соединили с фильтрующим патроном, а другим присоединить к сильфону. Затем индикаторную трубку и фильтрующий патрон прикрепить на подставе прибора к подвижной планке. Там же на планке установить две линейки, одну на максимальную, а другую на минимальную концентрацию исследуемого газа.

Открыли заглушку в фильтрующем патроне; надавливая одной рукой на головку штока, другой рукой отвести стопор 7 и прососать испытуемый воздух через фильтрующий патрон и индикаторную трубку в соответствии с временем, указанным в табл.2

По длине окрашенного столбика в индикаторной трубке, считая от нуля на линейке, определили фактическую концентрацию исследуемого газа (паров).

Воздух для анализа берут на высоте 2 м от уровня пола или площадки на которой работает человек. При отсутствии такой возможности во время лабораторной работы воздух для анализа можно брать из газовых камер имитирующих производственное помещение. Газовая среда в камерах образуется при испарении жидкости наливаемой в стеклянные чашки. Данные анализа приведены ниже форме.

Таблица 2.
Данные анализа

Номер замера (точка отбора пробы)	Объем прососанного воздуха	Время просасывания воздуха, мин, с		Измеренная концентрация газа (паров) в воздухе, мг/м ³	Предельно допустимая концентрация по санитарным нормам, мг/м ³	Во сколько раз фактическая концентрация превышает предельно допустимую?	Является ли исследуемый газ (пары) горючим веществом	Пределы взрыва-емости в объемных процентах		Фактическая концентрация исследуемого газа (паров) в объемных процентах	Указать, во сколько раз фактическая концентрация газа (паров) менее или более взрывоопасна
		до защелкивания стопора	общее время просасывания					Нижний	Верхний		

	1500	12	24	0,8	0,4		Да	0,3	1,5	0,3	0,1
	1450	11	22	0,9	0,4	2,5	Да	0,4	1,2	0,4	0,3
	1200	9	20	1,2	0,4		да	0,5	1,4	0,6	0,4

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. 1. А. Кудратов, Ю. Сосновский, Охрана труда на кокономотальных производствах. Т. Ўқитувчи 1991г.
2. Шашкин Б.Ф., Брус И.Д., Тураев Н.С. Учебно-методическое пособие «Определение запыленности воздуха производственных помещений весовым методом». – Томск: ТПУ. 1999. 4с.
3. Долин П.А. Справочник по технике безопасности. - М.: Энергоатомиздат. 1984. С. 507.
4. Белов С.В., Ильницкая А.В., Козьяков А.Ф. и др. Безопасность жизнедеятельности. - М.: Высш. школа. 1999. 448 с.
5. СанПин РУз №0046-95. Гигиенические нормативы ПДК вредных веществ в воздухе рабочей зоны
6. ГОСТ 12.1.014-94 ССБТ. Воздух рабочей зоны. Метод измерения концентраций вредных веществ индикаторными трубками.
7. <http://gorjunkova.professorjournal.ru/54>
8. rudocs.exdat.com/docs/index-75217.html
9. jantik.ucoz.ru/load/0-0-0-112-20

МИКРОИҚЛИМ ҲОЛАТИ ВА УНИНГ МЕЪЁРЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6540148>

Ю.А.Махмудов

т.ф.н., доц, Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти

Тухтабаев С.Т

т.ф.н., доц. Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти

Ҳозирги кундаги тўқимачилик корхоналари ишчи зоналаридаги микроиқлим шароитларини ўрганиб чиқилиб, ўз ўрнида хулосалар чиқарилиб, уларни ҳолатини яхшилаш бўйича тавсиялар келтирилган.

В ходе исследования изучаются условия микроклимата на рабочих площадях существующих текстильных предприятий, делаются выводы и даются рекомендации по улучшению их состояния.

The study studied the microclimate conditions at the working sites of existing cotton ginning plants and made conclusions, as well as recommendations for improving their condition.

Ҳозирги вақтда дунё аҳлини ташвишга солиб турган COVID-19 бизнинг Республикамизни ҳам четлаб ўтмади. Яъни, ҳар бир раҳбар ва ишчи ўз саломатликлари учун ўзлари маъсул эканлиги ҳамда саломатлик биринчи даражада туришини англашлари керак. Шунинг учун ҳар бир киши санитария-гигиенани қоидаларига амал қилган ҳолда ниқобларни жамоа жойларида тақиб юриш, қўлларни совун билан тозалаб ювиш ва антистептик моддаларни қўллаш, жумладан иш жойларида ҳамда хонадонда микроиқлим шароитларини доимо санитария нормаларига риоя қилган ҳолда сақлашлари талаб қилинади ва шарт бўлиб қолади. Иш жараёнларининг ва атроф-муҳитнинг ишчилар организмига таъсирини ўрганадиган фан меҳнат гигиенаси дейилади.

Республикамиз ҳудудида 7 мингдан ортиқ тўқимачилик корхоналар, 98 та пахта тозалаш корхоналари ва 317 та тайёрлов пунктлари и мавжуд бўлиб, Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти битирувчилари ушбу корхоналарда мутахассис сифатида фаолият олиб боришади. Лекин Меҳнат гигиенасини қўллаш натижасида қулай иш шароитларни ярата оладиган, меҳнат унумдорлигини ошира оладиган, касбий касалликларни камайтира оладиган ёки бутунлай йўқ қила оладиган санитария, гигиена ва даволаш

профилактик тадбирлари ишлаб чиқилади. Маълумки, иш жараёнида киши организмга ташқи муҳит салбий таъсир қилиши, айти пайтда айрим аъзолар чарчаши ҳам мумкин. Организмнинг чарчаши икки хил бўлади: - тез чарчаш, бу ишга кўникма ҳосил қилинмаганда ёки оғир жисмоний иш бажаришдан келиб чиқади. Бундай чарчаш иш тугагандан сўнг тезда ўтиб кетади; - секин-аста ривожланиб боровчи чарчаш, меҳнат қобилятининг аста-секин пасайишига олиб келади. Бу хил чарчаш узоқ вақт ва ҳамиша бир хил (монотон) ишларни бажариш натижасида юзага келиб, киши организмни путурга кетказади. Иш жойларидаги микроклим омилларини - ҳарорат, нисбий намлик, ҳавонинг тезлиги ҳамда атмосфера босими ташкил этади. Бундай муҳит киши организмга салбий таъсир қилиб, уни совутиб ёки қизитиб юборади. Бундан ташқари организмдан чиқадиган иссиқлик киши бажараётган ишнинг жадаллигига ҳам боғлиқ. Киши организмнинг меъёрий ҳарорати 36-37 ОС бўлади. Қизиб кетсак, терлаймиз, бу ортиқча иссиқликни ташқи муҳитга бериш ва шу орқали организм ҳароратини маълум микдорда сақлаб туришдир. Маълум оғирликдаги жисмоний меҳнат билан банд бўлган киши ўзини яхши ҳис қилиши, яъни у қизиб кетмаслиги, ёки совқотмаслиги учун микроклим шароитлари маълум даражада бир-бири билан ўзаро боғлиқ бўлиши керак. Бундай шароитларни комфорт шароитлар дейилади. Бу шароитларни яратиш ГОСТ 12.1.005-76 “Иш зонасининг ҳавосига умумий санитария-техника талаблари” билан белгиланади. Берилган иш тури учун комфорт (энг мақбул) шароит иссиқлик баланси таъмин этилгандагина бўлиши мумкин.

Иссиқлик баланси қуйидаги формула билан ифодаланади:

$$Q=Q_k+Q_{\text{кон}}+Q_n+Q_b+Q_i.$$

Бу ерда:

Q_k - кийимнинг иссиқлик ўтказувчанлиги;

$Q_{\text{кон}}$ - бадан атрофидаги конвекция;

Q_n - атроф-юзаларига нурланиш;

Q_b - бадандан чиқаётган намликнинг буғланиши;

Q_i - нафас олаётган ҳавони иситиш.

Цехдаги ҳаво ҳарорати пасайганда, қон томирлар торайиб, терида қоннинг келиши сусаяди ва тананинг ташқи муҳитга иссиқлик бериши камаяди. Шундай қилиб, киши ўзини иш шароитида яхши ҳис қилиши учун ҳарорат, нисбий намлик ва ҳаво ҳаракати тезлигининг маълум уйғунлиги зарур экан. Тананинг ҳароратини ростлашда цех ҳавосининг намлиги катта таъсир кўрсатади. Юқори нисбий намлик (>85%) тернинг буғланишининг камайишига

олиб келса, жуда паст нисбий намлик (<20%) нафас йўллари шиллик пардасининг қуриб қолишига олиб келади. Намликнинг энг мақбул қиймати 40-60% деб қабул қилинган, лекин тўқимачилик корхоналарида технологик жараён талаблари нисбий намликнинг ўзгаришига олиб келади. Айти пайтда ҳар қандай шароитда ҳам биринчи навбатда инсон саломатлиги, унинг меҳнатини муҳофаза қилиш муаммоси қўйилиши керак. Иш жойларида ҳавонинг ҳаракати иш шароитини яхшилашнинг муҳим омилларидан ҳисобланади.

Иссиқлик юқори бўлган цехларда ҳавонинг ҳаракати организмдан чиқадиган иссиқликни атроф-муҳитга берилишини яхшилади ва аксинча совуқ цехларда организмга салбий таъсир қилади. Ҳавонинг одам учун сезиларли минимал тезлиги 0,2 м/с ҳисобланади. Йилнинг совуқ пайтларида ҳавонинг тезлиги 0,2-0,5 м/с, иссиқ кунларида эса 0,2-1,0 м/с бўлишини тавсия этилган. Иссиқ цехларда бу тезлик 3,5 м/с гача оширилиши мумкин. Цехда ҳаво тезлигини танлашда унинг технологик жараёнга ҳалақит бермаслигини ва зарарли моддаларни ўчириб цехга тарқатмаслигини ҳам ҳисобга олиш керак.

Хулоса: Хоналар учун белгиланадиган метеорологик шароит ва ҳавонинг тозаллиги қурилиш меъёрлари ва қоидалари СНиП П-04-05.87 да келтириладиган ташқи ҳавонинг А,Б,В параметрларига мос бўлиши керак. Пахта тозалаш корхонаси цехларидаги технологик жараёнларда анча миқдорда намлик ажралиб чиқади. Ҳавонинг намлиги юқори бўлганда ҳарорат ҳам юқори бўлади. Бундай шароитда инсоннинг терморегуляцияси жуда қийинлашади, чунки ҳавонинг юқори ҳароратида иссиқлик узатилиши ва иссиқлик нурланиши кам бўлади, ҳароратнинг юқорилиги туфайли, шунингдек тери сиртидан намликнинг буғланиши ҳам қийинлашади. Шундай қилиб юқори ҳарорат ва юқори намлик биргаликда ишловчиларнинг кайфияти ва соғлиғига жуда ёмон таъсир кўрсатади. Ишлаб чиқариш муҳитининг метеорологик шароити (ҳавонинг ҳарорати, нисбий намлиги, ҳаракатланиш тезлиги, барометрик босим) тегишлича ўлчов аппаратлари ёрдамида назорат қилинади.

АДАБИЁТЛАР

1. Закон Республики Узбекистан «Об охране труда» 22.09.2016г. №410. - Т. 2016 г. Министерство труда Республики Узбекистан. Классификатор основных должностей служащих и профессий рабочих. В редакции 2015года. КОДП-2015. – Т. 2015.

2. «Саноат экологияси». О. Қудратов. 2-нашри. Г. ГулДУ Босмахонасида
чоп этилди. 2013 й.

САМЫЕ АКТУАЛЬНЫЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6540303>

Қурбонова Гулноза Аҳмаджон қизи

АНДИЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ, МЛАДШИЙ КУРС
ФАКУЛЬТЕТА ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Бекмуратов Акмалжон Латифжон угли

Андижанский государственный университет, младший курс
факультета иностранных языков

Аннотация: Проблема обучения иностранному языку детей дошкольного возраста является одной из наиболее актуальных в теории и методике преподавания. Успех образовательного процесса преимущественно зависит от педагога, задача которого организовать эффективную учебную деятельность, соответствующую потребностям ребенка. В данной статье объясняется важность знания и понимания возрастных особенностей детей, закономерностей их личностного и социального развития, поведения, мотивации и других психологических аспектов. Кроме того, анализируются возможные тактики и подходы к обучению, способствующие развитию языковых и коммуникативных компетенций учеников.

Ключевые слова: иностранный язык, методика преподавания, дошкольный возраст, игровое обучение, коммуникативный подход

Abstract: The problem of teaching the pre-school children a foreign language is one of the most significant questions in the theory and methods of teaching. The success of the educational process depends mainly on the teacher, whose objective is to organize learning activity in such a manner as to make it attractive for the students. This article looks into the importance of understanding the age peculiarities of children of pre-school age, the characteristics of their personal and social development, behavior, motivation and other psychological aspects. Furthermore, the article deals with some teaching strategies that can contribute to the development of language and communicative competencies of students.

Keywords: foreign language, teaching methods, pre-school age, play-based learning, communicative language teaching.

Стремление родителей обучать детей английскому языку с самых ранних лет обусловлено прогрессивным развитием современного общества, где английский язык играет главенствующую роль, а его знание является одним из основных требований во многих сферах учебной и профессиональной деятельности. Кроме того, очевидно, что изучение иностранных языков благотворно влияет на общее развитие и воспитание ребенка, способствует раскрытию творческого потенциала, а также совершенствованию его языковых и коммуникативных способностей. В связи с этим в методике преподавания особое внимание уделяется проблеме изучения возрастных особенностей детей, их мотивов, целей, потребностей и интересов, от знания и понимания которых зависит успех образовательного процесса. Таким образом, данная статья посвящена анализу специфических особенностей личности детей дошкольного возраста в контексте изучения иностранных языков, в частности, английского языка.

Одним из существенных факторов, способствующих лучшему усвоению иностранного языка, является раннее начало его изучения. Причину такого положения дел специалисты видят в том, что изучение второго языка существенно расширяет фонологические способности человека, с одной стороны, и коммуникативные способности, с другой. Вторым языком, выученным в детстве, раскрывает языковые способности ученика: поневоле сопоставляются факты двух языков; языковая картина мира создается отдельно для каждого языка; соответственно, мышление становится многоуровневым – можно абстрагироваться от конкретного языка; можно увидеть мир по-разному сквозь призму каждого из языков; можно понять, что есть значения или оттенки мысли, не передаваемые на одном из языков, но имеющие стандартные формы выражения в другом; можно научиться быть терпимым, знакомясь с иной культурой жизни и мышления [1, 54]. В коммуникации на втором языке раскрываются такие конверсационные способности, как умение отвечать, передавать слово другому, высказывать свою точку зрения, использовать чужую реплику как строительный материал для своей, соглашаться с собеседником и опровергать его мнение, находить и выражать парадоксы. Эти важные навыки, в свою очередь, переносятся из умений второго языка в область умений первого.

Овладение вторым языком – это своего рода коммуникативная игра, в которой дети отрабатывают наиболее существенные и трудные элементы общения. Обычно эти структурные коммуникации игнорируются в ходе овладения первым языком или изучаются слишком поздно. Раннее введение

иностранного языка позволяет воспитать ребенка таким, что он не испытывает страха перед вступлением в общение в новых, непривычных для него условиях, готов принять новые правила языковой коммуникации, относится терпимо к людям, говорящим на ином языке и представляющим иную культуру [3, 118]. У него появляются некоторые навыки, которые ему в дальнейшем помогут хорошо учиться в школе, например такие, как умение обобщать, отделять понятие от словесного выражения, видеть более общие и более частные категории, искать решение методом проб и ошибок, не бояться проверять предположения на практике. Кроме того, у него есть и частные навыки изучения иностранного языка, которые помогают ему изучить язык в школе: умение вслушиваться в поток речи на чужом языке, выделять повторяющиеся последовательности, запоминать слова, искать грамматические категории, не представленные в родном языке.

Обучение детей дошкольного возраста существенно отличается от обучения школьников как по форме, так и по методике. Основными целями образовательного процесса на раннем этапе обучения английскому языку считаются обеспечение интуитивного, естественного владения языком, развитие произвольного запоминания, коммуникабельности и активности, а также знакомство с культурой страны изучаемого языка [2, 42]. Обучение английскому языку детей-дошкольников является одним из важнейших этапов подготовки к периоду школьного обучения с дальнейшим изучением английского языка. Именно поэтому стоит уделять особое внимание проблемам произношения, накопления лексического минимума, умения распознавать аутентичную иностранную речь на слух и участвовать в простой дружеской беседе.

Изучение английского языка на данном этапе включает в себя следующие аспекты:

- умение правильно с фонетической точки зрения повторять английские слова за преподавателем или диктором, что включает в себя поэтапное формирование слухового внимания, фонетического слуха и правильного произношения;
- накопление, закрепление и активизация словаря, без которого невозможно совершенствование речевого общения;
- овладение определенным количеством несложных грамматических структур для построения связной реплики или высказывания.

Центральное место в практике преподавания английского языка детям дошкольного возраста в настоящее время занимает коммуникативно-деятельностный и личностно-деятельностный подход к обучению, базовые понятия которого были описаны в трудах С. Л. Рубинштейна и А. Н. Леонтьева. В основе данной теории лежит концепция максимального учета индивидуально-психологических, возрастных и национальных особенностей обучающегося как главного субъекта учебной деятельности, в процессе которой происходит развитие личности [5, 31].

Необходимо подчеркнуть, что ведущей деятельностью детей младшего дошкольного возраста является игровая деятельность, которая побуждает естественную мотивацию речи ребенка на иностранном языке. Она активизирует эмоциональную память и творческое мышление, что способствует более прочному усвоению иностранного языка. Игровая деятельность обладает большим развивающим потенциалом и выполняет различные функции, такие как стимулирующая, социализирующая, коммуникативная и др., благодаря которым преподаватель может грамотно определить задачи обучения детей дошкольного возраста [4, 28]. Кроме того, преобладание у ребенка таких психических особенностей, как произвольное запоминание и развитое воображение ребенка требует использования в процессе обучения творческих заданий, вызывающих эмоциональный отклик. Дошкольникам старшего возраста характерно развитие более целенаправленных, познавательных интересов и потребностей, которые становятся ведущими мотивами учебной деятельности. Не стоит забывать о том, что детям дошкольного возраста сложно длительное время поддерживать устойчивую концентрацию внимания по отношению к одному неподвижному или малоподвижному объекту, таким образом, им необходима частая смена видов деятельности и обеспечение динамичной и живой подачи материала [1, 57]. В качестве примера можно отметить чередование интеллектуальных игр с заданными правилами с подвижными играми, сюжетно-ролевыми и познавательно-развлекательными творческими играми.

Специфика игровой деятельности с целью активизации речевой включает в себя обеспечение персонализации учащихся для их дальнейшей социализации, использование игровой деятельности как средства общения в естественных коммуникативных условиях, а также применение разнообразных типов игр с учетом их целевой направленности и мотивационных интересов детей. Эффективность образовательного процесса находится в тесной взаимосвязи характером отношений между учащимися и преподавателем и

условиями социального развития детей в процессе обучения [3, 161]. Для успешной организации взаимодействия преподаватель должен уметь устанавливать с детьми эмоционально-личностный контакт и формировать гармоничную систему отношений в группе. С психологической точки зрения такие варианты работы с детьми ориентированы на поэтапное формирование речевого действия, иерархической структуры речевых навыков и умений.

Принципы отбора речевых средств в процессе обучения детей иностранному языку также должны базироваться на понимании особенностей их поведения, представлений о мире и закономерностей личностного развития в целом. Большая часть инициативной речи ребенка в дошкольном возрасте связана с его психофизиологическим состоянием, а именно потребностью поделиться своими знаниями об окружающем мире, о положении дел в группе и др. [5, 76]. В ситуации введения новой лексики детям дошкольного возраста важно видеть подтверждение правильности своих действий, которое может выражаться в положительной эмоциональной реакции преподавателя. Также задания по иностранному языку необходимо адаптировать так, чтобы включить учеников в коммуникативную деятельность, позволяя им рассказывать о своем личном опыте и переживаниях и подчеркивая важность их мнения. Таким образом, обогащение содержания общения и пополнение словарного запаса на английском языке должно обеспечиваться за счет включения реплик и выражений, удовлетворяющих реальные потребности детей, а также создания естественных коммуникативных условий.

Преподавателю обязательно стоит учитывать, что дети дошкольного возраста лучше воспринимают и реагируют на наглядно-образные материалы, цвета и события. Характерной особенностью психологии детей-дошкольников является конкретность их мышления, восприимчивость к мобильным, колоритным предметам [2, 82]. Поэтому построение ассоциации слова с определенным объектом или действием является важным условием для обеспечения лучшего усвоения языкового материала на этом этапе. Также дети в этом возрасте обладают способностями к подражанию и повтору за преподавателем или диктором, за счет чего именно в этом возрасте складывается благоприятная ситуация для формирования правильного произношения.

Учет особенностей психического развития детей дошкольного возраста необходим также при анализе целесообразности тех или иных подходов и приемов при обучении иностранному языку. Например,

лингвострановедческий и культурологический аспекты обучения английскому языку могут обеспечиваться за счет применения специально подготовленных коммуникативных заданий, адекватно соответствующих интересам детей в этот период. Таким образом, активизация традиционных речевых формул и акцент на культурно-значимых явлениях изучаемого языка могут быть включены в процесс организации игровых упражнений, если они соответствуют потребностям детей данного возраста.

В целом, при организации образовательного процесса с детьми дошкольниками необходимо придерживаться основных педагогических принципов. Принцип систематичности и последовательности имеет особенно важное значение для обучения детей этого возраста. В процессе обучения ребенок становится общественным субъектом и получает определенную роль и социально-значимые обязанности, за выполнением которых следует общественная оценка [2, 117]. Таким образом, наряду с организацией игрового процесса следует придерживаться определенных правил и некоторого режима, благодаря которым ребенок сможет настроиться на эффективную учебную деятельность. В заданиях обязательно должно прослеживаться постепенное усложнение с опорой на уже пройденный материал. Принцип креативности и наглядности также очень важен при работе с детьми дошкольного возраста, которым нужна возможность творческого проявления своего «я» в процессе, например, занятия изобразительным искусством на уроках английского языка, а также опора на наглядные материалы, в качестве которых могут выступать аудиозаписи, красочные мультфильмы и яркие словарные карточки.

В заключение необходимо подчеркнуть, что, с учетом возрастных и психологических особенностей, мотивации, потребностей и интересов ребенка, наиболее эффективным средством обучения иностранному языку детей дошкольного возраста является естественный путь создания образа языка через многократное прослушивание отрабатываемых языковых структур.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам: Учеб. Пособие / В. А. Артемов. – М.: Просвещение, 1969. – 279 с.
2. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам / Н. Д. Гальскова. – М.: АРКТИ, 2003. – 192 с.

3. Горлова Н. А. Личностно-деятельностный метод обучения иностранным языкам дошкольников, младших школьников и подростков. Теоретические основы: учебное пособие / Н. А. Горлова. – М.: МГПУ, 2010. – 248 с.
4. Обухова Л. Ф. Возрастная психология: учебник / Л. Ф. Обухова. - М.: Издательство Юрайт; МГПУ, 2011. — 460 с.
5. Родина Н. М., Протасова Е. Ю. Методика обучения дошкольников иностранному языку / Н. М. Родина, Е. Ю. Протасова. – Москва: Владос, 2010. – 301 с.

МАКТАБДАН ТАШҚАРИ БОЛАЛАР МУАССАСАЛАРИ ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРИНИНГ ИЖТИМОИЙ-ПЕДАГОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6540323>

Султонали Маннопов
профессор,
Тошпўлатова Саида Кузибаевна
магистрант,
Фарғона давлат университети,
Ўзбекистон, Фарғона ш.

Аннотация: *Ушбу мақолада болаларда мактабдан ташқари таълим муассасаларида тарбиявий ва ижтимоий педагогик хусусиятлари, шунингдек болалар онгига мусиқа орқали энг яхши инсоний фазилятларни синғдириш ҳамда санъатнинг ўсмирларда мусиқий-назарий, эстетик, миллий ғоя тушунчалари ҳақидаги билимларни шакллантириш ҳақида сўз юритилган.*

Калит сўзлар: *инсоний фазилятлар, мусиқа дурдоналари, бадиий ижод, амалий безак санаъти, фольклор қўшиқлар.*

Қадим-қадимдан Шаркнинг буюк мутафаккирлари бадиий-эстетик қадриятлардан тарбиянинг муҳим воситаси сифатида фойдаланиб келганлар. Имом ал-Бухорий, Имом ат-Термизий, Абу Наср Форобий, Абу Али ибн Сино, Юсуф Хос Ҳожиб, Алишер Навоий асарларида Шаркона маънавият асослари уз ифодасини топган. Шу билан бирга хапк, оғзаки ижодиёти намуналарининг ёшларга маънавий-эстетик ва ғоявий-сиёсий тарбия беришдаги ўрни бекиёсдир. Миллий қадриятларнинг жамият тараққиётида ўзига хос ўрни бор. Миллий мусиқий меросимизнинг асрлар давомида бизгача келганлиги эса унга бўлган ҳурмат ва эътибор ижобий муносабатнинг маҳсули эканлигидадир.

Шу ўринда Абу Наср Форобийнинг мусиқа ҳақидаги фикрлари эътиборга лойикдир. Форобий мусиқани тарбиявий фан деб атайди ва унинг ахамияти ҳақида шундай дейди: “Бу фан шу маънода фойдалики, кимнинг феъл-атвори мувозанатни йўқотган бўлса, тартибга келтиради, камол топмаганларни камолга етказди ва мувозанатда бўлмаганларнинг мувозанатини сақлайди. Бу таннинг соғлиги учун ҳам фойдалидир, чунки тан касалга учраса, руҳ ҳам сулийди, ожизлашади, тан қийинчиликка учраса, рук ҳам азобга учрайди. Шу

сабабли таннинг даволаниши руҳни даволаш орқали амалга оширилади, овозларнинг таъсири остида руҳий кувватлар ўз субстанциясига мослашади ва тартибга, мувозанатга келади” [1, 149].

Ўсмирлар онгига мусиқа орқали энг яхши инсоний фазилатларини сингдириш ва уларни соғлом бўлиб вояга етишлари тўғрисида Абу Али ибн Синонинг фикрлари диққатга сазовордир. У “Донишнома” асарида илмларни

тасниф қилиб, илм ўрганиш йулларини босқичларга бўлиб кўрсатади. Илмга эришишнинг энг асосий йули болаларни ёшлиқдан бошлаб таълим-тарбия таъсири остига олишдир. Шунинг учун ибн Сино болани олти ёшдан бошлаб муаллим ихтиёрига топширилиши, таълим аста-секинлик билан берилиши кераклиги, бирданига болани китобга боғлаб қўймаслик лозим эканлигини айтади [1, 67]. Ибн Синонинг бу тавсиялари бугунги кунда мусиқа санъатини мактабдан ташқари муассасалар тўғракларида нафақат мусиқий таълим ва тарбия манбаи сифатида, балки унда миллий руҳ демакки миллий ғояни англаш воситаси сифатида ўрганилиши педагогик самараси кафолатланган омил бўлиши мумкин.

Миллий ғоя тушунчаларини шакллантиришда оила, мактаб, жамоатчилик ташкилотлари, оммавий ахборот воситалари иштирок этмоқдалар. Мактабдан ташқари таълим муассасаларининг бу борадаги роли алоҳида аҳамият касб этади. Бадиий ҳаваскорлик бўйича мактабдан ташқари тармоқлар кўпайиб бормоқда, бу ўз ўрнида ғоявий тарбияга ижобий кўмак берса-да, самарадорлик етарли даражада эмас. Оммавий ва илғор тажрибалар таҳлили шуни кўрсатадики, ўсмирлардаги мавжуд характерлар ва миллий ғоя тушунчаларининг шаклланганлик даражаси жамият томонидан қўйилган ижтимоий талабларга жавоб бермайди. Унинг биринчи сабабларидан бири, ўсмирларнинг таълим ва тарбиясида уларнинг бадиий-ижодий фаолиятга жалб этиш борасида тўпланган бой тажрибалардан фойдаланилмаётир. Бу, ўз навбатида, тўғрак раҳбарлари томонидан олиб борилаётган тарбиявий ишларга етарли даражада ғоявий, сиёсий ва амалий ёндашилмаётганлиги сабаби деб қарши мумкин. Буларнинг ҳаммаси бир мақсадга йўналтирилган миллий ғоя тушунчаларини шакллантиришдаги тарбия жараёнида муҳим муаммоларни келтириб чиқаради, бу соҳада олиб бориш лозим бўлган ишларни қийинлаштиради, муаммоларни ҳал қилишда кўпгина муаммоларни келтириб чиқаради. Чунки, бу соҳа шахснинг ахлоқий ва ижтимоий тавсифномасини белгилабгина қолмай, балки ҳуқуқий, сиёсий ва дунёқарашдаги тутган ўрнини белгилайди. Шунинг учун ҳам биз бу муаммога нафақат маънавий ёки бадиий тарбия сифатида, балки бир бутун

мужассамлашган сиёсий, ғоявий, маънавий, маданий, эстетик, хис-хаяжонга тўла идрокли, иродавий ва рухий тарбия сифатида қараймиз.

Бу вазифани амалга оширишда мактабдаги “Муסיқа маданияти” ўқув фани билан бир қаторда мактабдан ташқари муассасалардаги бадий тўғаракларнинг педагогик имкониятлари жуда катта. Чунки умумий ўрта мактаб таълими тизимидан фарқли ўлароқ, бадий тўғаракларга ўқувчилар ўз қизиқишлари ва ихтиёри билан келадилар. Машғулотларда индивидуал ёндашиш имкониятлари кенг. Индивидуал ёндашув принципи ўзбек миллий муסיқа санъатида азалдан мавжуд бўлган уста-шогирд анъаналарини ўзида акс эттиради. Шу боис миллий-муסיқий қадриятларни ўқувчилар онгида шакллантириш осон кечади. Муסיқий тўғараклар фаолияти таълим устуворлиги, умуминсоний қадриятларни ва миллий муסיқа дурдоналарини ўрганиш тамойилларига асосланган бўлиши зарур.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2004 йил 21 майда қабул қилинган “2004-2009 йилларда мактаб таълимини ривожлантириш давлат умуммиллий дастури тўғрисида”ги Фармони ижросини таъминлаш ҳам мактабдан ва синфдан ташқари таълим мазмунини такомиллаштиришни тақозо этади.

Мактабдан ташқари муассасалар ўз фаолиятларини Ўзбекистон Республикаси Конституциясига, “Таълим тўғрисида”ги Қонунга ва бошқа қонунчилик ҳужжатларига ҳамда “Мактабдан ташқари муассаса тўғрисида”ги низомга мувофиқ амалга оширадилар. Мазкур низом асосида маҳаллий хусусиятларни, ўзининг йуналишларини, ривожланиш истиқболларини, жамоа нормалари, қоидалари ва анъаналарини, моддий-техникавий аҳолини, молиявий таъминотини, фаолият дастурини ҳисобга олган ҳолда ҳар бир мактабдан ташқари муассасада ўз устави ишлаб чиқилади. Устав халқ таълимининг юқори органи томонидан тасдиқланади. Уставда мактабдан ташқари муассасаларнинг мақсади ва асосий вазифалари ўзгартирилиши, ўқувчилар ва педагог ходимларнинг ҳуқуқлари чегараланиши мумкин эмас.

Юқоридагиларни эътиборга олган ҳолда умумтаълим мактабларида синфдан ва мактабдан ташқари таълим-тарбия жараёнини ривожлантириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ҳамда амалиётга тадбиқ этиш ва мактабдан ташқари таълим муассасалари фаолият самарадорлигини ошириш муҳим аҳамиятга эга.

Мактабдан ташқари таълимнинг фаолият доираси кенг қамровли бўлиб, унда ўқувчи ёшларнинг бўш вақтларини мазмунли ўтказиш бўйича маълум имкониятлар мавжуд ва қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Мактаб “Муסיқа маданияти” ўқув фани билан бир қаторда ўқувчиларнинг маънавий, бадий ва ахлоқий маданиятини шакллантиришда мактабдан ташқари таълим муассасаларнинг аҳдмиятини алоҳида кўрсатиб ўтиш лозим.

Мактабдан ташқари таълим муассасаси Ўзбекистон Республикасида жорий этилган узлуксиз таълим тизимининг таркибий қисми бўлиб, у ўқувчиларга қўшимча таълим беришга мўлжалланган.

“Баркамол авлод” болалар марказлари учун мактабдан ташқари таълимга куйиладиган давлат талаблари”га мувофиқ ушбу марказлар “Техник ижодкорлик”, “Бадий ижодиёт” ҳамда “Ўлкашунослик ва экология” йуналишларида фаолият кўрсатади[3]. Шулардан “Бадий ижодиёт” йўналишида ташкил қилинадиган тўғараклар қуйидаги турт туркумга ажратилган:

1. Халқ амалий безак санъати туркумига кирувчи тўғараклар: **кулолчилик; кандакорлик; дурадгорлик; ёш мусаввир; майда пластика; заргарлик; моҳир қўллар (бичиш-тикиш, тўқиш, мунчоқли безак); юмшоқ, ўйинчоқлар; дўппидузли; гиламдўзли.**

2. Дизайн туркумига кирувчи тўғараклар: **либослар дизайни; фотодизайн; ландшафт дизайни; ёш архитектор.**

3. Бадий нафосат туркумига кирувчи тўғараклар: **фольклор; қўғирчоқ, театри; ёш журналист ва нотик.**

4. Озиқ-овқат технологиялари туркумига кирувчи тўғараклар: **ёш пазанда; ёш қандолатчи.**

Бадий нафосат туркумига кирувчи фольклор тўғараклари қатнашчилари эгаллашлари зарур бўлган билим, кўникма ва малакалар кўлами қуйидагича талқин қилинади:

- фольклор қўшиқлари ва уларнинг яратилиш тарихи;
- фольклор қўшиқдарининг турлари, услублари, намоёндаларини;
- фольклор халқ оғзаки ижодига хос бўлган либослар турлари ва улар орасидаги фарқларни;
- фольклорга хос бўлган миллий ракс йуналишларини;
- фольклор қўшиқларида фойдаланиладиган миллий халқ чолғу асбоблари ҳақидаги маълумотларни;
- фольклор қўшиқларида фойдаланиладиган миллий халқ чолғу асбобларини чалиш усулларини;

- ўзбек миллий драматурглари яратган асарлар, хусусан, сахна маданиятини билишлари лозим[3, 7].

Санъатнинг ўсмирларда мусикий-назарий, эстетик, миллий ғоя тушунчалари ҳақидаги билимларни шакллантиришдаги роли беқиёс. Бадиий воситалардан, хусусан, миллий мусикий меросимиздан, анъаналаримиздан Ватанни мадҳ этувчи қўшиқ-куйларимиздан унумли фойдаланиш шароитида таълим ва тарбиянинг унумдорлигини оширишга эришиш мумкин. Бу эса, ўз ўрнида мамлакатимиз тараққиётига, Ватан равнақиға ўз таъсирини кўрсатмай қолмайди.

Ўсмирларнинг ҳаётни англаш жараёнини чуқурлашувида ўз миллатига бўлган ҳиссий муносабат шакллана бошлайди. Улар ўз ҳаёти давомида халқининг маданияти, урф-одатлари, тарихидаги кескин бурилишлар, буюк инсонлари ва санъати билан танишиш орқали қувонч ва фахрни ҳис эта бошлайди. Атрофимиздаги оламни, жамиятимиздаги ходисаларни қабул қилиш миллий туйғулар гипертрофияси, деформация учун қулай асос бўлиб хизмат қилади.

Бошқа томондан шунини таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон ёшлари ўртасида, шу жумладан ўсмирлар ўртасида уз миллий маданиятини, тарихини, урф-одатларини, бадиий меросини ҳис қилмайдиган, тан олмайдиган ва ҳурмат қилмайдиганлар ҳдм учраб туради. Ёшларимизнинг бундай вакиллари ватанпарварлик, миллийлик каби ҳис-туйғулардан йироқдир, улар миллий, маданий, бадиий дурдоналарни мерос қилиб олишмаган.

Ўқувчиларнинг ғоявий онги асосини мулоқот субъекта ҳисобланган ўз ўзини ижтимоий талабларини қондириш кўникмалари ташкил қилади ва ижтимоий-рудий хусусиятларини ифодалайди. Ўсмирлар миллий ғоя тушунчаларинининг фалсафий мазмунини тўла англаб етишлари қийин. Шунга қарамай, ўсмирларнинг мусикий тўғараклардаги фаолияти бу ғояларни кенгроқ тушунишга имкон яратади.

Ўзбекистон ўзига хос этник, тарихий, маданий, ижтимоий-иқтисодий хусусиятларга эга. Ўзбек миллати вакиллариининг кўпчилиги (68,7 %) туғилган ерларида муқим яшаши билан ажралиб туради, қишлоқ аҳолисининг шаҳар аҳолисидан кўплиги (77,7%), оила кўриш кўрсаткичининг юқорилиги ва ажралишлар даражасининг пастлиги, кўп болалилик, қариндош-уруғчилик анъаналари билан бошқа халқлардан ажралиб туради.

Халқимиз бошқа халқлар сингари ўз тарихи давомида ўсиб келаётган ёшларга миллий маданиятнинг моддий ва маънавий анъаналарини тарғиб қилиб келади. Шунга қарамай кейинги йилларда ёшларнинг миллий

анъаналарга бўлган қизиқишлари камайиб кетмоқда. Бу нарса маънавий меросга бўлган муносабат, миллий маданиятга нисбатан бефарқлик, миллий муסיқа санътининг элементар асосларини билмаслик, чет эл маданияти ва муסיқасига тақлид қилиш кабилар орқали намоён бўлмоқда.

Мактабдан ташқари таълимда олиб борилаётган ишларни мазмун жихатдан такомиллаштириш “2004-2005 ўқув йили-мактабдан ташқари таълимнинг самарадорлигини ошириш ўқув йили дастури”да кўрсатиб ўтилган[4, 45]. Унинг қуйидаги ҳолатларини ижтимоий-педагогик хусусият сифатида алоҳида эътироф этиш жоиз. Хусусан:

- ижтимоий-иқтисодий соҳаларнинг турли тармоқларидаги тараққиёт ва ўзгаришлар синфдан ва мактабдан ташқари таълим-тарбия жараёнини, мактабдан ташқари таълим муассасалари иш фаолиятини такомиллаштириш;

- 2004-2009 йилларда мактаб таълимини ривожлантириш давлат умуммиллий дастури асосида таълим муассасаларида яратилган ва яратилаётган моддий-техникавий ва таълим-тарбия имкониятларидан самарали фойдаланиш бўйича кадрларнинг билим ва тажрибалари ривожлантириш;

- хорижий давлатлардан кириб келаётган салбий ахборот оқимлари, жумладан, диний-экстремизмнинг мафкуравий таҳдидларининг олдини олиш бўйича ўқитувчи, тарбиячи ва ўқувчилар учун услубий-амалий хизматни такомиллаштириш, бу борада ўқувчиларнинг бўш вақтларини мазмунли ўтказиш бўйича жохолатга карши маърифат тамойилига асосланиб, маънавий-маърифий тарбия ишларини ривожлантириш;

- айрим йуналишдаги (техник, экологик каби) тўғарақларнинг қишлоқ жойлардаги ривожланиш даражасини кўтариш;

- мактабдан ташқари таълим муассасаларининг умумтаълим мактаблари, мактабгача таълим муассасалари ва маҳалла, турар жойлардаги иш фаолияти кутилган натижаларни бермаётир. Бу борада муассасалараро вазифаларни мувофиқлаштиришнинг чора-тадбирлари, аниқ мақсад ва вазифаларини белгилаш;

- таълим муассасаларида ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқариш тузилмалари турли даражада ривожланмоқда. Айрим умумтаълим мактабларида бу борадаги мувофиқлаштириш ишларида изчиллик етишмаслиги каби омиллар мактабдан ташқари болалар муассасалари тарбиявий ишларининг ижтимоий-педагогик хусусиятлари тизимида муҳим омил ҳисобланади. Шунингдек, мактабдан ва синфдан ташқари таълимий ва

тарбиявий ишларда барча турдаги қизиқишларга оид тўғараклар фаолиятининг кутилган самара ва натижалар бермаётганлиги, мактабдан ташқари таълим муассасаларининг йуналишлари сони жихатдан вилоятлараро мутаносиблик; йуналишлар бўйича номувофиқлик, тадбирлар ташкил этилишида айрим соҳапарнинг эътибордан четда қолганлиги; таълим-тарбия соҳасида турли ташкилотлар билан етарли ҳамкорлик мувофиқлаштирилмаганлиги; ўқувчиларининг бўш вақтларини мазмунли ташкил этишда тўғаракларга жалб этилган ўқувчиларнинг қизиқишлари, сони ва ижтимоий келиб чиқишини атрофлича ҳаҳлил этмаслик, ривожланиб бораётган маҳалла, ёшлар ташкилоти ва ҳаракатлари институтлари билан фаолият бирлигидаги номутаносибликлар, болалар етакчиларининг фаолиятини услубий таъминлашда қатор муаммолар мавжуд. Жумладан:

- жойларда ёшларнинг бўш вақтини ўрганишга қаратилган эътиборнинг етарли даражада эмаслиги;
- бўш вақтни фойдали ўтказишда мавжуд шарт-шароитлардан унумли фойдаланмаслик;
- оила, маҳалла, ҳокимият ва ўқув муассасалари ҳамкорлиги самарадорлигининг талаб даражасида эмаслиги;
- ёшлар билан бевосита мулоқотларнинг камлиги;
- ёшлар ташаббусларини қўллаб-қувватлаш борасида ишларни янада ривожлантириш зарурати;
- кутубхоналарнинг илмий-оммабоп ва ёшлар ҳаётига оид китоблар билан кам таъминланганлиги;
- замонавий ахборот технологияларидан тўлиқ фойдаланмаслик;
- илм-фан ютуқлари, атоқди санъаткорлар ҳаёти ва ижоди тарғиботининг етарли эмаслиги;
- ёшларнинг одоб-ахлоқ, муомала маданиятидаги муаммолар;
- мактабдан ташқари таълимда ўсмирларнинг ғоявий дунёқарашини шакллантиришга йўналтирилган ишларда муайян камчиликларнинг мавжудлиги;
- ёшларни улкан тарихини ўрганиш ва таништиришдаги камчиликлар;
- ёшларнинг қиёсий, мустақил, ўз қаршиларини шакллантиришдаги муаммолар шулар жумласидандир.

ХУЛОСА. Хулоса қилиб айтганда, юқоридаги тавсиялар мавжуд камчиликларни бартараф этишда муסיқа санъатининг имкониятлари

кенглигини таъкидлайди. Зеро, муסיқа, айниқса, миллий муסיқада буюк шахслар (шоир, бастакор, хонанда), ғоявий, тарихий мазмун, муайян хиссиёт, муносабат каби ахборотларни “баён этиш” орқали тингловчида, шу жумладан ўсмирларда ғоявий тушунчаларни шаклланишига самарали таъсир этади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Назаров А. Форобий ва Ибн Сино муסיқий ритмика хусусида. Тошкент, 1995.
2. Ю.Ражабий, И.Акбаров таҳрири остида. Ўзбек халқ музикаси. 1-5 томлар. Тошкент 1957-1959 йй.
3. Ражабов И. Мақомлар. Тошкент, 2006.
4. Юнусов Р. Мақом асослари. 1992
5. Иброҳимов О. Мақом ва макон. Тошкент, 1996.
6. Ш.Ойхўжаева. Мақом тароналари. Тошкент, 2011.
7. Давлатёр Р, Нусратулло Ж. Феруз, Шоҳ ва шоир қисмати. Тошкент. Ўзбекистон. 1995.
8. Ҳ. Ҳамидов. Ўзбек Анъанавий қўшиқчилик маданияти тарихи. Тошкент, 1996.
9. Kuzibaevna, O. G. (2020). TECHNOLOGIES OF DEVELOPING THE ECOLOGICAL CULTURE OF STUDENTS IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS. *Solid State Technology*, 63(1s), 1816-1825.
10. Karimov, U., & Kasimov, I. (2018). (2018). THE IMPORTANCE OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN DEVELOPMENT OF DISTANCE EDUCATION.
11. Jabborova, M. (2021). THE IMPORTANCE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE SOCIAL DEVELOPMENT OF SOCIETY. *Экономика и социум*, (6-1), 129-132.
12. Джалолова, М., Рахманова, Э. Ю., & Косимова, Х. Н. (2021). ВОСПИТАНИЕ СЕНСОРНОГО ВОСПРИЯТИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА. *Scientific progress*, 1(6).
13. Косимова, Х. Н. (2021). КИТОБХОНЛИК КЎНИКМАСИНИ ШАКИЛЛАНТИРИШДА ОИЛАГА ПЕДАГОГИК ТАВСИЯЛАР БЕРИШ ТИЗИМИ. *Scientific progress*, 1(6).

14. Ismoilovich, I. M. (2021, July). ISSUES OF TRANSFORMATION OF EDUCATIONAL EXPERIENCE OF DEVELOPED COUNTRIES. In *Euro-Asia Conferences* (pp. 227-239).

15. Tojaliev, A. A. (2021). Higher education system-a guarantee of sustainable development of society. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 1021-1025.

BIZ YOSHLAR YANGI O‘ZBEKISTON KELAJAGI BUNYODKORIMIZ

Eshmuratova Asila Salimjon qizi

*Termiz davlat universitetining pedagogika instituti
tillar fakulteti o‘zbek tili va adabiyoti
yo‘nalishining 101-guruh 1-bosqich talabasi*

Annostatsiya: *Maqolada tom ma’noda Yangi O‘zbekistonda yoshlar uchun yaratilyotgan cheksiz imkoniyatlar, ularning yorug‘ kelajagi uchun amalga oshirilyotgan keng islohotlar haqida qisqacha ma’lumot beriladi.*

Kalit so‘zlar: *Mustaqillik, Yangi O‘zbekiston, huquqiy madaniyat, Prezidentning 5ta ustuvor tashabbusi, Prezident maktablari, buyuk allomalar, Harakatlar strategiyasi.*

1991-yil 31-avgustda O‘zbekiston xalqi muqaddas orzusiga, ya’ni davlat mustaqilligiga erishdi. Istiqlol yillarida yurtimizda yangi davlat va jamiyat qurish yo‘lida tarixiy ishlar amalga oshirildi. Tarixan qisqa muddatda mamlakatimiz Konstitutsiyasi- Asosiy qonunimiz ishlab chiqildi va qabul qilindi.

Davlatimiz mustaqil davlat sifatida jahon hamjamiyatidan munosib o‘rin egalladi.

O‘zbekistonda zamonaviy davlatchilik asoslari yaratilib, konstitutsiyaviy tuzumga asos solindi. Davlat hokimiyatining uchta mustaqil tarmog‘i- qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlari qaror topdi. O‘zbekiston Respublikasining suvereniteti va davlat mustaqilligini, sarhadlarimiz daxlsizligi, xalqimizning tinch-osoyishta hayot hamda milliy manfaatlarimizni ishonchli himoya qilishga qodir bo‘lgan Qurolli Kuchlar tashkil etildi. Milliy valyutamiz-so‘m joriy etildi va oltin valyuta zaxiramiz shakllantirildi. Qadimiy tariximiz, boy madaniy merosimiz, milliy-diniy qadriyatlarimiz, o‘zligimiz tiklandi.

Mamlakatimiz taraqqiyotini yangi yuksak bosqichga ko‘tarish, buning uchun yangi islohotlarni amalga oshirish obyektiv zarurat, eng muhim strategik vazifaga aylandi. "Yangi O‘zbekiston" atamasida "yangi" degan so‘zning alohida ahamiyati bor. Masalan, buni Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’birida ko‘ramiz, „ ... eng ko‘hna bayramlarimizdan biri Navro‘z – Yangi kun deb atalishini esga olaylik. Ushbu qadimgi bayram bilan bog‘liq qadriyat va an‘analar hayotimizga shu qadar singib ketganki, xalqimiz asrlar davomida, buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy aytganlaridek, „ Har tuning qadr o‘lubon, Har kuning bo‘lsin Navro‘z“ degan ezgu tilaklar, pok niyatlar bilan yashab keladi. Yoki o‘tgan asrning boshlarida

yurtparvar, millatparvar bobolarimiz „jadidchilik“ ya’ni yangilash va erkinlik, adolat va tenglik, ilm-ma’rifat va milliy o’zlikni anglash g’oyalarini bayroq qilib, kurash maydoniga mardonavor chiqqanlarini barchamiz bilamiz....”

Bundan ko’rinadiki, „Yangi O’zbekiston” g’oyasi zamirida shunday ulug’ ajdodlarimiz, umuman olganda, milliy tariximizda Birinchi va Ikkinchi uyg’onish davrlariga asos solgan alloma bobolarimizning orzu-intilishlari va armonlari ham mujassam, desak adashmagan bo’lamiz.

Yosh avlod kelajagi hamisha O’zbekiston davlat siyosatining markazida bo’lgan. O’zbekiston tom ma’noda haqiqiy yoshlar mamlakatidir. Bu yurtda ulg’ayotgan yigit-qizlarning orzulari va o’z oldiga qo’ygan maqsadlari bisyor. Zero, Birinchi Prezidentimiz Islom Abdug’aniyevich Karimov aytganlaridek, „Farzandlarimiz bizdan ko’ra kuchli, bilimli dono va albatta baxtli bo’lishlari shart.” Bu yoshlarga berilayotgan e’tibor va imkoniyatning yorqin isboti.

O’zbekistonning yorqin kelajagini ta’minlash uchun yoshlar albatta ilmi, bilim va huquqiy madaniyatga ega bo’lmog’i lozim. Ta’limni tarbiyadan, tarbiyani ta’limdan ajralib bo’lmaydi. Shu sabab Konstitutsiyamizning 41-moddasida: „Har kim bilim olish huquqiga ega. Bepul umumiy ta’lish olish davlat tomonidan kafolatlanadi. Maktab ishlari davlat nazoratidadir.”-, deb yozib qo’yilgan.

Mustaqillik yillarida mamlakat yoshlarini birlashtirish uchun „Yoshlar Ittifoqi” Tashkiloti tuzildi. 1991-yil noyabr oyida „O’zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosati” to’g’risida qonun, 1999-yilda qabul qilingan „Zulfiya” nomidagi davlat mukofotini ta’sis etish to’g’risida va shunga o’xshash ko’plab qonun va qarorlarning qabul qilinishi aynan yoshlarga berilayotgan e’tiborning isbotidir.

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev raisligida 2019-yilning 19-mart kuni yoshlarga e’tiborni kuchaytirish, ularni madaniyat, san’at, jismoniy tarbiya va sportga jalb, ularga axborot texnologiyalaridan foydalanish ko’nikmalarini singdirish, yoshlar o’rtasida kitobxonlikni tashkil etish, xotin-qizlar bandligini oshirish masalalariga qaratilgan farmonlari e’lon qilindi. Aynan shu yig’ilishda yoshlarga oid 5ta muhim tashabbusi ilgari surildi. Biz yoshlar xalqimizning asosiy tayanchi va suyanchimiz. Mamlakatimizda yoshlarning huquq va manfaatlarini ta’minlash, ularning ta’lim olishi, mehnat qilishi, bilim qobiliyatini ro’yobga chiqarish uchun zarur sharoitlar yaratilmoqda. Yurtimizda 2021- yilning „Yoshlarni qo’llab -quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili” deb e’lon qilinishi buning yana bir amaliy ifodasi bo’ldi. Biz yoshlar, O’zbekiston yoshlari yangicha fikrlashga, yangi-yangi g’oyalarni o’rtaga tashlab, ularni amalga oshirishga, muammolarni ijodiy hal qilishga o’z hissamizni qo’shishimiz shart!

Buyuk ajdodlarimiz Xorazmiy, Farg'oniy, Beruniy, Ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Navoiy kabi allomalarimizga munosib avlod bo'lishimiz nafaqat vazifamiz, balki tarix va kelajak oldidagi muqaddas burchimizdir. „Yangi O'zbekiston“ taraqqiyot yillarida yuqori bilim va malakaga ega bo'lgan, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash maqsadida oliygohlar soni 141 taga yetkazildi, 26 ta xorijiy oliy ta'lim muassasalarining filiallari ochildi. Keyingi besh yilda oliy ta'limga qabul kvotasi 3 barobar oshirilib, 2021-yilda 182 nafar yoshlar uchun talaba bo'lish imkoniyati yaratildi. Bu-umumiy qamrov 28% ga yetdi deganidir.

O'zingiz qiyoslab ko'ring, 4 yil avval bu raqam atigi 9% ni tashkil etardi. Bu borada davlat grantlari 21 mingtadan 47 mingtagacha ko'paytirilgani yoshlar uchun juda katta yangilik bo'ldi. Toshkent shahrida eng yuksak xalqaro talablarga javob beradigan „Yangi O'zbekiston“ universiteti tashkil etildi. Ushbu universitet mamlakatimizdagi barcha oliy o'quv yurtlari uchun namuna bo'ladi.

Talaba yoshlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan yangi tizim asosida yotoqxona bilan ta'minlanmagan 62ming nafar o'g'il-qizlarga oylik ijara to'lovining 50% byudjetdan to'lab berildi. Bu borada ishlar izchil davom ettirilmoqda. Shu maqsadda 2021-yil 13-iyulda Prezident Shavkat Mirziyoyevning „Yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va ularni ijtimoiy faolligini oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi“ farmoni qabul qilindi. Hozirgi kunda yurtimizda yurtimizda „Yangi O'zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi.“ degan g'oya asosida maktab ta'lim tizimida ham katta o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Toshkent shahrida va hududlarimizda Prezident maktablari, ijod va ixtisoslashgan maktablari soni ko'payib bormoqda. So'z yuritsak, bu borada qilinayotgan islohotlar bir talay. Xalqimiz, yurtboshimiz biz yoshlarga yaratib berayotgan imkoniyatlardan to'g'ri foydalanish, ular bildirayotgan ishonchni oqlash, bilimli va madaniyatli bo'lib, „Yangi O'zbekiston“ rivojiga, uning keyingi taraqqiyot va yuksalishiga hissa qo'shish vatanimiz, xalqimiz, yurtboshimiz oldidagi eng oliy burchimizdir. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda, „Yangi O'zbekistonning nafasi, sur'ti va shiddatini avvalo o'g'il-qizlarimizning azmu-shijoati, dadil fikri va takliflarida, erishayotgan dastlabki yutuqlarida ko'raman!“.

NA'MATAK O'SIMLIGINING FARMATSEVTIKADAGI O'RNI.

O'rinboyev Ilhomjon, G'ofurova Saidaxon

Farg'ona davlat universiteti

Tabiatning ajoyib go'zal, xushbo'y va foydali o'simliklaridan biri bu Na'matak o'simligidir. Na'matakni qadimdan beri ajdodlarimiz iste'mol qilib kelishgan. Na'matakning yer yuzida 100 ga yaqin turkumlari mavjud bo'lib, ularning hammasi ham bir xil darajada foydali hisoblanmaydi, ayrim turlarigina foydali hisoblanadi. shuning uchun ularning ba'zi turlaridan dekorativ o'simlik sifatida ham ishlatiladi. Tabiiy sharoitda na'matak tog' yonbag'irlarida, daryo bo'ylarida, to'qayzorlarda, dalalarda, adirlarda o'sadi. Na'matak o'simligi beozor, oddiy va sovuqqa chidamli, qolaversa ayrim turlari ko'pincha yozgi uylarda, dala hovlilarda, shiyponlarda tabiiy devor to'siq sifatida ekilganini ko'rishimiz mumkin. Na'matakning shifobaxsh xususiyatlari qadim zamonlardan beri ma'lum. Na'matakning deyarli barcha qismlari, barglari, mevasi, gullari, ildizi, dorivor va profilaktik maqsadlarda ishlatiladi, ammo ularning ichida mevalari eng foydali qismi hisoblanadi. Bu ulardagi C vitaminining yuqori miqdori bilan bog'liq (18 % gacha), uning konsentratsiyasi qoraqat va limonga qaraganda yuqori ko'rsatgichga ega. Na'matak mevalari o'zida turli xil biologik faol moddalar bo'yicha saqlash bo'yicha ham ustunlik qiladi. Dorivor maqsadlarda Begger na'matagi, fedchenko na'matagi, Qo'qon na'matagi, Itburun na'mataglarining ham yovvoyi gullari, mevalari, va boshqa na'matak turlarining mevalaridan ham foydalaniladi. Na'matakning mevasini uzunligi 3 sm gacha bo'lgan to'q qizil yoki sariq ovalsimon rezavor meva bo'lib, galaktoza va fruktoza miqdori tufayli shirin va nordon ta'mga ega. Aslida, ular rezavor meva emas. Bu meva polinutlet deb ataladi, chunki meva umumiy suvli qobiq ostida joylashgan bo'lib, uning ichi mayda urug'lar bo'ladi. Mevalari avgustdan boshlab yetila boshlaydi va oktyabrgacha pishib hosil beradi. Asosan ularning mevasi to'liq pishishidan oldin yoki sovuq ob-havo boshlanishidan oldin yig'iladi, agar sovuq tushgandan kegin terilsa ularning foydali xususiyatlari yo'qoladi. Mevalar xom holda iste'mol qilinmaydi.

Na'matak o'simligining tarkibidagi biologik faol moddalar turiga qarab bir-biridan farq qilishi mumkin. Misol uchun, itburun na'matagi tarkibida antioksidantlar, asosan polifenollar va C vitamin (askorbin kislota), karotenoidlar, B va E vitaminlari, shuningdek, tabiiy shakar, organik kislotalar, va boshqa foydali moddalar mavjuddir. Mevasidan turli siroplar, choylar va marmelad tayyorlanadi. Bundan tashqari sharob ham tayyorlashda foydalaniladi. U o'z mevasida C

vitaminiga saqlaganligi uchun, gipotoniya kasalligida va jigarni davolashda ham qo'llaniladi. Xolosas siropi itburun na'matagining mevalaridan tayyorlanadi.

Quritilgan mevalarni dorixonada sotib olish mumkin. Lekin ular dori vositalari hisoblanmaydi. Sirop odatda yangi uzilgan mevalardan, ekstrakti esa quritilgan mevalardan tayyorlanadi. Masalan na'matakning siropi, ekstrakti, damlama choylar hamda yig'ma choylar takibiga kiradi.

Shifobaxshlik xususiyatlariga to'xtaladigan bo'lsak vitaminlarga va ayniqsa C vitaminiga boy, shuning uchun ular qon tomirlarini mustahkamlash uchun foydalidir va tabiiy antioksidantlar hisoblanadi. Zamonaviy tibbiyotda ularning shifobaxsh xususiyatlarini bir necha bora tan olingan. Xalq tabobatida ham o'z o'rniga ega bo'lib kelyapti. Bundan tashqari mevalarida ko'p vitamin PP mavjud va K, E, A va B₂ vitaminlari, askorbin kislotasi, karotenoidlar, taninlar va pektinlar yetarli miqdorda mavjud. PP vitamini askorbin kislotasi bilan birgalikda kapillyar qon tomirlarning o'tkazuvchanligi va mo'rtligini pasaytiradi. Shu bilan birga, askorbin kislotasi to'qimalarning yangilanishini oldini oladi, qon ivish jarayonlarini normallashtiradi va tananing infeksiyalarga qarshi himoyasini oshiradi, tananing himoya funksiyalarini oshiradi va shu bilan birga aqliy va jismoniy qobiliyatlarni mustahkamlab metabolizmni yaxshilaydi. A vitamini terining va shilliq qavat epiteliyasining sog'lom holatini saqlaydi, shuningdek, metabolizm jarayoniga yaxshi ta'sir qiladi. Eng kuchli antioksidant - E vitamini hujayralarning qarish jarayonini sekinlashtiradi va saraton rivojlanish xavfini kamaytiradi. Bundan tashqari naslsizlikni oldini oladi. Vitamin B₂ qizil qon tanachalari, organizmdagi o'sish va reproduktiv funktsiyalarni tartibga solish uchun zarurdir. Teri, tirnoqlar, sochlar va qalqonsimon bezning salomatligi aynan shu vitaminga bog'liqdir. Agar u yetishmasa labda, quloqlarda va ko'z qovoqlarida dermatit toshmalar toshadi. Na'matak urug'i yog'ining dorivor xususiyatlari bugungi kunda faol o'rganilmoqda, ular me'da shirasining kislotaliligini normallashtirishi isbotlangan. Eng kuchli fitonsid, immunostimulyatsiya qiluvchi, yallig'lanishga, uglevodlar almashinuvini normallashtiradi. Ularning asosida karatolin preparati yomon yaralarni tashqi davolash uchun ishlab chiqariladi. Askorbin kislotaning yuqori konsentratsiyasi tufayli na'matakdan tayyorlangan preparatlar gastrit, oshqozon yarasi va oshqozonning yuqori kislotaliligi bilan og'rigan insonlar tomonidan qabul qilinmasligi kerak.

Na'matak mevalari yurak-qon tomir tizimi kasalliklari, shu jumladan anemiya, ateroskleroz, tromboz, gipertoniya, yurak-qon tomir kasalliklari, miya qon tomirlarining tromblanishini, oldini olish uchun ishlatiladi.

Gemoglobin miqdorini oshirish uchun na'matak ekstraktlari qabul qilish qondagi gemoglobin darajasini oshiradi, tabiiy ravishda tanadagi temir yetishmasligini

normallashtiradi. Na'matak siroplari va damlamalari butun tanaga, shuningdek qon aylanish va yurak-qon tomir tizimlariga umumiy mustahkamlovchi ta'sir ko'rsatadi.

Na'matak siropi tarkibida juda ko'p magniy bo'lganligi uchun tromboz, gipertoniya va tuz almashinuvining buzilganda tavsiya etiladi.

Quritilgan rezavor mevalaridan oddiy choyga qo'shilishi ham mumkin.

Na'matakning barcha turlari bilan uning turli qismlari ishlatiladi, ammo uning mevalari eng ko'p ishlatiladi.

Na'matakning serdarmondorili navlari faqat jinssiz, 5-15 sm uzunlikdagi novda qalamchalaridan ko'paytiriladi. Urug'dan ko'paytirilganda ular o'zining nav afzalligini yo'qotadi.

Aniqlanishicha, bir yillik novdaning o'rta va yuqori qismlaridan rivojlanish to'xtagan davrda tayyorlangan qalamchalarning ildiz otishi kuchli bo'ladi. Qalamchalar quyoshdan pana yerda, usti och rangli mato bilan qoplangan plyonkali issiqxonalarga ekilganida; issiqxonalarga vaqti-vaqti bilan purkab turadigan tuman hosil qiluvchi moslama o'rnatilganida; geterouksin (beta-indolil sirka kislota)-IUK, al'fa-neftil sirka kislota - NUK, beta-indolil yog' kislota - IMK singari o'stiruvchi moddalar bilan ishlov berilganida tomir olish miqdori ortadi.

O'stiruvchi moddalardan foydalanish ildiz olish muddatini qisqartiradi, qalamchalardagi ildizlar sonini orttiradiki, bu o'simlikning o'sishi va rivojlanishiga imkon beradi.

O'stiruvchi moddalar suvda yaxshi erimaydi, shuning uchun dastlab oz miqdordagi spirtda eritilib, keyin suvga aralashtiriladi.

Yetilmagan (hali yog'ochlanmagan) qalamchalarga ishlov berish uchun past, chala yetilganlar uchun o'rta, yog'ochlangan qalamchalar uchun esa yuqori darajadagi o'stiruvchi moddalar aralashmasi ishlatiladi.

Xom-ashyo tayyorlanishi va uning sifati. Na'matak mevalarini terish odatda avgust oyining oxirlaridan boshlanib, to sovuq tushgunga qadar davom etadi. Na'matak mevalari quritgichlarda 80-90°C haroratda quritiladi. Ularni havo yaxshi aylanadigan angarlarda yupqa qilib yoyilgan holda va tez tez aylantirib turib quritish mumkin.

Itburun na'matagi va uning boshqa turlariga farmatsevtika sanoatida talab katta. Kam vitaminli na'matak turlari mahsulotida kosachabarglar va mewabandlaridan xalos etilgan, butun, har xil shakldagi mevalar: sharsimon, tuxumsimon, va uzunchoq mevalar bo'lib ularning uzunligi 0,8-2,5 sm, diametri esa 0,7-2,8 sm atrofida bo'ladi. Namlik 15% dan oshmasligi, umumiy kul miqdori 4% dan ko'p bo'lmasligi, na'matakning boshqa qismlari 2% dan oshmasligi, qoraygan, kuygan, kasallikka chalingan mevalari 3% dan ko'p bo'lmasligi, mevasining maydalangan bo'lakchalari 3% dan oshmasligi, yetilmagan mevasi 5% dan ko'p

bo'lmashligi, organik aralashmasi 0,5% dan ko'p bo'lmashligi, mineral aralashmasi 0,5% dan oshmasligi, organik kislotalarning miqdori 3% dan kam bo'lmashligi kerak. Mahsulot tarkibida zaharli o'simliklar va ularning qismlari, mog'or, o'tkir-yoqimsiz hid bo'lmashligi kerak.

Tibbiyotda qo'llanilishi va kimyoviy tarkibi. Tibbiyotda na'matakning mevasi ishlatiladi. Na'matak mevalari asosan xolosas preparatini ishlab chiqarish uchun ishlatiladi. Xolosas – jigar xastaliklari: xoletsistit va gepatitlarda o't haydovchi vosita sifatida qo'llaniladi. Shuningdek, mevalaridan karotolin olinib, u yaralar, ekzemalar, eritrodermiya kasalliklarini davolashda sirtga ishlatiladi. Na'matak urug'laridan olingan yog' yotoq yaralari, teri dermatoz kasalliklarida, tizza yaralarida sirtidan foydalaniladi, undan tashqari yarali kolitni davolashda klizma ko'rinishida ishlatiladi.

Na'matak mevasi tarkibidagi biologik faol moddalarning miqdori mahsulot tayyorlanadigan tumanlarning iqlim sharoitiga bog'liq ravishda turlicha bo'ladi. Mevasining etida (ho'l massasining % hisobida) namlik 47,63, eriydigan moddalar 24,57, erimaydigan moddalar 27,8, erkin kislotalar 1,31, oshlovchi va bo'yovchi moddalari 0,57, pektin 2,74, pentozanlar 2,18% bo'ladi. Na'matak urug'larida 9,27% yog' moylari bo'lishi aniqlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Zokirov Q.Z. Botanikadan Ruscha-o'zbekcha ensiklopedik lug'at 1-to Toshkent «O'qituvchi», 1973 y.
2. Ельчищев Н. Шиповник на скалах. Всемирный следопыт, 2004. — №.6
3. Алферова Г. В. Цветок шиповника — наш город... Знание — сила, 2002 № 2.
4. Haydarov Q., Xodjimatov Q., O'zbekiston o'simliklari, Toshkent «O'qituvchi» 1992 y.
5. Поздняков, И.А. Особенности микроклонального размножении шиповника и декоративных сортов рода Rosa L. дис. канд. сельскохоз. наук / И.А.Поздняков. - М., 2007. -220 с.

SUDLANGANLIK YURIDIK TAHLIL

Genjaboyev Shahzod

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti Yuridika fakulteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxs jazoni ijro etganidan keyin sudlanganlik holatining tugallanishi va olib tashlanishi masalasi bo'yicha yuridik ma'lumotlar keltirilib o'tilgan. Sudlanganlik holatining qanday vaqtlarda tugallanishi yoki qanday holatlarda olib tashlanishi mumkinligi haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, maqolada sudlanganlikning huquqiy ahamiyati haqida ko'plab tushuntirishlar berilgan. Sudlanganlik oqibatida shaxsning muayyan huquqlarini cheklanishi va jamiyat tomonidan shaxsga doir fikrlarning o'zgarishiga olib kelishi mumkinligi haqida ma'lumotlar ham keltirilgan.

Kalit so'zlar: sudlanganlik, sudlanganlik holatining tugallanishi, sudlanganlikning olib tashlanishi, jazoni amalda o'tash.

Qonun sudlanganlikni faqat shaxsning sodir etgan jinoyati uchun hukm qilinish fakti bilan bog'laydi. Shaxs JK Maxsus qismi moddasida nazarda tutilgan jinoyat tarkibining barcha belgilari mavjud bo'lgan ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etganlikda aybdor deb topilib, ayblov hukmi e'lon qilingandan so'ng sudlangan deb hisoblanadi. Ammo hukm qilinishning har qanday fakti ham sudlanganlikni keltirib chiqarmaydi. Hukm qilish aybdorga jazo tayinlashda ham, qonunda mavjud bo'lgan asoslarga ko'ra jazodan ozod qilishda ham mavjud bo'lishi mumkin. Sudlanganlikning kelib chiqishi esa jazoning muayyan turi va miqdorini tayinlagan holda ayblov hukmini chiqarish bilan bog'liq. Mazkur qoida JK 77-moddasi 2-qismida belgilangan: «Jazo tayinlangan ayblov hukmi qonuniy kuchga kirgan kundan boshlab shaxs sudlangan deb hisoblanadi. Sud tomonidan jazodan ozod qilingan shaxs sudlanmagan deb hisoblanadi».

JPKga muvofiq, hukm apellatsiya tartibida shikoyat berish va protest keltirish muddati o'tganidan keyin kuchga kiradi. Apellatsiya tartibida shikoyat yoki protest keltirilgan taqdirda hukm, basharti u bekor qilinmagan bo'lsa, yuqori turuvchi sud tomonidan ko'rib chiqilgan kundan kuchga kiradi (JPK 528-moddasi 1-qismi). Mahkumlar ikki va undan ortiq bo'lgan taqdirda, basharti, shulardan loaqal biriga nisbatan hukm ustidan shikoyat berilgan yoki protest bildirilgan bo'lsa, yuqori sud ishni ko'rib chiqquniga qadar mahkumlarning hammasiga nisbatan hukm qonuniy kuchga kirmay turadi (JPK 528-moddasi 2-qismi).

Shunday qilib, shaxs faqat jazoni o'tab bo'lganidan keyingina emas, balki uni ijro etish davomida ham sudlangan hisoblanadi va bu sud tomonidan inobatga olinishi lozim. Bunda, shaxsga nisbatan dastlabki tergov vaqtida ham, hukm e'lon qilinganidan keyin ham shaxsga nisbatan tanlangan ehtiyot chorasining ahamiyati yo'q – ushbu vaqt davomida shaxs sudlangan deb topilishi mumkin emas. Shaxsni jazodan ozod qilish, hatto jazo o'rniga unga nisbatan tibbiy yo'sindagi majburlov chorasi yoxud, agarda mahkum voyaga yetmagan bo'lsa, tarbiyaviy yo'sindagi majburlov choralari qo'llanilgan hollarda ham, uning sudlanganligini keltirib chiqarmaydi.

Sudlanganlik, shaxs huquqiy maqomining tavsifi bo'lib, sudlanmagan shaxs bilan solishtirganda, sudlangan shaxsga huquqlarni cheklash bilan birga unga majburiyat ham yuklaydi va boshqa huquqiy bo'lmagan oqibatlarni keltirib chiqarmaydi. Sudlanganlikning umumhuquqiy ahamiyati shaxsning sudlanganligi uning rasmiy organlarga tugatilmagan yoki olib tashlanmagan sudlanganlik mavjudligi to'g'risida ma'lum qilish majburiyatida, ma'lum bir mansabni egallash yoki ayrim faoliyat bilan shug'ullanishdagi cheklovlarda namoyon bo'ladi (masalan, advokatlik faoliyatini amalga oshirishni cheklash). Bundan tashqari, sudlangan shaxslarga muayyan bir hududlarga borish va joylarda bo'lish taqiqlanishi mumkin.

Shaxsni sudlangan deb topishning boshlang'ich vaqtini hukm kuchga kirgandan keyingi vaqt deb belgilaydi. Jinoyat-protsessual qonunga muvofiq, hukm uning apellatsiya shikoyati berish yoki protest bildirish muddati o'tishi bilan qonuniy kuchga kiradi. Apellatsiya shikoyati berilgan yoki protest bildirilgan taqdirda hukm, agar u bekor qilinmagan bo'lsa, ishni yuqori sud ko'rib chiqqan kuni qonuniy kuchga kiradi. Masalan, Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan «Xorijiy fuqarolarning va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning O'zbekiston Respublikasiga kelishlari, O'zbekiston Respublikasidan ketishlari tartibi to'g'risida»gi 408-sonli qarorning 19 bandiga muvofiq, xorijiy fuqaroning O'zbekiston Respublikasiga kirishi, basharti, shaxs O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarini buzganlik uchun ilgari jinoiy javobgarlikka tortilgan va undan sudlanganligi belgilangan tartibda olib tashlanmagan bo'lsa, rad etiladi.

Qonun ko'rsatmasiga muvofiq, jazodan ozod qilingan shaxs sudlangan deb e'tirof etilmaydi. Bunday paytda jazo tayinlanmasdan qabul qilingan ayblov hukmi, shuningdek, kuchga kirgan amnistiya akti bilan jazodan ozod qilingan yoki javobgarlikka tortish muddati o'tishi sharoitida shaxs sudlanmagan deb tan olinishi kerak. Shaxs, shartli hukm qilinishi munosabati bilan jazodan ozod qilinganda yoki jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilinganda (JK 72-, 73-, 89-moddalari) u sinov muddati davomida sudlangan deb e'tirof etiladi.

Sudlanganlikning jinoiy-huquqiy ahamiyati quyidagilardan iborat:

- shaxsda sudlanganlik holatining mavjudligi xavfli va o'ta xavfli retsivist deb topilishiga ta'sir etadi (JK 34-moddasi);
- shaxsni jinoiy javobgarlikdan ozod qilishga to'sqinlik qiladi; – qilmishni kvalifikatsiya qilishga ta'sir ko'rsatadi (JK 140-moddasi);
- jazo tayinlashda og'irlashtiruvchi holat sifatida e'tirof etiladi;
- sudlanganlik ozodlikdan mahrum qilish jazosini tayinlashda jazoni ijro etish muassasasi turini aniqlashga ta'sir qiladi (JK 50-moddasi);
- alohida tartibda jazo tayinlanishiga sabab bo'ladi. Sudlanganlikning jinoiy-huquqiy ahamiyati shaxs yangi jinoyat sodir etganda vujudga keladi.

Sudlanganlik holatining tugallanishi va uning olib tashlanishi:

Sudlanganlik holatining bekor bo'lishini tasdiqlash uchun qandaydir maxsus hujjatlar talab qilinmaydi. Shaxsning sudlanganlik holati quyidagi paytlarda tugallanadi:

- a) shartli hukm qilinganlarga nisbatan – sinov muddati tugagan kundan boshlab;
- b) majburiy jamoat ishlari, xizmat bo'yicha cheklash yoki intizomiy qismga jo'natish tarzidagi jazolarini o'tab chiqqach;
- v) jarima jazosi ijro etilgan kundan keyin, shuningdek muayyan huquqdan mahrum qilish yoki axloq tuzatish ishlari jazolari o'talganidan keyin bir yil o'tgach;
- g) ozodlikni cheklash jazosi o'talganidan keyin – ikki yil o'tgach;
- d) besh yildan ko'p bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosi o'talganidan keyin – to'rt yil o'tgach;
- e) besh yildan ortiq, lekin o'n yildan ko'p bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosi o'talganidan keyin – yetti yil o'tgach;
- j) o'n yildan ortiq, lekin o'n besh yildan ko'p bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosi o'talganidan keyin – o'n yil o'tgach.

Shaxs sudlanganlik muddati o'tmasidan yangi jinoyat sodir qilsa, bu muddatning o'tishi uziladi. Shaxs shartli hukm qilinganda, sudlanganlik muddati bir yildan uch yilgacha bo'lgan sinov muddati o'tganidan so'ng tugallangan hisoblanadi. Agar shartli hukm qilingan shaxsга nisbatan qo'shimcha jazo chorasi qo'llanilgan bo'lsa, bu muddat sudlanganlik muddatidan ko'p bo'lsa, sudlanganlik qo'shimcha jazo muddati tugagach, tamom bo'lgan hisoblanadi. O'n besh yil va undan ortiq muddatga hukm qilingan shaxs ozodlikdan mahrum qilish jazosini o'tab chiqqanidan so'ng, shuningdek, o'ta xavfli retsivist deb topilgan shaxslarga nisbatan sudlanganlik holati tugallanmaydi. Ularga nisbatan sudlanganlik muddati Jinoyat kodeksining 79-moddasi 2-qismiga ko'ra olib tashlanishi mumkin.

Sudlanganlikning olib tashlanishi, sud tomonidan uning ajrimi asosida yoxud tegishli afv etish yoki amnistiya akti asosida amalga oshiriladi. Bunda shuni inobatga olish kerakki, faqat ozodlikdan mahrum qilingan shaxslarga nisbatan sudlanganlik olib tashlanishi mumkin. Jinoyat kodeksining 13-moddasi 2-qismida ko'rsatilgan hollar bundan mustasno. O'n besh yilgacha muddatga ozodlikdan mahrum qilingan shaxslarga nisbatan muddatidan ilgari sudlanganlikning tugatilishi, faqat shaxsga nisbatan jazoni o'tab bo'lgach, ma'muriy yoki intizomiy ta'sir chorasini qo'llanilmaganligi sharti bilangina yo'l qo'yiladi. Sudlanganlikni olib tashlash to'g'risidagi masala sudya tomonidan jazoni o'tab bo'lgan shaxsning, uning himoyachisi yoki qonuniy vakilining yoxud jamoat birlashmasi yoki jamoaning iltimosnomasiga asosan ko'rib chiqiladi.

O'n besh yil va undan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum etish jazosini o'tagan shaxslar deganda, uzluksiz bir yoki bir necha jinoyatlar (ulardan loaqal bittasi og'ir jinoyat bo'lsa) sodir etgan shaxslar tushuniladi. Ushbu toifa shaxslarga nisbatan sudlanganlikni olib tashlash masalasini muhokama qilish uchun ikki asos bo'lishi lozim. Bular:

- jazoni o'tagandan so'ng o'n besh yillik muddatning o'tishi;
- shu muddat ichida yangi jinoyat sodir etmaslik.

Sudlanganlik amnistiya akti yoki afv etish asosida olib tashlanishi mumkin.

JK 80-moddasi 2-qismiga ko'ra, shaxs tayinlangan jazodan muddatidan ilgari ozod etilganda yoxud jazo yengilrog'i bilan almashtirilganda, sudlanganlik muddati, muddatidan ilgari ozod qilingan yoki yengilrog'i bilan almashtirilgan jazoning amalida o'tab bo'lingan qismidan hisoblanadi. Qonunda ko'rsatilishiga muvofiq bunday holatlarda, sudlanganlik holatining tugallanishi, shaxsni muddatidan ilgari ozod qilingan yoki yengilrog'i bilan almashtirgunga qadar bo'lgan davrda amalida jazoni o'tash muddatidan kelib chiqqan holda hisoblanadi. Jazoni amalida o'tash deb, muddatidan ilgari ozod etilganda, sud hukmiga asosan belgilangan jazoning o'talgan qismi tan olinishi lozim. Masalan, agar shaxs olti yilga ozodlikdan mahrum qilingan bo'lsa, ammo JK 73-moddasiga binoan to'rt yildan so'ng muddatidan ilgari ozod etilsa, unda sudlanganlik muddati jazo o'talgan vaqtdan kelib chiqib, ya'ni to'rt yil deb belgilanadi. Agarda, shaxsga jazodan ozod qilish tartibida JK 74-moddasiga asosan boshqa yengilroq jazo bilan almashtirilganda, jazoni amalida o'tash muddati, birlamchi o'talgan jazo muddatini va yengilroq jazo muddatini qo'shish bilan hisoblanadi. Bunday vaziyatda turli xildagi jazolarni qo'shishda JK 61-moddasida nazarda tutilgan qoidalaridan kelib chiqish lozim.

JK 80-moddasi 3-qismi birlamchi belgilangan jazo uni bajarishdan bosh tortganligi uchun o'zgartirilgan vaziyatlarda, jazo o'tash yoki sudlanganlikni olib

tashlashni aniqlash qoidalarini belgilaydi. Bunday vaziyatlarda, birlamchi jazoni JK 44- va 46-moddalarida ko'rsatilganidek yengilrog'iga almashtirishni taqozo etadi. Bunday vaziyatda o'tash muddati yoki sudlanganlikni olib tashlash amaldagi jazo o'tash yoki jazoning bajarilishidan kelib chiqib, bir-biridan mustaqil ravishda sudlanganlik muddatini mos ravishda ajratish orqali muddatni hisoblash lozim bo'ladi. O'tash muddati yoki sudlanganlikni olib tashlash alohida, birlamchi tayinlangan jazodan va bajarilmagan, birlamchisi o'rniga tayinlangan jazodan kelib chiqib aniqlangan bo'lishi lozim. Agar jazoni o'tab chiqqan shaxs sudlanganlik holatining muddati tugamay yana jinoyat sodir etsa, sudlanganlik holatini tugatuvchi muddatning o'tishi to'xtatiladi. Ilgari sodir etilgan jinoyat uchun sudlanganlik holatining tugash muddati oxirgi sodir etilgan jinoyat uchun (asosiy va qo'shimcha) jazoni amalda o'tab bo'lganidan boshlab hisoblanadi (JK 80-moddasi 4-qismi). Aniqroq qilib aytsak, shaxs yangi jinoyat uchun jazoni o'tab kelganidan so'ng, parallel ravishda ham birinchi jinoyat uchun, ham yangi jinoyat uchun sudlanganlik holatini tugatish muddati o'tadi. Shuni nazarda tutish kerakki, shaxs sodir etgan bir necha jinoyat uchun hukm qilingan vaziyatda, sudlanganlik holatining tugash muddati har bir jinoyat uchun alohida emas, balki hamma jinoyatlar uchun tayinlangan jazodan kelib chiqib hisoblanadi.

Xulosa: Avvalo shaxsga berilgan jazo uning sha'ni va qadr-qimmatini yerga urush uchun emas balki, shaxs sodir qilgan qilmishning ijtimoiy xavfliligi anglashi uchun yetarli bo'lgan muddatga jazo tayinlashi kerakligini unutmasligimiz lozim. Shaxs o'ziga tayinlangan jazoni ijro etganidan keyin sudlanganlik holatining tugallanishi va olib tashlanishi shaxsning xatti-harakatlariga ham bog'liqdir. O'ylaymanki, sud tomonidan tayinlangan jazoni ijro etgan shaxslar axloqiy jihatdan qayta tarbiyalanadi va qayta ijtimoiy xavfli qilmish sodir etmaydi. Shaxs aybiga iqror bo'lib, pushaymon bo'lsa axloqiy tuzala boshlagan deb hisoblayman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga sharhlar" Toshkent. "Yuridik adabiyotlar publish" 2021
2. <https://lex.uz/docs/-2793078>
3. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Tom 2. Jazo haqida ta'limot. Darslik. 2-nashr, to'ldirilgan va qayta ishlangan. – T.: O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. – 335 bet.
4. Минязева Т.Ф. Правовое положение осужденных. – М.: 2000. – 212 Б

**АТРОФ ТАБИЙ МУҲИТНИНГ ИФЛОСЛАНГАНЛИГИ ТЎҒРИСИДАГИ
МАЪЛУМОТЛАРНИ ҚАСДДАН ЯШИРИШ ЁКИ БУЗИБ КЎРСАТИШ (ЖК 194-
модда) ЖИНОЯТИНИНГ ОБЪЕКТИВ ТОМОНИ**

Утемуратова С.Ш
Бердақ номидаги ҚДУ

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 194 моддасида назарда тутилган жиноят - атроф табиий муҳитнинг ифлосланганлиги тўғрисидаги маълумотларни қасддан яшириш ёки бузиб кўрсатиш жиноятининг объектив томони белгилари тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: экологик оқибатлар, ҳалокатлар, атроф-муҳитни радиациявий, кимёвий, бактериявий ифлослантириш, табиатни ифлослантириш, оммавий касалланиш, ҳайвонлар, паррандалар ёки балиларнинг қирилиб кетиши, бошқача оғир оқибатлар.

Атроф табиий муҳитнинг ифлосланганлиги тўғрисидаги маълумотларни қасддан яшириш ёки бузиб кўрсатиш жинояти учун жавобгарлик Жиноят кодексининг 194 моддасида қўрсатилган.

Ушбу жиноятнинг объектив томони 1) зарарли экологик оқибатларни келтириб чиқарган ҳалокатлар ёки атроф-муҳитнинг радиациявий, кимёвий, бактериявий ифлосланганлиги ёхуд одам ҳаёти ёки соғлиги, тирик табиат учун хавфли бўлган бошқача тарзда ифлосланганлиги ҳақидаги ёхуд аҳоли саломатлигининг ҳолатига доир маълумотларни қасддан яшириш 2) бундай маълумотларни бузиб тақдим этилиши 3) натижада аҳолининг оммавий касалланиши, ҳайвонлар, паррандалар ёки балиларнинг қирилиб кетиши ёки бошқача оғир оқибатларнинг рўй беришида ифодаланади.

Давлат бошқаруви идоралари, мулкчиликнинг шаклларида қатъи назар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, бирлашмалар, меҳнат жамоалари ва айрим шахслар радиоактив моддалар ва бошқа ион ҳосил қилувчи нурланиш манбалари билан ишлаганда радиация хавфсизлиги нормалари ва санитария қоидаларига, шунингдек радиоактив моддалар ва бошқа ион ҳосил қилувчи нурланиш манбаларини қазиб олиш, тайёрлаш, улардан фойдаланиш, уларни ташиш, сақлаш, қайта ишлаш ва кўмиб ташлаш чоғида стандартларга, техника шартларига ва бошқа норматив ҳужжатларнинг талабларига риоя қилишлари шарт.

Радиациявий авариялар юзага келиши эҳтимоли мавжуд ташкилотлар

радиациявий авариядан хабардор қилиш ва радиациявий авария оқибатларининг тугатилишини таъминлаш воситаларига эга бўлиши шарт.

Ўзбекистон Республикасининг “Радиациявий хавфсизлик тўғрисида”ги қонуни[1] 24-моддасида, радиациявий авария содир бўлган тақдирда ионлаштирувчи нурланиш манбаларидан фойдаланувчи радиациявий хавфсизликни таъминлаш соҳасида тартибга солишни амалга оширувчи давлат органларини, шунингдек маҳаллий давлат ҳокимияти органларини ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини хабардор қилишга мажбур эканлиги белгилаб қўйилган.

Ионлаштирувчи нурланиш манбаларидан фойдаланувчилар — ионлаштирувчи нурланиш манбаларини қазиб олувчи, ишлаб чиқарувчи, ҳосил қилувчи, қайта ишловчи, улардан фойдаланувчи, уларни сақловчи, уларга хизмат кўрсатувчи, уларни ташувчи, зарарсизлантирувчи, утилизация қилувчи ва қўмиб ташловчи юридик ва жисмоний шахслар.

Атроф муҳитни ифлосланганлиги тўғрисидаги маълумотларни қасддан яширганлик деганда, айбдор шахс экологик вазиятнинг аҳволи тўғрисида умуман ёхуд ўз вақтида маълумот бермаганлик ҳаракатларини (ҳаракатсизлигини) тушунмоқ лозим. Бундай маълумотлар ҳақиқатга мувофиқ келмаган тақдирда (атроф муҳитнинг ифлосланганлиги кўрсаткичларини камайтириб кўрсатиш ва ҳоказолар), улар бузилган ҳисобланади[2].

Одамларнинг оммавий равишда касалланиши, бир турдаги касаллик аломатларининг кўп сонли шахсларда учраши ва бу касалликнинг муайян ҳудудда, бир вақтнинг ўзида юз беришидир. Одатда, ишлаб чиқариш корхоналари зич жойлашган ҳудудларда яшовчи фуқаролар кўпчилигининг саломатлигида бир хил ташхисдаги касаллик учрайди. Асосан, уларда нафас олиш органлари орқали ўтиб пайдо бўладиган касалликлар ёки сув орқали пайдо бўладиган юқумли касалликлар, зарарли тупроқдан ўсиб чиққан ўсимликларни истеъмол қилишдан организмда қандайдир микроэлементларнинг етишмаслиги ёки ортиб кетиши каби ҳар хил касалликлар пайдо бўлади.

Ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг оммавий қирилиб кетиши деганда, бир вақтнинг ўзида бир турдаги ёки бир неча турдаги ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг кўп сонининг муайян ҳудудда бир ёки бир неча объектда нобуд бўлиши тушунилади.

Ҳайвонлар, паррандалар, балиқларнинг қирилиши кўпинча атроф табиий муҳит ифлосланган ҳудудда, ишлаб чиқариш ва бошқа корхоналар жойлашган жойларда, уларнинг чиқиндиларни ташлайдиган ҳудудларида юз беради.

Бошқача оғир оқибатларнинг келиб чиқиши деганда, атроф муҳит ёки атроф муҳит объектлари сифатининг ёмонлашуви, кўп миқдорда моддий зарар етказиш, алоҳида табиий объектларни яқсон қилиш (ўрмонларнинг nobud бўлиши, катта ҳудудларда ўсимлик дунёсига зарар етказиш), ернинг деградацияси юзага келиши, табиий муҳитдаги салбий ўзгаришлар тушунилади.

Юқорида таҳлил қилинган зарарли оқибатларнинг келиб чиқиши жиноятнинг тамомланганлигини билдиради. Жиноят моддий таркибли бўлганлиги туфайли оқибатнинг келиб чиқиши ва улар орасидаги сабабий боғланишининг исботланиши жиноят таркиби учун зарур белги ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Радиациявий хавфсизлик тўғрисида”ги қонуни 2000 йил 31 август, 120-II-сон

2. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг №36 1996 йил 20-декабрдаги «Атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланиш соҳасидаги жиноятлар ва бошқа ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида» ги Қарори.

3. Утемуратова, Ш. Экология соҳасидаги жиноятлар тушунчаси ва бу турдаги жиноятларни тергов қилишнинг ўзига хос хусусиятлари. *Вестник Каракалпакского государственного университета имени Бердаха*, №7, 2014 23(2), с.104–107. <https://science.karsu.uz/index.php/science/article/view/412>

